

4 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

4 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PÁNEK Jaroslav
Bílá hora ve stínu Mariánského sloupu 867
(*White Mountain in the Shadow of the Marian Column*)

VOREL Petr
Zahájení „české války“ v kontextu vládního bankrotu roku 1615 893
(*The Beginning of the „Bohemian War“ in the Context of the Government Bankruptcy of 1615*)

BŮŽEK Václav
Falcká diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem 964
a Prahou na počátku českého stavovského povstání
(*Palatinate Diplomacy between Heidelberg, Munich and Prague at the Beginning of the Bohemian Revolt*)

ČERNUŠÁK Tomáš
Prestiž, násilí a zápas o veřejný prostor. 1000
(Konflikty při slavnostech Božího Těla v rudolfinské Praze roku 1605)
(*Prestige, Violence and the Struggle for Public Space. /Conflicts at the Corpus Christi Celebrations in Rudolphine Prague in 1605/*)

HRDLIČKA Josef
Role šlechty v utváření evangelické církevní organizace 1018
v Čechách a na Moravě před rokem 1620
(*The Role of the Nobility in Shaping the Evangelical Church Organisation in Bohemia and Moravia before 1620*)

Materiály | *Materials*

GAZIŃSKI Radosław
Echoes of the Revolt of the Bohemian Estates 1618–1620 1064
at the Courts of Pomeranian Dukes
(*Ohlas českého stavovského povstání 1618–1620 na dvorech pomoránských vévodů*)

- PRAŽÁKOVÁ Kateřina
České stavovské povstání
v německých tištěných novinách z let 1618–1620
(*The Bohemian Revolt in German Printed Newspapers from 1618–1620*) 1079
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní články

- LEDVINKA Václav
Historický atlas měst České republiky – 25 let práce, 30 vydaných svazků.
(Ohlédnutí a zamyšlení nad dvojím jubileem) 1112
(*Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 Years of Work,
30 Volumes Issued. /Looking back and Thinking about the Double Jubilee/*)

Recenze

- Jiří CHALUPA
Dějiny Španělska 1130
(Sixtus Bolom-Kotari)

- Ladislav HLADKÝ et al.
Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe 1133
(Ondřej Vojtěchovský)

- Samantha KAHN HERRICK (ed.)
Hagiography and the History of Latin Christendom, 500–1500 1139
(Peter Bučko)

- Michal TÉRA
Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost 1143
(Martin Šenk)

- Marek CETWIŃSKI
Śląski mikrokosmos. Studia nad Księgą henrykowską 1146
(Vratislav Vaníček)

- Lenka BOBKOVÁ
Jan Lucemburský. Otec slavného syna 1152
(Zdeněk Žalud)

- Johannes ABDULLAHI
*Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
 König Johanns von Böhmen (1296–1346)* 1156
 (Lenka Bobková)
- Johannes ABDULLAHI
*Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
 König Johanns von Böhmen (1296–1346)* 1161
 (Ivan Hlaváček)
- Jiří FAJT
*Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs.
 Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378* 1165
 (Ivan Hlaváček)
- Andrzej MARZEC
Pod rządami nieobecnej monarchii. Królestwo Polskie 1370–1382 1168
- Dariusz WRÓBEL
*Na pierwszym planie. Moźni i szlachta polska wobec bezkrólewia
 po śmierci Ludwika Andegaweńskiego* 1168
 (Martin Nodl)
- Petr ČORNEJ
Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka 1174
 (Pavel Soukup)
- Martin HOLÝ – Michaela HRUBÁ – Tomáš STERNECK (Hg.)
Die frühneuzeitliche Stadt als Knotenpunkt der Kommunikation 1178
 (Olga Fejtová)
- Robert ŠIMŮNEK
Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750 1183
 (Jiří Kubeš)
- Jiří JUST
*Biblický humanismus Jana Blahoslava.
 Překlad Nového zákona z roku 1564/1568 a jeho kontext* 1187
 (Eliška Baťová)
- Nadine AKKERMAN (ed.)
The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia 1190
 (Jaroslav Pánek)

Werner BERGMANN <i>Tumulte – Excesse – Pogrome.</i> <i>Kollektive Gewalt gegen Juden in Europa 1789–1900</i> (Daniel Baránek)	1196
Brigitte MAZOHL – Christof AICHINGER (ed.) <i>Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860.</i> <i>Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen</i> (Jiří Pešek)	1201
Jindřich DEJMEK a kol. <i>Československo. Dějiny státu</i> (Antoine Marès)	1204
Klaus GROSSE KRACHT <i>Die Stunde der Laien? Katholische Aktion</i> <i>in Deutschland im europäischen Kontext 1920–1960</i> (Jaroslav Šebek)	1208
Vítězslav SOMMER a kol. <i>Řídit socialismus jako firmu.</i> <i>Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989</i> (Jan Slaviček)	1211
Václav BŮŽEK (ed.) <i>Dílo Josefa Petráně a současná historická věda.</i> <i>Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi</i> (Svatava Raková)	1215
Jaroslav PÁNEK a kol. <i>Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti</i> (Alena Pazderová)	1219
<i>Zprávy o literatuře</i>	1224
<hr/>	
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<hr/>	
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	1251
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	1251

STUDIE

Bílá hora ve stínu Mariánského sloupu

JAROSLAV PÁNEK

JAROSLAV PÁNEK: White Mountain in the Shadow of the Marian Column

In 2020, the 400th anniversary of the Battle of White Mountain (a defeat of the Protestant Bohemian estates by the armies of Emperor Ferdinand II and the Catholic League, 8 November 1620) intersected with the erection of the renewed Marian Column on Old Town Square in Prague (the original Baroque column was demolished after the fall of the Habsburg monarchy on 3 November 1918). These two events were marked by a significant resonance in the media. The article evaluates how the Catholic, Protestant and Hussite Churches or the journalism not tied to the ecclesiastical structures reacted to these controversial events. It demonstrates the impact of the struggles between Catholics and Protestants in the 17th century on contemporary religious controversies and on ecumenical endeavours, media propaganda and historical consciousness in the 21st century.

Keywords: Bohemian Revolt – Battle of White Mountain 1620 – Historical Consciousness – Czech Republic – Catholics – Protestants – Hussites – Ecumenism

I. Prolog

Rok, v němž uplynula celá čtyři staletí od bitvy na Bílé hoře,¹ začal být už před svým koncem nazýván *annus horribilis*.² Pandemická deprese, netušené proměny politiky a ekonomiky v celosvětovém měřítku, gigantické zadlužení států a prohloubení jejich závislosti na nadnárodních korporacích, mnohostranné vyhocení latentních mezistátních, mezináboženských a mezirasových konfliktů, obava z nadcházející série pandemií a z jejich dopadu na ekonomický, sociální, demografický a kulturní vývoj – to vše se začalo některým současníkům jevit jako bod zásadního zlomu. Zda se rok 2020 takovýmto periodizačním mezníkem skutečně stane, ukáží ovšem teprve další léta a desetiletí.

Co se však může pohledem historika jevit jako vysoce pravděpodobné, je dopad tohoto roku na aktuální hodnocení minulosti, na intenzivnější vnímání opakujících se period pandemií, civilizačních otřesů a krizí. V českém případě se zvýšená labilita pohledů na starší dějiny specificky projevila při hodnocení událostí spjatých s rokem 1620. Kdyby nebylo omezení plynoucích z koronavirové pandemie, pravděpodobně by se ještě více rozhořely spory a demonstrativní projevy kolem Mariánského sloupu, jeho zániku a obnovení. Nicméně i v omezujícím režimu vyvěřely na povrch konfliktní názory, přesahující jednu barokní památku a jednu – jakkoli významnou – událost ze 17. století.

Vynikající dílo barokního sochaře Jana Jiřího Bendla dotvářelo v letech 1650–1918 soubor vertikálních dominant Staroměstského náměstí v Praze. Od stržení sloupu 3. listopadu 1918, jež představovalo krajní obrazoboreckou reakci

-
- 1 Tato stať navazuje na přednášku *Bílá hora – naděje, pád a odpovědnost politiků* pro XXVI. valné shromáždění Učené společnosti České republiky, která měla být původně proslovena 18. května 2020 v Karolinu. Z důvodu pandemie koronaviru byla natočena a zprostředkována pouze formou online (<https://www.youtube.com/watch?v=G7BmM-D26fE>; <https://www.npmk.cz/pro-skoly/projekty-pro-skoly/na-pomoc-skolam-v-obdobi-koronaviru-i-po-nem/vyroci-400-let-od-bile/clanek>, 24. 11. 2020). Úprava přednášky pro tisk ukázala, že takto široké téma přesahuje možnosti „bělohorského“ čísla Českého časopisu historického. Proto je zde zpracována ta část tématu, která se týká recepce Bílé hory v současnosti, především v jubilejním roce 2020, kdy se připomínky 400. výročí bitvy na Bílé hoře ve veřejné diskusi ojedinělým způsobem propojily se spory o postavení obnoveného Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze. Tato tematika je analyzována na základě směrodatných nebo pro situaci příznačných textů v časopisech církve katolické, českobratrské a československé husitské s přihlédnutím k ekumenickým projevům a další publicistice spjaté s touto tematikou.
 - 2 Srov. například podnětnou úvahu bezpečnostního analytika Miloše BALABÁNA, *Pandemická deprese*, Právo, 29. 10. 2020, s. 6.

na zánik Rakousko-Uherska, se trvale vracely návrhy na obnovu tohoto díla.³ V podstatné části veřejného mínění byl však Mariánský sloup těsně spjat s Bílou horou a se snahami o její „odčinění“, ačkoli program stavovského povstání z let 1618–1620, pokud by něco podobného bylo v zásadě změněných podmínkách počínajícího 20. století vůbec myslitelné, byl už dostatečně naplněn. Symbolizovaly ho pád habsburské dynastie do bezvýznamnosti, rozdělení mocnářství na samostatné státy, popřípadě neomezená náboženská svoboda, která vzápětí umožnila vznik církví navazujících na tradici české reformace.⁴

Reinstalace sochařských výtvorů s vícevrstevnatou a rozpornou symbolikou, je vždy velmi složitým problémem,⁵ jehož řešení mobilizuje zastánce i odpůrce, zejména když se odehrává v době reinterpretace dějin daného společenství. V roce 2020 latentní napětí posilovaly jak vnitřní, tak i vnější okolnosti. Na jedné straně to bylo přehodnocování úlohy habsburské monarchie při přetváření kulturní krajiny Prahy (zřízení postmoderního pomníku Marie Terezie na Hradčanech, diskuse o možné instalaci pomníku maršála Josefa Václava Radeckého na Malostranském náměstí), na druhé straně zvrat v pohledu na symbolické znázornění novodobých dějin (spory kolem pomníku sovětského maršála Ivana Stěpanoviče Koněva a vojsk protisovětské Ruské osvobozené armády). To vše se dělo v době vážného ohrožení či přímo ničení pomníků jakožto svědků nežádoucích stránek vlastních dějin v USA a v některých západoevropských státech s kolonialistickou minulostí. Téma skulpturálních památek jakožto nástroje k označení nebo dokonce ovládnutí veřejného prostoru vystoupilo do popředí s nezvyklou intenzitou.

Dlouholetá neúspěšná jednání o stavbě obnoveného Mariánského sloupu skončila překvapivou revokací dřívějších usnesení a vydáním souhlasu zastupitelstva hlavního města Prahy 23. ledna 2020,⁶ respektive vzápětí spěšně provedenou

3 Těto památce jsou věnovány nejnověji dvě publikace: Petr BLAŽEK – Vojtěch POKORNÝ, *Duchovní střed Evropy. Dějiny Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze 1650–2020*, Praha 2020; Ondřej JAKUBEC – Pavel SUCHÁNEK (eds.), *Mariánský sloup na Staroměstském náměstí v Praze. Počátky rekatolizace v Čechách v 17. století*, Praha 2020.

4 Souhrn údajů a bibliografie: Jaroslav ŠEBEK, *Církev československá (husitská)*, in: Akademická encyklopedie českých dějin, I, Praha 2009, s. 328–331; TÝŽ, *Českokatolická církev evangelická*, in: Akademická encyklopedie českých dějin, II, Praha 2011, s. 129–132; Tomáš BUTTA a kol., *90 let Církve československé husitské*, Praha 2010.

5 Obecně o této problematice pojednali Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky* (2. vydání), Praha 1997.

6 Text tohoto vskutku lakonického usnesení je otištěn v knize *Duchovní střed Evropy*, s. 403. Srov. komentář historika architektury Tomáše DITTRICHA, *Mariánský sloup vrhá stíny. Nečistá cesta ke schválení instalace sloupu k žádné obrodě společnosti nepovede*, Lidové noviny, 26. 2. 2020, s. 11; v podobném duchu též žurnalista Jiří HANÁK, *Pomník čeho?*, Lidové noviny, 29. 2. 2020, s. 12.

instalací sochařského díla Petra Váni⁷ na Staroměstském náměstí. Reakce na tento vývoj ukázaly, že části obyvatelstva českých zemí i části publicistiky a hromadných sdělovacích prostředků se tento vývoj jevil jako nepřijatelný. Nebyla akceptována skutečnost, že české dějiny zejména pozdního středověku a raného novověku, ale i 20. a 21. století – jako ostatně dějiny každého jiného prostoru či národa – jsou svou povahou rozporné a vymykají se jednoznačné interpretaci některé ze zainteresovaných stran; že počínaje husitstvím se naše dějiny odehrávaly přinejmenším ve dvou hlavních ideových a s tím souvisejících interpretačních liniích a že tomu odpovídá nezbytnost uvědomělého nebo aspoň spontánního soužití těchto linií, z nichž každá má právo na existenci.⁸

Mediálních – žurnalistických, rozhlasových a televizních – připomínek bělohorského výročí bylo mnoho.⁹ Měly sice nestejnou úroveň, ale souhrnně lze

Opačný postoj zaujal kupříkladu filosof a předseda Svatojánského spolku Vojtěch POKORNÝ, *Sloup míru. Obnova Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí*, Babylon. Studentský list pro seniory 29, 2020, č. 1 (4. 5.), s. 4. S jistým nadhledem nad vyhocenými spory o Mariánský sloup a nad přeceňováním jeho významu se vyjádřil novinář Petr KAMBERSKÝ, *Sancta Maria, ora pro nobis*, Lidové noviny, 25. 1. 2020, s. 10. Sociolog Jan KELLER, *Smíření*, Právo, 28. 1. 2020, s. 6, zdůraznil relativitu a dočasnost „budování jedněch pomníků a likvidace pomníků jiných“, a položil otázku, proč má mít smíření potomků kdysi válčících katolíků a protestantů „podobu vztyčení sloupu, který po celá staletí symbolizoval triumf a beztrestnost vítězů“. Vcelku lze říci, že nekonfesionální publicistika většinou zaujala k obnově Mariánského sloupu stanovisko poměrně zdrženlivé jako k tématu, které má pro většinu obyvatel České republiky jen omezený význam.

- 7 O tomto sochaři (* 1965) podrobněji Martina ŘEHOŘOVÁ, *Kámen jsem dostal darem. Rozhovory se sochařem Petrem Vánou*, Černošice 2016.
- 8 Na téma Mariánského sloupu se v průběhu roku 2020 nabalilo množství politizujícího a ideologizujícího slovního balastu, který zde není možné ani účelně registrovat. Částečně ho zachycuje komentář politologa Lukáše JELÍNKA, *Mariánský kabaret*, Právo, 18. 8. 2020, s. 6, a článek historika umění Jana DIENSTBIERA, *Panenko Marie proti imigrantům. Kontroverzní stavba sloupu na pražském Staroměstském náměstí zahájena*, Dějiny a současnost 42, 2020, č. 3, s. 30–33. Autor se rozhodně staví na odpor proti realizované formě sloupu a polemizuje i s tak obskurními pseudoargumenty, jakým je propojení sloupu s odporem proti imigraci a islamizaci. Závěr článku je však důležitý z hlediska rozšíření spektra interpretačních linií, a to nejen při pohledu na Mariánský sloup: jde o to, že „... přežije i jiná tradice. Buřičská, usilující o přímočarou nápravu věcí zdola a sarkasticky se vysmívající pokrytectví „velkých“ a „vznešených“ ideálů. Tradice sauerovská, možná nezkratná, ale obrácená proti slepému vzývání hodnot autoritářské totality.“
- 9 Z nich uvádím pouze výběr se zřetelem k zastoupeným popularizačním žánrům: značnou sledovanost měl desetidílný publicisticko-dokumentární cyklus *Bílá hora 1620–2020* v České televizi (ČT 24, od 17. 10. 2020; ceskatelevize.cz/porady/13518035471-bila-hora-1620-2020/220411033280004/), v němž vystoupila řada českých historiků; velmi rozsáhlý seriál článků publikoval Jaroslav ČECHURA, *Bílá hora 400 let poté*, Lidové noviny, 13. 10.–21. 11. 2020; dále si zaslouží zmínku rozhovor Jana JANUŠE s Marií KOLDINSKOU, *Po Bílé hoře žádná doba temna nenastala*, měsíčník „i“ (info.cz), 2020, č. 2 (30. 10.), s. 44–47; aktualizací úvaha Pavla KALINÝ,

říci, že pokud se stali jejich autory profesionální historici, zabývající se českými dějinami 17. století, zpravidla odpovídaly obvyklému populárně naučnému standardu; většinou se vyhybaly oběma krajnostem – oplakávání bělohorské bitvy jako nadčasové národní tragédie, či naopak adoraci vítězné habsburské dynastie jako nositele náboženského sjednocení, společenského řádu a vyšší kultury. Mnohde zaznívala úporná snaha přihlásit se k převládajícímu proudu a věcnou argumentací či jen prázdnými slovy překonávat mýty, stereotypy a kliše.¹⁰ Trvalejší výsledky přinesly zejména dvě knižní publikace z pera historiků a dějepisců umění,¹¹ které se obracejí na širší veřejnost v souvislosti s Mariánským sloupem a zároveň se

Bílá hora je kolem nás. Ztráta samostatnosti nebo její okleštění, to nemusí být jen kapitoly z dějin, Lidové noviny, 7. 11. 2020, s. 6; vystoupení francouzského bohemisty Oliviera CHALINA, *400 let od bitvy na Bílé hoře* v České televizi, 7. 11. 2020; seriál nahrávek *Bělohorské mýty* (připravila Akademie věd ČR); beseda komeniologa Martina STEINERA a historika Jaroslava ŠEBKA o *Bílé hoře* v Televizi Noe, 6. 11. 2020; debata dalších čtyř českých historiků na téma *Bílá hora* (připravila Naďa REVILÁKOVÁ, Český rozhlas Plus, 7. 11. 2020); zfilmovaná přednáška Jaroslava PÁNKY, *Bílá hora a doba J. A. Komenského* (natočilo Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze).

Zvláštní význam má (vedle menších výstav jako *Bílá hora – Osudový mezník našich dějin*, na Staroměstském náměstí, *Výročí bitvy na Bílé hoře* v klášteře benedikteek při kostele Panny Marie Vítězné) reprezentativní výstava v Nové budově Národního muzea *1620. Cesta na Horu* (online vernisáž s komentovanou prohlídkou, 6. 11. 2020 – 30. 6. 2021; <https://www.nm.cz/program/vystavy/1620-cesta-na-horu>, 24. 11. 2020, s řadou doprovodných pořadů; mezi nimi též diskuse Otakara FOLTÝNY, Marie KOLDINSKÉ a Michala STEHLÍKA.

Výročí mělo ohlas rovněž v zahraničí, zejména v Německu; srov. Jaroslav ŠEBEK, *Zum 400. Jahrestag der „Schlacht am Weißen Berg“ in Prag* (Das Gespräch führte Christof DAHM), Renovabis. Solidarity initiative of the German Catholics with the people in Central and Eastern Europe, 6. 11. 2020 (<https://www.renovabis.de/en/hintergrund/zum-400-jahrestag-der-schlacht-am-wei-ssen-berg-in-prag>, 20. 11. 2020); TÝŽ, *Tschechen gedenken der Schlacht am Weißen Berg vor 400 Jahren*, (<https://www.kathpress.at/goto/meldung/1952359/tschechen-gedenken-der-schlacht-am-weissen-berg-vor-400-jahren>, 20. 11. 2020); v širším kontextu TÝŽ, *Ringens um Erinnerung. In der Vergangenheitsdebatte spiegeln sich die Probleme der Gegenwart*, Der Ackermann. Zeitschrift der Ackermann-Gemeinde 71, 2020, č. 3, s. 6–7 (https://www.ackermann-gemeinde.de/aktuell/einzelansichtringen-um-erinnerung/503f6906011d8710460b256407ec36a1.html?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail; 21. 11. 2020).

10 Tento pohled v novém publicistickém pojetí předznamenal časopis Respekt, č. 15/2017 (*Konec mýtu o době temna. Katolíci a evangelíci chtějí vyvrátit představy o éře po Bílé hoře*) s rozhovorem Marie KOLDINSKÉ, *Bílá hora je symbolem českých neúspěchů, traumat a frustrací* (<https://www.respekt.cz/spolecnost/bila-hora-je-symbolem-ceskych-neuspechu-traumat-a-frustraci>, 11. 11. 2020).

11 K rozboru nové vědecké literatury odkazují na historiografickou studii Václava BŮŽKY, *Die Habsburger in der frühneuzeitlichen tschechischen Geschichtsforschung*, Opera historica 20, 2019, s. 288–315; speciálně k bělohorské tematice TÝŽ, *Any new Czech research on the Bohemian rebellion of 1620?* (<https://www.opera-historica.com/2019/opera-historica-202019-2/>, 11. 11. 2020).

vyrovnávají s Bílou horou a jejími důsledky. Ať již jde o stoupence obnovení této památky,¹² či spíše o odpůrce tohoto aktu,¹³ na obou stranách je zřejmá snaha o racionální přístup k pramenům a ke kritice odlišných názorů. Ozvalo se tu i vědomí, že zažité výklady dějin mají silnou rezistenční schopnost, a empirické poznání, že nezbytné snahy historiků o jejich překonávání osloví jen zlomek veřejnosti.¹⁴ Už proto je třeba vzít na vědomí – byť jen v aktuálně dostupném výběru – také ty pohledy na bělohorskou tematiku, jež se v souvislosti s výročím objevily mimo odborný diskurs.

II. Evangelické trauma: rekatolizace

Aktuální připomínání událostí, jež se odehrály na počátku 17. století, až příliš často postrádá historický nadhled, který by odlišil „živé“ a „mrtvé“ stránky dějin a v případě Bílé hory ukázal, že váha katolicko-protestantských sporů a konfliktů počínajícího novověku je na hony vzdálena jejich významu v době dalekosáhlé sekularizace evropských národů a nových výzev spjatých se střetáním konkurujících si politických systémů a civilizačních okruhů. Do rozpravy se – přes veškeré ujišťování o respektu k náboženské svobodě – vytrvale vracejí dávná témata „pravého“ náboženství a jeho stoupenců jakožto nositelů pravdy a správného výkladu minulosti. Zatímco v hodnocení Jana Husa došlo už před dvaceti lety k výraznému sblížení katolíků s evangelíky,¹⁵ právě Bílá hora a následující rekatolizace odhalují limitující hranice ekumenických snah. Naznačuje to povaha výkladů o Bílé hoře a jejich širších souvislostech v současné české publicistice.

Na evangelické straně začaly připomínky neblahého vyústění českého stavovského povstání vcelku neutrálně pojatou statí historičky Evy Melmukové, která vzala na vědomí výsledky nové, konfesijně nepodjaté literatury. Při příležitosti

12 P. BLAŽEK – V. POKORNÝ, *Duchovní střed Evropy*.

13 O. JAKUBEC – P. SUCHÁNEK (eds.), *Mariánský sloup*.

14 Ondřej JAKUBEC – Pavel SUCHÁNEK, *Staroměstský mariánský sloup – stále živé dílo minulosti*, in: O. Jakubec – P. Suchánek (eds.), *Mariánský sloup*, s. 5–11, zde s. 11; Barbora JIŘINCOVÁ, „Do dneška se z toho nevzpamatovali“. *Staroměstský sloup jako nositel pobělohorského mýtu*, tamtéž, s. 266–293, zde s. 288.

15 Dokumentaci ke směrdatnému římskému jednání v prosinci 1999 přináší publikace Jaroslav PÁNEK – Miloslav POLÍVKA, *Jan Hus ve Vatikánu. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího tisíciletí*, Praha 2000.

400. výročí vzniku České konfederace¹⁶ rozebrala tento základní ústavní dokument jakožto východisko ke konstituování „de facto evangelického stavovského státu“, v němž většinoví stoupenci vládnoucího náboženství vytvářeli tolerantní prostředí i pro katolíky. Ztroskotání tohoto projektu označila za skutečnost, která „ztížila a zpomalila cestu Evropy k demokracii“, a zároveň za varování a výzvu k „inteligentní a odpovědné soudržnosti evropského kontinentu“ v současnosti.¹⁷

K zjevné nadsázce naproti tomu směřoval rámcový název jubilejních statí, který zdůrazňoval demokratičnost evangelického státu z let 1618–1620.¹⁸ Skutečně konfliktním tématem se však stala doba následující po porážce stavovského povstání, úloha katolické církve v ní a symbolika Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze. V očích úporně aktualizující historičky Marie Neudorflové vyrostla v představitele ohrožení českého národa současná katolická církev, její materiální zájmy a – „tak jako po Bílé hoře“ – neochota ke smíření. Bylo třeba velkého smyslu pro jednostrannou nadsázku, aby bylo možné v roce 2019 prohlásit teprve připravovaný Mariánský sloup za „zvrácený symbol pokusu o novou rekatolizaci českého národa“.¹⁹ Aby mohla být takováto prohlášení brána vážně, bylo by nutné dodat, kdo z deseti milionů Čechů by měl být v budoucnu rekatolizován a jakými prostředky by toho mělo být dosaženo. Vzhledem k tomu, že šlo o proslov k výročí staroměstské exekuce, bylo by možné jej pokládat – kdyby zůstal osamocen – jen za vyhocený rétorický projev.

Avšak definitivní povolení stavby Mariánského sloupu 23. ledna 2020 zásadně poznamenalo dikci evangelického tisku. Vydávání rekonstruované památky za symbol smíření a ekumenické spolupráce bylo odmítnuto a české stavovské povstání se stalo staronovým předmětem sporu se zřetelem k podílu Němců, k úloze Habsburků i k pozdějším reinterpretacím. Vztah katolíků k evangelíkům se začal jevit jako aktuální zápas, v němž prohrávají všichni křesťané a v němž se vnějškově deklarovaný ekumenismus stává „jen falešnou atrakcí pro diváky“.²⁰

16 K ní nejnověji Karolína ADAMOVÁ, *První česká federativní ústava z roku 1619*, Praha – Plzeň 2009; TÁŽ, *Česká konfederace (1619–1620)*, in: Encyklopedie českých právních dějin, I, Plzeň – Ostrava 2015, s. 566–597.

17 Eva MELMUKOVÁ, *Česká konfederace – pokus o novou podobu státu Koruny české*, Kostnické jiskry. Evangelický týdeník (dále KJ) 104, 2019, č. 20–21 (17. 7.), příloha; citace ze s. 2.

18 *První pokus o demokratický stát ve střední Evropě*, tamtéž, s. 1.

19 Marie NEUDORFLOVÁ, *Druhé vítězství nad popravenými obhájci českých práv a nezávislosti českého státu?*, KJ 104, 2019, č. 20–21 (17. 7.), příloha, s. 2.

20 Helena BASTLOVÁ, *Mariánský sloup: Kdo vybral a kdo prohrál?*, KJ 105, 2020, č. 4 (5. 2.), s. 1. Zde je pozoruhodné odvolání na vyhocené názory sociologa a novináře Jana JANDOURKA, *Staromák: Mariánský sloup. Kardinál Duka: solný sloup*, Forum 24. Názorový internetový deník

Téma bylo výrazně zpolitizováno a zostřeno terminologií dvacátého století, neboť Mariánský sloup byl pojat jako symbol nejen bělohorské porážky, ale i „násilné genocidy uprostřed našeho národa“.²¹ Pavel Černý, předseda Kostnické jednoty – Sdružení evangelických křesťanů, připustil, že vedle sebe mohou existovat různá pojetí dějin z hlediska zastánců reformace či naopak rekatolizace; odmítl však počinání „sloupařů“, kteří předstírají, že jde o „identitu duše Evropy“, ve skutečnosti však se podílejí na „rozbíjení ekumenické spolupráce a naší křehké národní jednoty v době 400. výročí bitvy na Bílé hoře“.²² Míru napětí, připomínající raně novověkou kontroverzní teologii, vyjadřuje nejen odsouzení katolického klerikalismu a prohabsburského monarchismu, ale také přihlášení se k sekulárnímu státu jako ochránci – nejen náboženské – svobody.²³

Přeceňování významu Mariánského sloupu jako „místa nejhlubšího ponížení odkazu české reformace a výsměchu snahám o společnost založenou na vzájemném respektu“ přivedlo část evangelické publicistiky k ostré (věcně opodstatněné) kontrapozici České konfederace, „ústavy s protodemokratickými rysy“, a Obnoveného zřízení zemského, v němž „zásada svobody svědomí byla překryta totalitním nárokem“ na sjednocení ve víře.²⁴ Doba po Bílé hoře je však ahistoricky srovnávána s „Husákovou normalizací“, leč v „mnohem krutějším vydání“,²⁵ a pobělohorský režim je přiblížen chápání současníků tím, že je postaven na úroveň nacismu a komunismu.²⁶ Ve výkladu bělohorských událostí už nejde jen o dění v 17. století a o tehdejší utrpení obětí, nýbrž o přímou souvislost s totalitními režimy 20. století a se současností, neboť „morální devastace z tohoto útisku a znásilňování svědomí se v našem národě projevuje dodnes“.²⁷

Prostřednictvím sporu o symbolický význam Mariánského sloupu vyrostla Bílá hora v klíčovou historickou událost, která má přímý dosah do 21. století. Je pokládána za příčinu trvalé morální devastace a rozkolu české národní společnosti. V tomto pojetí nebezpečné rozdělení českého národa umocnila obnova staroměstské

pro obranu liberální demokracie, 24. 1. 2020; <https://www.forum24.cz/staromak-mariansky-sloup-kardinal-duka-solny-sloup/>, 15. 11. 2020).

21 Pavel ČERNÝ, *Mariánský sloup dál dělí společnost a církev*, KJ 105, 2020, č. 5 (12. 2.), s. 2–3, zde s. 2.

22 Tamtéž, s. 3.

23 „Ještě že žijeme v sekulárním státě, a ne pod habsburskou monarchií!“ Tamtéž, s. 3.

24 Petr MELMUK, *Aktualnost problematiky tzv. Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze v 21. století*, KJ 105, 2020, č. 7–8 (4. 3.), s. 3.

25 Otakar MACH, *Mariánský sloup, a co bude dál? Cui bono?*, KJ 105, 2020, č. 18 (10. 6.), s. 3.

26 Pavel ČERNÝ, *K 399. výročí poprav 27 představitelů stavovského odboje* (Projev předsedy Kostnické jednoty), KJ 105, 2020, č. 20–21 (22. 7.), s. 1–2, zde s. 2.

27 Tamtéž, s. 2. K morální devastaci českého národa srov. též Jan BISTRANIN, *400 let od tragické bitvy na Bílé hoře. O slavných bělohorských oslavách*, KJ 105, 2020, č. 22–23 (12. 8.), příloha 3, s. 1–2.

památky, která „nebude sjednocovat ani národ, ani křesťany..., bude připomínat jen národní tragédii a křesťanskou hanbu“.²⁸ Nadhodnocování obnoveného sloupu na Staroměstském náměstí tu vedlo nejen k problematizaci dosavadních ekumenických snah, ale také k představě, že rekonstrukce jednoho mariánského monumentu, na jehož dogmatickém výkladu se nemohou shodnout dvě křesťanské církve,²⁹ má osudový význam pro další vývoj českých zemí.

III. Katolický úspěch: snaha o uměřenost

Zatímco na evangelické straně zazněla řada velmi ostrých vyjádření, katolická strana si v roce vztyčení Mariánského sloupu a připomínek bělohorské bitvy zachovala větší vnějškovou zdrženlivost; spíše jednala, než mluvila. Klíčem k pochopení tohoto postupu se může stát předmluva ke knize *Duchovní střed Evropy* z pera pražského arcibiskupa Dominika kardinála Duky. Nejen v historické, ale i v teologické části tohoto textu vystupuje do popředí téma míru, smíření a lítosti nad tím, že nelze prohlásit: „Sloup byl vyzdvižen jako symbol spolupráce křesťanských církví a lidí dobré vůle v naší zemi...“.³⁰ V morální rovině padla kardinálova hodnotící slova o „zařátosti, nenávisti a závisti, ba i velkodušnosti“, která však nedostala zcela jednoznačného adresáta. Při zmínce o hrůzách třicetileté války byla nadhozena otázka, „kde a kdo ji začal“ a „kde a kdo ji skončil“.³¹ Při konvenčním vymezení třicetileté války defenestrací a obranou Prahy proti Švédům by byla odpověď jasná a odpovědnost za neblahý vývoj by byla mezi protestanty a katolíky jasně rozdělena; při respektování evropských souvislostí velkého konfliktu v první polovině 17. století to ovšem tak jednoznačné není. Ani Dukovo propojení likvidace Mariánského sloupu s nástupem totalitních režimů asi každého čtenáře nepřesvědčí, spíše jen otvírá další nevyšlovené otázky.

Co však je na přístupu Dominika Duky zvláště pozoruhodné, je uměřenost, s níž posuzuje, ale neodsuzuje, a naznačuje své přesvědčení, aniž by výslovně diskvalifikoval stoupence jiného názoru. V tomto případě nepřekračuje hranici, za níž by končila možnost dialogu, a ponechává otevřenou cestu k uznání civilizačního

28 Edita ŠTERŤÍKOVÁ, *Sloup národní tragédie a křesťanské hanby*, KJ 105, 2020, č. 15 (13. 5.), s. 1–2, zde s. 2.

29 K vzájemnému neporozumění katolíků a evangelíků Martin ŠANDA, *Výzva ke smíření a odpuštění? Proč? K čemu?*, KJ 105, 2020, č. 30–31 (4. 11.), s. 3.

30 Dominik DUKA, *Předmluva*, in: *Duchovní střed země*, Praha 2020, s. 17–19, citace ze s. 19.

31 Tamtéž, s. 18.

významu vertikálních symbolů a zároveň – i v souvislosti s Mariánským sloupem – „k odpuštění, smíření a k podání ruky v duchu přátelství a sounáležitosti“.³²

Právě v tomto duchu se nesla nejen slova, ale i činy spjaté bezprostředně s připomínkami bělohorských událostí. Viditelným symbolem ekumenického výhledu do budoucnosti se stal monumentální kříž smíření, jež vytvořil německý benediktin a umělecký kovář Abraham Fischer a který byl 30. října 2020 vztyčen v Aleji Českých exulantů na Bílé hoře.³³ V duchu smíření katolíků s evangelíky se nesla i řada výročních textů. Třebaže katolíci dosáhli postavením Mariánského sloupu po dlouholetém vyčkávání jednoznačného úspěchu, zdrželi se projevu triumfalismu a naopak používali obecně přijatelných formulací – Bílá hora s poutním místem při kostele Panny Marie Vítězné byla označena za „místo zatížené neblahou historií“, u barokní výzdoby tamního kláštera benediktinek byly přiznány „explicitně nepřátelské fresky vůči jiným konfesím“, důraz byl položen na relativitu dobových interpretací bělohorských událostí.³⁴ Bělohorská bitva se dočkala hodnocení nikoli jako vítězství, nýbrž jako „mezník, který na celá staletí zatížil české dějiny“, který se však ve 21. století stává „místem setkávání a smíření“.³⁵

V tomto duchu postupoval *Katolický týdeník* bezprostředně před výročím. Věcně a nezaujatě vysvětlil pojmy spjaté s českým povstáním (utravkisté, čeští stavové, Česká konfese, Majestát, kostely v Broumově a Hrobu), což je obrovský rozdíl proti starším výkladům odborné katolické literatury, která viděla jen „českou vzpouru“ vedenou „štvoucími zloduchy“.³⁶ Hlavní slovo při výkladu širších dějinných souvislostí dostal Petr Vorel, autor syntézy předbělohorských dějin,³⁷ který si svým vědeckým dílem získal nezpochybnitelnou autoritu a nikdy se neangažoval na žádné ze sporných stran. Právě jeho výklad vyzvedl mimořádnou míru tolerance v českých zemích předbělohorské doby a celé téma zbalil uzavřenosti do českých náboženských sporů; zdůraznil evropský rozměr ofenzivní politiky Habsburků a na základě svých nejnovějších výzkumů ukázal, že habsburským „hlavním zájmem bylo ovládnutí ekonomických zdrojů (zvláště úvěrového, měnového a daňového systému a s ním související struktury pozemkového vlastnictví), jak se ukázalo bezprostředně

32 Tamtéž, s. 19.

33 Tereza ZAVADILOVÁ, *Na Bílé hoře je kříž smíření*, *Katolický týdeník* (dále KT) 31, 2020, č. 45 (3. 11.), s. 1.

34 Jan PAULAS, *Místo, které vybízí ke smíření*, KT 31, 2020, č. 45 (3. 11.), s. 4.

35 Jan PAULAS, *Bitva, do níž se nikomu nechtělo*, KT 31, 2020, č. 45 (3. 11.), s. 4.

36 Jako příklad může sloužit kompendium jezuity Blažeje RÁČKA, *Československé dějiny* (2., doplněné vydání), Praha 1933, s. 395, 407.

37 Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české*, VII (1526–1618), Praha – Litomyšl 2005.

po Bílé hoře“.³⁸ Nejspíš poprvé se v českém katolickém tisku objevil výklad, který sice nepopírá význam náboženské otázky, ale odhaluje i přízemní materiální zájmy politických garantů pobělohorské rekatolizace. Není to bez významu pro nestranné posouzení složitého komplexu mocenských zájmů a symboliky kolem Mariánského sloupu v 17. století a jeho interpretace i v naší době.

Teprve s delším časovým odstupem bude možné hledat v archivních pramenech odpověď na otázku, jaké skutečné důvody vedly 23. ledna 2020 pražské zastupitelstvo ke změně dlouhodobě odmítavého stanoviska a k vydání souhlasu se vztyčením Mariánského sloupu.³⁹ Jisté je jen tolik, že tímto aktem a využitím chaotické situace v době nastupující koronavirové pandemie při urychlené realizaci záměru se situace podstatně změnila. Nedošlo sice k provokativnímu odhalení sloupu 8. listopadu 2020, jak očekávali jeho odpůrci,⁴⁰ ale náhlá proměna vyvolala na jedné straně pocit zadostiučinění, na druhé frustraci a na obou stranách pak nové otázky po aktualizaci bělohorské porážky v 21. století.

Složitost problematiky naznačil – s důrazem na teologická východiska – Vojtěch Novotný, děkan Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Připustil, že vedle náboženského hlediska jde na Staroměstském náměstí o „bitevní pole, kde od 15. století neutichá zápas o konfesní a politické vyznění jak této plochy, tak naší vlasti – a o interpretaci českých dějin“.⁴¹ Snaha o sblížení, deklarovaná Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí roku 2011, ztroskotává, naopak se „prodlužují konfesijní boje“. Novotný volá po jednotě a oboustranném odpuštění minulých vin, což by jistě bylo žádoucí. Tomu však brání právě vyhocená konfesijní stanoviska, kdy se na vzájemně uspokojivém stanovisku k jedné památce nedokáží dohodnout ani dva čelní představitelé katolické a evangelické církve.⁴²

Děje se to v době, kdy naprostá většina těch, kdo k Mariánskému sloupu a k Bílé hoře mohou zaujmout stanovisko, nesdílí ani katolický, ani evangelický

38 Petr VOREL, *Od Majestátu k stavovskému povstání* (otázky kladl Jan PAULAS), KT 31, 2020, č. 45 (3. 11.), s. 5.

39 Viz výše pozn. 6.

40 Otakar MACH, *Mariánský sloup, a co bude dál? Cui bono?*, Národní osvobození, 2020, č. 3–4 (12. 2.), s. 1.

41 Vojtěch NOVOTNÝ, *Příběh Mariánského sloupu. Budeš-li uchovávat v paměti viny, kdo ob stojí?*, KT 31, 2020, č. 6 (4. 2.), příloha Perspektivy, č. 6.

42 Názorným příkladem rozporů v hodnocení sochy Panny Marie na Mariánském sloupu se stala přerušovaná diskuse pražského arcibiskupa Dominika kardinála Duky a kazatele Církve bratrské a emeritního předsedy Ekumenické rady církví Pavla Černého v pořadu Vertikála (Český rozhlas Plus) 19. ledna 2020; https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/dominik-duka-diskuze-marian-sky-sloop-vertikala-pavel-cerny-cesky-rozhlas-plus_2001191840_kro (8. 2. 2020), 24. 11. 2020.

konfesijní pohled (mj. ve vztahu k pojetí mariánské úcty). Pro ně jde o verbální či materializované obrazy českých dějin, k nimž se na základě svých životních zkušeností nějakým způsobem vztahují. Pro odpůrce sloupu to může být obraz založený na původně evangelickém výkladu minulosti, pro jeho stoupence pak obraz zdůrazňující nepominutelnou stopu katolictví v českých dějinách. Oba proudy nazírání na minulost mají v českých dějinách své místo, a pokud má být má být dosaženo ekumenické koexistence, žádný z nich by nemusel být a priori prohlašován za pomýlený (jak to v celkově vyváženém pojednání činí i Vojtěch Novotný).

IV. Československá církev husitská: zprostředkování v duchu ekumenismu

Nekonfliktní stanovisko k bělohorskému tématu zaujal VIII. patriarcha Církve československé husitské Tomáš Butta. Ostatně vazba na potlačení náboženské tolerance a zvláště Jednoty bratrské po roce 1620 není v případě Církve československé husitské tak těsná jako u Českobratrské církve evangelické, společný však je zájem obou menších církví na respektu k polykonfesijního charakteru české společnosti. Butta vystihl proměny ve vztahu své církve k Bílé hoře, který zůstával v meziválečné době – s ohledem na nový stát – velmi silný, zatímco ve druhé polovině 20. století byl jako úzce odborné téma historiků zatlačen do pozadí aktuálními problémy. Zjevně s ohledem na katolicko-evangelické spory o Mariánský sloup patriarcha usoudil, že „znovu oživený zájem o událost dávné bitvy... má dnes více motivaci a rovinu náboženskou než politickou“, a vyzval k pokračování ekumenických snah.⁴³ Dobrá znalost historické literatury Buttovi umožnila vystihnout „zvláštní tragiku, nikoli jen národní, ale předně křesťanskou“,⁴⁴ a dosáhnout nadhledu nad časově vzdálenou událostí, jejíž pochopení varuje před nahlížením na křesťany odlišného vyznání jako na nepřátele.⁴⁵ Třetí nejvýznamnější církev v České republice si tak osvojila postoj k aktuálnímu vyhocení názorů potenciálně zprostředkující.

43 Tomáš BUTTA, *Čtyři sta let od bitvy na Bílé hoře*, Český zápas. Týdeník Církve československé husitské 100, 2020, č. 45 (8. 11.), s. 1–3, zde s. 1.

44 Tamtéž, s. 3.

45 Buttův článek doplňuje text Miroslava HOUŠKY, *Bitva na Bílé hoře aneb Jiný svět jiných lidí*, Český zápas 100, 2020, č. 45 (8. 11.), s. 1–3, který ve stylu kontrafaktuální historie relativizuje význam bělohorské bitvy.

V. Komise pro české dějiny 17. století: ekumenismus

S vyváženým pohledem na Bílou horu vystoupila Ekumenická komise pro české dějiny 17. století, která na počátku listopadu 2020 zveřejnila polyfonní vyjádření k této historické události a k jejímu významu pro současnost.⁴⁶ Dala slovo nejen teologům a zástupcům církví, ale také a především historikům, kteří se tematikou 16. a 17. století dlouhodobě badatelsky zabývají. Výběr dvojice promlouvajících historiků byl reprezentativní z hlediska směrů jejich výzkumů i názorového zakotvení. Katolický církevní historik Tomáš Parma a dějepisec Jednoty bratrské Jiří Just⁴⁷ paralelně odpovídali na otázky, v nichž s nadhledem osvětlili konfesijně politické zápasy, nevlíli radikálních představitelů stavů k dialogu a jejich nesvornost vedoucí k porážce; staroměstskou exekuci představili jako výsledek politického, nikoli náboženského procesu. Rovněž Tomáš Sterneck popsal bitvu na Bílé hoře přísně faktograficky a bez emocí.⁴⁸

Nábožensky podmíněná emocionalita se pochopitelně projevila ve vyjádřeních teologů, v tomto případě však byla vedena záměrem nejít situaci a udržet ekumenickou úroveň dialogu. Téma Mariánského sloupu ustoupilo do pozadí a symbolický význam byl přisouzen spíše bělohorskému návrší a tamnímu kostelu Panny Marie Vítězné. Vůdčím motivem se stala úvodní výzva starokatolického kněze a generálního sekretáře Ekumenické rady církví Petra Jana Vinše k překonání sebelítosti a obviňování jinak smýšlejících, snaha odstranit „zášť k bližnímu, s nímž dnes sdílím tuto zemi“.⁴⁹ Z různých pohledů byla ústřední myšlenka rozvedena v odpovědích šesti osobností na otázky, jaké asociace vyvolává pojem Bílé hory a proč má dnes smysl zabývat se tímto tématem.⁵⁰

Nejen evangelíci, ale i katolíci tu potvrdili akceptování náboženské plurality a potřebu respektovat svobodu svědomí, vyhýbat se tedy jakémukoli násilí při prosazování náboženské víry; bělohorské události se v tomto světle jeví jako

46 *Pracovní sešit č. 3 Ekumenické komise pro české dějiny 17. století*, příloha Katolického týdeníku 31, 2020, č. 45 (3. 11.).

47 Tomáš PARMA – Jiří JUST, *Ke stavovskému povstání a bitvě na Bílé hoře se ve skutečnosti schylovalo desítky let* (rozhovor vedl Jiří MACHÁNĚ), tamtéž, s. II–III.

48 Tomáš STERNECK, *Jak probíhala bitva na Bílé hoře? Strétnutí bez příkras, pověstí a mýtů*, tamtéž, s. IV–V.

49 Petr Jan VINŠ, *Bílá hora – mýtus a dědictví*, tamtéž, s. I.

50 *Hluboká rána křesťanskému tělu Evropy. Bitvu připomínat v modlitbách za smíření*, tamtéž, s. VI–VII (formulace otázek: „Když se řekne bitva na Bílé hoře, co se vám vybaví? Proč má dnes smysl zabývat se Bílou horou a jakým způsobem je její dědictví přítomné ve vašem církevním společenství?“).

tragédie nikoli národa, nýbrž křesťanstva.⁵¹ Z hlediska současné reflexe převážil názor, že takto komplikovanou minulost nelze zastírat, ani ji interpretovat jednostranně z hlediska vítězů (vždyť „momentální vítězství může být z dlouhodobé perspektivy velkou prohrou“),⁵² ale že je třeba minulost přijmout s porozuměním a zásadně ji neopakovat.⁵³ Neboť jde o historické téma, u něhož je nemístné hledat dnes viníky či cokoli oslavovat.⁵⁴

Významná medievistka Jana Nechutová s vědeckou skepsí k vznosným prohlášením dodala, že „asi nezbude mnoho jiného než často právem zavrhaná tlustá čára... pokud jde o české katolíky a české protestanty, kterých obou se v tomto ohledu fenomén Bílá hora týká... Jenže ona tlustá čára se bez reflexe minulých vzájemných prohlášení nesmí obejít, a tak... dnes má smysl se „Bílou horou“ zabývat.“ Jana Nechutová ovšem připojila podstatný poznatek, že totiž pro mladou generaci, a to i mezi evangelíky, ztrácí bělohorský fenomén emocionální naléhavost.⁵⁵ Tím zároveň otevřela otázku, zda je tento posun dán hlubším pochopením dějinných souvislostí, či spíše obecným slábnutím historického povědomí a také vztahu ke sporným otázkám náboženských dějin.

Pro evangelického teologa Pavla Hoška zůstala Bílá hora dodnes „neobyčejně silným symbolem... projekčním plátnem, do kterého si pozdější pokolení promítala své naděje, své sny a své iluze“. Z církevněhistorického hlediska hodnotí Hošek toto „společné dědictví českých křesťanů“ jako dlouhodobě používaný nástroj k budování a udržování dvojí konfesní identity – na jedné straně sebevědomých vítězů, na druhé pak těch, kteří sice byli poraženi, ale mají pocit morální převahy nad vítězi. Autor se tím nevysloveně dotýká současnosti – nutkové potřeby sebeprosazení na jedné straně, a trýznivé představy o nastupující vlně rekatolizace na straně druhé. Aktuálnost bělohorského tématu shledává ve varování „před šířením dobra mocenskými prostředky“ a před snahou dosáhnout pro některou

51 Tomáš Butta, patriarcha Církve československé husitské, tamtéž, s. VII.

52 Francesca Šimuniová, benediktinka z bělohorské komunity, tamtéž, s. VI.

53 Daniel Ženatý, předseda Ekumenické rady církví v České republice, synodní senior Českobratrské církve evangelické, tamtéž, s. VI. Podobně plzeňský biskup Tomáš Holub, tamtéž, s. VII: „Dějiny nás zcela neomylně učí, že na nezpracovaná traumata není možné pouze zapomenout a mávnout nad nimi rukou... Bolavou historií je třeba pravdivě zpracovat a naplnit vzájemným odpuštěním.“

54 „Dnešní katolíci, protestanti, husité i všichni další za to, co se stalo před čtyřmi sty lety, nemohou. Proto je dobře, když se tato bitva nebude oslavovat, ale společně v modlitbách a ve snaze po vzájemném usmíření připomínat.“ – František Radkovský, emeritní biskup plzeňský, tamtéž, s. VII.

55 Jana Nechutová, medievistka, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, tamtéž, s. VII.

církev zvýhodnění před ostatními. Bělohorské téma se Hoškovi stává výzvou k ekumenickému smíření a spolupráci křesťanů.⁵⁶

Závěrečnou tečku ke stanovisku Ekumenické komise pro české dějiny 17. století napsal filosof Jan Sokol. Promítl do ní pochopení historie idejí v proměnách společnosti, zejména od vzniku Palackého koncepce českých dějin. Vystihl paradoxní propojení na jedné straně překotné sekularizace a na druhé straně postupného vyhrocování náboženské argumentace (jakožto nástroje české politiky) v posledních desetiletích existence habsburské monarchie. Konstatováním, že v roce 1620 „česká společnost se ocitla na rozcestí mezi klasickou monarchií a stavovským státem“⁵⁷ a že její část dala přednost západoevropské měšťanské kultuře i za cenu ztráty vlasti,⁵⁸ vymaňuje bělohorské téma z převládající uzavřenosti do českého rámce. Posouvá rozpravu k evropskému rozpětí problému a nepřímou navazuje na někdejší úvahy Josefa Polišenského⁵⁹ o postavení českých zemí mezi dvěma divergentně se vyvíjejícími evropskými civilizacemi.

VI. Historici umění: mezi idejemi a veřejným prostorem

Těsné sepětí otázky Mariánského sloupu s aktuálním hodnocením bělohorské a pobělohorské doby neskrývá memorandum českých historiků umění z června 2019.⁶⁰ Vystihuje sepětí ideologické, umělecko-historické a památkové roviny sporné památky, stejně jako navrstvení řady významů tohoto symbolického místa. Vcelku realisticky proti sobě staví symboliku na jedné straně militantní habsburské rekatolizační a centralizační politiky a na druhé straně husitského, respektive evangelického dědictví; zdůrazňuje i téma samosprávného postavení Prahy, jež Habsburkové od 16. století systematicky omezovali. To jsou argumenty opřené o výsledky historického výzkumu, stejně jako se o uměnovědné posouzení opírá kritický pohled na uměleckou a památkovou hodnotu nově postaveného sloupu. To však

56 Pavel HOŠEK, *Smíme hovořit o živém odkazu Bílé hory?*, tamtéž, s. VIII.

57 Jan SOKOL, *Bělohorská bitva a český národ*, tamtéž, s. VIII.

58 Předpokládám, že v této části textu jde o tiskovou chybu („významná menšina zvolila měšťanskou kulturu severního Německa a Itálie“) a že měl autor na mysli severní Nizozemí.

59 Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960; TÝŽ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970; TÝŽ, *The Thirty Years War*, Berkeley 1971; TÝŽ, *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617–1621*, Prague 1991.

60 Memorandum 26 kunsthistoriků, zaslané primátorovi Zdeňku Hříbovi a členům Rady hlavního města Prahy 26. června 2019; https://cs.wikipedia.org/wiki/Memorandum_26_kunsthistorik%C5%AF (9. 11. 2020); plný text: KJ 104, 2019, č. 20–21 (17. 7.), s. 3–4.

neznamená, že by stoupenci Mariánského sloupu nemohli mít na tyto otázky jiný názor než protestující historici umění. Argumenty zastánců i odpůrců mají pro každou ze stran jistou váhu, ale nemohou z debaty vytlačit fakt, že se tu vede spor o podíl na veřejném prostoru a o možnosti vyjít tam své (náboženské) přesvědčení a svůj pohled na dějiny.

Nelze tedy pominout, že ve 20. století získaly – počínaje Šalounovým pomníkem Jana Husa – jasnou převahu symboly programově nekatolické. Není divu, že po roce 1989 se přihlásili o slovo katolíci a po desetiletích života ve stínu se domáhali práva na reinstalaci symbolu, který vykládají v duchu svého vidění světa. Historici umění správně uvádějí, že symbolický sloup od 17. století „na sebe navrstvil řadu významů“, ale není právě jeho znovupostavení přirozeným vyjádřením nových konotací z 20. a 21. století? Kunsthistorici právem zmiňují „proces rituální očisty města a země“, k němuž docházelo po Bílé hoře; je však nevyhnutelné i dnes trvat pouze na jedné linii českých dějin a snažit se o „očistu“ mnohostranně komplikované minulosti od připomínky druhého proudu života, který v pobělohorské době sdílela – třeba i po zlém – většina národa? Má smysl oživování konfesijně politického konfliktu ze 17. století v době, kdy jak nepočtení evangelíci, tak i početně slábnoucí katolíci tvoří menšinu tohoto národa? A je to přiměřené době, kdy nejen křesťané, ale i celá západní civilizace jsou vystaveni sílcí konfrontaci s populační explozí a rostoucí asertivitou zastánců jiných civilizací?

To jsou otázky, jež se probouzejí kolem Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, ale které mají širší dopad než jedno symbolické místo v Praze. Odbornou diskusí o tomto místě lze vést donekonečna, není však třeba prorocky předjímat, že sloup „v žádném případě (zdůraznil J. P.) nemůže fungovat jako deklarace ekumenického smíření mezi církvemi“.⁶¹ Dnes tomu tak, přes veškeré ujišťování z katolické strany, zjevně není. Ve zrychleném proudu dějin ovšem nevíme, jaké symboly si budou volit příští generace a jakou úlohu přisoudí artefaktům typu Mariánského sloupu. Odbornost v historiografii či v dějinách umění nás nevybavuje schopností neomylně vidět do vzdálenější budoucnosti. Dává nám však možnost klást si otázky a pokoušet se o srozumitelné odpovědi. Umožňuje nám kriticky analyzovat i některé konflikty z minulosti a s přihlédnutím k širšímu kontextu je snad také zbavovat jejich výbušného potenciálu.

61 Tamtéž, s. 3.

VII. Hlasy přidružených oborů: nové podněty

Vedle historiků, kteří až na výjimky pojednávali popularizační formou o víceméně známých skutečnostech, tentokrát do debaty vstoupili představitelé jiných oborů s neotřelými pohledy. Lingvista Karel Oliva, který v podstatě souzněl s obecnou tendencí bourání mýtů, zdůraznil dvojjazyčnost českých zemí už v předbělohorské době a také fakt, že „českého národa se z národnostního, a tedy ani jazykového hlediska bělohorská bitva nijak přímo nedotkla“. ⁶² K tomuto nepřekvapivému tvrzení je třeba dodat, že už přinejmenším od prací Kamila Krofity a Josefa Pekaře, ⁶³ určených na počátku 20. století široké veřejnosti, pojem „Bílá hora“ není zužován na bitvu, jež se odehrála na návrší západně od Prahy, ale vztahuje se na souhrn událostí z přelomu druhého a třetího decennia 17. století. Ostatně Oliva dodává, že změna jazykového zákonodárství nastala v souvislosti s vydáním dvojího Obnoveného zřízení zemského, jehož radikální podobu (zbavení Čech a Moravy, jakožto rebelujících a dobytých zemí, dosavadních práv a privilegií) si ovšem bez bělohorské porážky nelze představit. Nicméně Olivův pohled zvenčí bezděky naznačuje, že by bylo žádoucí provést novou analýzu příslušné části českého dějepisectví a zevrubně osvětlit proměny obsahu a funkce centrálního pojmu „Bílá hora“.

Do diskuse výrazně vstoupili zástupci sociálních věd. Filosof a sociolog Václav Bělohradský položil důraz na rozpor mezi Majestátem na náboženskou svobodu a násilnou rekatolizací, která následovala po roce 1620. Odvolal se na vyjádření kardinála Josefa Berana na II. vatikánském koncilu, v němž obhajoval a prosazoval bezpodmínečnou potřebu svobody svědomí; z tohoto hlediska Bělohradský zhodnotil rekonstruovaný Mariánský sloup jako symbol této nesvobody. Druhá část úvahy byla založena na výkladu Maxe Webera o protestantských kořenech moderního kapitalismu; Bělohradský usoudil, že české země byly roku 1620 vyhnány z pokročilé Evropy a zatlačeny do zaostávající habsburské monarchie. Konečný verdikt vyzněl v tom smyslu, že bělohorské vítězství Habsburků přineslo českým zemím úpadek nejen kulturní a politický, ale i ekonomický. ⁶⁴

Ve svých úvahách dochází ještě dále ekonom Libor Dušek, vedoucí katedry národního hospodářství na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Společně s bořiteli mýtů odmítá zažitou školskou představu o důsledcích Bílé hory, ale ke

62 Karel OLIVA, *Bílá hora a čeština*, Lidové noviny, 12. 11. 2020, s. 18.

63 Kamil KROFTA, *Bílá hora* (Kurs šestipřednáškový), Praha 1914; Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny i následky*, Praha 1920.

64 Václav BĚLOHRADSKÝ, *Co znamená 400 let od bitvy na Bílé hoře?*, vyjádření pro Českou televizi (zpravodajský kanál ČT 24), 8. listopadu 2020.

spornému tématu přistupuje zcela opačně. Z hlediska institucionální ekonomie sleduje politický a právní systém jako činitele ovlivňující ekonomickou výkonnost, a dospívá k závěru, že pobělohorský režim byl ještě horší, než se obecně soudí. Staví na rozdílech ve vývojovém potenciálu extraktivních institucí, koncentrujících politickou a ekonomickou moc v rukou úzké privilegované vrstvy, a institucí inkluzivních, jež umožňují participaci širších vrstev obyvatelstva na moci a zajišťují vyšší míru svobody (i náboženské) ve společenském životě. Zatímco Západ se rozvíjel a bohatl v postupu od extraktivních institucí k inkluzivním, habsburská monarchie procházela opačným vývojem. Jestliže politický systém a vysoká míra tolerance v předbělohorské době předurčovaly české země k postupnému přibližování západní Evropě, pak bělohorský zlom znamenal „zakonzervování zaostalé feudální ekonomiky“, zejména utužení nevolnictví.⁶⁵

Libor Dušek toto zaostávání dokládá stavem zemědělské výroby a nízkou urbanizací, parazitní koncentrací bohatství v rukou úzké vrstvy šlechty, spoutáním městské samosprávy, ztrátou značné části intelektuální elity, negativním dopadem exilu na lidský kapitál a předpokládaným poklesem gramotnosti obyvatelstva. Duškov výklad odmítá současné „revizionistické argumenty“, snažící se vylíčit pobělohorskou dobu v příznivém světle, a klade zásadní otázku: čím vlastně prospěly pobělohorské extraktivní instituce drtivě většině obyvatelstva českých zemí? Zároveň se vymaňuje z osidel konfesijně a národnostně motivovaných polemik a nabízí naší historiografii výzvu, aby důkladně porovnála předbělohorský a pobělohorský systém vládnutí a aby bez emocí a předsudků zhodnotila perspektivnost či škodlivost změn, jež nastaly po Bílé hoře.⁶⁶

Jubilejní diskuse o Bílé hoře, v důsledku rozporného vztahu ke kontroverznímu Mariánskému sloupu často hodně vyhocená, nebyla zbytečná. Naznačila, jaká jsou hlavní témata historiků, teologů a dalších odborníků, kteří vstupují do polemiky se staršími výklady událostí 17. století a kteří se zároveň snaží ovlivnit veřejné mínění o raně novověkých dějinách. Ukázala, že ekumenické snahy o sblížení stanovisek pokračují, ale právě ve vztahu k hodnocení raně novověké rekatolizace mají daleko k završení. Naopak jako perspektivní se jeví koexistence rozdílných pohledů na stejné téma, která může být chápána i jako vzájemná komplementarita. To ovšem platí také pro promítnutí rozdílných interpretací dějin do zhmotněných symbolů, jež si činí

65 Libor DUŠEK, *Pobělohorský režim? Horší, než říkali ve škole*, Lidové noviny, 12. 11. 2020, s. 9.

66 Zajímavým protějškem Duškova článku je úvaha historika umění Pavla KALINY, *Bílá hora je kolem nás. Ztráta samostatnosti nebo její okleštění, to nemusí být jen kapitoly z dějin*, Lidové noviny, 7. 11. 2020, s. 6, která (v návaznosti na výzkumy politického systému předbělohorského českého státu) konstatuje už pro léta 1609–1611 „ústavní krizi a faktické dvojvládní“ a zdůrazňuje domnělou nefunkčnost stavovských institucí a faktické rozpočtové selhání českého státu za povstání.

nárok na přiměřenou část veřejného prostoru. Z hlediska historického výzkumu se jeví jako zvlášť důležité rozšíření spektra zainteresovaných oborů, které se dosud pohybovalo zpravidla mezi obecnou historiografií a církevními dějinami, případně právními dějinami, historií výtvarného umění a literatury. Dnes je již zřejmé, že bez přihlížení zejména k sociálním vědám se tento výzkum neobejde.

VIII. Bílá hora: iluze v konfrontaci s postižitelnou realitou

Bělohorská tematika je od 17. století až do současnosti nejen předmětem sporů, ale také projekce aktuálních politických, náboženských, etnických jiných představ, tužeb a frustrací. Není možné je zde všechny uvést, tím méně analyzovat a zaujmout k nim stanovisko na základě pramenů a literatury. Nanejvýš lze uvést několik tezí a na ně navazujících námitek či otázek, které se týkají starých i nově vznikajících stereotypů.⁶⁷

Z jedné strany stačí uvést staronovou představu o prospěšnosti Bílé hory a vnucené rekatolizace pro vznik české barokní kultury. Jako by nevznikly vrcholné výkony barokního výtvarného umění či hudby rovněž v protestantských zemích, třeba i v sousedním Sasku, jako by se baroko v roli univerzálního stylu neuplatnilo také v dalších protestantských a dokonce i pravoslavných zemích.⁶⁸

Rozpornosti středoevropského vývoje neodpovídá ani obnovená adorace habsburské monarchie a její předvádění jako předobrazu Evropské unie. Toto soustátí skutečně mělo některé přednosti před stavovským systémem (úspěšnější zapojení do systému evropských států, někdy vyšší efektivita centrální vlády, větší schopnost mobilizovat finanční zdroje a vojenské síly), ale mělo ve svých základech také potlačení suverenity států, které do ní dobrovolně vstoupily, podstatné zúžení okruhu osob participujících na politické moci, popření práva na svobodu svědomí,

67 Nebylo by účelné uvádět zde rozsáhlou literaturu k bělohorské problematice; podstatná část je jí uvedena v syntéze: Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české*, VIII (1618–1683), Praha – Litomyšl 2008; z novějších prací mj. česká verze knihy Oliviera CHALINA, *Bílá hora*, Praha 2013; pokud jde o mnohokrát opakované téma mýtu, zůstávají nepřekonány studie Josefa PETRÁŇE, *Na téma mýtu Bílá hora*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica* Miloslava Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, Praha 1993, s. 141–162; Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *The White Mountain as a symbol in modern Czech history*, in: Mikuláš Teich (ed.), *Bohemia in History*, Cambridge 1998, s. 143–163.

68 Z literatury o baroku jakožto univerzálním slohu připomínám alespoň knihu *Baroque 1620–1800. Style in the Age of Magnificence*. Edited by Michael SNODIN and Nigel LLEWELLYN, assisted by Joanna NORMAN, London 2009.

obrovské konfiskace a zpochybnění majetkových práv či exemplární hromadné popravy, tedy charakteristiky naprosto protichůdné vůči deklaracím novodobého evropského sjednocování.⁶⁹

Na druhé straně jsou pěstovány iluze o demokratičnosti stavovského zřízení, aniž by byla brána v úvahu struktura stavovské společnosti, v níž se politická participace omezovala na příslušníky svobodných stavovských korporací, ale pomíjela absolutní (poddanskou) většinu obyvatelstva českých zemí. Při veškeré úctě člověka moderní doby k prosazování náboženské svobody je sotva možné udržet iluzi o věrném boji za pravdu, neboť právě směrodatná rozhodnutí v kritické době stavovského povstání nebyla založena jen na chybném kalkulu, ale také na vědomém šíření nepravdivých informací (to platí zvláště o stržení pasivní většiny nekatolických stavů do odboje a o volbě Fridricha Falckého českým králem).⁷⁰

K tomu přistoupilo i zpochybnění aktivního vztahu k náboženské toleranci v době, kdy si ještě povstalci udržovali převahu v podstatné části českého státu. V prosinci 1619 došlo k radikální „očistě“ Svatovítského chrámu, ke zničení oltářů, soch, obrazů a všeho, co neodpovídalo kalvinistickému pojetí modlitebny. U fanatického falckého kazatele Abrahama Sculteta lze tento barbarský čin vysvětlit zaslepenou kalvinistickou nenávistí k „modlám“, u Fridricha Falckého jeho výchovou v duchu předurčenosti k ochraně vlastního náboženství a neschopností porozumět dějinným tradicím státu, jemuž měl vládnout. Vážnější problém vyvstává při hodnocení čelných povstalců, neboť nedokázali vzdorovat slabému králi a vystoupit na ochranu vzájemného respektu příslušníků rozdílných konfesí, jak jej deklarovala ústavní listina Česká konfederace.⁷¹

Problémem je i otázka statečnosti povstalců. Někteří velitelé bezpochyby projevíli odvahu i v bitvě na bělohorské pláni a oběti staroměstské exekuce si zachovaly důstojnost hodnou úcty i po staletích.⁷² Avšak naprostá většina odbojních

69 Blíže Jaroslav PÁNEK, *Habsburský a stavovský model integrace střední Evropy – politika Ferdinanda I. a reakce na ni v českém prostředí*, in: Jozef Baďurík – Kamil Sládek (ed.), *Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I., zakladateľa habsburskej monarchie*, Bratislava 2005, s. 21–32; TÝŽ, *Od České konfederace k Obnovenému zřízení zemskému (Kontinuita a diskontinuita v proměnách českého státu a jeho ústavního zřízení na pomezí stavovství a absolutismu)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006, s. 13–29.

70 O tom svědčí i prameny z evangelické strany, která nebyla vůči povstalcům nepřátelsky zaujatá; stačí připomenout monumentální dílo Pavla Skály; Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 32–39, 182, 194–199.

71 Vincenc KRAMÁŘ, *Zpustošení Chrámu sv. Víta v roce 1619*, ed. Michal Šroněk, Praha 1998 (= *Fontes historiae artium*, VI); Jaroslav ČECHURA, *Nový pohled na kalvínskou reformaci chrámu sv. Víta*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (eds.), *Ad vitam et honorem. Profesoři Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 761–770.

72 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce* (4. vydání), Praha 2004.

stavů nebyla odvážná tak, jak si to vyžadovala mimořádně riskantní situace; jinými slovy neměla ve zvyku vystavovat se „ztrátě cti, hrdla a statku“ ve společném zájmu, ale snažila se působit pod ochranou stavovského kolektivismu, neboť v silách panovníka bylo trestání jednotlivců, nikoli celých stavovských korporací. Proto když se habsburským exponentům podařilo v roce 1617 obratnou taktikou rozdrobit a individualizovat společný postup nekatolických stavů, bylo možné dosáhnout přijetí obávaného Ferdinanda Štýrského za českého krále.⁷³ Z téhož důvodu bylo nutné do povstání strhnout stavovskou většinu, neboť ta byla podle dosavadních zkušeností zárukou osobní bezpečnosti jednotlivých opozičních politiků vůči králi. Tento přístup se fatálně projevil po prohrané bitvě na Bílé hoře;⁷⁴ jakmile se zhroutila naděje na společnou pasivní rezistenci stavovských korporací a celé stavovské obce, snažil se každý zachránit sám podle svých možností: okamžitým útekem, nebo nadějí, že na něho tresty vítězného panovníka nedopadnou. Ztráta důvěry v možnost společného vzdoru na korporativním základě a následná kapitulace osamělých jednotlivců znamenaly pád stavovství v jeho předbělohorské podobě.⁷⁵

Neobstojí ani představa, že v českém stavovském povstání šlo především o náboženskou svobodu. Pokus o moravskou cestu, reprezentovaný Karlem starším ze Žerotína, zřejmě nebyl založen na méně hluboké víře v Boha, než jakou se vyznačovali čeští povstalci, ale vycházel z osobní zkušenosti s tím, jak nebezpečné je bezprostřední propojení náboženství s politikou a posléze s občanskou válkou.⁷⁶ Politika českých evangelických stavů byla tradičně spjata s mocenským prosazováním náboženské svobody a zejména v Majestátu z roku 1609 dosáhla fenomenálního úspěchu. Spor o dva protestantské kostely na půdě katolických vrchností byl v podstatě jen záminkou k rozchodu s habsburskou monarchií, přinejmenším v té podobě, jak ji s dlouhodobým centralizačním a rekatolizačním výhledem začal budovat Ferdinand I. a jak v tom pokračovaly další dvě generace Habsburků. Už rozvrat vládnoucí dynastie v době zápasu mezi Rudolfem II. a Matyášem poskytl stavovské opozici příznivou situaci k tomu, aby začal vznikat nekatolický stát ve

73 Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, Studia Comeniana et historica XIV/28, 1984, s. 5–42.

74 Nejnovější souhrn tematiky (i s odkazem na hlavní literaturu) podal Václav BŮŽEK, *Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620. Diplomatická a vojenská strategie soupeřů*, Dějiny a současnost 42, 2020, č. 9, s. 23–26.

75 Jaroslav PÁNEK, *Bílá hora a černý pád stavovského státu*, in: Miroslav Bárta, Martin Kovář a kolektiv, *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011, s. 427–444.

76 Rozsáhlá žerotínovská literatura vyvrcholila životopisem z pera Tomáše KNOZE, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

státě, aby se vytvořily alternativní mocenské instituce a aby bylo možné postupně se vyvázat ze závislosti na Habsburcích.⁷⁷

Zkušenost s konfederacním hnutím umožnila stavům v době republikánské vlády podat jedinečný výkon – zvládnout dlouhodobě neřešené státoprávní problémy, přijmout v roce 1619 Českou konfederaci, první federativní ústavu, a vytvořit nově konstituovaný stát se středoevropským spojeneckým potenciálem.⁷⁸ K rovnocenné konfrontaci s arzenálem španělského habsburského impéria to ovšem nestačilo; tím spíše, že stavovský systém, navíc reprezentovaný naprosto neschopným králem Fridrichem Falckým, poskytoval příliš velký prostor k prosazování individuálních a skupinových zájmů na úkor všeobecné mobilizace sil. Heslo náboženské svobody mělo v českém povstání váhu, nemohlo však vnitřní rozpory v táboře povstalců překlenout natolik, aby svedli vítěznou válku proti Habsburkům, nebo alespoň aby v ní podlehli důstojným způsobem.⁷⁹

Bez významu pro hodnocení napětí mezi trváním na náboženské svobodě a snahou o zajištění slušné existence evangelicky smýšlejících osob a jejich rodin nejsou ani pobělohorské sociálně podmíněné konverze. Nejde jen o evangelíky, kteří zůstali doma a veřejného vyznávání své víry se postupně vzdali, ale také o návraty měšťanů, kteří původně odešli do exilu, ale když v luteránském či jiném monokonfesijním prostředí zblízka poznali míru (ne)svobody a když plně pocítili důsledky majetkových ztrát, dali přednost životu ve vlasti pod jinou církevní vrchností. To nezmenšuje tragiku bělohorských událostí a násilné rekatolizace, jen dokládá, že nešlo vždy jen o víru, ale také o chléb.⁸⁰

Stavovští představitelé zaplatili za povstání vysokou cenu – někteří na popravě, jiní ve ztrátě majetku a práv, další v exilu. S nimi platili i ti, kteří se povstání neúčastnili, poddaní, kteří se bránili řádění soldatesky stejně z habsburské

77 Jaroslav PÁNEK, *Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der habsburschen Herrschaft (1526–1620)*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 97, 1989, s. 53–82.

78 Společná úmluva mezi Čechy, Moravany, Slezany a Lužičany, učiněná při generálním sjezdě v Praze r. 1619, in: František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, II, Brno 1902, s. 649–669; přetisk (ne zcela přesný): Karolína ADAMOŤOVÁ, *První česká federativní ústava z roku 1619*, Praha – Plzeň 2009, s. 143–161.

79 K finanční problematice Thomas WINKELBAUER, *Nervus belli Bohemici. Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 173–223.

80 Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; Olga FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014.

jako ze stavovské strany. Všichni byli vystaveni rekatolizačnímu tlaku a všichni byli Obnoveným zřízením zemským označeni za původce „vysoce ohavné rebelie“.⁸¹ Škody byly nesmírné a nevybíraly si podle etnika – trpěli Češi i čeští Němci. Ztráta značné části privilegovaných vrstev a inteligence dopadla ovšem především na Čechy, kteří za sebou neměli – na rozdíl od Němců – trvale mohutné populační a intelektuální zázemí v blízkém zahraničí.

Bílou horou nezanikl český stát a nezanikl ani český národ. Byla však značně postižena jeho sociální struktura a – zejména v porovnání s Poláky, kteří ztratili stát později už jako konsolidovaný novodobý národ – zkomplikována jeho cesta k moderní společnosti. Habsburská centralizace a násilná rekatolizace se staly jednou z možných cest do pozdějšího novověku. Vývoj bez stavovského povstání a Bílé hory mohl být i horší, ale mohl být také podstatně příznivější. O jeho podobě nerozhodly jen geopolitické podmínky počátku 17. století, ani jen politická moc a finanční zdroje habsburské dynastie. Rozhodla také nedomyšlená politika radikálních protestantských stavů, které nenašly jinou cestu k řešení problémů než válku se silnějším panovníkem. Konfesijně politické spory 17. století, třebaže se i nyní v různých podobách připomínají, jsou dnešní době vzdálené. Zůstal však bělohorský syndrom a otázka několikrát opakovaná i ve dvacátém století: Mají politické elity právo strhnout svou zemi a její obyvatele do extrémně riskantní války? A pokud tak učiní, mají právo po první porážce zbaběle opustit bojiště?

IX. Epilog

To, co z Bílé hory zůstalo v obecném povědomí, byly mentální důsledky drtivé porážky, nedůstojné kapitulace a neschopnosti vzdorovat v kritické chvíli. Ačkoli poraženými nebyli jen etničtí Češi a jejich formální hlavou se nakrátko stal falcký aristokrat, označení kacířů a rebelů přijali a porážku si osvojili především Češi. Tato recepce a internalizace katastrofy jako vlastního údělu podvazovala až do první světové války vůli vést důslednou protihabsburskou politiku, ať již v rámci monarchie či mimo ni. I poté však zůstalo vědomí obrovského rizika pro celý národ a stát, pokud by je politická elita měla strhnout do konfliktu se zjevně silnějším nepřítelem. Zasloužilo by si samostatný výzkum, v jaké míře se bělohorský syndrom promítl do rozhodování o kapitulacích v září 1938, v únoru 1948 a v srpnu 1968. Přes

81 Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 2 a 10.

dalekosáhlou odlišnost historických kulís 17. a 20. století je však zjevné, že základní problém byl v zásadě stejný: zda konflikt vystupňovat až ke krajnímu řešení, nebo zda předejít extrému za cenu ústupu, sebezponížení a obrovských, byť snad snesitelných ztrát. Postup z let 1618–1620 se již nikdy nezopakoval, což znamenalo eliminaci mezistátní či občanské války, ale zajistilo přežití. Znamenalo to odmítnutí rizika, podstoupeného v roce 1618, kdy ještě dožíval velmocenský komplex českého státu,⁸² a přijetí údělu malého národa v obtížné geopolitické situaci. Národa, který má jen zřídkakdy hvězdné dny a musí vždy vyčkávat do doby, kdy pro ně vzniknou příznivé evropské a světové předpoklady.

Čtyřsté výročí bitvy na Bílé hoře připadlo na rok, který se vymykal obvyklému průběhu. Důrazem na jednu historickou událost však navazoval na postupně vznikající tradici nového historismu z uplynulého desetiletí – se silnou podporou médií bylo připomínáno 400 let od vyhasnutí rožmberského roku (2011), 600 let od mučednické smrti Jana Husa (2015), 700 let od narození Karla IV. (2016) a sto let od vzniku Československa (2018). Diskuse k dějinnému výročí byla tentokrát vyhrocenější než u při předcházejících příležitostech a s neobvyklou intenzitou využívala náboženských argumentů. Odkryla rozdílnost přístupu jednotlivých církví a odhalila meze ekumenických snah o jejich názorové sblížení v pohledu na společné dějiny. Avšak připomínky bělohorského příběhu, procházející celým rokem a vrcholící ve dnech 7.–12. listopadu 2020, neměly po odeznění dlouhého trvání. Hned na 15. listopad 2020 připadl den zasvěcený památce 350 let od úmrtí Jana Amose Komenského jakožto součást „národních oslav“ tohoto učence v letech 2020–2022.⁸³ Symboliku bitvy elegantně vystřídala symbolika míru, vzdělávání a nápravy věcí lidských.

Mariánský sloup stojí a bělohorská tematika se vrátila do dílen historiků.

82 Toto téma pro předcházející období zpracoval Petr VOREL, *Český velmocenský komplex pozdního středověku*, in: Jaroslav Pánek – Jiří Pešek – Petr Vorel, *Velmocenské ambice v dějinách*, Praha 2015, s. 15–57. Pro recidivu v období českého stavovského povstání byla příznačná jak Česká konfederace s perspektivou smluvního rozšíření středoevropské konfederace do Rakous a Uher, tak i válečné výpravy na Vídeň; této tendenci odpovídala rovněž nerealistická představa falcké politiky o předurčenosti k vedení protestantů v Římsko-německé říši. Blíže Jaroslav PÁNEK, *Mitteleuropa in den politischen Vorstellungen der böhmischen Aristokratie in der frühen Neuzeit: Von der antiosmanischen Allianz zur evangelischen Konföderation*, in: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse (Österreichische Akademie der Wissenschaften)*, 137, 2002, s. 133–146; TÝŽ, *Fridrich Falcký*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (ed.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 364–381.

83 Národní oslavy výročí Jana Amose Komenského (2020–2022), koordinátorkou jmenoval ministr školství, mládeže a tělovýchovy prof. Stanislav Štech ředitelku Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze Markétu Pánkovou; souhrnné údaje k programu oslav lze nalézt na <https://www.comenius350.cz/>.

White Mountain in the Shadow of the Marian Column

JAROSLAV PÁNEK

In the second decade of the 20th century, a large number of events took place in the Czech Republic, which commemorated the “milestone” anniversaries of significant events and personalities. Selected (jubilee) topics from history from the Middle Ages to the 20th century, including their relationship to the present, were illuminated from various perspectives in the form of books, popularisation treatises, lectures, television, radio and film programmes. The aim was not only to popularize history and new historiographical perspectives, but also to prevent the decline of elementary knowledge of the past, which is happening as a result of unsatisfactory teaching of history in primary and secondary schools and the declining interest of younger generations in systemic reading.

In 2020, an exceptional situation arose, not only for the reason of the pandemic and the subsequent limitation of public events and contacts. The combination of two controversial topics was essential. The first of them was the 400th anniversary of the Battle of White Mountain (the defeat of the Protestant Bohemian estates by the armies of Emperor Ferdinand II and the Catholic League, 8 November 1620) and with it also the complex of problems connected with the onset of a harsh government course by the Habsburgs and the violent re-Catholicization of the majority of the population of the Czech lands. The second, entirely current event was (immediately after the issuance of an official permit from 23 January 2020) the erection of the renewed Marian Column on Old Town Square in Prague, where the original Baroque column had stood in 1650–1918, which was demolished as a symbol of Habsburg rule on 3 November 1918. These two events were marked by a significant media resonance, into which diverse religious and political positions, prejudices and old as well as newly arising stereotypes were projected.

The article analyses the opinions, which came from the milieu of the Catholic Church, the Evangelical Church of Czech Brethren and the Czechoslovak Hussite Church; it, however, also takes into account journalism, which is not connected with denominations or ecclesiastical structures. The most significant negative response was on the part of the Evangelicals, whose predecessors (Unity of Brethren and the Neo-Utraquists) were most affected in the period around 1620

and who see humiliation, shame and even the danger of a new wave of re-Catholicization in the renewed Marian Column.

The Catholic party, which achieved a significant success through the erection of the column – after many years of unproductive negotiations – sought to avoid triumphalism in its official speeches; however, even in the calls for reconciliation, it was clear that considerable differences persisted in the interpretation of religious symbolism and the meaning of its presentation.

The Czechoslovak Hussite Church took a moderate mediating stance. The members of the Ecumenical Commission for Czech History of the 17th Century came closest to mutual understanding. On the fringes of discussions about the anniversary of White Mountain, however, interesting stimuli were born for research into the history of the 17th century, coming mainly from the social sciences.

The Berection of the new Marian Column in the Centre of Prague enabled the Catholic Church to control part of the public space in a highly exposed place, where the symbols of non-Catholics had gained dominance during the 20th century. At the same time, it complicated the relationships between the Churches, which was also reflected in the contradictory interpretations of the conflict history. The Jubilee events in 2020 demonstrated that the struggles between the Catholics and Protestants in the 17th century still have a strong influence on the current religious controversies and limited ecumenical efforts, media propaganda and historical consciousness in the 21st century. It is apparent that the two basic lines of the interpretation of Czech history – essentially a Protestant and Catholic one – are alive and invoking their claim to presentation in public space.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Zahájení „české války“ v kontextu vládního bankrotu roku 1615

PETR VOREL

PETR VOREL: The Beginning of the „Bohemian War“ in the Context of the Government Bankruptcy of 1615

This study deals with the issue of the new tax law, which was adopted by the Bohemian Provincial Assembly in 1615. In the older literature, this is interpreted as a strategic mistake and weakness of the Bohemian estate opposition, which voluntarily gave in to the emperor's request and approved the collection of high taxes to repay the monarch's debts for 5 years (1616–1620). Based on the preserved sources, the author arrives at a different interpretation and considers the decision of the Provincial Assembly a form of state bankruptcy, which devalued part of the credit assets of a wide range of the monarch's creditors who did not have Bohemian citizenship. The Provincial Assembly, as the state body controlled by the estates, seized the monarch's land and established its own central tax office, whose task was to collect current taxes and older arrears (since 1597) and subsequently to use this money independently of the monarch's financial institutions in accordance with budget appropriation of taxes. As a result, the royal court was cut off from most revenues from Bohemian taxes, which until then formed a decisive part of the court's income. The author considers these circumstances to be one of the main reasons that led the elected heir to the

throne, Ferdinand of Styria, to begin a military campaign in Bohemia in the summer of 1618. His main goal was to control financial resources; the religious-political crisis and the defenestration of the Bohemian governors in May were a suitable pretext for this intervention aimed at the control of economic resources of the Czech Lands.

Keywords: Kingdom of Bohemia – 1615 – Tax System – State Bankruptcy – Indebtedness – Thirty Years War – 1618

O vládním bankrotu v Čechách roku 1615 neví nikdo ze starších autorů, zabývajících se českými dějinami předbělohorské doby, vůbec nic.¹ Tento poměrně dramatický moment hospodářských dějin Království českého zůstal starší i moderní historiografii zcela utajen, neb jej překryly zdánlivě významnější dějinnotvorné události českého stavovského povstání. Ale jde opravdu jen o překrytí jednoho krizového jevu jinou událostí s ještě hlubším dosahem? Není příčinná souvislost mezi vládním bankrotem roku 1615 a zahájením vojenské fáze „české války“ roku 1618 přece jenom užší?

Tyto otázky si kladu od chvíle, kdy jsem našel možné vysvětlení zdánlivého rozporu, který si uvědomoval každý z historiků, zabývajících se trochu podrobněji českými dějinami první čtvrtiny 17. století: Co bylo důvodem fatálního selhání české stavovské opozice, která roku 1615 zcela nelogicky odložila svou dosavadní hlavní diplomatickou zbraň, tedy schvalování daní na zemském sněmu? Proč čeští stavové poslušně schválili císaři Matyášovi jeho žádost o uhrazení královských dluhů, a to dokonce na pět let? Proč byla česká stavovská opozice tak naivní? To za svou velkorysost v případě daní očekávala panovnickovu vstřícnost v otázkách konfesijních?

Podle mého názoru vůbec nešlo o politické selhání, ale naopak o dobře promyšlený protiútok, který zasáhl Habsburky na nejcitlivějším místě. Totiž v přísunu peněz. A v politice jde přece v první řadě o peníze, to platilo před čtyřmi staletími stejně jako dnes.

Usnesení zemského sněmu roku 1615 skutečně v sobě obsahuje souhlas s tím, že se z českých daní zaplatí panovnickovy dluhy a že se budou splácet pět let. To je informace správná, ale jen povrchní. V této podobě se v odborné literatuře traduje už od poloviny 19. století. Není zřejmé proč. Cožpak nikdo z dřívějších historiků to usnesení zemského sněmu nedočel až do konce? Nebo ho četl, ale nerozuměl ekonomické problematice natolik dobře, aby pochopil, jak neobvyklé řešení úvěrového kolapsu panovnické poklady česká stavovská obec vymyslela?

1 Tato studie je rozšířenou verzí veřejné přednášky, realizované v rámci Učené společnosti České republiky v budově Akademie věd ČR dne 19. března 2019, viz <https://www.naprednasku.cz/prednasky/detail/cesky-vladni-bankrot-i1615>.

Usnesení zemského sněmu z roku 1615 je mimořádně obsáhlé; jeho první vydání je knihou o 384 stranách tisku.² Obsahuje mimo jiné znění jazykového zákona (kterému starší literatura věnovala pozornost především) a také souhlas s uhrazením panovníkových dluhů, včetně přesného rozpisu věřitelů a jejich pohledávek. Proto je tento sněmovní tisk ve srovnání se všemi předchozími tak mimořádně obsáhlý. Do sněmovního usnesení jsou však zařazeny i pasáže, které bychom mohli označit za „prováděcí předpis“. Teprve v těchto částech textu je definován skutečný obsah nového daňového zákona, který zemský sněm schválil. Provázela jej ekonomická opatření, která jsem nedávno stručně popsal a uvedl do literatury jako „český vládní bankrot roku 1615“ (viz níže poznámky 41–43).

Daňová reforma roku 1615 v dosavadní historiografii

Od samého počátku interpretace českých dějin v moderní historiografii³ byl podle mého názoru ekonomický význam zemského sněmu roku 1615 nedoceňován. To je možné dokumentovat již od prvopočátku historického výzkumu daňových systémů v ekonomickém a politickém životě českých zemí raného novověku, který zahájil Antonín Gindely (1829–1892). Teprve jeho analýza vývoje českých daňových soustav od roku 1526 do počátku 17. století umožnila zohlednit tento aspekt v interpretaci politických a hospodářských dějin od vlády Ferdinanda I. až do doby rudolfínské.

Až do počátku 17. století čeští stavové v rámci sněmovních jednání skutečně velmi efektivně nastolovali otázku daní, pokud si chtěli na panovníkovi vymoci nějaké ústupky, zvláště v otázkách náboženských. Do tohoto schématu, jehož diplomatické pozadí Antonín Gindely správně identifikoval, však usnesení zemského sněmu 1615 v otázce daní vůbec nezapadalo. I když je v názvu Gindelyho

-
- 2 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním, kterýž držán byl na Hradě pražském léta Páně tisícího šestistého patnáctého v outery po svaté Trojici a zavřím téhož léta v sobotu po svatém Jeronýmu, při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Matyáše, římského císaře, uherského a českého etc. krále, etc., ode všech tří stavův Království českého svolení a zavřimi jsou*, Praha 1615. První vydání sněmovního tisku mělo chybu v samotném titulu (správně mělo být „v pondělí po svaté Trojici“) a několik chyb v přehledu oprávněných věřitelů. Na tyto opravy upozornil nakladatel na závěr tisku (s. CCCLXXIX) v pasáži „Omylové v rychlém komputování a přepisování stali, takto k napravení“. Opravené druhé vydání je z hlediska sazby úspornější (tisk má jen 334 stran), ale obsahově stejné. Níže v textu odkazuji na druhé vydání, které mám k dispozici v originálu, viz níže pozn. 37.
 - 3 Starší autory hospodářské dějiny příliš nezajímaly. F. M. Pelcla zaujala jen otázka jazykových zákonů, jako by se na onom sněmu nic jiného neprojednávalo. Viz Franz Martin PELZEL, *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen*, Praha 1779, s. 528–530.

knihy sledované období vymezeno léty 1526–1618, ve skutečnosti se autor věnoval otázce daní jen do doby Rudolfa II., kdy jím definovaný model fungoval. Usnesení zemského sněmu roku 1615 Gindely jen stručně registruje, ale vůbec nevysvětluje.⁴

Systémové změně, kterou zemský sněm roku 1615 přinesl, Gindely vlastně ani nevěnuje pozornost, i když sám opakovaně připomíná, že až od roku 1615 se výběr daní v Čechách ocitl pod kontrolou stavů.⁵ Již jen tato skutečnost by měla historika hospodářských dějin upozornit na nějaký výraznější vývojový posun. Copak to dává smysl, aby stavové převzali v roce 1615 Čechách správu daní opravdu jen proto, aby s nadějí na královu přízeň ušetřili panovníkovi starosti se splácením dluhů? Po zkušenostech, které měli s Habsburky jen o pár let dříve (1608–1611)?

Antonín Gindely v citované práci zavedl do literatury dva číselné údaje: Předpokládaný roční výnos daně, schválené roku 1615, stanovuje na 800 tisíc tolarů.⁶ Aktuální zadlužení panovníka v roce 1615 pak vyčísluje částkou 2 700 000 tolarů, což chybně přepočítává jako „*ungefär 3 400 000 Gulden*“.⁷ Zdůrazňuje přitom, že z této částky představovaly zahraniční pasiva jen 100 tisíc zlatých; ostatní považuje za pohledávky „domácí“ a vyvozuje z toho silný kapitálový potenciál předbělohorských Čech.⁸

4 Anton GINDELY, *Geschichte der böhmischen Finanzen von 1526 bis 1618*, Wien 1868, s. 16–22 a na závěr s. 78. Zde autor jen specifikuje objem financí, které tehdy stavové slíbili zaplatit na úhradu panovníkových dluhů, tj. že v průběhu let 1616–1620 na úhradu panovníkových dluhů odvedou 1 595 544 kop grošů míšeňských a 60 tisíc dukátů (což je údaj vypsáný z tištěného sněmovního usnesení, které zde citováno není).

5 Tamtéž, s. 20: „... *legte der König über die Verwendung der Steuereinkünfte dem Lande keine Rechnung... nur ausnahmsweise und eigentlich erst seit 1615 trat eine ständische Controlle ein...*“; s. 21: „... [1596] *unterwarfen die Stände den König einer Steuer, deren richtige Einzahlung und Verwendung sie aber erst 23 Jahre später (im Jahre 1615) zu kontrolliren begannen...*“

6 Tamtéž, s. 16–17; alternativně uváděný údaj 400 tisíc kop grošů českých představuje stejnou částku, jen vyjádřenou různými peněžními početními jednotkami (tolar = kopa grošů míšeňských = ½ kopy grošů českých).

7 Není jasné, jak k tomuto číslu autor mohl dojít a proč použil slůvko „přibližně“ („*ungefär*“). Z toho usuzuji, že nejde o početní chybu, která se může stát každému, ale že Gindely nevěděl, jak se tehdy přepočítávaly částky mezi běžně užívanými peněžními početními jednotkami. Přepočty peněz v té době byly jednoznačné a daly se vyjádřit přesně do posledního haléře. 2,7 milionu tolarů by bylo v účetní dokumentaci ekvivalentem 3,15 milionu zlatých rýnských. Blíže k tomu viz níže pozn. 114. Příklad takového přepočtu je ostatně uveden přímo ve sněmovním tisku: v roce 1615 schválil sněm, že z daní bude vyplaceno arciknížeti Albrechtovi 40 tisíc zlatých rýnských, což je pak o tabulkových příloh započítáno jako částka 34 285 kop 42 grošů 6 denárů míšeňských. Viz *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), s. XLVIII a s. LI.

8 A. GINDELY, *Geschichte der böhmischen Finanzen*, s. 22: „... *im Auslande waren nur etwas über 100.000 Gulden aufgenommen worden, immerhin ein Beweis, dass Böhmen nicht ganz capitalsarm gewesen ist...*“

Tento údaj se mi jeví na první pohled jako nevěrohodný. Ta „kulatá“ suma 100 tisíc zlatých je shodná s pohledávkou norimberských kupců, jejíž proplacení schválil budějovický zemský sněmu roku 1614 (o tom níže). Měl Gindely na mysli pohledávky, které stavovská komise uznala jako oprávněné a doporučila k proplacení (v letech 1615–1620 a později z dalších daní), nebo tou částkou 2,7 milionu tolarů rozumí všechna panovníkova pasiva, o jejichž proplacení z českých daní věřitelé usilovali? To je z hlediska daňové reformy roku 1615 zcela zásadní rozdíl!

Problém je v tom, že u konkrétních číselných dat (která pak s důvěrou přejímá mladší literatura) autor neuvádí vůbec žádný konkrétní pramen, jen obecně citovaný pramenný fond.⁹ Gindelyho data (která ve zmíněných dvou případech sám zmiňuje jako odhady) nelze přímo ověřit, protože nevíme, které konkrétní prameny pro své výpočty použil. Když se Gindely spletl v jednoduchém přepočtu mezi toлары a zlatými rýnskými, tak jak se můžeme plně spolehnout na ostatní údaje o peněžních částkách, u kterých autor neuvádí žádné konkrétní pramenné zdroje?¹⁰

Nemám sice pochyby o věcné správnosti Gindelym uváděných dat pro starší období, ale jeho závěry, týkající se ekonomických souvislostí zemského sněmu roku 1615, nijak pramenně podloženy nejsou. Jistě, pokud Gindely zohledňoval vývoj „daňové diplomacie“, uplatňované velmi efektivně během předchozích desetiletí, tak se mu postoj českých stavů v roce 1615 mohl jevit jako zbytečný ústupek králi, který takovou velkorysost nedokázal ocenit. Snad i z toho důvodu se A. Gindely vůbec nevěnoval ekonomickému kontextu událostí roku 1615 ani ve svých monumentálních dějinách českého stavovského povstání, na kterých souběžně pracoval. Zde jen o něco podrobněji zopakoval částky, které se čeští stavové zavázali z daní splácet, doplnil několik dalších věcných údajů a povzdech nad nedostatkem pramenné základny.¹¹

9 Tamtéž, s. 22, pozn. 1: „*Alles dies entnommen den Acten des böhmischen Statthalterei-Archivs*“.

10 To je obecný problém této studie o dějinách českých financí, která v Gindelyho vědecké práci představuje výjimku jak z hlediska tématu (jeho hlavním zájmem byly církevní a politické dějiny), tak formy. Gindely toto téma prezentoval formou přednášky 24. června 1868 na zasedání filosoficko-historické sekce Císařské akademie věd ve Vídni, jejímž byl dopisujícím členem. Tomu zřejmě odpovídá i forma publikace, která postrádá nejen standardní pramenný odkazový aparát, ale i obligatorní přehled relevantní literatury. Nepochybují o tom, že Gindely provedl obsáhlý pramenný výzkum, ale není jasné, proč žádné prameny přímo necituje. Později se už autor k této problematice podrobněji nevrátil.

11 Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, I, Praha 1870, s. 128. Rozhodně však nelze souhlasit s Gindelyho konstatováním, že „... *výnos regalíí a královských statkův je pro dobu r. 1615 rovněž neznámý*...“. Naopak; dokumentace z činnosti revizních komisí, které v letech 1614–1615 prověřovaly efektivitu správy a výnos komorních dominií, přináší naprosto exaktní údaje (viz níže citované práce E. Maura a M. Volfa).

Antonín Gindely je autorem myšlenky, že usnesení zemského sněmu roku 1615 v otázce daní bylo projevem slabosti české stavovské opozice. Podle něj stavové vyšli Habsburkům neprozřetelně vstříc a v ekonomické oblasti zcela selhali: „...po vyřízení politických otázek dostaly se totiž na sněm královské proposice o berních, a stavové dokázali i při nich takovou povolnost, jaké nebylo nikdy dříve slýcháno; bylot právě, jakoby *dešť od zlata sypal se do královských pokladnic*. Neboť stavové usnesli se, nejen hojnými berněmi uhraditi běžné potřeby královny, nýbrž i uplatiti díl dluhův královských... *Dobrá vůle a štědrost stavův českých* osvědčila se tedy v této věci skutečně stkvělým způsobem i převyšovala vše, čeho Matyáš při ostatních poddaných svých týmž časem dosáhnul. Takovéto *makavé důkazy povolnosti k potřebám královským* mohly přece sblížiti panovníka s poddanými a způsobiti zvláště při onom větší povolnost k žádostem země; jak málo se to však stalo, o tom poučí nás další vypravování...“¹²

Nechci nikterak snižovat význam a kvalitu Gindelyho práce v oblasti hospodářských dějin. Vůbec ne. Jeho zásluhou se tento výzkum začal rozvíjet; on zdůraznil význam účetních pramenů a položil věcné a interpretační základy, na kterých je možné dál stavět. Že máme dnes k dispozici další pramenné zdroje, které Gindely počátkem poslední třetiny 19. století neznal? To se dá po půldruhém století předpokládat. To se týká také interpretace ekonomických souvislostí českého zemského sněmu roku 1615.

Souběžně s publikováním Gindelyho výše zmíněných výzkumů se problematice daní na zemském sněmu roku 1615 věnoval ve zvláštní studii z roku 1870 Josef Emler (1836–1889).¹³ Autora však tento zdroj zajímal především jako pramen z pohledu demografického, a to ve srovnání s berním rejstříkem z roku 1615. Tento pramen ve stejné době (1869) edičně zpřístupnil jako svou první významnější práci krátce po absolutoriu pražské filosofické fakulty Emlerův student a teprve začínající historik August Sedláček (1843–1926),¹⁴ tehdy suplující učitel dějepisu na gymnasiu v Litomyšli. Do vlastních ekonomických analýz se nepouštěl ani A. Sedláček, ani J. Emler. Ten nejenže přejal interpretaci Gindelyho, zveřejněnou o dva roky dříve, ale rozvinul ji vlastní úvahou. Podle J. Emlera neobvyklá výše schválené berně dokládá, že česká stavovská opozice v roce 1615 vůbec neuvažovala o možném

12 Tamtéž, s. 96 (expresivní části Gindelyho textu kurzívou zdůraznil P.V.).

13 Josef EMLER, *Berně r. 1615 svolená a počet obyvatelů v Čechách před válkou třicetiletou*, Památky archaeologické a místopisné 8, 1868–1869, Praha 1870, s. 178–186.

14 August SEDLÁČEK, *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869.

budoucím odporu vůči panovníkovi, neboť jinak by přece za něj jeho dluhy neplatila.¹⁵

Po Antonínu Gindelym se řadu desetiletí nikdo otázce finančního a daňového systému předbělohorských Čech nevěnoval. K tomu vcelku nebyl důvod. Gindelyho práce jsou podrobné, přinášejí statistické údaje, které bylo možné dobře interpretovat, aniž by se historici přelomu 19. a 20. století museli sami pracně nořit do pramenů účetní povahy. To je zdánlivě velmi nudná práce. Krom toho autorita Gindelyho (mimo jiné i autora oficiálních učebnic dějepisu, vydávaných ve většině jazyků tehdejší monarchie) byla nezpochybnitelná.

Vždyť sám Gindely, tedy jediný významný český historik, který do té doby vůbec vzal účetní prameny v potaz, dospěl k závěru, že české stavovské povstání bylo konfliktem konfesijně politickým a nemělo významné ekonomické souvislosti. Tuto interpretaci tak v plném rozsahu převzaly i všechny významné práce k českým dějinám předbělohorské doby, které tehdy vznikly v zahraničí.¹⁶

To platilo i po vzniku Československa, kdy se ke Gindelyho historickému odkazu výrazně přihlásil především Josef Pekař. Také jeho autoritativní definice příčin stavovského povstání (formulovaná u příležitosti 300. výročí bělohorských událostí) jednoznačně preferuje otázky konfesijní a ekonomický kontext zcela upozaduje: „... sám soudím, že možno tvrditi ještě rozhodněji, než to činí Gindely, že odbojným stavům šlo především o otázky náboženské svobody a že i jejich postuláty povahy politické... vplynuly z úvah a obav církevně náboženských...“.¹⁷

Na počátku dvacátých let 20. století byl završen výzkum, který otázce českých daňových systémů v 16. a první polovině 17. století zasvětil na počátku své vědecké kariéry český historik Otto Placht (1890–1959).¹⁸ Bohužel ani tento autor se otázkou daňové reformy, kterou schválil zemský sněm roku 1615, v citované

15 J. EMLER, *Berně r. 1615 svolená*, s. 183: „... Když stavové svolili r. 1615 takové sbírky, jaké před tím v Čechách nikdy nebyly svoleny, a to na pět let najednou, nepomýšleli jistě na odpor; bylit by si sotva dali na tak dlouhý čas nejmocnější páku moci své z rukou. Máme-li dále na paměti, že zrovna při svolení daní těchto se stala zároveň vážná usnesení o věcech náboženských a o dosazování cizinců k veřejným úřadům, nechybíme se pravdy, že Matyáš zapomněl na sliby své a že uchopil se obvyklého utiskování přívržencův vyznání nekatolického, které při vyblídkách na strasti větší, když by Ferdinand II. k vládě přišel, přiměly stavy k odporu...“.

16 Arnošt DENIS, *Konec samostatnosti české*, Praha 1893, s. 702–707; Charles Edmund MAURICE, *Bohemia from the earliest times to the fall of national independence in 1620; with a short summary of later events*, The Story of the Nations 43, London 1896, s. 454–482.

17 Josef PEKAŘ, *Bílá hora*, in: Josef PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 157–274, zde s. 166–167

18 Otto PLACHT, *České daně 1517–1652*, Praha 1924.

práci vlastně vůbec nezabýval. Podobně jako A. Gindely, věnoval O. Placht pozornost hlavně období, kdy stavové ovlivňovali daňovou politiku státu na sněmovní úrovni (do doby rudolfínské)¹⁹ a následně pak v období pobělohorském. Krátké údobí velmi dynamického vývoje těsně před třicetiletou válkou autor odbyl (zjevně znechucen zdánlivě nelogickou rezignací stavů stejně jako A. Gindely) jen krátkým lakonickým sdělením: „... R. 1614 začíná na žádost Matyášovu umořování dluhů královských ve velkém a r. 1615, kdy sněm svoluje všechny berně na celé pětiletí, dosáhly královské úřady poprvé, ale také naposledy v Čechách vítězství, kterého jinde dobyly prvním náběhem dávno před tím...“²⁰ Není tedy divu, že i hlavní tehdejší přehled českých dějin předbělohorské doby interpretuje schválení daní roku 1615 jako projev mimořádné ochoty a obětavosti stavů; jako vstřícné gesto, které mělo usnadnit dohodu s králem.²¹

Po A. Gindelym a O. Plachtovi se problematikou českých daňových systémů podrobněji věnoval až historik a archivář Miloslav Volf (1902–1982). Hlavním badatelským a publikačním zájmem byly pro tohoto levicově orientovaného vědce dějiny dělnického hnutí a moderní sociální dějiny. Jako archivář se však významně zabýval ediční činností, která ho přivedla i k tematice panovnického rozpočtu a úvěrové politiky²² a také daňových systémů 16. a 17. století. Tyto jeho starší práce se však týkají jen starší doby, tak jak postupovalo ediční zpřístupňování významné pramenné řady Sněmy české.²³ Ve své poslední práci, vydané krátce před smrtí, rozšířil M. Volf svůj zájem o finanční problematiku a fungování českého oddělení dvorské komory i na první polovinu 17. století.²⁴ Obsahu daňové reformy, schválené

19 O. Placht významně přispěl k poznání této problematiky jako editor nejvýznamnějšího berního rejstříku předbělohorské doby; viz Otto PLACHT (ed.), *Odbad majetku stavů království českého z r. 1557*, Praha 1949. Později se věnoval demografickým studiím, které završil významnou monografií: Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957.

20 O. PLACHT, *České daně*, s. 56.

21 Josef KOŘÁN – Antonín REZEK – Josef SVÁTEK – Justin Václav PRÁŠEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, II (1610–1621), Praha 1940, s. 25–26. Zde v pasáži, věnované daním na zemském sněmu roku 1615, autoři přímo přejali text z knihy A. Gindelyho (viz výše pozn. 11), jen mu dali modernější jazykovou podobu.

22 Miloslav VOLF, *Královský důchod a úvěr v 16. století (Příspěvek k historii českých státních financí)*, Český časopis historický 48–49, 1947–1948, s. 110–171.

23 M. Volf byl editorem XI. svazku *Sněmů českých*, zahrnujícího období 1605–1607. V rámci této náročné ediční práce zúročil i svoje dlouholetá studia českých daňových systémů 16. století v samostatném svazku; Miloslav VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, Sněmy české XI, část II, sešit 1, Praha 1954. Tato obsáhlá studie se však přes svůj obecný název týká jen období 1526–1607. Usnesením zemského sněmu roku 1615 v otázce daní se vůbec nezabývá, ani toto téma nezmiňuje.

24 Miloslav VOLF, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610–1640)*, Sborník archivních prací 30, 1980, s. 62–109.

na zemském sněmu roku 1615, se však autor také v této práci úplně vyhnul, a to i v kontextu činnosti dvorské komory, jako by tato fáze vůbec nestála za pozornost.²⁵ Předbělohorské období činnosti českého oddělení dvorské komory uzavírá revizí komorních panství roku 1614, po kterém plynule přechází k hlavnímu tématu citované studie, které vymezuje jako finanční problémy doby pobělohorské.²⁶

Nelze tedy říci, že by od dob Gindelyho v české historiografii nedošlo v otázce výzkumu dějin daňových systémů a problematiky panovnického rozpočtu k výraznému badatelskému posunu.²⁷ Ten se však vůbec netýkal otázky zemského sněmu roku 1615. V případě tohoto tématu byla jen původní Gindelyho interpretace postupně přenášena do mladší odborné literatury.²⁸ Velmi expresivně se v této záležitosti vyjádřil v poslední době například Jan P. Kučera, který původní Gindelyho interpretaci ještě rozšířil: Vysvětlení oné nepochopitelné neschopnosti stavovské opozice z roku 1615 nalézá i v tom, že část účastníků sněmu z řad stavovské opozice nebyla jednání přítomna (neboť vyrazili za loveckou zábavou).²⁹

Není proto divu, že pokud už se někdo ze zahraničních autorů zamýšlí nad problematikou ekonomických souvislostí vzniku „české války“ (a takových historiků mnoho není), pak také odkazuje na interpretaci Gindelyho. Tak i skvělý znalec dějin 17. století Donald H. Pennington charakterizuje Království české jako bohatou zemi, která byla pro Habsburky významným zdrojem příjmů, ale stavové na sněmovní úrovni selhali: „... *but the Diet, which had once been a thriving political institution where the „knights“ had a large share of power, was now mainly a tax-voting machine...*“³⁰

25 Jedinou stručnou zmínku autor věnoval událostem roku 1615 v úvodní pasáži, ve které charakterizoval vývoj českého oddělení dvorské komory; viz tamtéž, s. 63: „... (dvorská komora) *Od roku 1612 byla zase jedinou a po roce 1615 řídila likvidaci císařských dluhů, jak se na tom usnesli čeští stavové...*“

26 Tamtéž, s. 66: „... *Mým úkolem je sledovat nyní působení Dvorské komory v českých finančních problémech pobělohorských...*“

27 Souhrnný přehled viz Marek STARÝ, *Berně a poplatky v českých středověkých a raně novověkých dějinách*, in: Marek Starý (ed.), *Dějiny daní a poplatků*, Praha 2009, s. 54–72.

28 František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962. Cituji z druhého vydání (František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny /Prameny k moderní české historiografii/*, Praha 2003, s. 115–116): „... *Po tomto krachu opozice vyhověl sněm bez jakýchkoli průtahů všem Matyášovým finančním požadavkům. Povolil berní na 5 let po 800 000 zlatých ročně a svolil dokonce i k tomu, co bylo na buďdějovickém sněmu zamítnuto, převzít splácení části habsburského dluhu ve výši 2 700 000 tolarů...*“; též viz Alois MÍKA, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526–1627*, Praha 1974, s. 157–159.

29 Jan Pavel KUČERA, *Bílá hora – O potracení starobylé slávy české (8. 11. 1620)*, Praha 2003, s. 31–32.

30 Donald Henshaw PENNINGTON, *Seventeenth-Century Europe*, London 1970, s. 282–283.

V dosavadním výzkumu období, které bezprostředně předcházelo českému stavovskému povstání, tak byl v domácí i zahraniční historiografii logicky kladen hlavní důraz na náboženské aspekty historického vývoje.³¹ Ekonomické souvislosti zůstávaly v pozadí badatelského zájmu, jednak vzhledem k jejich složitosti a nepřehlednosti, jednak vzhledem ke zdánlivě jasným interpretacím, které starší literatura nabízela. Tento základní interpretační model vzniku „české války“ pak akceptuje i nejnovější historická literatura v Evropě³² i v zámoří, byť některé moderní interpretace naznačují nižší míru autorské orientace ve středoevropských reáliích té doby.³³

Prioritu konfesijního charakteru českého stavovského povstání nemíním nijak zpochybňovat.³⁴ Chci pouze upozornit na další okolnosti, které provázely tyto události, a které z různých důvodů (někdy i logicky zdůvodnitelných) nezaznívaly v dobové oficiální argumentaci, ale dají se identifikovat na základě dochovaných pramenů. To se týká především ekonomických souvislostí, které podle mého názoru měly velkou váhu při konečném rozhodování Ferdinanda II. Habsburského v červenci roku 1618: Tedy zda je ještě možné spor s českými protestantskými stavy řešit diplomatickou cestou (jak prosazovala tradiční habsburská diplomacie z okolí Melchiora Khlesla), nebo zda již uzrál čas k zahájení vojenského řešení.

31 Joachim BAHLCKE, *Konfessionalisierung der Außenpolitik? Die Rolle der Konfession für die Außenbeziehungen der böhmischen Stände im späten 16. und frühen 17. Jahrhundert*, in: Friedrich Beiderbeck – Gregor Horstkemper – Winfried Schulze (Hgg.), *Dimensionen der europäischen Außenpolitik zur Zeit der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, Berlin 2003, s. 265–283.

32 Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Österreichische Geschichte 1522–1699, Teil 1, Wien 2003, s. 92–98; Joachim WHALEY, *Germany and the Holy Roman Empire*, Volume I: Maximilian I to the Peace of Westphalia 1493–1648, Oxford 2013, s. 573–575.

33 David CRISWELL, *The Rise and Fall of the Holy Roman Empire. From Charlemagne to Napoleon*, Dallas 2015, kap. „The Bohemian Revolt“, s. 455–457.

34 Pro potřebu této studie nemá smysl uvádět bibliografický přehled bohaté literatury, týkající se českého stavovského povstání. Poslední souhrnné shrnutí, přístupné i zahraničnímu čtenáři, je součástí celkového obsáhlého přehledu dějin našich zemí, který byl nedávno vydán i v anglické verzi, viz Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA et alii, *A History of the Czech Lands*, Praha 2018 (2nd Edition), Chapter VIII/4 „The Approach of Conflict and the Bohemian Estates Rebellion, 1618–1620“, s. 238–247. Aktuální přehled bádání, týkajícího se předbělohorské doby, nedávno zveřejnil Jaroslav PÁNEK, *Výzkum období raného novověku*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, sv. V, Praha 2019, heslo „Historiografie v českých zemích“, odd. V. „Historiografie 20. a počátku 21. století (1918–2018)“, část 3. „Hlavní výsledky bádání“, odd. b) na s. 260–295.

Otázce vývoje předbělohorských Čech z hlediska měnového³⁵ i daňového³⁶ se věnuji delší dobu. Problematikou daňové reformy, schválené na zemském sněmu roku 1615, jsem se začal podrobněji zabývat až v roce 2004, kdy se mi podařilo získat originál sněmovního tisku.³⁷ Měl jsem tedy možnost tento velmi obsáhlý dokument podrobně studovat a k jednotlivým pasážím se opakovaně vracet. Počátkem tohoto století nebyl ještě zmíněný pramen běžně přístupný. I když jde o zdroj tištěný, jedná se o publikaci poměrně vzácnou. Obsahuje konkrétní seznamy panovníkových věřitelů, což byl materiál, který na sobě nesl po roce 1620 jistou míru stigmatizace. Originál v běžných knihovnách dostupný není a dlouhodobá ediční řada „Sněmy české“ až do roku 1615 bohužel nedospěla. Ještě počátkem 21. století tedy nebyl kompletní text usnesení zemského sněmu roku 1615 standardně dostupný ani v originále, ani v moderní edici,³⁸ a pořízení mikrofilmu tak obsáhlé publikace z fondů vídeňské Národní knihovny bylo tehdy mimo finanční možnosti běžného českého historika. To dnes již neplatí; díky rychlému rozvoji digitálních technologií je tento zdroj již volně přístupný na internetové síti, takže níže uvedené argumenty si může každý zájemce snadno porovnat (kliknutím na níže uvedený odkaz)³⁹ s původní sněmovní dokumentací z roku 1615.

35 Petr VOREL, *Landesfinanzen und Währung in Böhmen (Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königtum während der Regierung Ferdinands I. und Maximilians II.)*, in: *Finanzen und Herrschaft (Zu den materiellen Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert)*, Hgg. von Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 38, München – Wien 2003, s. 186–214.

36 Petr VOREL, *Frühkapitalismus und Steuerwesen in Böhmen (1526–1648)*, in: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse, Österreichische Akademie der Wissenschaften* 137, 2002, s. 167–182.

37 Pořídil jsem jej pro knihovnu Východočeského muzea v Pardubicích, kde je zařazen jako inv. č. 16.586 (druhé opravené vydání, viz výše pozn. 2).

38 Výpis ze sněmovního usnesení roku 1615 zařadil do svého rukopisu druhého dílu „Poselkyně“ z přelomu 17. a 18. století český jezuitský historik Jan František Beckovský. Tento výpis, ač relativně obsáhlý, postrádá některé věcně důležité pasáže; zde uvedený seznam věřitelů je pak (na rozdíl od sněmovního tisku) zcela nepřehledný. S tímto podkladem jako editor pracoval Antonín Rezek, viz Jan F. BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhů českých*, Díl druhý (Od roku 1526–1715), Svazek druhý (L. 1608–1624), Praha 1879, ed. Antonín REZEK, s. 58–73.

39 [Http://data.onb.ac.at/rep/10AF138E](http://data.onb.ac.at/rep/10AF138E) (zde první vydání s chybou datace sněmu na úvodní stránce, viz výše pozn. 2).

Na základě detailního studia sněmovního textu, podloženého jistou mírou znalosti širších ekonomicko-peněžních vztahů té doby,⁴⁰ jsem naznačil potřebu revize dosavadních interpretací usnesení sněmu roku 1615 v daňových otázkách již v syntetickém přehledu předbělohorských dějin českého soustátí z roku 2005.⁴¹ Podrobněji jsem tuto hypotézu rozpracoval v roce 2009 v rámci referátu, předneseného na mezinárodní konferenci, pořádané u příležitosti 400. výročí vydání českého Majestátu náboženských svobod⁴² a následně presentoval na asi nejvýznamnější mezinárodní konferenci, která se v Evropě konala (péčí Ruské akademie věd v Moskvě) v průběhu roku 2018 u příležitosti 400. výročí zahájení třicetileté války.⁴³

Na tento podnět zatím publikačně reagoval jen italský historik Alessandro Catalano ve studii, věnované českému zemskému sněmu roku 1615 jako celku.⁴⁴ V této práci se autor hlavně zaměřuje na otázku českého jazykového zákona z roku 1615. Problematikou daňové reformy se zabývá jen okrajově, přičemž podstatnou část z necelých tří stran tisku, věnovaných této tématice, představují citace z dosud nepublikovaných zpráv z per několika italských diplomatů pobývajících tehdy v Praze (Giuliano Medici, Giorgio Giustinian, Claudio Sorina a Cesare Florio).⁴⁵ Ti do svých domovin takřka unisono nadšeně sdělují radostnou zprávu o vítězství panovnické

40 Petr VOREL, *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar (The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century)*, Columbia University Press, New York 2013, zde Chapter 4. „Thalers and the European Wars during the 16th to 18th Centuries“ na s. 73–100.

41 Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české*, svazek VII. 1526–1618, Praha – Litomyšl 2005, s. 508–512. Těž viz J. PÁNEK, *Výzkum období raného novověku*, s. 285–286 a Petr VOREL, *Zwycięzcy i pokonani w walce o spłatę długów władcy w Czechach w 1615 roku*, in: Wojciech Iwańczak – Dariusz Karczewski (ed.), *Zwycięzcy i przegrani w dziejach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Czech i Polski*, Kraków 2012, s. 209–217.

42 Petr VOREL, *Die Fiskal- und Währungsstrategie der böhmischen Stände in den Jahren 1609–1618*, in: Jaroslava Hausenblasová – Jiří Mikulec – Martina Thomsen (Hgg.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Band 46, Stuttgart 2014, s. 133–140.

43 Petr VOREL, *Чешская налоговая реформа 1615 года и экономический фон начала „чешской войны“ (1618 г.)*, in: Назаров В. Д. – Уваров П. Ю. (ed.), *Три даты трагического пятидесятилетия Европы (1598 – 1618 – 1648): Россия и Запад в годы Смуты, религиозных конфликтов и Тридцатилетней войны*, Москва 2018, s. 74–86.

44 Alessandro CATALANO, *„Bella strada da confedararsi“. Stati, finanze, religione e lingua nella Dieta boema del 1615*, in: Karin Keller – Petr Maťa – Martin Scheutz (Hgg.), *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, Wien 2017, s. 63–83.

45 Tamtéž, pasáž „Questione finanziaria“ na s. 78–80. Autor též připomíná (pozn. 100), že na existenci zmíněných zpráv italských diplomatů z roku 1615 již dříve poukázal současný vídeňský historik českého původu Petr Maťa.

strany v záležitosti daní. Tyto zprávy pak autor interpretuje jako doklad správnosti Gindelyho hodnocení významu sněmovního usnesení v ekonomickém kontextu.

Pochopitelně každá věcná diskuse je cenná a každý nově objevený pramen má svou hodnotu. Slabinu Catalanovy argumentace spatřuji v tom, že citovaní „pražští“ Italové mohli jako vnější pozorovatelé vědět jen to, co jim někdo z průběhu jednání sněmu sdělil. Nebyl důvod, aby se přímo účastnili sněmovních rozprav a už vůbec nemohli být zasvěceni do nějaké dlouhodobější ekonomické strategie českých opozičních stavů. Některé z těch zpráv jsou dokonce datovány už na přelomu srpna a září 1615, tedy ještě v době, než bylo sněmovní usnesení schváleno (3. října 1615). Proto je také obsahem citovaných zpráv jen ona povrchní informace, jevící se navenek jako vítězství císařské strany. Tedy že Češi na sněmu schválili zaplacení části panovníkových dluhů a budou je platit pět let. Nic víc. V době psaní těch zpráv autoři nemohli mít k dispozici ani text publikovaného sněmovního usnesení. Teprve jeho obsah považují za klíčový.

Tuto skutečnost A. Catalano vůbec nezmiňuje a nevyjadřuje se k argumentům, které jsem v jím citovaných pracích publikoval. Jen relativizuje mou interpretaci tvrzením, že k dané problematice nepřináším nové relevantní prameny.⁴⁶ Podle mého názoru však už jen podrobná analýza samotného sněmovního usnesení z roku 1615 je dostatečným důvodem k tomu, abychom na půl druhého století staré Gindelyho závěry, které pak jen opakovali všichni mladší autoři, nahlédli v jiném kontextu. To přece není žádný nový objev, že i prostřednictvím dávno známých pramenů, čtených znovu a s jinou znalostí dobových souvislostí, můžeme dospět k odlišným závěrům, než naši generační předchůdci.

Ale budiž. Tak závažná změna interpretačního paradigmatu vyžaduje podrobnější vysvětlení, než jaké umožňuje obvyklý rozsah publikovaných konferenčních příspěvků. Dovolím si tedy využít letošního 400. výročí bělohorských událostí a shrnu základní východiska a širší souvislosti, které mne vedly k formulování nové hypotézy o ekonomickém významu daňové reformy roku 1615. Především však, že základní výzkum dané problematiky zdaleka dokončen není. Vždyť to je téma na šestisetstránkovou monografii a několik svazků doprovodných edicí. Pramenné zdroje jsou tak obsáhlé, že není v silách jednotlivce je všechny zvládnout.

V této koncepční studii se tedy neodkazují na konkrétní archívni prameny, ale jen na výstupy publikované, včetně vícero mých starších prací, věnovaných době vlády krále a císaře Matyáše Habsburského (kde pochopitelně konkrétní signatury

46 Tamtéž, s. 68.

archívních zdrojů uvedeny jsou). Vedou mne k tomu dva důvody. Jednak je archívních pramenů pro zmíněnou tematiku k dispozici tolik, že pouhý jejich seznam by tuto práci zahltil. Také nechci předčasně zveřejňovat konkrétní odkazy na pracně nalezené dosud neznámé pramenné zdroje. Mám s tím bohužel špatnou osobní zkušenost.⁴⁷

Mezinárodní kontext

Léta krátké vlády Matyáše Habsburského v Čechách⁴⁸ jsou mimořádně zajímavým obdobím, ve kterém se české národní dějiny dramaticky prolínají s dějinami evropskými. I proto nelze žádný z významných jevů, se kterými se tehdy v Čechách setkáváme, interpretovat bez znalosti širších evropských souvislostí. To není úplně snadné. Máme však k dispozici dostatek dosud nevyužitých soudobých pramenů, které nám umožňují podívat se úplně z jiné perspektivy na období Matyášovy vlády jak v kontextu jeho aktivit v říši,⁴⁹ tak i na domácí politické scéně.⁵⁰ To se týká i problematiky peněz, úvěru a daní.

Pokud pomíneme politováníhodné vyvržení dvou královských místodržících a písaře Fabricia z oken Pražského hradu, pak byl scénář událostí roku 1618 velmi podobný tomu, jak postupovali čeští stavové v letech 1608–1611. Je to logické. Řada klíčových osobností ovlivňovala průběh dění v obou krizových obdobích a zkušenost z roku 1609 byla pro stavovskou opozici pozitivní:⁵¹ Tehdy se s použitím hrozby síly podařilo na Rudolfu II. vynutit listinné vydání Majestátu. Vláda direktorů situaci zvládla, i když císař a malá skupina spojenců z katolického tábora, která mu u pražského dvora ještě zbyla, čekali na vhodnou chvíli odplaty. Stavovská

47 Petr VOREL, *Místodržitelství dvůr arciknížete Ferdinanda Habsburského v Praze roku 1551 ve světle účetní dokumentace*, *Folia Historica Bohemica* 21, 2005, s. 7–66, zde pozn. 5 na s. 8–9.

48 Petr VOREL, *Matyáš II.*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (ed.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 349–363.

49 Petr VOREL, *Císařská volba a korunovace ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1612 a česká účast na těchto událostech*, *Theatrum historiae* 10, 2012, s. 59–166.

50 Petr VOREL, *Vlivné ženy a dívky Království českého v předvečer českého stavovského povstání (Královský dámský banket na Pražském hradě v lednu roku 1616)*, in: Tomáš Jiránek – Karel Rýdl – Petr Vorel (eds.), *Gender History – to přece není nic pro feministky* (Kniha kterou napsali přátelé a žáci Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea), Pardubice 2017, s. 49–68.

51 Jaroslav ČECHURA, *5. 5. 1609 – Zlom v nejdelším sněmu českých dějin (Generální zkouška stavovského povstání)*, Praha 2009.

opozice ale prokázala svou akceschopnost, když se pokus o vojenský zvrat počátkem roku 1611 podařilo odrazit. S pomocí malého žoldnérského vojska (najatého původně k vojenskému zásahu v říši) tehdy do Čech vtrhl Rudolfův bratranec Leopold Habsburský (1586–1632), titulární biskup pasovský, který se k tomuto dobrodružství nechal zlákat vidinou skvělé vladařské kariéry. Uražený a psychicky nestabilní Rudolf II. viděl ve svém výrazně mladším bratranci svého možného nástupce, ale tato vize se úplně míjela s politickou realitou té doby. Na vpád pasovského vojska do českého vnitrozemí nebyla země vůbec připravena, proto mohla relativně malá armáda rychle proniknout přes jižní Čechy až do Prahy. Mobilizace zemského vojska byla neefektivní; peníze v hotovosti, nutné k najmutí žoldnérů, nemělo stavovské direktorium k dispozici. Jednorázově pomohl „rožmberský poklad“, ale kolik takových velkorýšých magnátů, jako byl Petr Vok, jsme tehdy v Čechách měli?⁵²

Po odražení zoufalého Rudolfova pokusu o zvrat poměrů v zemi a po následném nástupu uherského krále Matyáše II. na český trůn (1611) se situace v zemi na čas stabilizovala. Krize byla překonána a čeští stavové se z událostí let 1608–1611 poučili. Nemuseli jednat hned. Rok 1612 proběhl ve všeobecném očekávání klidu a míru, což potvrdila i kompromisní Matyášova volba císařem v Římsko–německé říši.⁵³

Císař Matyáš se dokonce v pozdním věku oženil. Očekávalo se, že dá svým královstvím dědice, jehož fyzická existence by zvrátila nebo alespoň oddálila možný nástupnický konflikt. Toto všeobecné toužebné očekávání stárnoucí císař Matyáš a jeho mladá manželka nenaplnili, ale to jim zablýskat nelze. V říšské politice však bylo už v roce 1613 jasné, že nový císař není řešením dlouhodobě napjatých vztahů. I na „domácí“ politické scéně se čeští stavové začali na svém králi domáhat splnění slibů, ke kterým se zavázal před volbou a přijetím na trůn.

Po několika letech Matyášovy vlády, když se znovu začalo schylovat ke konfliktu, si česká stavovská opozice připravila obrannou strategii, která svým způsobem vycházela ze zkušeností předchozích let.⁵⁴ Také na jaře 1618 zvolili čeští stavové již osvědčený postup: Svolání králem nepovoleného sněmu, hrozba vojenskou silou a ustavení stavovské vlády (direktoria), která měla překlenout krizový stav a uvést zemi (až král ustoupí) do standardního zákonného rámce. Byla to taktická chyba, že se připravovali na „minulou válku“? Ne. Myslím, že si byli dobře vědomi zásadních změn, které za deset let v Evropě nastaly, a počítali s nimi.

52 Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka (Život renesančního kavalíra)*, Praha 2010, s. 205–210.

53 P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 64–71.

54 T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, s. 93.

V konfliktu z let 1608–1611 byli Habsburkové nejednotní. Česká stavovská opozice taktizovala, na kterou stranu „bratrské rozepře“ se postaví. Nemohla prohrát. Zápas o trůn probíhal jen ve středoevropském kontextu, včetně vojenských a finančních zdrojů, které měly soupeřící strany k dispozici.⁵⁵ A včetně „domácího“ diplomatického zákulisí v prostředí rakouských, uherských či moravských stavů. S nimi se dalo dobře jednat, ať souhlasně, či nesouhlasně. Vzájemné interakce byly do značné míry předvídatelné. V tomto geopolitickém a ekonomickém rámci zůstávala česká stavovská obec významným hráčem a byla si toho dobře vědoma. To dala najevo i příklonem ke všem již „odepsanému“ Rudolfovi II. Tento konflikt v sobě neměl potenciál přerůst ve velkou celoevropskou válku. Proč by se ostatní měli míchat do habsburských „lokálních“ sporů? Ani pro podnikatele ve vojenském řemesle nebyl tento malý konflikt kdesi uvnitř habsburského soustátí příliš atraktivní. V Evropě se tehdy válčilo i jinde. Zvláště na nizozemském bojišti se dalo vydělat víc.

O deset let později byla situace podstatně odlišná. Habsburkové neopakovali stejnou chybu. Nejprve dospěli uvnitř vlastní rodinné rady k dohodě o nástupnictví a tu potom jednotně prosazovali. Proti českým opozičním stavům použili už v roce 1617 jejich vlastní zbraň, totiž hrozbu silou. Nikoli však silou císaře Matyáše (ten neměl k dispozici žádné významné zdroje ani jako král český a uherský, natožpak jako císař římský), ale silou celého španělského impéria, tehdejší hlavní evropské velmoci. Bylo jen otázkou, zda jde pouze o silné gesto, nebo zda je španělská větev rodu skutečně ochotna angažovat se ve prospěch svých rakouských příbuzných v případné válce ve střední Evropě. To se nedalo s jistotou předvídat.

Španělský král Filip III. (1598–1621) měl svých starostí dost a jeho říše na tom nebyla ekonomicky příliš dobře. Řítily se k dalšímu z finančních bankrotů, který nastal krátce po králově smrti.⁵⁶ Počátkem 17. století španělská mezinárodní politika upřednostňovala kompromisní dohody i s dlouholetými úhlavními nepřáteli, jako byla Anglie (1605) či povstalecké nizozemské provincie (1609). I pomyslné ostří španělského konfesijního meče bylo tehdy namířeno jinam, než proti evropským nekatolíkům: zemi nuceně opouštěly statisíce potomků dřívějších muslimských konvertitů (tzv. morisků) a Španělsko se znovu chystalo posílit svůj vliv v severní Africe chystanou válkou v Alžíru.

Vojenského potenciálu byl ale koncem druhé dekády 17. století na evropském trhu dostatek. Už několik let se žádná velká válka nekonala; neválčilo se ani na

55 P. VOREL, *Velké dějiny*, VII, s. 411–453.

56 Jacob van KLAVEREN, *Europäische Wirtschaftsgeschichte Spaniens im 16. und 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1960.

„tradičních“ bojištích v Nizozemí a v Uhrách, kde svoje zkušenosti získávala většina plukovníků a generálů z počáteční fáze třicetileté války. I ve Skandinávii, ve sporech mezi Dánskem a Švédskem, zbraně na čas utichly (1613). Nezaměstnaní žoldníci a jejich zprostředkovatelé, podnikající v tomto oboru, ochotně nabízeli své služby kdekomu bez ohledu na konfese. Stačilo jen zajistit dostatek peněz.

To byly okolnosti, které předáci české stavovské opozice museli brát v úvahu. Bylo by pošetilé přičítat jim úplnou naivitu a neznalost dobových politických souvislostí. Pro českou stavovskou opozici měla existence silných zahraničních spojenců, od kterých v případném konfliktu očekávali účinnou pomoc, stejnou váhu, jako spoléhání se na španělské příbuzné v případě Ferdinanda Štýrského. To bylo zřejmé všem zúčastněným od samého počátku konfliktu, kdy ještě nebylo jasné, do jaké míry jsou zahraniční spojenci (na obou stranách) ochotni skutečně se vojensky nebo finančně angažovat v konfliktu, probíhajícím uvnitř jedné části soustátí, kterému vládne Matyáš Habsburský. Těto strategii odpovídala i orientace české stavovské opozice na falcký dvůr v Heidelbergu a volba Fridricha Falckého na český trůn roku 1619, která měla garantovat podporu Protestantské unie i anglického dvora. Zajištění dostatečných finančních zdrojů hrálo v těchto úvahách zcela zásadní roli, což česká stavovská opozice nepochybně dobře věděla, neboť „... začaté válečné předsevzetí bez peněz dobře a náležitě řídit se nemůže...“⁵⁷

Pokud by vojenský rozměr českého stavovského povstání zůstal omezen jen na prostředí středoevropské (jako v letech 1608–1611), pak by šance české stavovské opozice byly velmi vysoké. To se ukázalo i v prvních měsících konfliktu, včetně počáteční fáze vojenského střetu. Na něj byla česká strana (s ohledem na dobový kontext) připravena vojensky i politicky. Vždyť vojsko českých stavů stanulo před branami Vídně a vznik širší stavovské konfederace je dokonce vzorovým příkladem, jak mohlo být řešeno moderní státoprávní uspořádání (blízké nizozemskému modelu), včetně zachování konfesijní plurality.⁵⁸

57 Tištěný list stavovského direktoria, radů a správců zemských z 19. září 1618, adresovaný všem stavům a obyvatelům Království českého, viz Österreichische Nationalbibliothek Wien [dále ÖNB], konvolut sign. 168957-B-ALF, fol. EIIv-FI. Těž viz Thomas WINKELBAUER, „Das Geld ist sanguis corporis politici“. Notizen zu den Finanzen der Habsburger und zur Bedeutung des Geldes im 16. und 17. Jahrhundert, in: Wolfgang Häusler (Hg.), Geld – 800 Jahre Münzstätte Wien, Wien 1994, s. 143–159.

58 Jaroslav PÁNEK, *Mezi konfederací svéprávných zemí a absolutistickou monarchií. Vývojové alternativy střední Evropy v 17. století / From Confederation of Autonomous Countries to Absolutist Monarchy. Development Alternatives of Central Europe in the 17th century*, in: Jaroslav Pánek – Jiří Pešek – Petr Vorel, *Velmocenské ambice v dějinách / The ambitions of powerful states in history*, Acta Societatis Scientiarum Bohemicae 1, Praha 2015, s. 59–101.

Na tento „domácí“ (středoevropský) rozměr válečného konfliktu byla česká stavovská opozice připravena také ekonomicky. Hned na počátku stavovského povstání totiž mohla použít velmi silný nástroj, neboť ovládala daňový systém země a měla vytvářen i právní rámec pro konfiskaci pozemkového majetku odpůrců. Nikoli z důvodů konfesijních (to Majestát výslovně zakazoval),⁵⁹ ale kvůli neplnění daňových povinností.

K vysvětlení těchto souvislostí se musíme vrátit o několik let zpět, do počátků vlády krále Matyáše.

Problémy „daňového státu“

Daňový a měnový systém dlouhodobě představoval v systému stavovské monarchie významný nástroj ve vztahu mezi panovníckým dvorem a stavovskou obcí. Kdo ovládal tyto dva nejsilnější ekonomické nástroje, ten měl větší šanci prosadit své politické zájmy. Hlavní slovo v rozhodování o daních a ražbě mincí (tedy „výrobě peněz“) představovalo silnou zbraň v rukou stavovské složky, prosazující své zájmy proti centrální panovnícké moci. Vnější projevy tohoto zápasu však byly v polovině druhé dekády 17. století jiné než v době rudolfínské, proto je nutné posuzovat je odlišným způsobem.

Finanční nestabilita představovala velké nebezpečí „daňového státu“. Tedy modelu, který se začal již v průběhu 16. století prosazovat ve většině evropských zemí v souvislosti s budováním absolutistické formy vlády. Dokud byla panovnícká fiskální politika pod kontrolou stavů, většinou nedocházelo k fatálním měnovým kolapsům (pochopitelně s výjimkou válečné situace či po prohrané válce, kdy země musela platit reparace). V případech, kdy i v rámci stavovských monarchií 16. století převážil aktuální mocenský vliv panovníka, vždy se po určitém čase (ale bez výjimky vždy) začalo peněz nedostávat i v mírovém období, ať již byly důvody jakékoli: reprezentace, uplácení vlivných šlechtických předáků, megalomanské stavební projekty, preventivní zbrojení pro chystanou vojenskou agresi apod. Jejich nedostatek byl modelově řešen třemi způsoby: a) znehodnocováním měny; b) zvyšováním daňového zatížení; c) zadlužováním státu jako celku.

Pokud alespoň v jedné z těchto tří složek fiskální politiky získal panovník nekontrolovatelnou možnost rozhodování, vedla cesta k velkým problémům.

59 Julius GLÜCKLICH, *Majestát Rudolfa II. o nekonfiskování statků*, in: *Od pravěku k dnešku II*, Praha 1930, s. 15–29.

Logickým vyústěním se pak stával konflikt vnitřní (povstání, po jeho vojenském potlačení majetkové sankce) či vnější (vyvolání válečného střetu, po předpokládaném vítězství obrání poraženého a vynucené reparace). „Vítěz bere vše“ a fyzická likvidace věřitelů či konfiskace majetku poražených představovaly osvědčenou cestu k řešení dlouhodobého zadlužení panovnického rozpočtu. Vhodná záminka se v případech potřeby vždy našla.

Vysoké zadlužení představovalo počátkem 17. století velký problém všech evropských panovnických dvorů. Každý se s ním snažil vypořádat po svém, ale výsledná řešení jsou podobná a opakují se v různých částech Evropy.

S inflačním znehodnocením měny mělo největší zkušenosti Španělsko, které v druhé polovině 16. století zažívalo jednu měnovou krizi za druhou. Zní to zdánlivě nelogicky, ale Španělsko jako tehdejší největší dovozce zlata a stříbra z amerických kolonií si pro svůj vnitřní peněžní oběh vydávalo platidla kreditní, obsahující jen nepatrné množství stříbra nebo jen čistou měď. Drahé kovy vyváželo jako zboží dál na východ, kde byly dražší. Hradilo jimi svou zoufale pasivní obchodní bilanci,⁶⁰ neboť bylo mnohem levnější jakékoli zboží dovézt, než ho produkovat ve Španělsku. Pro vlastní španělské mince bylo drahých kovů škoda. Vždyť král mohl nařídit nucený oběh jakýchkoli platidel.⁶¹ V důsledku nadbytku kreditních mincí bylo Španělsko v téměř pravidelných intervalech postihováno znehodnocením měny (1557, 1575, 1596).

Tehdejší ekonomové dobře věděli, jak lze panovnický mincovní regál snadno zneužít. Teoreticky to popsal a v roce 1609 dokonce publikoval španělský jezuita Juan de Mariana.⁶² Autor přesně a se znalostí věci identifikoval tři hlavní cesty, jakými španělští panovníci zneužívají mincovní regál, aby získali pro svůj rozpočet větší nominální objem peněz: a) fyzické znehodnocování měny, kterým se ze stejného množství drahého kovu vyrobí více mincí; b) stanovení vyšší platební síly mincím při zachování jejich metrologických parametrů; c) nahrazení mincí z drahých kovů kreditními platidly.

60 Nejnověji Alonso HILARIO CASADO, *International and Regional Fairs in Spain, from the Middle Ages to the 19th Century*, in: Markus A. DENZEL (Hg.), *Europäische Messegeschichte 9.–19. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2018, s. 147–168, zde s. 150–153, 159–166.

61 Thomas J. SARGENT – François R. VELDE, *The Big Problem of Small Change*, Princeton 2002, s. 231–253. Konkrétně k situaci ve Španělsku v popisované době viz zde s. 252, Tab. 14.4 „Chronology of billon and pure copper coinage (vellón grueso, segovianos) in Castile, sixteenth and seventeenth centuries“.

62 Josef FALZBERGER (ed.), *Ioannes Mariana, De monetae mutatione (MDCLIX) – Juan de Mariana: Über die Münzveränderungen (1609)*, Bibliotheca Neolatina, Bd. 7, Heidelberg 1996, s. 109–125.

Do rukou soudobých českých šlechticů se Marianova knížka o inflačních mincích dostala jen stěží (španělský král Filip II. se pokoušel všechny vydané exempláře zničit),⁶³ ale pro odstrašující příklad nemuseli chodit daleko. Snižování obsahu stříbra v běžných mincích bylo i ve střední Evropě běžným postupem, jak si zlepšit rozpočtovou bilanci. To dělal v Evropě kdekdo. Měnové krize a státní bankroty velkých evropských států, jako byly Dánsko (1540),⁶⁴ Anglie (1544–1560),⁶⁵ Francie (1559)⁶⁶ či Španělsko (1557 a znovu 1575), ve svých důsledcích pochopitelně ovlivnily měnový trh celého evropského kontinentu, ale jejich bezprostřední negativní důsledky se obvykle nepřelévaly mimo tyto země, protože jejich akční rádius byl jasně vymezen rozsahem politického vlivu.⁶⁷ Ve střední Evropě se však na počátku 17. století dělo něco jiného.

Na území Římsko-německé říše počátkem 17. století formálně platil III. říšský mincovní řád z roku 1559 a jeho novela z roku 1566. Mince vyráběné jako celoříšská platidla, měly obíhat na celém území. V pestré směsi tehdejších platidel říšské měny bylo obtížné se vyznat a bez metrologických zkoušek se nedalo běžně poznat, kolik stříbra ta či ona mince obsahuje. Když méně hodnotné mince jednoho vydavatele začali v plné nominální hodnotě přijímat i ostatní, pak bylo výhodné starší kvalitnější platidla roztavit a vyrobit z nich nové emise ještě nižší kvality.⁶⁸ To se dalo v centralizovaných monarchiích napravit měnovou reformou, ale Římsko-německá říše už za vlády císaře Rudolfa II. žádnými nástroji centrální vlády nedisponovala.

Ještě v průběhu poslední třetiny 16. století se všechny říšské sněmy vždy alespoň formálně zabývaly otázkou měnové integrace, neboť se na nich jednalo

63 Claudia de LOZANE, *Geldtheorie und Geldpolitik im frühneuzeitlichen Spanien – Münzabwertungen: Problemgeußtsein und Stabilisierungsvorschläge (1618–1642)*, Forschungen zu Spanien, Bd. 18, Saarbrücken 1997, s. 63.

64 Kirsten BENDIXEN, *Denmark's Money*, Copenhagen 1967, s. 67–71.

65 Ian BLANCHARD, *English Royal Borrowing at Antwerp 1544–1574*, in: Marc BOONE – Walter PREVENIER (edd.), *Finances publique et finances privées au bas moyen âge*, Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, Nr. 4, Leuven 1996, s. 57–73.

66 Martin WOLFE, *The Fiscal System of Renaissance France*, New Haven – London 1972, s. 169–170.

67 Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 240–241, 249–250.

68 Petr VOREL, *Monetary Circulation in Central Europe at the Beginning of the Early Modern Age. Attempts to Establish a Shared Currency as an Aspect of the Political Culture of the 16th Century (1524–1573)*, Pardubice 2006, Chapter VI. Lapse of the Shared Central European Currency in the Second Half of the 16th Century, s. 129–159.

o výběru daní na pomoc ve válce císaře proti Turkům.⁶⁹ Pravidelně se konala i jednání krajských mincovních sněmů, na nichž bylo možné upozornit na porušování dohodnutých pravidel, týkajících se metrologických parametrů vydávaných mincí. Ještě na říšském sněmu v Řezně roku 1594 se stavové pokoušeli dohodnout na nějakém novém pořádku v německých penězích. Koncem první dekády 17. století se však situace začala rychle měnit. V říši neexistovalo žádné mocenské centrum, které by chtělo a mohlo narůstající monetární anarchii zastavit. Hlavním důvodem inflace, která se rychle rozšiřovala již několik let před vypuknutím třicetileté války po značné části říšského území,⁷⁰ byly vleklé úvěrové problémy většiny teritoriálních knížat, spojené s politickou krizí říše.

České země byly tehdy s Římsko-německou říší spojeny už jen personální unií a k pražskému dvoru císaře Rudolfa II. v Praze⁷¹ proudilo značné množství plateb právě v méně hodnotných drobných říšských mincích. Jejich oběhu se sice čeští stavové snažili bránit, ale technicky to nebylo možné. Plnou legalizaci oběhu drobných říšských mincí na českém území však odmítali, neboť mohli poukázat na odstrašující zkušenost sousední Polsko-litevské unie. V jejím případě otevření vnitřního peněžního oběhu drobným mincím říšského měnového systému (1600) mělo rychle za následek znehodnocení vlastní polské měny (1608) a tím i zánik významné role, jakou ještě koncem 16. století polská měna hrála v celé baltské obchodní oblasti.⁷²

Čeští stavové systematicky prosazovali vlastní monetární politiku. Trvali jak na důsledném oddělení českého měnového systému od toho říšského (už jednou

69 Winfried SCHULZE, *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* (Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung), München 1978, kap. V „Das Reichsfinanzen im späten 16. Jahrhundert“, s. 302–363.

70 Fritz REDLICH, *Die deutsche Inflation des frühen 17. Jahrhunderts in der zeitgenössischen Literatur: Die Kipper und Wipper*, Forschungen zur Internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Band 6, Köln – Wien 1972, kap. I „Die deutsche Inflation des frühen siebzehnten Jahrhunderts“, s. 3–16.

71 O přesun centrálních říšských úřadů z Čech (tedy z území, které *de iure* k říši nepatilo) zpět do některého z měst na říšském teritoriu žádali říšští stavové již delší dobu. Tento požadavek se stal jednou z podmínek volby krále Matyáše císařem v roce 1612. Proto byly bezprostředně po Matyášově říšské volbě a korunovaci ve Frankfurtu and Mohanem zbytky říšské administrativy, která ještě počátkem druhé dekády 17. století formálně přežívala v Praze, přesunuty do Vídně. K tomu nejnověji viz P. VOREL, *Cisárská volba a korunovace*, s. 133.

72 Petr VOREL, *Major developments in silver trade in Central and Eastern Europe in 16th and 17th century (The comparison of function of Bohemian and Polish coins in monetary circulation abroad)*, Comenius. Journal of Euro-American Civilization 5, 2018, Nr. 1, s. 29–42.

k propojení došlo v letech 1561–1575 s negativní zkušeností),⁷³ tak i na udržení stálých metrologických parametrů domácího oběživa. Ekonomové panovnického dvora už od počátku 17. století navrhovali oslabení měny formou snížení obsahu stříbra v běžných českých mincích.⁷⁴ To však český zemský sněm odmítal a Moravy se tato záležitost netýkala, neb tam žádné vládní mincovny nefungovaly. Moravští stavové dlouhodobě usilovali o zřízení moravské zemské mincovny, ale chtěli, aby moravské mince byly metrologicky shodné s těmi českými. Tomu se Habsburkové (Rudolf II. i Matyáš) bránili a podmiňovali souhlas se zahájením výroby moravských vládních mincí tím, že to budou mince říšského (krejcarového) systému.⁷⁵

Tvrdošíjnost českých i moravských stavů v měnových otázkách se habsburská strana pokusila překonat téměř souběžným zahájením pravidelné výroby běžných mincí krejcarového systému ve třech „soukromých“ mincovnách kolem roku 1614: v Kroměříži (v mincovně olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna),⁷⁶ v Opavě (novým vévodou opavským byl tehdy ustanoven Karel z Lichtenštejna) a ve slezské Nise (v mincovně vratislavského biskupa, kterým byl arcikníže Karel Habsburský, mladší bratr Ferdinanda Štýrského).⁷⁷

Už jen z tohoto kontextu je zřejmé, jak významným a sporným aspektem byla monetární politika ve vztahu mezi panovníkem a stavovskou obcí už řadu let před stavovským povstáním. Je proto logické, že následná řešení během povstání (kdy na měnové reformy stavů panovník neměl vliv) i bezprostředně po jeho potlačení (kdy se tyto role obrátily) do značné míry odrážela mnohem starší vývojové tendence.

Dlouhodobě konzervativní postoj českých stavů v měnové oblasti na jednu stranu bránil inflačnímu znehodnocení domácí měny bez ohledu na obecný růst cenové hladiny (to bylo dáno obecným klesáním kupní síly stříbra v době tzv.

73 Petr VOREL, *Měnová politika Ferdinanda I. v Čechách a ukončení ražby pražských grošů*, Český časopis historický 100, 2002, s. 265–292.

74 Eduard ŠIMEK, *Česká mince v prvých desetiletích 17. století*, Sborník Národního musea, řada A – Historie 31, 1977, s. 201–272.

75 Petr VOREL, *Morava v procesu měnové integrace střední Evropy na počátku raného novověku*, in: Bronislav Chocholáč – Tomáš Borovský (edd.), *Peníze nervem společnosti (K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století)*, Země a kultura ve střední Evropě, sv. 5, Brno 2007, s. 39–50.

76 Petr VOREL, *Mincovníctví olomouckých biskupů na počátku 17. století ve světle měnové politiky císařského dvora*, Východočeský sborník historický 16, 2009, s. 127–144.

77 Petr VOREL, *Instytucje kościelne na ziemiach czeskich i w Polsce jako emitenci monet w XVI–XVII wieku*, in: Wojciech Iwańczak – Agnieszka Januszek-Sieradzka – Janusz Smołucha (ed.), *Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, Kraków 2020, s. 521–529.

„cenové revoluce“),⁷⁸ na druhou stranu znemožňoval panovníkovi využít proinflačních stimulů ke snížení rozpočtového deficitu.

K tomuto účelu ovšem král český nemohl užít ani druhý z výše zmiňovaných nástrojů, tedy pokrytí narůstajícího schodku panovnického rozpočtu navyšováním daňové zátěže. V Čechách král nemohl vybírat daně podle své libovůle. Daňový systém byl poměrně složitý a vyvíjel se i s ohledem na změny politické,⁷⁹ ale v zásadě platilo, že panovníkovy požadavky na výběr daní projednává a schvaluje zemský sněm.

Za vlády předchozích panovníků bylo běžné, že čeští stavové sice králi schválili návrhy na výběr daní v plné či redukované výši, ale tento souhlas podmiňovali tím, že král akceptuje i jejich požadavky, které byly na sněmu také projednávány. Pro panovnický dvůr se jednalo z hlediska celkového finančního objemu o zcela zásadní zdroj příjmů. V celkové daňové výtěžnosti habsburského soustátí zajišťovaly české země počátkem 17. století rozhodující podíl kolem 68%.⁸⁰

Diplomaticky standardní postup při projednávání daní předpokládala stavovská opozice i po nástupu krále Matyáše na český trůn roku 1611. Matyášova volba „čekancem českého trůnu“ (1608) i jeho přijetí na trůn po vynucené Rudolfově abdikaci (1611) byly podmíněny řadou slibů. Z jejich plnění či neplnění se měl král stavům zpovídat na zemském sněmu, kde měly být projednávány i královny daňové požadavky. Svolání tohoto sněmu však král stále odkládal. První měsíce po jeho nástupu na trůn to stavové akceptovali. Politickou prioritou byla také Matyášova volba na říšský trůn roku 1612, kterou protestantská část Evropy uvítala.⁸¹ Po návratu z říšské korunovace ve Frankfurtu nad Mohanem už ale nebyl důvod k dalším odkladům, přesto trvalo ještě řadu měsíců, než se sněm v únoru 1614 sešel, a to nikoli v Praze, ale v Českých Budějovicích.⁸²

78 Josef PETRÁŇ, *K problematice tzv. Cenové revoluce ve Střední Evropě*, Numismatický sborník 8, 1963–1964, s. 47–74; Charles P. KINDLEBERGER, *A Financial History of Western Europe*, London – Boston – Sydney 1984, s. 27–28.

79 Nejnověji k tomu viz Petr VOREL, *The consequences of the Schmalkaldic War (1546–1547) in regard to the modification of the tax system in the Kingdom of Bohemia*, *Historia Slavorum Occidentis*, 2018, Nr. 3 (18), s. 46–63.

80 Thomas WINKELBAUER, *Territoriale, soziale und nationale Aspekte der Staatsfinanzen der Habsburgermonarchie (vom 16. Jahrhundert bis 1918)*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 181–194, zde s. 187.

81 P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 64–71.

82 *Tito artykulové na sněmu obecném, kterýž držán byl v městě Budějovicích Českých léta Páně tisícího šestistého čtrnáctého v středu po svatém Pavlu na víru křesťanskou obrácení a zavřín téhož léta ve čtvrtek po svatém Matěji, při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Matyáše, římského císaře, uberského a českého etc. krále, etc., ode všech tří stavův Království českého svolení a zavříní jsou*, Praha 1614.

Na tomto sněmu byla otevřena i otázka panovnických dluhů, jejichž správu vedla Dvorská komora, resp. České oddělení Dvorské komory, fungující jako pobočka centrálního úřadu pro české země. Význam tohoto úřadu bychom mohli přirovnat k dnešnímu ministerstvu financí. Vznikl jako součást nově budovaného systému centralizovaných správních úřadů, nezávislých na stavovském systému, až za vlády Habsburků.

Období prvních desetiletí činnosti Českého oddělení Dvorské komory (zkráceně české komory) máme velmi detailně zpracováno v obsáhlé monografii Václava Pešáka,⁸³ mladšímu období se věnovali především Miloslav Volf a Eduard Maur. O tom, co se dělo v tomto úřadě během vlády císaře a krále Matyáše v Čechách (1611–1619), však dosud nevíme skoro nic, i když původní účetní dokumentace máme v českých archívech pro toto období dochováno ohromné množství. Možná právě proto. Ty nepřehledné svazky účtů a jejich příloh potenciální badatele spíše odrazují.

Ono vlastně dosud nikoho pořádně nezajímalo, jaká byla role české komory v období několika posledních let před stavovským povstáním. Když tuto její fázi přešel mlčením i M. Volf, tak proč by mělo být toto téma významné? Jistě lze pochopit, že tyto nudné hospodářské záležitosti nezajímaly pilného glosátora soudobého dění Pavla Skálu ze Zhoře.⁸⁴ Ale aktivitám české komory a otázce daní nevěnoval ve svých pamětech jediné slovo ani Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka.⁸⁵ To je zvláště neobvyklé především proto, že Vilém Slavata byl během vlády Matyáše Habsburského presidentem české komory, a to od roku 1612 až do defenestrace v květnu 1618 (do úřadu se vrátil až roku 1622).⁸⁶ V průběhu roku 1614 se dokonce poměrně intenzivně angažoval v kompetenčních sporech, týkajících se vztahu mezi vídeňskou Dvorskou

83 Václav PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, část I. Začátky organisace české komory za Ferdinanda I., Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé III, Praha 1930. Nejnověji tomuto období věnoval z hlediska zadlužení pozornost Josef ČÍŽEK, *Věřitelé Ferdinanda I. ze země Koruny české v letech 1516–1545*, Opera historica 21, 2020, č. 1, s. 7–26.

84 Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, I. díl 1602–1616, Praha 1865, s. 350–359.

85 Josef JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka od L. 1608 do L. 1619*, díl II. 1611, 1615, 1617–1619, Praha 1868, zprávy k roku 1615 na s. 193–200.

86 E. MAUR, *Die Böhmische Kammer*, 903 (viz pozn. č. 163). Presidenta české komory jmenoval panovník, takže formálně zůstával Slavata presidentem české komory i po defenestraci. Až roku 1619 jmenoval nový král Fridrich Falcký do vedení české komory jinou osobu (k tomu blíže na závěr této studie).

komorou, která byla v době vzniku těchto institucí jako centrální úřad formálně nadřazena české komoře (což však neplatilo v letech 1608–1611).⁸⁷

Panovnická komora (tedy Dvorská komora a v Čechách její odnož, česká komora) byla hlavním úřadem, který vedl jak evidenci panovnických dluhů, tak i správu peněz, které se vybraly na daních. Panovnická komora však už na počátku vlády Matyáše II. nebyla schopna panovníkovy finanční závazky splácet a nakonec nezbyvaly prostředky ani na úhradu stále rostoucích úroků z vládních dluhopisů. I domácí věřitelé se začali svých peněz domáhat, ale to byl ve vztahu k panovnické komoře složitý proces s nejasným výsledkem. V praxi byly panovnické dluhy pro „obyčejného“ věřitele jen těžko vymahatelné, proto se spousta věřitelů dostávala do druhotné platební neschopnosti a nekryté vládní dlužní úpisy začaly ztrácet hodnotu.⁸⁸ S tím se dalo docela dobře spekulovat: kdo měl politický vliv a správné konexe, mohl skupovat vládní dluhopisy za nižší cenu a pak se postarat, aby mu byly proplaceny v plné výši.

Nezvládnutelné zadlužení panovnického rozpočtu nebylo nějakou českou anomálií. S rozpočtovými problémy a s neřešitelným zadlužením se na počátku 17. století potýkala většina středoevropských zemí. To se týkalo i Římsko-německé říše. Domácí zdroje (nucené půjčky od zeměpanských měst či domácí šlechty) se zvláště v případě menších teritoriálních knížectví rychle vyčerpaly,⁸⁹ stejně jako i růst daňového zatížení měl své hranice. Bylo běžné, že knížata vypisovala stále větší a větší daně, ale jejich výnos (co se skutečně vybralo a co z vybraných peněz po odečtení nákladů na režii zbylo) byl relativně nízký.⁹⁰

Říšská knížata také ztratila možnost získat snadný úvěr od privátních bankovních domů. Krizi důvěry soudobého bankovního sektoru k financování aristokratických dvorů výrazně podpořilo také několik státních bankrotů druhé poloviny 16. století. To se týkalo i soudobých velmocí. Znehodnocení francouzských vládních dluhopisů roku 1559⁹¹ nadlouho odradilo podnikatele ve finančním sektoru k investicím tohoto typu. Svět, ve kterém si kterékoli kníže mohlo obstarat

87 František ROUBÍK, *Slavatův pokus o nezávislost české komory na komoře dvorské z r. 1614*, in: K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaný Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám 1872–1932, Praha 1932. Tuto kauzu nejnověji shrnul Tomáš STERNECK, *Česká komora*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, II, Praha 2011, s. 35–38.

88 A. DENIS, *Konec samostatnosti české*, s. 696.

89 Michael NORTH, *Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*, Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, Bd. 37, 1991.

90 Reinhard HEYDENREUTER, *Der Steuerbetrug und seine Bestrafung in den deutschen Territorien der frühen Neuzeit*, in: Lingelbach Gernhard (Hg.), *Staatsfinanzen – Staatsverschuldung – Staatsbankrotte in der europäischen Staaten- und Rechtsgeschichte*, Köln – Weimar – Wien 2000, s. 167–183.

91 P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 249–251.

velké finanční půjčky,⁹² jejichž splatnost byla zaručena politickou mocí, postupně mizel v nenávratnu. Fuggerové sice i v druhé polovině 16. století svým úvěrem financovali dluhy španělského krále Filipa II. (1556–1598), garantované očekávanými dodávkami drahých kovů ze zámoří, ale třetí velký španělský státní bankrot na sklonku Filipovy vlády (1596) znamenal faktický zánik velkorysého fuggerovského finančního podnikání.⁹³

Svět velkých financí se změnil. Soudobí bankéři pochopili, že není rozumné spojovat finanční kapitál s mocenskými zájmy některého z ambiciózních panovníků, jak tomu bylo ještě v první polovině 16. století v případě financování politiky císařsko-španělské,⁹⁴ francouzské⁹⁵ či papežské.⁹⁶ Centrum evropského finančního světa se přesunulo do Amsterdamu.

Amsterodamská finanční burza se už od poloviny 16. století stávala nejvýznamějším finančním centrem tehdejší Evropy.⁹⁷ Ale až založení finančního ústavu úplně nového typu, amsterodamské banky (1609), znamenalo zásadní předěl v dějinách evropských úvěrových systémů. Prostřednictvím banky mohly být vedeny veškeré finanční transakce v bezhotovostní podobě, což nesmírně zvýhodňovalo holandské obchodní společnosti.⁹⁸ Její důvěryhodnost byla sice kryta „jen“ autoritou městské rady, ale ta byla v obchodním světě mnohem vyšší, než důvěryhodnost kteréhokoli světského vladaře, o císaři ani nemluvě. Banka také prověřovala kvalitu zahraničního oběživa a ručila za platební sílu těch mincí, které vydávala do oběhu. To byla při tehdejších neutěšených měnových poměrech v Římsko-německé říši ohromná

92 Uwe SCHIRMER, *Die Institutionalisierung fürstlicher Schulden in Sachsen im 15. und 16. Jahrhundert*, in: Gerhard Lingelbach (Hg.), *Staatsfinanzen – Staatsverschuldung – Staatsbankrotte in der europäischen Staaten- und Rechtsgeschichte*, Köln – Weimar – Wien 2000, s. 277–292.

93 Ch. P. KINDLEBERGER, *A Financial History*, s. 45.

94 Richard EHRENBERG, *Das Zeitalter der Fugger (Geldkapital und Kreditverkehr im 16. Jahrhundert)*, Jena 1896.

95 M. WOLFE, *The Fiscal System*, s. 106–113.

96 Francesco Guidi BRUSCOLI, *Papal Banking in Renaissance Rome (Benvenuto Olivieri and Paul III, 1534–1549)*, Ashgate 2009.

97 Jürgen SCHNEIDER, *Zur Bedeutung von Börsen. Ein Forschungskonzept, dargestellt am Beispiel der Hamburger Börse (16.–19. Jahrhundert)*, in: Michael North (ed.), *Nordwesteuropa in der Weltwirtschaft 1750–1950 / Northwestern Europe in the World Economy 1750–1950 (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 54)*, Stuttgart 1993, s. 245–256, zde mapa „*Meldung von Börsenveranstaltungen in Europa*“.

98 Stephen ZARLENGA, *Der Mythos von Geld – die Geschichte der Macht (Vom Zauschhandel zum Euro: eine Geschichte des Geldes und der Währungen)*, Zürich 1999, s. 164–181; Michael NORTH, *Kommunikation, Handel, Geld und Banken in der Frühen Neuzeit* (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 59), München 2000, s. 34–35.

výhoda.⁹⁹ Nizozemští bankéři si však dobře rozmysleli, kam své peníze investují. Habsburkové pro ně nebyli důvěryhodným partnerem. Stále ještě silné severoitalské bankovní domy (janovské a florentské) se v té době orientovaly na výhodné transakce s importovaným stříbrem¹⁰⁰ a na financování papežského úvěru.¹⁰¹ Ani pro ně nebyly případné půjčky císaři Matyášovi dobrým obchodem.

V rámci diplomatického zápasu o říšskou korunu (ke kterému patřily i sliby budoucího finančního plnění za politickou podporu) si Matyáš Habsburský před svou volbou roku 1612 vytvořil další peněžní závazky, které nebyl schopen splácet.¹⁰² Říšský sněm, který císař svolal na rok 1613 a od kterého očekával schválení říšských daní, skončil úplným fiaskem.¹⁰³ V této nouzi mělo pomoci Království české, tehdy nejbohatší ze zemí, kterým král a císař Matyáš Habsburský přímo vládl. Mělo se tak stát formou mimořádné daně na uhrazení těch nejvíce urgentních pohledávek, o kterou panovník požádal zemský sněm roku 1614.

O císařových finančních problémech stavové věděli; naprosté většině českých politiků panovník nějaké peníze dlužil a nesplácel. Očekávalo se, že Matyáš požádá české stavy o peníze. Tato žádost byla projednána a stavové vyšli svému králi vstříc. V této fázi (na sněmu roku 1614, nikoli 1615) podle mého názoru můžeme spatřovat onu vstřícnost, kterou tak sugestivně popisuje A. Gindely ve svých *Dějínách českého povstání*.¹⁰⁴ Tehdy byl ještě použit podobný politický přístup, jako v minulosti: část panovníkových daňových požadavků se schválí, panovník na oplátku vyhoví stavům v jejich prioritách.

99 John F. CHOWN, *A History of Money from AD 800*, London – New York 1995, s. 130–132.

100 Claudio MARSILIO, *Exchange Fairs and the Money Market in Early Modern Italy (1630–1650)*, Genova 2018, Chapter II: From Lyon to Novi: A Century filled with Events, s. 25–29.

101 Clemens BAUER, *Die Epochen der Papsfinanz (Ein Versuch)*, Historische Zeitschrift 138, 1927, s. 457–505; nověji též Moritz ISENMANN, *Die Verwaltung der päpstlichen Staatsschuld in der Frühen Neuzeit (Sekretariat, Computisterie und Depositerie der Monti vom 16. bis zum ausgehenden 18. Jahrhundert)*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte Nr. 179, Stuttgart 2005.

102 Nádoby z drahých kovů, šperky a další cennosti, které po svém bratru Rudolfovi našel na Pražském hradě a které se daly použít namísto peněžní hotovosti, brzy rozdal. Viz P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 138–139.

103 Petr VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj země Koruny české v letech 1526–1618*, Pardubice 2005, s. 84–85; nejnověji viz Peter RAUSCHER, *Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte. Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526–1740)*, in: Michael Hochedlinger – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Herrschaftsverdichtung – Staatsbildung – Bürokratisierung (Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit)*, Wien – München 2010, s. 185–211, zde s. 203.

104 Viz výše pozn. 12.

To se však nestalo. Byla naplněna jen levá strana této pomyslné rovnice. Navíc se na zemském sněmu roku 1614 už projevil jiný problém: chybějící finanční prostředky, které císař potřeboval na pokrytí svých závazků (včetně politických, souvisejících s císařskou volbou) byly zajišťovány rozsáhlými půjčkami, které měly charakter vládních dluhopisů. Byly zaručeny autoritou panovníka a byly za určitých podmínek i obchodovatelné. Touto cestou docházelo k rychlému skrytému navyšování státního dluhu (činil tak už Rudolf II. a Matyáš v této praxi pokračoval), který vznikl mimo kontrolu českého zemského sněmu. Podle představ panovnické komory (a věřitelů, i zahraničních) měly být tyto půjčky uhrazeny z výnosů, které králi plynou z Království českého. Byly tedy zaručeny panovnickými aktivy a očekávanými budoucími výnosy, které král získá z českých zemí, podobně jako španělský král ujišťoval svoje dluhopisy budoucím ziskem z dodávek drahých kovů ze zámořských kolonií.

Na budějovickém sněmu v roce 1614 byl tento postup jako princip odmítnut, ale jednorázové uhrazení dvou urgentních pohledávek zahraničních věřitelů (norimberských finančníků a španělského vyslance Baltasara de Zúñiga) stavové schválili. V tom vyšli Matyášovi významně vstříc. Nebyla to zanedbatelná částka (souhrnem 98 363 kop 37 grošů míšeňských jistiny a blíže nespécifikované úroky z této sumy), ale císařovy dluhy řešit nemohla. Stavové také souhlasili s tím, že z části peněz, vybraných z daní roku 1614, císaři přispějí alespoň na splátky úroků z jeho dluhů (nikoli na splátky jistin).

Císařova žádost o úhradu jeho zahraničních dluhů z českých daní však otevřela tuto záležitost na sněmovní úrovni. Otázka zněla: Co dál? Precedens vznikl; zemský sněm roku 1614 rozhodl o proplacení dvou zahraničních pohledávek. Čeští stavové však neměli k dispozici úplné údaje o dalších zahraničních závazcích, které by se měly platit z českých daní. To byl problém, který v plné nahotě vyhržel až po zemském sněmu roku 1614, kdy se další věřitelé ze zahraničí začali obracet na českou komoru s požadavky na proplacení panovnickových dluhů. To je například žádost o proplacení 6 586 tolarů, kterou poslal do Prahy amsterodamský obchodník Sixt Jansen.

Shrňme si stručně, co vlastně stavové schválili v roce 1614. Je to důležité pro pochopení zásadní změny, která nastala o rok později.

Daně na zemském sněmu roku 1614

V roce 1614 zemský sněm schválil výběr relativně vysoké **jednoroční berně**, z hlediska zdrojů podobné těm, které byly schvalovány za vlády Rudolfa II.¹⁰⁵ Jejím účelem však nebylo financování vojska pro uherské bojiště (jako u většiny předchozích daňových požadavků až do roku 1605), nebo zajištění vojska na obranu vlastní země (jako na sněmech z let 1609–1611), ale peněžní příspěvek císaři a jeho manželce a dále příspěvek na úhradu panovníkových dluhů, resp. úroků z těchto dluhů.

a) **Daň vrchnostenskou** představovala částka 1,5 kopy gr. m. za každého „osedlého poddaného“, tedy každou poddanskou usedlost (bez ohledu na její velikost). Každá vrchnost měla přiznat počet těchto usedlostí a zaplatit za ně daň „z vlastního měšce“, tedy neměla nutit poddané k příspěví na tuto částku. Součástí vrchnostenské daně byla dále platba za každou faru ve výši 4 kopy gr. m., za každé mlýnské kolo 1 kopy gr. m., za každého ovčáckého mistra 1 kopy gr. m. a za ovčáckého pacholka ½ kopy gr. m. Celková částka za jednotlivé vrchnosti všech stavů (páni, rytíři, městský stav, církev i komorní panství) byla splatná ve třech termínech vždy po třetině.¹⁰⁶

b) **Daň poddanská** byla stanovena také ve výši 1,5 kopy gr. m. za každou usedlost. Odváděl ji hospodář své vrchnosti, která peníze zaplatila spolu s daní vrchnostenskou. Měl-li hospodář nějaké zaměstnance („podruhové a čeládka“), kterým platil roční mzdu, měl právo na nich požadovat příspěvek na tuto daň ve výši 3,3% z jejich roční mzdy („dva groše z kopy grošů“). Text sněmovního usnesení zvláště zdůrazňuje, že tuto daň musí platit i poddaní úřadu nejvyššího purkrabího pražského a purkrabství karlštejnského a také všichni manové, kteří jsou zde postaveni na roveň poddanským hospodářům, nikoli svobodníkům.

105 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), s. V–XXIII, § „Zbírka na zaplacení některých sum a ourokův jak J. M. C., tak stavův Království českého, obyvatelům téhož království z měščův vlastních“. Stručný výpis provedl A. GINDELY, *Geschichte der böhmischen Finanzen*, s. 77–78. Rozdíl v nominálních částkách, uvedených ve sněmovním tisku a ve výpisu Gindelyho spočívá jen v užití jiných peněžních početních jednotek. Ve sněmovním usnesení jsou částky uváděny v kopách grošů míšeňských, které Gindely převedl na kopy grošů českých (tedy číselně poloviční hodnoty), aby měl srovnání s údaji pro 16. století, kdy byly tyto údaje vedeny také v kopách grošů českých. Schválená struktura berně platila pro celé české území, i pro Chebsko, Loketsko a Kladsko, které měly z hlediska státoprávního specifické postavení. To se ve sněmovních usneseních (těch starších i těch z roku 1614 a 1615) projevuje pouze vložení samostatného paragrafu, kterým se všechny schválené daňové povinnosti pro Království české automaticky vztahují i na tyto tři regiony.

106 Splatnost daňové povinnosti byla 4 týdny od určeného data, tedy od 1) pondělí 2. 5. 1614; 2) pondělí 1. 8. 1614; 3) pondělí 17. 10. 1614.

c) *Daň svobodnická*. Ta byla velmi vysoká, činila 7 kop gr. m. Byla určena pro držitele venkovských nemovitostí, kteří sami neměli žádné poddané, ale také nebyli poddáni žádné vrchnosti, ať už byl jejich právní status jakýkoli („svobodníci, dědiníci, nápravníci, svobodní rychtáři a dvořáci“).¹⁰⁷ Tato daň byla splatná ve stejných termínech, jako daň vrchnostenská.

d) *Sbírka městského stavu*. Ta byla jako jediná specifikována konkrétní částkou 56 250 kop grošů míšeňských, splatnou ve stejných termínech, jako daň vrchnostenská. Na tuto částku se podle blíže neuvedeného klíče skládala všechna královská města, která byla součástí městského stavu.

e) *Daň židovská*. Ta byla rozdělena na dvě části: „z domů židovských“ a „z hlav židovských“. Za každý dům to byla částka 10 kop gr. m., za každou osobu mužského pohlaví ve věku nad 20 let mělo být odvedeno 6 kop gr. m., za chlapce ve věku 10–20 let polovina, tedy 3 kopy gr. m. Daň měli vybrat „židovští starší“; pokud by se při kontrole zjistilo, že domy nebo osoby zatajili, měli rozdíl doplatit sami.

f) *Daň obyvatelská*, kterou měli platit jednak úředníci („písaři“), jednak další široce vymezená skupina osob.¹⁰⁸ Výše této daně není v textu sněmovního usnesení zvlášť specifikována. Z kontextu lze však usuzovat, že se jednalo o součást sbírky městského stavu (viz výše odstavec d); tento paragraf jen upřesňoval, že se na ní mají podílet i osoby, které nemají stavovskou příslušnost k městskému stavu, ale ve městech žijí.

g) *Daň z prodeje*. Ta byla zaměřena na nejčastější produkty režijního hospodaření a alkohol s výjimkou piva, jehož prodej byl zdaněn zvlášť.¹⁰⁹ K daňovým účelům měly vždy dvě pověřené osoby (na panstvích i ve městech) aktivně zpracovávat přehledy prodaného zboží (kontrolovat trhy, hospody, aktivně reagovat na udání) každý týden. Jednalo se o tyto produkty:

- za kámen (cca 10¼ kg) prodané vlny daň 8 gr. m.;
- za džber (nebo 60 kusů) prodaných kaprů či štik daň 10 gr. m.;
- za vědro (= 32 pinet, cca 62 litrů) vyšenkovaného vína daň 10 gr. m.;
- za láku (= 40 pinet, cca 77¼ litrů) „sladkého pítí“¹¹⁰ daň 1 kopa gr. m.

107 Do této skupiny z hlediska daňového spadali i příslušníci vyšších stavů (panského či rytířského), kteří drželi jen alodní poplužní dvůr a neměli žádné poddané. To sice ve sněmovním usnesení z roku 1614 výslovně uvedeno není, ale taková situace je poměrně přesně popsána v dani, vypsané na financování stavovského zoldněrského vojska v roce 1611, viz níže pozn. 136.

108 „Písaři na Hradě pražském a neb kdekoli ve službě JMC nebo země, žijící ve městech a provozující městskou živnost, handlíři, cizozemci a ležáci...“.

109 Daň z prodeje piva (tzv. posudné) sněm roku 1614 vůbec neřešil, neboť výběr této daně byl v roce 1610 schválen na 5 let a probíhal nezávisle na usnesení tohoto sněmu.

110 Tímto termínem byl označován tehdy oblíbený a ve větším množství produkován sladký nápoj s nižším obsahem alkoholu (do 13%), vyráběný kvasným procesem z méně kvalitního medu s při-

- za pintu (necelé 2 litry) destilované kořalky („páleného“) daň 2 gr. m.
- za prodaný dobytek daň za každý kus dle druhu a kvality: vůl uherský nebo domácí krmný 30 gr. m.; vůl polský 24 gr. m., vůl český 20 gr. m., jalovice 12 gr. m.; tele 6 gr. m.; vepř krmný 10 gr. m.; skopec, beran či kozel 2 gr. m., ovce či jehně 1 gr. m.

h) **Daň z peněz na úrocích.** Z každého tisíce kop gr. m. úročených aktiv daň ve výši 6 kop gr. m. Takto nastavená daň odpovídá hodnotě 10% z úroků, které věřitel dostával za svá úročená aktiva. Standardní úroková míra byla tehdy zákonně omezena na 6%.¹¹¹ Z tisíce kop tedy věřitel dostával roční úrok ve výši 60 kop; z něj odvedl desetiprocentní daň, tedy 6 kop. Z této daně byly stanoveny dvě výjimky:

- A) Jsou-li úročená aktiva nižší než 2000 kop gr. m., neplatí věřitel daň, ale musí odevzdat příznávací list i na tuto nižší částku.
- B) Příznává-li poplatník ve vrchnostenské dani alespoň 40 osedlých, pak nemusí ze svých aktiv na úrocích platit žádnou daň.

Z výnosu berně, vypsané na rok 1614, se měly zaplatit čtyři přesně specifikované částky:¹¹²

1) svatební dar, slíbený a písemně ujištěný císaři Matyášovi u příležitosti jeho sňatku (v prosinci 1611) s vlastní sestřenicí Annou Habsburskou ve výši 100 tisíc kop grošů míšeňských;

2) další svatební dar Matyášově manželce ve výši 30 tisíc kop, schválený až sněmem roku 1614;

3) „poslu krále hispánského“¹¹³ částka 12 649 kop 17 grošů míšeňských a blíže nespecifikované úroky;

4) splátka dluhu Norimberčanům ve výši 100 000 zlatých rýnských¹¹⁴ a blíže nespecifikované úroky.

dáním dalších přísad a dochucovadel („medovina“).

111 Petr VOREL, *Economical and political consequences of limiting of the statutory maximum interest rate in Central Europe from 10% to 6% since 1543*, in: Pavla Slavičková (ed.), *A History of the Credit Market in Central Europe. The Middle Ages and Early Modern Period*, Routledge, London – New York 2021, s. 177–187. Citovaná publikace nese v roce 2021, ale byla nakladatelem fyzicky distribuována již v říjnu 2020; mohl jsem ji tedy užít v závěrečné fázi přípravy textu této studie.

112 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), s. XXIV–XXIX

113 Tím se rozumí Baltasar de Zúñiga, který působil jako španělský vyslanec u pražského dvora v letech 1608–1617. Platba je zdůvodněna jako doplatek půjčky (včetně úroků), kterou Zúñiga poskytl už dříve „ku potřebě zemské“.

114 Mezi peněžními početními jednotkami „kopa grošů míšeňských“ a „zlatý rýnský“ platil počátkem 17. století stálý přepočtový kurs 6:7, takže částka 100 tisíc zlatých rýnských odpovídala v české měně sumě

První dvě položky byly splatné do půl roku od skončení sněmu, u dalších dvou termín uveden není. Až po uhrazení těchto zvláště vymíněných čtyř položek měl být zbytek výnosu berně rozdělen rovným dílem mezi splátky úroků z císařových blížie nespécifikovaných dluhů (tedy jen úroků, nikoli dlužných částek) a splátky úroků a také jistin z „dluhů zemských“.¹¹⁵

Budějovický zemský sněm roku 1614 tedy vyšel císaři vstříc v otázce daní, nenaplnil však očekávání, která do jeho programu vkládali čeští stavové. Všechny čtyři důležité požadavky,¹¹⁶ které předložili k projednání, byly odloženy na následný (generální) sněm, plánovaný původně nejpozději na leden 1615.

Přestože tyto hlavní „politické“ požadavky byly odloženy, usnesení tohoto sněmu mají pro další vývoj značnou důležitost. Jistě proto, že si stavové uvědomili vážnost situace a začali detailněji promýšlet další postup. Budoucí pražský generální sněm se měl sice sejít nejpozději v lednu 1615, ale jeho svolání k zahájení se protáhlo až na duben 1615, takže na přípravu několika důležitých ekonomických opatření (níže shrnutých do čtyř navzájem provázaných oblastí) měli stavové určitý časový prostor.

Daně na zemském sněmu roku 1615

Než se budeme podrobněji věnovat těmto čtyřem oblastem, ve kterých došlo mezi sněmy z let 1614 a 1615 k zásadní systémové změně, jen stručně připomenu, že na zemském sněmu roku 1615 byly vlastně schváleny čtyři samostatné berně.¹¹⁷

85714 kop 20 grošů míšeňských. Pro počátek 17. století platil v účetní dokumentaci mezi běžně užívanými peněžními jednotkami tento přepočet: 3 kopy grošů českých = 6 kop grošů míšeňských = 6 tolarů = 7 zlatých rýnských. Tolar jako stříbrná mince („tolar široký“) měl podstatně vyšší platební sílu, než stejnojmenná peněžní početní jednotka. Podrobněji k tomu viz Petr VOREL, „*Groše české a „groše míšeňské“ jako početní jednotky 15. až 18. století*“, in: Eduard ŠIMEK (red.), *Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích* (Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice 22.–23. října 1998), Praha – Pardubice 2002, s. 57–68.

115 Tímto termínem se rozuměly dluhy, které se měly splácet za aktivity, schválené zemským sněmem.

Patřily sem například dosud nevyplacené finanční odměny za činnosti, které některým stavovským osobám ukládaly dřívější zemské sněmy, a také splácení dluhů na najmutí stavovského vojska (200–300 tisíc kop gr. m.), které schválily zemské sněmy z let 1610 a 1611, viz níže pozn. 135–136.

116 Jednalo se o čtyři požadavky: 1) projednání návrhu na vznik konfederace všech zemí, kterým vládne Matyáš Habsburský, tj. zemi Koruny české, uherské země a tzv. dolnorakouské země (Horní a Dolní Rakousy); 2) „generální defenzí“ a právo na verbování vojska; 3) obnovení krajských sněmů; 4) obnovení dědičných smluv („erbanůček“) s některými okolními zeměmi.

117 Antonín Gindely tuto skutečnost explicitně nezmiňuje; zřejmě proto ji vůbec nezaregistrovali ani mladší výše citovaní autoři; viz A. GINDELY, *Böhmische Finanzen*, s. 78.

Nemám na mysli zdaňovanou aktivitu, ale čtyři různé berní entity, které byly na sněmu schvalovány zvlášť, měly odlišné rozpočtové určení i termíny splatnosti. Jednalo se o tyto čtyři položky:

1) **Sbírka na podporu uzavření míru s tureckým sultánem.**¹¹⁸ Císař požádal stavy o peněžní příspěvek na výdaje, které souvisely s vysláním poselstva k tureckému sultánovi Ahmedu I. (1603–1617), s nímž tehdy habsburští diplomaté jednali o obnovení mírových smluv. Přímo ve sněmovním usnesení je výslovně zmíněna záslužná role Gaspara Grazianiho (později v letech 1619–1620 moldavského knížete),¹¹⁹ který poselstvo s drahými dary pro sultána vedl. Český sněm souhlasil s jednorázovou roční finanční sbírkou na podporu těchto diplomatických aktivit (splatnou nejvyšším berníkům najednou do 4 týdnů od pondělí 23. 10. 1615), která byla upřesněna jako:

- a) *Daň vrchnostenská* ve výši 15 gr. m. za každého „osedlého poddaného“.
- b) *Daň poddanská* ve výši 15 gr. m. od každého „osedlého poddaného“.
- c) *Sbírka městského stavu* v celkové výši 9 375 kop gr. m.

2) **Berně domovní.**¹²⁰ Obnášela ročně částku 20 grošů českých (tedy 40 gr. m.) za každý obydlý dům, nalézající se kdekoli mimo královská města. Výjimku měli jen poddaní, jejichž domy byly poškozeny ohněm či krupobitím (to však bylo nutné věrohodně svědecky prokázat), a domy, které nejsou užívány k trvalému bydlení (kovárny, pastuší a ovčácké chalupy a lázně). Královská města (jako celý stav) měla odvést ročně souhrnnou částku 25 tisíc kop gr. m. ve dvou splátkách (na sv. Mikuláše, 6. 12. 1615 a na sv. Bartoloměje, tj. 24. 8. 1616; ve stejných termínech v dalších letech), která měla být odváděna na Pražský hrad na nově ustavený celozemský stavovský berní úřad (o tom níže podrobněji). Její výběr byl schválen na 5 let. Tato daň byla určena k financování dvou aktivit:

- a) Na financování vojska, určeného pro obranu pohraničních pevností v Uhrách, a to především pevnosti Nové Hradý (Ujvár). Velitelé těchto pevností („nejvyšší a hejtmané“), jejichž obrana se bude z českých daní

118 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „Svolení k zavření pokoje s sultánem tureckým“ na s. XV–XVII.

119 Nejnověji viz Castilia MANEA–GRGIN, *Neobičan knez na moldavskom prijestolju: Hrvat Gašpar Graziani (1619.–1620.)*, *Povijesni prilozi* 30, 2006, s. 51–77; ke Grazianiho roli v jednání s tureckým sultánem o uzavření mírových smluv v letech 1613–1615 viz zde s. 57–60.

120 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O Berni domovní“ na s. XXXIII–XXXVII. Z hlediska berního je zdaňovaná jednotka definována takto: „... z jednoho každého domu neb chalupy, buď velké nebo malé, ve kterých lidé bydlejí...“.

platit, mají být z Čech nebo alespoň z českých zemí. Zodpovědnou osobou za vyplacení těchto peněz byl sněmem určen Sezima z Vrtby a na Vrchotových Janovicích.

b) Na splacení císařových domácích českých dluhů („... *na zaplacení dluhův J. M. C. v tomto království...*“).

Vybrané peníze se měly rozdělit nejprve na dvě stejné části, načež z té druhé (na splacení dluhů) mělo být odděleno 10 tisíc kop gr. m., kterými se mělo posílit financování části první, tedy na vojsko do Uher.

3) **Posudné**, tedy daň z prodeje piva.¹²¹ To byla již dlouho pravidelně vybíraná daň,¹²² která v předchozích letech tvořila významný zdroj příjmů české komory. V roce 1610 byl její výběr schválen na 5 let. Na sněmu roku 1615 proto proběhla jen „aktualizace“, která nespočívala ve změně daňového zatížení (to zůstávalo stále stejné, z věrtele prodaného piva bílého či ječného daň ve výši 6 grošů bílých, tj. 12 gr. m.), ale ve změně rozpočtového určení. Tato daň byla decentralizovaná. Základní evidenci prodeje piva na všech úrovních (panství, města, krčmy) měli průběžně sledovat a vykazovat na lokální úrovni pověřeni úředníci. Za pravidelný výběr peněz z posudného na regionální úrovni zodpovídali pověřeni krajszí výběřčí (určení zvláště pro jednotlivé české kraje), kteří peníze odváděli přímo do české komory ve čtyřech termínech (na sv. Martina = 11. listopadu, na Hromnice = 2. února, na sv. Filipa a Jakuba = 1. května a na sv. Jakuba Velikého = 25. července). Změna rozpočtového určení z roku 1615 spočívala v rozdělení vybraných peněz na dvě části:

a) Dvě třetiny z vybraných peněz jsou určeny na technické zajištění panovnického dvora.

b) Jedna třetina z vybraných peněz je určena na splátky úroků a jistin z panovnických dluhů v Čechách, a to za stejných podmínek, jako nově schválená hlavní sbírka na splacení panovnických dluhů (viz níže položka 4). Rentmistr české komory měl tedy každé čtvrtletí při přijímání peněz od krajských výběřčí oddělit tuto třetinu a použít ji k danému účelu, ale při zachování stejných kontrolních mechanismů, které platily pro nově zřízený stavovský celozemský stavovský daňový úřad (tedy jeho výdajové doklady musely být vybaveny třinácti kontrolními podpisy pověřených

121 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O Posudném“ na s. XXXVII–XXXIX.

122 Za pozdní platby této daně nehrozilo vymáhání formou obstavení či dokonce konfiskace pozemkového majetku neplatící vrchnosti, ale osobní uvěznění „neplatiče“ na Pražském hradě až do doby, dokud svoji platební povinnost neuhradí.

osob). Každoročně pak rentmistr české komory bude z této třetiny vykazovat „počty“ nově jmenované stavovské komisi (o tom podrobněji níže).

4) **Sbírka na splacení panovnických dluhů v Čechách.**¹²³ Ta je systémově téměř shodná s berní, schválenou na sněmu roku 1614, jak ji v bodech a) až h) popisují výše v textu. Hlavní rozdíl je zdánlivě pouze v tom, že v roce 1614 byla tato berně schválena jen na jeden rok (1614–1615), zatímco sněm roku 1615 schválil její *výběr na pět let* (1615–1620).¹²⁴ Rozdíly mezi oběma berněmi však nespočívají jen ve schválené délce jejich vybírání. Zásadní je především změna systému správy a rozpočtového určení této berně (o tom podrobněji níže), ale důležité jsou i rozdíly v jednotlivých položkách. Srovnajme si tedy jednotlivé položky podle předlohy z roku 1614:

- a) **Daň vrchnostenská** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let. Splatná každoročně ve třech termínech vždy po třetině.¹²⁵
- b) **Daň poddanská** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let.
- c) **Daň svobodnická** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let.
- d) **Sbírka městského stavu.** Ta byla stejně jako roku 1614 specifikována konkrétní částkou 56 250 kop gr. m. ročně, splatnou ve třech splátkách ve stejných termínech, jako daň vrchnostenská. Navíc měl však městský stav ještě odvádět ročně dalších 18 000 kop gr. m. „z domů městských“ ve třech splátkách v týchž termínech.
- e) **Daň židovská** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let.
- f) **Daň obyvatelská** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let.
- g) **Daň z prodeje** ve stejné výši jako 1614, jen schválena na 5 let.
- h) **Daň z peněz na úrocích** ve stejné výši jako 1614. Byla však zrušena druhá z původních výjimek, tedy horní limit 40 přiznávaných poddaných osedlých (kdo přiznával více, nemusel roku 1614 tuto daň platit). Od

123 *Tito artikule na sněmu obecném generálním* (1615), § „Svolení na zaplacení dluhův J.M.C. obyvatelům Království tohoto“ na s. XVII–XXXIII. V rámci této části sněmovního usnesení jsou zvláště popsány jednotlivé části, lišící se zdrojem zdanění (podobně jako u daně z roku 1614), tj. „Zbírka z peněz na ourocích“ (s. XXI), „Zbírka z lidí poddaných“ (s. XXI–XXIII), „O židech“ (s. XXIII–XXIV), „Zbírka z hlav židovských“ (s. XXIV–XXV), „Zbírka z rozličných věcí“ (s. XXV), „Z volův a jiného dobytka“ (s. XXV–XXVI). Rozpočtové určení všech těchto částí je však shodné, proto je možné všechny tyto části posuzovat společně.

124 Takto interpretuje A. GINDELY, *Geschichte der böhmischen Finanzen*, s. 78.

125 Splatnost daňové povinnosti byla 4 týdny od určeného data, tedy od 1) pondělí 23. 10. 1615; 2) čtvrtek 7. 3. 1616; 3) pondělí 29. 7. 1616; analogicky v dalších letech.

roku 1615 měl tedy daň z úročených aktiv nad 2000 kop gr. č. platit každý, „... *lidi poddané měj nebo neměj*...“.

Z hlediska samotné struktury této daně tedy došlo mezi roky 1614 a 1615 ke dvěma podstatným změnám. Jednou je výraznější zatížení městského stavu jako celku, jehož paušální daňová zátěž vzrostla z roku na rok o 32% (z 56 250 kop gr. m. ročně na 74 250 kop gr. m. ročně). Druhou změnou je velmi výrazný posun ve zdanění úvěrových aktiv příslušníků panského a rytířského stavu, kteří byli zároveň významnými pozemkovými vrchnostmi. V roce 1614 ještě poměrně nízko nastavený „horní limit“ 40 poddaných osedlých garantoval, že ta fyzická či právnická osoba, která platí ročně vrchnostenskou a poddanskou daň (obě byly odvozeny od stejného údaje, tj. počtu „poddaných osedlých“) ve výši alespoň 120 kop gr. m., už nemusí platit žádnou daň z finančních aktiv. To bylo velmi výhodné jednak pro úzkou skupinu těch magnátů, kteří sami nebyli zadluženi a byli schopni svůj volný kapitál investovat do peněžních půjček,¹²⁶ jednak pro stále se rozšiřující vrstvu „nové šlechty“, generované z řad bohatých erbovních měšťanů, jejichž rody byly přijaty do rytířského stavu (a mohly přímo nabývat pozemkový majetek). Z řady takových případů uveďme alespoň ten nejvýraznější, kterým byla pražská rodina Betenglů z Najenperka. Staroměstský soused a obchodník Eustach Betengl patřil kolem roku 1615 jak mezi nejvýznamnější východočeské pozemkové magnáty s bezmála šesti stovkami poddaných osedlých,¹²⁷ tak mezi úspěšné úvěrové podnikatele s rozsáhlými finančními aktivy.

Tyto dvě podstatné změny, které se týkaly struktury daňového základu, jsou zřejmě výslednicí složitějšího vyjednávání mezi městským stavem a šlechtickými stavy a zohledňují výrazný posun, který v ekonomice českého státu představoval rozvinutý úvěrový trh. Obecně však lze tuto strukturu daňového základu charakterizovat jako extrémně nevýhodnou z hlediska drobné venkovské šlechty. Ta byla sama často velmi zadlužená (i třeba jen v rámci širší rodiny), a i když neměla

126 Neexistoval však žádný efektivní nástroj jak zjistit, zda tito věřitelé skutečně přiznali ke zdanění všechny své „peníze na úrocích“. Jako příklad z této skupiny připomeňme alespoň Rudolfa ze Stubenberga a na Novém Městě nad Metují, který přiznal ke zdanění aktiva ve výši 50 tisíc kop gr. m. viz A. SEDLÁČEK, *Rozvržení sbírek a berní roku 1615*, s. 9. Nejnověji se touto problematikou v analogickém moravském prostředí zabýval Marek VAŘEKA, *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*, Prostějov 2018, kap. „Funkce a význam úvěru (na příkladu Jana z Pernštejna a Karla z Lichtenštejna)“, s. 238–241.

127 A. SEDLÁČEK, *Rozvržení sbírek a berní roku 1615*, s. 10. Nejnověji se vývojem celé této sociální skupiny detailně zabývala Marie BUNÁTOVÁ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013, s. 33–40.

peníze na splátky jistin, musela ze svých dluhů platit pravidelně úroky ve výši 6%. Svoje finanční pasiva si však nemohla odečíst z daňového základu. Termín „poddaný osedlý“ také v té době ještě neměl stanoveny žádné kvalitativní úrovně.¹²⁸ Bohatý sedlák byl z hlediska daňového systému brán na roven jakékoli malé chalupnické usedlosti, evidované samostatně v gruntovní knize příslušného panství či šlechtického statku. Pravidelné každoroční odvádění souhrnné vrchnostenské a poddanské daně ve výši 3 kopy gr. m. za každou usedlost od roku 1614 muselo být těžko řešitelným problémem zvláště u drobnějších šlechtických statků, u kterých tzv. stálý plat z jednotlivých chalupnických gruntů (tj. urbářem stanovená platební povinnost vůči vrchnosti) představoval ročně třeba jen několika grošů míšeňských.

Za mnohem významnější však považuji jiné změny, které nastaly v daňovém systému mezi roky 1614 a 1615. Můžeme jej shrnout do čtyř oblastí, které řadím vzestupně z hlediska interpretační složitosti:

Financování stavovského vojska.

Panovníkův pozemkový majetek v Čechách.

Daňová správa a zřízení centrálního stavovského berního úřadu.

Rozpočtové určení peněz z daní, schválených roku 1615 na pět let.

Financování stavovského vojska

Daňový systém byl pro financování stavovského vojska hned v roce 1618 zásadním zdrojem. Byl už v roce 1615 nastaven tak, že v případě potřeby umožňoval veškeré daňové příjmy přesunout na financování vojska a k tomuto účelu užít i obstavení či konfiskaci pozemkového majetku těch, kdo své daňové povinnosti neplnili. To je zřejmé už z jednání předchozích let, která stavové s panovníkem vedli a při kterých se řešila otázka financování vojska v případě aktuální potřeby.

Požadavek na zajištění operativních zdrojů pro najmutí vojska v případě ohrožení panovníka či země (tedy nikoli k tažení do Uher, ale pro vlastní obranu) se na základě zkušeností z let 1608 (a pak i 1611) opakoval na všech sněmovních jednáních, počínaje rokem 1609. Tehdy byl vznesen ze strany stavů požadavek na zajištění bojeschopného vojska na vlastní ochranu ze dvou zdrojů: a) stavovská zemská armáda, svolávaná v případě potřeby jako zemská hotovost, ale z pravidelně

¹²⁸ Kvalitativní škálování poddanských usedlostí (sedlák, chalupník, zahradník) přinesla až Berní rula z roku 1654.

cvičených branců, použitelných v boji;¹²⁹ b) profesionální stavovské žoldnéřské vojsko, na které je třeba „jen“ zajistit dostatek peněz. Nešlo tedy přímo o najmutí vojska ke konkrétnímu tažení, ale o dohodu o základních principech, jak má být technicky zajištěna a financována obrana země. Oba typy vojska byly jasně odlišovány jako „... *lid domácí i verbovaný*...“. Dovolím si tyto okolnosti přiblížit detailněji, neboť na ně přímo navazovaly všechny následné varianty financování české armády i v době stavovského povstání.

Na vytvoření základu bojeschopné stavovské zemské armády (tedy „*lidu domácího*“) byl v roce 1610 použit systémově podobný majetkový klíč, jaký se dříve užíval při zajišťování obrany uherské hranice: Držitel pozemkového majetku v hodnotě 5 tisíc kop gr. č. (nebo finančních aktiv ve výši 12½ tisíce kop gr. č.) měl zajistit vypravení jednoho jezdce¹³⁰. Do pěšího vojska pak měly všechny pozemkové vrchnosti (včetně královských měst) vypravit na každých 20 poddaných osedlých jednoho vojáka; královská města ještě navíc za každých 15 osedlých vlastních měšťanů dalšího jednoho vojáka. Toto „zemské vojsko“ zatím nemělo přímo táhnout někam do pole. Na určených místech v každém kraji měla být jen provedena dvakrát do roka (pondělí po Božím vstoupení; pondělí po narození P. Marie) přehlídka bojeschopného a náležitě vybaveného jízdního vojska a také dvoudenní výcvik pěších branců „... *aby ten lid pěší válečným běhům spíše vyučen býti mohl*...“. Na ty dva dny měli být branci od svých vrchností hmotně zajištěni. Pro každé krajské seřadiště měli stavové vybrat (a zaplatit) „... *osobu hodnou, zkušenou a věcí válečných dobře povědomou, z Čechův toliko rodilých a osedlých*...“¹³¹ Úkolem těchto osob mělo být „... *ten lid pěší při oznámených termínech k mustruňku uložených, každého mustruňku po dva dny cvičiti a k způsobu a řádu válečnému vpravovati*...“. Pokud by někdy v budoucnu nastala

129 Toto sněmovní usnesení také ještě nebylo zpřístupněno v moderní edici, je tedy nutno sáhnout k originálu sněmovního tisku, viz *Tito artikulové na sněmu obecném, kterýž držán byl na Hradě pražském léta Páně tisícího šestistého devátého v pondělí po neděli Rogationum, jinak křížové, a zavřín léta tisícího šestistého desátého, v outerý masopustní, při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Rudolfa II. římského císaře, uherského a českého etc. krále etc, ode všech tří stavův Království českého svolení a zavříní jsou*, Praha 1610, § „O defenzí aneb veřejné hotovosti a o mustruňcích“, s. CXIX–CXXVII.

130 Tedy „jednoho jízdného zbrojného, kterýž pod sebou koně dobrého má míti“. Nešlo ale jen o vhodnou osobu a koně, ale i zbraně a zbroj. Jízdní voják měl mít k dispozici lehkou zbroj (chránič krku, přední a zadní kyrys, přilbu, plechové rukavice); ze zbraní měl být vybaven dlouhou ručnicí, nazývanou „archybuzýrka“, druhou krátkou, nazývanou „pistole“ (k nim vybavení pro nabíjení) a sečnou zbraň u boku. Tamtéž, s. CXXI–CXXIII a CXXVIII–CXXIX.

131 Tamtéž, s. CXXIX.

potřeba takto pravidelně cvičené vojáky zemské hotovosti z řad poddaných použit v boji, měly jim jejich pozemkové vrchnosti platit za každý týden válečného tažení 1 kopu gr. m.¹³² Tedy v podstatě stejnou částku, jakou vyplácel správce stavovské vojenské pokladny (colmistr) najatým žoldnětům; ti byli najímáni na měsíční termíny, za měsíc služby dostávali žold 4 kopy gr. m.

Zatímco o vybavení jízdního vojáka zbraněmi a zbrojí se měla postarat výhradně jeho pozemková vrchnost, pro vyzbrojení pěšáků měl být navíc zřízen nový velký zbrojní sklad, vybavený nejnovějšími zbraněmi. Sněm schválil nákup nových zbraní pro tři regimenty pěších vojáků (každý regiment o 3000 mužích), přičemž 2/3 stavu měli tvořit pěšáci s dlouhou ručnicí (mušketou) a třetinu pěšáci s dlouhým kopím („*špis knechtský*“) nebo halapartnou. Nákup těchto zbraní¹³³ měl být financován zvláště, a to prostřednictvím jednorázové berně vrchnostenské (za každého osedlého 20 gr. m.); svobodnické (každý 2 kopy gr. m.), židovské (za každého muže nad 20 let 20 gr. m. a za chlapce nad 10 let 10 gr. m.) a městskou sbírkou (7500 kop gr. m.).

Přestože stavové na zemském sněmu v letech 1609–1610 věnovali poměrně hodně pozornosti právě tomuto preventivnímu výcviku a technickému vybavení vojska zemské hotovosti (jehož reálná použitelnost se hned v roce 1611 ukázala jako velmi omezená), více spoléhali na běžné profesionální žoldněřské vojenské oddíly. Už na sněmu roku 1610 tak byl schválen princip, podle kterého mohou zvláště sněmem určení krajští verbíři v případě potřeby najmout profesionální armádu 1000 jezdců a 3000 peších. K tomuto účelu sněm schválil částku 100 až 150 tisíc kop gr. m., kterou si k tomuto účelu mohou verbíři půjčit, nastane-li taková potřeba. O tom, jakým způsobem bude tato půjčka zaplacená, pak rozhodne nejbližší následující sněm.¹³⁴

V době vpádu Pasovských se možnost operativního použití „zemské armády“ ukázala jako relativně malá. Proto zemský sněm roku 1611 znovu schválil, že vedle vojska, najatého dle rozhodnutí sněmu z roku 1610 (1000 jezdců a 3000 peších) může být najat (a zaplacen formou půjčky) ještě jeden stejně silný žoldněřský

132 Tamtéž, s. CXXXIX–CXLI.

133 Zbraně byly objednány u nizozemského kupce Gisberta du Bois, „... kterýž jest takové dobré a hodné nydrantské zbraně způsobiti a k rukám dodati měl...“. V době jednání zemského sněmu roku 1615 byly ještě tyto zbraně uskladněny v blíže neurčeném městě na území říše. Jejich vyzvednutím a dopravením do Čech byla pověřena devítičlenná komise; viz *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O dosažení zbraní pro lid domácí skoupených a zvypomínání reštatntův z sbírek na též zbraně svolených“, s. CCXLVI–CCXLIX.

134 *Tito artikulové na sněmu obecném* (1610), s. CXXXV.

kontingent (1000 jezdců a 3000 pěších).¹³⁵ Na úhradu této půjčky byla schválena zvláštní daň¹³⁶ a ještě peněžní sbírka.¹³⁷

Na zemském sněmu roku 1614 měla být otázka zemského vojska řešena systémově jako součást jednoho z hlavních bodů jednání, navržených stavy. Vzhledem k tomu, že tento bod nebyl projednáván a odsunut na další sněm, schválili stavové v roce 1614 znovu jen provizorní řešení, které bylo v podstatě shodné, jako v roce 1610: v případě potřeby je možné kdykoli najmout vojsko o síle 1000 jezdců a „regiment knechtů“ (3000 pěších vojáků). Na zajištění tohoto vojska může být použita peněžní půjčka ve výši 100 až 150 tisíc kop gr. m. O tom, jak bude splacena, pak následně rozhodne nejbližší zemský sněm.¹³⁸

K naplnění této potřeby mezi sněmy roku 1614 a 1615 nedošlo, ale zemský sněm roku 1615 se k otázce případného financování vojska postavil úplně jinak:

Nejprve schválil na pět let možnost naverbování stavovského vojska ve stejném rozsahu, jako to učinil sněm roku 1611, tedy 2 tisíce jezdců a 6 tisíc pěších (dva regimenty po 3000), které mohou být použity k obraně Království českého

135 Jan Bedřich NOVÁK, *Jednání sjezdu na Hradě pražském a sněmu na Starém Městě*, in: týž (ed.), *Sněmy roku 1611*, sv. I. Sjezd stavův českých na Hradě pražském a revoluční sněm na radnici staroměstské, *Sněmy české XV*, Praha 1917, s. XXVIII–LXXXIV, zde s. XXXV.

136 *Tito artikulóvé na sjezdu obecném, kterýž držán byl na Hradě pražském léta Páně tisícího šestistého jedenáctého v pátek po památce svatého Pavla na víru křesťanskou obráčení, při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Rudolfa II., voleného římského císaře, uherského a českého krále, etc., jakožto krále českého etc., ode všech tří stavův království českého, svolení, zavření, a potom nepřátelským od lidu pasovského do Menšího města Pražského učiněném vpádu, na rathauze Starého města Pražského obnoveni jsou*, Praha 1611 (tištěno 4. března 1611), zde s. AIIIv–BII. Druhý kontingent, schválený na sněmu 1611, měl být placen z daně vrchnostenské (30 gr. m. z každého osedlého; z fary 1½ kopy gr. m.; za ovčáckého mistra 30 gr. m. a jeho pacholka 15 gr. m.), z daně poddanské (15 gr. m. za každý grunt), z daně svobodnické (z každého dvora 3 kopy gr. m.) a dále z městské sbírky ve výši 18750 kop gr. m., z městské domovní berně (za každého osedlého měšťana ½ kopy gr. m.) a z berně židovské (za každý dům 1½ kopy gr. m.).

137 Protože výše zmíněná berně nebude postačovat na splacení oné půjčky, schválil sněm roku 1611 ještě navíc zvláštní peněžní sbírku. Ta proporčně vycházela z dřívějších berních rejstříků: V případě svolání zemské hotovosti měl každý držitel pozemkového majetku v hodnotě 5000 kop gr. m. vypravit do pole jednoho jezdce. Namísto toho odvede do peněžní sbírky 15 zlatých rýnských (1 zlatý rýnský = 60 krejcarů) na jeden měsíc. Na každých 20 poddaných osedlých měl být vypraven do pole jeden pěšák. Namísto něj budou zaplaceny 4 kopy gr. m. za každý měsíc. Tato sbírka se vypisuje na tři měsíce, tedy na každých 5000 kop gr. m. hodnoty pozemkového majetku má být odvedeno celkem 45 zlatých rýnských (= 2700 krejcarů); za každých 20 poddaných osedlých má být odvedeno 12 kop gr. m. (= 840 krejcarů). Viz tamtéž, s. BII–BIIv.

138 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), § „O deffensí a veřejné hotovosti a mustruňku“, s. XXXIX–XLIV. Tento paragraf sněmovního usnesení také opakoval zákaz jakýchkoli vstupů cizího vojska na české území, stejně jako sněmy z roku 1610 a 1611.

(nebo kterékoli z korunních zemí, pokud vysloví souhlas s vlastním podílem na společné obraně).¹³⁹ Zdroj financování tentokrát (v této části sněmovního usnesení) vůbec určen není, což v kontextu usnesení předchozích sněmů působí nezvykle. Co však měli stavové skutečně na mysli, to vysvětluje až z výminky, uvedené na úplně jiném místě v textu: Bude-li to potřeba, mohou být na financování vojska, určeného k obraně země, využity jakékoli aktuálně disponibilní daňové výnosy Království českého (tedy i včetně té části posudného, která měla být použita na technické zajištění panovnického dvora, a té části domovní sbírky, ze které se mělo financovat vojsko do Uher), a to jakkoli dlouho, dokud to bude potřeba.¹⁴⁰ „*Také jsou se s Jeho Milostí Císařskou takto stavové snesli: Přišlo-li by jakékoliv nebezpečství a vejprava lidu válečného z tohoto království že by se stala před kterýmkoliv termínem těchto všech svolených sbírek a berní (čebož pane Bože ostříci rač), tehdy aby za stavy k též potřebě ten termín¹⁴¹ a nebo termínové, dokudž by to nebezpečství trvalo a přetrženo nebylo, zůstával a zůstávali.*“

Toto ustanovení z roku 1615 mělo zcela zásadní význam hned na počátku stavovského povstání. Na základě tohoto paragrafu sněmovního usnesení mohlo stavovské direktorium hned v roce 1618 využít veškerého daňového potenciálu země k financování stavovského žoldnéřského vojska, aniž by muselo tuto otázku znovu otvírat na zemském sněmu.¹⁴² Tento princip je výslovně obsažen v listu, datovaném 19. září 1618, který rozesílalo stavovské direktorium všem stavům Království českého. V něm potvrzuje, že bude i nadále trvat na výběru daní dle usnesení zemského sněmu z roku 1615 a požaduje urychlené uhrazení všech daňových nedoplatků do týdne od vydání tohoto nařízení. Vzhledem k tomu, že hrozí nebezpečí z prodlení („... *znajíc že periculum in mora jest...*“), bude proti všem „neplatičům“ uplatněn paragraf D48 zemského zřízení, podle kterého provinilcům hrozí ztráta hrdla a cti.¹⁴³

139 *Tito artikulóvé na sněmu obecném generálním* (1615), § „O defenzí“, s. III–VIII.

140 Tamtéž, § „Vejminka kdyby jaké nebezpečství a neb výprava lidu vojenského z království tohoto nastala“ na s. XLIV (citováno plně znění tohoto krátkého, ale pro další vývoj zcela zásadního paragrafu sněmovního usnesení).

141 Slovo „termín“ v daném kontextu znamenalo peníze, odvedené stavovskému bernímu úřadu k danému termínu.

142 Thomas WINKELBAUER, *Nervus Belli Bohemici (Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620)*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 173–223, zde s. 197. Autor přejal Gindelyho údaj o výnosu berně v Čechách ročně okolo 800 tisíc tolarů. Ve skutečnosti však zatím nevíme, jaká byla výše skutečně vybraných peněz ani v letech 1616–1618, ani v letech 1618–1620.

143 List direktorů, radů a správců zemských všem stavům Království českého z 19. září 1618; tištěná verze viz ÖNB, konvolut sign. 168957-B-ALF, fol. EIIv-FI. Distribuce tohoto nařízení stavovského direktoria byla systematicky organizována. Každý z adresátů (jejichž seznam byl sestaven

Tímto paragrafem však hrozila už dříve usnesení zemských sněmů s nejasným efektem. Proto stavové užili i vcelku racionálně znějící hrozbu: Kdo včas neuhradí všechny své daňové povinnosti (aktuální termín berně a všechny nedoplatky), tomu bude na jeho panství umístěno stavovské vojsko, které si čerpání potřebných zdrojů vynutí. Za případné další škody, které tím majiteli příslušného dominia vzniknou (což si každý dokázal dobře představit), už stavovské direktorium neodpovídá: „... *A stalo-li by se potom skrze to Vašim Milostem a Vám co škodného, tehdy že ne my, nežli ti, kteříž takovým váhavým odvozováním a skládáním toho, čímž spravedlivě povinni jsou, k tomu příčinu dávají, tím vinni býti musejí a budou...*“.

Za účasti stavovského vojska bylo pochopitelně jednodušší také realizovat povinnost nejvyšších berníků, kteří nesli osobní zodpovědnost za to, že dlužné částky na daních budou vybrány rozprodejem majetku dlužníka, a to i formou obstarání a následného prodání jeho panství, pokud dosahuje dlužná částka srovnatelné výše.

Žoldněrská stavovská armáda tehdy čelila prvotnímu útoku císařského vojska v jižních Čechách, kterým byly (po politickém převratu ve Vídni v červenci 1618) zahájeny přímé vojenské akce. I když stavovské žoldněrské vojsko, placené z daní, v této úvodní části vojenského střetu zaznamenávalo úspěchy („... *kterémuž ačkoliv lid náš verbovaný s pomocí Boží statečně odpírá...*“), svolalo stavovské direktorium v srpnu 1618 do Prahy mimořádný dvoudenní stavovský sjezd (25.–26. srpna 1618). Na jeho programu byl jediný bod: zajištění obrany země: „... *jak by budoucně takovému velikému nebezpečení na toto království se valícímu, s pomocí Boží odpíráno býti mohlo...*“¹⁴⁴

Direktorium spoléhalo především na žoldněrské vojsko, ale na jeho podporu („... *ku pomoci lidu verbovanému...*“) vyhlásilo ke společné obraně i všeobecnou mobilizaci. Do společného boje na obranu země měl osobně vytáhnout každý bojeschopný muž z řad šlechty i měšťanů: „... *každý se všech tří stavův a obyvatelův království tohoto, osedlý i neosedlý, pod jednou i pod obojí (žádného nevymínujíc) buďto sám osobně a neb na místě svém jinou osobu hodnou z stavův, s čeládkou svou dobře vyzrystovanou, se vši mocí svou jízdě s koňmi...*“. Výjimka byla povolena jen starcům, nemocným a těm, kdo již ve vojsku sloužili za žold; ti měli namísto sebe vyslat

podle berního rejstříku) měl při doručení osobně podepsat přiložené „poznámenání“, kterým potvrzoval, že je s danými podmínkami srozuměn.

144 *Tento artykul o defenzí jest od pánův, rytířstva, Pražan ze všech tří měst, Horníkův a jiných vyslaných z měst, všech tří stavův Království českého, při sjezdu a shromáždění na Hradě pražském v outery a ve středu po památce Svateho Bartoloměje léta Páně 1618 uvážěn a téhož dne středního vyhlášen, a z poručení všech tří pánův stavův vytištěn*, Praha 1618. Tištěný text tohoto usnesení viz ÖNB, konvolut sign. 168957-B-ALF, fol. AI–EIII; odtud i všechny zde uvedené citace.

adekvátní náhradu. Pěší oddíly pak měly zajistit všechny pozemkové vrchnosti podle počtu poddaných, ale v podstatně větším rozsahu, než kdykoli dříve (na každých pět poddaných osedlých jeden pěší voják, u městského stavu na čtyři osedlé jeden voják).

Už z vyhlášení všeobecné mobilizace je ale zřejmé, že s nějakou výraznou bojeschopností zemského vojska stavovské direktorium příliš nepočítalo. Jednotky zemské hotovosti měly zemi bránit spolu „... s lidem naším verbovaným, kterýž předně povinen jest udatně se chovati...“. Šlo hlavně o prvek psychologický; o vyvolání pocitu společného ohrožení, ve kterém nejde jen o obranu náboženských svobod (byť ta je vždy uváděna na prvním místě), ale také o majetek. Od samého počátku „české války“ stavové předpokládali, že „... všelijací prostředkové k tomu se... vyhledávají, jak by toto celé království mocí válečnou opanováno... a jiní cizí národové do něho uvedeni a na statcích našich osazeni býti mohli...“.

Všeobecnou mobilizaci provázely značné zmatky a její efekt byl jen malý. Kdo měl vojenské zkušenosti a chuť bojovat, ten se nechal najmout za pravidelný žold. Poptávka po bojeschopných brancích i nižších velitelích z řad šlechty i měšťanů byla na obou stranách konfliktu enormní. I z tohoto důvodu stavovské direktorium kladlo větší důraz na plnění daňových povinností (a tedy přísun peněz na zaplacení žoldu), než na osobní účast všech fyzicky zdatných, ale nezkušených a nevyvíčených mužů z řad stavovských osob a jejich poddaných na vojenském tažení. Ostatně i vojsku zemské hotovosti měli velet profesionální důstojníci, kteří měli být placeni z daňového výnosu stejně jako velitelský sbor žoldnéřských oddílů („... *oficírům, hejtmanům a správcům z sbírek a kontribucí zemských zaplaceno býti má...*“).

I stavovský sjezd roku 1619 výslovně zdůraznil, že berně, schválená roku 1615, bude i nadále pravidelně vybírána: Berní nedoplatky mají být uhrazeny do 8 týdnů a další termíny placeny podle rozpisu z roku 1615.¹⁴⁵ Těm, kdo stále zůstávali dlužni na daních, pochopitelně i nadále hrozilo obstavení a případně i prodání pozemkového majetku. Tento úkon by ale museli za standardní situace ze

¹⁴⁵ *Tito artikulové při sjezdu, kterýž držán byl na Hradě pražském v pondělí po neděli Smrtné a zavřín v sobotu, tehbdáž následující, vše léta tisícího šestistého devatenáctého, od pánův stavův Království českého, svolení, zavříní a z nařízení Jich Milostí vytištěni jsou*, Praha 1619, § „Svolené pomoci na placení lidu verbovnímu“, s. XXXX–XXXXI. Vedle výběru daně dle sněmovního usnesení z roku 1615 (užité už jen na financování žoldnéřského vojska) i tento sjezd opakovaně vyzýval k fyzické účasti na tažení zemské hotovosti. Navíc ještě vyhlásil další dodatkovou (relativně malou) roční berní splatnou do 8 týdnů od vyhlášení, a to berní vrchnostenskou (půl kopy gr. m. za osedlého poddaného), berní svobodnickou (3 kopy gr. m. ze dvora), z peněz na úrocích (0,6 % ze všech aktiv, i nižších než 2000 kop gr. m.) a městskou sbírku (18 750 kop gr. m.) a obilnou půjčku (která měla být vrácena, až vojenské nebezpečí pomine). K tomu též T. WINKELBAUER, *Nervus Belli Bohemici*, s. 198.

zákona provádět zemští berníci a jednalo by se o docela zdoluhavý proces s nejistým výsledkem. Právo vymáhat daňové nedoplatky formou zabavení pozemkového majetku proto stavovský sjezd vedle zemských berníků přenesl i přímo na direktory, respektive na kohokoli, kdo bude tímto úkonem direktoriem pověřen.¹⁴⁶

Na financování vojska měl být také použit výnos z prodeje majetku „zpronevěřilých synů vlasti“.¹⁴⁷ Tím byly míněny osoby, které z Čech utekly, vystupovaly aktivně proti stavovské vládě a pochopitelně neodváděly ani daně, ani nesplnily mobilizační povinnost.¹⁴⁸ Formálním proviněním „zpronevěřilých synů vlasti“ tedy nebyla jejich konfesijní příslušnost, ale je logické, že šlo v naprosté většině o katolíky nalézající se v emigraci, kteří odmítali finančně podporovat obranu Čech proti habsburským vojskům. Jejich návrat zpět do vlasti byl stavovským sjezdem zakázán a majetek určen ke konfiskaci, jako náhrada za nezaplacené daně, aby bylo z čeho platit vojsko. Konkrétní výčet takto stigmatizovaných osob však v usnesení sjezdu uveden není; citovaný paragraf odkazuje obecně na stavovskou Apologii.¹⁴⁹ Šlo tedy o širší a jinak definovanou skupinu, než jen ty šlechtice a měšťany, kterým byl v tomtež nařízení stavovského direktoria zakázán návrat do Čech za dřívější aktivní snahu o porušování Majestátu.¹⁵⁰

V jakém rozsahu k takovým majetkovým sankcím skutečně docházelo, to se dá poměrně přesně indikovat jednoduchým srovnáním berních rejstříků z let

146 Tamtéž, s. XXXXV: „... (kdo neplní daňové povinnosti) *statek pak jeho jakýž koliv byl, buď od direktorův neb od toho, kdožkoli od nich k tomu nařizen bude, prodán, neb jinak k obecnému zemskému dobrému, a zvláště na zaplacení lidu vojenského našeho, obrácen býti* [má]...“.

147 Tamtéž, § „O zpronevěřilých synech vlasti“ s. XXXXXVII–XXXXXVIII: „... *A jakož jsou také někteří zpronevěřili synové vlasti, beze vsí příčiny z tohoto království utekli, nad vlastní svou zradili, a proti stavům království tohoto radou i skutkem pomáhali, kteřížto na díle v Apologii ze jména položeni jsou. Protož aby víceji v království trpíni nebyli, nyní, i na časy budoucí, a statkové jejich, jak pozemský, tak i jiný všelijaký, mohovitý i nemohovitý, kde a jakým koliv způsobem zůstává, ten k dobrému vsí země a na zaplacení lidu vojenskému obrácen býti má. Však napřed dluhové spravedliví, kterýmiž by komu povinni byli, z tébož statku, vedle vyměření zřízení zemského, zaplacení býti mají*“.

148 Analogické důvody pro konfiskaci majetku protivníků (ale přesněji specifikované) použili též moravští stavové, viz Tomáš KNOZ, *Die Rolle Karl I. von Liechtenstein bei den Konfiskationen nach der Schlacht am Weißen Berg*, *Studia historica Brunensia* 64, 2017, Nr. 1, s. 123–169, zde s. 133.

149 Míneha obsáhla druhá stavovská apologie, ve které je uvedeno velké množství konkrétní dokumentace, týkající se kritizovaných aktivit mnoha osob, které podle stavovského direktoria záměrně porušovaly Majestát náboženských svobod. Nějaký souhrnný seznam „zpronevěřilých synů vlasti“ však tento materiál neobsahuje, viz *Druhá apologie stavův Království českého, tělo a krev pána Ježíše Krista pod obojí přijímajících*, Praha 1618.

150 *Tito artikulovalé při sjezdu* (1619), s. XII–XVI.

1615¹⁵¹ a 1620.¹⁵² V případě těch změn v držitelích šlechtických dominií, které nastaly v důsledku konfiskace majetku v mezidobí 1615–1620,¹⁵³ bude však nutné rozlišit, zda šlo o sekvestraci ze strany zemských berníků z důvodu neplnění daňových povinností v letech 1615–1618 (před defenestrací) či 1618–1619 (mezi defenestrací a velikonočním stavovským sjezdem), případně o sekvestraci pro neplnění daňových povinností, nařízenou přímo direktoriem (po velikonočních 1619), nebo o konfiskaci majetku „zpronevěřilých synů vlasti“, o které rozhodlo direktorium také na předvelikonočním sjezdu roku 1619. Pramenné zdroje pro případné ověření situace na většině konkrétních dominií máme k dispozici, jak jsem nedávno ověřil v případové studii na jednom z menších šlechtických panství Chrudimského kraje.¹⁵⁴

Panovníkův pozemkový majetek v Čechách

V době mezi sněmy z let 1614 a 1615 proběhly nejméně tři větší kontrolní akce, jejichž účelem bylo ověřit reálnou výši panovníkových příjmů a nalézt finanční úspory kde se dá. O některých víme i dílčí podrobnosti, o některých méně:

a) **Solní monopol** byl důležitým zdrojem panovníkových příjmů, ale nikoli v Čechách. Stavové kritizovali zneužívání tohoto monopolu a předražování soli, v důsledku čehož jsou z české ekonomiky vyváděny částky v řádu stovek tisíc kop grošů. Sněm tedy pověřil nejvyšší úředníky a soudce zemské, aby ustavili stavovskou komisi, která dohlédne na činnost již jmenovaných císařských komisařů, tak aby už konečně „... k místnému dokonání ta věc přivedena byla a z takového nemírného nad předešlý způsob na sta tisíc kop z tohoto království za tu sůl vynášení aby sešlo...“¹⁵⁵

151 Tehdy začínající historik A. Sedláček si s touto edicí poradil na svou dobu poměrně dobře, ale z bohatého pramenného materiálu vypsál jen ty údaje, které se týkaly poplatníků a jejich daňového základu v roce 1615. Sám v úvodu přiznává, že jím použitý pramenný materiál obsahuje spoustu dalších údajů, týkajících se splátek berní a především užití jejich výnosu po roce 1615, což nepovažuje za důležité. Viz A. SEDLÁČEK, *Rozvržení sbírek a berní r. 1615*, s. III. Po A. Sedláčkovi se už nikdo těmito zdroji ve vztahu k daňovému systému nezabýval.

152 Václav PEŠÁK (ed.), *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953.

153 Některé zmiňuje na základě starší české literatury T. WINKELBAUER, *Nervus Belli Bohemici*, s. 204–208. Souhrnný přehled (jehož věrohodnost je však třeba ověřit) publikoval již Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, Decadis I. Liber I., Praha 1679, s. 97.

154 Petr VOREL, *Východočeské panství Zdechovice v berním rejstříku z roku 1620 v kontextu majetko-právního vývoje tohoto dominia v letech 1607–1641*, Východočeský sborník historický 30, 2016, s. 117–175 (file:///D:/Data/pevo0229/Stazene/vorel_vcsh30-2016.pdf).

155 *Tito artykulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O drahotě soli“, s. CCXXIX–CCXXX.

b) Úspory v dosavadních dotacích na *těžbu drabých kovů* v Čechách. To se týkalo především tradiční těžební oblasti kutnohorské, kde počátkem 17. století přetrvávala těžba stříbra jen díky pravidelným subvencím z vládního rozpočtu. Ještě roku 1614 sněm schválil na provoz kutnohorských dolů subvenci ve výši 15 000 kop gr. m.¹⁵⁶ V průběhu roku 1615 však byla rozsáhlým šetřením ověřena jak kovnatost aktuálně těžených rud, tak i efektivita celého procesu, počínaje těžbou stříbronosných rud a kyzů přes jejich hutní zpracování až k ražbě mincí.¹⁵⁷ Výsledkem této inspekční akce byl návrh na zastavení kutnohorských subvencí, které za předchozích deset let dosáhly celkové výše 105 380 kop gr. m. Zemský sněm roku 1615 už vydání dalších dotačních peněz na Kutnou Horu zamítl a schválil možnost pronajmutí těžby (o které nikdo dobrovolně nestál), což prý může „... *znamenitý každoroční náklad uspořiti...*“.¹⁵⁸

c) Proběhla hloubková analýza ekonomické situace na všech českých *komorních panstvích*. Cílem této akce bylo posoudit reálnou výtěžnost těchto dominií v předchozích letech (1610–1613)¹⁵⁹ a urychleně navrhnout a zavést strukturální reformy, vedoucí k vyšší efektivitě hospodaření. Návrhy, které vypracovali komorní komisaři Daniel Škréta Šotnovský ze Závořic (sekretář české komory, významný právník se zkušeností na zahraničních kalvínských univerzitách a člen Jednoty bratrské, později jeden z defensorů) a Václav Colidius (pražský měšťan a matematik, autor přehledné příručky o správném výpočtu úroků z peněžních aktiv), hodnotí nejvýznamnější znalec této problematiky velmi pozitivně: „... *návrhy komorních komisařů... z let 1614–1615... je co do vyspělosti ekonomického myšlení možno považovat za vyvrcholení reformních snah komorní*

156 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), § „O náklad na Horu Kutnu“, s. XXXIV–XXXV,

157 Petr VOREL, *Zkoušky kvality kutnohorských stříbrných rud a kyzů v roce 1615*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 345–370. Druhé vydání téhož textu (s mírně doplněným poznámkovým aparátem) viz *Kutnohorsko. Vlastivědný sborník* 20, 2018 (Příspěvky k dějinám dolování stříbra, 7), s. 23–42.

158 *Tito artikulovalé na sněmu obecném generálním* (1615), § „O Hoře Kutné“, s. CCXXIV–CCXXV.

159 Konkrétní data o příjmech a výdajích komorních panství (včetně odvětvových specifík) podrobně publikoval již Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1977, s. 72–81, a tab. A „Čistý výnos hlavních odvětví vrchnostenského hospodářství v letech 1619–1625 (v %)“ na s. 139; tab. B „Bilance polabských statků z let 1610–1612“ na s. 140; tab. C „Bilance z roku 1617“ na s. 141–142. Tyto údaje stručně shrnul též M. VOLF, *Dvorská komora*, s. 64–66. Detailnější analýza pro největší z komorních dominií viz Petr VOREL, *Pardubice komorním městem*, in: František ŠEBEK a kolektiv, *Dějiny Pardubic, I*, Pardubice 1989, tab. „Struktura průměrné roční bilance panství Pardubice 1610–1613“ na s. 204.

správy...“.¹⁶⁰ Stavovská komise pak měla přesně spočítáno, s jakým pravidelným příjmem z úsporně nastavených komorních dominií může do budoucna počítat. Součástí této akce byla i revize personálního zajištění správy komorních dominií, dohledání dlužných či defraudovaných peněz (což byl obvyklý problém komorních panství nejen v této době)¹⁶¹ a návrhy na úspory v nákladech na mzdy a stravování zaměstnanců. Výsledkem této akce se tak staly významné změny v personální struktuře většiny komorních dominií.¹⁶²

Komorní panství patřila k tomu nejcennějšímu, co králi Matyášovi v zemi patřilo,¹⁶³ proto byla objektem velkého zájmu panovníkových věřitelů.¹⁶⁴ Už v roce 1613 usiloval Karel z Lichtenštejna, aby mu bylo na úhradu jeho pohledávek postoupeno komorní panství Pardubice (1613).¹⁶⁵ Prostřednictvím komorního majetku chtěli dosáhnout na své peníze i další významní věřitelé panovnické komory a v době zahájení zemského sněmu roku 1614 už bylo zahájeno několik soudních řízení. Zemský sněm roku 1614 v této věci rozhodl zajímavým způsobem: Souhlasil s dalším průběhem všech standardních postupů, kterými měli věřitelé podle platných zákonů možnost domoci se uhrazením svých dluhů na nemovitém majetku dlužníka (tedy panovníka). Dokonce výslovně nařídil, že všichni, kdo mají vůči panovnické komoře nějaké neuhrazené pohledávky, které by měly být zajištěny pozemkovým majetkem, mají tyto svoje nároky uplatnit právní cestou.¹⁶⁶ Zároveň

160 E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, s. 56–57.

161 Nejnověji viz Zuzana VLASÁKOVÁ, *Debts and claims as a part of administration and everyday life of Bohemian chamber estates in the early modern period*, in: P. Slavičková (ed.), *A History of the Credit Market in Central Europe*, s. 231–240.

162 Údaje pro největší z komorních panství, polabské Pardubice, jsem zpřístupnil již v době svých studií na pražské Filozofické fakultě UK, viz Petr VOREL, *Důsledky generální vizitace pardubického panství roku 1614*, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea 2, 1985, č. 2, s. 14–21.

163 Do problematiky rozsahu a struktury komorních dominií v 17. století vnesl nové světlo především Eduard Maur, který se mimo jiné i tímto tématem systematicky zabývá více než půl století; nejnověji viz Eduard MAUR, *Die Böhmisches Kammer und die Kammergüter in Böhmen*, in: Michael Hochedlinger – Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, Wien 2019, s. 896–903.

164 E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, s. 68.

165 P. VOREL, *Pardubice komorním městem*, s. 202. Aktuální Lichtenštejnovy finanční požadavky byly zčásti saturovány v souvislosti s jeho ustanovením vévodou opavským a postoupením Vévodství opavského do jeho držby v roce 1614, při kteréžto příležitosti na sebe převzal i panovníkův závazek na splátku 125 tisíc tolarů jiným věřitelům. Nejnověji k tomu viz Marek VAŘEKA, *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*, Ostrava 2020, kap. „Vlastní knížectví Opava“ na s. 316–317.

166 Na základě tohoto nařízení vznikl obsáhlý přehled pohledávek konkrétních věřitelů vůči panovnické komoře, se kterým pak pracovala stavovská verifikační komise, o které se zmíním níže v čas-

však bylo sněmem zakázáno vykonání posledního kroku, tj. samotné majetkové exekuce, kterou by soudně obstavený pozemkový majetek *de iure* přešel do rukou neuspokojeného věřitele. Toto opatření mělo platit jen rok, resp. do nejbližšího zemského sněmu (který se měl konat nejpozději v lednu 1615).¹⁶⁷

To bylo operativní řešení, kterým zemský sněm zabránil hrozícímu rozchvácení komorního majetku vlivnými politiky z řad panovníkových věřitelů, kteří měli šanci soudní cestou se domoci svých nároků (na ostatní by pak nic nezůstalo). Tímto krokem se však také otevřela cesta k postupu, který byl užíván v případě předlužení šlechtického majetku: tedy dočasné obstavení majetku, omezení dispozičních práv vlastníka a ustavení věřitelské správy. Ta měla zajistit proporční rozdělení výnosu příslušného dominia mezi věřitele a případně zajistit co nejvýhodnější prodej, ze kterého by bylo možné pohledávky umořit.

Čeští stavové měli tedy asi rok a čtvrt času na to, aby navrhli nějaké řešení, jak reagovat na Matyášovy žádosti o pomoc při splacení dluhů. Neměli k dispozici mnoho soudobých analogií. Systémově nejbližší byla složitá mezinárodní kauza, týkající se platební neschopnosti štětínské větve pomořanských vévodů roku 1572. Když tehdy zadlužení knížecí rodiny přesáhlo částku dva miliony tolarů, pomořanští vévodové také nebyli schopni splácet ani úroky z jistiny. Jan Fridrich Pomořanský (1569–1600) proto musel vyhlásit státní bankrot, který měl přinést jednoduché „oddlužení“. To nejvíce postihlo štětínský bankovní dům firmy Loitz, napojený na baltskou obchodní síť, která panovnícký úvěr v Pomořanech úvěrovala. Ovšem dluhy nebyly jen u „domácích“ pomořanských věřitelů, vůči kterým mohl vévoda vystupovat v pozici vladaře. Část věřitelů pocházela z jiných částí Římsko-německé říše. Pomořanský státní bankrot se ještě dlouho řešil vleklými soudy na celoříšské úrovni, obstavením panovníckých příjmů a konfiskacemi komorního pozemkového majetku. Pomořanské panovnícké dluhy se měly postupně splácet i výrazným navyšováním přímých a spotřebních daní obyvatelstva.¹⁶⁸

Taková cesta byla pro české stavy nepřijatelná. Byl zde i podstatný rozdíl spočívající v důsledném uplatňování teritoriality práva: tedy říšské soudní instituce (i kdyby ve vztahu k zadluženému císaři dospěly k nějakému verdiktu, což bylo nepravděpodobné) nebyly oprávněny rozhodovat o majetkových sankcích,

ti textu, věnované daňovému určení vybraných peněz.

167 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), § „Z strany zastavení právních exekucí na statky Jeho Milosti Císařské“ s. XLIV–XLVII.

168 Johannes HILDISCH, *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*, Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Reihe IV: Quellen zur pommerschen Geschichte, Band 9, Köln – Wien 1980, s. 5–8.

týkajících se českých zemí. Nicméně hrozba, že panovník sám použije komorní panství jako zdroj pro pokrytí nejnnutnější finanční potřeby, se jevila jako reálná. To král udělat mohl; komorní panství byla jeho osobním majetkem. Takto se ostatně sám král Matyáš vyjádřil v záležitosti sporu, týkající se katolického šlechtice Václava Vchynského a komorních panství Chlumeck nad Cidlinou a Kolín, ve kterém král a císař Matyáš II. figuroval jako svědek.

Na tomto místě není dostatek prostoru k podrobnější věcné či právní analýze kauzy Václava Vchynského z Vchynic, ale jeho role „stínového manažera“ české politiky byla na počátku vlády krále Matyáše velmi významná. „Pád Vchynského“ byl velkým politickým skandálem, jehož skutečné pozadí dosud neznáme. Václav Vchynský požádal, aby zemský sněm roku 1614 schválil vložení někdejších komorních panství Chlumeck nad Cidlinou a Kolín do desk zemských jako alodní majetek. Tato panství získal Vchynský darem od krále Matyáše za jeho služby, související s Matyášovým úsilím o získání české koruny. Až do zemského sněmu roku 1614 byla pozice Vchynského zdánlivě neotřesitelná stejně jako jeho držba chlumeckého panství. I v oficiálních dokumentech užíval domicil „a na Chlumci nad Cidlinou“; působil jako vrchní inspektor komorních panství¹⁶⁹ a ještě zemský sněm roku 1614 jej jmenoval nejen vojenským velitelem stavovského vojska za Čáslavský kraj, ale dokonce i členem certifikační komise, která měla dohlížet nad distribucí daňového výnosu.¹⁷⁰ Jeho žádost o intabulaci chlumeckého panství však byla odložena do dalšího sněmu.¹⁷¹ Na dalším sněmu roku 1615 však už se Vchynského žádosti nejednalo. Naopak sněm rozhodl o jeho zatčení a obvinění z hrdelního zločinu podle §A1 Zemského zřízení.¹⁷² Z kontextu jeho držby panství Chlumce nad Cidlinou a Kolína se mu dalo prokázat, že tato panství mu byla slíbena jako úplatek stávajícím panovníkem (Matyášem) už v roce 1608, tedy ještě za vlády Rudolfa II., což stavové klasifikovali jako nebývale nebezpečný hrdelní zločin. Panství Chlumeck nad Cidlinou a Kolín byla sekvestrována až do dalšího rozhodnutí. Na Matyášovu přímluvu pak Vchynský nebyl popraven, ale potrestán „jen“ doživotním žalářem, který měl strávit na hradě v Kladsku. Tím však jeho životní cesta neskončila; z vězení uprchl a následně ovlivňoval českou politiku jak

169 P. VOREL, *Pardubice komorním městem*, s. 143.

170 *Tito artykulové na sněmu obecném* (1614), s. XXVI.

171 *Tamtéž*, s. XLI.

172 *Tito artykulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O Václava ze Vchynic a z Tetova“, s. CCXCVIII–CCCVIII.

za stavovského povstání (kdy mu byl majetek vrácen), tak za vlády Ferdinanda II. (který jej v držbě chlumeckého panství také potvrdil).¹⁷³

Nevíme, zda byl tak zásadní zvrát v kariéře Vchynského výslednicí vlivu určité zájmové skupiny mezi českými politiky, nebo zda byl Vchynský „obětován“ za ústupek v jiných záležitostech. Samotná podstata jeho kauzy však naznačovala, že klíčem k omezení panovníkovy vlivu na zadlužování země jsou právě komorní panství. Komorní majetek byl počátkem první dekády 17. století poměrně rozsáhlý; jeho nejvýnosnější část tvořil souvislý pás komorních dominií v Polabí, táhnoucí se od Pardubic k Brandýsu nad Labem.¹⁷⁴ Výnos komorních dominií představoval vedle berní významný zdroj příjmů, kterým disponovala česká komora.

Česká stavovská obec tedy dospěla k celkem logickému závěru, že panovníkovy dluhy by se měly platit především s využitím jeho příjmů z komorních panství. Ve sněmovním usnesení tedy výslovně zakázala další zadlužování ze strany panovníka, při kterém by mohly vzniknout další nové nároky na komorní dominia, a rozhodla o tom, že se z výnosu těchto panství budou platit panovníkovy dluhy v Čechách. Obratu v toku peněz mělo být dosaženo jednak důsledným uplatněním aktuální daňové povinnosti i vůči komorním dominiím, jednak tlakem na zpětné uhrazení daňových nedoplatků za komorní panství od roku 1597.¹⁷⁵ V tom byla jedna z největších slabin dřívějšího berního systému: z komorních panství byl čistý zisk odváděn do rozpočtu české komory a zřejmě se vůbec neřešilo, jaká část z těchto peněz je případným podílem na celozemské berni. To měl nový daňový systém změnit; z výtěžku komorních panství se měly (pokud by bylo usnesení zemského sněmu z roku 1615 důsledně aplikováno) platit panovníkovy dluhy (i formou zpětného výběru všech daní, které nebyly odvedeny za předchozích 18 let) do té doby, dokud nebudou všechny dluhy zaplacený. Tedy z hlediska tehdejší situace (1615) daleko do nedohledna. To byla z hlediska české komory dosti zásadní změna, které se její prezident Vilém Slavata snažil bránit všemi dostupnými prostředky. V tom mu ovšem příliš nevycházel vstříc nově ustavený vrchní hejtman všech komorních panství, exponent stavovské opoziční politiky a druhý nejvýznamnější panovníkův domácí věřitel Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a z Malšvic.¹⁷⁶

173 Usnesení zemského sněmu a záznamy z vyšetřování Vchynského kauzy přepsal a vlastním komentářem doplnil Vilém Slavata, viz J. JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře*, II, s. 166–193.

174 P. VOREL, *Pardubice komorním městem*, mapa „Polabský komplex komorních panství (stav okolo roku 1615)“, s. 140.

175 *Tito artykulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „Reštantové z panství J. M. C. aby vypraveni, a svolené pomoci budoucně časné odvozovány byly“, s. CLXXXIX–CXC.

176 J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 155.

Komorní panství se tak po roce 1615 stala důležitým kolbištěm mocenského zápasu, kde byl boj o zdroje (výnos komorních panství) propojen s konfesijní politikou. Třebaže byla česká komora aplikací nového daňového zákona výrazně omezena v nakládání s výnosem komorních dominií, měl president české komory i nadále pravomoc odvolávat i jmenovat hejtmany panství. Ti pak měli značný vliv nejen na hospodářské výsledky panství, ale i na obsazování far na komorních dominiích a tím také na směřování konfesijního vývoje.¹⁷⁷

Daňová správa a zřízení centrálního stavovského berního úřadu

Všechny berně, jejichž vybírání schválil zemský sněm roku 1615, byly z hlediska daňového základu i základní struktury výběru peněz konstruovány podobně, jako daně dřívější. Neobjevuje se žádný nový prvek v daňovém základu, jen jsou stanoveny specifické proporce, jiné rozpočtové určení a především nezvykle dlouhé pětileté období. Zásadní je však skutečnost, že správa daní (především kontrola rozpočtového určení) byla z rukou panovnické instituce (české komory) převedena pod kontrolu stavů, tedy nově zřízeného centrálního stavovského orgánu. Jeho činnost netrvala dlouho, proto se ani v pramenech neustálil trvalý název.

Do roku 1615 vedla správu daní česká komora. V případě posudného a dalších daní z prodeje, jejichž výběr byl organizován podle krajů, přijímal peníze od krajských berníků rentmistr české komory. U těch daní, které platily individuálně pozemkové vrchnosti, skládala každá vrchnost v daných termínech peníze přímo zemským berníkům, které pro každou schválenou berni ustanovoval zemský sněm a stanovoval jim za jejich činnost finanční odměnu. Zemští berníci vybrané peníze s příslušnou dokumentací (hlavně příznávací listy jednotlivých plátců daně a peněžní kvitance) předávali české komoře (pokud nebylo výslovně stanoveno jinak), která pak s penězi hospodařila. Zemských berníků proto mohlo být najednou relativně velké množství, protože dokud neuzavřeli svou finanční agendu, týkající se konkrétní berně, pro kterou byli jmenováni, stále nesli zodpovědnost za výběr příslušných peněz. To v předbělohorské době mohlo trvat i řadu let. Ostatně

¹⁷⁷ Významným precedentem, který máme i pramenně poměrně dobře doložen, je neúspěšný pokus o rekatolizaci komorního panství Pardubice, podporovaný nově roku 1616 dosazeným katolickým hejtmánem Šebestiánem Rejšvickým z Freifeldu; viz P. VOREL, *Pardubice komorním městem*, s. 155–156.

zemský sněm roku 1615 volal k zodpovědnosti všechny krajské i zemské berníky, kteří byli ustaveni od roku 1597 a dosud neprovedli vyúčtování vybraných daní.

I v důsledku tohoto poměrně složitého systému byly ve výběru daní zmatky. Ty navíc prohlubovala poměrně běžná praxe, při které věřitel panovníka odmítal platit vyměřenou daň v hotovosti, ale nabízel, že si příslušnou částku odečte ze svých aktiv, která u panovnické komory má. I když podle usnesení zemských sněmů hrozily tvrdé majetkové postihy těm, kdo daně ve stanoveném termínu nezaplatili, praxe byla benevolentnější a hrály zde (tak jako v mnoha jiných sférách tehdejší společnosti) velkou váhu rodinné vztahy, osobní vazby a v neposlední řadě i korupce. Relativně velká peněžní hotovost z vybraných daní, kterou zemští berníci po určitý čas osobně disponovali, také sváděla k finančním machinacím, takže se dalo těžko ověřit (pokud nebyl výběr příslušně daně uzavřen konečným vyúčtováním), zda je reálný daňový nedoplatek způsoben neochotou daňových poplatníků plnit řádně své povinnosti, nebo je příčina v samotných zemských bernících.

Už v roce 1614 se u nově schválených berní objevuje do té doby neobvyklé rozpočtové určení, proto zemský sněm hledal nástroje, jak zabránit následným machinacím s vybranými penězi. Proto byl už v roce 1614 zřízen nový čtrnáctičlenný stavovský kontrolní orgán (6 pánů, 5 rytířů, 3 měšťané), který pracovně nazývám *certifikační komise*. Každý výdajový doklad, vystavený jednotlivými zemskými berníky, musel být opatřen třinácti podpisy. Z toho deset podpisů muselo být z řad členů zemské vlády a zemských soudců, tři podpisy z řad členů certifikační komise. Pokud by zemský berník při vyúčtování předložil jakýkoli doklad, na kterém by nebylo takto specifikovaných třináct podpisů, neměl mu být uznán a měl příslušnou částku zaplatiti sám.

Vedle certifikační komise byla ustavena samostatná *kontrolní komise*, která měla zajistit zpětnou revizi výběru daní.¹⁷⁸ Jejím hlavním úkolem byla kontrola činnosti všech zemských a krajských berníků, jmenovaných od roku 1597. Pokud někdo z nich neměl dosud vyúčtovaný výběr daní nebo příslušné částky neodvedl do české komory, měl být schodek uhrazen z jeho vlastního majetku. Tato komise měla mít jednu část, jmenovanou panovníkem (její složení neznáme), zemský sněm pak jmenoval svoji vlastní druhou část, která měla jedenáct členů (4 páni, 4 rytíři, 3 měšťané). Tato komise měla právo vyžádat si z účetní dokumentace české komory všechny údaje o nedoplatecích a zadržovaných berních, což byl za daných okolností

178Tito artykulové na sněmu obecném (1614), § „O přijetí počtů od berníkův a zvyupominání berní, kontribucí a všech svolených pomoci J.M.C. i zemi zadržalých“, s. XXIX–XXXIV.

pochopitelně materiál mimořádně důvěrný. To byl první krok k převzetí kontroly nad správou daní.

Zemský sněm roku 1615 šel ještě dál. Využil existenci této již zřízené kontrolní komise, ale konstatoval, že v době od předchozího sněmu (1614) komise nepracovala dobře¹⁷⁹ a provedl kompletní personální výměnu. Jedinou osobou, která zůstala ve funkci z roku 1614, byl Prokop Dvořecký z Olbramovic, jmenovaný za rytířský stav.

Nově tedy fungoval výběr daní takto:

Nejvyšší zemští berníci byli pro výběr aktuálně vypsáných daní všeho druhu určeni jen tři (za každý stav jeden), ale jen na rok. Vždy v ročních intervalech měla na této klíčové pozici nastat obměna. Pouze na první rok celého pětiletého cyklu jmenoval nejvyšší berníky roku 1615 zemský sněm (za pány Bohuchvala Berku z Dubé, za rytíře Jiřího mladšího Mitrovského z Nemyšle a za města France Ostržtoku z Astfeldu), v dalších letech byly jmenováním nejvyšších berníků pověřeny zemská vláda a zemský soud.¹⁸⁰

Nejvyšší zemští berníci přijímali peníze od daňových poplatníků, ale také je vydávali na účely, předepsané rozpočtovým určením. Každý výdajový doklad však musel mít 13 kontrolních podpisů (podobně jako bylo ustanoveno v roce 1614), a to 10 z řad členů vlády, zemských soudců a rad soudů dvorského a komorního, a 3 z řad sněmem jmenované certifikační komise. Její složení zůstalo skoro stejné, jako v roce 1614 (pochopitelně z ní zmizel Václav Vchynský).

Mnohem důležitější změna však nastala v případě kontrolní komise, která byla přetvořena v *centrální stavovský berní úřad*, jehož personální obsazení sněm v roce 1615 schválil na pět let. Rozšířením z 11 na 13 osob bylo posíleno zastoupení vyšších stavů: Do kontrolní komise byli jmenováni za panský stav Theobald Švihovský z Ryžmberka, Heralt Václav Libštejnský z Kolovrat, Václav Vilém z Roupova, Jáchym Slavata z Chlumu a Ladislav Žejdlíc z Šenfeldu; za rytířský stav Prokop Dvořecký z Olbramovic, Diviš Černín z Chudenic, Petr Pešík z Komárova, Bohuslav Valkoun z Adlaru a Oldřich Bechyně z Lažan, a za města Abraham Anděl z Engelperku, Jan Římský z Kosmáčova a Bonaventura John.

Tato komise měla začít pracovat jako stálý stavovský orgán, jehož hlavním úkolem bylo jednak udělat konečně pořádek v daňových nedoplatcích od roku 1597, jednak pravidelně kontrolovat řádné vybírání a respektování rozpočtového

179 Tito artykulové na sněmu obecném generálním (1615), § „O přijetí počtův od nejvyšších, též krajských berníkův“, s., CXCII–CXCIV

180 Tamtéž, s. XLV–XLVII.

určení u všech daní, schválených sněmem roku 1615 na pět let. V relativně krátkém čase měli udělat hloubkovou kontrolu všech „starých daní“ za léta 1597–1614 a uzavřít vyúčtování se všemi krajskými a zemskými berníky, kteří byli v minulosti pro jednotlivé berně jmenováni. Podklady pro tuto práci jim mělo vydat účetní oddělení (*buchhalterie*) české komory. Po skončení této práce pak měla tato komise průběžně přijímat a ověřovat vyúčtování („počty“) od nejvyšších berníků za všechny aktuálně vybírané nové daně po celých pět let.

Nešlo tedy jen o „ad hoc“ ustavenou komisi, jaké byly dříve běžné, ale o trvale zřízenou centrální stavovskou instituci, která měla pravidelně úřadovat na Pražském hradě jako nový daňový orgán, kontrolující činnost krajských a zemských berníků. V následných pramenech je označována jako „... *Berně na Pražském hradě*...“. Členům tohoto berního úřadu byl určen i pravidelný plat (ročně pro pány 400 kop gr. m., pro rytíře 300 kop gr. m., pro měšťany 200 kop gr. m.). Náklady na jejich činnost činily 4100 kop gr. m. ročně, splatných z vybraných daní. Tato částka byla fixní; pokud by někdo z členů kontrolní komise neplnil svoje povinnosti (z důvodů zdravotních či jiných), měla být jeho odměna rozdělena mezi ostatní. Při prvním zasedání měli na zadaném úkolu pracovat intenzivně 6 týdnů a výsledky přednést zemskému soudu. V dalších letech se měli pravidelně sjíždět. Pokud zjistí závady v činnosti zemských berníků (stávajících či dřívějších), mají požádat zemský soud o nařízení exekuce jejich majetku. V případě zjištění nějakých nedostatků v činnosti krajských berníků bude náhrada vymáhána na příslušných krajských městech jako právnických osobách. Šlo tedy o nově ustavenou stavovskou instituci, která získala vrchní kontrolu nad celým procesem výběru a distribuce všech daní. Panovník mohl (pokud by chtěl) jen tuto komisi rozšířit o další dvě osoby.

Rozpočtové určení vybraných daní

Český sněm roku 1615 odmítl převzít zodpovědnost za pohledávky zahraničních věřitelů. To už je jasně dáno preambulí nově vypsané daně („*Svolení na zaplacení dluhův J. M. C. obyvatelům království tohoto*“). Z českých daní mohly být uhrazeny pouze pohledávky domácí, tedy těch věřitelů, kteří měli českou zemskou příslušnost: „... *cizozemcům, kterýmž jaké pak koliv summy na Komoře české vykážány a pojištěny jsou, platiti se nemůže a nebude*...“. Ale nejen to. Český zemský sněm dokonce na následujících pět let znemožnil komukoli, kdo neměl českou zemskou příslušnost, domáhat se na české komoře právně svých pohledávek „... *cizozemci, kteříž tak*

na komoře české jaké zjištění měli... v týchž pěti letech... jak pro sumy blavní, tak ani pro ouroky nastupovati moci nebudou a právo jim puštěno býti nemá...". Proplacení ostatních vládních dluhopisů, které předkládali věřitelé z jiných zemí (a to i z Moravy, Slezska či Lužic) bylo tedy systémově odmítnuto s tím, že si jejich uhrazení má král a císař Matyáš vyjednat, jak chce a kde chce („... než ráč-li J.M.C. z důchodův svých vlastních komu z nich co chtějí platiti, to při vůli J.M. císařské zůstává...“).¹⁸¹

Pro panovníka, zatíženého dluhy v řádech mnoha milionů zlatých rýnských, představovalo toto „české řešení“ finanční katastrofu, protože jiné významné disponibilní zdroje k úhradě dluhů neměl. Pokud finančníci dvorské komory očekávali podobnou vstřícnost, jako na zemském sněmu roku 1614, pak pro ně muselo být rozhodnutí českého zemského sněmu nemilým překvapením.

V době mezi zemskými sněmy 1614 a 1615 proběhl technicky i časově velmi náročný proces, jehož detaily (včetně personálního zastoupení) zatím neznáme. Víme jen výsledek, který byl dokončován ve spěchu zřejmě až těsně před zahájením sněmu roku 1615.¹⁸² Pohledávky, které byly uplatněny vůči české komoře do roku 1614 (resp. v termínu, který ještě určil zemský sněm roku 1614), byly komisionálně posouzeny a rozděleny do tří kategorií:

- a) Domácí pohledávky uznané a určené k proplacení (včetně úroků) v letech 1616–1620.
- b) Domácí pohledávky uznané a určené k proplacení někdy později po roce 1620.
- c) Domácí pohledávky odmítnuté jako neoprávněné a všechny pohledávky zahraniční.

Zatím nevíme, do jaké míry se na výsledné podobě tohoto rozdělení podílel sekretář české komory Daniel Škréta (později jeden ze stavovských direktorů za městský stav) a do jaké míry do tohoto procesu mohl zasahovat Vilém Slavata jako prezident české komory. Ve vztahu k české stavovské obci (kdo si vyjednal jaký podíl na rozpočtovém určení daní) se výsledek předběžně jeví jako kompromisní řešení, které bylo přijatelné pro vlivné panovníkovy věřitele z obou částí politického spektra.

Pohledávky zařazené do skupiny a) známe přesně. Jejich seznam je součástí tištěného sněmovního snešení.¹⁸³ Seznam uznaných pohledávek, jejichž proplacení

181 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), s. XLVIII a L.

182 Blíže neuvedený autor seznamu oprávněných věřitelů, kterým se měly jejich pohledávky splatit v letech 1616–1620, se výslovně omlouvá za to, že nejsou v seznamu řazeni důsledně podle stavovské příslušnosti („... [tyto osoby], kteréž nemohše tak naspěch všudy, jakžby jedni po druhých jíti měli, spořádané býti, vesměs tuto položené jsou...“). Tamtéž, s. L. Též viz výše pozn. 2.

183 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), s. LI–CLXXXVI.

však bylo odsunuto na neurčito, připravila verifikační komise také. Ten byl komisionálně předán nejvyšším zemským úředníkům, aby se v budoucnu na tyto věřitele nezapomnělo. Zatím nevíme, podle jakých kritérií byly uznané pohledávky rozdělovány na hromádky „proplatit“ a „odložit na neurčito“. Ve sněmovním usnesení je však uveden jen výčet „jistiny“, tedy samotných původních dlužných částek. Sněm však rozhodl, že se všem věřitelům, jejichž pohledávky byly uznány za oprávněné, budou splácet i úroky (včetně těch dosud neuhrazených) a pravidelná výplata úroků bude z berní zajištěna i z těch uznaných pohledávek, které se měly splácet až po roce 1620. Ve skutečnosti tedy závazek, který na sebe český zemský sněm *de iure* přejal, musel výrazně přesahovat částky, uvedené v tisku sněmovního usnesení. Jejich úhrada však byla rozložena v čase v dlouhodobém horizontu. Tato čísla bude možné určit s poměrně velkou přesností; prameny k dispozici máme.

Více nás však bude zajímat ona třetí skupina, tedy věřitelé, jejichž pohledávky český zemský sněm odmítl akceptovat. Zde máme zatím k dispozici jen útržkovité údaje jak z hlediska výše odmítnutých dlužných částek, tak i z hlediska identity osob věřitelů. Nechci se na tomto místě pouštět do předčasných spekulací, ale je zřejmé, že významnou část této skupiny tvořili velcí císařovi věřitelé z jiných zemí tehdejšího habsburského soustátí, kteří se pak významným způsobem podíleli na pobělohorských konfiskacích, a také někteří nájemní generálové a plukovníci z různých koutů Evropy.

Nejobsáhlejší část sněmovní dokumentace představuje seznam věřitelů, jejichž pohledávky měly být z daní přednostně zaplacené v osmi půlročních splátkách od podzimu 1616 do jara 1620 v přesně rozepsaném harmonogramu. Jedná se o seznam 230 fyzických osob s pohledávkami v celkové výši 1 433 549 kop 17 grošů 5 denárů míšeňských a 10 000 dukátů. Mezi těmito jmenovitě uvedenými věřiteli jsou zástupci prohabsburské i opoziční strany; podstatnou část však představují věřitelé, kteří se navenek v politice neangažovali, ale byli sami věřiteli významných politiků. V mnoha případech jde o pohledávky, pocházející ze starší doby vlády Rudolfa II. Konkrétní analýza tohoto seznamu „upřednostněných“ věřitelů bude jistě předmětem dalšího výzkumu a může zajímavým způsobem ovlivnit interpretaci zájmově-mocenských vztahů v tehdejších Čechách.¹⁸⁴

184 Na tomto místě není prostor k podrobnější analýze; konkrétní jména i částky jsou k dispozici ve sněmovním tisku. Skupinu nejvýznamnějších věřitelů tvořili Adam ze Šternberka (přes 86 tisíc kop gr. m.), Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu (přes 62 tisíc), Zdeněk Žampach z Potštejna (60 tisíc), Radslav starší z Vchynic (44,5 tisíce), Tobiáš Adam Hrzán z Harasova (40 tisíc) a Jan Jiří ze Švamberka (přes 39 tisíc).

Dále jsou v rozpisu uvedeny pohledávky 48 českých měst, kterým měla být splacena částka 150 000 kop gr. m. Na rozdíl od šlechtických věřitelů (kde je většina pohledávek uvedena v celých stovkách či tisících kop gr. m.) jsou výše „jistin“ u všech měst rozepsány na kopy. Z toho lze usuzovat, že částky, uvedené ve sněmovním usnesení, nejsou odrazem výše reálných pohledávek, které měla česká města vůči královské komoře (ty byly vyšší), ale kompromisní dohodou, jak se předem stanovená suma (150 tisíc kop gr. m.) proporčně rozdělí mezi jednotlivá města, podobně jako se proporčně rozděloval podíl na daňovém zatížení. Nejvíce mělo připadnout na Plzeň (11 664 kop gr. m.). V seznamu věřitelských měst však nejsou uvedena pouze města královská, ale i některá komorní a poddanská, ze kterých se daně platily v jiném režimu, než v případě královských měst. To je potřeba vzít v úvahu při stanovení výše daňového zatížení městského stavu, které nastavoval nový daňový systém (tj. kolik městský stav do systému vkládal a kolik z něj odčerpával na úhradu svých pohledávek).

Sněmovní usnesení počítá i s pohledávkou židovské obce vůči panovnické komoře, ale tato částka činí jen 3000 kop. Můžeme odůvodněně předpokládat, že pohledávky židovských finančníků vůči panovníkovi byly v té době výrazně vyšší.¹⁸⁵ Je pak otázkou, zda byly verifikační komisí zařazeny do třetí skupiny pohledávek odmítnutých (například proto, že byly úročeny výše, než limitem 6%, který se vztahoval na finančníky křesťanské), nebo byly vedeny úplně v jiném režimu a nebyly uplatňovány vůči české komoře.

Do přesného rozpisu splácení věřitelských pohledávek byla zařazena i částka 20 tisíc kop, která měla být vyplacena císaři Matyášovi „*k vlastní dispozici*“. Z hlediska celkových nákladů panovníka to bylo směšně málo; navíc byla celková suma rozložena (stejně jako všechny ostatní) do osmi nerovnoměrně progresivně rozložených splátek (v prvních letech se mělo splácet méně, později více). Na svatohavelský termín roku 1616 měl tedy panovník dostat jen 1419 kop 31 grošů 3 denáry míšeňské. Platba jakýchkoli částek přímo císaři Matyášovi byla navíc podmíněna důraznou žádostí, aby jako král český trvale sídlil v Království českém: „... *A na týž způsob stavové tato všecka tak veliká a znamenitá svolení, a na tak prodloužená léta J.M.C. poddaně činí, aby J.M.C. spolu s Její Milostí císařovou... osobně residenci svou císařskou a královskou zde v tomto království... stále býti a zůstávati ráčil...*“.

Zároveň schválili z těžé berně částku 20 tisíc kop gr. m., která měla být použita výhradně na stavební rekonstrukci Pražského hradu. Ta byla také rozložena

185 Nejnověji viz Marie BUŇATOVÁ, *Credit and finance in Rudolphine Prague*, in: P. Slavičková (ed.), *A History of the Credit Market in Central Europe*, s. 142–152.

na pět let, ale proporčně vyváženě (po 4 tisících ročně). U těchto peněz je výslovně zdůrazněno, že mají být z vybraných daní odváděny české komoře (vlastně jako jediná částka, která šla z těchto daní do rozpočtu české komory).¹⁸⁶ Mimořádný zájem českých stavů na zachování kontinuity císařské residence v Čechách je zřejmý i z tohoto daňového kontextu: Podmínky, které stanovovali i pro čerpání relativně malých částek, hraničí až s vydíráním. Císař Matyáš však tento požadavek v rámci možností akceptoval. První léta jeho vlády byla většinou naplněna cestováním,¹⁸⁷ ale až do roku 1617 pobýval v Čechách (v Praze a na zámku na komorním panství v Brandýse nad Labem) podstatně více, než kdekoli jinde, a to i ve srovnání s Vídní. Do Vídně musel na nátlak říšských stavů v roce 1612 přesunout sídlo říšských institucí (resp. většinu z nich nově zřídit),¹⁸⁸ ale pokud hovoříme o hlavním sídle vladaře habsburského soustátí, tak to zůstávalo až do roku 1617 v Čechách.¹⁸⁹

Upevnění pozice Prahy jako hlavního vladařského sídla monarchie měla podpořit i korunovace císařovny královnou českou.¹⁹⁰ K tomuto účelu byl na počátek roku 1616 formálně svolán zemský sněm, jehož jediným deklarovaným účelem byla právě královnina korunovace. I když stavové zdůrazňovali, že u příležitosti královniny korunovace nebudou projednávány žádné politické záležitosti („... na kterémžto sněmě jiného nic od J. M. C. přednášeno a nic od stavův jednáno a uvažováno býti nemá...“), obě strany této mimořádně vhodné diplomatické příležitosti využily k dalšímu jednání ohledně správy panovníkova dluhu. K dohodě zřejmě nedošlo a čeští stavové odmítli zaplatit i náklady na samotnou královninu korunovaci. Ještě v červenci 1617 dlužil císař řemeslníkům, kteří zajišťovali výzdobu na tento korunovační průvod, skoro 3 tisíce zlatých rýnských.

186 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O bytu a residenci J. M. Císařské v Království českém“, s. XL a § „O pomoc na dostavení a opravu Hradu pražského“, s. XL–XLI.

187 O místech pobytu císaře Matyáše v době jeho české vlády jsme podrobně informováni z pravidelných soudobých tisků, kterými panovníkovy aktivity komentoval Jiří Závěta ze Závětic; viz Petra VEČEŘOVÁ, *Jiří Závěta ze Závětic (1575–1637?)*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské měšťské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Documenta Pragensia 22, 2004, s. 131–158.

188 P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 133.

189 Tuto vcelku známou skutečnost připomíná jako údajné nové zjištění Petr MATĀ, *Die Böhmische (Hof-)Kanzlei*, in: M. Hochedlinger – P. Maťa – T. Winkelbauer (Hgg.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, s. 461–488, zde s. 470

190 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O korunování Její Milosti Císařové jakožto králové české a dovezení zase koruny, svátosti a privilegií na hrad Karlštejn“, s. CXCVC–CCI. Podrobněji k průběhu této korunovace a jejím společenském kontextu viz P. VOREL, *Vlivné ženy a dívky Království českého v předvečer českého stavovského povstání*, s. 49–68.

Z českých daní se měly také platit dvě částky, které mají spíše charakter politického „úplatku“; jiné vysvětlení nenalézám. V seznamu pohledávek, předložených české komoře v roce 1614, se objevil také požadavek arciknížete Albrechta na zaplacení 40 tisíc zlatých rýnských. Český sněm sice konstatoval, že neví, proč by se to mělo platit a že už za vlády Maxmiliána II. bylo rozhodnuto, že z českých zdrojů se apanáž habsburským arciknížatům platiti nemá, ale v tomto případě se udělá výjimka. Tato platba (při převodu na českou měnu ve výši 34285 kop 42 grošů 6 denárů míšeňských) byla disproporčně rozložena na pět let, takže arciknížeti Albrechtovi se z českých daní mělo platit o 71,4 % víc, než jeho bratru Matyášovi (na svatohavelský termín roku 1616 měl dostat 2433 kop 24 grošů 5 denárů českých). Důvod takového rozhodnutí není jasný. V roce 1615 však čeští stavové mohli vidět v arciknížeti Albrechtovi možného následníka českého trůnu po případné Matyášově smrti.

Zcela výjimečný pak byl režim platby ve výši 20 tisíc kop gr. m., kterou měl z českých daní (ihned splatnou v hotovosti ve třech termínech) obdržet vídeňský biskup a hlavní politický „rádce“ císaře Matyáše, vídeňský arcibiskup Melchior Khlesl.¹⁹¹ Tato platba byla zdůvodněna údajnou Khleslovou mimořádnou zásluhou na uzavření mírové smlouvy s tureckým sultánem, která byla téhož roku ve Vídni projednávána s tureckým vyslancem, a kterou císař Matyáš ocenil na výše zmíněnou částku. Nepochybně však šlo o platbu „cizozemci“, což by bylo v rozporu se základním principem, který sněm přijal. Proto tuto Khleslovu pohledávku u císaře český sněm zcela vyjmul z celkového „daňového balíku“ a zařadil na jednání sněmu jako samostatný bod,¹⁹² podle kterého zmíněnou částku Khleslovi česká stavovská obec na důkaz vděčnosti dobrovolně darovala. Platit se však měla přednostně z právě schválených daní.

Ve sněmovním usnesení se ale skrývají i opačné případy, kdy sněm naopak požadavek na proplacení peněz výslovně zamítl. Čeští stavové se zásadně negativně postavili vůči požadavku kardinála Ditrichštejna, který chtěl zaplatit náklady, které měl (už roku 1605) s českým vojskem, když táhlo přes Moravu do Uher. V jeho případě vyznívá příslušný paragraf sněmovního usnesení až sarkasticky, podobně jako žádost Adama z Valdštejna, aby ho čeští stavové odškodnili za znojemský hrad, který mu kdysi císař Rudolf II. listinně postoupil do dědičné držby.¹⁹³

191 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „Povolení Jeho Milosti panu biskupu Vídeňskému“, s. CCXXXI–CCXXXIII.

192 To posměšně komentuje Mikuláš Dačický, viz Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, I, Praha 1878, s. 237–238.

193 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „O prokázání vděčnosti Jeho vysoce knížecí Milosti, panu kardinálovi z Ditrichštejna, biskupu olomouckému, i jiným některým

Starší literatura, počínaje A. Gidelym, konstatuje, že celková schválená částka dosahovala mimořádné výše, což poukazuje na značný ekonomický potenciál tehdejších Čech. To je informace obecně akceptovatelná, ale jdeme-li do detailu, pak je ten obraz přece jen složitější.

Nově konstruovaný daňový systém předpokládal, že se velmi výrazná částka (mnohem vyšší, než v minulých letech) vybere z komorních panství, a to jak jejich začleněním do systému pravidelného výběru nově schválených daní (dřívější zemští berníci neměli žádný nástroj, jak by hejtmany panství donutili k odvodu daní jejich prostřednictvím), tak důsledným uhrazením berních nedoplatků od roku 1597. Výrazněji byla také zdaněna úvěrová aktiva.

Další podstatný detail se skrýval v časovém rozvržení splátek, které bylo disproporční a odložené v čase.

Sněmovní usnesení bylo uzavřeno v říjnu 1615 a první odvod daní dle nového systému byl stanoven už na přelom října a listopadu 1615.¹⁹⁴ Pravidelný systém splácení jistin z panovnických dluhů v Čechách (ve dvou ročních splátkách, na jaře a na podzim) však měl být zahájen až od podzimu 1616. Celkový splátkový kalendář byl navíc výrazně disproporční. Věřitelům mělo být zapláceno z uznaných dlužných částek na podzim 1616 a na jaře 1617 jen po 7,1%; na podzim 1617 a na jaře 1618 po 13,48%; na podzim 1618 a na jaře 1619 po 14,28% a na podzim 1619 a na jaře 1620 po 15,14%. Takto měl dostat každý z věřitelů 100% jistiny a k tomu ještě úrok ve výši 6% ročně z částky, která aktuálně zbývala k doplacení (ten ve splátkovém harmonogramu vůbec započítán není).

Důvod tohoto odložení splátek panovnických dluhů až na podzim 1616 a výrazná disproporce (v jejímž důsledku se větší část splátek panovnických pohledávek přesouvá až na pozdější období) je skryta v nenápadných pasážích usnesení zemského sněmu. To sice jasně říká, že z daní vybraná peněžní částka „... nikam jinam nežli na zaplacení jak sum hlavních, tak úrokův obyvatelům v království tomto českém obrácena býti má...“. Tuto definici však splňovaly dvě kategorie dluhů: dluhy panovníka, uplatňované vůči české komoře (jejich přehled zaplňuje podstatnou část sněmovního tisku), a „dluhy zemské“. Ty vznikly v minulosti v souvislosti s aktivitami, schvalovanými zemským sněmem. Jejich výše ve sněmovním usnesení explicitně nikde zmíněna není. Modelově se však jednalo hlavně o starší nedoplatky domácím šlechticům za výkon funkcí, kterými byli

osobám“, s. CCXXX–CCXXXI a § „Přímluva za nejvyššího hofmistra Království českého“, s. CCXCVI–CCXCVII.

194 Viz výše pozn. 125.

pověření zemským sněmem (včetně vojenských služeb pro stavovské vojsko), tak i výše zmíněné půjčky na verbování stavovského vojska, schvalované zemskými sněmy z let 1610–1611.

Namísto jarní splátky roku 1616 měly být peníze, vybrané v prvních dvou termínech (v listopadu 1615 a na jaře 1616) použity na uhrazení aktuálních zemských dluhů. Dokonce ještě pro další dva roky (čtyři splátky od podzimu 1616 do jara 1618) měla být pro přednostní splacení zemských dluhů a na další potřeby vyčleněna třetina všech peněz, vybraných ze všech daní, schválených zemským sněmem sněmu roku 1615 („... *stavové království tohoto... třetí díl peněz za dvě léta pořad zbehlé... zaplacení nemalých dluhů od země povinných i také pro další potřebu zemskou sobě vymínili...*“).¹⁹⁵

To bylo rozhodující rozpočtové určení daní, protože se mělo hradit hned, a to dříve, než dluhy panovníkovy. Na splátky zemských dluhů byl určen daňový výnos za první rok (od podzimu 1615 a jara 1616) a pak po další dva roky třetina všech vybraných peněz.

O zásadním významu této položky (o které starší literatura vůbec neuvádí, resp. nerozlišuje dluhy panovníkovy a dluhy zemské) svědčí i to, že pro dohled nad správou zemských dluhů byla jmenována ještě zvláštní komise, v jejímž personálním složení jednoznačně převažují zástupci katolického křídla v tehdejší české politice (např. Zdeněk z Lobkovic, Adam z Valdštejna Jan z Klenového, Diviš Černín z Chudenic). Každá sebemenší částka, použitá i na splacení „zemských dluhů“ však musela být (stejně jako všechny výplaty peněz vybraných z daní) potvrzena třemi podpisy členů certifikační komise, ve které naopak početně převažovali zástupci protestantské části politického spektra (např. Rudolf ze Stubenberka, Jáchym Ondřej Šlik, Jáchym Slavata z Chlumu, Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu, Albrecht Pfefferkorn z Ottopachu).

Válka jako cesta k řešení úvěrové krize

Zápas o kontrolu nad českým daňovým systémem probíhal již kolem roku 1615 velmi intenzivně. Obě strany si byly dobře vědomy jeho významu; to je zřejmé i ze zavádění nových složitých mechanismů kontroly. Komplikovaná administrativní opatření, kterými byla vázána možnost vyplacení peněžní hotovosti z výnosu daní,

195 *Tito artikulové na sněmu obecném generálním* (1615), § „Vymínění třetího dílu sbírek k zemi za dvě léta“, s. XXX–XXXIII.

také dokládají hlubokou nedůvěru v nakládání s vybranými daněmi i uvnitř stavovské obce (resp. mezi jejími zájmovými složkami), kde v předchozích letech docházelo k velkým defraudacím a nikdy nevysvětlěným ztrátám. V tom měla nová metodika vyplácení peněz, jištěná několika kontrolními úrovněmi, zjednat nápravu.

Schválení nové podoby daňového systému na delší dobu v této podobě jasně deklarovalo záměr stavovské obce stabilizovat rozvrácený úvěrový systém, nedopustit další skryté zadlužování země a zcela znemožnit odliv finančních prostředků z Čech touto cestou do zahraničí.

Skrytým záměrem bylo zajistit vyplacení pohledávek vybrané skupině věřitelů, a to formou mimořádného daňového zatížení všech vrstev obyvatelstva. Na tom se ještě v roce 1615 dokázali shodnout zástupci celého spektra politicky vlivných osobností (z podstatné části také věřitelů panovníka) bez ohledu na konfese. Bez detailnějších ekonomických analýz však zatím nelze říci, zda byla tehdejší česká ekonomika schopna takto vysoké daňové zatížení dlouhodobě nést.

Je však otázkou, do jaké míry bylo usnesení zemského sněmu ohledně daní skutečně naplňováno. To doposud nikoho z badatelů vlastně nezajímalo. Dá se očekávat, že detailní výzkum této problematiky přinese podobný obraz ekonomické situace, jako v případě respektování Majestátu náboženských svobod v oblasti náboženské? Podle mého názoru ano.

Zápas o ekonomické zdroje byl v Čechách v letech 1616–1618 stejně vyhocený jako střety konfesijního charakteru. V případě tohoto zápasu však nemáme zatím dostatečně identifikovány ani osobnosti, které stály v pozadí těchto dějů. Myslím, že stejně důležitou roli jako politici, teologové a vojáci, sehrávali v údobí několika předbělohorských let také ekonomové, o jejichž aktivitách toho zatím mnoho nevíme. Na straně stavovské to budou určitě Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu, Daniel Škréta, Václav Colidius, Albrecht Pfefferkorn z Ottopachu, Prokop Dvořecký z Olbramovic a další; v neposlední řadě i Kryštof Harant z Polžic, nástupce Viléma Slavaty v úřadu presidenta české komory v čase stavovského povstání.

Ostatně i role Slavatova se nám může jevit v jiném světle, pokud věnujeme větší pozornost jeho aktivitám ekonomického rázu, třebaže o nich sám ve svých pamětech zcela pomlčel. Pochopitelně je dobře známa Slavatova role v době vydávání Majestátu náboženských svobod přímo v roce 1609 a výtky, které vůči němu shromáždili opoziční stavové ve své Druhé apologii. Přes to všechno v době bezprostředně po defenestraci nebyl Vilém Slavata účastníky stavovského sjezdu zařazen na jmenovitý seznam těch, kdo se osobně v době krátce před rokem 1618

snažili znevážit základní zemský zákon, Majestát náboženských svobod.¹⁹⁶ To je pramen autentický, vzniklý krátce po defenestraci (nikoli zpětně s vědomím následného vývoje). Stavové zde dělí provinilce do tří skupin: nejhoršími byli ti, kdo jsou vypovězeni z Čech dědičně (včetně potomků). Do ní spadají jen dvě rodiny: sekretář české kanceláře Pavel Michna a jeho bratr Jiří; novoměstský rychtář Jan Chrysostom Šrepl a jeho bratr Kryštof. Do druhé kategorie spadá 29 osob ze všech tří stavů, u kterých se vypovězení ze země vztahovalo jen na jejich osobu (zde nalézáme Zdeňka z Lobkovic, Jaroslava Bořitu z Martinic, pražského arcibiskupa Jana Lohelia, broumovského opata Zelendra a další, včetně písaře Fabricia). Třetí kategorii tvoří osoby, kterým bylo zakázáno zastávat jakékoli královské, zemské nebo městské úřady: těch je „na seznamu“ dvaatřicet. V žádné z těchto skupin však nenalézáme Viléma Slavatu z Chlumu. Dá se tato skutečnost vysvětlit jinak, než že v jeho případě nebylo tím hlavním důvodem jeho defenestrace prokazatelné porušování Majestátu v posledních letech před rokem 1618, ale jeho role v zápase o ovládnutí finančních zdrojů? Tomu by napovídal obsah Slavatovy konverzace, kterou vedl s přítomnými defenestrátory ve vypjatých chvílích, kdy byl vlečen k oknu, a kterou sám ve svých pamětech zachytil.¹⁹⁷

Zřízením nového stavovského berního úřadu jako stálé instituce byla roku 1615 fakticky odstraněna vazba daňového systému na hlavní panovnický finanční úřad (České oddělení Dvorské komory) a stavovské instituce plně převzaly pod svou kontrolu jak výběr daní, tak následnou distribuci daňového výnosu. Pasáže sněmovního usnesení, ve kterých je obsaženo rozpočtové určení nových daní, jsou formulovány velmi diplomaticky, ale jednoznačně: výběr nově schválených daní je přednostně určen na splátky „zemských dluhů“ (které vznikly v minulosti v důsledku rozhodnutí zemského sněmu), až poté mělo následovat uhrazení části pohledávek panovníkových věřitelů. Okruh těchto věřitelů byl však omezen jen na obyvatele Království českého. Části oprávněných věřitelů měly být jejich pohledávky uhrazeny postupnými splátkami v letech 1616–1620, zbytku někdy později v budoucnu. Pohledávky jiných osob mimo české prostředí zemský sněm jak odmítal proplatit, tak svým rozhodnutím zrušil záruky, jimiž panovník tyto svoje dluhy pojistil na českých komorních panstvích. Pokud v těchto sněmem odmítnutých panovníkových závazcích někdo z domácích šlechticů vystupoval jako ručitel, byl rozhodnutím zemského sněmu vyvázán z povinnosti platit namísto

196 *Tito artikulové při sjezdu* (1619), s. XII–XVI.

197 J. JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty*, II, s. 162, 179–180.

dlužníka. Výnos z komorních panství byl nadále určen na splátky domácích panovníkových dluhů a panovníkova dispoziční práva k tomuto majetku omezena až do doby, kdy budou všechny dluhy zaplacený.

Tato poměrně razantní ekonomická opatření nás podle mého názoru opravňují k tomu, abychom je nazývali „vládním bankrotem“. Po tomto rozhodnutí zemského sněmu totiž zůstala podstatná část vládních dluhopisů bez jakýchkoli záruk finančního plnění a stala se dočasně bezcenným kusem papíru či pergamenu.

Ona dočasnost byla pochopitelně dána aktuální politickou situací. Ta se začala v letech 1616–1618 rychle zostřovat. Hlavní pozornost byla dosud věnována konfesijním okolnostem tohoto zápasu, tedy snahy o konfesionalizaci českého prostoru, tak jak tento proces probíhal v sousední Římsko-německé říši. V tom se předbělohorské české prostředí odmítalo říšským poměrům přizpůsobit. Český Majestát náboženských svobod byl koncipován jinak; jeho myšlenky nebyly slučitelné s principy konfesionalizace katolické, luteránské ani kalvínské.

Zatím však nebylo předmětem systematického výzkumu, do jaké míry onen výrazný růst napětí v tehdejší české společnosti způsoboval obecný tlak na výběr vysoko stanovených daní, a do jaké míry se jednalo o vnitřní zápas o kontrolu nad těmito ekonomickými zdroji mezi jednotlivými nábožensko-politickými frakcemi.

Usnesení zemského sněmu z roku 1615 užili opoziční stavové jako nástroj k úplnému ovládnutí úvěrového a měnového systému země. Přijetí arciknížete Ferdinanda Štýrského na český trůn roku 1617 pak většina stavů považovala za menší nebezpečí, než hrozbu přímé konfrontace, kterou již tehdy vyhrožovalo Španělsko v případě odmítnutí habsburského nástupnictví. Předvolební Ferdinandovy sliby, zaručující zachování právního stavu, považovali opoziční stavové za dostatečnou záruku dlouhodobého zachování *statu quo*. Aktuální právní stav totiž zaručoval českým stavům nejen neobvykle rozsáhlá práva náboženské svobody (Majestát z roku 1609), ale také dlouhodobou kontrolu nad rozpočtovou politikou státu a daňovými příjmy (nový daňový systém z roku 1615).

Podle mého názoru je tedy nutné zásadně přehodnotit interpretaci rozhodnutí zemského sněmu roku 1615 v daňových otázkách, které dosavadní domácí i zahraniční historiografie považuje za vstřícné gesto vůči panovníkovi, jímž se stavovská obec vzdala svého hlavního politického nástroje – schvalování daní. Naopak. Dobře promyšleným nastavením rozpočtového určení daní a kontrolních mechanismů získala česká stavovská obec do svých rukou silný ekonomický nástroj, který použila ihned po vzniku politické krize roku 1618. Bylo

to možné právě proto, že už v roce 1615 bylo schváleno rozhodnutí sněmu, podle kterého mohli čeští stavové užít veškerý daňový výnos země (bez jakékoli výjimky) na financování stavovského vojska, pokud by to bylo zapotřebí.¹⁹⁸

Tyto okolnosti je podle mého názoru nutné vzít v potaz i v rámci širší interpretace příčin vojenského vyhocení vztahů mezi Ferdinandem Štýrským (jako voleným následníkem českého trůnu) a opoziční českou stavovskou obcí v průběhu léta roku 1618. Tedy v době, kdy se po defenestraci snažila česká stavovská obec (i s přispěním mezinárodní diplomacie na úrovni kurfiřtů a dalších říšských knížat) dosáhnout diplomatického řešení tehdejší politické krize, o které usilovalo i mocenské uskupení v okolí císařovně v čele s Melchiorem Khleslem.

Pro Ferdinanda Štýrského však neměla politická dohoda s českými stavy v roce 1618 žádný smysl. I po případném diplomatickém řešení sporných náboženských otázek, vyhocených roku 1618 formou defenestrace, by česká stavovská opozice dál plně ovládala rozhodující ekonomické zdroje království a do habsburské pokladny by z Čech neplynuly skoro žádné peníze.

Následník trůnu, arcikníže Ferdinand, který od mocenského převratu u vídeňského dvora v červenci 1618 ovládal habsburskou politiku, se rozhodl pro vojenské řešení, i když v té době byli čeští stavové z hlediska mocenského ve výhodě. Toto počínání má však jistou logiku. Kdyby za stávající situace došlo k politické dohodě a Ferdinand Štýrský by posléze převzal po Matyášovi českou královskou korunu, v zemi by i nadále rozhodovali opoziční stavové. Ti ovládali všechny hlavní zdroje panovnického příjmu: daně, komorní majetek i výrobu peněz. Ferdinand II. by byl jen titulárním králem, který by z Čech dostal jen tolik, kolik by mu stavové laskavě postoupili. Což by jistě nebylo mnoho, neb dluhy z Matyášovy éry by se musely splácet ještě mnoho let. To bylo „pojištěno“ usnesením zemského sněmu z roku 1615.

Z čeho by Ferdinand Štýrský financoval naplnění svých mocenských ambicí? Ze svých vlastních dědičných zemí, ležících na neklidné hranici s Osmanskou říší, nemohl nějaké významné dlouhodobé příjmy očekávat. Z čeho by měl platit svoje dluhy a také očekávané závazky, které na něj měly přejít po Matyášově smrti? Dvorská komora nebyla schopna panovnické závazky hradit, a to ani řádné splátky úroků, natožpak jistiny. Ze španělské strany nemohl Ferdinand Štýrský čekat finanční vstřícnost ve věci úhrady dluhů. Ale podpora války za jedinou pravou víru – to je jiná. Zvláště když bylo na evropském trhu dostatek generálů a plukovníků, kteří čekali na novou příležitost k dobrému výdělku a byli ochotni táhnout do války

198 Viz výše pozn. 140.

i „na dluh“. Tedy s vidinou, že se jedná o dobrou investici, která se jim v dobyté zemi bohatě zúročí. A Království české bylo ještě v polovině druhé dekady 17. století bohatou, vzkvétající a kulturní zemí s významným dlouhodobě naplňovaným exportním potenciálem, stabilním měnovým systémem a rozvinutým úvěrovým trhem. Pro zkušené vojáky lákavá kořist.

Svržením místodržitelské vlády poskytla česká stavovská opozice arciknížeti Ferdinandovi dostatečnou záminku k tomu, aby se pokusil ovládnout ekonomické zdroje Království českého mocenskými zákroky. Bylo to velké riziko, ale s vědomím španělské politické i hmotné podpory je podstoupil.¹⁹⁹ Naskytl se totiž možnost poměrně rychle vyřešit problém, se kterým by se jinak musel v budoucnu potýkat velmi dlouhou dobu: tedy vleklou panovnickou úvěrovou krizí, na jejímž řešení se stavové Království českého odmítli podílet. Ferdinand Štýrský se rozhodl pro vojenský zásah, jehož prvotním cílem bylo ovládnutí ekonomických zdrojů, nikoli rekatolizační záměr. O něm bylo rozhodnuto až mnohem později.

Skutečnost, že šlo o docela dobře promyšlený projekt, dokládá rychlost, s jakou byly po porážce stavů provedeny změny v měnové a majetkové struktuře země, a to přednostně před změnami konfesijními. To se v plném rozsahu ukázalo v podobě zásadní změny majetkové a měnové situace v letech 1621–1623, ve které byly starší dluhy panovnické komory anulovány (s výjimkou malého počtu věřitelů, kteří stáli v době války jednoznačně na straně Habsburků), majetek skutečné i domnělé opozice konfiskován (pozemkový majetek i úvěrová aktiva) a měnový systém znehodnocen uměle vyvolanou vysokou inflací.²⁰⁰

Ostatně i samo neblaze proslulé mincovní konsorcium, které zajistilo účinný nástroj k maximálnímu „vytěžení“ ekonomického potenciálu Království českého krátce po Bílé hoře (tedy znehodnocení měny, vrcholící tzv. „kaládou“ roku 1623), poměrně přesně vystihuje typové složení hlavních skupin panovníkových věřitelů, kteří měli zájem na ekonomickém ovládnutí tohoto prostoru. Jejich konfesijní příslušnost nehrála velkou roli: vlivné politiky z jiných částí habsburského soustátí, kteří dlouhodobě úvěrovali panovnickou politiku, symbolicky zastupuje Karel z Lichtenštejna; nájemní generály a plukovníky, podnikající ve vojenském řemesle

199 A. GINDELY, *Dějiny českého povstání*, I, s. 192–193; T. WINKELBAUER, *Nervus Belli Bohemici*, s. 179–195.

200 Antonín KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1989, Studia Historica XXXIV (Problémy starších českých dějin), Praha 1991, s. 101–123; TÝŽ, *Finanční zhroutil ve střední Evropě na počátku třicetileté války*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 265–316; nejnověji k této problematice viz Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české 1300–2000 (Průvodce dějinami peněz v českých zemích)*, Praha 2004, s. 177–188.

Albrecht z Valdštejna; vlivné evropské židovské kapitálové skupiny Jakub Baševi a na své si přišel i kalvínský finančník z Flander Jan de Witte, který v mincovním konsorciu zastupoval rodící se svět nových peněžních vztahů. Koho z nich zajímalo nějaké náboženství, když šlo především o majetek?

Pro pochopení tohoto kontextu a jasnější začlenění významu Bílé hory v interpretaci českých a evropských dějin oné doby je podle mého názoru nutné brát ve větší míře v potaz vývoj daňového a měnového systému. Ten v rámci vývoje českého státu tvoří logický souvislý celek od roku 1615 až do roku 1623.

Obr. 1

Na jedné stránce tisku sněmovního usnesení z roku 1615 se jako panovníkovi věřitelé sešli Vilém Slavata (18 tisíc kop gr. m.) a Jindřich Matyáš Thurn (1 tisíc kop gr. m.). Jejich pohledávky měly být uhrazeny v osmi splátkách rozložených nerovnoměrně od podzimu 1616 do jara 1620 (kopa = 60 grošů; groš = 7 denárů).

		fl. s. d.		
Wylémowi Slavatowi z Chlumu, a z Kossinbergka/Nejvyššimu Sudjmu Dworštemu.				
1616	}	Hawelstým	1277.	34.2.
		Gieřtým	1277.	34.2.
1617	}	Hawelstým	2425.	42.6.
		Gieřtým	2425.	42.6.
1618.	} Při Terminch Swato	Hawelstým	2571.	51.3.
		Gieřtým	2571.	51.3.
1619	}	Hawelstým	2724.	51.3.
		Gieřtým	2724.	51.3.
1620	}	Hawelstým	70.	58.6.
		Gieřtým	70.	58.6.
1617	}	Hawelstým	134.	45.5.
		Gieřtým	134.	45.5.
1618.	} Při Terminch Swato	Hawelstým	142.	50.4.
		Gieřtým	142.	50.4.
1619	}	Hawelstým	151.	24.6.
		Gieřtým	151.	24.6.
1620	}	Hawelstým	151.	24.6.
		Gieřtým	151.	24.6.
Mattefowi Hraběti z Turnu Pürgkrabi Karlsteynskýmu.				
fl. s. d.				
1616	}	Hawelstým	70.	58.6.
		Gieřtým	70.	58.6.
1617	}	Hawelstým	134.	45.5.
		Gieřtým	134.	45.5.
1618.	} Při Terminch Swato	Hawelstým	142.	50.4.
		Gieřtým	142.	50.4.
1619	}	Hawelstým	151.	24.6.
		Gieřtým	151.	24.6.
1620	}	Hawelstým	151.	24.6.
		Gieřtým	151.	24.6.

The Beginning of the „Bohemian War“ in the Context of the Government Bankruptcy of 1615

PETR VOREL

Based on surviving sources, the author concludes that the main goal that led the elected heir to the throne, Ferdinand of Styria, to begin a military campaign in Bohemia in the summer of 1618, was to control the country's economic resources. The religious-political crisis and the defenestration of the Bohemian governors in May 1618 were a suitable pretext for this intervention aimed at the control of economic resources. Taking into account the development over a longer time span, the author formulates arguments for setting this new interpretative paradigm. It dates back to 1615, when a major economic reform took place in Bohemia. The author calls this „government bankruptcy“, because in connection with the change in the budget allocation of taxes, part of the credit assets of many sovereign creditors who did not have Bohemian citizenship were devalued. The Provincial Assembly, as the state body controlled by the estates, seized the monarch's land and established its own central tax office, whose task was to collect current taxes and older arrears (since 1597) and subsequently to use this money independently of the monarch's financial institutions in accordance with budget appropriation of taxes. As a result, the royal court was cut off from most revenues from Bohemian taxes, which until then formed a decisive part of the court's income.

Around 1615 there was a very intensive struggle for control of the Bohemian tax system. Both sides were well aware of its significance; this is also evident from the introduction of new complex control mechanisms. Complex administrative measures, which were tied to the possibility of payouts from tax revenues, also demonstrate a deep distrust in the management of collected taxes even among the estates (or among its interest groups), where in previous years there were large frauds and never explained losses. The new methodology of payouts, secured by several levels of control, was supposed to remedy the situation.

The approval of the new form of the tax system for a longer period in this form clearly declared the intention of the estates to stabilize the broken credit system, not allow further hidden indebtedness of the country and to completely prevent the outflow of funds from Bohemia abroad.

The hidden intention was to ensure the payment of receivables to a selected group of creditors, in the form of an extraordinary tax burden on all classes of the population. In 1615, representatives of the entire political spectrum of politically influential personalities (for the most part also the monarch's creditors) regardless of confession were able to agree on this. However, without more detailed economic analyses it is not yet possible to say whether the contemporary Bohemian economy was able to bear such a high tax burden in the long run.

The struggle for economic resources in Bohemia in the years 1616–1618 was as intense as clashes of religious denominations. With the establishment of a new tax office controlled by the estates as a permanent institution in 1615, the connection of the tax system to the main royal tax office (Bohemian Department of the Court Chamber) was effectively removed and the institutions controlled by the estates took full control of both tax collection and the subsequent distribution of tax revenue. The collection of newly approved taxes was primarily intended for the repayment of „land debts“ (which arose in the past as a result of decisions of the Provincial Assembly), followed by the payment of part of the claims of the monarch's creditors. However, the circle of these creditors was limited to the inhabitants of the Kingdom of Bohemia. Some of the eligible creditors were to be repaid in successive instalments in years 1616–1620, the rest of the creditors sometime later in the future. Repayment of receivables from other persons outside the Bohemian environment was refused by the Provincial Assembly. The proceeds from the sovereign estates continued to be dedicated to repayment of the monarch's domestic debts, and the monarch rights to dispose with these assets were limited until all debts were paid. The author calls these relatively drastic economic measures „government bankruptcy“. After this decision of the Provincial Assembly, a substantial part of government bonds remained without any guarantees of financial performance and temporarily became a worthless piece of paper or parchment.

This temporary situation was understandably mandated by the current political situation. In the years 1616–1618, the situation began to deteriorate fast. So far, the main attention was dedicated to the confessional circumstances of this struggle, i.e. the efforts to unify the religious denomination of the Bohemian territory, as this process took place in the neighbouring Roman-German Empire. In this, the pre-White Mountain Bohemian environment refused to adapt to the imperial conditions. The Bohemian Charter on Religious Freedom was conceived

differently; its ideas were not compatible with the principles of Catholic, Lutheran or Calvinist confessionalization.

So far, it has not been the subject of systematic research to what extent the contemporary significant increase in tensions in the Czech society caused general pressure to collect high taxes, and to what extent it was an internal struggle for control of these economic resources between religious and political groups. The resolution of the Provincial Assembly of 1615 was used by the opposition estates as a tool to completely control the country's credit and monetary system. Most estates considered the admission of Archduke Ferdinand to the Bohemian throne in 1617 to be less of a danger than the threat of direct confrontation, which was already then threatened by Spain in the event of the rejection of Habsburg succession. Ferdinand's pre-election promises to preserve the rule of law were considered by the opposition to be a sufficient guarantee of the long-term preservation of the status quo. The current legal situation guaranteed the Bohemian estates not only unusually extensive religious freedoms (the Charter of 1609), but also long-term control over the national budget policy and tax revenues (new tax system of 1615).

In the author's opinion, it is necessary to fundamentally reconsider the interpretation of the 1615 decision of the Provincial Assembly on taxes, by which it gave up its main political instrument – approval of taxes. This is considered by the current domestic and foreign historiography as a positive gesture towards the ruler. On the contrary. With a well-thought-out setting of the budget appropriation of taxes and control mechanisms, the Bohemian estate community gained a powerful economic tool, which it used immediately after the political crisis of 1618. This was possible precisely because already in 1615 the Assembly approved a decision, according to which the Bohemian estates could use all the tax revenue of the country (without any exception) to finance the estates' military.

The author also takes these circumstances into account in the broader interpretation of the causes of the military escalation of relations between Ferdinand of Styria (as the elected heir to the Bohemian throne) and the opposition Bohemian estate community during the summer of 1618. That is, at a time when, after defenestration, the Bohemian estate community (with the contribution of international diplomacy at the level of electors and other imperial princes) tried to reach a diplomatic solution to the contemporary political crisis, which was sought by the power group around the emperor led by Melchior Khlesl.

However, for Ferdinand of Styria the political agreement with the Bohemian estates in 1618 made no sense. Even after a possible diplomatic solution to the

disputed religious issues, which escalated in 1618 by defenestration, the Bohemian estate opposition would continue to fully control the decisive economic resources of the kingdom and almost no money would flow from Bohemia to the Habsburg treasury.

The successor to the throne, Archduke Ferdinand, who had dominated Habsburg politics since the coup d'état at the Vienna court in July 1618, opted for a military solution, even though at that time the Bohemian estates were at a power advantage. However, this action has a certain logic. If a political agreement was reached in the current situation and Ferdinand of Styria would eventually take over the Bohemian royal crown after Matthias, the country would continue to be governed by the opposition estates. They controlled all the main sources of royal income: taxes, sovereign property and the production of money. Ferdinand II would only be the titular king, who would receive from Bohemia only as much as given as a benevolence by the estates. This certainly wouldn't be much, because the debts of the Matthias era would have to be repaid for many more years. This was „insured“ by a resolution of the Provincial Assembly of 1615.

By overthrowing the governor's government, the Bohemian estate opposition provided Archduke Ferdinand with a sufficient pretext to try to take control of the economic resources of the Kingdom of Bohemia by power intervention. It was a great risk, but with the knowledge of Spanish political and material support, he took it. This is because it has become possible to relatively quickly solve a problem that he would otherwise have to face for a very long time in the future: The problem was the long-term sovereign credit crisis, on whose solution the Bohemian estates refused to participate. Ferdinand of Styria opted for a military intervention, whose primary aim was to control economic resources, not an intention of re-catholicization. It was decided upon much later.

The fact that it was a fairly well-thought-out project is proven by the speed with which changes were made in the country's monetary and property structure after the defeat of the estates, that is the changes in property came before the denominational changes. This was fully demonstrated in the form of a fundamental change in the proprietary and monetary situation in 1621–1623, in which the older debts of the royal chamber were annulled (with the exception of a small number of creditors who during the war were clearly on the side of the Habsburgs), the property of the real and suspected opposition was confiscated (land assets and credit assets) and the monetary system was devalued by artificially induced high inflation.

STUDIE

Falcká diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou na počátku českého stavovského povstání¹

VÁCLAV BŮŽEK

VÁCLAV BŮŽEK: Palatinate Diplomacy between Heidelberg, Munich and Prague at the Beginning of the Bohemian Revolt

The opponents of Catholicism in the Holy Roman Empire already took an interest in the religious opinions and political positions of the non-Catholic nobility in the Kingdom of Bohemia in the first decades of the 17th century. Among them, the Electors of the Palatinate occupied a decisive place, who transformed their seat in Heidelberg into a centre of Calvinism and leading the Protestant Union. A few years before the outbreak of the Bohemian Revolt, the Elector of the Palatinate Frederick V sought to ensure that his diplomats established personal ties with the main representatives of non-Catholic estates in the Kingdom of Bohemia, because he expected them to support the Union's anti-Habsburg policy. After the Prague defenestration, he used his diplomats to find a non-violent solution to the religious conflict between the Bohemian non-Catholics and the Habsburg monarch. The decisive role of power in his diplomatic considerations was

1 Studie vznikla při řešení vědeckého projektu Grantové agentury České republiky nazvaného *Politická komunikace za českého stavovského povstání a jeho porážky mezi Prahou, Drážďanami, Heidelbergem a Mnichovem* (19–10493S).

played by the Duke of Bavaria Maximilian I. Although he temporarily disbanded the Catholic League, his residence in Munich remained a solid pillar of Catholicism in the Holy Roman Empire. Before the outbreak of the Bohemian Revolt, the political communication between Heidelberg, Munich and Prague was most significantly influenced by the governor of Upper Palatinate Christian I of Anhalt-Bernburg, whose steps were followed by Ludwig Camerarius and Achaz von Dohna. Despite the gaps in the preserved sources, it was possible not only to recognise the individual steps of the mentioned Palatinate diplomats and their influence on the political decision-making of the main representatives of the non-Catholic estates of the Kingdom of Bohemia and the Duke of Bavaria but through a discursive and semantic analysis of the diplomatic documents also to look into their thought-world.

Keywords: Palatinate – Bavaria – Kingdom of Bohemia – Bohemian Revolt – Diplomacy – Political Communication – Christian I of Anhalt-Bernburg – Ludwig Camerarius – Confessionalization – Political Thought

Navzdory diplomatickému úsilí Španělska po smrti Filipa II. o mírové soužití s Anglií, Francií a Nizozemím vedla rozdílnost politických systémů a sváry konfesí od sklonku 16. století v Evropě k utváření trvale konfliktního prostředí. Rámec lokálních vojenských střetů přerostlo v letech 1618–1620 české stavovské povstání, které vyústilo ve třicetiletou válku.² Základní půdorys jeho mezinárodních souvislostí představili ve svých průkopnických pracích Anton Gindely, Bohdan Chudoba, Josef Macůrek a zvláště Josef Polišenský.³ Přestože na jejich cenné badatelské výsledky navázali v posledních desetiletích především Joachim Bahlcke, Ivo Barteček, Jana Hubková a Jaroslav Miller,⁴ zůstával mezinárodní rámec tohoto nábožen-

2 Politickými a náboženskými konflikty v Evropě na přelomu 16. a 17. století, které vedly k propuknutí třicetileté války, se nejnověji zabýval Ronald G. ASCH, *Vor dem großen Krieg. Europa im Zeitalter der spanischen Friedensordnung 1598–1618*, Darmstadt 2020.

3 Anton GINDELY, *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges. Abteilung I. Geschichte des böhmischen Aufstands von 1618 I–III*, Praha 1869–1878; Bohdan CHUDOBA, *Španěl na Bílé hoře. Tři kapitoly z evropských politických dějin*, Praha 1945; Josef MACŮREK, *České povstání r. 1618–1620 a Polsko*, Časopis Matice moravské 61, 1937, s. 1–48, 152–194, 289–362; Josef POLIŠENSKÝ, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949; TÝŽ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958; TÝŽ, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618–1648*, Praha 1971 (= Documenta Bohemica Belium Tricennale illustrantia 1); TÝŽ, *Tragic Triangle – The Netherlands, Spain and Bohemia 1617–1621*, Praha 1991; Miroslav HROCH – Josef POLIŠENSKÝ, *Švédská politika a české stavovské povstání 1618–1620*, Sborník historický 7, 1960, s. 157–190.

4 Joachim BAHLCHE, *Falcko-české království (Motivy a působení zahraničně politické orientace Falce od české královské volby po ulmskou smlouvu 1619–1620)*, Časopis Matice moravské 111, 1992,

ského a politického konfliktu evropského významu v pozadí výraznějšího vědeckého zájmu.⁵ Výjimkou byly snahy o začlenění příčin, průběhu a důsledků českého stavovského povstání do širších souřadnic politických a náboženských dějin habsburské monarchie na přelomu 16. a 17. století.⁶ Předložené výsledky vedly zpravidla k odhalení nositelů politické komunikace českých nekatolických stavů se zahraničními spojenci a odpůrci povstání, ale neposkytovaly odpověď na otázku, co tvořilo její vlastní obsah. V neposlední řadě zůstávaly stranou pozornosti badatelů projevy svébytného politického a náboženského myšlení jednotlivých diplomatů.⁷

Hledání stoupenců českých nekatolíků za hranicemi země nezačalo po defenestraci a po vydání stavovských apologií.⁸ O náboženské názory a politické postoje utrakvistické, luteránské, kalvínské a českobratrské šlechty v Království českém, vytvářející mocenskou opozici proti vládnoucím Habsburkům,⁹ se zajímali již v prvním desetiletí 17. století nekatolíci v Římsko-německé říši, mezi nimiž měli rozhodující místo falčtí kurfiřti, kteří proměnili svou rezidenci v Heidelbergu ve středisko kalvínství a postavili se do čela Unie protestantských knížat.¹⁰ Několik let

s. 227–251; Ivo BARTEČEK, *Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618 – srpen 1619)*, Sborník historický 30, 1984, s. 5–47; TÝŽ, *Vyhládky saské kandidatury na český trůn roku 1619*, Folia Historica Bohemica (dále FHB) 8, 1985, s. 88–101; Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Facký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010; Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v rané Stuartovské Anglii*, Praha 2004.

- 5 Zejména Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha ¹1972, ²1985, ³1996, ⁴2004 (dále odkazují na druhé vydání z roku 1985).
- 6 Robert John W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 61–104; Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft 1526–1619*, München 1994 (= Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3), s. 361–445; Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I–II*, Wien 2003 (= Österreichische Geschichte 1522–1699), s. 92–104; Arno STROHMEYER, *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung. Das Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen 1550–1650*, Mainz 2006 (= Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Universalgeschichte 201).
- 7 Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Politische Kommunikation während des böhmischen Ständeaufstands zwischen Prag, Dresden, Heidelberg und München*, Frühneuzeit-Info 30, 2019, s. 177–187.
- 8 Srov. Josef JANÁČEK, *České stavovské povstání 1618–1620 (Otázky a problémy)*, FHB 8, 1985, s. 7–41, zde s. 21–23.
- 9 Václav BŮŽEK, *Nobles: Between Religious Compromise and Revolt*, in: Howard Louthan – Graeme Murdock (edd.), *A Companion to the Reformation in Central Europe*, Leiden-Boston 2015 (= Brill's Companions to the Christian Tradition 61), s. 316–337, zde s. 328–335.
- 10 Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat. Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559–1619*, Stuttgart 1970 (= Kieler Historische Studien 7), s. 369–478; Georg SCHMIDT,

před propuknutím českého stavovského povstání falcký kurfiřt Fridrich V. usiloval, aby jeho diplomaté navázali osobní vazby s hlavními představiteli nekatolických stavů v Království českém, protože od nich očekával podporu protihabsburské politiky Unie.¹¹ Po defenestraci využíval svých diplomatů k hledání nenásilného řešení náboženského konfliktu mezi českými nekatolíky a habsburským panovníkem. Rozhodující mocenskou roli v jeho diplomatických úvahách sehrával bavorský vévoda Maxmilián I.¹² Přestože roku 1616 dočasně rozpustil Ligu katolických knížat, jeho rezidence v Mnichově zůstala pevným pilířem katolicismu v Římsko-německé říši.¹³

Naznačená proměna základních cílů falcké diplomacie ovlivnila pojetí přítomné studie zaměřené na obsah politické komunikace mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou na počátku českého stavovského povstání. Před jeho propuknutím nejvýrazněji ovlivňoval její směřování Kristián I. z Anhaltu-Bernburku, na jehož úsilí navázali Ludvík Camerarius a Achác z Donína.¹⁴ Navzdory mezerovitě dochovaným pramenům autor usiloval nejen o poznání jednotlivých kroků uvedených falckých diplomatů a jejich vlivu na politické rozhodování hlavních představitelů nekatolických stavů Království českého a bavorského vévody,¹⁵ ale prostřednictvím diskursivního a sémantického rozboru diplomatických písemností se snažil nahlédnout do jejich myšlenkového světa. V případě Ludvíka Cameraria se opíralo využití zvoleného metodologického přístupu o soubor zhruba padesáti dochova-

Die Union und das Heilige Römische Reich deutscher Nation, in: Albrecht Ernst – Anton Schindling (edd.), *Union und Liga 1608/09. Konfessionelle Bündnisse im Reich – Weichenstellung zum Religionskrieg?*, Stuttgart 2010 (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg 178), s. 9–28.

11 V. BŮŽEK, *Zwischen Amberg und Wittingau. Politische Kommunikation in der Zeit des Bruderzwists im Haus Habsburg*, in: Joachim Bahlcke – Albrecht Ernst (edd.), *Schlesien und der deutsche Südwesten um 1600. Späthumanismus – reformierte Konfessionalisierung – politische Formierung*, Heidelberg 2012 (= Pforzheimer Gespräche zur Sozial-, Wirtschafts- und Stadtgeschichte 5), s. 241–259; TÝŽ, *Komunikační síť Kristiána I. z Anhaltu-Bernburgu v Království českém před propuknutím českého stavovského povstání* (v tisku).

12 Dieter ALBRECHT, *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*, München 1998.

13 Tamtéž, s. 446–447. Liga katolických knížat se dočasně proměnila v letech 1616 až 1619 v jiho-německý stavovský spolek.

14 Se shrnutím starší literatury Friedrich Hermann SCHUBERT, *Ludwig Camerarius (1573–1651). Eine Biographie*, Münster 2013; J. BAHLCHE, *Falcko-české království*; Roland GEHRKE, *Politische Allianz und religiöse Gruppenbildung am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges: Die gescheiterte Diplomatie Christians I. von Anhalt-Bernburg*, in: J. Bahlcke – A. Ernst (edd.), *Schlesien und der deutsche Südwesten um 1600*, s. 221–239; R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 297–312.

15 Metodologicky podnětně Barbara STOLLBERG-RILINGER – André KRISCHER (edd.), *Herstellung und Darstellung von Entscheidungen. Verfahren, Verwalten und Verhandeln in der Vormoderne*, Berlin 2010 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 44).

ných listů, které posílal od dubna 1618 do listopadu 1619 tajnému radovi bavorského vévody Vilému Jocherovi.¹⁶

Maxmilián I. se začal dva roky před propuknutím českého stavovského povstání vážněji zajímat o nástupnickou otázku v Římsko-německé říši,¹⁷ kde vládl nemocný a rychle stárnoucí habsburský císař Matyáš, jenž byl bezdětný.¹⁸ Navzdory rozdílům ve víře odpovídal jeho případný nástup na císařský trůn politickým představám falckého kurfiřta Fridricha V. Oba příbuzní velmoži pocházeli ze dvou větví Wittelsbachů, pro něž bylo mocensky a nábožensky nepřijatelné, aby se Matyášovým nástupcem v Římsko-německé říši stal s podporou rakouských a španělských Habsburků Ferdinand Štýrský. Prvorozený syn Karla Štýrského a Marie Bavorské mohl svými radikálními postoji k upevňování katolicismu, které uplatňoval jako vládce ve Vnitřních Rakousích,¹⁹ vychýlit křehkou konfesní rovnováhu v Římsko-německé říši vycházející ze zásad augšpurského náboženského míru.²⁰

Nejpozději od roku 1616 vysílal Fridrich V. z Heidelberku do Mnichova nejbližší důvěrníky s mimořádnými diplomatickými schopnostmi. Jejich úkolem bylo přesvědčit bavorského vévodu, aby prohloubil svoje úsilí o nástupnictví po Matyášovi v Římsko-německé říši hledáním dalších spojenců.²¹ Prvním z falckých diplomatů zapojených do vyjednávání v Mnichově byl hornofalcký místodržitel

16 Bayerisches Hauptstaatsarchiv (dále BHStA) München, Kurbayern Äusseres Archiv (dále KÄA), Sign. 4431 (Korrespondenz zwischen Dr. Wilhem Jocher, geheimer Rat und Pfleger zu Dachau, und Dr. Ludwig Camerarius, kurzfälzisch geheimer Rat zu Heidelberg, wegen der böhmischen Unruhen 1618-1619).

17 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 477; Hugo ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618*, München-Wien 1978 (= Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher 12).

18 V. PRESS, *Matthias 1612–1619*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (edd.), *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, München 1990, s. 112–123; Bernd RILL, *Kaiser Matthias. Bruderzwist und Glaubenskampf*, Graz-Wien-Köln 1999; V. BŮŽEK, *Matyáš ve sváru ctizádství a vladařských schopností*, in: týž – Rostislav Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017, s. 107–110.

19 Regina PÖRTNER, *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*, Oxford 2001; Dieter ALBRECHT, *Ferdinand II. 1619–1637*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Kaiser der Neuzeit*, s. 125–141; Robert BIRELEY, *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1587–1637*, Cambridge 2014, s. 61–89; Jiří HRBEK, *Ferdinand II. – zbožnost, trpělivost, spravedlnost*, in: V. Bůžek – R. Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740*, s. 110–113; Ulrich NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsraison. Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*, Göttingen 2018 (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Universalgeschichte 247), s. 297–303.

20 Axel GOTTHARD, *Der Augsburger Religionsfrieden*, Münster 2004.

21 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 478–479.

Kristián I. z Anhaltu-Bernburku, jehož rezidence v Amberku se proměňovala od poloviny devadesátých let 16. století nejen ve středisko kalvínské reformace v Římsko-německé říši, ale současně byla podle názoru Volkera Presse považována za „Knotenpunkt der deutschen Diplomatie“.²² Tímto hodnocením chtěl významný německý historik nepochybně zdůraznit, že kníže z Anhaltu-Bernburku dlouhodobě určoval základní směry zahraniční politiky Falce a protestantské Unie ještě před propuknutím českého stavovského povstání.

V protihabsburském zaměření falckých snah hrály klíčovou roli náboženské a mocenské zájmy nekatolických stavů nejen v Římsko-německé říši, ale také v Království českém, s jejichž hlavními aktéry udržoval hornofalcký místodržitel blízké vztahy od druhé poloviny devadesátých let 16. století, kdy se osobně seznámil s čelným představitelem Jednoty bratrské Petrem Vokem z Rožmberka.²³ Navzdory rozdílnému věku spojovalo oba velmože blízké náboženské přesvědčení a společný zájem o knihy i přírodní vědy. O desetiletí později sehrávali při zprostředkování náboženských a politických názorů mezi Heidelbergem, Amberkem a Třeboní rozhodující roli humanisticky vzdělaní dvořané, kazatelé a učenci kalvínské smýšlení ve službách hornofalckého místodržitele a posledního rožmberského vladaře, mezi nimiž k nejvlivnějším patřili lékař, alchymista a filozof Oswald Croll a německý sekretář Theobald Hock z Zweibrückenu.²⁴ Diplomatické cesty obou stoupců kalvínské reformace sloužily nejen k předávání zpráv, ale přispívaly k oboustranné výměně poznatků z alchymie, lékařství a matematiky. V neposlední řadě se zaslou-

22 V. PRESS, *Calvinismus*, s. 489.

23 Hans Georg UFLACKER, *Christian I. von Anhalt und Peter Wok von Rosenberg. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des pfälzischen Königstums in Böhmen*, München 1926; Otakar HULEC, *Politická činnost Petra Voka z Rožmberka*, Jihočeský sborník historický 37, 1968, s. 144–159, 209–224; Jarolav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 306–336; V. BŮŽEK, *Die politische Rolle der Residenz Peter Woks von Rosenberg in Třeboň/Wittingau zur Zeit des Bruderzwists*, in: týž (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14), s. 307–330; TÝŽ, *Zwischen Amberg und Wittingau*, s. 241–259.

24 Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Oswald Croll and his Relation to the Bohemian Lands*, Acta Comeniana 15–16, 2002, s. 169–182; TÁŽ, *Mezi lékařstvím a politikou. Působení Oswalda Crolla v českých zemích v době vlády Rudolfa II.*, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 367–380; Václav BOK, *Die Bibliotheken von Theobald und Hans Höck von Zweibrücken nach einem Inventar von 1618*, in: Ulman Weiß (ed.), *Buchwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Helmut Claus zum 75. Geburtstag*, Epfendorf am Neckar 2008, s. 341–356; V. BŮŽEK, *Theobald Hock z Zweibrückenu mezi Amberkem, Třeboní a Žumberkem*, in: Kateřina Drsková (ed.), *Linguis diversis libri loquuntur. Sborník k 65. narozeninám paní profesorky Jitky Radimské*, České Budějovice 2013 (= Opera romanica 14), s. 307–330.

žili o rozšiřování spisů kalvinských teologů z okruhu kurfiřtského dvora v Heidelbergu do českých zemí.²⁵

Jakmile se začalo od přelomu let 1608 a 1609 vkrádat do vztahů mezi Petrem Vokem z Rožmberka a Kristiánem I. z Anhaltu-Bernburku kvůli názorovým neshodám vzájemné odcizení,²⁶ spoléhal hornofalcký místodržitel na zprávy od dalších českobratrských šlechticů, zvláště Václava Budovce z Budova a Karla staršího ze Žerotína.²⁷ Rychle si našel cestu k vlivným katolickým šlechticům nejen v nejvyšších zemských úřadech, ale také na císařském dvoře.²⁸ Zároveň svou pozornost soustředil na jednání s Georgem Erasmem Tschernemblem a dalšími představiteli nekatolických stavů v Horních a Dolních Rakousích.²⁹

Příprava většiny politických schůzek hornofalckého místodržitele v Praze spočívala na bedrech jeho agenta Ludvíka Cameraria, který nahradil zesnulého Oswalda Crolla.³⁰ Vzdělaný právník pocházející z rodiny věhlasného lékaře a botanika zahájil svou kariéru na dvoře falckého kurfiřta Fridricha IV. v Heidelbergu roku 1598.³¹ Kníže z Anhaltu-Bernburku oceňoval pracovitost, přesnost, jazykové znalosti, politický rozhled mladého kalvinisty a obsah zpravodajských relací zasílaných do Amberku.³² Jeho diplomatických schopností využil poprvé především v létě 1609, kdy se zúčastňoval v jeho zastoupení jednání s Rudolfem II. a nekatolickými stavy Království českého o náboženských poměrech v zemi.³³

Přestože místodržitel Horní Falce neztrácel zájem o dění v Království českém, věnoval po podepsání Majestátu na náboženskou svobodu prvořadou pozor-

25 Podrobněji s odkazy na prameny V. BŮŽEK, *Komunikační síť Kristiána I. z Anhaltu-Bernburku*.

26 To bylo patrné zvláště po nevydařené třeboňské schůzi v listopadu 1608, kde chtěl kníže z Anhaltu-Bernburku jednat s Petrem Vokem, Georgem Erasmem Tschernemblem, Bernardem z Puchheimu a Karlem starším ze Žerotína. K tomu Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 598.

27 Julius GLÜCKLICH (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*, Praha 1912, s. 15–16, Václav Budovec z Budova Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 11.–18. února 1609; František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591–1610*, Praha 1904 (= Archiv český 27), s. 394–395, 400–402, Karel starší ze Žerotína Matyášovi Timinovi z Ottenfeldu, 14. listopadu 1608, 8. prosince 1608.

28 Marie KOLDÍNSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 163–166.

29 H. G. UFLACKER, *Christian I. von Anhalt*, s. 105–110; A. STROHMEYER, *Konfessionskonflikt*, s. 162–177.

30 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 79–82.

31 Tamtéž, s. 61.

32 Tamtéž, s. 66–69.

33 Tamtéž, s. 80–81.

nost politickým záležitostem v Římsko-německé říši.³⁴ Do dědického sporu o vévodství Jülich a Kleve, který propukl mezi braniborským kurfiřtem Janem Zikmundem a falcko-neuburským vévodou Volfgangem Vilémem, se snažil proti mocenským zájmům Rudolfa II. zapojit francouzského krále Jindřicha IV. Jelikož Braniborsko a Falcko-Neubursko patřily k Unii protestantských knížat, chtěl hornofalcký místodržitel jejich podporou ze strany Francie proti císaři demonstrovat sílící mocenský vliv tohoto náboženského seskupení v Římsko-německé říši pod vedením falckého kurfiřta vymezujícím se vůči luteránskému Sasku.³⁵

Když se francouzský král stal v polovině května 1610 obětí atentátu náboženského fanatika,³⁶ obrátil kníže z Anhaltu-Bernburku pozornost do Anglie.³⁷ Výsledkem jeho diplomatické činnosti bylo nejen dojednání sňatku falckého kurfiřta Fridricha V. a dcery anglického krále Alžběty, ale také podepsání smlouvy mezi Uníí protestantských knížat a Anglií, již obě strany tehdy považovaly za protiváhu mocenských dohod rakouských a španělských Habsburků.³⁸ V době, kdy dědictví Jülich a Kleve překvapivě získal za závazek spojenectví od Rudolfa II. saský kurfiřt Kristián II.,³⁹ pokládal hornofalcký místodržitel spolupráci mezi Heidelbergem, Amberkem a Londýnem z hlediska mocenských zájmů Unie protestantských knížat v Římsko-německé říši za strategicky neobyčejně důležitou, protože pokusy o její rozšíření do Saska a Království českého se dlouhodobě nesetkávaly s očekávaným ohlasem.⁴⁰

Anhaltovy představy o spolupráci s Petrem Vokem při zamýšleném rozšiřování protestantské Unie směrem na východ se zhroutily s konečnou platností na přelomu let 1610–1611, kdy do Království českého vtrhlo z Pasova vojsko arcikní-

34 Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014 (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 46); Jiří JUST, 9. 7. 1609. *Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009.

35 R. GEHRKE, *Politische Allianz*, s. 232–233.

36 Anton SCHINDLING, *Atentát na francouzského krále Jindřicha IV. Politická vražda ve věku konfesionalizace*, Český časopis historický (dále ČČH) 110, 2012, s. 234–253.

37 S odkazy na starší literaturu a badatelsky málo využitě prameny nově Pavel KRÁL, *Political Communication between Prague, Heidelberg and London at the Time of the Bohemian Revolt. Correspondence and communication networks*, Opera historica 20, 2019, s. 163–188.

38 R. GEHRKE, *Politische Allianz*, s. 233–234.

39 Bedřich JENŠOVSKÝ, *Politika kurfiřta saského v Čechách v posledních letech vlády Rudolfa II. Na základě pramenův archivních*, Praha 1913, s. 24–26; J. HAUSENBLASOVÁ, *Die diplomatischen Aktivitäten des sächsischen Kurfürsten Christians II. in Prag 1609*, in: J. Hausenblasová – J. Mikulec – M. Thomsen (edd.), *Religion und Politik*, s. 63–81.

40 Blíže P. KRÁL, *Political Communication*, zvláště s. 177–186.

žete Leopolda,⁴¹ neboť rožmberský vladař odmítl vojenskou spolupráci českých a rakouských nekatolických stavů při společné obraně zemských hranic.⁴² Oba velmoži se názorově rozcházeli v pojetí práva na odpor proti panovníkovi. Jestliže kníže z Anhaltu-Bernburku zřetelně usiloval v zápasu proti vládnoucím Habsburkům o propojení nekatolických stavů ve střední Evropě na vojenském základě, Petr Vok z Rožmberka naopak chápal panovníka jako starobylou a bohem posvěcenou záruku křesťanské svornosti („*hlavu přirozeného řádu*“) v Království českém, za niž nesl odpovědnost společně s nejvyššími zemskými úředníky („*předními osobami země*“) bez ohledu na jejich konfesní příslušnost.⁴³

V Anhaltových záměrech na spolupráci s Unií nahradili v následujících letech Petra Voka z Rožmberka především Jan Jiří ze Švamberka, Karel starší ze Žerotína a Jan Jiří Krnovský, ačkoliv měli odlišné názory na způsoby případného ukončení vlády Habsburků v zemích Koruny české. Hornofalcký místodržitel nadále vedl příležitostnou korespondenci s Theobaldem Hockem z Zweibrückenu.⁴⁴ Do jeho tvrže v Žumberku příležitostně zasílal po smrti posledního rožmberského vladaře zprávy z Heidelberku také Ludvík Camerarius, jenž se mezitím stal tajným radou falckého kurfiřta a podílel se na všech jeho zásadních politických rozhodnutích.⁴⁵ Navzdory korespondenci s politickým obsahem kníže z Anhaltu-Bernburku po Švamberkovi a Hockovi opakovaně požadoval, aby mu pomohli k výplatě 30 000 kop grošů míšeňských, které Petr Vok daroval Unii protestantských knížat.⁴⁶ K přerušení písemné komunikace mezi Amberkem, Třeboní a Žumberkem došlo teprve roku 1615, kdy hornofalcký místodržitel obdržel dlužnou částku, Jan

41 Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935; Carolin PECHO, *Fürstbischof, Putschist, Landesherr. Erzherzog Leopolds Herrschaftsentwürfe im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*, Berlin 2017 (= Geschichte 139), s. 227–288.

42 J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy II*, s. 620–622; Hans STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*, Linz 1953, s. 224–226.

43 A. STROHMEYER, *Konfessionskonflikt*, s. 48–61, 94–129; Václav BŮŽEK, *Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během bratrského sporu Rudolfa II. a Matyáše*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 110–123, zde s. 120–121.

44 Národní archiv (dále NA) Praha, Přepisy, Zerbst I c (1611–1619), Kristián I. z Anhaltu-Bernburku Theobaldu Hockovi z Zweibrückenu, 8. července 1614; Theobald Hock z Zweibrückenu Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 9. listopadu 1614.

45 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 82.

46 NA Praha, Přepisy, Zerbst I c (1611–1619), Jan Jiří ze Švamberka Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 4. února 1612.

Jiří ze Švamberka se přestěhoval do ústraní na Orlíku a Theobald Hock z Zweibrückenu čelil obvinění, že padělal doklady o svém šlechtickém původu.⁴⁷

Když ztroskotala jednání s Petrem Vokem z Rožmberka a dalšími představiteli českých nekatolických stavů o rozšíření Unie, znovu obrátil Kristián I. z Anhaltu-Bernburku pozornost do Anglie a Nizozemí. Na přelomu let 1613 a 1614 se mu podařilo uzavřít spojeneckou smlouvu s nizozemskými stavy, které se hlásily ke kalvinismu.⁴⁸ Rozhovory o případném rozšíření Unie do luteránských oblastí Římsko-německé říše (zvláště do Saska) a také do Království českého spočívaly na bedrech Ludvíka Cameraria.⁴⁹ Vlivný diplomat hledal z Anhaltova pověření spojence, kteří by mu pomohli najít cestu k saskému kurfiřtovi a měli blízko k nekatolickým šlechticům v Království českém a Falci. Přednostně spoléhal na příslušníky bohatě rozvětveného hraběcího rodu purkrabích z Donína, kteří působili ve službách kurfiřtských dvorů v Heidelbergu, Berlíně a Drážďanech a byli vzájemně spojeni příbuzenskými vazbami nejen v Římsko-německé říši, ale měli rodové větve také v Čechách, Horní Lužici, Slezsku a později ve Švédsku. Kristián I. z Anhaltu-Bernburku i Ludvík Camerarius se obraceli při diplomatickém prosazování politických a náboženských zájmů Unie v zahraničí na bratry Abraháma, Acháce a Kryštofa z Donína. Všichni dokázali ve prospěch falcké diplomacie využívat svých mimořádných jazykových znalostí, nebývalého rozhledu po politickém dění v Evropě a osobních vazeb k vlivným stoupcům kalvinismu za hranicemi Římsko-německé říše, především ve Francii a Nizozemí, které si vybudovali při kavalírských cestách.⁵⁰

Diplomatické úsilí Ludvíka Cameraria mělo v letech 1616–1617 zabránit v Království českém a následně v Římsko-německé říši volbě radikálního katolíka Ferdinanda Štýrského a nabídnout vhodnějšího kandidáta na trůn přijatelného pro nábožensky znesvářené stavy. Obdobně jako pro předsedu tajné rady na císařském dvoře Melchiora Klesla, představoval pro Ludvíka Cameraria možné východisko

47 K jarnímu účetnímu termínu vymizela dlužná částka ze švamberských účtů (Státní oblastní archiv Třeboň, Cizí rody – registratura, z Rožmberka, sign. 24 a, fasc. II–III; ze Švamberka, kart. 11); NA Praha, Přepisy, Zerbst I c (1611–1619), memoriál Kristiána I. z Anhaltu-Bernburku, 26. ledna 1613.

48 R. GEHRKE, *Politische Allianz*, s. 233–234; P. KRÁL, *Political Communication*, s. 172–177.

49 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 93–95, 106.

50 Srov. *Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna I*, Berlin 1877, s. 168–170; Volker PRESS, *Das Haus Dohna in der europäischen Adelsgesellschaft des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Andreas Mehl – Wolfgang Christian Schneider (edd.), *Reformation et Reformationes. Festschrift für Lothar Graf zu Dohna zum 75. Geburtstag*, Darmstadt 1989, s. 371–402, zde s. 381–387; Lothar Graf zu DOHNA, *Die Dohnas und ihre Häuser. Profil einer europäischen Adelsfamilie I–II*, Göttingen 2013, zde I, s. 245–249; F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 101–102.

velmistr řádu německých rytířů arcikníže Maxmilián, jenž mohl jako nejstarší žijící bratr Matyáše na základě dynastických zvyklostí uplatňovat na trůn oprávněný nárok. Podle Kleslova názoru by volba kompromisního uchazeče o císařský trůn výrazně přispěla k upevnění vnitřní jednoty politicky a nábožensky roztržitého Římsko-německé říše, o níž dlouhodobě usiloval.⁵¹ Arcikníže Maxmilián však nejevil s ohledem na předběžné rodové dohody o nástupnictví zájem. Nejenže vyjádřil podporu Ferdinandu Štýrskému, jemuž jako adoptovanému synovi vládnoucího císaře postoupil svá nástupnická práva, ale ostře zakročil proti záměrům Melchiora Klesla.⁵² Náhradní řešení viděl Ludvík Camerarius v bavorském vévodovi Maxmiliánovi I., jemuž však nebyl zpočátku zcela nakloněn Kristián I. z Anhaltu-Bernburku.⁵³

Přestože Ludvík Camerarius pobýval na jaře 1617 v Praze, nemohl výrazněji ovlivnit české nekatolíky, aby nesouhlasili s nástupem Ferdinanda Štýrského na český trůn. Navzdory svým diplomatickým schopnostem postrádal výraznější oporu v komunikačních sítích s hlavními aktéry nekatolických stavů, které si vybudoval o deset let dříve v Království českém hornofalcký místodržitel. Po zasedání zemského sněmu Království českého v červnu 1617, kdy stavové překvapivě přijali za českého krále Ferdinanda Štýrského, jenž se před svou korunovací zavázal k dodržování Majestátu na náboženskou svobodu,⁵⁴ zesílil nátlak falckého kurfirtra na bavorského vévodu. Maxmilián I. podmiňoval svůj souhlas podporou francouzských Bourbonů, kteří však o situaci v Římsko-německé říši nejevili větší zájem.⁵⁵

Váhání bavorského vévody využil španělský vyslanec na císařském dvoře Inigo Vélez de Guevara y Tassis, hrabě Oñate, jemuž se podařilo po delším úsilí zprostředkovat na sklonku července 1617 rodovou dohodu mezi oběma větvemi Habsburků, podle níž byl Matyášovým nástupcem v Římsko-německé říši prohlášen Ferdinand Štýrský. Jeho dosavadní odpůrce španělský král Filip III. byl odškodněn nejen příslibem územních zisků v Alsasku a Ortenau, ale také severoitalskými říšskými lény Finale a Piombino.⁵⁶ Znění Oñateho smlouvy výrazně oslabilo vliv Melchiora Kles-

51 T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht* I, s. 375–376; U. NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsräson*, s. 297–303.

52 V. PRESS, *Matthias 1612–1619*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Kaiser der Neuzeit*, s. 121–122; Pavel MAREK, *Velmistr řádu německých rytířů arcikníže Maxmilián*, in: V. Bůžek – R. Smišek (edd.), *Habsburkové 1526–1740*, s. 241–243.

53 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 99–111; D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 477–478.

54 Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, s. 5–42.

55 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 478–479; R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 231–239.

56 T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht* I, s. 375–376; U. NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsräson*, s. 342–350.

la na říšskou politiku a na Matyášovo státnické rozhodování v posledních dvou letech jeho života.⁵⁷

Jelikož obsah Oňateho smlouvy nebyl přijatelný pro Unii protestantských knížat, vypravil se Fridrich V. do Mnichova, kde se počátkem února 1618 snažil přesvědčit Maxmiliána I., aby se ucházel o císařskou korunu po Matyášovi.⁵⁸ Na přípravách cesty se významně podílel Kristián I. z Anhaltu-Bernburku, jenž zásadně změnil po podepsání Oňateho smlouvy názor na očekávanou politickou roli bavorského vévody v Říšsko-německé říši. Navzdory vzájemným rozdílům ve víře spojoval případnou císařskou vládu Maxmiliána I. s udržením „*deutsche Libertät*“, potvrzující říšským stavům samostatný výkon starobyklých práv na teritoriu jejich moci bez souhlasu císaře, včetně svobodného rozhodování o víře, jak ustanovil augšpurský náboženský mír. Nástupnictví Ferdinanda Štýrského naopak vyvolávalo v jeho úvahách vážné obavy z propuknutí náboženských válek jako odpovědi na ohrožení práv říšských stavů určovat na území své vlády konfesi.⁵⁹

Když Maxmilián I. nabídku Fridricha V. jednoznačně odmítl, přesunulo se jednání o jeho možném nástupnictví na císařský trůn do diplomatické roviny. Ludvík Camerarius podrobně objasňoval názory falckého kurfiřta tajnému radovi bavorského vévody Vilému Jocherovi.⁶⁰ Jejich korespondence vykazovala rysy náboženské polemiky dvou právnicky vzdělaných humanistů,⁶¹ v níž kalvinisticky smýšlející Ludvík Camerarius vysvětloval svému katolickému odpůrci především podstatu náboženského konfliktu v Království českém a kroky Unie protestantských knížat v její zahraniční politice.⁶² Jeho listy přicházely do kanceláře tajné rady

57 Heinz ANGERMEIER, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Khlesl*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Germanistische Abteilung 110, 1993, s. 249–330; R. BIRELEY, *Ferdinand II*, s. 79–89.

58 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 483–484.

59 Tamtéž, s. 485–486; Georg SCHMIDT, *Die Idee „deutsche Freiheit.“ Eine Leitvorstellung der politischen Kultur des Alten Reiches*, in: Martin van Gelderen – Georg Schmidt – Christopher Snigula (edd.), *Kollektive Freiheitsvorstellungen im frühneuzeitlichen Europa*, Frankfurt am Main 2006, s. 159–190.

60 BHStA München, KÄA, sign. 4431. Na Camerariovu korespondenci s Vilémem Jocherem stručně upozornil F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 112. Vilém Jocher se stal tajným radou Maxmiliána I. roku 1601. K tomu Maximilian LANZINNER, *Fürst, Räte und Landstände. Die Entstehung der Zentralbehörden in Bayern 1511–1598*, Göttingen 1980, s. 132.

61 Odbornou literaturu k náboženským polemikám shrnul Albert KUBIŠTA, *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 389–407, zvláště s. 389–393.

62 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 112, 144, 150.

na dvoře v Mnichově („*München, in die geheimbe Kanzlei zuliefern*“), kde Vilém Jocher využíval jejich obsahu k sestavování komentovaných relací pro bavorského vévodu jako podkladů pro jeho rozhodování o politických otázkách Římsko-německé říše.⁶³

Camerariova korespondence z dubna a první poloviny května 1618 přibližovala politické kroky falckého kurfiřta jednajícího v Heidelbergu s kolínským kurfiřtem Ferdinandem Bavorským a trevírským kurfiřtem Lotharem Metternichem o případné císařské volbě bavorského vévody.⁶⁴ Rozdíly ve víře přítomných kurfiřtů nebyly v očích Fridricha V. překážkou jejich zamýšleného jednotného postupu při volbě Matyášova nástupce na blížícím se zasedání kurfiřtů v Řezně. Navíc Ludvík Camerarius upozorňoval Viléma Jochera na sílící politickou moc Ferdinanda Štýrského, zvoleného v polovině května 1618 uherským králem.⁶⁵

Ačkoliv Camerarius bedlivě sledoval příjezd kurfiřtů do Řezna, se znepokojením posílal do Mnichova zprávy o rostoucím náboženském napětí v Království českém.⁶⁶ V Amberku očekával jeho komentáře kníže z Anhaltu-Bernburku, jemuž nechyběly podrobné relace o narůstajícím počtu stížností kvůli porušování Maještátu na náboženskou svobodu. V březnu 1618 mu jeho agent Jan Löwe obsírně sděloval, že Matyáš zamítl stížnost defenzorů, v níž upozorňovali na pošlapávání svobod luteránů v Broumově a Hrobu.⁶⁷ Jakmile se hornofalcký místopředseda dozvěděl o konání nepovoleného sjezdu nekatolických stavů Království českého, požádal Cameraria o stanovisko, aby se rychle vyznal v nastalé situaci.⁶⁸

Ještě před ukončením zasedání kurfiřtů v Řezně odcestoval Ludvík Camerarius do Heidelbergu, kde ho zastihly týden po pražské defenestraci, uskutečněné 23. května 1618, zprávy o jejím průběhu.⁶⁹ Přestože zpočátku nedokázal rozpoznat

63 BHStA München, KÄA, sign. 4431 – citovanou poznámkou byla v Mnichově opatřena většina Camerariových listů; srov. F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 150.

64 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 2. dubna 1618, fol. 14–15; 15. dubna 1618, fol. 16–18; 18. května 1618, fol. 20–21.

65 R. BIRELEY, *Ferdinand II*, s. 88; U. NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsräson*, s. 303–308.

66 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 23. května 1618, fol. 34–34^r.

67 NA Praha, Přepisy, Zerbst I c/1–4 (1611–1619), Jan Löwe Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 13. března 1618; 19. března 1618; Julius GLÜCKLICH, *O defensorech a českém povstání 1618–1620*, ČČH 27, 1921, s. 63–93; Jan KILIÁN, *11. 12. 1617. Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*, Praha 2007.

68 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 103.

69 Se shrnutím poznatků starší literatury především J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 111–234; V. BŮŽEK, *Tři setkání s aktéry staroměstské exekuce*, in: týž (ed.), *Dílo Josefa Petráně a současná*

její skutečné příčiny, obával se ohrožení mírových poměrů ve střední Evropě.⁷⁰ Když líčil Vilému Jocherovi do Mnichova, že „*Pragische Comotion*“ se odehrála v české dvorské kanceláři na Pražském hradě, nechyběly mu podrobnosti o radikálním vystoupení nekatolických stavů Království českého proti místodržícím, obviňeným z porušování náboženské svobody v zemi.⁷¹

Měsíc po defenestraci vyvolával postup českých nekatolických stavů obrovské zděšení v katolickém prostředí Říšsko-německé říše a obavy z propuknutí válečného konfliktu. Španělský vyslanec na císařském dvoře hrabě Oñate a duchovní kurfiřti katolického vyznání označovali v listech Maxmiliánovi I. vystoupení českých nekatolíků za vážné ohrožení svobody římské víry.⁷² Teprve 15. června 1618 představil Ludvík Camerarius podrobněji své názory na pražskou defenestraci („*Böhmische Comotion*“) v dopisu Vilému Jocherovi.⁷³ Přestože obdobně jako falcký kurfiřt vyjádřil vystoupení nekatolických stavů v Království českém uznání, považoval za nezbytné, aby se neprodleně začaly hledat nenásilné cesty k jejich smíření s katolíky a panovníkem, kteří je považovali za „*böse Leute*“. V opačném případě se obával, že náboženský konflikt v Království českém přeroste ve válku za hranice země a ohrozí mír v Evropě. Kompromisní řešení vyhocené situace („*sonderbare Compactata*“) mohl zprostředkovat podle Camerariova přesvědčení saský kurfiřt Jan Jiří I., třesící se mezi českými nekatolickými stavy velké vážnosti, ačkoli se nehlásil k Unii protestantských knížat.⁷⁴ Aby se přesvědčil, že nekatoličtí stavové podpoří zamýšlený postup, chtěl v nejbližší době vypravit do Prahy mimořádného falckého agenta. Jestliže by jeho zjištění byla v souladu s Camerariovým názorem, očekával při zprostředkování vztahů nábožensky znesvářených stavů v Království českém účast falckého kurfiřta. Viléma Jochera vybízel, aby se připojil k oběma kurfiřtům také bavorský vévoda.

historická věda. Pocta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích Josefu Petráňovi, Praha 2020, s. 29–39.

70 Srov. R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 9.

71 BHStA München, KAA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 30. května 1618, fol. 42–43.

72 *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618–1651. Erster Teil. Erster Band: Januar 1618–Dezember 1620. Auf Grund des Nachlasses von Karl Mayr-Deisinger bearbeitet und ergänzt von Georg FRANZ*, München-Wien 1966, s. 31, hrabě Oñate Maxmiliánovi I., 4. června 1618; s. 32–34, kolínský arcibiskup Ferdinand Bavorský Maxmiliánovi I., 10. června 1618; s. 39–40, Maxmilián I. mohučskému arcibiskupovi Janu Schweickardovi z Kronberku, 25. června 1618.

73 BHStA München, KAA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 15. června 1618, fol. 46–49; ve výtahu *Briefe und Akten*, s. 40–42.

74 I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 12–15.

Maxmilián I. dostával novinky o dění v Praze prostřednictvím Jaroslava Bořity z Martinic, jenž našel po defenestraci v jeho mnichovské rezidenci dočasný azyl.⁷⁵ Jezuity vychovaný karlsštejnský purkrabí nahlížel události z české dvorské kanceláře optikou násilného činu nekatolických stavů proti katolíkům.⁷⁶ Jako projevy nebývalé hrůzy líčil Maxmiliánovi I. vyhození místodržících a písaře z oken hejtman ve Furthu Matyáš Rosenhammer.⁷⁷ O několik dnů později psal do Mnichova, že Vilém starší Popel z Lobkovic na příhraničním panství Horšovský Týn násilně vystoupil proti katolíkům, kteří hledali ochranu u sousedních vrchností.⁷⁸ Když Lobkovicovy kroky hodnotil, neopomněl zdůraznit, že katolicky vychovaný šlechtic se teprve před třemi roky rozhodl pro náboženskou konverzi a zařadil se mezi stoupence kalvínství.⁷⁹

Z uvedených svědectví mohl bavorský vévoda skutečně usuzovat, že „*die Freiheit der katholischen Religion ist sehr bedroht*“, jak otevřeně sděloval koncem června 1618 mohučskému arcibiskupovi Janu Schweickardovi z Kronberku.⁸⁰ Měsíc po defenestraci se utvrzoval v přesvědčení, že násilné vystoupení nekatolických stavů v Království českém („*beheimische Rebellion*“) vycházelo jednoznačně z náboženských důvodů. Navíc neskrýval svoje vážné obavy, že čeští nekatolíci usilovali o širokou podporu mezi říšskými protestanty.⁸¹ Přestože Matyáš opakovaně

75 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 490.

76 Srov. Miroslav TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia II. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges. Der Kampf um Böhmen. Quellen zur Geschichte des Böhmischen Krieges (1618–1621)*, Praha 1972, č. 50, s. 42–49, Jaroslav Bořita z Martinic líčí průběh pražské defenestrace, 23. května 1618; Josef KADEŘÁBEK, *Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665)*, Praha 2018, s. 41–74.

77 BHStA München, KÄA, sign. 212 (Der Aufstand der böhmischen Stände gegen den Kaiser und die Jesuiten, ferner die böhmische Kriegsrüstung 1617–1620), zpráva Matyáše Rosenhammera Maxmiliánovi I., 27. května 1618 („... nächst erschienenen Mittwoch, den 23. Mai, zu Prag mit 500 bewerther Mann auf dem Hradschin in die Römische Kaiserliche Maiestät Residenz gefallen, alle Briefe und geheime Acta nicht allein zu sich genommen und dem Herren Schlag worden, neben einem anderen Herren über die Fensterei abgeworfen, hinnach auf sich geschossen, an Leben verletzt und den Secretarii die Schreiben umb Maul gezogen...“), nefol.

78 Tamtéž, Matyáš Rosenhammer Maxmiliánovi I., 10. června 1618; srov. Jan FRIDRICH, *Vilém starší Popel z Lobkovic ve světle své korespondence z let 1621–1623*, *Minulosti Západočeského kraje* 15, 1979, s. 201–219.

79 BHStA München, KÄA, sign. 212, Matyáš Rosenhammer Maxmiliánovi I., 23. června 1618 („... dessen Eltern sein catholisch gewest, er ist aber vor drei Jahren ein Calvinist worden“), nefol.; J. FRIDRICH, *Vilém starší Popel z Lobkovic*, s. 201.

80 *Briefe und Akten*, s. 39–40, Maxmilián I. mohučskému arcibiskupovi Janu Schweickardovi z Kronberku, 25. června 1618.

81 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 490–491; k označení nekatolických stavů za rebely ze strany císaře srov. dopis místodržících Matyášovi z 2. června 1618 – M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica II*, č. 63, s. 53; č. 87, s. 58, Karel starší ze Žerotína Hartwigovi ze Stittenu, 26. července 1618.

žádal bavorského vévodu o vojenský zásah proti nekatolickým stavům v Království českém, bylo Maxmiliánovo stanovisko v letních měsících 1618 krajně zdrženlivé, protože nechtěl rozpoutat náboženskou válku v Římsko-německé říši.⁸² Pozorněji se začal zajímat pouze o vojenské zabezpečení česko-bavorské hranice probíhající z podnětu direktorů a sledoval pohyb větších skupin ozbrojených osob v českém příhraničí mezi Domažlicemi, Horšovským Týnem, Klatovy, Plzní a Sušicí.⁸³

Před polovinou července 1618 přicházely do Mnichova zprávy od Maxmiliánova komorního rady Kryštofa z Hohenzollernu a hejtmána ve Furthu Matyáše Rosenhammera o přípravách na válečná tažení v Království českém. Bavorský vévoda věděl, že panovník přikázal rozesílat mandáty, v nichž žádal pány, rytíře a královská města o urychlené odvedení berní schválených na českém zemském sněmu před třemi roky, aby mohl „mocí válečnou“ zakročit proti nekatolickým stavům v Království českém. Jejich české originály se dostávaly do bavorských příhraničních městeček z Plzně.⁸⁴ Stranou Maxmiliánovy pozornosti nezůstávaly ani snahy direktorů, kteří ve stejné době hledali zdroje k financování vojska nekatolických stavů pod vedením Jindřicha Matyáše z Thurnu.⁸⁵

Ve druhé polovině srpna 1618 zneklidňoval bavorského vévodu narůstající počet zpráv o pohybu čtyř set ozbrojených jezdců vypravených z Amberku na pomoc vojsku nekatolických stavů v Království českém.⁸⁶ O měsíc později odmítl dokonce pomoc při obraně zemské hranice nabídnutou Petrem Arnoštem z Mansfeldu, jehož vyslal do Království českého z podnětu Fridricha V. savojský vévoda Karel Emanuel I., aby bránil zájmy nekatolických stavů. Ačkoli se hlásil ke katolicismu,

82 *Briefe und Akten*, s. 44, Matyáš Maxmiliánovi I., Vídeň, 3. července 1618.

83 Jaroslav PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence kanceláře českých direktorů z let 1618 a 1619*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 7, 1934, s. 1–185, zde s. 27, 33–36, 40, 46.

84 BHStA München, KÄA, sign. 212, Hans Adam Grim Kryštofovi z Hohenzollernu, 13. července 1618, nefol.; Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621 (K postavení a vývoji města v době českého stavovského povstání)*, FHB 8, 1985, s. 157–209.

85 BHStA München, KÄA, sign. 212, Hans Adam Grim Kryštofovi z Hohenzollernu, 13. července 1618, nefol.; Matyáš Rosenhammer Kryštofovi z Hohenzollernu, 20. července 1618 a 31. července 1618, nefol.

86 Tamtéž, Matyáš Rosenhammer Kryštofovi z Hohenzollernu, 18. srpna 1618, 23. srpna 1618 a 30. srpna 1618, nefol.; srov. *Briefe und Akten*, s. 45–47, Vilém Jocher Ludvíku Camerariovi, 3. července 1618 („Weiss nichts nähers über die Gerüchte, die von einem Zusammenhang zwischen Kurpfalz und Böhmen umlaufen, vermutet aber, dass die pfälzischen Werbungen der Anlass zu solchem Gerede sind.“); BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 8. července 1618, fol. 60–62.

patřil k odpůrcům Habsburkům. Za vojenskou pomoc Unii protestantských knížat a českým nekatolickým stavům očekával falckou podporu při císařské volbě.⁸⁷

Okolo 10. června 1618 dorazili do bavorských příhraničních měst poslové z Plzně s českou verzí první apologie nekatolických stavů Království českého,⁸⁸ kterou vydali v květnu, aby v zahraničí velmi stručně vysvětlili svoje cíle, objasnili do-
savadní postup a představili vládu direktorů.⁸⁹ Podrobněji rozebírala důvody jejich vystoupení teprve druhá apologie z prosince 1618.⁹⁰ Podle jejího znění byli za hlavní narušitele obecného dobrého v zemi považováni místodržící, protože potlačovali Majestátem zaručenou svobodu víry a umožňovali zvláště jezuitům, aby ji porušovali.⁹¹ Uskutečněná defenestrace byla předem promyšleným způsobem potrestání hlavních viníků. Jelikož apologie nezamlčovala, že kroky nekatolických stavů nebyly namířeny proti habsburskému panovníkovi, jejich zahraniční příznivci zpočátku považovali napětí v Království českém za ryze náboženský konflikt, který se nelišil svou podstatou od střetů mezi stoupenci reformace a katolicismu v dalších zemích.

Přestože Ludvík Camerarius podle svého vyjádření ještě 26. července 1618 apologii nečetl,⁹² ale již o ní slyšel, viděl přímou souvislost mezi defenestrací a porušováním náboženské svobody v Království českém, zaručené Majestátem.⁹³ O týden později obdržel zprávu, že direktori dali vytisknout německý a latinský překlad apologie, který však ještě nedržel v ruce. V listě Vilému Jocherovi se netajil obavami z vypuknutí náboženské války v Království českém, jejíž očekávané hrozivé důsledky srovnával se střety mezi nizozemskými kalvinisty a španělskými katolíky. Krve-

87 BHStA München, KĀA, sign. 212, Matyáš Rosenhammer Kryštofovi z Hohenzollernu, 18. září 1618, 23. září 1618 a 20. listopadu 1618, nefol.; D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 491; J. DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621*, s. 161–162; R. GEHRKE, *Die gescheiterte Diplomatie*, s. 236–237.

88 BHStA München, KĀA, sign. 212, Hans Adam Grim Kryštofovi z Hohenzollernu, 10. června 1618 („*Haben Sie in der Beilag ein Libel und Apologia in beheimische Sprach zum Empfangen, welches mir von Bürgermeister und Rath der Stadt Pilsen bei einigen Boten gestrings Tags zugeschickt.*“), nefol. Blíže k rozeslání stavovské apologie do všech královských měst M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica* II, č. 55, s. 51, 28. května 1618.

89 Antonín MARKUS, *Stavovské apologie z roku 1618*, ČČH 17, 1911, s. 58–74, 200–217, 304–315, 421–435; J. BÄHLCKE, *Regionalismus*, s. 404.

90 Václav ŠUBERT, *Apologie druhá stavů Království českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod obojí způsobou přijímajících, která roku 1618 na ospravedlnění Čechů před Evropou od týchž pánův stavů v českém i německém jazyku tiskem vydaná, nyní opět k poučení a oslavení milého národa našeho na světlo vychází*, Praha 1862; J. BÄHLCKE, *Regionalismus*, s. 404–405.

91 V. ŠUBERT, *Apologie druhá*, zvláště s. 27–28.

92 BHStA München, KĀA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 26. července 1618, fol. 78–79.

93 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 20. července 1618, fol. 74–75; *Briefe und Akten*, s. 52–55, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 29. července 1618.

prolití nebylo podle Cameraria cestou k obnovení náboženské svobody.⁹⁴ Při hledání východiska z konfliktu mezi Matyášem a nekatolickými stavy měli podle falckého diplomata sehrát zásadní zprostředkovatelskou roli falcký a saský kurfiřt.⁹⁵ Diplomatičké řešení nebylo v rozporu s argumenty Viléma Jochera, které objasnil počátkem července bez bližšího uvedení zprostředkovatelských stran bavorskému vévodovi a tlumočil Camerariovi.⁹⁶

Kroky Kristiána I. z Anhaltu-Bernburku nasvědčovaly tomu, že nečekal na společné stanovisko Unie protestantských knížat k událostem v Království českém a začínal hrát dvojí hru na vlastní pěst. Zatímco vyslanec falckého kurfiřta Andreas Pawel vyjednával v srpnu 1618 ve Vídni o podmínkách případného smíru mezi císařem a nekatolíky v Království českém, připravoval hornofalcký místodržitel o několik týdnů později instrukce pro Acháce z Donína, chystajícího se v čele falckého poselstva do Prahy, aby vyslechl požadavky nekatolických stavů.⁹⁷ Jeho bratr Kryštof z Donína vyjel v červenci 1618 z Heidelberku do Drážďan, kde tlumočil saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu I. nabídku, aby jednání mezi císařem a nekatolickými stavy Království českého zprostředkovali diplomaté Falce a Saska za podpory brandenburského kurfiřta Jana Zikmunda z Hohenzollernu, mohučského kurfiřta Jana Schweickarda z Kronberku a bavorského vévody Maxmiliána I.⁹⁸ Přestože v Heidelberku a Amberku se počítalo s diplomatickými schopnostmi Abraháma z Donína v Berlíně, úsilí o dojednání smíru ztroskotalo na přelomu července a srpna 1618, když císařské vojsko překročilo hranice Čech.⁹⁹ O vojenský zásah proti českým rebelům usilovali Ferdinand Štýrský a arcikníže Maxmilián, jimž se podařilo uvěznit Melchiora Klesla, prosazujícího hledání kompromisu.¹⁰⁰

Před propuknutím války důrazně varoval Ludvík Camerarius, spoléhající na vyjednávací schopnosti falckých diplomatů a na mocenský vliv bavorského vévody,

94 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 4. srpna 1618, fol. 80–82.

95 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 17. srpna 1618, fol. 83–85.

96 *Briefe und Akten*, s. 45–47, Vilém Jocher Ludvíku Camerariovi, 3. července 1618: „*Es wäre besser, die ganze Angelegenheit durch Vermittlung zu erledigen, als durch eine starke armata occupatio*“.

97 J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 83–85; *Briefe und Akten*, s. 60–65, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 18. srpna 1618; s. 70–71, Matyáš Maxmiliánovi I., 4. září 1618.

98 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 491–492; I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 13–14.

99 I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 14–15; BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 17. srpna 1618, fol. 88–89 („... *Conte Dampier in Beheim eingefallen und hausgehalten dadurch, dann alles zur Desperation und zu den extremis Gerath möchte, das ist ein beschwerlicher Ding...*“).

100 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 494; H. ANGERMEIER, *Politik, Religion und Reich*; R. BIRELEY, *Ferdinand II*, s. 93–94.

jenž však neprojevoval o vojenské řešení konfliktu mezi císařem a českými nekatolíky zájem.¹⁰¹ Viléma Jochera žádal, aby Maxmiliánovi I. vysvětlil, že nekatoličtí stavové Království českého vystoupili na obranu náboženské svobody (*Religionsfreiheit*) zaručené Majestátem, jehož latinský překlad zaslal z Heidelbergu do Mnichova. Tajnému radovi bavorského vévody obšírně dokládal, že jeho úmyslného porušování se dopouštěli především jezuité.¹⁰² Současně mu objasňoval, že vystoupení nekatolíků nebylo namířeno proti císaři, jak zdůvodňoval odkazem na stavovskou apologii, s jejímž zněním se blíže seznámil v latinském překladu právě v polovině srpna 1618. Z jeho argumentace promlouvala hluboká znalost náboženských poměrů v Království českém a dlouhodobého úsilí konfesně nejednotných nekatolických stavů o potvrzení individuální svobody víry, jehož dosáhli teprve vydáním Majestátu.¹⁰³

Jestliže právo na svobodnou volbu konfese každého jednotlivce odpovídalo podle Ludvíka Cameraria podstatě lidské přirozenosti, měl názorově velmi blízko k úvahám Hugo Grotia, s nímž dlouhodobě udržoval písemné kontakty a znal hlavní myšlenky jeho právnických děl. Nizozemský humanista, právník a teolog šířil učení, že vládce nemůže svou mocí trestat svobodné svědomí člověka.¹⁰⁴ Na jeho názory Camerarius příležitostně odkazoval v listech adresovaných Vilému Jocherovi, když mu objasňoval náboženskou podstatu konfliktu mezi českými nekatolickými stavy a panovníkem. Svoje srovnávací úvahy opíral o argumenty nizozemských kalvinistů ve střetech se španělskými katolíky. Odpůrce náboženské svobody opakovaně spatřoval v jezuitách, kteří své nesnášenlivé postoje vůči nekatolíkům v Království českém shrnuli ve spise *Apologia contra Bohemos* vytištěném ve Vídni. Nesouhlasné stanovisko s jejím zněním pronikalo do Camerariovy argumentace o podstatě přirozeného práva člověka na individuální volbu víry.¹⁰⁵

Aby bavorský vévoda nenahlížel vystoupení nekatolických stavů císařskou optikou české rebelie proti vládnoucímu panovníkovi, ale naopak pochopil jeho náboženskou podstatu, upozornil ho před koncem září 1618 Jan Gottfried I. z Aschhausenu, biskup v Bamberku a Würzburku, na zásadní rozdíly právního

101 *Briefe und Akten*, s. 60–65, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 18. srpna 1618.

102 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 17. srpna 1618, fol. 88–89.

103 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 31. srpna 1618, fol. 91–94.

104 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 347, 414; J. POLIŠENSKÝ, *Nizozemská politika*, s. 144; Jana ENGELBRECHTOVÁ, *Fridrich Falcký a třicetiletá válka v korespondenci nizozemského humanisty Huga Grotia*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica – Moravia 3, 2005, s. 55–63. Za konzultace k hlavním myšlenkám Grotiova díla o přirozeném právu jsem díkem zavázán Ivo Cermanovi.

105 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 7. září 1618, fol. 95–96.

rámce náboženské svobody v říšských knížectvích a Království českém. Jestliže v Římsko-německé říši určoval svobodu víry podle augšpurského náboženského míru na území výkonu své moci vládnoucí kníže, v Království českém byl podle Majestátu z boží milosti ochráncem náboženské tolerance panovník, zavazující se ve volební kapitulaci k jejímu dodržování bez ohledu na sociální příslušnost věřícího.¹⁰⁶

Ve stejné době se pokoušel Ludvík Camerarius prostřednictvím Viléma Jochera podrobně vysvětlit bavorskému vévodovi podstatu konfesní roztržičnosti českých nekatolíků. S vynikající znalostí náboženských poměrů v Království českém sděloval Maxmiliánovu tajnému radovi, že prvotní vírou nekatolíků v zemi bylo kališnictví. K němu se mohli hlásit po schválení basilejských kompaktát, která jim zaručovala právo přijímat svátost oltářní pod obojí způsobou.¹⁰⁷ Jelikož Ludvík Camerarius dobře znal obsah Majestátu na náboženskou svobodu a okolnosti jeho potvrzení, v jeho pojetí nebyl utraktivismus s ohledem na stoupence Jednoty bratrské, kalvínství a luterství jediným věroučným proudem nekatolíků v Království českém, jak se snažil blíže objasnit Vilému Jocherovi.¹⁰⁸

Přestože letáky a další nástroje nekatolické propagandy upozorňovaly na možné rozšíření náboženských nepokojů za hranice Království českého, zvolili kalvinisté a luteráni v Římsko-německé říši vyčkávací taktiku. Svým zdrženlivým jednáním překvapili české nekatolické stavy, které se nepřímou dotazovaly v textech své druhé apologie falckého a saského kurfiřta, proč vojensky nezasáhli, když měli informace o porušování náboženské svobody v Království českém.¹⁰⁹

Představitelé Unie neupírali v létě 1618 svou pozornost do Prahy, ale se znepokojením sledovali sílící moc katolického biskupa ve Špýru Filipa Kryštofa ze Sötern, pokoušejícího se opevnit před protestanty porýnské městečko Udenheim.¹¹⁰ Teprve pět měsíců po defenestraci se Unie pod vedením Fridricha V. poprvé zabývala na svém jednání v Rotenburku událostmi v Království českém.¹¹¹ Podněty

106 *Briefe und Akten*, s. 76–78, Jan Gottfried I. z Aschhausenu Maxmiliánovi I., 23. září 1618; A. GOTTHARD, *Der Augsburger Religionsfrieden*, zvláště s. 63–170.

107 V. BŮŽEK, *Nobles*, s. 317–318; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 429–494; TÝŽ, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011.

108 BHStA München, KAA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 20. září 1618, fol. 100–103; V. BŮŽEK, *Nobles*, s. 331–333; J. JUST, 9. 7. 1609, s. 53–80.

109 V. ŠUBERT, *Apologie druhá*, s. 65–66.

110 Axel GOTTHARD, *Eine feste Burg ist unser vnnnd der Böhmen Gott. Der böhmische Aufstand 1618/19 in der Wahrnehmung des evangelischen Deutschlands*, in: Franz Brendle – Anton Schindling (edd.), *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa*, Münster 2006, s. 135–162, zde s. 135–136.

111 O chystaném svolání Unie protestantských knížat blíže *Briefe und Akten*, s. 78–79, Fridrich V. Maxmiliánovi I., 14. září 1618.

k oživení její činnosti mohly vycházet z obav falckého kurfiřta, že bavorský vévoda pod nátlakem císaře a španělského krále obnoví poslání Ligy katolických knížat a jejich vojenských sil využije nejen při obraně česko-bavorské hranice, ale také při zprostředkování vztahů znesvářených stran v Království českém. V každém případě se Maxmilián I. v polovině října 1618 začal blíže zajímat o Matyášovy názory na řešení konfliktu českých nekatolíků. Z Mnichova vyslal do Vídně kancléře svého dvora Jana Jiřího Brugglachera a také účastníka pražské defenestrace Jaroslava Bořitu z Martinic.¹¹² O měsíc později vysvětloval do Kolína nad Rýnem, že případné převzetí zprostředkovatelské role obnovené Ligy podmiňuje podporou ze strany katolických kurfiřtů, protože jeho prvořadý cíl představuje ochrana římské víry.¹¹³

Přestože jednoznačnou odpověď na otázku, zda šlo v Praze o náboženskou válku za dodržování svobody víry pro nekatolíky, nebo o rebelii proti panovníkovi, představitelé Unie na jednání v Rotenburku nedokázali najít, považovali vystoupení nekatolických stavů spíše za nábožensky motivovanou záležitost.¹¹⁴ Kníže z Anhaltu-Bernburku hledal v Rotenburku vojenskou podporu pro válku proti Habsburkům, která mohla ve svém důsledku otevřít cestu falckému kurfiřtovi na český trůn.¹¹⁵ Jelikož Ludvík Camerarius přicestoval do Rotenburku nejpozději 1. října 1618, měl spolehlivý přehled o přípravách a průběhu jednání představitelů Unie. Do Mnichova pravidelně posílal zprávy ze zasedání (*Unionstagbericht*) Vilému Jocherovi, jenž je využíval jako podkladů ke zpravodajským přehledům pro bavorského vévodu.¹¹⁶

Ludvík Camerarius byl hluboce přesvědčený o náboženských důvodech nespokojenosti českých nekatolíků. Svou argumentaci opíral především o latinské znění stavovské apologie, na niž opakovaně odkazoval.¹¹⁷ Když v několika listech adresovaných Jocherovi přemýšlel o cestě nekatolíků v Království českém k náboženské svobodě potvrzené Majestátem, ve zkratce vylíčil podstatu bratrského sporu mezi Rudolfem II. a Matyášem v letech 1608–1609, aby tajného radu bavorského vévody podrobněji seznámil s odlišným postupem nekatolických stavů

112 *Briefe und Akten*, s. 85–88, instrukce pro Jana Jiřího Brugglachera při jeho vyslání na císařský dvůr, 13. října 1618; s. 91–92, Maxmilián I. Fridrichovi V., 16. října 1618; s. 83–94, Matyáš Maxmiliánovi I., 16. října 1618; s. 95–96, španělský vyslanec ve Vídni hrabě Oñate Filipu III., 4. listopadu 1618.

113 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 495; *Briefe und Akten*, s. 97–98, Maxmilián I. Ferdinandovi Bavorskému, 20. listopadu 1618.

114 A. GOTTHARD, *Eine feste Burg*, s. 137–145.

115 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 494; R. GEHRKE, *Die gescheiterte Diplomatie*, s. 236–237.

116 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 27. října 1618, fol. 110–111.

117 Tamtéž.

v habsburském soustátí.¹¹⁸ Zatímco uherští, rakouští a moravští nekatolíci urozeného původu spoléhali na náboženskou svobodu zaručenou Matyášem, kterého přijali za panovníka, očekávali představitelé českých nekatolických stavů její potvrzení od Rudolfa II.¹¹⁹ Z těchto kořenů vyrůstal podle Camerariova vyjádření v listech zasílaných před koncem října a během listopadu 1618 do Mnichova rovněž odlišný postoj nekatolických stavů Markrabství moravského k pražské defenestraci.¹²⁰ Přestože Ludvík Camerarius v dosud známé korespondenci neodkazoval na názory Karla staršího ze Žerotína o nepřijatelném prosazování náboženské svobody násilnou cestou, byly mu postoje hlavního představitel moravských nekatolíků velmi blízké.¹²¹

V době, kdy Fridrich V., Kristián I. z Anhaltu-Bernburku a Ludvík Camerarius pobývali v Rotenburku na sněmu Unie protestantských knížat, jednal falcký vyslanec Achác z Donína během října a listopadu 1618 v Praze s Jindřichem Matyášem z Thurnu, Václavem Vilémem z Roupova, Jáchymem Ondřejem Šlikem, Janem Jiřím Krnovským a dalšími představiteli nekatolíků. Závěry svých schůzek shrnul v relaci, s níž se hornofalcký místodržitel seznámil 27. listopadu 1618 v Crailsheimu za přítomnosti Ludvíka Cameraria a dvořanů falckého kurfiřta.¹²² Achác z Donína informoval knížete z Anhaltu-Bernburku, že nekatolíčtí stavové Království českého opakovaně požádali Fridricha V. o vyslání vojenské pomoci na obranu svých náboženských zájmů. Současně mu sdělovali, že sestavili druhou apologii,¹²³ v níž uváděli důvody, proč se připravují k sesazení českého krále Ferdinanda II. z trůnu, na nějž měl usednout po smrti vládnoucího Matyáše. Achác z Donína se netajil zjištěním založeným na vylechnutých názorech představitelů nekatolických

118 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 27. října 1618, fol. 126–127; 23. listopadu 1618, fol. 116–119.

119 Nejnověji V. BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg*; dále srov. Zdeněk VYBÍRAL, *Stavovská Morava mezi Rudolfem II. a Matyášem (Vztahy mezi českou a moravskou stavovskou reprezentací a konfederací z roku 1608)*, Časopis Matice moravské 116, 1997, s. 347–386; A. STROHMEYER, *Konfessionskonflikt*, s. 130–148.

120 BHStA München, KAA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 27. října 1618, fol. 126–127.

121 M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica* II, č. 105, s. 62, moravští stavové sdělovali do Čech, že nemají žádný důvod, aby vystoupili proti císaři Matyášovi, jemuž jsou Moravané zavázáni, 22. srpna 1618; Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 217–232.

122 M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica* II, č. 112, s. 64, Achác z Donína Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 22. září 1618; *Briefe und Akten*, s. 118–119, Ludvík Camerarius Janu Kryštofovi z Grünu, 11. prosince 1618; J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 83–85; NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

123 M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica* II, č. 157, s. 76, Jindřich Matyáš z Thurnu Zikmundovi Forgachovi, 5. prosince 1618; V. ŠUBERT, *Apologie druhá*; J. BÄHLCKE, *Regionalismus*, s. 404–405.

stavů, že konflikt o dodržování svobody víry potvrzené Majestátem začal přerůstat v jejich politický odpor proti panovníkovi z habsburské dynastie, který svým jednáním porušoval v Království českém obecné dobré. Ludvík Camerarius doplnil při projednávání Donínovy relace do jejího textu poznámku, že zástupci části nekatolických stavů Království českého byli připraveni nabídnout svatováclavskou korunu falckému kurfiřtovi Fridrichovi V.¹²⁴

Po jednáních v Rotenburku a Crailsheimu se častěji zdržoval Ludvík Camerarius v hlavním městě Království českého, kde si dokonce na jaře 1619 dlouhodobě pronajal dům. O rok později byl přijat jako jediný cizinec v průběhu stavovského povstání za obyvatele Království českého.¹²⁵ Jeho korespondence Vilému Jocherovi od přelomu let 1618 a 1619 varovala v eschatologické imaginaci astrologických předpovědí („*astrologorum prognostica*“) před hrůzami válečných tažení proti nekatolickým stavům Království českého, před nimiž během pobytu v Praze nezavíral oči.¹²⁶ „*Ich wünsche nichts als pacem*“, psal 4. ledna 1619 do Mnichova,¹²⁷ když líčil dopad Mansfeldova obléhání Plzně a válečného tažení Karla Bonaventury Buquoye na každodenní život lidí v zemi prosycené krví znesvářených křesťanů.¹²⁸

Jocherovi se svěřoval s obavami, že očekávané mírové řešení náboženského konfliktu v Království českém („*böhmischer Frieden*“) může ohrozit vzájemná solidarita rakouských a moravských nekatolíků, již prokázali při uzavření společné konfederace proti Rudolfovi II. v době bratrského sporu.¹²⁹ Současně neskrýval obavy z vojenské odpovědi katolíků v Římsko-německé říši.¹³⁰ S ohledem na Jocherovy polemické odpovědi se musel Camerarius ve svých listech zasílaných do Mnichova neustále vracet k tématům, jimž věnoval pozornost dříve. Tajnému radovi bavorského vévody v polovině ledna 1619 názorně vysvětloval, že nekatoličtí stavové v Království českém vystoupili na obranu náboženské svobody potvrzené v Ma-

124 J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 84.

125 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 113; Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého občanského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018, s. 261–262.

126 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 30. listopadu 1618, fol. 124–125.

127 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 4. ledna 1619, fol. 128–129.

128 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 11. ledna 1619, fol. 131–132; J. DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621*; Olivier CHALINE, *Charles Bonaventure de Longueval, comte de Buquoy (1571–1621), au service de la Maison d'Autriche, XVIIe Siècle* 60, 2008, s. 399–422.

129 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 18. ledna 1619, fol. 133–134; A. STROHMEYER, *Konfessionskonflikt*, s. 130–148; Z. VYBÍRAL, *Stavovská Morava*, s. 349–355; H. STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 143–150.

130 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 25. ledna 1618, fol. 135–136, kde mu sděluje, že katoličtí kurfiřti „*Öl ins Feuer giessen*“.

jestátu závazným slovem císaře, promlouvajícího božím hlasem („*ein kaiserliches Wort, vox Principis, vox Dei*“).¹³¹

Přestože Ludvík Camerarius vyvinul značné interpretační úsilí, aby v listech tajnému radovi bavorského vévody objasnil náboženské cíle českých nekatolických stavů, Maxmilián I. zřejmě nerozuměl odlišnostem v jejich konfesní skladbě.¹³² Rozdílný právní rámec náboženské svobody v Království českém a Římsko-německé říši na straně jedné a věroučná roztržičnost nekatolíků na straně druhé byly v případě bavorského vévody hlavními příčinami nepochopení podstaty pražské defenestrace a jejích důsledků, o níž na sklonku ledna 1619 psal Camerarius do Mnichova, že nekatolíci stavové museli „*nolens volens demonstrieren*“, protože neviděli jinou cestu k dodržování náboženské svobody.¹³³ Ačkoli bavorský vévoda se znepokojením sledoval z Mnichova odpor plzeňských katolíků, když Petr Arnošt Mansfeld vyhradil po dobytí katolického města kostel svatého Bartoloměje pro nekatolickou bohoslužbu, ujišťoval direktory, že se rozhodně nebude vměšovat do českých záležitostí.¹³⁴ Jeho pozornost se delší dobu přednostně upírala pouze k česko-bavorské hranici, protože se obával rozšíření náboženského konfliktu do Římsko-německé říše.¹³⁵

Jestliže bavorský vévoda dával otevřeně najevo, že nechtěl zprostředkovat jednání mezi císařem a nekatolickými stavy v Království českém, očekával Ludvík Camerarius v únoru 1619 rozhodné kroky od saského kurfiřta.¹³⁶ Hledání kompromisu mezi císařem a českými nekatolíky v otázce náboženské svobody, které Jan Jiří I. dlouhodobě prosazoval, protože měl strach z války poblíž saské hranice, však ztratilo podporu nejen na císařském dvoře a mezi direktory, ale přestalo uspokojovat zájmy protestantské Unie, zejména Falce.¹³⁷

Od února 1619 byl prodlouženou rukou knížete z Anhaltu-Bernburku v Praze Achác z Donína zaujímající ke kompromisní politice saského kurfiřta

131 Tamtéž, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 18. ledna 1619, fol. 133–134.

132 Srov. obsah instrukce pro vyslance a tajného radu bavorského vévody Jana Kryštofa z Preysinku ze 16. prosince 1618, který byl vyslán z Mnichova na dvory duchovních kurfiřtů v Římsko-německé říši – *Briefe und Akten*, s. 108–112.

133 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 31. ledna 1619, fol. 137–138.

134 J. DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621*, s. 164; *Briefe und Akten*, s. 112–113, Maxmilián I. direktorům v Království českém, 17. prosince 1618.

135 *Briefe und Akten*, s. 116–117, Maxmilián I. Jaroslavu Bořitovi z Martinic, 20. prosince 1618.

136 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 493; BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 14. února 1619, fol. 141–142.

137 I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 22.

kritické postoje.¹³⁸ Tím se názorově lišil od Ludvíka Cameraria, jenž nepřestal usilovat o nenásilné řešení náboženského konfliktu v Království českém. Během svého pobytu v Praze bedlivě sledoval jednání direktorů a saského kurfiřta probíhající v Chebu, o nichž posílal zprávy Vilému Jocherovi.¹³⁹ Zatímco Jan Jiří I. trval na kompromisech panovníka a nekatolických stavů, vybízel hornofalcký místopředseda prostřednictvím Acháce z Donína zvláště Václava Viléma z Roupova a další direktory, aby císaři kladli radikálnější podmínky, které se ovšem nedotýkaly práva Habsburků na český trůn.¹⁴⁰

Zpráva o smrti císaře Matyáše zastihla Ludvíka Cameraria v Praze,¹⁴¹ kde věnoval během března 1619 pozornost studiu druhé apologie nekatolických stavů Království českého, jejíž německý překlad zaslal Vilému Jocherovi do Mnichova.¹⁴² Když mu odpovídal na otázku, jak panovníkova smrt může ovlivnit řešení vypjatého náboženského konfliktu v Království českém, obrátil s časovým odstupem devíti let svou pozornost k vraždě francouzského krále Jindřicha IV., kterou v Paříži spáchal François Ravaillac.¹⁴³ Fanatický katolík chtěl s dýkou v ruce Francii zbavit vládce, oslabujícího podle jeho přesvědčení v zemi vliv římské církve. Ludvík Camerarius tajnému radovi bavorského vévody obšírně vysvětloval, že následná změna na francouzském královském trůně znovu vyostřila napětí mezi hugenoty a katolíky, jež zavražděný panovník dokázal dočasně zmírnit vydáním nantského ediktu. Uvedenou argumentaci zvolil proto, aby znovu přesvědčil Jochera, že východisko z labyrintu náboženského napětí v Království českém, o němž psal do bavorské metropole, předpokládalo volbu nenásilné cesty a důsledné dodržování Majestátu, nikoliv svržení vládce.¹⁴⁴ Jeho diplomatické úvahy o případné zprostředkovatelské roli bavorského vévody při řešení

138 BHStA, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 14. února 1619, fol. 141–142; NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

139 BHStA, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 1. března 1619, fol. 145–146; 14. března 1619, fol. 149–150; I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 23.

140 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign; *Briefe und Akten*, s. 144, Achác z Donína Kristiánovi I. z Anhaltu-Bernburku, 19. února 1619.

141 M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica* II, č. 248, s. 102, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic pražskému arcibiskupovi, 21. března 1619; č. 260, s. 105, Karel starší ze Žerotína Hartwigovi ze Stittenu, 29. března 1619.

142 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 1. března 1619, fol. 145–146; V. ŠUBERT, *Apologie druhá*.

143 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 29. března 1619, fol. 153–156; A. SCHINDLING, *Atentát*, s. 237–247; R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 231–239.

144 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 29. března 1619, fol. 153–156.

náboženského konfliktu českých nekatolíků a panovníka se navzdory Jocherovu úsilí dostaly v Mnichově na slepou kolej.¹⁴⁵

Přestože se bavorský vévoda začal po smrti bezdětného Matyáše znovu hlouběji zajímat o císařskou korunu, věnoval v dubnu 1619 větší pozornost projevům nespokojenosti nekatolických stavů Království českého s nástupnictvím Ferdinanda II. kvůli jejich očekávání, že nebude dodržovat potvrzenou náboženskou svobodu.¹⁴⁶ Zamýšlené kroky zdůvodňovali tvrzením, že Ferdinand II. nebyl zvolen podle zemského práva svobodnou volbou stavů, ale došlo k pouhému uznání dědických práv na základě jeho adoptce. Bavorský vévoda zasílal direktorům odlišná stanoviska, která přebíral ze zpráv vídeňského dvora, posílaných do Mnichova. Nejenže považoval Matyášova nástupce za řádně zvoleného českého krále, ale úsilí nekatolických stavů o jeho sesazení navíc chápal jako protiprávní čin oslabující katolickou víru a posilující hrozbu válečných konfliktů.¹⁴⁷

V květnu a červnu 1619 Ludvík Camerarius pozvolna ztrácel svůj někdejší vliv na rozhodování falckého kurfiřta. V listech Vilému Jocherovi dával najevo, že Fridrich V. pozorně naslouchal úvahám knížete z Anhaltu-Bernburku, jenž prosazoval jeho účast v královské volbě, podporované českými nekatolickými stavy. O jejich postojích získával pravidelné zprávy od Acháce z Donína, pobývajícího s přestávkami od dubna do srpna 1619 v Praze,¹⁴⁸ kde jednal z pověření hornofalckého místopředsedy s direktory, jimž sliboval za podporu volby Fridricha V. vojenskou i finanční pomoc z Heidelberku a příspěvky na dostavbu evangelických kostelů v hlavním městě Království českého.¹⁴⁹ Naopak Camerarius se vytrvale snažil prostřednictvím Jochera ovlivnit bavorského vévodu, aby usiloval o hodnost císaře v zájmu nenásilného řešení náboženského konfliktu v Království českém a zachování míru v Římsko-německé říši, jehož nezbytným předpokladem bylo pokojné soužití

145 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 493, 499; J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 85.

146 *Briefe und Akten*, s. 156–157, Ferdinand II. Maxmiliánovi I., 12. dubna 1619.

147 Tamtéž, s. 165, Maxmilián I. direktorům, 29. dubna 1619, kde je vyzývá k poslušnosti vůči řádně zvolenému králi Ferdinandovi II.; D. ALBRECHT, *Ferdinand II.*, s. 130–132; R. BIRELEY, *Ferdinand II.*, s. 98–100.

148 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

149 Heribert STURM, *Spenden aus der Oberpfalz zum Prager Kirchenbau in den Jahren 1612 und 1619*, in: Rudolf Schreiber (ed.), *Das Spenderbuch für den Bau der protestantischen Salvatorkirche in Prag (1610–1615)*. Mit Beiträgen von Anton Ernstberger, Horst Preiss, Heribert Sturm, Freilassing-Salzburg 1956; Ferdinand HREJSA, *U Salvatora. Z dějin evangelické církve v Praze (1609–1632)*, Praha 1930; Kai WENZEL, *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války I*, Pražský sborník historický 36, 2008, s. 31–103; II, Pražský sborník historický 37, 2009, s. 7–66.

katolíků a nekatolíků.¹⁵⁰ Ačkoli Fridrich V. navzdory dlouhodobé podpoře direktorů veřejně nesdělil, zda skutečně přijme svatováclavskou korunu, čelil výhrůžkám ze strany Ferdinanda II., jenž v listech do Heidelberku obhajoval svůj pravoplatný nárok na český trůn.¹⁵¹ Váhání falckého kurfiřta ovlivňovala zejména řada okolností mezinárodní politiky.¹⁵²

Navzdory příbuzenským a diplomatickým vztahům s bavorským vévodou nedokázal Fridrich V. předvídat jeho politické kroky, jestliže by veřejně potvrdil falcký zájem o českou královskou korunu. Nerozhodnost falckého kurfiřta mohla souviset se zdrženlivým postojem anglického krále Jakuba I. k jednání nekatolických stavů v Království českém, kde se rychle rozpadala síť informátorů jeho dvora, která se utvářela ještě v alžbětinské době.¹⁵³ Tchán falckého kurfiřta vyslal v březnu 1619 do Prahy misi vedenou Jamesem Hayem, vikomtem z Doncasteru, jež měla do Londýna přivést podrobné zprávy o situaci v zemi a očekávané podpoře nekatolíků ze strany anglického krále.¹⁵⁴ „*Ambassador des Königs Gross Britanien*“, jak sděloval Ludvík Camerarius do Mnichova Vilému Jocherovi, se při následné cestě po Římsko-německé říši setkal v Heidelberku s falckým kurfiřtem.¹⁵⁵ Ozbrojený odpor nekatolických stavů Království českého proti pravoplatně zvolenému panovníkovi nebyl slučitelný s politickým myšlením Jakuba I. Navíc jeho případná podpora jejich cílů mohla vyostřit napětí mezi Anglií a Španělskem.¹⁵⁶

Rostoucí nesoulad mezi Falcí a Saskem se prohloubil v květnu 1619, když Jan Jiří I. odmítl spolupráci s Unií protestantských knížat, kterou mu nabízeli v Drážďanech Ludvík Camerarius a Achác z Donína. Ačkoli saskému kurfiřtovi rozhodně nebyla lhostejná svatováclavská koruna, obával se válečné odvety ze strany Habsburků, jestliže by nekatoličtí stavové Království českého skutečně sesadili Matyášova nástupce z trůnu.¹⁵⁷ Neodmítal se však podílet na zprostředkování mí-

150 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 2. května 1619, fol. 157–159; 10. května 1619, fol. 159–161; 11. června 1619, fol. 162–165; 13. června 1619, fol. 166–167; *Briefe und Akten*, s. 204–205, Kristián I. z Anhaltu-Bernburku Fridrichovi V., 10. 7. 1619.

151 *Briefe und Akten*, s. 189–190, Ferdinand II. Fridrichovi V., 8. června 1619.

152 Srov. J. BÄHLCKE, *Falcko-české království*, s. 233.

153 J. MILLER, *Falcký mýtus*, s. 42–43.

154 J. POLIŠENSKÝ, *Anglie a Bílá hora*, s. 73; J. MILLER, *Falcký mýtus*, s. 26; P. KRÁL, *Political Communication*, s. 169–170.

155 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 20. června 1619, fol. 50–53.

156 Jaroslav MILLER, *Rex pacificus nebo fidei defensor. Jakub I. a tisk pamfletů o českém povstání v Anglii, 1618–1621*, ČČH 99, 2001, s. 760–787, zde s. 761, 764.

157 I. BARTEČEK, *Saská politika*, s. 26–27; TÝŽ, *Vyblídky saské kandidatury*, s. 94–96.

rových jednání, která mohla posílit jeho politický vliv.¹⁵⁸ Naopak spojencem falckého kurfiřta byl podle smlouvy uzavřené koncem května 1619 v Rivoli savojský vévoda Karel Emanuel I. Přestože poskytl Falci a nekatolickým stavům Království českého vojenskou i finanční pomoc, cestu na královský trůn v Praze mu uzavřela jeho katolická víra.¹⁵⁹

Po jednání v Mnichově sděloval tajný rada falckého kurfiřta Dětřich ze Schönberku koncem května 1619 Fridrichovi V., že bavorský vévoda se nebude ucházet o císařskou hodnost. Jeho rozhodnutí Ludvíka Cameraria zklamalo, neboť Maxmilián I. byl dlouhodobě v jeho očích mocenskou zárukou pokojného soužití nekatolíků a katolíků v Římsko-německé říši.¹⁶⁰ O šest týdnů později povolal falcký kurfiřt k poradě své tajné rady a diplomaty, mezi nimiž nechyběl Ludvík Camerarius, kteří mu doporučili, aby Falc při volbě císaře ve Frankfurtu nad Mohanem dala hlas Ferdinandu II., pokud se nenajde vhodnější uchazeč.¹⁶¹

Přestože Maxmilián I. věděl o přesunech falckých a savojských oddílů do Království českého, větší pozornost dlouhodobě věnoval pouze vojenskému zabezpečení česko-bavorské hranice.¹⁶² Jeho úvahy o případném tažení Ligy proti nekatolickým stavům Království českého a jejich zahraničním podporovatelům získávaly první zřetelné obrysy teprve po schůzce s Ferdinandem II. a hrabětem Oñatem uskutečněné 19. července 1619 v Mnichově. Od španělského vyslance na císařském dvoře se dověděl, že Filip III. se zavázal Lize všestrannou pomocí. Jeho další rozhodnutí zásadním způsobem poznamenala situace v Království českém.¹⁶³

První zprávy o České konfederaci, kterou schválili představitelé nekatolických stavů ze všech zemí Koruny české na generálním sněmu 31. července 1619,¹⁶⁴

158 Frank MÜLLER, *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, Münster 1997, s. 230–258.

159 S odkazy na starší literaturu R. GEHRKE, *Die gescheiterte Diplomatie*, s. 236–237.

160 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Ludvíku Jochovi, 11. června 1619, fol. 162–165; D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 499.

161 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 499–500; F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*, s. 113.

162 BHStA München, KÄA, sign. 212, zprávy z Plzně, Prachatic a Strakonice z října 1619 o zásobování vojenským materiálem a situaci v česko-bavorském pomezí, nefol; *Briefe und Akten*, s. 192–193, Hanibal z Herliberku Maxmiliánovi I., 11. června 1619; M. TOEGEL (ed.), *Documenta Bohemica II*, č. 449, s. 177, 5. září 1619 – Kristián I. z Anhaltu-Bernburku byl jmenován generálem ve vojsku českých stavů.

163 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 498; U. NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsräson*, s. 399–409.

164 Karel MALÝ, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, FHB 8, 1985, s. 63–88; J. BÄHLCKE, *Regionalismus*, s. 416–445; Josef VÁLKA, *Konfederace z roku 1619 ve vývoji teritoriální a náboženské struktury České koruny*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 193–201.

zasílal z Prahy do Heidelberku bez podrobnějších komentářů Achác z Donína.¹⁶⁵ Ludvík Camerarius nevěnoval obsahu České konfederace v listech adresovaných Vilému Jocherovi větší pozornost, protože zřejmě neměl vzhledem ke svému pobytu v rezidenci falckého kurfiřta aktuální informace o průběhu generálního sněmu. Jakmile se dověděl, že „*die Böhmen und ihre Confoederierten*“ sesadili 19. srpna 1619 z českého královského trůnu Ferdinanda II. a zvolili o týden později novým panovníkem Fridricha V.,¹⁶⁶ neskrýval v emotivně laděném dopise Vilému Jocherovi svůj strach z krvavé války v Římsko-německé říši, kam vtrhnou cizí vojska. Jejímu propuknutí chtěl v předchozích měsících svým soustředěným diplomatickým jednáním mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou za každou cenu zabránit.¹⁶⁷

Ačkoliv falcký kurfiřt byl zvolen českým králem, nebylo stavům jasné, zda svatováclavskou korunu skutečně přijme. Týden před královskou volbou přijel z Heidelberku do Prahy znovu Achác z Donína s ujištěním, že Fridrich V. vyjádřil úmysl stavům vyhovět, ale čekal na stanovisko anglického krále. O výsledku volby se dozvěděl falcký kurfiřt zřejmě již dva dny po jejím skončení od knížete z Anhaltu-Bernburku při svém pobytu v Amberku. Podrobné zprávy o průběhu volby zasílal z Prahy do Heidelberku Achác z Donína. Ve svých relacích zdůrazňoval, že při volbě stavové mluvili střídavě česky a německy.¹⁶⁸ Oficiální stanovisko stavovských zástupců ze zemí Koruny české doručil falckému kurfiřtovi do Heidelberku o několik dnů později Jan Milner z Milhausu.¹⁶⁹

Fridrich V. potřeboval měsíc času, aby zvážil další kroky. O názory požádal své tajné rady, jejichž stanoviska opatřil kritickými poznámkami Ludvík Camerarius.¹⁷⁰ Rozhodování falckého kurfiřta nebylo jednoduché zvláště s ohledem na rozložení sil v Římsko-německé říši. V potaz musel brát nejednotné názory na svou volbu zaznívající od protestantských knížat Unie. Dále byl nucen zvažovat míru vstříc-

165 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

166 Aby nekatolictví stavové blíže vysvětlili svůj postup váhajícím stoupencům jejich kroků a především v zahraničí, sestavili *Justifikace a dedukce*, v nichž vedle obecných soudů o právu člověka na přirozenou svobodu uváděli doklady o neplatnosti volby Ferdinanda II. českým králem. Matyášův nástupce se připravil o vlastní nároky na vládu zvláště dosavadním jednáním, protože neposkytoval svými postoji nekatolickým stavům dostatečnou záruku, že bude dodržovat zemská práva a náboženskou svobodu, které potvrdil ve volebním reversu. Blíže Jiří HRBEK, *Sesazení Ferdinanda II. a volba Fridricha V. Falckého*, in: V. Bůžek – R. Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740*, s. 399–400.

167 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 29. srpna. 1619, fol. 171–172.

168 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

169 J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 98.

170 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.

nosti anglického krále, který se nedokázal smířit se sesazením Matyášova nástupce.¹⁷¹ V neposlední řadě si uvědomoval hrozbu konfliktů s Ferdinandem II. zvoleným ve Frankfurtu nad Mohanem 28. srpna 1619 císařem.¹⁷² Při volbě získal dokonce falcký hlas a vyjednal si účelově podmíněné spojení s bavorským vévodou i saským kurfiřtem, který se obrátil k Fridrichovi V. zády. Ačkoli do Mnichova přicházely diplomatické relace z Londýna a především z Madridu, kde se předpokládalo, že falcký kurfiřt královskou volbu odmítne, naznačovaly kroky bavorského vévody odlišné očekávání.¹⁷³ Teprve 28. září 1619 vyslal Fridrich V. do Prahy znovu Acháce z Donína s tajnou zprávou o svém rozhodnutí přijmout královskou hodnost.¹⁷⁴

Jelikož Fridrich V. stál v čele Unie protestantských knížat, přijetím svatovávclavské koruny by se otevřeně postavil v očích Maxmiliána I. nejen na stranu nekatolických stavů Království českého a odpůrců Habsburků, ale současně by ohrožoval stoupence katolicismu v Římsko-německé říši. Katolickou odpovědí bavorského vévody na předpokládané rozhodnutí falckého kurfiřta bylo obnovení činnosti Ligy na jejím sjezdu v Eichstättu koncem září 1619.¹⁷⁵ Když Maxmilián I. získal podporu katolicky smýšlejících duchovních kurfiřtů, Ferdinanda II. a španělského krále Filipa III., podepsal 8. října 1619 společně s nově zvoleným císařem mnichovskou smlouvu, v níž se zavázal k přípravě vojenské obrany katolicismu v Římsko-německé říši a habsburské monarchii.¹⁷⁶ Její podpis urychlil vpád sedmihradského vévody Gábora Bethlena do Horních Uher, jenž se připojil k nekatolickým stavům Království českého.¹⁷⁷ Bavorský vévoda podmínil podpis smlouvy udělením falcké kurfiřtské hodnosti mnichovským Wittelsbachům, úhradou válečných výdajů a získáním území, jichž se zmocní ve válečných střetech.¹⁷⁸

171 J. MILLER, *Falcký mýtus*, s. 97, 104; R. GEHRKE, *Die gescheiterte Diplomatie*, s. 237.

172 D. ALBRECHT, *Ferdinand II.*, s. 131; R. BIRELEY, *Ferdinand II.*, s. 99.

173 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 502–503.

174 NA Praha, Přepisy – Mnichov 1592–1621, nesign.; J. BAHLCKE, *Falcko-české království*, s. 234; J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 98.

175 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 498–499, 502.

176 Tamtéž, s. 503–505; *Briefe und Akten*, s. 232–256, 8. října 1619.

177 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 504. Jako turecký vazal nesměl Gábor Bethlen vést samostatnou zahraniční politiku, proto si opatřil před vpádem do Horních Uher souhlas sultána. K němu výstižně Géza PÁLFFY, *Gábor Bethlen*, in: V. Bůžek – R. Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740*, s. 305–307.

178 D. ALBRECHT, *Maximilian I.*, s. 506–507; J. BAHLCKE, *Falcko-české království*, s. 234. Maxmilián I. získal falckou kurfiřtskou hodnost roku 1623 pro svou osobu, o pět let později se přenesla falcká kurfiřtská hodnost na mnichovské Wittelsbachy dědičně. K tomu Markus GERSTMEIER – Anton SCHINDLING, *Přenesení falcké kurfiřtské hodnosti na Bavorsko*, in: V. Bůžek – R. Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740*, s. 122–123.

Když Maxmilián I. obdržel 16. října 1619 zprávu, že Fridrich V. se před devíti dny vypravil pro královskou korunu do Prahy,¹⁷⁹ požádal Filipa III. o vojenskou a finanční pomoc proti protestantům v Římsko-německé říši, pro něž byla volba falckého kurfiřta vzpruhou v jejich zápasech s katolíky. Jakmile hlavní představitel Unie přijal svatováclavskou korunu, skončila pro bavorského vévodu doba, kdy se odmítal vojensky vměšovat do řešení konfliktu mezi nekatolickými stavy Království českého a Habsburky.¹⁸⁰

Přestože Ludvík Camerarius doprovázel Fridricha V. na cestě do Prahy, opustil výpravu při zastávce v Norimberku, odkud poslal 9. listopadu 1619 Vilému Jocherovi do Mnichova dopis odhalující dvě krajní polohy jeho úvah. Camerariovu očekávanou nenásilnou cestu za náboženskou svobodou pro všechny křesťany umlčely pocity strachu z blížící se nesvobody způsobené válečnou pohromou („*calamitas*“).¹⁸¹ Příprava Maxmiliánova vojenského tažení byla v naprostém rozporu s jeho hlubokým přesvědčením o nenásilném řešení náboženského konfliktu v Království českém, jehož podstatě věnoval pozornost ve sděleních Vilému Jocherovi do Mnichova od dubna 1618 do listopadu 1619, kdy byla jejich vzájemná korespondence přerušena.¹⁸²

Závěrem lze shrnout, že diplomatickým úkolem Kristiána I. z Anhaltu-Bernburku v letech předcházejících stavovskému povstání bylo navázat osobní vztahy s hlavními představiteli nekatolických stavů v Království českém, od nichž falcký kurfiřt Fridrich V. očekával podporu protihabsburské politiky Unie protestantských knížat v Římsko-německé říši. Vzhledem k názorovým rozdílům v pojetí práva na odpor proti panovníkovi, který porušoval v zemi obecné dobré, však skončila zamýšlená spolupráce hornofalckého místodržitele, posledního rožmberského vladaře a dalších představitelů českých nekatolických stavů nezdařem. V důsledku toho se přibližně tři roky před pražskou defenestrací rozpadla jeho komunikační síť. Někdejší zpravodajskou roli dvořanů, učenců a kazatelů kalvínského smýšlení následně převzali profesionální diplomaté a agenti falckého kurfiřta s vlastními informačními kanály.

Po pražské defenestraci bylo snahou Falce a váhající Unie protestantských knížat zabránit násilnému řešení náboženského konfliktu mezi českými nekatolíky a habsburským panovníkem. Falcký kurfiřt se obával rozšíření nepokojů z Králov-

179 J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 98.

180 *Briefe und Akten*, s. 264, Maxmilián I. Filipovi III., 29. října 1619; BHStA München, KÄA, sign. 212, nefol. – od listopadu 1619 dostával bavorský vévoda podrobné seznamy vojska nekatolických stavů v Království českém, zprávy o jeho zásobování a vojenských dodávkách z Falce.

181 BHStA München, KÄA, sign. 4431, Ludvík Camerarius Vilému Jocherovi, 9. listopadu 1619, fol. 180–182.

182 Tamtéž, fol. 182; k propuknutí třicetileté války srov. R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 304–312.

ství českého do Římsko-německé říše, kde křehká náboženská rovnováha vycházela ze stále platných zásad augšpurského náboženského míru. Při hledání cest k nenásilnému urovnání náboženských záležitostí v Království českém hledal spojence v pokrevně spřízněném bavorském vévodovi, jenž dva roky před propuknutím českého stavovského povstání dočasně rozpustil Ligu katolických knížat. Po pražské defenestraci bedlivě sledoval pohyb vojenských oddílů v česko-bavorském přehraní, protože obdobně jako falcký kurfiřt nezasíral obavy, aby vystoupení nekatolických stavů Království českého nepřerostlo ve válečný střet na území Římsko-německé říše. Případná náboženská válka by narušila „*deutsche Libertät*“, potvrzující říšským stavům samostatný výkon starobylých práv na teritoriu jejich moci bez souhlasu císaře, včetně svobodného rozhodování o víře. Navzdory vzájemným konfesním rozdílům Fridrich V. dlouhodobě prosazoval Maxmiliánovu případnou císařskou volbu, protože v jeho politickém jednání spatřoval po propuknutí českého stavovského povstání mocenskou záruku kompromisního řešení konfliktu a ochranu míru v Římsko-německé říši.

V souladu se zahraniční politikou Falce a Unie protestantských knížat směřovalo po pražské defenestraci úsilí falckých diplomatů mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou k hledání cest zabraňujících násilnému řešení náboženského konfliktu mezi českými nekatolíky a habsburským panovníkem, v nichž jednu z rozhodujících mocenských rolí sehrával právě bavorský vévoda. Do jeho mnichovské rezidence přicházely od jarních měsíců 1618 zprávy falckého diplomata Ludvíka Cameraria adresované Vilému Jocherovi. Tajný rada bavorského vévody sestavoval z jeho relací písemné podklady, které předával Maxmiliánovi I.

Ludvík Camerarius se pokoušel Vilému Jocherovi z nekatolického úhlu pohledu opakovaně objasnit složité náboženské příčiny pražské defenestrace. Zevrubné výklady o kořenech multikonfesijního prostředí v Království českém, právním rámci svobody víry a obavách z propuknutí náboženské války v Římsko-německé říši byly argumentačně založeny na jeho hlubokých znalostech českých církevních dějin, Majestátu a textů obou apologií nekatolických stavů. Zvolená forma náboženské polemiky dvou humanisticky vzdělaných právníků odlišujících se konfesí zřetelně odkrývala hlavní rys Camerariova politického myšlení, jímž bylo přirozené právo člověka na svobodnou volbu víry, které žádný vládce nemůže násilím zničit. Těmito názory měl blízko k nizozemskému humanistovi, právníkovi a teologovi Hugo Grotiovi. O latinské odkazy na jeho teoretické úvahy opíral v několika listech adresovaných Vilému Jocherovi svou argumentaci při objasňování důvodů

vedoucích nekatolické stavy Království českého ke konfliktu s habsburským panovníkem, jenž potlačoval jejich právně potvrzenou náboženskou svobodu.

Na základě dosavadních znalostí pramenů lze předpokládat, že Camerariova stanoviska o náboženské podstatě pražské defenestrace a jejích následků zasílaná Vilému Jochevi představovala pro Maxmiliána I. hlavní zdroj poznatků o postojích českých nekatolických stavů. Ačkoliv jejich krokům zřejmě příliš nerozuměl, protože nedokázal vnímat rozdíly v právních rámcích svobody víry, uplatňovaných v Římsko-německé říši a Království českém, vyloučil v počátcích povstání přímé vměšování Bavorska do konfliktu českých nekatolíků a habsburského panovníka. Navzdory politickému tlaku vídeňského dvora a španělského krále, kteří ho nabádali, aby vojensky zakročil proti nekatolickým stavům v Království českém a jejich zahraničním spojencům, trval na svém původním stanovisku, pokud vystoupení českých nekatolíků nepovede k oslabení katolicismu v Římsko-německé říši a neohrozí tamní náboženskou rovnováhu. Jeho nezájem o přímý zásah do konfliktu nekatolických stavů a habsburského panovníka v Království českém souzněl s cílem falcké zahraniční politiky po pražské defenestraci, který zřetelně prosazoval Ludvík Camerarius v listech Vilému Jochevi.

Jakmile Fridrich V. neočekávaně přijal svatováclavskou korunu, neskrýval Maxmilián I. obavy z posílení vlivu Unie protestantských knížat, proto se rozhodl v říjnu 1619 obnovit činnost Ligy katolických knížat, aby chránil katolickou víru v Římsko-německé říši a habsburské monarchii. Po boku nově zvoleného císaře Ferdinanda II. se připravoval k vojenskému tažení proti nekatolickým stavům Království českého, jejichž konflikt s habsburským panovníkem přerostl po sesazení zvoleného krále svůj původní náboženský rozměr do roviny politické. Když se rozpadla falcká představa o jeho nenásilném řešení, završila se v listopadu 1619 první etapa falcké diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou. Ve stejné době došlo k ukončení korespondence Ludvíka Cameraria a Viléma Jocheva.¹⁸³

183 Srov. R. G. ASCH, *Vor dem großen Krieg*, s. 304–312.

Palatinate Diplomacy between Heidelberg, Munich and Prague at the Beginning of the Bohemian Revolt

VÁCLAV BŮŽEK

The diplomatic task of Christian I of Anhalt-Bernburg in the years before the Bohemian Revolt was to establish personal ties to the main representatives of the non-Catholic estates in the Kingdom of Bohemia, from whom the Elector of the Palatinate Frederick V expected support for the anti-Habsburg policies of the Protestant Union in the Holy Roman Empire. However, due to differences of opinion in the concept of the right to resist a monarch who violated the general good in the country, the intended cooperation of the governor of the Upper Palatinate, the last Rosenberg ruler and other representatives of the Czech non-Catholic states ended in failure. As a consequence, approximately three years before the Prague defenestration, their communication network disintegrated. The former intelligence role of the courtiers, scholars and preachers of a Calvinist mind was subsequently taken over by professional diplomats and agents of the Elector of the Palatinate with their own information channels.

After the Prague defenestration, the effort of the Palatinate and the hesitant Protestant Union was to prevent a violent solution to the religious conflict between the Bohemian non-Catholics and the Habsburg ruler. The Elector of the Palatinate feared the spread of unrest from the Kingdom of Bohemia to the Holy Roman Empire, where the fragile religious balance was based on the still valid principles of the Augsburg Peace. In search of ways to a non-violent settlement of the religious affairs in the Kingdom of Bohemia, he sought allies in his blood-relative, the Duke of Bavaria, who had temporarily disbanded the Catholic League two years before the outbreak of the Bohemian Revolt. After the Prague defenestration, he closely monitored the movement of military units on the Bohemian-Bavarian border, because, like the Elector of the Palatinate, he did not hide his fear that the appearance of non-Catholic estates of the Kingdom of Bohemia would escalate into a war in the Holy Roman Empire. A possible religious war would disrupt the “*deutsche Libertät*”, confirming to the imperial estates the independent exercise of a number of ancient rights in the territory of their power without the consent of the emperor, including the free decision of faith. Despite the mutual confessional

differences, Frederick V long promoted Maximilian's possible imperial election, because he saw in his political actions after the outbreak of the Bohemian Revolt a power guarantee of a compromise solution of the conflict and the protection of the peace in the Holy Roman Empire.

In line with the foreign policy of the Palatinate and the Protestant Union, the efforts of Palatinate diplomats between Heidelberg, Munich and Prague after the Prague defenestration aimed to seek ways to prevent a violent resolution of the religious conflict between the Bohemian non-Catholics and the Habsburg monarch, in which precisely the Duke of Bavaria played one of the decisive power roles. From the spring of 1618, reports of the Palatinate diplomat Ludwig Camerarius addressed to Wilhelm Jocher came to his Munich residence. The secret council of the Duke of Bavaria compiled written background materials from his relations, which he passed on to Maximilian I.

Ludwig Camerarius repeatedly tried to explain to Wilhelm Jocher the complex religious causes of the Prague defenestration from a non-Catholic point of view. The detailed explanations of the roots of the multi-denominational milieu in the Kingdom of Bohemia, the legal framework of freedom of faith and fears of the outbreak of religious war in the Holy Roman Empire were in terms of argumentation based on his profound knowledge of Bohemian church history, the *Letter of Majesty* and texts of both apologies of the non-Catholic estates. The form of religious polemics selected by the two humanistically educated lawyers differing in confession clearly revealed the main feature of Camerarius's political thinking, which was the natural right of man to free choice of faith, which no ruler can destroy by force. With these views he was close to the Dutch humanist, lawyer and theologian Hugo Grotius. In several letters addressed to Wilhelm Jocher, he based his arguments on Latin references to his theoretical considerations in clarifying the reasons leading to the non-Catholic estates of the Kingdom of Bohemia to conflict with the Habsburg monarch, who suppressed their legally confirmed religious freedom.

Based on current knowledge of the sources, it can be assumed that Camerarius's views on the religious nature of the Prague defenestration and its consequences sent to Wilhelm Jocher were the main source of knowledge about the attitudes of Czech non-Catholic estates for Maximilian I. Although he probably did not understand their actions very well, because he could not perceive the differences in the legal frameworks of freedom of faith applied in the Holy Roman Empire and the Bohemian Kingdom, he ruled out at the beginning of the revolt Bavaria's direct interference in the conflict between Bohemian non-Catholics and

the Habsburg ruler. Despite political pressure from the Viennese court and the King of Spain, who urged him to take military action against the non-Catholic estates in the Kingdom of Bohemia and their foreign allies, he insisted on his original position unless the appearance of Bohemian non-Catholics weakened Catholicism in the Holy Roman Empire and threatened the local religious balance. His lack of interest in directly interfering with the conflict between non-Catholic estates and the Habsburg monarch in the Kingdom of Bohemia coincided with the goal of Palatinate foreign policy after the Prague defenestration, which Ludwig Camerarius clearly advocated in his letters to Wilhelm Jocher.

As soon as Frederick V unexpectedly accepted the St Wenceslas Crown, Maximilian I did not hide fears of strengthening the influence of the Protestant Union, so he decided in October 1619 to renew the activity of the Catholic League to protect the Catholic faith in the Holy Roman Empire and the Habsburg monarchy. Alongside the newly elected Emperor Ferdinand II, he was preparing for a military campaign against the non-Catholic estates of the Kingdom of Bohemia, whose conflict with the Habsburg monarch had grown beyond its original religious dimension to the political level after the removal of the elected king. When the Palatinate idea of its non-violent solution fell apart, the first stage of Palatinate diplomacy between Heidelberg, Munich and Prague was concluded in November 1619. At the same time, the correspondence between Ludwig Camerarius and Wilhelm Jocher was ended.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Prestiž, násilí a zápas o veřejný prostor.
(Konflikty při slavnostech Božího Těla
v rudolfínské Praze roku 1605)

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

TOMÁŠ ČERNUŠÁK: Prestige, Violence and the Struggle for Public Space. (Conflicts at the Corpus Christi Celebrations in Rudolphine Prague in 1605)

The testimonies of several eyewitnesses of the conflict over the prestigious role of the baldachin bearer during the liturgical procession of the Feast of the Corpus Christi, which took place between two Italian nobles in 1605 in Prague, allow a detailed analysis of its course. Its interpretation is placed in the context of the importance of public space, which at the beginning of the 17th century in the multi-confessional milieu of the city with the imperial seat became a place of a struggle for influence between the Catholic minority and the non-Catholic majority.

Keywords: Nuncio – Confessionalisation – Prague – Public Space

Dne 12. června 1605 došlo v pražském kostele sv. Jakuba při bohoslužbě o slavnosti Božího Těla k vážnému incidentu. Dva italské šlechtici původem z Janova, Giovanni Antonio Spinola a Giovanni Ambrosio Doria, se pohádali o právo nést jednu z čtyř baldachýnu nad Nejsvětější svátostí, kterou během liturgického průvodu nesl papežský nuncius u císařského dvora Giovanni Stefano Ferreri. „(...) *pan Doria*

s panem Špindulí v kostele u svatého Jakuba tulichy před voltářem, když se mělo jíti s procesí, dobyli a se okrvavili a potom mnoho jiných zbraní bylo dobyto.“ Takto celou událost zaznamenal patrně její očitý svědek Adam ml. z Valdštejna ve svém deníku.¹

Z hlediska obecné historie jinak celkem bezvýznamná událost pronikla do zpráv domácích zpravodajů či zahraničních diplomatů a agentů. Informaci o výtržnosti zaslal ve své depeši hned z 13. června 1605 do Říma nuncius Ferreri, který jí byl fyzicky zřejmě nejbližší.² Podobně tak učinil benátský vyslanec Francesco Soranzo³ a agenti bavorského vévody Wilhelm Bodenius a Johann Manhart, z domácích autorů tak učinil Jan Libra ze Soběnova pro Petra Voka z Rožmberka, jemuž v Praze spravoval jeho majetek,⁴ další zprávy se pravděpodobně vyskytují v jiných archivech. Právě relace Bodenia a Manharta vévodovi Maxmiliánovi byly využity zřejmě v jediném, velmi stručném zpracování této události z pera Josefa Fischera.⁵ V rámci kriminálních afér z prostředí císařské Prahy počátku 17. století ji pak ještě stručně zmiňuje Josef Janáček ve svém proslulé monografii o životě a době Rudolfa II.⁶

Prameny a možnosti jejich interpretace

Frekventovaný výskyt této události v pramenech diplomatické povahy se na první pohled může jevit nevšední. Zprávy vyslanců a agentů jejich vládařům obsahovaly na přelomu 16. a 17. století v naprosté většině informace jiného druhu. V centru pozornosti stál zejména panovník hostitelské země a vůbec vše, co s jeho osobou nějak souviselo: zdraví, cesty, rodina a rodinné vztahy, rozhodnutí či jednání. Vedle panovníka pak byly pravidelně odesílány zprávy o držitelích důležitých dvorských a vládních úřadů, jejich vlastnostech nebo i osobních slabostech a klientských vazbách. Pochopitelně nesměly chybět zásadní popisy událostí probíhajících

1 Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 108.

2 Kamil KROFTA (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* (dále SČ), sv. XI/1, Sněmy roku 1605, Praha 1910, č. 86, pozn. 2, s. 265–266, Ferreri státnímu sekretariátu, 13. 6. 1605.

3 Tamtéž, s. 264–268 (zde s. 265), Soranzo benátskému dóžeti, Praha 13. 6. 1605.

4 Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604–1609)*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 93–148 (zde s. 124–125).

5 Josef FISCHER, *Blutige Excesse bei einer Prager FrohnleichnamproceSSION im Jahre 1605*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 38, 1900, s. 413–416.

6 Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 355.

v zájmovém teritoriu, které měly nebo mohly mít význam pro vztahy k dané zemi.⁷ Pražská „rvačka“ dvou bohatých, ale jinak nepřilíš významných šlechticů⁸ ovšem do těchto pramenů pronikla z důvodů okolností, které ji provázely. Ty ji daly zpravodajskou valenci negativního charakteru, čímž získala mimořádnou atraktivitu snad až bulvárního ladění ve smyslu známého žurnalistického sloganu „only bad news is good news“.⁹

Proč se tomu tak stalo, se nám ukáže mnohem výrazněji, pokud se na tuto událost podíváme z dvou hledisek. Událost je jednak typickým případem interpersonálního konfliktu jakožto zvláštní formy interakce, směřující ve standardních fázích od stavu latence přes manifestaci až k vlastnímu střetu.¹⁰ Konflikty v různých svých podobách v době raného novověku představují pro historiky zvláště v posledních desetiletích velmi sledované téma, ať už jsou nahlíženy ve vztazích mezi jednotlivými osobami či sociálními skupinami, mezi konfesemi či v jejich rámci, jako soutěž politicko-mocenského soupeření, snahy prosadit svůj vliv či precedenční nároky, nebo když šlo o prosté kriminální delikty. U jednotlivců i skupin se jednalo o specifickou, „krajní“ formu komunikace, která může odkrývat jejich jinak leckdy skrytý myšlenkový svět a jeho proměny, jejich priority, soukromé názory, potřeby či touhy.¹¹ Druhým hlediskem je prostor, který s konfliktem souvisel. Bylo by značně

7 Jan Paul NIEDERKORN, *Die Berichte der päpstlichen Nuntien und der Gesandten Spaniens und Venedigs am kaiserlichen Hof aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004, s. 97–105.

8 K přesné identitě obou aristokratů se nepodařilo zatím zjistit nic zásadního. Nedomnívám se, že by se v případě Giovanni Ambrosia Doria jednálo o předního činitele Janovské republiky, který se v roce 1621 stal nakrátko i dózetem. Jeho biografická data pobytu u císařského dvora nezmiňují. – Heslo *Doria, Giovanni Ambrosio*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 41, Roma 1992, s. 263–264. Oba šlechtici pocházeli z prestižních, avšak značně rozvětvených janovských rodů, jejichž členové ve službě této republiky plnili velmi často klíčové úkoly. K předním janovským šlechtickým rodům viz starší práci Natale BATTILANA, *Genealogie delle Famiglie Nobili di Genova*, vol. 1, Genova 1825. K rodu Doria viz Paolo LINGUA, *I Doria e Genova. Una dinastia mancata*, Genova 2007.

9 Stephan RUSS–MOHL – Hana BAKIČOVÁ, *Žurnalistika. Komplexní průvodce praktickou žurnalistikou*, Praha 2005, s. 103–104.

10 Eliška NOVOTNÁ, *Sociologie sociálních skupin*, Praha 2010, s. 60; Uwe Peter KANNING, *Selbstwertdienliches Verhalten und soziale Konflikte*, Münster – New York – München – Berlin 1997, s. 62–63; Lenka HOLÁ a kol., *Mediace a možnosti využití v praxi*, Praha 2013, s. 365. Ke konfliktům souhrnně viz Hana MAŘÍKOVÁ a kol., *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, s. 520–522.

11 Z četné domácí i zahraniční literatury viz např. Julius RUFF, *Violence in Early Modern Europe 1500–1800*, Cambridge – New York 2001; Otto ULBRICHT, *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikten in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M. 2009; Stephen CUMMINS – Laura KOUNICE (eds.), *Cultures of Conflict Resolution in Early Modern Europe*, London – New York 2016; Barbara

omezující sledovat jej pouze ve smyslu pevné geografické pozice, tedy jako nějaké dané „místo“. Mnohem zajímavější pohled se nám nabídne, když na něj budeme nahlížet jako na prostor sociální, tedy takový, který je dynamicky formován nebo i měněn lidmi a okolnostmi, v nichž se nacházejí.¹²

Zmíněné prameny diplomatické povahy se při popisu celého dramatu soustřeďují spíše na jeho následky, a výrazné detaily průběhu či příčiny nesledují. Nuncius Ferreri i benátský vyslanec Soranzo takřka shodně uvádějí, že vzdálené příčiny krvavé potyčky mohly spočívat ve vzájemné osobní rivalitě obou šlechticů, kteří mezi sebou měli údajně již z dřívějšíka nevyřízené účty.¹³ Trochu podrobněji celou událost popsali oba bavorsí agenti. Manhart ve své zprávě uvedl, že ještě před fyzickým konfliktem si oba aktéři vyměnili ostrá, urážlivá slova,¹⁴ Bodenius pak identifikoval jako viníka Doriu, který když viděl Spinolu nést jednu z tyčí baldachýnu, přišel k němu a začal se o ni přetahovat.¹⁵

Mnohem detailnější informace k průběhu potyčky v kostele sv. Jakuba a k souvisejícím okolnostem nám přinášejí dosud neprozkoumané prameny, ukryté ve fondu rukopisů ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchivu. Jde o skupinu výslechových protokolů přítomných účastníků z různých sociálních skupin domácího i italského původu. Dokumenty byly sepsány v průběhu června a července 1605, jsou dochovány v originálech podepsaných vypovídajícím osobami, i v doslovných prepisech.¹⁶ Jejich existence souvisí se soudním řízením, které bylo s oběma hlavními aktéry vedeno od září téhož roku z panovníkova příkazu.¹⁷ Skutečnost, že zůstaly

KRUG-RICHTER – Ruth E. MOHRMANN (Hg.), *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit*, Münster 2004. Z domácí odborné literatury zejména viz Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 457–675; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013, s. 259–488.

12 K sociálnímu prostoru v tomto smyslu především viz Martina LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt a. M. 2001. Výklad takto chápaného prostoru právě pro kostel viz Renate DÜRR, *Kirchenräume. Eine Einführung*, in: Renate Dürr – Gerd Schwerhoff (Hg.), *Kirchen, Märkte und Tavernen. Erfahrungs- und Handlungsräume in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M. 2005, s. 451–458.

13 Ferreri k tomu doslova píše: „(...) nemicisimi fra loro per liti civili e criminali!“ – SC XI/1, č. 86, pozn. 2, s. 265.

14 J. FISCHER, *Blutige Excesse*, s. 414.

15 Tamtéž, s. 413.

16 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (dále jako HHStA), Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 367r-420r, 1009r-1020r. Původní katalog rukopisů z pera Konstantina Böhma má rukopis se signaturou W 290 označený pod číslem 595. – Constantin von BÖHM, *Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof-, und Staats-Archivs*, Wien 1873, s. 188–192.

17 Kopie žaloby na oba aristokraty s výzvou, aby se dostavili ke dvoru, viz HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 349r-352r.

nepovšimnuty, vyplývá z jejich nynější lokace. Až dodatečně byly rozptýleny vřazeny mezi další, s touto záležitostí nesouvisející korespondenci, přičemž s ostatními dokumenty v daném svazku je spojuje pouze italský jazyk, jímž jsou většinou psány.

Prostorové dimenze slavnosti Božího Těla v multikonfesioním prostředí

Klíčovou roli v našem příběhu má samotný kostel sv. Jakuba, který je součástí kláštera minoritů. Na počátku 17. století šlo o gotickou stavbu, jak byla koncipována ve svých středověkých počátcích.¹⁸ Podle Hammerschmidtova spisu *Prodromus gloriae Pragenae* prošel její interiér v roce 1596 výraznou, zajímavou a nepochybně nákladnou proměnou, která zde zůstala patrná až do požáru kostela na konci 17. století. Kromě hlavního oltáře byl vybaven celkem 15 novými bočními oltáři. Samotný chór byl vyzdoben obrazy, z větší části darovanými dignitáři metropolitní kapituly sv. Víta. Kromě zachycení českých patronů šlo o obraz sv. Martina, který byl získán díky mecenátu kapitulního děkana Martina Pffeifera z Heisselsbergu.¹⁹ Další dva obrazy byly darem probošta kapituly Jiřího Bartolda Pontana z Breitenbergu.²⁰ Kostel byl však pozoruhodný ještě vskutku monumentální, snad i rozsahem unikátní znakovou galerií, která čítala až 181 erbů. Kromě znaků Českého království, dalších zemí České koruny a některých měst (kromě Prahy šlo o „katolická“ města Plzeň a České Budějovice), tu byla řada osobních erbů. Byl zde zastoupen tehdejší papež Klement VIII., císař Rudolf II., pražský arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé a dále množství předních i méně významných českých aristokratů, zemských úředníků a sudích a také všichni členové pražské metropolitní kapituly,²¹ kteří snad byli mecenáši celé úpravy interiéru. Znakovou galerii ovšem nelze vnímat jako „katolickou“,²² protože zobrazené znaky patřily i nekatolickým

18 Souhrnně ke stavebním dějinám Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 515–517; Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996, s. 77–84.

19 K němu viz Antonín PODLAHA, *Series Praepositorum, Decanorum, Archidiaconorum aliorum-que Praelatorum et Canonicorum s. Metropolitanae Ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Pragae 1912, č. 744, s. 148.

20 K němu viz Tamtéž, č. 742, s. 137–147.

21 Jan Florián HAMMERSCHMID, *Prodromus gloriae Pragenae*, Vetero-Praga [1723], s. 180–185.

22 Michal ŠRONĚK, *De sacris imaginibus. Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Prahy*, Praha 2013, s. 32.

šlechticům (např. Petru Vokovi z Rožmberka, Jaroslavu Smiřickému ze Smiřic), spíše jde o zajímavý doklad zemského patriotismu.

Minoritský kostel sv. Jakuba nebyl coby místo konání slavnostní bohoslužby o svátku Božího Těla vybrán náhodně. Patřil spolu s několika dalšími sakrálními objekty k „ostrovům katolicismu“, které ve většinově nekatolické Praze představovaly aktivní centra obrany, šíření a prezentace sílícího katolicismu.²³ V kontextu tohoto procesu plnila svoji roli rovněž liturgie o slavnosti Božího Těla. Původně středověký svátek oslavující tajemství Kristovy reálné přítomnosti v eucharistii získal v době konfesionalizace na významu kvůli diametrálně rozdílnému pohledu mezi katolíky a protestanty na tuto teologickou otázku.²⁴ Důležitým aspektem byla také prostorová koncepce liturgie. Šlo o formu, která se odehrávala nejen uvnitř přesně vymezeného a přítomnými věřícími zpravidla konfesně unifikovaného sakrálního prostoru (kostela), ale ve formě navazujícího procesí zasahovala i do prostoru veřejného, který nebyl výhradně určený pro posvátné úkony, ale běžnou, mnohovrstevnatou interakci osob mezi sebou. Tímto způsobem mohla liturgie svátku zapůsobit na mnohem větší počet diváků, včetně těch odlišného konfesního spektra.

K dosažení hegemonie ve veřejném prostoru napomáhalo nejen slavnostní provedení, ale i doprovodné „efekty“, jako byl hudební projev či přítomnost většího množství společensky významných hostů.²⁵ Pro svoji výraznou distinktivní funkci,

23 Tamtéž, s. 71. K dynamické stavební aktivitě katolických chrámů a kaplí v Praze viz Anna OHLIDAL, *Kirchenbau in der multikonfessionellen Stadt: Zur konfessionellen Prägung und Besetzung des städtischen Raums in den Prager Städten um 1600*, in: Vera Isaiasz u. a. (Hg.), *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. Soziale Ordnungen und ihre Repräsentationen*, Frankfurt – New York 2007, s. 67–81. Pro moravské prostředí viz Ondřej JAKUBEC, *Konfesijsní spory v raně novověké Olomouci, jejich charakter, aktéři a vizuální stopy*, Documenta Pragensia 33, 2014, s. 123–158 (zde s. 146); též, *Katolický mecenát a konfesionalizace na předběllohorské Moravě*, Studia Comeniana et historica 39, 2009, č. 81–82, s. 144–164.

24 Základní informace k dějinám a formě svátku Božího těla viz *Český slovník bobovědný*, sv. 2, Praha 1916, s. 404–408. Stručně k tématu viz Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 121–126. K proměnám praxe v rakouském, resp. vídeňském prostředí v jejich historickém kontextu viz Martin SCHEUTZ, *... hinter Ihrer Käyserlichen Majestät der Päbstliche Nuncius, Königl. Spanischer und Venetianischer Abgesandter. Hof und Stadt bei den Fronleichnamprozessionen im frühneuzeitlichen Wien*, in: Richard Bösel – Grete Klingenstein – Alexander Koller (Hg.), *Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert)*, Wien 2006, s. 173–204; Martin SCHEUTZ, *Kaiser und Fleischhackerknecht. Städtische Fronleichnamprozessionen und öffentlicher Raum in Niederösterreich/Wien während der Frühen Neuzeit*, in: Thomas Aigner (Hg.), *Aspekte der Religiosität in der frühen Neuzeit*, St. Pölten 2003, s. 62–125.

25 André KRISCHER, *Rituale und politische Öffentlichkeit in der alten Stadt*, in: Gerd Schwerhoff (Hg.), *Stadt und Öffentlichkeit in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2011, s. 125–157 (zde s. 129–134).

danou teologickým obsahem, proto leckdy oslavy narážely na projevy otevřené nespokojenosti nekatolíků, což dosvědčují četné příklady nejen z českých zemí,²⁶ ale i z Rakous. Někde šlo vcelku o mírné, avšak provokativně „drzé vyhlášení z oken“, přes metání hnoje na účastníky průvodu až po otevřenou agresi ve formě fyzického napadení kněze a zneuctění eucharistie.²⁷ V některých případech proto raději docházelo k realizaci průvodu v omezené podobě. V Melku se tak místní opat v roce 1578 rozhodl kvůli obavám z potenciálního konfliktu s nekatolickými měšťany konat procesí raději za zavřenými branami kláštera. Ani tak nemohl zabránit cílenému rušení bohoslužby z jejich strany ve formě fingovaného požárního poplachu.²⁸ Doslova mezinárodní proslulosti získala tzv. mléčná válka, jak byl nazván konflikt při Božítělovém průvodu za účasti mladého císaře Rudolfa II., arcivévodů a papežského nuncia Bartolomea Portii vídeňskými ulicemi rovněž v roce 1578, nepochybně poznamenaný atmosférou obav z nedávné, neblaze proslulé Bartolomějské noci. Průvod se ubíral známou ulicí Am Graben, kde se konal – i přes katolický svátek – trh, navštívený patrně převážně protestanty. Císařští trabanti dostali pokyn prorazit cestu davem lidí, což činili bezpochyby značně důrazně, načež se odněkud ozval výkřik „do zbraně“. Důsledkem byla všeobecná panika. Císař, arcivévodové i přítomní aristokraté tasili své zbraně, vojáci neúprosně vylačovali dav, a přitom došlo k poničení tržních stánků a rozbití značného množství džbánů s mlékem, od čehož dostala událost i název.²⁹

Z pohledu katolíků se v době po tridentském koncilu obnovené či účastí významných osob zdůrazněné slavení svátku Božího Těla stalo významným projevem jejich sebeidentifikace a mělo rovněž výrazný charakter manifestační. Reprezentovalo tak navenek obnovené sebevědomí a odhodlání katolicismu znovu mít hlavní slovo i ve veřejném prostoru, odkud byl v důsledku konfesního vývoje na

26 Viz např. Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z. XV. a XVI. století*, I, Praha 1895, s. 236–238; Josef HRDLIČKA, *Konfessionelle Konflikte in böhmischen und mährischen Städten unter adeliger Herrschaft vor der Zwangskatholisierung*, in: Joachim Bahlcke – Kateřina Bobková-Valentová – Jiří Mikulec (Hg.), *Religious Violence, Confessional Conflicts and Models for Violence Prevention in Central Europe (15th-18th Centuries) / Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert)*, Praha – Stuttgart 2017, s. 193–207 (zde s. 202).

27 M. SCHEUTZ, ... *hinter Ihrer*, s. 180–181; TÝŽ, *Kaiser*, s. 69–73.

28 TÝŽ, *Kaiser*, s. 71.

29 K této události především viz Walter STURMINGER, *Der Milchkrieg zu Wien am Fronleichnamstag 1578*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 58, 1950, s. 614–624.

radě míst v podstatě vytlačen.³⁰ Při popisu incidentu u sv. Jakuba ostatně nuncius Ferreri stručně sumarizuje obnovení praxe celebrativních procesí o slavnosti Božího Těla v císařském sídelním městě: „*Je tu už po tři roky zvykem, že čtyři hlavní katolické kostely v tomto městě pořádají procesí s Nejsvětější svátostí mnohem slavnostněji než dříve, kdy se neodvažovali vyjít ven* [zvýrazněno autorem článku]. *Třech z nich jsem se účastnil v minulém roce a nesl Nejsvětější Svátost, v katedrále pak monsignor arcibiskup.*“³¹

Skutečnost, že na počátku 17. století došlo k určité změně v realizaci procesí o Božím Těle v pražských ulicích, naznačují i deníky českých aristokratů. Rozdíl zřejmě spočíval nejen v slavnostním provedení a velmi reprezentativní účasti vznešených osob, včetně papežského nuncia, ale i v opakování procesí na různých místech Prahy. Kryštof Popel z Lobkovic zmiňuje ve svém diáriu z roku 1602 celkem čtyři, a to ve dnech 6. června (vedené arcibiskupem, tedy patrně v prostoru Pražského hradu), 9. června u jezuitů, 10. června na Malé Straně a 13. června na neupřesněném dalším místě.³² O dva roky později Lobkovic zmínil procesí na Malé Straně, při němž dne 22. června monstranci nesl nuncius. V deníku si pochvaloval provedení slovy: „*nepamatuji jakživo pěknější procesí*“.³³ Kromě toho v témže roce zmínil Lobkovic ještě procesí na Strahově, vedené opatem tamního kláštera Janem Loheliem pár dnů předtím,³⁴ jeho o něco mladší současník Adam ml. z Valdštejna v deníku rovněž z června 1604 uvedl svoji účast na liturgických festivitách svátku „*při dvoře i u jezuitů*“.³⁵ V námi sledovaném roce 1605 si Adam ml. z Valdštejna do deníku zaznamenal svoji účast na celkem třech procesích – dne 9. června na Pražském hradě, dále na sledované bohoslužbě u sv. Jakuba a ještě 13. června u sv. Tomáše.³⁶

30 Ondřej JAKUBEC, *Konfesionalizace a rituály potridentského katolicismu na předbělohorské Moravě*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula et tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, I, Praha 2007, s. 360–366 (zde s. 363); M. SCHEUTZ, ... *hinter Ihrer*, s. 180; TÝŽ, *Kaiser*, s. 70.

31 SČ XI/1, s. 265–267, pozn. 2 (zde s. 265). K rozvoji katolických liturgických procesí v Praze na přelomu 16. a 17. století viz Anna OHLIDAL, *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*, in: Evelin Wetter (Hg.), *Formierung des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 2007, s. 212–217.

32 Ludmila TŮMOVÁ, *Svět Kryštofa Popela mladšího z Lobkovic z optikou jeho deníků*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2013, s. 122–124.

33 Tamtéž, s. 230.

34 Tamtéž, s. 229.

35 M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 85.

36 Tamtéž, s. 108.

Manifestační a sebeidentifikační roli slavnosti, která začínala mší v kostele sv. Jakuba a měla pokračovat liturgickým průvodem v ulicích Prahy, odpovídala účast vzácných hostů v námi sledované slavnosti v roce 1605, jak vyplývá z analýzy diplomatických zpráv i z dokumentů ve vídeňském archivu. Kromě zmíněných bavorských agentů, papežského nuncia Ferreriho, benátského vyslance Soranzy, byl jako účastník uveden i španělský vyslanec San Clemente. Vedle nich na slavnosti participovala řada dvořanů, katolických šlechticů a šlechticů, též někteří přední zemští úředníci. Výslechové dokumenty z vídeňského archivu uvádějí hraběte Fürstenberka, nejvyššího českého kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, nejvyššího zemského sudího Volfa Novohradského z Kolovrat a jeho nejmenovaného syna, Jana z Donína, Jana Václava Popela z Lobkovic, podle deníkového záznamu lze předpokládat též přítomnost Adama ml. z Valdštejna. Mezi vypovídajícími osobami vystupují italscí šlechtici, přítomní byli i hudebníci císařské kapely, jak dokládá výslechový protokol jistého Pietra de Nagero, označeného v dokumentu jako „*musicò di Sua Maestà Cesarea*“. Z reprezentantů pražského kléru dokládají protokoly jako další aktéry pochopitelně směsici duchovních vesměs italského původu, jmenovitě to byl vikář kláštera dominikánek u sv. Anny Ignatio Zenogglio, minorité Bonaventura Burghese a Bonaventura Betti da Santo Arcangelo. V dopise Giovanni Ambrosia Doria, v němž později podával císaři svoji obhajobu, je zmíněn mezi hosty nejmenovaný syn sedmihradského knížete Michala.³⁷

Analýza průběhu konfliktu v pražském kostele sv. Jakuba a jeho příčin

Co však bylo přesnou příčinou potyčky mezi oběma horkokrevnými italskými šlechtici a jak k ní došlo? Podle výpovědi jednoho ze svědků, Giovanni Chrysostoma Schreppla,³⁸ který měl na pozici hlavních aktérů zřejmě dobrý výhled, přišel Spinola do kostela trochu se zpožděním, když již mše začínala, doprovázel jej přítom hrabě Fürstenberk.³⁹ Giovanni Ambrosio Doria k této fázi vývoje situace uvedl, že on sám již v kostele přítomen byl. Stejně jako řada dalších

37 SČ XI/1, č. 86, pozn. 2, s. 266–267 (zde s. 266), Doria císaři, s.d.

38 Zřejmě italská varianta jména pozdějšího rady apelačního soudu Johanna Christofa Schreppela von Schreppelsberg († 1651) – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Počátky apelačního soudu v Čechách a jeho personální obsazení 1548–1627*, *Paginae historiae* 13, 2005, s. 5–31 (zde s. 19).

39 HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 402r. Snad se jednalo o Friedricha Fürstenberga.

důležitých hostů seděl v chórových lavicích, konkrétně na pravé straně na šestém místě druhé řady.⁴⁰

Mše probíhala normálně, hudebně doprovázena císařskými hudebníky z kúru.⁴¹ Bezprostřední příčina konfliktu vznikla až po jejím skončení – v okamžiku, kdy nuncius coby celebrant mše uchopil monstranci s Nejsvětější Svátostí a před oltář byl přinesen baldachýn, který se měl, jak to bylo obvyklé, roztáhnout nad celebrantem, aby mohl začít samotný průvod v ulicích. Tři z tyčí baldachýnu se chopili předem vybraní šlechtici. Byl to nejmenovaný syn Volfa Novohradského z Kolovrat, Jan Václav Popel z Lobkovic a Jan z Donína.⁴² Samotný Doria ve své obhajobě uvedl důležitou, patrně pravdivou informaci, že tím čtvrtým nositelem baldachýnu byl již předem určen on. Odvolával se přitom na snadno ověřitelné svědky, konkrétně na českého místosudího Zachariáše Kábu z Rybňan, který jej k této čestné funkci pozval, a také na Jana z Donína, s nímž byl na této věci rovněž domluven.⁴³ Většina výpovědí další fázi události, tj. rozdělení jednotlivých úkolů při přípravě baldachýnu, neuvádí. Zmiňují zpravidla pouze jeho přinesení a skutečnost, že tyčí se chopili tři výše uvedení šlechtici, avšak jako toho čtvrtého uvádějí nikoliv Doriu, nýbrž Spinolu. Jak a proč došlo k této výměně osob, jasné není. Samotný Doria píše, že když na něj Jan z Donína pokynul, aby se ujal svého úkolu, Spinola se před něj doslova vecpal a jemu určenou tyč mu prostě před nosem vzal.⁴⁴ Mnohem věrohodnější však je patrně informace jistého Paola Chiaravalle, který jako jediný ze svědků popsal tuto fázi události. Když se údajně Jan z Donína chopil své tyče, naklonil se k němu poblíž stojící Spinola a vedli spolu krátký dialog, jehož obsah ovšem ve výpovědi neuvedl a patrně ani nezaslechl. Výsledkem však bylo, že Jan z Donína předal Spinolovi svoji tyč a sám se chopil té poslední, která ještě zbývala. A právě v této chvíli dorazil na místo Doria a domáhal se tyče

40 Viz pozn. 37. Jako chórovou lavici lze zřejmě intepretovat v Doriově dopise uváděný starobylý italský výraz „scancello“. K významu tohoto slova viz Giuseppe BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1867, s. 60, 617. Za cenné konzultace ohledně tohoto jazykového termínu děkuji prof. Efrému Jindráčkovi, OP z papežské univerzity Angelicum v Římě. Doria také doplňuje, že vedle něj na pátém místě seděl italský šlechtic Annibale Appiano a na čtvrtém nejmenovaný syn sedmihradského kníže Michala.

41 Svědčí o tom výpověď již zmíněného Pietra de Nagera. – HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 368r.

42 Úplný seznam tří nosičů baldachýnu poskytl Galeazzo Gonzaga di Mantova. – HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 404r–v.

43 Viz Doriovo svědectví citované v pozn. 37.

44 Doria doslova píše: „E poiché ebbi fatto quattro o sei passi et che fui arrivato apresso detto Spinola, avanti al quale necessariamente deveva passare, esso si spinse avanti et prese l’asta che a me era destinata“ – viz tamtéž.

od baldachýnu pro sebe, jak bylo předem domluveno.⁴⁵ Ocitl se tak v tento kritický moment v nepříjemné situaci. Budeme-li se na danou situaci dívat jakoby na divadelní scénu, Doria najednou stojí s ostatními aktéry – nunciem nesoucím monstranci, doprovázejícími kněžími a ministranty, čtyřmi aristokraty s baldachýnem a dalšími osobami – zcela bezprizorně před chórem a kostelem plným významných hostů. Teoreticky mohl věc nechat být a zůstat prostě jen stát stranou. Zafungovala však vštípená šlechtická povinnost hájit svou čest a svoje právo.⁴⁶

Vlastní příčinou ozbrojeného konfliktu, který měl za chvíli vypuknout, nebyl jen skutek vyřazení Dorii z čestné funkce nosiče baldachýnu, ale i slovní dialog, který mezi oběma aktéry nastal bezprostředně poté. Některé ze svědeckých výpovědí sice zmiňují skutečnost, že proběhl, ale neuvádějí jeho přesný obsah. Je to pochopitelné, protože svědkové stáli buď moc daleko, nebo se zabývali jinými úkony a nemuseli svému okolí věnovat dostatečnou pozornost. Kromě samotného Dorii jej popsal již zmíněný Paolo Chiaravalle a italský šlechtic Ferdinando Biandra di San Giorgio,⁴⁷ kteří stáli patrně dostatečně blízko, aby jej zaznamenali.⁴⁸ Zatímco Doria jej uvádí v poněkud rozvedené podobě, nepochybně jako specifickou formu sebeobhajoby, oba další svědkové jej takřka shodně popisují stručněji, jak se asi také stal. Podle San Giorgia nejprve Doria nahlas a spíše k okolostojícím, než vůči Spinolovi poznamenal: „*Není kavalířské brát tyče jinému.*“ Na to mu Spinola odpověděl: „*S kým mluvíte? Já nemám tyč, která čeká na vás.*“ Doria na to reagoval: „*Já s vámi nemluším,*“ a Spinola mu oplatil podobnou mincí: „*Já s vámi také ne.*“ Doria pak uchopil tyč, kterou držel jeho protivník a vykřikl na něj: „*Tato je moje a ty jsi drzoun.*“ Podle jednoho z dokumentů následně Spinola Dorii obvinil, že je lhář.

Na tuto veřejně pronesenou urážku reagoval Doria tím, že viníkovi uštědřil políček, ustoupil krok dozadu a položil ruku na svoji dýku, blízko stojící

45 HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 406r–407v.

46 V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 500–502. K problematice pojmání cti především viz Sibylle BACKMANN u. a. (Hg.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit. Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998; Klaus SCHREINER – Gerd SCHWERHOFF (Hg.), *Verletzte Ehre. Ehrkonflikten in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Köln 1995; Sylvia KESPER-BIERMANN – Ulrike LUDWIG – Alexandra ORTMANN (Hg.), *Ehre und Recht. Ehrkonzepte, Ehrverletzungen und Ehrverteidigungen vom späten Mittelalter bis zur Moderne*, Leipzig 2011.

47 Zřejmě se jednalo o jednoho z členů savojského rodu Biandrate di San Giorgio. – Gustavo MOLA DI NOMAGLIO, *Feudi e nobiltà negli stati dei Savoia. Materiali, spunti, spigolature bibliografiche per una storia*, Torino 2006, s. 416–425.

48 HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 405r–407v; SČ XI/1, s. 265–267, pozn. 2 (zde s. 266–267).

sekretář španělského vyslance mu však zabránil ji použít. Spinola v obranné reakci nejprve pustil osudnou tyč baldachýnu a podobně učinil i Jaroslav z Donína, který se snažil oba muže na poslední chvíli od sebe oddělit. Duchapřítomný dominikán Zenogglia rychle chytl obě uvolněné tyče, aby se celý baldachýn neskácel na pod ním stojícího nuncia.⁴⁹ Spinola ovšem svoji dýku tasit stihl a po prudkém výpadu poranil na tváři Doriu, jemuž z otevřené rány vytryskla krev. Na to Doria reagoval zcela přirozeně jako aristokrat vychovaný k manipulaci se zbraněmi v případě osobního ohrožení – tasil svůj meč, a podobně učinil hned i Spinola. Gesto vyvolalo reakci ostatních šlechticů přítomných v chóru, kteří bez ohledu na sakrální prostor, přítomnost nuncia s monstrancí a dalších duchovních hromadně tasili své meče, aby se pokusili oddělit oba soupeře a zabránili tak případnému pokračování konfliktu či jeho rozšíření mezi další osoby.⁵⁰

Když došlo ke krvavé potyčce mezi Spinolou a Doriou, nastal v kostele velký chaos a úprk části hostů ven. A nejen to, liturgie v kostele sv. Jakuba pokračovat nemohla kvůli jeho znesvěcení.⁵¹ „*Nemohu ani vyličit Vaši Jasnosti žal přítomných katolíků, Němců i Čechů, když slyšeli, že kostel byl poskvrněný a nehodí se k pokračování bohoslužby. Jedni mě žádali znát příčinu a další radu a zase jiní, jak se zjedná náprava, mnozí z nich se slzami v očích,*“ psal doslova nuncius Ferreri do Říma. Nuncius si však v této složité situaci věděl rady. Přesunul se s liturgickým doprovodem a zbytkem účastníků do kaple sv. Anny v objektu kláštera a odsud začal s „*běžným průvodem v ulicích*“. Kostel se rozhodl vysvětit v souladu s předpisy kanonického práva způsobem „*veřejným a slavnostním*“, což podle agenta Manharta učinil o tři dny později.⁵²

49 Tamtéž, fol. 404r–404v.

50 Viz např. výpověď Paola Chiaravalle: „Et ritirando il Signor Doria in passo a dietro cacciò man al pugnale et l'istesso fece il Signor Spinola, il qual ancora che si fussero tra posti molti cavallieri, così sopra mano col detto pugnale ferì in faccia il Signor Doria, cacciarono poi mano alle spade come fecerò anco tutti quei cavaglieri per dividerli (...)“ – HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 406r–407v. K problematice gest (včetně období raného novověku) viz zejména Edgar BIERENDE – Sven BRETTFELD – Klaus OSCEMA (Hg.), *Riten, Gesten, Zeremonien. Gesellschaftliche Symbolik in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Berlin 2008; Jan BREMMER – Herman ROODENBURG (edd.), *A Cultural History of Gesture. From Antiquity to the Present Day*, Cambridge 1991; Michael J. BRADDICK (ed.), *The Politics of Gesture. Historical Perspectives*, Oxford – New York 2009; Sergio BERTELLI – Monica CENTANNI (a cura di), *Il gesto nel rito e nel cerimoniali dal mondo antico ad oggi*, Firenze 1995.

51 Viz *Corpus Iuris Canonici emendatum et notis illustratum*, Parisiis 1587, Tit. XL, Cap. III, s. 638.

52 J. FISCHER, *Blutige Excesse*, s. 415.

Důsledky konfliktu ve veřejném prostoru

Na první pohled by se zdálo, že skandál tímto okamžikem končí. Ostatně sám nuncius ve svém již vícekrát citovaném dopisu s určitou úlevou konstatoval, že se naštěstí odehrál jen uvnitř kostela a vyhnul se tak ulic „*plných husitů, luteránů a kalvinistů*“, kteří by věc, jak doslova píše, mohli interpretovat s podezíravostí vůči Italům.⁵³ Událost však přesto měla své nepřímé důsledky později a jinde. Hned následujícího dne měla slavnost Božího Těla a s ní související liturgický průvod proběhnout v augustiniánském kostele sv. Tomáše a v jeho okolí, což ostatně potvrzuje i výše citovaný záznam z deníku Adama ml. z Valdštejna. Nuncius Ferreri si do svého deníku poznamenal, že s ohledem na zkušenosti z kostela sv. Jakuba ještě předtím požádal v Praze přítomného arcivévodu Maxmiliána, aby „*kvůli obnově cti Boží*“ svou přítomností bohoslužbu zaštil.⁵⁴ Kromě deklarovaného cíle však šlo nunciu i o zajištění vyšší úrovně bezpečnosti – domluvil se s arcivévodou, že průvod bude doprovázen vyšším počtem členů jeho osobní gardy, než bývá obvyklé.⁵⁵ Zdá se, že směla se letošní oslavě svátku nevyhnula ani tady. Během průvodu v malostranských ulicích v okolí kostela, známého jako duchovní centrum španělských diplomatů u císařského dvora a dvořanů, resp. aristokratů jejich vztahové sítě,⁵⁶ došlo k dalšímu incidentu. Patrně někdo z přihlížejících lidí z neznámé příčiny udeřil jednoho z františkánů v průvodu. Poblíž přítomný člen

53 SČ XI/1, č. 86, pozn. 2, s. 265–266.

54 „(...) *per restituire a Dio quell'honore che il di del Corpus Domini se l'era tolto (...)*“. – Národní archiv, Sběrka přepisů z italských a vatikánských archivů, kart. 94, inv. č. 518, fol. 20r. Originál deníku by se měl nacházet v archivu rodu Ferreri v italském městě Biella. K obsahu tohoto fondu, v němž se nachází i pražská registratura nuncia Ferrerihovo viz Maurizio CASSETTI, *L'archivio della nunziatura a Praga di Giovanni Stefano II Ferrero, vescovo di Vercelli (1604–1607)*, in: Studii in onore di Leopoldo Sandri, I, Roma 1983, s. 261–264.

55 Píše o tom ve svém již citovaném dopise z 13. června 1605 adresovaném státnímu sekretariátu do Říma. – SČ XI/1, s. 265–267, pozn. 2 (zde s. 265–266).

56 K tomu viz Pavel MAREK, *La red clientelar en Praga*, in: José Martínez Millán – Maria Antonietta Visceglia (edd.), *La monarquía de Felipe III.*, vol. IV, Madrid 2008, s. 1349–1373; Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial 1558–1641. Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013, s. 39–52; TÝŽ, *Klientelní strategie španělských králů na pražském císařském dvoře konce 16. a počátku 17. století*, ČČH 105, 2007, s. 40–88; TÝŽ, „*Španělská strana*“ na císařském dvoře? *K problematice jednoho pojmu z politických dějin*, ČČH 113, 2015, s. 965–990. Nejnověji souhrnně viz stať z pera téhož autora – Tomáš ČERNUŠÁK – Pavel MAREK, *Gesandten und Klienten. Päpstliche und spanische Diplomaten im Umfeld von Kaiser Rudolf II.*, Berlin – Boston 2020, s. 167–188. K postavení kostela sv. Tomáše v souvislosti s touto entitou viz Pavel MAREK, *La embajada*, s. 153; T. ČERNUŠÁK – P. MAREK, *Gesandten*, s. 216–217 (z pera P. Marka).

arcivévodovy gardy to nenechal bez povšimnutí a uštědřil agresorovi výprask tyčí své halapartny. Nunciova zpráva nepřímo naznačuje, že se to snad stalo příčinou série napadení několika řeholníků ještě týž den. Na ulici byl tak přepaden a potlučen několika „heretiky“ kvardián minoritů, který se při útěku před nimi bohužel ukryl v hostinci plném dalších „heretiků“ a z ohrožení zdraví jej osvobodil až bryskní zásah dvou kolemdoucích italských šlechticů. Dalšího minoritu udeřila jinde nějaká žena po hlavě džbánem od piva, načež nuncius doporučil členům konventu sv. Jakuba, aby raději v dohledné době nevycházel ven ze svého kláštera. Na násilnosti si následně stěžoval u zemských úředníků, kteří nařídili jejich vyšetření.⁵⁷ Zprávu o napadení řeholníků zmiňuje také benátský vyslanec Francesco Soranzo ve své zprávě z téhož dne. Podle něj se zprávy o neklidu v pražských ulicích donesly k samotnému císaři a zneklidnily jej údajně natolik, že začal pomýšlet o svém přesunu do Innsbrucku.⁵⁸ O týden později píše nuncius o dalším napadení jednoho minority.⁵⁹ Detaily k němu poskytuje bavorský agent Manhart, konkrétně uvádí, že jistý minorita byl nějakým „kacířem“ zřejmě přímo před kostelem sv. Jakuba poraněn mečem ve tváři a okolostojící lidé se tomu jen smáli.⁶⁰

Interpretovat tyto události, které se odehrály ve velmi krátkém časovém úseku kolem svátku Božího Těla, coby protikatolické nepokoje, jak to zaznívá zejména z nunciovy zprávy z 13. června, by ovšem bylo nepřesné, byť je pochopitelné, že se to tak v daném sledu mohlo z jeho pohledu jevit. Nenaznačují to ani dobové kronikářské záznamy z pražského prostředí, jakkoliv jsou obsahově často velmi strohé.⁶¹ Bavorský agent Manhart ve své citované relaci vévodovi Maxmiliánovi ze 14. června mluví ještě o bitce mezi lotrinskými a českými žoldněři, která stála několik lidských životů, a také o zabití nějakého služebníka španělského vyslance San Clementeho, přičemž jako ohroženou entitu viděl spíše Němce.⁶² Praha prostě v této době představovala nebezpečné město, poznamenané přítomností většího množství vojáků a různých dobrodruhů určených pro bojiště v Uhrách.⁶³

57 SČ XI/1, s. 265–267, pozn. 2 (zde s. 266).

58 Národní archiv, Sběrka přepisů z italských a vatikánských archivů, kart. 177, inv. č. 768, č. 86.

59 SČ XI/1, s. 265–267, pozn. 2 (zde na s. 267).

60 J. FISCHER, *Blutige Excesse*, s. 416.

61 Viz paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna nebo historické zápisy ve Velešlavínově Kalendáři historickém – Jiří DVORSKÝ, *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna z let 1575–1605*, Pražský sborník historický 7, 1972, s. 161–173; Milada SVOBODOVÁ, *Paměti obyvatel Menšího města pražského z let 1581–1628 ve Velešlavínově Kalendáři historickém*, Miscellanea 7/1, 1990, s. 75–105.

62 J. FISCHER, *Blutige Excesse*, s. 415.

63 J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 354–356.

Na druhou stranu nelze individuální výpady proti členům řeholních řádů ani příliš podceňovat, ve srovnání s předchozími násilnostmi však při nich šlo o něco jiného. Různé drobné ústrky či fyzické inzultace vůči řeholním osobám zde v této době konfesní polarizace představovaly stálý kolorit. Například zakladatel kláštera kapucínů a proslulý kazatel sv. Vavřinec z Brindisi byl krátce po svém prvním příjezdu do Prahy (1599) na Karlově mostě napaden a zmlácen skupinou „nějakých Čechů“. Vracel se právě se svými řádovými druhy z Pernštejnského paláce, kam jej na teologickou debatu s několika nekatolickými dámami pozvala Marie z Pernštejna. Záchranu z překerní situace mu poskytl až synovec nuncia Spinelliho, který s dvěma sluhy zrovna přicházel na most po cestě z jezuitské koleje.⁶⁴ Podle pozdějšího Vavřincova svědectví byl nezvyklý zjev kapucínů příčinou neustálých posměšků a šprýmů ze strany nekatolíků, kteří občas neváhali zlomyslně tahat řeholníky za jejich dlouhé kapuce.⁶⁵ Tato i výše uvedená napadení minoritů v roce 1605 po svátku Božího Těla tak lze vnímat spíše jako součást obav nekatolické majority ze sílící snahy potridentského katolicismu o kulturní, konfesní a mocenskou hegemonii v pražském prostoru. O tom, že za vhodných podmínek mohla přerůst až v násilné aktivity extrémního charakteru, svědčí události z roku 1611, kdy došlo k vyvraždění celé františkánské komunity z kláštera u Panny Marie Sněžné a vyplenění několika dalších klášterů či pokusů o ně pražskou spodinou.⁶⁶

Závěr

Důvody, proč se v podstatě malicherná potyčka mezi dvěma italskými aristokraty dostala do dopisů zahraničních diplomatů i jiných zpravodajů, spočívají především v okolnostech, které ji provázely. Odehrála se v prostoru původně vyhrazeném jiné

64 Arturo M. da CARMIGNANO di BRENTA, *San Lorenzo da Brindisi. Dottore della chiesa universale (1559–1619)*, Tom. IV/2, Venezia – Mestre 1963, n. 1119, §30, s. 214. Giovanni Battista Spinelli v roce 1602 ukončil bakalářské studium svobodných umění a filozofie u pražských jezuitů. – Miroslav TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968, s. 22.

65 Arturo M. da CARMIGNANO di BRENTA, *San Lorenzo da Brindisi. Dottore della chiesa universale (1559–1619)*, Tom. IV/1, Venezia – Mestre 1963, n. 90, §2, s. 93.

66 M. ŠRONĚK, *De sacris imaginibus*, s. 71–72; Ota HALAMA, *Pražští nekatolíci roku 1611*, in: Petr R. Beneš – Petr Hlaváček – Tomáš Sterneck et al., *Čtrnáct mučedníků pražských. Vpád Pasovských a závěr vlády Rudolfa II.*, Praha 2014, s. 103–110.

aktivitě – významné katolické slavnosti za účasti exkluzivních hostů, která měla navíc manifestovat mocenské a náboženské ambice potridentského katolicismu.

Pokud jde o hlavní aktéry, vyhodnotit zcela objektivně míru jejich viny je bez nalezení dalších relevantních pramenů asi nemožné. Zatím se z analýzy těch dostupných jeví, že konflikt byl možná způsoben zlomyslnou schválností ze strany Spinoly, který se na změně osob s neznámým argumentem domluvil s Janem z Donína, mohlo však jít i o Donínovo nedorozumění. Po skandálu oba hlavní aktéři z města urychleně odjeli, Spinola do Saska,⁶⁷ Doria podle pozdější zprávy snad do Krakova,⁶⁸ nepochybně z obav z císařova hněvu. Po proběhnutí výslechů svědků byla celá záležitost projednávána tajnou i říšskou dvorskou radou a dne 15. září 1605 císař Rudolf II. oba italské aristokraty předvolal k soudnímu řízení.⁶⁹ Řízení se táhlo ještě v roce 1606. Doria i Spinola mezi tím využili všech svých osobních vazeb u římské kurie, takže pražský nuncius Ferreri průběžně dostával breve od samotného papeže Pavla V., určená císaři a žádající jejich omilostnění,⁷⁰ ale i přímluvné dopisy od kardinála nepota Scipia Borgheseho⁷¹ a kardinálů Odoarda Farneseho a Domenica Pinelliho.⁷² Podle převahy přímluvných dopisů ve prospěch Spinoly se zdá, že pro něj se věc nevyvíjela zcela příznivě. Výsledek celého řízení bohužel znám není. Podle poslední zprávy nuncia Ferrerihovo k této záležitosti z 15. května 1606 se dvorští radové před císařem vyslovili pro omilostnění pouze pro Giovanni Ambrosia Doriu, který se k soudnímu řízení do Prahy osobně dostavil, zatímco nepřítomnost Spinoly k obdobnému rozhodnutí nevedla.⁷³ Každopádně z dosud známých, resp. prozkoumaných pramenů a literatury Spinola z českého prostředí zcela mizí, kdežto Doria je v Praze přítomen i v únoru 1611, kdy se na nunciatuře ukrýval kvůli obavám z pasovských vojáků.⁷⁴

67 J. FISCHER, *Blutige Excesse*, s. 414.

68 Arnold Oskar MEYER (Hg.), *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra*, Nuntiaturberichte aus Deutschland, IV/3, Berlin 1913, č. 601d, s. 553 (dále jako NBD IV/3).

69 HHStA, Handschrift W 290, Bd. 11, fol. 349r–352r.

70 NBD IV/3, č. 579, s. 529; č. 676f, s. 621.

71 Tamtéž, č. 694d, s. 641.

72 Národní archiv, Sběrka přepisů z italských a vatikánských archivů, kart. 92, inv. č. 499, sv. č. X/6: kardinál Farnese Ferrerimu, Řím, 28. 1. 1606; kart. 92, inv. č. 500, sv. č. X/7: kardinál Pinelli Ferrerimu, Řím, 20. 5. 1606.

73 NBD IV/3, č. 765g, s. 745.

74 Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935, s. 212.

Potyčka, v níž šlo o obranu osobní cti a společenské prestiže, měla ovšem i své širší důsledky. Primárně došlo k znesvěcení kostela sv. Jakuba a narušení pořadu bohoslužby. Nepřímým důsledkem byly konflikty, které přispívaly k vnímání pražského prostředí jako potenciálně nebezpečného místa. Současně odкрыly, že konfesní zápas na začátku 17. století získal na dynamice také v otázce, kdo a do jaké míry ovládne veřejný prostor v multikonfesním pražském souměstí.

**Prestige, Violence and the Struggle for Public Space.
(Conflicts at the Corpus Christi Celebrations
in Rudolphine Prague in 1605)**

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

The Feast of Corpus Christi on 12 June 1605 in the Prague Church of St. James led to an unpleasant event. Two Italian aristocrats, Giovanni Ambrosio Doria and Giovanni Antonio Spinola, came into a conflict with one another over who would carry one of the poles of the baldachin in the liturgical procession over the head of the celebrant of the Mass, who was the papal nuncio at the imperial court. The mall dispute over honour, which ended with an injury to one of the actors on the cheek and a general panic in the church, came to be in a number of letters from foreign diplomats and other reporters. A significant negative news valence was added to this event by the circumstances that accompanied it, because it took place in a sacred space during an extraordinary church celebration, and moreover in the presence of the then Catholic social elite, including a number of foreign diplomats. Detailed information on the course of the conflict and its causes is revealed in newly found interrogation protocols, taken with the individual witnesses of the event. These make it possible not only to accurately reconstruct the genesis of the conflict and its course, but also to identify the roles and motivations of the main actors. The event is well grasped not only in itself, but also in a broader context with the perception of public space. The extraordinarily festive celebrations of the Feast of the Corpus Christi played a significant role in this. At the beginning of the 17th century, they served both as an important self-identification and self-presentation festivity of the Catholic minority and as its important means in the struggle for influence in public space in multi-confessional Prague.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Role šlechty v utváření evangelické církevní organizace v Čechách a na Moravě před rokem 1620

JOSEF HRDLIČKA

JOSEF HRDLIČKA: The Role of the Nobility in Shaping the Evangelical Church Organisation in Bohemia and Moravia before 1620

Based on the edited accessible Evangelical church orders issued between 1520 and 1620 for the Bohemian and Moravian noble estates, the study analyses the role of the nobility in both crown lands in the shaping of the evangelical church organisation. It deals with the building of a higher level of evangelical ecclesiastical administration on the estates of reform-minded aristocrats. It devotes greater attention to the role of the nobility in the efforts for the constitution of the new evangelical organisations, which emerged in some parts of Moravia in the last third of the 16th and beginning of the 17th centuries and affected a wider territory. The impulse for these endeavours in Moravia was the decline of the power of the Prague Utraquist consistory. In the case of the Kingdom of Bohemia, the study notes the efforts of the non-Catholic estates to renew supervision over the consistory, which they had lost in the middle of the 16th century and were only able to regain in 1609.

Keywords: Kingdom of Bohemia – Margraviate of Moravia – Reformation – Nobility – Ecclesiastical Administration – Evangelical Church Orders

Charakteristickým rysem utrakvistické církevní správy v podobě, do jaké se vyvinula počátkem 16. století, byla její laicizace. Pojem označuje dominantní vliv světských osob hlavně na nižší rovinu utrakvistické církevní správy ztělesňovanou faráři. Dobře je to patrné na výkonu patronátního práva, kterým v zeměpanských městech zpravidla disponovaly městské obce, v případech vrchnostenských měst a dalších venkovských lokalit pak především jejich světských majitelů, pro které představovalo nejběžnější prostředek lokální konfesní politiky. Přestože na utrakvistické fary měla nového kněze formálně potvrzovat dolní konzistoř, často k tomu nedocházelo. Vliv konzistoře odmítali akceptovat někteří urození patroni, ale také některé osady, které do obsazení far výrazně promlouvaly. Výběr, potvrzení i uvedení kněze na faru tak v konkrétních případech představovaly výsledek vzájemné interakce a písemné komunikace všech zainteresovaných stran ze světského i církevního prostředí. Laicizaci podporovala i hmotná závislost farářů na platech od patronátních pánů a osad, zejména vnímání desátku jako odměny za práci kněze. V případech neshod, jež nutně nemusely mít věroučný charakter, se zadržování plateb stávalo běžným výrazem nespokojenosti patrona nebo farníků, případně obou aktérů společně, s duchovním správcem.¹

Posilování role laiků doprovázelo také proměny celé utrakvistické organizace i způsobu volby jejích nejvyšších orgánů v pohusitském období. Kromě univerzity, jejíž mistři nejpozději od roku 1478 tvořili část osazenstva konzistoře, na ni měly klíčový vliv utrakvistické stavy. V sepětí s utrakvismem budovaly svou identitu a využívaly ho pro legitimizaci opozičního postavení vůči králi i katolické šlechtě.² Na jejich sjezdech se za přítomnosti kněží odehrávala volba administrátora a bývala dosazena konzistoř, byť způsob volby i skladba volitelů dlouho nebyly ustálené. Od roku 1531, kdy se vydáním řádu pro její fungování dotvořila podoba utrakvistické centrální správy, jsou zmiňováni také stavovští defenzoři. K původnímu úkolu kolegia, jímž byla ochrana konzistoře, přibyla roku 1539 soudní pravomoc nad kněžstvem. Stavům se tak podařilo podřídit nejvyšší orgány utrakvistické správy

1 Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 138–159. Pro husitskou dobu Robert NOVOTNÝ, *Konfessionalizace před konfessionalizací? Víra a společnost v husitské epoše*, in: Pavel Soukup – Pavlína Rychterová (edd.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 233–266; TÝŽ, *Konfesní poměry ve vrchnostenských městech husitské epochy*, in: Martin Nodl (ed.), *Středověké město: politické proměny a sociální inovace*, Praha 2019, s. 39–58.

2 K utrakvismu jako „stavovské konfesi“ Winfried EBERHARD, *Zur reformatorischen Qualität und Konfessionalisierung des nachrevolutionären Hussitismus*, in: František Šmahel (ed.), *Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter*, München 1998, s. 213–238.

svému vlivu a stát se jejich (slovy Kamila Krofty) vrchními pány. Jejich vliv ale začal slábnout již ve čtyřicátých letech 16. století, kdy Ferdinand I. zakázal podobojím konat sjezdy bez jeho svolení a stavové ztratili vliv na volbu defenzorů. V srpnu 1554 pak zemský sněm tuto pravomoc delegoval na panovníka a o osm let později jejich úřad zanikl. Ve stejné době se také panovníkovi podařilo omezit vliv těch stavů, kteří se hlásili k aktuálním proudům reformace, na chod konzistoře a ve spolupráci s konzervativními šlechtici ji získat do své sféry vlivu. Kroky Ferdinanda I. i Maxmiliána II., k nimž je vedla snaha bránit šíření reformace a naopak podporovat konzervativní směry blízké katolictví, vyvolávaly odmítavé reakce stavů, které se neúspěšně snažily obhájit své tradiční právo na obsazování konzistoře a volbu defenzorů. S tím ostatně počítal i církevní řád vypracovaný v souvislosti se zápasem o Českou konfesi na zemském sněmu v roce 1575. Na něj navazovala další norma, jež ale vstoupila v platnost až po obnově konzistoře roku 1609.³ V té době ale již na řadě míst v Království českém i Markrabství moravském docházelo ke konstituování evangelické církevní správy, která byla na konzistoři nezávislá.⁴

Z předchozích odstavců je zřejmé, že šlechta představovala klíčového aktéra náboženského života předbělohorských Čech. Přestože uvedené tvrzení by bylo možné vztáhnout i na katolickou a českobratrskou nobilitu, bude na tomto místě věnována pozornost především pánům a rytířům, kteří se v poslední třetině 16. a počátkem 17. věku klonili k aktuálním proudům evropské reformace a označovali se jako evangelíci. Platilo to pro jejich podíl na stavovské politice, v níž se před zeměpanem a jeho přívrženci snažili hájit náboženské svobody,⁵ a také pro lokální

3 Kamil KROFTA, *Boj o konsistoř pod obojí v letech 1562–1575 a jeho historický základ*, Český časopis historický (dále ČCH) 17, 1911, s. 28–57, 178–199, 283–303, 383–420; Ferdinand HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 7–9, 19–26, 59–60; Jiří RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 179–206; J. MACEK, *Víra*, s. 102–118; Blanka ZILYNSKÁ, *Utrakvistická církevní správa a možnosti jejího studia*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (edd.), *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, Praha 2003, s. 39–53; TÁŽ, *Synoda nebo sněm? Ke vztahu světské moci a utrakvistických církevních struktur v době jagellonské*, in: *Doba jagellonská v zemích české koruny (1471–1526)*, České Budějovice 2005, s. 29–40. Ke vztahu dolní konzistoře a univerzity Jiří PEŠEK, *Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471–1526)*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 18, 1978, s. 129–171, zejména s. 161–169.

4 František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, ČCH 40, 1934, s. 265–309; 41, 1935, s. 1–10, 237–268; Ferdinand HREJSA, *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*, ČCH 44, 1938, s. 296–326, 474–485.

5 Winfried EBERHARD, *Stände, Herrscher und Religion in den böhmischen Ländern in der frühen Neuzeit*, in: Hugo Weczerka (ed.), *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen*

konfesní politiku, jež se odehrávala v hranicích šlechtických panství. Tyto domény tvořily přibližně tři čtvrtiny rozlohy obou korunních zemí⁶ a představovaly v podstatě suverénní teritoria, na něž vliv zeměpána zasahoval jen výjimečně.⁷ Možná více než samotný rozsah domén je pro následný výklad důležitá povaha patrimoniální vlády, která šlechticům umožňovala zasahovat do světské sféry, ale také pečovat o spásu duší svých poddaných, kterou jim svěřil Bůh, jemuž se z ní po své smrti měli zpovídat na nebeském soudu. Tato interpretace, kterou používali velmoži bez ohledu na vyznání, jim umožňovala zasahovat do náboženských poměrů na svých panstvích, k čemuž využívali různé metody včetně možností, jež jim nabízela držba patronátního práva.⁸

Přítomná studie se chce zaměřit na roli šlechty v utváření vyšší roviny evangelické církevní správy v Čechách a na Moravě v předbělohorské době, které zatím v souvislosti se šlechtickou konfesní politikou byla věnována spíše okrajová pozornost. Impulsem k jejímu vzniku se stala nedávno vydaná edice evangelických církevních řádů pro šlechtická panství v obou zmiňovaných korunních zemích.⁹ Z publikovaných textů je mimo jiné možné vyčíst také představy jejich autorů o podobě zamýšlené či budované správní organizace, ať již byl její rozsah omezen hranicemi panství jednoho vlastníka, nebo měla mít širší geografický horizont.

Neuzeit, Marburg 1995, s. 121–136; TÝŽ, *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeyer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 89–103, zejména s. 99–100.

6 Eduard MAUR, *Der böhmische und mährische Adel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Helmut Feigl – Willibald Rosner (edd.), *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposium des Niederösterreichischen Institut für Landeskunde*, Wien 1991, 17–37, zde s. 20–24. Pro Moravu Jaroslav MEZNIČEK – David PAPAJÍK, *Proměny feudálního majetku na Moravě ve 14.–16. století (Bilance dosavadního zkoumání)*, ČČH 99, 2001, s. 33–58.

7 Eduard MAUR, *Poddanská otázka v předbělohorských Čechách*, *Folia Historica Bohemica* 11, 1987, s. 133–159; TÝŽ, *Staat und (lokale) Gutsberrschaft in Böhmen 1650–1750*, in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005, s. 31–50; TÝŽ, *Der Staat und die lokale Grundobrigkeiten. Das Beispiel Böhmen und Mähren*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 443–453.

8 Josef HRDLIČKA, *Konfesní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfessionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 108, 2010, s. 406–442; TÝŽ, *Die Rolle des Adels im Prozess der Konfessionalisierung der böhmischen Länder am Anfang der Frühen Neuzeit*, in: Ronald G. Asch – Václav Bůžek – Volker Trugenberg (edd.), *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, Stuttgart 2013, s. 77–94.

9 Josef HRDLIČKA – Jiří JUST – Petr ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě*, České Budějovice 2017.

Součástí těchto plánů tvořily také pasáže věnující pozornost vztahu světské a duchovní moci, neboť na fungování evangelické církevní správy museli participovat urození vlastníci panství jako majitelé patronátního práva, a současně kněží, kteří se podíleli na výkonu církevní správy a navíc někteří z nich byli i (spolu) autory studovaných norem. Analýza zmiňovaných snah chce odpovědět na otázku, nakolik vývoj evangelické správy závisel v předbělohorském období na vůli a záměrech šlechticů jako pozemkových vrchností.

Obdobně jako edice evangelických církevních řádů je rovněž studie věnována situaci v Království českém a Markrabství moravském, byť zastoupení obou zemí nemůže být zcela rovnoměrné. Po úvodních pasážích věnovaných děkanátní organizaci v utrakvistu a stručnému shrnutí okolností, které doprovázely vznik evangelických církví na některých teritoriích Římsko-německé říše, bude další část věnována budování vyšší úrovně evangelické církevní správy v hranicích některých českých a moravských panství. Následně se výklad posune k pokusům o konstituování regionálních evangelických organizací na jihovýchodní, jihozápadní a severní Moravě. Do tohoto kontextu budou zasazeny pasáže o roli šlechty v tomto procesu.

Proměny utrakvistické děkanátní organizace

Vyšší úroveň utrakvistické organizace v Čechách a na Moravě reprezentovali tradičně děkani. Od dotvoření děkanátní organizace souvisely jejich kompetence s odpovědností za duchovenstvo v jejich obvodu, jejichž výrazem byly hlavně děkanské konvokace a konání vizitací. Nejpozději počátkem 15. století děkani rovněž uváděli faráře na jejich fary, případně je hájili ve sporech.¹⁰ Růst moci děkanů přispěl na začátku 15. věku k úpadku starší arcijáhenské organizace, jež po husitských válkách zůstala omezena na katolická teritoria, kde až na výjimky přestala v průběhu 16. století existovat.¹¹

Prameny vymezující činnost utrakvistických děkanů v arcidiecézi je představovaly jako prostředníky mezi faráři a konzistory. Současně reprezentovali kněžstvo na sjezdech strany podobojí. Jejich kompetence se týkaly hlavně udržování věroučné jednoty v obvodu, na nějž byla vázána jejich činnost, a také výkonu soudní

10 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Věnkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: Ladislav Soukup (ed.), Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha 1995, s. 112–123.

11 Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století I*, Praha 1895; s. 416–418; J. MACEK, *Víra*, s. 187–188.

moci. Náležely před ně zejména prohřešky duchovních, ale také další spory, do nichž byli zapojeni kněží.¹² Usnesení sjezdů strany podobojí z druhé poloviny třicátých let 16. století kladla mezi tradiční kompetence děkanů pravomoc podávat kněze na fary. Faráři neměli bez jejich vědomí ani měnit své působišť.¹³

Naopak v církevním řádu připraveném roku 1575 v souvislosti se zápasem o Českou konfesi již o takových pravomocích nebyla zmínka. Uvedená proměna se zatím nedočkala důkladnějšího objasnění. Přesto je možné se domnívat, že bezprostředně souvisela s poklesem autority konzistoře v důsledku jejího podřízení zeměpanské moci a snahám habsburských vládařů o její provázání s katolickou církevní správou, v jejímž čele roku 1561 znovu stanul arcibiskup. Šlechtici usilující o reformu náboženských poměrů na to reagovali zásahy do obsazení far na svých panstvích, na něž sami či v nějaké formě kooperace se svými poddanými dosazovali reformaci oddané duchovní. Přestože stavové nadále usilovali o získání dohledu nad konzistoří, své pravomoci se neohodlali vzdát.

Podle řádu připraveného v květnu 1575 měli děkani sídlit v krajích nebo „*slavnějších městech*“ a řídit i opatrovat kněží ve svém obvodu. Vzhledem k rozsahu svých kompetencí měli být vybíráni z většího počtu zkušených duchovních. Místo ve struktuře nekatolické správy jim tedy nadále patřilo, kněží na fary ale měli podávat administrátoři s konzistoří. Norma přitom počítala s tím, že si ho v zájmu zachování konsenzu mezi osadami a duchovními vyberou kolátoři nebo obce. Majitelé podacího práva přitom neměli faráře přijímat odjinud než právě z konzistoře. Platilo to i pro stoupence luterské reformace, kteří měli dát své „*německé kněží*“ nejprve konzistoři uznat.¹⁴ Po panovníkově ústním příslibu České konfese vznikla v září 1575 stručná instrukce pro činnost krajských děkanů. V každém kraji měl být podle ní zřízen úřad superintendenta, který měl mít „*k radě*“ dva až čtyři kněží, jednoho pána a jednoho rytíře. Superintendenti měli konat čtvrtletní vizitace a jednou za půl roku se scházet na shromáždění, kde by světili a přezkušovali kněží i soudili jejich prohřešky. Odvolání od soudu mělo směřovat

12 B. ZYLINSKÁ, *Utravvistická církevní správa*, s. 47. Pro počátek 16. století také Lydia BAŠTEČKÁ, *Vnitřní vývoj české církve podobojí a jejího vrcholného orgánu, tzv. konzistoře dolejší, v letech 1517–1529*, Praha 1971 (diplomová práce), s. 93–97.

13 *Sněmy české I*, Praha 1877, s. 254, 274–275; K. KROFTA, *Boj*, s. 53–57; J. RAK, *Vývoj*, s. 181.

14 *Sněmy české IV*, Praha 1886, s. 334–338; F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 156–158; Jiří JUST, *Církevní řád konzistoře podobojí z roku 1575 v kontextu dobové konfesní situace předbělohorských Čech*, *Folia Historica Bohemica* 31, 2016, s. 5–23.

ke stavovským defensorům. O svatodušních svátcích se všichni superintendenti měli scházet s defensory na společné poradě.¹⁵

Přestože konzistoř po roce 1575 nadále zůstala ve sféře zeměpanské moci, do lokálních konfesních poměrů na šlechtických panstvích zeměpán nijak nezasahoval a o obsazení nekatolických far tak nadále rozhodovali jejich patroni, ať již sami nebo po domluvě s farními osadami. Výrazem v podstatě neomezené šlechtické lokální konfesní politiky se stalo stanovisko reformně orientovaných českých šlechticů pronesené na zemském sněmu roku 1585, podle něhož „každý pán má vůli na gruntech svých činiti, co chce“.¹⁶ Uvedená zásada umožňovala volné šíření myšlenek reformace, naopak katoličtí šlechtici ji na svých doménách využívali k provádění protireformačních opatření. Králi se tak v Čechách podařilo ubránit konzistoř před vlivem stavů a zabránit její transformaci v centrální organizaci evangelické správy, ale pouze za cenu rezignace na možnost ovlivňovat poměry na panstvích šlechtických stoupců reformace.

K reformě konzistoře došlo až v létě 1609 po vydání Majestátu náboženských svobod. Církevní řád vydaný pro obnovenou konzistoř popisoval kompetence děkanů podobně jako řád z května 1575. V každém krajském nebo jiném městě měl sídlit „vrchní děkan“, který řídil duchovní na svém území, dbal na jejich stav a kontroloval je. Faráře opět vybírali patroni či osady, administrátorovi a konzistoři zůstala pouze pravomoc jejich volbu potvrdit. Jejich přijímání a případně i propuštění řád přiznal majitelům podacího práva. Duchovní, kteří získali ordinaci jinde, měl jejich patron poslat do konzistoře, kde měli být přezkoušeni.¹⁷ Obě normy se zmiňovaly rovněž o „menších konsistořích“, které měly být nápomocné každému děkanovi, počítaly ale s tím, že pro ně bude v budoucnu vydán zvláštní řád. Podle textu z roku 1575 se měly skládat z duchovních i městských radních.

Posilování laického vlivu na nejnižší úroveň nekatolické církevní správy je také patrné z úřadu zvaného *curratores ecclesiae*, s nímž shodně počítaly oba církevní řády. Mělo jít o různě početná kolegia, která měla být v jednotlivých osadách oporou duchovnímu správci v udržování kázně. Současně ale tito zástupci osad měli dohlížet na faráře a informovat o jeho chování děkana a případně i konzistoř. Odlišné byly naopak představy o vizitacích. Norma z roku 1575 tuto povinnost

15 Sněmy české IV, s. 462–463; F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 243.

16 F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 331.

17 *Konfessi česká, totiž Vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavův Království českého z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících*, Praha 1610, p. 82–90 (Knihopis č. K 01595). Dále F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 484–485; J. RAK, *Vývoj*, s. 199; Jiří JUST, 9. 7. 1609 – Rudolfův Majestát. *Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, s. 92–94.

ukládala administrátorům a konzistoři, kteří měli každý rok navštívit všechny obce. Řád z roku 1609 svěřoval tuto pravomoc děkanovi, který měl vizitovat svůj kraj a nadřízené instanci podat zprávu.

Přestože normativně stanovené kompetence děkanů se proměňovaly, představovala děkanátní organizace v Království českém trvale existující střední stupeň utrakvistické církevní správy, v jejímž čele stála konzistoř, po roce 1609 zreformovaná pro celou stranu podobojí. Na Moravě, kde po husitské revoluci taková instituce nevznikla, olomoučtí biskupové vykonávali nad kališníky správu jen krátce a vliv pražské konzistoře byl z řady důvodů patrně jen okrajový, tvořily děkanáty v čele s děkany základní jednotku utrakvistické církevní správy.¹⁸ Identicky jako v Čechách náleželo k jejich kompetencím před polovinou 16. století obsazování far kněžími i výkon soudních pravomocí nad duchovními v jejich obvodu.¹⁹ Snahy zeměpanů o podřízení utrakvistických duchovních pražské konzistoři nebo olomouckým biskupům, oddaným potridentskému katolictví, ale v šedesátých letech 16. století přispěly k rozkladu utrakvistické církevní správy na Moravě a ve svém důsledku vedly k úsilí o budování vyšší evangelické organizace nezávislé na obou institucích.²⁰

Klíčová role v tomto procesu připadla evangelickým šlechticům jako světským pozemkovým vrchnostem, jimž patronátní právo umožňovalo promlouvat do obsazení far na jejich doménách. Většina pokusů o vybudování vyšší roviny evangelické církevní správy se proto v obou zemích odehrávala v hranicích jednotlivých šlechtických panství. V poslední třetině 16. století ale na Moravě některé z těchto pokusů dokázaly překročit lokální rovinu. Ambicí osob, které je iniciovaly, se stalo vytvoření společné evangelické organizace pro celou zemi. Angažmá české a moravské evangelické šlechty v těchto regionálních snahách přitom představuje jednu z mnoha odlišností náboženského vývoje českých zemí

18 Josef VÁLKA, *K otázkám úlohy Moravy v české reformaci*, *Studia Comeniana et historica* 15, 1985, č. 30, s. 67–70. Nově zejména Petr ELBEL, *Správa utrakvistické církve na Moravě mezi husitskou revolucí a reformací*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičková (ed.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, Praha 2009, s. 126–144; TÝŽ, „...abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v Jihlavě učiněných...“ *Korespondence Jana Tovačovského z Cimburka s olomouckou kapitulou ve věci utrakvistické církevní správy v Hranicích – příspěvek k charakteru církevní správy moravských utrakvistů za episkopátu Pavla z Miličína (1434/35–1450)*, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 127–145.

19 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 273–275.

20 František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905, s. 411–416; F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 276–285; Jiří MIKULEC a kolektiv, *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 309–360, zde s. 321–322 (autorem kapitoly byl Dalibor Janiš).

od sousední Římsko-německé říše.²¹ Zatímco na tamních teritoriích vznikaly nové instituce církevní správy z iniciativy zemských knížat, případně městských rad říšských měst, a s jejich přímou podporou, v obou sledovaných korunních zemích patřili zeměpáni k oporám katolické církve. Bylo proto nemyšlitelné, aby jakýmkoli způsobem participovali na konstituování evangelických církevních struktur. Naopak jim bránili a svým vlivem na dolní konzistoř se snažili klást překážky šíření reformace. Jejich roli tak v Čechách i na Moravě alespoň částečně museli zastoupit právě evangeličtí šlechtici, kteří byli aktéry několika snah, jimž je věnována tato studie. Pro potřeby komparace ale bude užitečné obrátit v následujících odstavcích pozornost do Římsko-německé říše.

Budování evangelických církví v Římsko-německé říši

Velmi zajímavou a dnes již nedílnou součástí dějin reformace představují výzkumy konkrétních lokálních nebo teritoriálních podmínek, na nichž za účasti mnoha aktérů docházelo k prosazování nebo naopak odmítnutí opravných náboženských názorů a snah o reformu církve. V uplynulých desetiletích se takový směr bádání začal více zaměřovat na území teritoriálních knížat.²² V důsledku procesu označovaného jako raně moderní utváření státu, jenž v Římsko-německé říši počátkem novověku probíhal na teritoriální rovině, se takovými státy stala území ovládaná jejich světskými či duchovními vrchnostmi. Na jejich roli v reformačním procesu poukazuje směr bádání označovaný jako knížecí reformace (*Fürstenreformation*), který se v německé historiografii postupně etabloval od sedmdesátých let 20. století, zpočátku v opozici vůči městské (*Stadtreformation*) a obecní reformaci (*Gemeindereformation*).²³ Klade důraz na osobní věroučné přesvědčení knížat,

21 Anna OHLIDAL, *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19–28.

22 Srov. zejména klíčový přehled, který publikovali Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER (edd.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650 I–VII*, Münster 1989–1997. Zde zejména Manfred RUDERSDORE, *Die Generation der lutherischen Landesväter im Reich*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Territorien VII*, Münster 1997, s. 137–170.

23 Do protikladu oba přístupy postavil např. Berndt HAMM, *Reformation „von unten“ und Reformation „von oben“*. *Zur Problematik reformationshistorischer Klassifizierung*, in: Hans R. Guggisberg – Gottfried G. Grodel (edd.), *Die Reformation in Deutschland und Europa. Interpretation und Debatten*, Gütersloh 1993, s. 256–293. O odstranění předsudků vůči roli teritoriálních knížat, které mnohdy vyplývaly z opozice vůči oceňované městské či obecní refor-

jejich osobní zodpovědnost za svobodné kázání slova božího a zajištění spásy poddaných na jimi ovládaném teritoriu stejně jako za nalézání smíru v náboženských kontroverzích. Snaží se zkoumat hlavně opatření dlouhodobého rázu a dopady náboženské proměny na tradici vrchnostenských práv a legitimizaci zeměpanské moci.²⁴

Roli teritoriálních knížat zdůrazňují mnohé práce, které zkoumají vztah náboženství a politiky v konfesním věku. Soustředí se na úlohu knížat v přijímání myšlenek reformace, jejich podporu a prosazování na jimi ovládaném území či na využívání k vlastní reprezentaci. Do centra pozornosti se tak dostávají postoje světských i duchovních knížat k novému opravnému hnutí, které se začátkem dvacátých let odehrávaly v kontextu odmítavých reakcí císaře i církevní hierarchie.²⁵ Význam teritoriálních knížat začal nabývat na intenzitě po roce 1530, kdy sehrával důležitou roli v podpoře opravných myšlenek i budování nových církevních organizací. Ve větší míře k tomu docházelo až po polovině 16. věku v důsledku uzavření augsburského náboženského míru, který znamenal rozhodující impuls pro institucionalizaci evangelických zemských církví v Římsko-německé říši. Role knížat v tomto procesu jim získala institucionální záštitu i garanci kontinuity.

Ani po stanovení pravidel knížecí reformace ale nebylo v mnoha případech zřejmé, jak známý princip „cuius regio, eius et religio“ vlastně chápat. V některých zemích nedošlo k jasnému a trvalému příklonu k luterské reformaci či naopak věrnosti katolictví, ale vyskytovaly se v nich smíšené náboženské formy. Řada území neměla navíc charakter zcela autonomních států v čele s mocným vladařem, jako tomu bylo ukázkově v ernestinském Sasku či Hesensku, jejichž zeměpani byli významnými stoupenci Lutherova učení a v dubnu 1529 se na říšském sněmu ve Špýru přidali k protestujícím knížatům. Vedle nich existovaly roztržštěné konglomeráty s více vládci, různé vedlejší země či území, jimž nevládla teritoriální

maci, hovořil Gofried SEEBAR, *Die deutschen Fürsten und die Reformation*, in: Volker Leppin – Georg Schmidt – Sabine Wefers (edd.), *Johann Friedrich I. – der lutherische Kurfürst*, Gütersloh 2006, s. 9–27.

24 Ernst SCHUBERT, *Fürstenreformation. Die Realität hinter einem Vereinbarungsbegriff*, in: Arno Bünz – Stefan Rhein – Günter Wartenberg (edd.), *Glaube und Macht. Theologie, Politik und Kunst im Jahrhundert der Reformation*, Leipzig 2005, s. 23–47.

25 Walter ZIEGLER, *Territorium und Reformation. Überlegungen und Fragen*, in: týž, *Die Entscheidung deutscher Länder für oder gegen Luther. Studien zu Reformation und Konfessionalisierung im 16. und 17. Jahrhundert. Gesammelte Aufsätze*, Münster 2008, s. 33–59; Eike WOLGAST, *Formen landesfürstlichen Reformation in Deutschland*, in: Leif Grane – Kai Horby (edd.), *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund*, Göttingen 1990, s. 57–90; TÝŽ, *Die deutschen Territorialfürsten und die frühe Reformation*, in: Bernd Moeller (ed.), *Die frühe Reformation in Deutschland als Umbruch*, Gütersloh 1998, s. 407–434.

knížata.²⁶ Kombinace obou faktorů měla za následek existenci území bez jasně definované konfesní příslušnosti (*konfessionelle Niemalsländer*), k nimž patřila kupříkladu panství některých říšských rytířů nebo kondominia s více pány, kteří se hlásili k různým vyznáním.²⁷

Práce analyzující vztah mezi vírou a mocí na jednotlivých říšských teritoriích se zabývají také prostředky, jež teritoriální vládci využívali k budování nových církevních organizací.²⁸ Právě tyto výzkumy zasluhují pozornost vzhledem k aktivitám české a moravské evangelické šlechty, ať již šlo o její úsilí o reformu konzistoře v Čechách nebo pokusy o konstituování nových regionálních evangelických organizací na Moravě. Významnou součástí zákonodárné moci teritoriálních vládců představovalo vydávání evangelických církevních řádů, v nichž vyjadřovali nárok na vládu v různých sférách náboženského života a na jeho nové uspořádání.²⁹ Jejich vydavatelé si uvědomovali, že publikování normy představuje pouhý legislativní akt, který sám o sobě nemá sílu zaručit prosazení jednotlivých ustanovení a jejich trvalou platnost. Proto v návaznosti na uveřejnění řádů zakládali konzistoře jako samostatné instituce závislé na knížecí moci, jimž náležel dohled nad novými evangelickými organizacemi, představovanými na základním stupni faráři a na vyšší rovině superintendenty. V kurfiřtském Sasku a postupně v dalších zemích se konzistoře staly úřadem zeměpanské církevní správy, ale i výrazem institucionalizace nové víry.³⁰

Střední článek nové podoby církevní organizace propojující jednotlivé farnosti s vyšší rovinou ztělesňovanou konzistoří představovali superintendenti.

26 Volker PRESS, *Die Territorialstruktur des Reiches und die Reformation*, in: Rainer Postel – Franklin Kopitzsch (edd.), *Reformation und Revolution*, Stuttgart 1989, s. 239–268.

27 TÝŽ, *Adel im Reich um 1600*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (edd.), *Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“*. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der Frühen Neuzeit, Wien 1981, s. 14–47, zde s. 28. Dále Anton SCHINDLING, *Konfessionalisierung und Grenzen von Konfessionalisierbarkeit*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Territorien VII*, s. 9–44, zde s. 24–28.

28 Stručně a přehledně Thomas KAUFMANN, *Vykoupení a zatracení. Dějiny reformace*, Praha 2020, s. 139–143.

29 Srov. zejména klíčovou edici, u jejíhož zrodu stál Emil SEHLING (ed.), *Die evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts I–XXIV*, Erlangen – Göttingen – Heidelberg 1902–2017. Dále např. Irene DINGEL – Armin KOHNLE (edd.), *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*, Leipzig 2014; Sabine AREND – Gerald DÖRNER (edd.), *Ordnungen für die Kirche – Wirkungen auf die Welt. Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 2015. V českém a moravském prostředí J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*; Josef HRDLIČKA, *Evangelische Kirchenordnungen für adelige Herrschaften in Böhmen und Mähren zwischen 1520 und 1620*, in: Katrin Keller – Petra Maťa – Martin Scheutz (edd.), *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, Wien 2017, s. 21–41.

30 E. SCHUBERT, *Fürstenreformation*, s. 42–46.

Právě konzistoři a zeměpánovi byli také odpovědní. Jejich povinnosti se týkaly zejména kněží působících v jejich obvodu. Při jejich kontrole využívali hlavně dva mechanismy, jimiž byly vizitace a někde také synody. Přestože světská moc získala vliv na konání vizitací již v předreformačním období, teprve s ustanovením úřadu superintendenta se staly institucionalizovaným základem zeměpanské církevní vlády. V rámci svých kompetencí měli superintendenti pravidelně navštěvovat jednotlivé farnosti ve svém obvodu a dohlížet na činnost farářů. Do jejich vlivu náležely celé osady i školy. Poznatky získané při inspekčních cestách se následně odrážely ve znění církevních řádů a jiných písemností. Dohled superintendentů nad jednotlivými faráři se s větší intenzitou projevoval na pravidelných synodech, konaných s různou četností, jež sloužily především ke kontrole a udržování věroučné jednoty duchovních i prohlubování znalosti základních věroučných textů. K dalším povinnostem superintendentů patřila instalace faráře na faru. Na některých říšských teritoriích mohli být superintendenti jmenováni jen s knížecím souhlasem, naopak jinde je volili sami duchovní a zeměpán pouze potvrdil jejich volbu. Šlo často o významné teology, kteří působili také jako duchovní rádcí světských knížat.³¹ Ve württemberském vévodství již brzy po polovině 16. století a následně i v dalších zemích došlo k diferenciaci úřadu a ustavení speciálních superintendentů, kteří dohlíželi na učení a život farářů, a jim představených generálních superintendentů.³² Právě v sepětí církevních řádů, konzistoře a vizitací spatřoval Ernst Schubert opodstatnění pro označení procesu odehrávajícího se na teritoriu svrchovaného vladaře jako knížecí reformace.³³

Případové studie analyzující poměry na jednotlivých říšských teritoriích se v posledních letech začaly rovněž soustředit na početnou skupinu (nižší) šlechty, k níž společně s bezprostředními říšskými rytíři (*Reichsritter*) patřila hlavně zemská (nižší) šlechta (*Landadel, landsässige Adel/Niederadel*) usazená na teritoriích zeměpánů. Její role v reformačním procesu si všimly již starší práce. Zatímco šlechta usazená na území teritoriálních knížat se měla podle nich k reformaci přidávat pod jejich vlivem, na území církevních vrchností je k tomu měly motivovat hlavně

31 Helmar JUNGHANS, *Superintendent*, in: Theologische Realenzyklopädie XXXII, Berlin – New York 2001, s. 463–467; Karla SICHELSCHMIDT, *Recht aus christlicher Liebe oder obrigkeitlicher Gesetzesbefehl? Juristische Untersuchungen zu den evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 1995, zejména s. 157–163.

32 Sabine AREND, *Die Entstehung des württembergischen Kirchenrats und sein Export während des 16. Jahrhunderts*, in: Johannes Wischmeyer (ed.), *Zwischen Ekklesiologie und Administration*, Göttingen 2013, s. 125–153.

33 E. SCHUBERT, *Fürstenreformation*, s. 46.

naděje na sekularizaci církevního majetku.³⁴ Novější analýzy průběhu reformace v některých knížectvích se snaží poukázat na aktivní a samostatný přístup zemské šlechty, která se na svém pozemkovém majetku v náboženských záležitostech chovala relativně svobodně, byť její možnosti byly v různých teritoriích odlišné. Regionálně ukotvené výzkumy konfesní politiky nižší šlechty upozornily především na držbu patronátního práva jako důležitého nástroje, kterým šlechtici výrazně promlouvali do lokálních náboženských poměrů. Stranou zájmu nezůstává ani tematika osobní zbožnosti, její reprezentace v hmotné kultuře či angažmá zemské šlechty, zasedající mezi zemskými stavy, v teritoriální náboženské politice knížat.³⁵

Na roli šlechty v procesu reformace, pro niž Ernst Schubert použil pojem šlechtická reformace (*Adelsreformation*), přitom již dříve upozornily příspěvky věnované situaci v rakouských zemích stejně jako v Čechách a na Moravě. Thomas Winkelbauer v nich v návaznosti na starší i své vlastní výzkumy popsal klíčovou roli urozců v sociální disciplinaci, komercionalizaci a také konfesionalizaci jimi vlastněných pozemkových domén. Věnoval se vysvětlení kroků jednotlivých šlechticů, které využívali k prosazení opravných náboženských myšlenek na jejich panstvích (*Protestantisierung*), či naopak významu katolické šlechty v podpoře

34 Volker PRESS, *Adel, Reich und Reformation*, in: Johannes Kunisch (ed.), *Das Alte Reich, Ausgewählte Aufsätze von Volker Press*, Berlin 1997, s. 329–378, zejména s. 340–367. Stručně také Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80–108, zde s. 88–89.

35 Výběrově Kurt ANDERMANN, *Ritterschaft und Konfession – Beobachtungen zu einem alten Thema*, in: Kurt Andermann – Sönke Lorenz (edd.), *Zwischen Stagnation und Innovation. Landsässige Adel und Reichritterschaft im 17. und 18. Jahrhundert*, Ostfildern 2005, s. 93–104; Martina SCHATTKOWSKY, *Adel und Reformation. Grundherrschaftliches Engagement zur Konfessionsbildung im ländlichen Raum*, in: Winfried Müller (ed.), *Perspektiven der Reformationsforschung in Sachsen. Ehrenkolloquium zum 80. Geburtstag von Karlheinz Blaschke*, Dresden 2008, s. 125–133; Alexander JENDORFF, *Religion und niederadeliger Eigensinn. Konfessionsbildung, ständische Selbstbehauptung und Fürstenherrschaft im Werra-Weser-Gebiet während des langen 16. Jahrhunderts*, Jena 2015; TÝŽ, *Religiöser Wandel, adliger Eigensinn und die politische Dimension des Reformatorischen*, in: Martina Schattkowsky (ed.), *Adel – Macht – Reformation. Konzepte, Praxis und Vergleich*, Leipzig 2020, s. 29–81; Heide WUNDER – Alexander JENDORFF – Carina SCHMIDT (edd.), *Reformation – Konfession – Konversion. Adel und Religion zwischen Rbeingau und Siegerland im 16. und 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 2017; Christoph VOLKMAR, *Die Reformation der Junker. Landadel und lutherische Konfessionsbildung im Mittelberaum*, Gütersloh 2019; Wolfgang BREUL – Kurt ANDERMANN (edd.), *Ritterschaft und Reformation*, Stuttgart 2019. Ve srovnávací perspektivě též Olga WECKENBROCK (ed.), *Ritterschaft und Reformation, Der niedere Adel im Mitteleuropa des 16. und 17. Jahrhunderts*, Göttingen 2018.

protireformačních či rekatolizačních opatření, ať již jejich iniciátory byli zeměpáni, duchovní nebo sami velmoži.³⁶

Analýza kroků české a moravské šlechty v úsilí o konstituování vyšší roviny evangelické církevní organizace, jež měla stát nad jednotlivými farami, chce především přispět k zodpovězení otázky, jak takové snahy v království a markrabství vůbec vypadaly a probíhaly. Koncentrací na roli šlechtických pozemkových vrchností v tomto procesu má současně ambici přispět k diskusi o vzájemném vztahu světské a duchovní moci v nábožensky rozdělených českých zemích na počátku novověku. Protože k budování evangelických církví ve stejné době docházelo také v dalších korunních zemích, jež v tuto chvíli stojí stranou pozornosti, stejně jako na sousedních teritoriích, může v neposlední řadě sloužit jako komparativní materiál k výše citovaným pracím, jež analyzují tento proces a podíl šlechty na něm.

Utváření vyšší roviny evangelické církevní správy na šlechtických panstvích

Nejstarší zprávy o přítomnosti superintendentů v Království českém pocházejí z poloviny šedesátých let 16. století a souvisejí s pronikáním luterské reformace do západních a severních částí země.³⁷ Mnohdy jsou ale problematické a obtížně ověřitelné. Není to dáno pouze stavem pramenné základny, ale také neustálenou terminologií, která kolísala v dobových pramenech i v novější literatuře.³⁸ Zmíněné komplikace ukazuje příklad Lorenze Schönfeldera, který je doložen roku 1565

36 Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19, 1992, s. 317–339; TÝŽ, *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 307–338.

37 K vývoji luterské reformace v českých zemích Jiří JUST, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka (edd.), *Luteráni v českých zemích v proměných staletí*, Praha 2009, s. 23–126.

38 Předváleční či meziváleční německy píšící historici ve svých pracích pro představitele vyšší roviny evangelické církevní organizace používali označení superintendent, které bylo obvyklé v soudobé německé historiografii, ale nemuselo odpovídat dobovým pramenům. Superintendentem je tak nazýván např. první moravskotřebovský luterský farář Johann Satbauch (Satpogius), který ale tento titul nepoužíval a ve svých listech se podepisoval „*pastor ecclesiae Triboviensis*“; Theodor WOTSCHKE, *Der Trübauers Superintendent Satbauch*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 23, 1926, s. 261–268.

v obci Schönficht na území loketského děkanátu. Obec v té době patřila ke kynšperskému panství, jehož majitelem se po konfiskaci Šlikům roku 1547 stala česká komora. Podle Klementa Borového šlo o luterského superintendenta, jehož přítomnost měla být dokladem zavádění luterské církevní organizace v Čechách.³⁹ Naopak novější přehled německých evangelických duchovních od Alfreda Eckerta ho označuje za faráře.⁴⁰

Také další zprávy jsou spojeny se západními Čechami, kde se zejména mezi německojazyčným obyvatelstvem začaly opravné myšlenky šířit brzy po Lutherově vystoupení.⁴¹ Napomáhaly tomu některé pozemkové vrchnosti s osobními vazbami na reformátora, zejména Šlikové, geografická blízkost Saska i příslušnost některých farností k centřům v Římsko-německé říši. Když se roku 1567 farnosti na Chebsku odtrhly od diecéze v Řezně, odmítly se podříditi pražské konzistoři a po dohodě s chebskou měšťskou radou ustanovily vlastní konzistoř. Spolu s duchovními v ní byli zastoupeni také chebští radní. V jejím čele stanul tamní farář a superintendent Johann Paceus († 1569), rodák z Lipska a absolvent wittenberské univerzity, který dvakrát do roka svolával duchovní z „*chebské diecéze*“ k pravidelným shromážděním. Dělo se tak až do roku 1580, kdy je měšťská rada zrušila, superintendentovi ale ponechala právo vizitovat farnosti. V čele tamní církevní správy stál superintendent až do nástupu protireformace ve dvacátých letech 17. století.⁴²

Dalšího superintendenta z „Annaberku u Chebu“, o němž se literatura zmiňuje k roku 1570,⁴³ je nutné ztotožnit s představeným luterské církevní správy v Annaberku na saské straně Krušných hor, který se jeho sídlem stal na sklonku třicátých let 16. století.⁴⁴ Ve zmíněném roce se na něho obrátil katolický farář

39 Klement BOROVÝ, *Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský*, Praha 1873, s. 217.

40 Alfred ECKERT, *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen*, Bad Rappenau – Obergimpern 1976, s. 109, 151.

41 S důrazem na šlechtické prostředí Martin ARNOLD, *Das Luthertum im böhmischen Adel*, Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 22, 2014, s. 67–105; TÝŽ, *Cuius possessio, eius religio? Der Adel in Nord- und Nordwestböhmen und die lutherische Reformation*, in: M. Schattkowsky (ed.), *Adel*, s. 411–448.

42 Heinrich GRADL, *Die Reformation im Egerlande*, Cheb 1893, s. 77–115; Z. WINTER, *Život I*, s. 355–356; A. ECKERT, *Die deutschen evangelischen Pfarrer*, s. 86, jména dalších chebských superintendentů na s. 130–131. Nověji Petr HLAVÁČEK, *Otazníky nad luteránskou kulturou v předběllohorských Čechách*, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 263–278, zde s. 264.

43 K. BOROVÝ, *Antonín Brus*, s. 217–218.

44 Günther WARTENBERG, *Die Entstehung der sächsischen Landeskirche von 1539 bis 1559*, in: Helmar Junghans (ed.), *Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. Festgabe zum 450jährigen Bestehen der Evangelisch-Lutherischen Landeskirche Sachsens*, Berlin 1989, s. 67–90, zde s. 75.

z Chomutova s žádostí o uvedení na některou z luterských far, což superintendent přislíbil učinit, jakmile se nějaká uvolní. Právě angažmá chomutovského duchovního ukazuje na saský Annaberg, do něhož bylo z města mnohem blíže než do Chebu. Uvedená informace je projevem probíhající proměny náboženských poměrů v severozápadočeském městě, v němž v té době začali převládat stoupenci německé reformace.⁴⁵ Současně dokládá, že vliv saských superintendentů mohl přesahovat sasko-českou hranici.⁴⁶

Právě do Saska se s žádostí o povolání superintendenta na svá panství obraceli někteří lutersky smýšlející šlechtici vlastníci panství v blízkosti západní či severní hranice Království českého. V srpnu 1572 si pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice stěžoval králi Maxmiliánovi II. na Jindřicha z Bünau, že na svá severočeská panství povolal superintendenta ze Saska. Ten si měl s jeho vědomím předvolávat tamní „nepořádné“ duchovní a utvrzovat je v luterské věrouce.⁴⁷ Vzhledem k torzovitosti dochovaných pramenů je ale obtížné luterskou církevní organizaci na panství rytířů z Bünau blíže charakterizovat.⁴⁸ Listina vydaná Jindřichem starším z Bünau († 1614) v dubnu 1605 při nástupu nového děčínského faráře Urbana Killera požadovala, aby vykonával dohled nad správci ostatních far na panství vydavatele i nad školami. Odpovědný byl pouze své pozemkové vrchnosti.⁴⁹

V osmdesátých letech 16. věku došlo k částečné reformě církevní správy na dominiu Redernů na pomezí severních Čech, Horní Lužice a Slezska, na něž začala reformace pronikat již na sklonku první poloviny třicátých let za vlády Biberštejnů. Součástí změn bylo také ustavení představeného tamního duchovenstva, pro něž církevní řád přijatý roku 1583 používal označení inspektor. Jeho povinností bylo konat vizitace jednotlivých farností, dohlížet na dodržování řádu i jednoty v učení

Dále Bernd MOELLER, *Annaberg als Stadt der Reformation*, in: Harald Marx – Cecilie Hollburg (ed.), *Glaube und Macht. Sachsen im Europa der Reformationszeit*, Sandstein 2004, s. 103–111.

45 K náboženskému vývoji města Karl VIERERBL, *Reformation und Gegenreformation*, in: týž, *Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV/4. Geschichte, Chomutov 1929*, s. 13–54, k situaci na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 16. století zejména s. 20.

46 Petr HLAVÁČEK, *Der böhmisch-sächsische Grenzraum im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit zwischen Integration und Desintegration*, in: Miloš Řezník (ed.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien*, Berlin 2007, s. 83–94.

47 K. BOROVIČ, *Antonín Brus*, s. 218. Brus snad mýlil Jindřicha II. staršího z Bünau (1504–1570), který se roku 1552 stal majitelem panství Blansko; Jitka CHMELÍKOVÁ a kolektiv, *Rytíři z Bünau v Čechách a v Sasku*, Děčín 2006; Martina SCHATTKOWSKY (ed.), *Die Familie von Bünau. Adelsberrschaften in Sachsen und Böhmen vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, Leipzig 2008.

48 M. ARNOLD, *Das Luthertum*, s. 81–82, 102–103.

49 Břetislav CHLEBNÍČEK, *Neznámá listina z doby reformace v Děčíně*, *Z minulosti Děčínska a Českolipska* 4, 1985, s. 165–173.

a předcházet sporům mezi duchovními navzájem i mezi nimi a školním správcem. Již roku 1582 přitom majitel frýdlantského panství Melchior z Redernu (1555–1600) přikázal konat pravidelné synody za účasti všech duchovních.⁵⁰ Ke jmenování prvního představeného došlo zřejmě až po smrti frýdlantského faráře Georga Möldnera († 1587/1588). V září 1588 se jím stal dosavadní diakon (či kaplan) Martin Nußler († 1617), kterého Redern jmenovat „*superintendentem a inspektorem*“ frýdlantského panství.⁵¹ Člen vlivné frýdlantské rodiny a absolvent teologie z Wittenberku, který současně spravoval faru v Redernově sídelním městě, měl podle jmenovací listiny kázat pouze čisté slovo boží a dodržovat řády obsažené v Augsburské konfesi. V duchu církevního řádu mu náležela povinnost dohlížet na jednotlivé duchovní i školy.⁵²

Na konci 16. a počátkem 17. století začali představeného církevní správy, který se vymykal tradiční děkanátní organizaci, zavádět na svých panstvích také někteří šlechtici, jejichž domény neležely v příhraničních částech Království českého a jejichž obyvatelstvo nebylo dominantně německojazyčné. Církevní řád vydaný Přechem Hodějovským z Hodějova († 1610) v červnu 1597 pro jeho statky na jihu království a na pomezí jižních a středních Čech počítal s ustanovením „*staršího*“ (také „*starší otec*“), který měl být nadřazený ostatním farářům. Do úřadu ho potvrzoval majitel panství jako držitel podacího práva. Jeho úkolem bylo hlavně řešit spory mezi faráři. Ti se měli přinejmenším dvakrát, ideálně však čtyřikrát ročně scházet na pravidelných shromážděních, aby se radili a posilovali ve víře. Jestliže se někdo ucházel o faru, nad níž starší vykonával dohled, měl spolu s dalšími osobami („*s přidánými svými*“) nejprve prověřit jeho pravověrnost i morální vlastnosti. V případě, že se nedostatky projeví u některého z farářů, kteří již vykonávali duchovní službu, měl starší navrhnout majiteli panství jeho odvolání.⁵³

50 Franz NÉMETHY, *Das Schloß Friedland in Böhmen*, Prag 1818, s. 63–70. Nově J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 99–101, 341–343.

51 Julius HELBIG, *Evangelische Geistsliche und Schulmänner in und aus der Herrschaft Friedland während der Zeit der Reformation und Gegenreformation*, Neues Lausitzisches Magazin 75, 1909, s. 270–287, zejména s. 282; Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, Praha 2011, s. 99–100, 121–139, 293–297; TÝŽ, *Lutherische Eliten? Geistsliche von der Wende des 16. zum 17. Jahrhundert an der Grenze Nordböhmens und der Oberlausitz (Untersuchungen zu den Herrschaften Friedland und Reichenberg)*, in: Lenka Bobková – Jan Zdichynec (edd.), *Geschichte – Erinnerung – Selbstidentifikation. Die schriftliche Kultur in den Ländern der Böhmisches Krone im 14.–18. Jahrhundert*, Praha 2011, s. 507–521.

52 F. NÉMETHY, *Das Schloß*, s. 72–76.

53 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 101–104, 356–360, zejména s. 359.

Jako superintendent se v předmluvě k tisku *Psalmodia Davidica*, vydaném roku 1615 a dedikovaném Albrechtu Václavu Smiřickému ze Smiřic († 1614), označil jeho autor Vít Phagelus zvaný Doubek, dvorský kazatel a současně děkan v Kostelci nad Černými lesy.⁵⁴ Albrecht Václav se městečka ujal roku 1611 a učinil u něj centrum dominia.⁵⁵ Zřejmě o dva roky později vydal církevní řád pro svá rozsáhlá panství ve středních a východních Čechách, v jehož úvodu slíbil dodržovat řád vydaný po přijetí Majestátu.⁵⁶ Bližší informace o podobě církevní správy na jeho dominiu norma neobsahuje a ani další torzovitě dochované prameny o ní zatím nic bližšího neprozradily. Phagelův titul pouze naznačuje, že mohl být pověřen vykonáváním dohledu nad ostatními evangelickými duchovními, kteří působili na Smiřického panstvích.

K obdobným pokusům o konstituování vyšší roviny evangelické církevní správy na rozsáhlejších šlechtických doménách docházelo po roce 1609 i v jiných částech království. Roku 1612 vyzvali k jejímu vytvoření Jana Jiřího ze Švamberka († 1617), hlavního dědice pozemkového majetku Rožmberků, dva soběslavští kněží Adam Spacier a Jakub Štocký. Podle jejich návrhu z doby, kdy se Švamberk ujímal nově nabytých držav, měl být jeden z evangelických kněží, působících na velmožově patronátu, vybrán jako jejich představený. Kompetence tohoto „nejstaršího a děkana“, který měl tvořit mezistupeň mezi faráři a obnovenou konzistoří, ale ve svém stručném návrhu formulovali velmi obecně, když hovořili o svolávání pravidelných shromáždění duchovních a udržování „kněžského řádu“ v souladu s Českou konfesí.⁵⁷

Snahy o budování vyšší roviny evangelické církevní správy, omezené na jednotlivé šlechtické domény, je po polovině 16. století možné sledovat rovněž na Moravě. Již v padesátých letech 16. století se taková reforma odehrála na území tradičního moravského děkanství s centrem v Prostějově. Za vlády Vojtěcha z Pernštejna (1532–1561), který se při dělení rodového majetku na jaře 1552 stal majitelem plumlovského panství, došlo k zprůtrhání vazeb mezi pražskou dolní konzistoří a děkanstvím a k pokusu o vytvoření vlastní církevní organizace. V čele reformy spolu s Pernštejnem stály dvě osoby spjaté s tamní školou i prostějovský děkan Jan Tietko. Jejím výsledkem byl stručný text konfese přijaté roku 1556 a vytištěné o dva roky později, jejíž platnost zůstala omezena na obvod děkanství.

54 Národní knihovna Praha, sign. 54 G 141 (Knihopis č. 17525). Dále František ŠIMÁČEK, *Za poznáním města Kostelce nad Černými lesy a jeho okolí I*, Kostelec nad Černými lesy 1935, s. 36–37.

55 F. ŠIMÁČEK, *Za poznáním*, s. 31–36.

56 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 109–111, 390–398.

57 Státní oblastní archiv Třeboň, Historica Třeboň, inv. č. 7821, sign. 6229.

V jeho 14. článku slíbili duchovní zachovávat poslušnost děkanovi jako svému představenému.⁵⁸

Samostatná evangelická organizace se po polovině 16. století utvořila také na panství Moravská Třebová v severozápadní části markrabství, které patřilo do vlastnictví boskovické linie pánů z Boskovic. Většinou německojazyčné obyvatelstvo se k luterství přiklonilo okolo roku 1550. V uvedeném roce opustil tamní faru poslední katolický kněz a Václav z Boskovic († 1569) na jeho místo uvedl luterského pastora Christoha Kriegera († 1551/1552). Po brzké smrti zaujal jeho místo Johann Satbauch († 1573), moravskotřebovský rodák, student wittenberské univerzity a následně rektor městské školy. Postavení moravskotřebovských farních správců v čele tamní evangelické organizace, nezávislé na pražské konzervatoři, odpovídal titul děkana. Zdá se ale, že ho používali jen někteří tamní faráři.⁵⁹ Informace o jejich kompetencích mohl obsahovat evangelický církevní řád, dodnes bohužel nedochovaný, jehož autorem měl být v roce 1586 tamní školní rektor Kaspar Hoppe.⁶⁰

Pokusy o konstituování vyšší roviny evangelické církevní správy se odehrávaly také na panství Albrechta Černohorského z Boskovic († 1572), představitele černoorské rodové linie a významného představitele moravského evangelictví. Jádro jeho rodových držav se po roce 1560 nacházelo na jižní Moravě, vlastnil ale i některá panství v severní části markrabství.⁶¹ Oproti výkladu v předchozích odstavcích, který se až na výjimky opíral o normativní prameny, zejména evangelické církevní řády, umožňuje dochovaná Boskovicova korespondence poněkud plastičtější vykreslení obrazu toho, jak takové pokusy v praxi vypadaly.⁶² Roku 1571 stál v čele vyšší roviny církevní organizace na Boskovicových panstvích Pavel Kyrmezer

58 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 28–32, 139–144.

59 Johann BLASCHKE, *Aus vergilbten Blättern. Bilder aus der Vergangenheit der Stadt Mährisch Trübau. Zu Kirche und Pfarrhof*, Deutschmährische Heimat 8, 1922, s. 47–54, 78–85; Ignaz HÜBEL, *Beiträge zur Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Schönhengster-Lande*, Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes 20, 1924, s. 5–52, zejména s. 10–11, 15–24. Dále také Georg DEUTSCH, *Die mährischen evangel. Kirchengemeinden und ihre Seelsorger in der Reformationszeit*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 9, 1888, s. 145–174; Paul DEDIC, *Zur Frage der kirchlichen Organisation des Luthertums in Mähren im Reformationsjahrhundert*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich 60, 1939, s. 7–48, zejména s. 40–41.

60 I. HÜBEL, *Beiträge*, s. 20.

61 Kateřina DUFKOVÁ, *Jan Šembera Černohorský z Boskovic. Moravský Petr Vok*, Praha 2014, s. 51–65.

62 Regista z let 1569 a 1571 se nacházejí v Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, Hausarchiv, Handschriften, H 118 a H 242. K Boskovicovi také F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 304–306.

(† 1589), farář v Bořitově na panství Černá Hora.⁶³ Jeho pravomoci nebyly v daném roce nijak institucionalizované a vycházely z konkrétních příkazů, které mu Albrecht Černohorský adresoval. V uvedeném roce nezasahovaly ani na celé šlechticovo dominium, ale pouze do jeho domény v jižní části markrabství. Naopak severomoravské panství Úsov zřejmě stálo mimo jeho vliv.

Kyrmezerovy kompetence se týkaly několika oblastí. Šlo zejména o jeho angažmá v urovnávání sporů mezi faráři a jejich farníky, v nichž ale konečné slovo náleželo velmoži. Albrecht Černohorský pověřoval dále Kyrmezera vizitacemi farností na jeho jihomoravských panstvích. V květnu 1571 ho vybídl k návštěvě tří farností na panství Prštice, kde se měl farníků vyptat na chování farářů a ověřit podobu liturgie. Případné nedostatky měl oznámit velmoži, který slíbil zjednat nápravu. Spolu s tím ho měl informovat o tom, jak často poddaní navštěvují farní kostel v Bořitově. V srpnu téhož roku měl z velmožova pověření sjet do Veverské Bítýšky na panství Veveří a promluvit s tamním knězem. Následně měl velmože informovat o tom, jaké náboženské názory kněz zastává a jakou podobu má jím sloužená bohoslužba.

Albrecht Černohorský svěřoval Kyrmezerovi také prověřování duchovních, kteří se ucházeli o fary na jeho jihomoravských panstvích. V srpnu 1571 měl na velmožovu žádost shromáždit informace o knězi Fabianu Hofmanovi, který se ucházel o faru v Malešovicích. Boskovic se o něm totiž údajně od jiného kněze dozvěděl, že je „*velkej ožravec a rváč*“, kvůli čemuž musel opustit předchozí působiště na panství Kunštát, které vlastnil Boskovicův přítel Jan Fridrich z Hardeku. Kyrmezerovo dobrozdání asi vyznělo kladně, neboť na konci srpna se Boskovic rozhodl Hofmana uvést na malešovskou faru, ovšem jen na zkušební půlroční dobu. Kromě farářů podléhaly kompetencím bořitovského faráře také školy na Boskovicových jihomoravských panstvích.

Kyrmezerovo přednostní postavení mezi faráři zřejmě spoluurčovaly jeho intelektuální schopnosti, neboť působil i jako duchovní rádce Albrechta Černohorského z Boskovic. Velmož s ním konzultoval různé věroučné otázky a pověřoval ho překlady některých německých tisků, které se mu podařilo získat zejména ve Wittenberku. V centru reformace udržoval Boskovic písemný kontakt s filipisticky orientovaným profesorem tamní teologické fakulty a jejím dlouholetým děkanem Georgem Majorem (1502–1574) nebo s jejím dalším profesorem

63 Petr ZEMEK, *Pavel Kyrmezer – děkan v Uherském Brodě*, *Studia Comeniana et historica* 34, č. 71–72, 2004, s. 62–68; TÝŽ, *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*, Uherský Brod 2006, s. 103–155.

a generálním superintendentem Friedrichem Widebramem (1532–1585).⁶⁴ Další duchovní autoritu, na níž se Albrecht Černohorský z Boskovic pravidelně obracel, představoval již zmíněný Johann Satbauch, který si v šedesátých letech psal s wittenberskými teology, zejména s profesorem teologie, generálním superintendentem a vrchním farářem v tamním městském kostele Paulem Eberem (1511–1569).⁶⁵

Z popsaných Kyrmezerových kompetencí je zřejmé, že Albrecht Černohorský ho pověřoval obdobnými úkoly, jaké ve stejné době náležely představitelům vyšší roviny evangelické církevní správy, která se pod patronací některých českých a moravských evangelických šlechticů utvářela na jejich panstvích. Konečné rozhodnutí ve všech kauzách si ale osoboval sám Albrecht Černohorský. Kyrmezer přitom nebyl jedinou autoritou, kterou Boskovic pověřoval jednáním s faráři působícími na jeho panstvích. Vzhledem k jejich geografickému rozsahu a možností či spíše limitům Kyrmezerovy geografické mobility, a také proto, že ho velmož nezbyl povinností faráře v Bořitově, to ani nebylo možné.⁶⁶

Na konci 16. věku se vyšší rovina evangelické církevní správy utvořila i na severomoravských panstvích Bruntál a Branná/Kolštejn, jejichž majitelem byl Hynek starší Bruntálský z Vrbna († 1596).⁶⁷ Podle jím vydaných řádů z let 1584, 1591 a 1592 stál v jejím čele starší. V normě z roku 1591, uveřejněné při nástupu nového bruntálského faráře a současně staršího, byl také označen jako děkan („*Senior oder Decano*“). Řády ho nadřazovaly všem farářům i učitelům a dávaly mu za úkol dohlížet na věroučnou jednotu všech kněží v duchu Augsburské konfese a wittenberského církevního řádu. K tomu měla přispívat společná shromáždění kněží, která se za jeho účasti měla odehrávat každý půlrok. Jednou v roce měl také

64 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 295–299. Srov. Irene DINGEL – Günther WARTENBERG (edd.), *Georg Major (1502–1574). Ein Theologe der Wittenberger Reformation*, Leipzig 2005. V širším kontextu také Theodor WOTSCHKE, *Urkunden zur Reformationsgeschichte Böhmens und Mährens*, Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 2, 1929, s. 117–166; František HRUBÝ, *Ke stykům Moravy s Vitemberkem v 16. století*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 43–57; Josef HRDLIČKA, *Zwischen Mähren und Wittenberg. Zur Kommunikation der Herren von Boskowitz und Grafen von Hardegg mit deutschen Reformatoren*, in: M. Schattkowsky (ed.), *Adel*, s. 389–410.

65 T. WOTSCHKE, *Der Trübbauer Superintendent*, s. 265–268. Srov. Daniel GEHRT – Volker LEPPIN (edd.), *Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation*, Leipzig 2014.

66 Josef HRDLIČKA, *Der Adel und die Reformation. Mährische Herrschaften der Herren von Boskowitz in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Opera historica 18, 2017, s. 238–256.

67 Radek FUKALA, *Hynek starší Bruntálský z Vrbna*, in: Kateřina Jíšová a kolektiv (edd.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 273–281.

společně s vrchnostenským úředníkem nebo případně jedním z bruntálských radních vizitovat fary ve svém správním obvodu. Starší měl rovněž trestat prohřešky církevních a školních správců. Tresty schvalovala vrchnost, která měla soudit závažnější případy a posuzovat případy duchovních, kteří se odmítali napravit.⁶⁸

Asi ve stejné době se obdobná organizace konstituovala na panství Šternberk, které sňatkem s Kateřinou Berkovou z Dubé († 1583) vyženil Karel II. Minsterberský (1538–1617). Reformaci oddaný slezský kníže pokračoval v cílené podpoře luterství na panství, kterou zahájil jeho tchán Václav Berka z Dubé († 1565). První evangelický církevní řád vydal Karel II. asi již roku 1591, kdy také jmenoval nového šternberského faráře Tobiase Fabera († 1614), který podle Alfreda Blaschkeho jako první používal titul superintendenta. Podle jmenovacího listu měl vykonávat dohled nad ostatními duchovními, k čemuž sloužily hlavně pravidelné vizitace. Navíc se všichni kněží měli dvakrát ročně scházet na společných shromážděních konaných v centru panství.⁶⁹ Známa je až další norma z roku 1614. Také podle ní stál v čele církevní správy na panství superintendent spolu s neurčeným počtem starších („*Senioren*“), kteří společně dosazovali kněze na fary. Všichni duchovní se měli scházet třikrát ročně v pevně stanovených termínech na společných synodech, které sloužily k posilování ve víře a udržování její jednoty.⁷⁰

Snahy o konstituování regionálních evangelických organizací

Všechny snahy o vytvoření vyšší evangelické správní organizace zmíněné v předchozím oddíle se odehrávaly v hranicích jednotlivých šlechtických panství. Zatímco k těmto lokálním pokusům docházelo v království i markrabství, ambice tento horizont překročit a vybudovat novou regionální evangelickou instituci měla pouze moravská šlechta. První významný pokus, který dokázal překročit hranice panství jednoho majitele a opíral se o obecněji sdílený věroučný text, se odehrál v Uherském Brodě. Tamní utrakvističtí faráři začali zřejmě ve druhé polovině padesátých let užívat titul děkana. O vnitřní organizaci uherskobrodského děkanství z jeho počátků je známo minimum informací. Je pravděpodobné, že na

68 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 76–82, 344–355.

69 Alfred BLASCHKE, *Die Pfarreien der ehemaligen Herrschaften Sternberg, Eulenberg und Rabenstein zur Zeit des Protestantismus in Nord-Mähren 1521–1625*, Olomouc 1937, s. 101–103 (příloha č. 8).

70 Tamtéž, s. 16, 26–27, 61–65. Církevní řád z roku 1614 vydali J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 82–86, 399–410.

posilování vlivu děkanů se podílel majitel města Jetřich z Kunovic (1510–1582).⁷¹ Roku 1566 byla zřejmě v Uherském Brodě přijata a následně na shromáždění evangelických kněží v Prostějově vyhlášena tzv. Moravská konfese, jež měla vytvořit základ pro sjednocení moravského evangelického duchovenstva. Její autoři počítali v budoucnu s přijetím církevního řádu platného na území markrabství, proto podobě církevní správy věnovali jen stručnou pozornost. Nad jednotlivými faráři měli stát děkani, kteří působili na panstvích šlechtických stoupců reformy, a měly jim náležet soudní kompetence. Na řešení sporů mezi duchovními se kromě děkanů měli podílet ještě další duchovní, kteří jim měli být přidáni k ruce do přijetí nového řádu. Přestože ke konfesi se údajně přihlásilo 200 evangelických duchovních, což mohly být až dvě třetiny jejich celkového počtu v zemi, dosažení a udržení věroučné jednoty se ukázalo jako iluzorní. Konfese zůstala nakonec omezena na některá panství zejména na střední a východní Moravě, zatímco další teritoria v markrabství se přihlásila k Augustaně.⁷²

Uherský Brod nadále zůstal centrem vlivného děkanství, které jeho představený Benedikt Mičinský († 1576) v polovině sedmdesátých let označoval jako „*diocézi*“.⁷³ Vliv děkanů byl úzce spjat s majiteli panství pány z Kunovic, což se projevilo v jeho označení jako „*děkanství urozeného pána, pana Jetřicha z Kunovic a na Brodě Uherském*“.⁷⁴ S vůdčí rolí děkana počítaly všechny církevní řády, jejichž autory byli děkani Pavel Kyrmezer (děkanem 1576–1581), výše zmíněný v souvislosti se snahami Albrechta Černoohorského, a Pavel Pressius (v úřadě 1581–1586). Církevní řád, který Kyrmezer sepsal v říjnu 1576 bezprostředně po svém nástupu do čela děkanství, se zmiňoval o osobě děkana a starších, kteří stáli v čele církevní organizace. Právě jim měli duchovní směřovat své žaloby na nehodné „*spolubratry*“. Jejich vinu pak soudil děkan spolu s několika staršími. Všichni duchovní z děkanství se měli dvakrát ročně scházet v Uherském Brodě na synodech.⁷⁵

Rovněž obsáhlé reformní návrhy Pavla Pressia z první poloviny osmdesátých let hovořily o děkanovi a starších, jejichž počet nebyl stabilní. Na jaře 1582 jich bylo údajně šest.⁷⁶ Normy z let 1583 a 1584, které podrobně popisovaly způsob

71 Petr ZEMEK, *Reformace*, s. 62–66.

72 Ilja BURIAN, *Moravská konfese*, Křesťanská revue 40, 1973, s. 83–89, 149–155; Petr ZEMEK, *Konfese moravských (novo)utrakvistů z roku 1566*, *Studia Comeniana et historica* 33, 2003, č. 69–70, s. 109–149; TÝŽ, *Reformace*, s. 94–101; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 32–35, 145–151.

73 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 101–102.

74 Tamtéž, s. 108; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 248.

75 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 106–108; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 42–43, 154–164.

76 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 269.

volby starších a děkana, stanovovaly jejich počet na jedenáct a s odkazem na bibli je označovaly „*předložení správců*“ či „*předložení starších*“. Starší vybírali všichni kněží z děkanství ze svých řad předepsaným způsobem, a to každý rok na synodu, který se měl konat v Uherském Brodě. Bezprostředně po jejich volbě dosavadní děkan rezignoval na svůj úřad a nově zvolení starší vybrali ze svého středu (staro)nového děkana.⁷⁷ O svých představených tak měli rozhodovat sami duchovní bez jakéhokoli zásahu světské moci.

Děkan se staršími měli rozsáhlé kompetence. Pro Pressia byli „*vrchností duchovní*“ a přirovnával je ke konzistoři či kapitule.⁷⁸ Jejich úkoly souvisely zejména s udržováním věroučné jednoty v děkanství. K dosažení tohoto cíle využívali několika prostředků. Vizitovali fary a školy v obvodu děkanství a dohlíželi na chování farníků i na disciplínu ve farnostech. Jejich pravomoci se týkaly rovněž cenzury, neboť bez jejich souhlasu neměly být vytištěny žádné spisy, jejichž autory byli jim podřízení duchovní. Společně s vrchností nebo jejími úředníky či zmocněnci („*jiné urozené a poctivé lidi*“)⁷⁹ se účastnili také projednávání sporů mezi jednotlivými duchovními. Pokud někdo odmítl výrok soudu respektovat, měla ho světská vrchnost zbavit fary a postarat se o jeho potrestání.⁸⁰ Hlavou děkanství zůstával děkan, který mohl světit vlastní kněze, k čemuž se Pressius poprvé odhodlal na jaře 1582.⁸¹

Ve 25., 26. i v závěrečném 52. článku církevního řádu z roku 1584 Pressius počítal ještě s vytvořením středního stupně evangelické církevní správy mezi faráři a děkanem. Měli ho ztělesňovat „*starší lidu a opatrovníci*“ či „*opatrovníci aneb starší církve*“, jmenovaní pozemkovými vrchnostmi i „*církví*“, tedy zřejmě děkanem. Jejich úkoly norma vymezovala jen obecně. V případě jakékoli potřeby měli být nápomocni děkanovi a zejména farářům. Výslovně se zmiňovala jejich účast na církevních soudech a dohled nad chováním duchovních i věřících v jednotlivých osadách. Místo mezi nimi měli mít také laici, a to včetně šlechticů, jak naznačuje formulace „*z církve i lidu Páně*“, stejně jako výčet jejich ideálních vlastností, mezi nimiž figurovala také urozenost.⁸²

77 Tamtéž, s. 289–291, 297–301 (články 13–24).

78 Tamtéž, s. 284.

79 Tamtéž, s. 287.

80 Tamtéž, s. 287, 288, 307 (článek 44 a 45).

81 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 158–162; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 268–274, 331.

82 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 301, 310.

Pressiovy církevní řády sice vznikly pro potřeby jím spravovaného děkanství, děkan ale počítal s jejich rozšířením na celou Moravu, jak o tom hovořil 27. článek řádu pro uherskobrodské děkanství i titul další stručné normy z roku 1584, obsahující již jen deset článků.⁸³ Propracované návrhy představovaly uherskobrodské děkanství jako institucionalizovanou evangelickou organizaci, až na výjimky nezávislou na světských vrchnostech, s jasně danou správní hierarchií a rozvržením kompetencí. Mělo jít o instituci byrokratizovanou, neboť podle řádů děkan disponoval vlastní pečeti, statuty a dalšími písemnostmi („*acta decanatus*“).⁸⁴

Uherskobrodské děkanství mělo po celou dobu své existence pevné centrum, ale jeho geografický rozsah se proměňoval, asi hlavně v závislosti na autoritě děkanů a věroučném směřování jednotlivých farností i jejich duchovních správců. Další důležitou okolností představoval vliv jednoty bratrské, která měla přímo v Uherském Brodě i v okolních lokalitách silné postavení a dokázala ovlivňovat postoje pozemkových vrchností k reformním snahám obou děkanů. Po Pressiově smrti začal postupný úpadek děkanství, někteří z jeho nástupců ani nepoužívali zmiňovaný titul. Organizace zanikla na přelomu prvního a druhého desetiletí 17. století ve zřejmé souvislosti se změnou majitele města, jímž se roku 1611 stal Oldřich z Kounic (1569–1617).⁸⁵

Již dříve ale děkanství muselo čelit několika odstředivým tendencím, které narušovaly jeho rozsah i integritu. Prvním centrem, jež se odklonilo od Moravské konfese a přihlásilo se k Augustaně, byl Holešov, který spolu s alodní částí panství náležel do majetku moravských Šternberků. V červnu 1574 tamní farář Petr Benda i duchovní z několika okolních i vzdálenějších statků sepsali stručný církevní řád hlásící se k Augsburské konfesi. Zmiňovali se v něm o existenci starších, kteří měli soudit spory mezi duchovními. Právě z absence zmínky o děkanovi je možné usuzovat na oddělení těchto farností od uherskobrodského děkanství.⁸⁶

Děkan spolu se staršími naopak figuroval v církevním řádu, který vznikl v říjnu 1578 přepracováním výše zmíněné Kyrmezerovy normy. Jeho autorem byl Jakub Sofián Valkenberk z Valkenberku († 1604), zámecký kaplan Zdeňka Říčanského Kavky z Říčan, majitele sousedního panství Brumov. Spolu s ním ho

83 Tamtéž, s. 302, 330–335.

84 Tamtéž, s. 291, 300

85 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 222–224.

86 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 39–41, 152–153. K dějinám farnosti nově Vladimír MAŇAS, *Dějiny a konfesní proměny holešovské farnosti do poloviny 19. století*, in: Zdeněk Fišer a kolektiv, Holešov. Město ve spirálách času, Brno 2018, s. 377–404, zejména s. 377–385.

podepsalo dalších šest duchovních, většinou z panství jiných vrchností na východní Moravě, kteří se hlásili k Augustaně, ale respektovali autoritu uherskobrodských děkanů. Stejně jako u Kyrmezera měl děkan soudit pohoršlivé chování kněží, a to ve společnosti jednoho staršího a dalších dvou duchovních. Všichni kněží z děkanství se měli dvakrát ročně scházet na společných synodech v Uherském Brodě. Jejich termíny ale byly jiné než v případech dva roky staré normy. Změna data může naznačovat, že kněží podepsaní pod novým řádem se scházeli samostatně, i když jako místo setkání preferovali centrum děkanství.⁸⁷

Brumovský řád zřejmě nijak nenarušil autoritu uherskobrodských děkanů. Naopak další norma, jejímiž autory se roku 1584 stali duchovní ze čtyř jihovýchodomoravských panství Nový Světlov, Slavičín, Strážnice a Veselí nad Moravou, dokládá postupný odklon tamních farních správců od děkana Pressia, jenž se ve stejné době snažil reformovat děkanství. Důvody vzniku nového církevního řádu mohly souviset s příklonem tamních duchovních správců ke kalvínství i s již připomínanými aktivitami jednoty bratrské. Řád již nehovořil o děkanovi, ale pouze se zmínil o „kněžích starších“, kteří se spolu se šlechtickými majiteli podacího práva podíleli na uvádění kněží na fary.⁸⁸

Druhým centrem v markrabství, kde vznikl evangelický církevní řád s ambicí stát se věroučnou normou pro celou zemi, se roku 1576 stalo Velké Meziříčí.⁸⁹ K iniciátorům reformy patřila majitelka města Alena Meziříčská z Lomnice († 1610) a zejména kunštátský pán Jan Fridrich z Hardeku († 1580). Norma vznikla v říjnu zmíněného roku na shromáždění, jehož se spolu s nimi účastnilo dalších pět šlechticů a deset duchovních z jejích panství i jiných lokalit na jihozápadní Moravě.⁹⁰ Již návrh řádu počítal s jeho rozšířením na evangelická teritoria v brněnském a olomouckém kraji, což zopakovaly i jeho tisky vydané ve Frankfurtu nad Odrou v letech 1581 a 1584.

87 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 44–47, 248–259.

88 Tamtéž, s. 53–58, 336–340.

89 K náboženskému vývoji města v předbělohorské době Josef ZÁVODSKÝ, *Reformace a protireformace ve Velkém Meziříčí. Nábožensko-kulturní obraz moravského města*, Velké Meziříčí 1937; Martin ŠTINDL, *Patrimoniální péče o duchovní tvář poddanského města (Velké Meziříčí 1592–1676)*, in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 163–172; TÝŽ, *V proměnách renesanční doby (1529–1620)*, in: Zdeněk Fišer a kolektiv, *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, Brno 2008, s. 101–138, zde s. 124–129.

90 František SNOPEK, *Řád církevní kunštátskomeziříčský z r. 1576*, *Časopis Matice moravské* 28, 1904, s. 417–428; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, Brno 1905, s. 649–655 (č. 43). Nověji i s jeho následnými tisky z let 1581 a 1584 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 165–244.

Tištěné verze se od návrhu dohodnutého v říjnu 1576 mírně lišily, a to i v představách o podobě církevní správy. Podle původní verze měli v jejím čele stát „starší správcové církve“, nazývaní také superintendenti. O jejich přesném počtu ani místu působení autoři zřejmě neměli jasno. Zmínili pouze, aby byli nařizeni „v místech příležitých“. Od světských kolátorů měli získat pravomoc uvádět kněze na fary a udržovat jejich věroučnou jednotu v duchu Augsburské konfese. Mohli rovněž zbavovat faráře úřadu a náležel jim i cenzurní dohled. Naopak vizitace nebyly zmíněny.⁹¹ Následné tištěné verze řádu stavěly do čela organizace „předního děkana“ neboli superintendenta („*ein superintendens und primarius Decanus*“), který stál v čele evangelických kněží v kraji. K ruce měl mít dva další děkany, kteří mu měli pomáhat v záležitostech církevní správy i při vyřizování sporů. V případě těžších pří vyřádkovala rozsudek konzistoř, od níž nebylo odvolání, a to s výjimkou teologických otázek, které měly být diskutovány za pomoci vyučujících z akademií. Naopak v tom, že představitelé vyšší roviny církevní správy měli pravomoc uvádět kněze na fary a zbavovat je jich, stejně jako v dohledu nad vydáváním tisků, se tištěné verze shodovaly s původním zněním řádu.⁹²

Přestože velkomeziříčský řád proklamoval svou platnost na území dvou moravských krajů a jeho signatáři vyzývali další šlechtice, aby se k němu přidali, jeho platnost zůstala omezena na domény v jihozápadní části Moravy, které se nacházely v držení evangelicky smýšlejících šlechticů. Do praxe se nepodařilo prosadit ani navrhovanou podobu evangelické církevní správy. V čele organizace, nazývané horní podkrají brněnské, stál po celou dobu děkan spolu s několika staršími.⁹³ Uvedenou titulaturu patrně ovlivnila tradice, neboť titul děkana užívali faráři ve Velkém Meziříčí již před polovinou šedesátých let 16. věku.

Se širším geografickým dosahem počítal také evangelický církevní řád, sepsaný z podnětu Jana Španovského z Lisova († 1583) v květnu 1581 na shromáždění evangelických duchovních v Pacově. Po dokončení měla být norma předložena evangelickým rytířům vlastním panství při jižní části česko-moravské hranice, z nichž jsou známi Kryštof Vencelík z Vrchovišť († asi 1581) a Vilém Dubský z Třebomyšlic (1548–1626). O zapojení dalších šlechticů prameny zatím mlčí. Jeho tvůrci přitom mohli mít ambici oslovit širší okruh urozených sympatizantů reformace. Podnětem k sepsání řádu totiž údajně bylo neúspěšné

91 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 168–171.

92 Tamtéž, s. 171–214.

93 Ilja BURIAN, *Děkanství horního podkrají brněnské*, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 5, 1968, s. 23–36.

vystoupení českých rytířů, kteří na úvod zemského sněmu svolaného na polovinu února 1581 požádali Rudolfa II. o tisk České konfese, což zeměpán odmítl.⁹⁴ Pacovský řád měl svým zněním blízko k návrhu církevního řádu vypracovaného pro dolní konzistoř v době, kdy na zemském sněmu probíhal zápas o Českou konfesi, v němž se významně angažoval Janův bratr Michal Španovský z Lisova (1530–1601).⁹⁵

Podobě církevní správy se pacovský řád věnoval v několika bodech, jejichž znění se zřejmě nechalo inspirovat velkomeziříčskou normou. Vyšší rovinu evangelické organizace v zamýšleném obvodu měli ztělesňovat superintendenti, doplnění o osoby nazývané „*starší církevní správce*“. Zatímco starších mělo být více, o superintendtech řád mluvil střídavě v množném i jednotném čísle. Společně vystupovali jako garanti věroučné jednoty a náležel jim dohled nad duchovními působícími na panstvích signatářů řádu. Kompetence představitelů vyšší roviny církevní správy měly zasahovat rovněž soudnictví, když měli posuzovat a trestat věroučné i mravní prohřešky kněží, stejně jako soudit spory mezi nimi. Odvolací instanci od soudu starších představovalo kolegium nazývané „*páni nad tímto řádem zřízené osoby*“. Jeho složení nebylo blíže vysvětleno, evidentně ho měli tvořit hlavně světští majitelé patronátních práv. Tento laický sbor mohl faráře který odmítal uposlechnout jejich rozhodnutí, zbavit služby. Všichni duchovní se měli pravidelně dvakrát ročně scházet na společných shromážděních, kde si prohlubovali znalost České konfese, jež tvořila věroučný základ řádu. Superintendent(i), starší i „*páni nad tímto řádem zřízené osoby*“ tvořili kolegium, které za přítomnosti dalších kněží mělo „*uznat*“ adepta farní služby na teritoriu, na nějž se vztahovala platnost řádu. Návrh na jeho přezkoušení patrně podával patron, který si ho pro farní službu vybral. Po prokázání znalosti České konfese ho superintendent mohl spolu se staršími uvést na faru. Dojít k tomu mělo ale pouze s vědomím kolátora. Také další změny v obsazení jednotlivých far se měly dít výhradně v součinnosti patrona, světského kolegia a představitelů evangelické církevní správy. Superintendent(i) a starší měli ze svého středu vybrat dva či tři duchovní, kteří konali vizitace farností a obcí na panstvích signatářů řádu a v případě souhlasu majitele domény i jinde.⁹⁶

94 Kamil KROFTA (ed.), *Sněmy české XI*, Praha 1910, s. 1–80, zde s. 50; F. HREJSA, *Česká konfese*, s. 329.

95 J. HRDLÍČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 94–98, zejména s. 98.

96 Tamtéž, s. 260–267.

Role šlechty při utváření lokálních i regionálních evangelických organizací

Lokální církevní řády, které kalkulovaly s utvořením vyšší roviny evangelické církevní správy v hranicích panství jednoho vlastníka, se vztahem mezi jejími představiteli a urozenými majiteli panství až na výjimky nezabývaly. Důvodem k tomu byl rozsah patrimoniálních práv, jimiž šlechtici disponovali na jimi ovládaných doménách. Urození majitelé podacího práva, kteří se klonili k myšlenkám reformace a odmítali respektovat autoritu konzistoře, k nim řadili také právo uvést na „své“ fary stejně orientované kněze, aniž by se o tom museli výslovně zmiňovat v církevním řádu. Kromě farářů dosazovali do úřadu i jejich představeného, ať již se nazýval starší, inspektor či superintendent. Pokud již řády, které vznikly v souvislosti s utvářením lokálních evangelických organizací, o nějakých kompetencích patronů hovořily, souviselo to s vymezováním sfér vlivu mezi sférou duchovní (faráři) a světskou (velmož). O pravomoci kolátora odvolat neřádného duchovního na návrh staršího se v jím vydaném řádu roku 1597 zmínil Přeč Hodějovský z Hodějova.⁹⁷ Normy Hynka staršího Bruntálského z Vrbna zase umožňovaly vrchnosti angažovat se v církevní jurisdikci. Vrchnost měla podle nich schvalovat tresty nad neřádnými duchovními a školními správci, jež vynášel starší. Pokud se kněz odmítl podrobit výroku staršího, měla posoudit jeho případ. Také trestala závažnější provinění.⁹⁸

Větší pozornost věnovaly vztahu světské moci a církevní správy evangelické řády, jejichž ambicí bylo zasáhnout širší teritorium. Mělo to dva hlavní důvody. Prvním byla propracovanější podoba vyšší roviny zamýšlené regionální evangelické organizace, která byla v normě podrobně popsána. Druhá příčina spočívala v omezení některých práv urozených kolátorů, které by nastalo v případě jejího ustanovení a fungování. Ztrátu tradičních pravomocí vyplývajících z držby podacího práva bylo proto nutné důkladně vysvětlit a dosáhnout souhlasu jednotlivých patronů s tímto krokem, stejně jako legitimizovat ty kompetence, které šlechticům v zasahování do církevní správy měly nadále zůstat.

Čtrnáctý článek Moravské konfese z roku 1566 hovořil o povinné úctě vůči světským autoritám, mezi nimiž výslovně zmiňoval i pozemkové vrchnosti. S odkazem na často citovanou pasáž z listu svatého Pavla Římanům opakoval tvrzení o jejich moci pocházející od Boha, kterou mají využívat k ochraně církve, a o nadřazeném postavení vrchností nad „*všemi nižšími*“. Věřící jim proto měli

97 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 359.

98 Tamtéž, s. 79, 349–350.

projevovat povinnou poslušnost a ve svých modlitbách žádat o ochranu církve i „pravého náboženství“. Vrchnosti tak měly vystupovat jako ochránci „pravé církve“ a trestat její protivníky. Uvedené výroky dokládají, že řád předpokládal věroučnou jednotu mezi kněžími, pozemkovou vrchností a poddanými. Jeho ideálem nebyla tolerance náboženské plurality, ale naopak podpora, již světští patroni poskytovali zamýšlené evangelické organizaci na území markrabství. Podle závěrečného 16. článku měl v zemi takový „řád mezi námi všemi“ vzniknout právě za pomoci šlechty.⁹⁹

S podporou světských majitelů patronátního práva počítaly rovněž reformní návrhy uherskobrodských děkanů. Jejich obvod zahrnoval více farností, které měly různé kolátory. Pro fungování vyšší správní organizace byl nezbytný respekt, který jednotliví faráři projevovali děkanovi stojícímu v čele organizace, stejně jako spolupráce urozených majitelů více panství, kteří byli současně patronátními pány. Norma vypracovaná Pavlem Kyrmezerem a roku 1576 předložená ke schválení Jetřichovi z Kunovic i jeho synu Janovi († 1579) stejně jako všem kněžím z děkanství se zmiňovala pouze o pravomoci světských patronů trestat ty neřádné duchovní, kteří by odmítali respektovat rozhodnutí děkana a starších.¹⁰⁰

Kyrmezerův nástupce Pavel Pressius se ve svých návrzích z let 1582–1584 tématem spolupráce mezi světskými a duchovními autoritami v děkanství naopak zabýval velmi podrobně. Důvodem bezpochyby nebylo pouze vědomí o rozsahu patrimonialní vlády, ale také snaha získat šlechtické majitele na svou stranu a s jejich podporou prosadit své představy o podobě evangelické církevní správy v děkanství, do níž se snažil integrovat i jednotu bratrskou. Spolupráci se šlechtickými patrony se děkan věnoval již v návrhu řádu, který vypracoval na jaře 1582 v souvislosti s ordinací prvních duchovních. Vhodné kněží si na „své“ fary měl vybírat patron se souhlasem děkana. Ten také duchovního na faru potvrdil a uvedl, čímž se mělo zabránit případným věroučným kolizím mezi duchovními. K dosazení na faru byl ale nutný souhlas farní osady i slib faráře. Celý postup se tak měl odehrávat ve vzájemném konsenzu všech zúčastněných aktérů, tedy osady, duchovního správce, děkana se staršími i světského patrona.¹⁰¹

Detailněji se Pressius zabýval vztahem duchovní a světské moci v roce 1583, jehož část věnoval přípravě nového církevního řádu. Do svých reforem se pokusil zapojit také urozené majitele podacího práva. Právě jim 26 kněží z far, které tehdy

99 P. ZEMEK, *Konfese*, s. 139 – 140; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 150–151.

100 Tamtéž, s. 43, 157, 161.

101 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 161–162; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 49, 272–274.

patřily do obvodu děkanství, adresovalo suppliku, v níž své patrony vyzvali ke spolupráci a představili jim své představy o jejich roli v evangelické organizaci. Šlechtice nazývali svými ochránci, kterým náležel výkon světské správy („*správa zevnitřní tělesná*“), zatímco duchovní správa měla zůstat ve sféře podepsaných kněží. Role šlechticů ve snaze o dosažení „*církevního dobrého*“ spočívala hlavně v pravomoci trestat hříchy. Protože „*meč tělesný*“ získali od Boha, měli ho užívat také k podpoře církve („*obhajování a zvelebování církve Kristovy*“). Tímto pojetím se Pressius snažil legitimizovat zásahy světských patronů do neřádů, které podle něho panovaly v církevní správě na území děkanství i ve vztazích mezi evangeliky a jednotou bratrskou. Její představitelé se tímto vymezením moci patronů cítili dotčeni, což mimo jiné dokládají jedovaté přípisy k opisu suppliky na stránkách *Akt jednoty bratrské*.¹⁰² Spolu s nepořádky v církevní správě („*v zevnitřních věcech církevních*“) měli patroni trestat také projevy neposlušnosti věřících vůči svým farním správcům a božímu řádu.

Pravé křesťanské náboženství stálo podle autorů suppliky, mezi nimiž na prvním místě vystupoval děkan Pressius, na dvou základech. Jedním byla „*svatá služebnost a dobrá správa církevní*“, o níž měli dbát signatáři žádosti. Její prosazení ale nebylo myslitelné bez druhého pilíře, totiž ochrany, rady a pomoci projevované pozemkovými vrchnostmi. Patroni podle řádu byli „*hlavou*“, od níž se měla odvíjet jednota v učení, svatý řád při bohoslužbách i všeobecná kázeň, která byla cílem podepsaných kněží. K sedmi úkolům, které jim kněží v suplice vytýčili, patřil respekt k představitelům církevní správy, důvěra v jejich schopnosti zajistit spásu duší šlechticů i jejich poddaných či poskytnutí všestranné ochrany. K úctě vůči kněžím šlechtici měli vést své poddané, jimž měli bránit v bezbožném chování.¹⁰³

Synod, z něhož zřejmě vyšla supplika, schválil také text slibu, který měl každý majitel panství nacházejícího se v obvodu uherskobrodského děkanství podepsat a vyjádřit tím za sebe i své potomky podporu děkanovým reformním návrhům, jejichž cílem bylo udržování věroučné jednoty v děkanství. Do jeho organizace patron neměl nijak zasahovat. Duchovním měl naopak vyjadřovat úctu, zavazoval se respektovat je a poskytovat jim ochranu, k čemuž měl vést i své poddané. S výjimkou sporů o majetek neměli být kněží poháněni před vrchnostenský soud, neboť by to snižovalo jejich autoritu („*zlehčení ouřadu svého*“).¹⁰⁴

102 O vztahu jednoty k Pressiovým návrhům z roku 1583 P. ZEMEK, *Reformace*, s. 164–171.

103 J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 49, 275–282.

104 Tamtéž, s. 50, 286–288.

Výroky o klíčové roli pozemkových vrchností v zajišťování podmínek pro fungování jinak autonomní evangelické církevní správy pronikly také do textu církevního řádu, který Pressius pro uherskobrodské děkanství sepsal roku 1584. Jeho osmý článek žádal urozené kolátory o pomoc a podporu duchovních. Podle děkana šlo o povinnost, kterou byli zavázáni Bohu, církvi i svým potomkům a bližním. Jejich ochrana byla pro činnost duchovních klíčová, neboť bez souhlasu, rady a pomoci světských patronů nebylo možné dosáhnout „*všeliký dobrý a svatý řád a vzdělání církve*“.¹⁰⁵ Přes proklamovanou ochranu a pomoc šlechty řád počítal s důsledným oddělením světské a duchovní moci. K jejich propojení mělo docházet pouze ve dvou oblastech. První představovalo jmenování „*starších lidu a opatrovníků*“. Na obsazení zmíněného kolegia, které tvořily i světské osoby, se podílely vrchnosti i duchovní autority. Jejich úkolem bylo pomáhat farářům a také děkanovi a starším při církevních soudech.¹⁰⁶ Druhou oblastí zůstávalo dosazování kněží na fary, o němž nikdy neměl rozhodovat sám patron.¹⁰⁷

Ve stejném duchu jako normy připravené oběma uherskobrodskými děkany spatřoval úlohu pozemkových vrchností broumovský církevní řád z října 1578. Role patrona spočívala v odsouhlasení normy a ochraně kněží, kteří ji přijali za svou. Po publikování řádu se ve stejném měsíci shromáždění kněží obrátili na majitele panství Zdeňka Kavku Říčanského z Řičan s písemnou žádostí o jeho potvrzení. Úkoly vrchnosti shrnuli v suplice do tří bodů, v nichž ji žádali o zajištění úcty poddaných, hmotného zázemí i o to, aby kněží odmítající respektovat řád mohli bez problémů opustit své fary.¹⁰⁸ Naopak církevní řád pro čtyři jihovýchodomoravská panství z roku 1584 posiloval roli světských patronů. Podle normy zajišťovali kněze na fary a spolu se staršími či všim kněžstvem se podíleli na výběru vhodného místa, kam měl být adept duchovní služby vyslán pro ordinaci.¹⁰⁹

S podporou šlechty počítala také snaha o reformu evangelické církevní správy, jejímž centrem se v polovině sedmdesátých let 16. století stalo Velké Meziříčí. Zásady církevního řádu, v jehož přijetí se v říjnu 1576 angažovalo několik evangelických vrchností, byly formulovány, jako by jejich autory byli právě světští patroni („*my kolátorové*“). Jeho tištěná verze z let 1581 a 1584 pak byla koncipována jako smlouva mezi třemi moravskými světskými stavy hlásícími se k Augsburské konfesi, které v ní stanovily pravidla pro chování duchovních. Zásahy do této sféry

105 Tamtéž, s. 295 (článek 8).

106 Tamtéž, s. 51, 295, 301 (článek 25), 310 (článek 52).

107 Tamtéž, s. 272–274, 331.

108 Tamtéž, s. 248, 255–258.

109 Tamtéž, s. 57–58, 340.

v ní páni, rytíři a zástupci měst legitimizovali svou povinností, která je – jakožto Bohem zřízené vrchnosti – nutila starat se kromě světských záležitostí také o spásu duší svých poddaných.¹¹⁰

Již text řádu vyšlý z velkomeziříčského říjnového sněmu počítal s tím, že šlechticí sympatizanti přijdou o důležitou součást svých pravomocí. Omezeno mělo být zejména jejich patronátní právo. Na fary měli evangelické duchovní uvádět jejich představení církevní správci. Kolátoři o tom ale museli být informováni. Právě jim a také svým představeným se duchovní měli zavázat k dodržování Augsburské konfese. Šlechtici jim za to slíbili ochranu, která se vztahovala i na jejich manželky a děti. Majitelé panství se rovněž zavázali disciplinovat své poddané, kteří měli spolu se svými rodinnými příslušníky a čeledí dvakrát ročně před svým duchovním správcem učinit vyznání víry. Šlechtici se měli rovněž účastnit porad představitelů vyšší církevní správy o tom, kam by bylo vhodné vysílat adepty kněžského svěcení.

Prakticky stejně byl vztah světské vlády a evangelické církevní správy vymezen v obou tištěných verzích řádu z let 1581 a 1584. Šlechtici se v nich zavazovali k ochraně poskytované nové organizaci. Slibovali dbát na svou osobní zbožnost i na posílení zbožnosti poddaných stejně jako se neujímat majetku zemřelého duchovního. Přistoupením k řádu přišli o moc dosazovat kněze na faru i vypovídat z ní neřádného duchovního. Kněží ale měli respektovat své urozené patrony a slíbit jim dodržování zásad obsažených v Augsburské konfesi. Všechny verze řádu sice oslabovaly patronátní právo majitelů panství, počítaly ale se vznikem šestičlenného sboru světských ochránců jmenovaných zvláště v brněnském i v olomouckém kraji, v němž měli mít paritní zastoupení páni, rytíři a měšťané. Kompetence těchto defensorů řád vymezoval velmi stručně. Mělo jít o světské autority, které měly chránit představitele evangelické církevní správy před jejich nepřáteli. V tom jim měli pomáhat ostatní světští kolátoři.¹¹¹

Rovněž pacovský církevní řád z roku 1581 zbavoval šlechtice některých úkonů vyplývajících z držby podacího práva, jež přecházely na superintendenta a starší církevní správce jako vyšší orgány evangelické církevní správy. Byl v tom ale méně ambiciózní než normy z Uherského Brodu a Velkého Meziříčí. Všechny změny ve farní správě měli vykonávat superintendenti ve spolupráci s kolegiem „*pánů zřízených osob*“ jako světských dohlížitelů. Povolení k tomu ale musel dát i kolátor příslušné fary. Majitel podacího přitom o své újmě nesměl zbavit kněze jeho místa.

110 Tamtéž, s. 172, 178, 186, 210.

111 Tamtéž, s. 64–65, 168–177, 181–182, 189–190, 212–214.

Na pomoc šlechticů a jejich byrokratického aparátu se řád odvolával v úsilí o disciplinaci poddaných, kterým měli v době bohoslužeb a výuky katechismu zakázat jakékoli nepřikladné chování. Vrchnosti se rovněž zavazovaly vést poddané k pravidelné návštěvě bohoslužeb i k tomu, aby dvakrát v roce před farářem vyznali svou víru.¹¹²

Všechny tři regionální evangelické organizace, z nichž však různě dlouhou dobu fungovaly pouze dvě, počítaly s podporou šlechty, což bylo zjevné již z toho důvodu, že jejich centra se nacházela ve vrchnostenských městech. Organizační strukturou i mírou zapojení světských autorit do fungování vyšší roviny správy se ale uherskobrodské děkanství a horní podkrají brněnské mírně lišily. Především návrhy Pavla Pressia z první poloviny osmdesátých let 16. století počítaly s důsledným oddělením světské a duchovní sféry. Přistoupením k řádu se šlechtic zavazoval poskytovat organizaci podporu a současně se vzdával podstatné části pravomocí vyplývajících z držby patronátního práva. Odměnou na to získal záruku kontinuity evangelické správy na svém pozemkovém majetku, jejímž garantem byl děkan spolu s jejími dalšími představiteli. Pán nebo rytíř pomáhal věroučnou jednotu spoluutvářet podílem na obsazování far na svém patronátu i na urovnávání sporů mezi duchovními.

S omezením kompetencí patronů počítal také velkomeziříčský církevní řád. Šlechtici, kteří se k němu přidali, neměli sami uvádět kněží na fary či je z nich odvolávat. O obou aktech ale měli být informováni, stejně jako se podíleli na výběru místa, kam měl být adept duchovní služby vyslán pro ordinaci. Mohli také vstoupit mezi defensory, kteří měli vystupovat v každém kraji jako ochránci evangelické organizace. V jejich jmenování se odrážela ambice po rozšíření vlivu děkanství, kterou sice proklamovali i uherskobrodští děkani, s vytvořením podobného orgánu ale nepočítali. Naopak řády z horního podkrají brněnského neobsahovaly návrhy na zřízení mezistupně mezi faráři a děkany, jak tomu bylo v Uherském Brodě či v Království českém ve výše zmíněných církevních řádech z let 1575 a 1609. Garanty disciplíny poddaných na jihozápadní Moravě představovali sami kolátoři.

Dotváření suverenity

Vyšší evangelická organizace podle pacovského církevního řádu nikdy nevznikla a uherskobrodské děkanství po smrti Pavla Pressia směřovalo ke svému zániku, který nastal na přelomu prvního a druhého desetiletí 17. věku. Děkanství horního

112 Tamtéž, s. 97–98, 260–267.

podkrají brněnského nadále existovalo, k zamýšlené územní expanzi ale nedošlo. Po dvou desetiletích bylo navíc nuceno změnit své sídlo. Když se Velké Meziříčí v polovině devadesátých let 16. století dostalo do majetku Ladislava Berky z Dubé († 1613) a ze střediska německé reformace se proměnilo v centrum protireformace, muselo se sídlo děkana přesunout na jiná panství v držení evangelické šlechty. Postupně se jím staly fary ve Starči, Jaroměřicích nad Rokytnou, Třebíči a nakonec opět v nedaleké Starči.¹¹³ Spolu s děkanem stáli v čele děkanství ještě starší, o jejichž počtu se prameny zmiňují jen občas.¹¹⁴ V květnu 1614 byl spolu s děkanem zmíněn ještě „viceděkan“.¹¹⁵ Není ale zřejmé, zda šlo o stálého nebo pouze dočasného děkanova zástupce, což se zdá pravděpodobnější.

K nejvýznamnějším pravomocím děkana a starších patřilo dosazování kněží na fary v obvodu děkanství, k němuž mělo docházet s vědomím majitele patronátního práva. Uvedený postup byl skutečně dodržován. Je to patrné z několika písemností dochovaných zejména z Třebíče, která se roku 1615 stala centrem děkanství, v jehož čele stanul tamní farář Jakub Petrozelin.¹¹⁶ Když byla v březnu 1609 na tamním zámku uzavřena dohoda o obsazení tří far na trebičském panství, stalo se tak s vědomím jeho pána Smila Osovského z Doubravice a v přítomnosti trebičského faráře Jakuba Petrozelina a Jana Novokolínského, faráře z Červené Lhoty, kteří k tomu získali pověření od děkana Benedikta Mikuše Bílinského a starších.¹¹⁷ Odvolání se na řád horního podkrají brněnského obsahuje rovněž smlouva, kterou Hynek Brtnický z Valdštejna († 1595), majitel brtnického panství a signatář velkomeziříčského ujednání, uzavřel v květnu 1594 s novým brtnickým farářem Matějem Chytrausem. V případě, že by farář nadále nechtěl působit na jeho kolatuře nebo patron už nestál o jeho služby, měl to dát jeden

113 I. BURIAN, *Děkanství*, s. 30–32; J. HRDLIČKA – J. JUST – P. ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády*, s. 71–76.

114 Počátkem roku 1608 vybízeli Zikmund z Teufenbachu děkana Ladislava Korvína, aby jím požadované svědectví spolu s děkanem dosvědčili také tři nebo čtyři starší; Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, Rodinný archiv (dále RA) Collatů Brtnice (G 169), inv. č. 1690, sign. IV 20 19, kart. 76, fol. 1. Z tohoto pramene F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 8.

115 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 255; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 31; TÝŽ, *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*, Třebíč 1996, s. 82.

116 K dějinám města v tomto období Vilém NIKODEM, *Dějiny města Třebíče. Období 1468–1660 I*, Třebíč 1931, s. 210–309. S důrazem na konfesní poměry I. BURIAN, *Dějiny*, s. 39–92. K Petrozelinovi dále František HRUBÝ, *Listy Jakuba Petrozelina Kunštátského*, Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 14, 1938, s. 184–193.

117 MZA Brno, Nová sbírka (G 2), sign. 571/37, fol. 90–91.

druhému vědět půl roku dopředu „*podle snesení a řádu děkanství meziříčského*“ a současně to oznámit děkanovi, který ho mohl odvolat.¹¹⁸

Praxi, při níž šlechtičtí patroni respektovali vliv děkanů horního podkrají brněnského na obsazení far na svých panstvích, potvrzují také tři listiny, jejichž urození vydavatelé se v nich snažili zaručit kontinuitu výkonu evangelické konfese i příslušnost far k evangelické organizaci. V listopadu 1607 převedl Smil Osovský z Doubravice patronát k třebíčské faře u kostela sv. Martina, péči o další svatostánek i dozor nad městskou školou do rukou tamní městské obce. Pokud by jeho potomek nebo jiný majitel panství konvertoval k jiné konfesi, měli měšťané sami na faru vybírat duchovního, který by se hlásil k Augsburské konfesi a řídil se „*řádem kněžstva evangelického*“ v horním podkrají brněnském.¹¹⁹ V květnu 1614 předala vdova Kateřina Osovská z Valdštejna svým poddaným patronát k dalším třem faram na třebíčském panství. Představitelé jednotlivých osad na ně měli přijímat duchovní od děkana a starších v podkrají.¹²⁰ V dubnu 1613 stanovil Zikmund z Teufenbachu pravidla pro držbu kolatury v Jaroměřicích nad Rokytnou. Evangelický šlechtic ji ponechal ve svém vlastnictví i v majetku stejně smýšlejících budoucích majitelů panství. Pokud by ale městečko získal jinověrec, mělo podací právo připadnout tamní obci, která na ni měla dosazovat duchovního řídicího se Augustanou a „*řádem kněží evangelických*“ v podkrají.¹²¹ Smil Osovský i Zikmund z Teufenbachu si uvědomovali, že pokud by se v budoucnu změnila konfese majitele panství, jejich domény by fakticky přestaly být součástí podkrají. Snažili se proto svým poddaným nejen garantovat kontinuitu evangelické farní správy, ale také zaručit budoucí vliv děkanů evangelické organizace na obsazení far v Třebíči i Jaroměřicích nad Rokytnou.

Pro tvrzení, že autoritu děkana a jeho nadřazené postavení nad jednotlivými farami uznávaly světské pozemkové vrchnosti, existují ještě další důkazy. Počátkem roku 1608 si Zikmund z Teufenbachu vyžádal svědectví jaroměřického faráře Jana Porfirida Rychnovského, které hodlal použít při projednávání svého sporu před širší královskou radou. Na duchovního se neobrátil přímo, ale prostřednictvím tehdejšího děkana Ladislava Korvína. Ten měl na Teufenbachovo přání spolu s několika staršími zajistit jím požadované svědectví. Velmož svůj postup odůvodnil obvyklou praxí, totiž že „*kněží před svými děkany a arcipryšty svědomí dávají a potom*

118 Tamtéž, RA Collaltů Brtnice (G 169), inv. č. I 2561, fol. 22r–23v; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 27–28.

119 SOKA Třebíč, Archiv města (dále AM) Třebíč, inv. č. 35.

120 Tamtéž, inv. č. 38.

121 SOKA Třebíč, pracoviště Moravské Budějovice, AM Jaroměřice nad Rokytnou, inv. č. 9.

těž svědomí pečeti téhož děkana upečetěno bývá“.¹²² Citovaná slova naznačují, že děkanství horního podkrají brněnského bylo plnohodnotnou institucí disponující nejen vlastním pečetidlem, ale především širokými kompetencemi, které šlechtičtí patroni respektovali.

Na počátku 17. století patrně zesílily snahy o posílení vnitřní soudržnosti a věroučné jednoty v podkrají. Jejich projevem bylo vydání stručného katechismu, který formou jednoduchých otázek a odpovědí seznamoval laického čtenáře se základy věrouky s „*Augšpurskou konfesí se srovnávající*“. Poprvé byl vydán roku 1608, k druhému vydání došlo o osm let později, kdy jeho předmluvu podepsali „[d]ěkan, starší a všechna společnost kněží evangelických v hořejším podkrají brněnském Markrabství moravského“.¹²³ V březnu 1620 vyšel také obsáhlý kancionál, zaštitěný opět stejnou autoritou.¹²⁴ Oba tisky jsou zajímavým pramenem poznání věroučného směřování podkrají, které se nejpozději od přelomu prvního a druhého desetiletí 17. věku začalo sblížovat s obnovenou konzistoří. Dokladem je zpráva z posledního listu kancionálu, kde se hovoří o tom, že byl vydán „*s povolením konsistoře pražské*“. Kooperaci obou institucí odpovídají i další zprávy z druhého desetiletí 17. věku, z nichž je patrné, že adeпти kněžství z jihozápadní Moravy se vydávali za ordinací do Prahy. Duchovní vysvěcení v Praze zase nalézali uplatnění na farátech v této části markrabství.¹²⁵ Početné zastoupení českobratrských písní v kancionálu i převzetí desatera z českobratrského překladu bible do kancionálu nasvědčuje, že evangeličtí duchovní z jihozápadní Moravy na sklonku druhého desetiletí 17. věku navazovali

122 MZA Brno, RA Collatů Brtnice (G 169), inv. č. 1690, sign. IV 20 19, kart. 76, fol. 1. Také F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 8; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 30–31. Ke sporu nověji Josef HRDLIČKA, *Sňatek Zikmunda z Tiefenbachu a Kateřiny Meziříčské z Lomnice v kontextu sňatkových aliancí evangelické šlechty na předbělohorské Moravě*, *Opera historica* 17, 2016, č. 1, s. 7–33.

123 *Katechismus, to jest summovní, obecné křesťanské učení pod otázkami a odpověďmi sebrané léta 1608*, s. l. 1616 (Knihopis č. K03841). Exemplář je uložen v MZA Brno, Staré tisky (G 21), sign. III 569. Stručně F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 8–9, 28. Podle I. BURIANA, *Děkanství*, s. 32, obsah katechismu dokládá úzké napojení horního podkrají brněnského na obnovenou pražskou konzistoř i k jednotě bratrské.

124 *Kancionál anebo zpěvové církve evangelické staří i noví v jedno shromáždění, přehlednutí a vůbec pro čest a slávu Boží i vzdělání pobožných vydání od děkana a starších kněží evangelických v Horním kraji brněnském Markrabství moravského*, Praha 1620; MZA Brno, Staré tisky (G 21), sign. III 488. Dále F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 9, 28–29.

125 František TISCHER (ed.), *Dopisy konsistoře podobojí z let 1610–1619*, Praha 1917–1925, s. 115, 167–168, 573. Srov. také Petrozelinův dopis ze září 1619, uložený v MZA Brno, Nová sbírka (G 2), sign. 571, fol. 19–20. Cituje z něho F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 29–30. Dále Karel BERÁNEK, *Pokus o rekonstrukci katalogu ordinací pražské stavovské evangelické konsistoře v letech 1609–1619*, *Paginae historiae* 10, 2002, s. 5–39, zejména s. 10–15, 16, 18, 21.

vazby k jednotě bratrské.¹²⁶ Napomáhalo tomu její zastoupení v Třebíči, jež byla několik let centrem děkanství, třebíčská vrchnost i sám děkan Petrozelin.¹²⁷

Ani hornímu podkrají brněnskému se nevyhnuly odstředivé tendence, do nichž se obdobně jako v případě uherskobrodského děkanství promítaly hlavně věroučné kontroverze mezi děkany a jednotlivými faráři a snad i míra ochoty světských vrchností akceptovat ztrátu některých pravomocí. Již v říjnu 1589 přikázal majitel letovického a kunštátského panství Jan z Hardeku († 1595) farářům ze svých panství, aby v zájmu zachování věroučné jednoty docházeli čtyřikrát ročně do Moravské Třebové nebo se scházeli v některém jeho městečku.¹²⁸ Ve druhém desetiletí 17. věku zase někteří duchovní z far, které patřily k podkrají, odmítali akceptovat naznačený příklon k pražské konzistoři. Její představitelé si proto v říjnu 1615 stěžovali děkanovi, starším a dalším duchovním „*in superiori districtu Brunensi*“ na chování některých tamních farářů, kteří napadají české duchovní i konzistoř. V únoru 1618 pak ostře vytýkala třeštskému faráři Ondřeji Slovaciovi, že se vzdal poslušnosti k ní a potupil tak svou ordinaci.¹²⁹ Takové chování patrně nebylo většinové a nemělo zásadní vliv na věroučnou orientaci děkanství, dobře však ukazuje odstředivé tlaky, s nimiž se musely vyrovnávat všechny snahy o udržení věroučné jednoty v regionálních evangelických správních organizacích.

Druhé centrum evangelické správy v markrabství, které fungovalo až do bělohorské doby, se na přelomu 16. a 17. století konstituovalo v severních částech markrabství. Ještě v poslední čtvrtině 16. století byla evangelická církevní správa v olomouckém kraji organizována v hranicích některých šlechtických panství. Počátek úsilí o vytvoření vyšší organizace prameny nezachytily. V této souvislosti bývá citován dopis olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic († 1598) ze srpna 1591, v němž si stěžoval na moravského zemského hejtmana Hynka staršího Bruntálského z Vrbna, který podle biskupových slov jednal spolu s moravským nejvyšším komorníkem Hynkem Brtnickým z Valdštejna a dalšími nejmenovanými osobami o vytvoření evangelické organizace, jež by byla organizována

126 F. HREJSA, *Česká konfese*, s. 516; Bohuš HREJSA, *Kancionály v Jednotě bratrské*, Reformační sborník 4, 1931, s. 11–47, zejména s. 36–37; F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 28–29; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 32.

127 K působení jednoty v Třebíči kromě prací citovaných výše v pozn. 116 také Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské. Zprávy o sborech bratrských na Moravě*, Reformační sborník 6, 1935, s. 10–111, zde s. 88–93; Jiří SLADKÝ, *Jednota bratrská a její působení v Třebíči*, Západní Morava 7, 2003, s. 69–86.

128 Augustin NEUMANN, *Příspěvky k náboženským dějinám Kunštátska a Bystricka nad Pernštejnem*, Sborník Historického kroužku 21, 1920, s. 44–57, zde s. 47–50.

129 F. TISCHER (ed.), *Dopisy*, s. 341–342, 468; I. BURIAN, *Děkanství*, s. 32.

podle krajů a v jejímž čele by stáli krajští děkani.¹³⁰ Kromě stížnosti z katolického tábora ale další prameny o této aktivitě mlčí. Pavlovský zřejmě narážel na snahy nejvyšších moravských zemských úředníků o rozšíření vlivu horního podkrají brněnského, které zaštiťoval brtnický Valdštejn, do severněji položených částí Moravy, kde ležely domény Hynka Bruntálského a kde zatím žádná regionální evangelická instituce překračující hranice jednotlivých panství neexistovala. Slova o krajských děkanech zase ukazují na správní model podkrají, v jehož čele stál děkan. Diskuse o možné spolupráci ale nedospěla k cíli, neboť vyšší rovina evangelické správy se v olomouckém kraji konstitovala nezávisle na horním podkrají brněnském. Také v jejím vzniku bezpochyby hráli důležitou roli šlechtici, neboť všichni duchovní, kteří se v ní na počátku 17. století angažovali, působili na šlechtických patronátech.

Jistější zprávy o ní jsou známé z poloviny prvního desetiletí 17. věku. Poprvé z nich vystupuje roku 1606, kdy tři její představitelé připojili oslavné básně k předmluvě evangelického kancionálu *Písňe chval božských* od Tobiáše Závorky Lipenského († 1612).¹³¹ Jan Prokopides Poříčský, správce fary v Bystřici pod Hostýnem na panství Viléma Prusinovského z Víckova, se označil jako inspektor („*ministororum evangelii Christi in districtu Olomucensi inspektor*“). Jeho zástupcem („*viceinspektor*“) byl Daniel Rurichides, farář z Lipníku nad Bečvou, který vlastnil Jiří starší Bruntálský z Vrbna († 1621). Starším („*senior*“) v té době byl Jan Fabricius z Kostelce u Holešova, který držel Arkleb Prusinovský z Víckova.¹³²

Zpráva o shromáždění evangelického kněžstva, jež se sešlo v září 1613 v Holešově, uvádí, že správní obvod se nazýval podkrají olomoucké. V jeho čele tehdy stál inspektor, který měl k ruce neuvedený počet starších. Písemnou komunikaci mimo evangelickou organizaci spolu s ním vyřizovali dva kněží z řad starších. Inspektora do úřadu volili všichni evangeličtí duchovní z celého správního obvodu, kteří respektovali jeho autoritu. O zásadách světských patronů do volby inspektora či starších prameny mlčí, nemělo k nim tedy docházet. Zdá se, že podkrají nemělo stálé centrum. Tím se patrně stala fara, na níž působil právě úřadující inspektor.¹³³ Roku 1613 stál v čele olomouckého podkrají holešovský

130 Zemský archiv Opava, oddělení Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, II. Nelistinná část, inv. č. 86, sign. 16, fol. 211r–212r. Opis v MZA Brno, Matice moravská Brno (G 83), inv. č. 186, kart. 42, p. 491–493. Dále F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 308–309.

131 S odkazy na starší práce J. JUST, *Luteráni*, s. 109–112.

132 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 3–4.

133 Jiří JUST, *Vyznavači Augustany v Čechách a na Moravě před Bílou horou*, in: Lubomír Batka – Jiří Just – Petr Hlaváček (edd.), *Studie a texty k teologii a dějinám luterské reformace*, Praha 2013

farář Matouš Kapsander († 1613), na něhož se v té době obraceli kolátoři s žádostí o dosazení faráře.¹³⁴ Příklon holešovských farních správců k německé reformaci nastal nejpозději v první polovině sedmdesátých let 16. století. Tamní fara si udržovala významné postavení, o čemž svědčí zpráva o konání synodu za účasti evangelických duchovních z jižní Moravy v říjnu 1592 nebo titulatura tamního faráře Kapsandera, který byl roku 1606 označen jako krajský inspektor.¹³⁵ Lutersky orientovaní faráři ve městě působili až do roku 1615, kdy v něm katolík Ladislav mladší Popel z Lobkovic († 1621) po úmrtí své první manželky Anny Alžběty ze Salmu († 1615) zahájil protireformaci.¹³⁶

Zřejmě roku 1615 se středisko olomouckého podkrají přesunulo z Holešova do severněji položeného Lipníku nad Bečvou. Začátkem července zmíněného roku se tam konalo shromáždění „*kněží starších*“.¹³⁷ Šlo pravděpodobně o stejné setkání, jež se podle stručného kronikářského záznamu uskutečnilo při znovuvysvěcení tamního farního kostela sv. Jakuba, poškozeného roku 1613 požárem, při němž byl novým představeným zvolen tamní farář Matěj Plorantius († 1620).¹³⁸ Lipenský kronikář Eliáš Rožnovský pro něho použil označení děkan, které se objevuje i v pramenech vydaných tamní městskou radou.¹³⁹ Sám Plorantius se ale oficiálně tituloval jako inspektor evangelického kněžstva v podkrají olomouckém („*řádu kněžstva evangelického podle Confesi augšpurské v podkrají olomouckém inspektor*“).¹⁴⁰ Spolu s ním stál v čele evangelické správy „*spolupřisedící*“ Matouš Andrae Jesenius, farář v Hranicích, jejichž majitelem byl v té době Václav Mol z Modřelic. Po Plorantiově smrti se novým inspektorem stal Daniel Mendricius, který po získání ordinace ve Wittenberku působil nejprve v Hranicích a poté v Tovačově na kolatuře Salm-Neuburků. V neznámé době před rokem 1620 byl Mendricius viceinspektorem

(= Lutheranus 4), s. 43–71, zejména s. 67–70.

134 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 12–14.

135 Petr ZEMEK (ed.), *Bartoškova kronika*, Uherský Brod 2004, s. 173; V. MAŇAS, *Dějiny*, s. 379.

136 F. HRUBÝ, *Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda*, ČČH 45, 1939, s. 236–271, 445–478, především s. 245–256; Vlasta FIALOVÁ (ed.), *Kronika Holešovská 1615–1645*, Holešov 1967, s. 15–23, 61–63; Milada SVOBODOVÁ, *Poslední luterský farář v Holešově a jeho zápisky v rukopise XVII F 62*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 8, 1991, s. 78–87.

137 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 6.

138 SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 423, fol. 87v–88r. Ukázkou cituje Jakub MRÁČEK, *Kronikáři lipenští a ukázky z jejich kronik*, in: Lipník nad Bečvou, město a okres, Lipník nad Bečvou 2012, s. 23–26, zde s. 24.

139 SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 643, kart. 23, fol. 106.

140 F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 4.

a tedy Plorantiovým zástupcem. Mendriciovým viceinspektorem se stal Jan Hofman Karnovský, který rovněž prošel službou na hranické faře.¹⁴¹

Nejúplnější informace o struktuře vyšší instituce evangelické církevní správy v Olomouckém kraji pochází ze září 1620. V čele evangelické diecéze stála konzistoř („*presbyterium dioecesis Olomucensis*“) obsazená inspektorem, viceinspektorem, třemi staršími, dvěma přísedícími a notářem.¹⁴² Evangelická konzistoř olomouckého podkrají v té době představovala svébytnou správní instituci, která vedla svou vlastní písemnou agendu a dosazovala kněží na fary. Inspektor se staršími disponoval rovněž soudními pravomocemi nad evangelickým kněžstvem, které ostatní instituce respektovaly. Dokládá to spor vedený roku 1617 před městskou radou v Lipníku nad Bečvou. Při sňatku kněze Jana Rafanidesa, faráře v nedalekých Pavlovicích, s Kateřinou, dcerou lipenského měšťana Zikmunda Guminského, lipenský farář Plorantius verbálně napadl nevěstina otce, kterého při obřadu označil za protivníka evangelické víry. Lipenská městská rada předala kauzu inspektorovi a starším kněžím v olomouckém podkrají, za jejichž přítomnosti došlo začátkem října 1617 k jejímu urovnání.¹⁴³

Závěr: s podporou šlechty k nezávislosti na ní?

V těch teritoriích Římsko-německé říše, jejichž vládci se přidali k luterské reformaci, se nové církevní organizace utvářely v úzkém sepětí se zeměpanskou vládou. Naopak habsburští vladaři byli katolíky, kteří se v obou korunních zemích snažili bránit šíření reformace. Využívali k tomu také dohled nad utrakvistickou konzistoří, kterou se jim postupnými kroky podařilo v půli 16. století získat do svého vlivu. České nekatolické stavy se snažily dosáhnout vrácení svých tradičních práv, k nimž náležel podíl na volbě administrátora či jmenování stavovských defenzorů, což se jim podařilo až roku 1609. Texty církevních řádů z let 1575 a 1609 vypovídaly o jejich názoru na fungování konzistoře i vztah světské a církevní moci od nejnižší až po centrální rovinu nekatolické církevní správy. Odrážely přitom situaci, kdy o náboženských poměrech na šlechtických panstvích, tedy přibližně na třech

141 Tamtéž, s. 6–8; Florian ZAPLETAL, *Luterské kněžstvo v Hranicích a v Drabotuších*, Záhorská kronika 21, 1938–1939, s. 71–81; Bohumír INDRA, *Luterské fary na Hranicku před Bílou horou*, Záhorská kronika 22, 1939–1940, s. 9–14.

142 František HRUBÝ, *K jubileu Jiřího Třánovského*, ČČH 44, 1938, s. 70–74. Obdobné složení měla i v únoru 1621; TÝŽ, *Luterství*, ČČH 40, 1934, s. 265; 41, 1935, s. 262–264.

143 SOKA Přerov, AM Lipník nad Bečvou, inv. č. 626, kart. 17.

čtvrtinách obou zemí, fakticky rozhodovali, či alespoň spolurozhodovali jejich urození vlastníci, což se projevilo zejména ve ztrátě starší pravomoci krajských děkanů dosazovat kněze na fary.

V Markrabství moravském pak úpadek vlivu pražské konzistoře motivoval několik pokusů o konstituování regionálních evangelických organizací, jež se odehrávaly pod patronací evangelické šlechty. Věřoučným základem první takové snahy se stala tzv. Moravská konfese z roku 1566, která reagovala na rozdrobenost evangelické církevní správy, ztrátu vlivu konzistoře v markrabství i snahy olomouckých biskupů o získání dohledu nad nekatolickým duchovenstvem. Podobou církevní správy se ovšem nezabývala, neboť se jí měl v budoucnu věnovat církevní řád, o jehož existenci ale není nic známo. Již v případě této konfese je možné pozorovat dvě tendence, které doprovázely i další pokusy o vytvoření evangelických organizací na rozsáhlejší teritoriu, ideálně v celém markrabství, jejichž centry byly Uherský Brod a Velké Meziříčí. Prvním byl vícekrát zdůrazněný silný vliv evangelické šlechty, která byla důležitým aktérem těchto snad a poskytovala jim svou podporu, přestože tím přicházela o část svých kompetencí. Druhý rys představovaly odstředivé tendence, jimž muselo čelit uherskobrodského děkanství i horní podkrají brněnské, které po roce 1609 začalo kooperovat s obnovenou konzistoří. Jeden z důvodů, proč nedošlo k naplnění ambicí osob, které iniciovaly obě reformy, spočíval v iluzi dosažení zamýšlené jednoty. Tu nabourávaly kroky některých šlechtických vrchností nebo evangelických duchovních, kteří z různých důvodů nesohlasili s věroučným směřováním organizace, odmítali akceptovat vliv děkanů nebo omezení patronátních práv. Obraceli se proto k jiným autoritám nebo se vydávali svou vlastní cestou.

Evangelické církevní řády, z nichž studie především vycházela, umožnily věnovat pozornost snahám českých a moravských pánů a rytířů o vybudování vyšší roviny evangelické církevní správy v hranicích jejich panství stejně jako představit roli, kterou jim připisovaly reformní pokusy, jejichž ambicí bylo zasáhnout širší teritorium. Do centra pozornosti se dostal zejména vztah mezi duchovní a světskou mocí, jak ho vymezovaly tyto normativní prameny. Stranou zájmu pro tuto chvíli musela zůstat detailnější analýza jednotlivých oblastí, kde mělo docházet k prolínání světské vlády a církevní správy. Šlo hlavně o výkon patronátního práva, tedy o oblast, o níž měly pokusy o reformu pražské konzistoře a moravské návrhy odlišnou představu. Spolu s rolí jednotlivých aktérů se analyzované moravské řády věnovaly také úloze patronů v jurisdikci nad duchovními osobami.

Rovněž v této oblasti, která by zasluhovala důkladnou analýzu, u nich byla patrná tendence k posílení autonomie regionálních evangelických církevních organizací.¹⁴⁴ Mimo pozornost zůstala také otázka věroučného směřování jednotlivých evangelických institucí, a to včetně jejich případných vazeb na centra reformace v Římsko-německé říši, vedlejších korunních zemích či Horních Uhrách. Vzhledem k vzájemnému ovlivňování jednotlivých linií české reformace představuje zajímavou otázku rovněž poměr nových evangelických organizací a jednoty bratrské, a to nejen s ohledem na její zastoupení v lokalitách, kde tyto organizace působily, ale i vzhledem k reálnému fungování obnovené konzistoře.¹⁴⁵

Ambice, které měly sledované reformní pokusy, zůstaly z velké části nenaplněné. Týkalo se to úsilí o nezávislost na světské moci. V případě snah o reformu pražské konzistoře z let 1575 a zejména 1609 se vliv laiků projevoval ve všech rovinách nové podoby církevní správy. Kromě zástupců farních osad šlo hlavně o šlechtice, kteří jako patroni vybírali a přijímali duchovní na „svě“ fary nebo jako členové sboru defensorů, světských ochránců konzistoře, dohlíželi na chování děkanů, povolovali svolávání synodů nebo se podíleli na projednávání závažnějších sporů. Reformy uherskobrodských a velkomeziříčských děkanů oproti tomu byly vůči světské moci méně vstřícné. Zejména druhý zmíněný pokus o vybudování regionální evangelické organizace se přitom odehrával s otevřenou podporou šlechty, byť i Pavel Pressius si ve svých textech uvědomoval nezbytnost její záštity.

Obě nové organizace však usilovaly o formální osamostatnění od šlechtických patronů a vybudování nezávislé instituce, která by dokázala být lepší zárukou kontinuity evangelické víry, než umožňovalo patronátní právo. Prameny dochované z horního podkrají brněnského dokazují, že evangeličtí šlechtici hlásící se k této organizaci respektovali kompetence děkanů uvádět s jejich vědomím kněze na fary. Právě obava z toho, aby v souvislosti se změnou majitele panství, který by byl jiného vyznání než jeho předchůdce, nedošlo ke změně farní správy, může být jednou z odpovědí na otázku, proč byli urození patroni ochotni vzdát se části svých pravomocí. Že šlo o reálné nebezpečí, ukazuje příklad Velkého Meziříčí nebo Holešova, kde nový katolický majitel odmítl brát ohled na dosavadní zvyklosti. Vliv podkrají tak zůstal omezen jen na ty šlechtické domény, jejichž majitelé poskytovali organizaci záštitu.

144 Např. K. KROFTA, *Boj*, s. 180, 189, 388–389; F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 289, 305–306; J. MAČEK, *Víra*, s. 105, 148, 152; R. NOVOTNÝ, *Konfesionální poměry*, s. 58.

145 Jiří JUST, *Multikonfesionální soužití v době náboženské svobody. Čeští a moravští nekatolíci mezi Maještěm a stavovským povstáním ve světle zpráv archivu Matouše Konečného*, *Studia Comeniana et historica* 39, 2009, č. 81–82, s. 249–266.

Konfese majitelů panství byla, evidentně i s výše zmíněnými odstředivými tendencemi, také důvodem, proč evangelické organizace neměly pevně vymezenou geografickou podobu. Nejvíce koncentrovaný útvar představovalo uherskobrodské děkanství, které po celou dobu své existence mělo pevné centrum. Naopak horní podkrají brněnské či podkrají olomoucké fakticky tvořila pouze panství jejich urozených stoupců, přičemž na jednom z nich se nacházelo centrum organizace. Nezávislost na šlechtických patronech se tak ukázala jako do jisté míry iluzorní ideál, který se sice dařilo v některých oblastech naplňovat, ovšem bez jejich podpory evangelické instituce přicházely o teritoria, na nichž mohly působit. Druhý důvod, proč zmiňované ambice zůstaly nenaplněny, si vystačí s kratším vysvětlením. Zasloužila se o to radikální proměna konfesních poměrů v pobělohorské době, kdy musela ukončit činnost konzistoř a zanikly obě do té doby existující moravské regionální evangelické organizace.

The Role of the Nobility in Shaping the Evangelical Church Organisation in Bohemia and Moravia before 1620

JOSEF HRDLIČKA

In those territories of the Holy Roman Empire where the princes joined the Lutheran Reformation, new evangelical churches were formed in close connection with the monarch's government. On the contrary, the Habsburg rulers were Catholics, who in both crown lands sought to prevent the spread of corrective religious ideas and efforts to reform the church. For that, they utilised also supervision of the Utraquist consistory, which had been the highest body of the Utraquist ecclesiastical administration since the Hussites, and which they by gradual steps managed to gain in their influence in the middle of the 16th century. The Bohemian non-Catholic estates reacted to that with efforts to return to their traditional rights, which included a share in the election of the administrator or the appointment of the estates' defensors as defenders of the consistory, which they only managed to do in 1609.

The text of the ecclesiastical order prepared for the renewal of the consistory, which built on the earlier norm written down in connection with the struggles for a Bohemian confession in 1575, also reflected the situation when their noble owners in fact decided on the religious conditions on the aristocratic estates, hence on approximately three-quarters of the Kingdom of Bohemia, because the sovereigns in Bohemia managed until 1609 to defend the consistory from the influence of the estates and prevent its transformation into the central organisation of evangelical administration, but only at the price of resignation on the possibility to influence the conditions on the estates of the aristocratic supporters of the Reformation.

It was precisely in the boundaries of their estates that some Bohemian and Moravian aristocrats built a higher level of evangelical ecclesiastical administration, which stood above the individual parish priests and was subject to a clergyman labelled as an elder, superintendent or dean. In Moravia, where the influence of the Prague consistory declined at the latest at the turn of the second and third thirds of the 16th century, several attempts were made to constitute new regional evangelical organisations, which had the ambition to cross the borders of the individual aristocratic domains and integrate the supporters of the Reformation from a wider territory. The study focuses on the experiments of deans in Uherský Brod and Velké Meziříčí, who tried to create such an organization in the last quarter of the 16th

century. An important role in this process was played by the nobility, whether it was the owner of the estate, on which the centre of the deanery lay, or the surrounding domains, where clergy who belonged to such an organisation worked. Evangelical church orders and other sources counted on the support that the nobles would provide to the organisation, and at the same time relinquish some of their competencies arising from the possession of patronage law (these passed to the dean and the variable number of elders who together embodied a higher level in the hierarchy of such an organisation).

Before the radical transformation of the religious conditions in both lands, which took place after 1620, there were three such organisations in southeast, southwest and north Moravia for various lengths of time; they depended on the support of the aristocratic owners of the estates on whose territory they operated, but at the same time they sought to build the formal independence of the evangelical church structures from secular power.

Translation by Sean Miller

MATERIÁLY

Echoes of the Revolt of the Bohemian Estates 1618–1620 at the Courts of Pomeranian Dukes

RADOSŁAW GAZIŃSKI

RADOSŁAW GAZIŃSKI: Echoes of the Revolt of the Bohemian Estates 1618–1620 at the Courts of Pomeranian Dukes

The article aims to show the reaction of Pomeranian dukes of the Griffin dynasty (Francis I, Philipp Julius and Bogislaw XIV) to the revolt of the Bohemian estates in the initial phase of the Thirty Years' War (1618–1620). The paper deals with the diplomatic conditions in which Pomeranian dukes operated and which they had to take into account, and with the internal problems of Pomerania, which strongly influenced the decisions made by the last Griffin dukes. The article presents the Griffins' position on the Bohemian-Habsburg conflict.

Keywords: Thirty Years' War – Bohemian Revolt 1618–1620 – Pomerania – Griffin dynasty

In Pomeranian historiography, both by German and Polish researchers, the dominant view is that in the early modern era (the 16th century and the first half of the 17th century), Pomeranian dukes of the Griffin dynasty¹ conducted a very

1 After the death of Duke George I (in 1531), the Griffin dynasty split into two lines: the Wolgast line, whose first representative was Philip I (1532–1560), and the Stettin line, which was started by Barnim IX (1532–1569). During the Bohemian Revolt, Duke Francis I ruled in the Duchy of

modest foreign policy limited to their nearest neighbours. In German literature, strong connections between the Pomeranian Griffins and the Brandenburg Hohenzollerns are particularly emphasised.² Slightly less importance, and probably rightly so, is attached to relations with the Saxon Wettins or dukes of Mecklenburg. In turn, Polish literature indicates links between the Griffins and Poland, and in particular their oath of fealty to Polish kings from Lauenburg and Bütow Land, as well as joint Polish-Pomeranian political activities against Brandenburg regarding free navigation on the Warta and Odra.³ Moreover, the relations of the Griffins with the emperors of the Holy Roman Empire of the German Nation from the Habsburg dynasty cannot be overlooked. In such a perspective, the directions of diplomatic activities of the Griffins could be limited to the nearest neighbours, beginning from the east: Poland, Brandenburg and Mecklenburg, Saxony – located a little further, and to their feudal superior, the emperor. However, a closer analysis of the historical documents of Pomeranian dukes, currently kept in the State Archives in Szczecin, contradicts this belief, pointing to far wider diplomatic links of the Griffins with the world around them.⁴ An illustration of this assumption is

Stettin (1618–1620), while the Duchy of Wolgast was under the rule of Duke Philipp Julius (1592–1625); Edward RYMAR, *Rodowód książąt pomorskich*, Szczecin 2005, pp. 429–432, 434–440, 468–470, 478–479.

- 2 The most important German monographs covering the history of Pomerania as a whole include: Johann Jacob SELL, *Geschichte des Herzogthums Pommern. Von den ältesten Zeiten bis zum Tode des letzten Herzoges, oder bis zum Westphälischen Frieden 1648*, Vol. I, Berlin 1816; Martin WEHRMANN, *Geschichte von Pommern*, Vol. I (*Bis zur Reformation*), Vol. II (*Bis zur Gegenwart*), Gotha 1904; Werner BUCHHOLTZ, *Deutsche Geschichte im Osten Europas, Pommern*, Berlin 1999.
- 3 *Historia Pomorza*, vol. II (until 1815), part 1 (1464/66 – 1648/57), ed. Gerard LABUDA, Poznań 1976; Zygmunt BORAS, *Stosunki polsko-pomorskie w II połowie XVI wieku*, Poznań – Słupsk 1965; idem, *Związki Śląska i Pomorza Zachodniego z Polską w XVI wieku*, Poznań 1981; Andrzej NOWAKOWSKI, *Stosunki polsko-pomorskie w latach 1548–1637. Szkic prawno-ustrojowy*, Przegląd Zachodniopomorski 37, 1993, iss. 1, pp. 57–74. The following works, among others, were devoted to sailing on the Odra River: Alfred WIELOPOLSKI, *Z przeszłości handlu nad Odrą*, Szczecin, iss. 4–5, 1960, pp. 11–15; Kazimiera CHOJNACKA, *Polsko-pomorskie zabiegi dyplomatyczne o wolną żeglugę na Warcie i Odrze w II połowie XVI wieku*, Przegląd Zachodniopomorski 16, 1972, iss. 2, pp. 21–45; idem, *Handel na Warcie i Odrze w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 2007. On the Lauenburg and Bütow fief: Wojciech KOSTUŚ, *Władztwo Polski nad Lęborkiem i Bytowem*, Wrocław 1954. Compare also numerous documents on Polish-Pomeranian relations: *Źródła do kaszubsko-polskich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do 1945*, ed. Bogdan WACHOWIAK, vol. I, *Pomorze Zachodnie pod rządami książąt plemiennych i władców z dynastii Gryfitów (990 – 1121 – 1637 – 1648/1653)*, Poznań – Gdańsk 2006, nos. 100, 102, 110, 112, 113, 129, 152, 153, 155, 160, 385, 386, 391, 399.
- 4 Radosław GAZIŃSKI – Paweł GUT – Maciej SZUKAŁA (eds.), *Staatsarchiv Stettin – Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945*, München 2004, pp. 33–60; compare the guide to the

the attention with which Pomeranian dukes followed the conflict in Bohemia in the years 1618–1620. Thus, the primary goal of this article is to challenge the existing views on the foreign policy of the Griffins and to show it in a broader German or even European context. An additional and no less important goal of the work is to show the attitude of the Griffins to the events that took place in Bohemia in the early stages of the Thirty Years' War.

The first information about the disturbances in Prague⁵ reached Pomerania in June 1618, but it was not until July that Duke of Stettin, Francis I,⁶ received a letter from the Bohemian estates (dated 3 July 1618) that explained the background of the conflict.⁷ The Bohemian estates pointed to the numerous privileges they had received so far from the Habsburgs, and especially to the Letter of Majesty of Rudolf II of 9 July 1609.⁸ In their opinion, this document was fundamental in maintaining balance and correct relations between religions (Protestant and Catholic) in Bohemia. In addition, the estates indicated that the Letter of Majesty and other privileges had been approved by the Assembly of Estates of the Bohemian

complex of the Stettin Dukes' Archives (Archiwum Książąt Szczecińskich): Jerzy PODRALSKI, *Archiwum Książąt Szczecińskich*, I–II, Szczecin 1991; Anna ŁAZAREK – Uwe RODIG (eds.), *Archiwum Książąt Wołogoskich w zasobach Archiwum Państwowego w Szczecinie i Landesarchiv Greifswald*, Warszawa – Greifswald – Szczecin 2005.

- 5 The revolt of the Bohemian estates has a very rich literature, especially written by Czech authors. It is not my task to list all publications on this subject because together they would make up a large library. However, the following works are worth mentioning: Anton GINDELY, *Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618*, I–III, Prag 1869–1878; Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921; Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960; idem, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970; Olivier CHALINE, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers*, Paris 2000; Radek FUKALA, *Sen o odplatě. Dramata třicetileté války*, Praha 2005; Dušan UHLÍŘ, *Drama Bílé hory. Česká válka 1618–1620*, Brno 2015. Compare also the classic work translated into Polish: Peter H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, Oświęcim 2017; Radek FUKALA, *Dramat Europy. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej*, Wrocław 2015. Works of more popular-scientific character can be added to this, such as: Witold BIERNACKI, *Wojna Trzydziestoletnia. Powstanie czeskie i wojna o Palatynat 1618–1623*, Zabrze 2008; idem, *Biała Góra 1620*, Gdańsk 2006.
- 6 Information on the character of Francis I: Zygmunt BORAS, *Bogusław XIV – ostatni Gryfita*, Przegląd Zachodniopomorski 11, 1967, iss. 3, pp. 18–21, 23–24; idem, *Książęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996, pp. 331–333; M. WEHRMANN, *Geschichte von Pommern.*, II, pp. 102–103.
- 7 Archiwum Państwowe w Szczecinie (further referred to as APS; State Archives in Szczecin), Archiwum Książąt Szczecińskich (further referred to as AKS; Stettin Dukes' Archives), I/1494, pp. 1–6.
- 8 P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia 1618–1648*, pp. 121–124, 266–267.

Kingdom, thus constituting applicable law in Bohemia. In the remaining part of the letter, the estates explicitly suggested that the letter of the law and former royal privileges in religious matters were not respected by the Habsburgs. In this situation, it was decided in Prague to inform all Protestant rulers in the Reich about the growing danger, including Duke of Stettin, Francis I.⁹ At the same time, the Bohemian estates asked Francis I not to form a hasty opinion about the situation in Prague basing on the imperial propaganda, but that he would himself weigh up the arguments of both sides. The letter repeatedly stressed that the Czechs were peaceful and did not intend to wreak havoc within the empire. They only wanted the previous privileges they had received to be respected. Finally, the Bohemian estates asked Francis I for advice on how to proceed in this matter that was so important for Bohemia.¹⁰

We can only guess that Francis I took note of the letter from the Bohemian estates and perhaps consulted Duke of Wolgast, Philipp Julius on this matter, although there is lack of evidence for these actions in the dukes' archives.¹¹ Also, no copy of the reply that Duke of Stettin might have sent to the Bohemian estates was found. Perhaps Francis I did not respond to the letter trying to remain neutral in the aggravating conflict and waited for further developments.¹² At the end of November 1618, a letter (dated 19 November 1618) by the Elector of Saxony, John George I, arrived in Stettin. The author informed Duke Francis I that Emperor Matthias had issued a patent on the unrest in Bohemia. John George I enclosed two copies of the said patent dated 27 October 1618 to the letter.¹³ The imperial letter left no doubt that it was the Czechs, despite their privileges, who were guilty of rebellion. They raised their hands against legitimate power, broke the peace in the country and were ready to lay waste to the Reich. In addition, they destroyed

9 The situation was very dangerous because according to the above-mentioned letter rumours had appeared in Bohemia that Habsburgs were recruiting troops. Compare Jiri FRAJDL – Marta KOHÁROVÁ, *Wschodnie Czechy w dobie wojny 30-letniej*, in: K. Bartkiewicz (ed.), *Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) na ziemiach nadodrzańskich*, Zielona Góra 1993, pp. 74–75.

10 See how both sides of the conflict sought support: P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia 1618–1648*, pp. 272–274.

11 Compare Bogdan WACHOWIAK, *Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych (1464–1648). Odrodzenie się i upadek państwa pomorskiego*, in: G. Labuda (ed.), *Historia Pomorza*, pp. 986–989.

12 Elector of Brandenburg attempted to maintain similar neutrality in the Bohemian-Habsburg conflict; Bogdan WACHOWIAK – Andrzej KAMIENSKI, *Dzieje Brandenburgii – Prus (1501–1701)*, Poznań 2001, pp. 334–336; Frank GÖSE, *Polityka Brandenburgii i Prus Książęcych podczas wojny 30-letniej*, in: K. Bartkiewicz (ed.), *Wojna trzydziestoletnia (1618–1648)*, pp. 27–34.

13 John George I's letter: APS, AKS, I/1494, pp. 27–30, the patent itself: p. 31.

the authority of the emperor. In this situation, Bohemian rebels should be punished. Moreover, Matthias informed the Reich countries that an attack from Bohemia should be expected and thus he recommended strengthening the castles and city fortifications as well as enlisting an army.

The emperor's patent was what made people at the duke's court in Stettin begin to realise the seriousness of the situation at the end of 1618. In January 1619, Francis I addressed a letter to his subjects (on 9 January) in which he stated that the struggle for the maintenance of the Protestant religion in Bohemia could spread throughout the Reich and reach Pomerania as well. Therefore, the duke planned to set up a special military commission that would assess the country's military needs.¹⁴ Moreover, he ordered immediate military alert in Stettin, Stargard, Pyrzyce and Gartz. Each of these cities was to set up a 100-strong unit to secure its fortifications (about 400 soldiers in total).¹⁵ In addition, a cavalry unit was to be enlisted to protect the southern borders of the Duchy of Stettin. In March 1619, Duke of Saxony, John George I, sent Francis I another patent by Matthias from 19 February 1619, in which the emperor clearly pointed to the war threat to the whole country, mainly from Bohemia and additionally from Transylvania. For that reason, Matthias imposed a tax on all his subjects to defend the Reich. He also ordered military recruitments to be held in individual duchies.¹⁶ Shortly after the imperial patent, news of Matthias's death arrived in Stettin (20 March 1619).

In the new situation, Duke Francis I chose the most experienced advisers to make up a commission that was tasked with assessing the necessary size of the Pomeranian army. In the end, the advisers decided that in order to fully secure the Pomeranian borders, about 8,000 infantry soldiers and about 1,500 cavalymen should be enlisted.¹⁷ The supply base for the Pomeranian army should be the well-stocked arsenal in Stettin. In May 1619, Elector of Brandenburg, John Sigismund, informed his Pomeranian neighbour about the possibility of around 6,000 Polish

14 Compare also Karol OLEJNIK, *System obrony Pomorza Zachodniego do połowy XVII wieku*, in: B. Miśkiewicz (ed.), *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego*, Poznań 1972, pp. 80–85.

15 APS, AKS, I/1494, pp. 33–36; additionally, on mobilisation of Pomeranian forces and preparations for war in the years 1626–1627, see J. J. SELL, *Geschichte des Herzogthums Pommern*, pp. 480–485.

16 APS, AKS, I/1494, p. 143. In March 1619, attempts were made to negotiate through Saxony: P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia (1618–1648)*, p. 275.

17 The actions of the advisers of Francis I were influenced by reports about the march of Bohemian Protestants on Vienna in May and June 1619. Compare P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia (1618–1648)*, pp. 276–277; R. FUKALA, *Dramat Europy*, pp. 80–81.

light cavalry attacking Pomerania from Greater Poland.¹⁸ According to this information, they had already crossed the border between Brandenburg and Poland and were plundering the border areas of Brandenburg. The cavalry had been allegedly handed over to Ferdinand Habsburg by the Polish king Sigismund III Vasa to help the former suppress the rebellion of subjects in Bohemia.

In this situation, Francis I ordered to enlist, along with the previous 400 soldiers, an additional 200-strong unit supported by 50 cavalymen to cover the border with Poland,¹⁹ and initially summoned *pospolite ruszenie* (mass mobilisation) from the Słupsk land, and subsequently (June 1619) from the entire Duchy of Stettin.²⁰ Eventually, it turned out that an about 1,000-strong Polish light cavalry unit was stationed at the Brandenburg border, enlisted by Ferdinand Habsburg for the Bohemian war. In Stettin, it was hoped that this unit would soon leave the Brandenburg-Polish border area and at least for the time being the immediate threat of war in Pomerania would pass.²¹ However, on 14 June 1619, a second letter from Elector of Brandenburg, John Sigismund, arrived in Stettin, alerting Francis I to the threat from about 10,000 unpaid and undisciplined soldiers, Polish veterans of the Polish-Muscovite War who were robbing Royal Prussia adjacent to the Duchy of Stettin.²² The duke ordered to repair and strengthen the fortifications of Słupsk and Sławno and moved the slowly concentrating Pomeranian *pospolite ruszenie* near Polanów, close to the border with Poland. When Francis I was losing sleep over the situation in Polish Royal Prussia, the Stettin court received information that the Bohemian estates had elected Frederick V, Elector Palatinate, as the King of Bohemia (August 1619).

In view of the breakthrough in Prague in August 1619, the position of the estates of Lower Austria on the situation in Bohemia – written in a tone of compromise, although in the situation at that time already belated – was analysed with some disbelief in Stettin.²³ Pomeranian dukes accepted the declaration of the Austrian estates about the desire to calm the situation in the Reich with great hope.

18 APS, AKS, I/4742, pp. 28–29, 33–35, compare also Edward RYMAR, *Książęta Zachodniopomorscy wobec obronności swego państwa w XII – XVII wieku*, in: K. Kozłowski – E. Rymar (eds.), *Pomorzanie militarne XII – XXI wiek*, Szczecin 2004, pp. 36–38.

19 APS, AKS, I/4742, pp. 5–8, 14–15.

20 *Pospolite ruszenie* (mass mobilisation) was to gather on 30 June 1619: APS, AKS, I/4742, pp. 48–49.

21 APS, AKS, I/4742, pp. 50–51.

22 APS, AKS, I/4742, pp. 52–54.

23 APS, AKS, I/1494, pp. 89–93.

However, the mention of undermining the authority of the Habsburgs and the statement that Catholic religion should enjoy full freedom in Bohemia thwarted, according to Pomeranian dukes, any negotiations. Finally, the thesis about the capitulation of the Czechs in exchange for confirming their former privileges was no longer valid if we juxtapose it with the election of the new Bohemian king in August 1619.

At the end of September 1619, it was learned in Stettin that Bethlen Gabor's Transylvanian army had crossed the Habsburg border and that fighting had taken place near Bratislava.²⁴ Pomeranian dukes also possessed letters of Ferdinand II of 27 November and 3 December 1619, sent to all dukes of the Reich and describing the war situation in the Habsburg countries.²⁵ The new emperor emphasised that the rebellious Czechs had cooperated with the Prince of Transylvania during the battles for Bratislava and that together with the Transylvanians they had created a joint nearly 40,000-strong army operating on the Danube and directly threatening Vienna (November 1619). Meanwhile, forces raised by the Austrian countries were just starting to concentrate near Linz. Therefore, the emperor asked for the mobilisation of the forces from the entire Reich as soon as possible to repel the attack. Haste was needed, because Bethlen Gabor's army had devastated the villages and towns they had passed on their way to Vienna. Ferdinand II warned the dukes that this could be the fate of the entire Reich. Duke of Stettin, Francis I was also notified of the imperial order for the mobilisation of the Reich forces in a separate letter of 3 December 1619 by Duke of Saxony, John George I.²⁶ In response, Francis I informed the Saxon that the army was stationed in the most strategically important Pomeranian cities (Stettin, Stargard, Gardziec, Pyrzyce and additionally Dąbie), but Duke of Stettin did not mention a word about sending a Pomeranian unit to help the emperor. It seems, therefore, that the Griffins desperately tried to remain neutral in the aggravating conflict.

At the Stettin court it was well understood that imperial diplomacy was showing Bohemian Protestants in a bad light, presenting them as rebels (raising their hand against the imperial majesty) and traitors (cooperation with Bethlen Gabor). However, Pomeranian dukes had copies of documents (dated 1599) that clearly defined the status of the Kingdom of Bohemia within the Habsburg

24 APS, AKS, I/1494, pp. 111–112. See also P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia (1618–1648)*, pp. 285–290; R. FUKAŁA, *Dramat Europy*, pp. 94–97; W. BIERNACKI, *Biała Góra 1620*, pp. 202–212, 221–223, 229–233, 244–248.

25 APS, AKS, I/1494, pp. 225–235.

26 APS, AKS, I/1494, pp. 131–133.

monarchy.²⁷ In addition, they had an analysis of losses, dated August 1619, which the imperial treasury had suffered as a result of the revolt of the Bohemian estates. The Bohemian estates had stopped paying taxes due to the emperor and because of that the imperial treasury had not received hundreds of thousands of thalers.²⁸ According to the analysis, the Czechs had used the money obtained to enlist an army, which had been coordinated by their new king Frederick.²⁹ The Griffins also received the position of the Bohemian estates (Confoederatio Bohemica of 31 July 1619), included in 100 points, that explained their negative behaviour towards the Habsburgs.³⁰ According to the aforementioned document, the leitmotif of the entire policy of the Bohemian estates was only the fear for the future of the Evangelical religion,³¹ and the confederation established by the Czechs, despite the enlisted armies, was purely defensive. It was emphasised that Ferdinand Habsburg even as the Bohemian king (from March 1617) had repeatedly violated the laws of the Kingdom of Bohemia. The mobilisation of the Bohemian forces in fear of Habsburg aggression was carried out in all the provinces of the kingdom (Bohemia, Moravia, Silesia, Lower and Upper Lusatia), which were to jointly deploy an army of over 21,000 infantry and 12,000 thousand cavalry.³² It can therefore be concluded that Pomeranian dukes had a fairly good understanding of the situation in Bohemia and the strategic goals of both sides of the conflict. It also seems that the Griffins as Protestants did not fully trust Habsburg propaganda and tried to obtain additional information from other Protestant sources.

Despite their sympathy for Bohemian Protestants, in February 1620 the Griffins did not allow captain Ernest von Roge to recruit soldiers in Pomerania to the army of Ernest von Mansfeld. They did this as they were implementing a policy of neutrality towards both sides of the conflict, although the recruitment activities

27 APS, AKS, I/914, pp. 1–103. It also includes a historical and legal analysis showing the conditions under which Bohemia came under the Jagiellonian and then the Habsburg rule.

28 APS, AKS, I/925, pp. 1–196. The analysis mentioned some of the taxes not paid by the Czechs; among others: poll tax, tax on buildings, beer tax, salt tax, mining tax, tax on mills, tariffs paid at the Vltava and Elbe rivers; finally, it was mentioned that the imperial mint monopoly was violated (ibid. pp. 29–59).

29 APS, AKS, I/925, pp. 111–112. Despite the growing contradictions, in August 1619 the Archbishop of Mainz Johann Wicardus tried to ease the conflict by calling for the former privileges to be observed (ibidem, pp. 197–199, 207–209).

30 APS, AKS, I/1494, pp. 39–84. Compare also P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia (1618–1648)*, pp. 278–279.

31 APS, AKS, I/1494, pp. 42–43, 45–46.

32 APS, AKS, I/1494, pp. 75–77.

of Ernest v Roge were strongly supported by Frederick, King of Bohemia.³³ In February 1620, Elector of Saxony, John George I notified Francis I of a new patent issued on 29 January 1620 by Emperor Ferdinand II (a copy of the patent was enclosed in the letter), which repeated all allegations known to the Griffins against the Bohemian estates. Once again the patent included the motive of rebellion against legitimate power, cooperation with the enemies of the Reich (Bethlen Gabor) and aggression against Royal Hungary and Austrian countries. As the guilt of Bohemian subjects had been proven, Emperor Ferdinand II announced that they must bear the consequences of their conduct and be severely punished³⁴. In addition, the imperial announcement of the incorporation of Bohemia into Habsburg countries filled the princes of the Reich, especially the Protestant ones, with concern.

In March 1620, actions aimed at a peaceful solution of the situation in Bohemia were undertaken by John George I, Elector of Saxony, who, together with Louis V, Landgrave of Hesse-Darmstadt, and the archbishops of Mainz, Cologne and Trier proposed creating a conciliation board of electors. It would be an intermediary between both sides of the conflict, i.e. emperor Ferdinand II and the Bohemian king Frederick, facilitating negotiations based on the law functioning in the Reich.³⁵ Pomeranian dukes were informed about the initiative of the Saxon elector in March; they supported it, although they did not believe it had a great chance of success. In March 1620, Pomeranian dukes received a copy of the letter from King of Bohemia, Frederick, who, in refuting the allegations of Emperor Ferdinand II, indicated that he had been elected Bohemian king voluntarily by the Bohemian estates, and when opposing the Habsburgs, he only acted in defence of the Protestant religion and privileges of the Kingdom of Bohemia³⁶. On no account did he intend to wage war with the Reich. Frederick also wrote that he intended to bind the countries of the Bohemian Crown with the Palatinate more closely and confirmed the numerous privileges of the Silesian estates, including Breslau itself.

The March initiative of John George I, Elector of Saxony, and the activities of the Bohemian King, Frederick, led to a discussion between the Griffins. It was reflected in correspondence conducted in April and early May 1620 between the Wolgast and Stettin courts. In a letter dated 5 April 1620, written by Philipp

33 Letter of 23 January 1620: APS, AKS, I/1494, pp. 129–130.

34 APS, AKS, I/1494, pp. 115–115a, 121–121a.

35 Letter of 21 March 1620: APS, AKS, I/1494, pp. 7–9.

36 APS, AKS, I/1494, pp. 23–26. Compare also R. FUKALA, *Dramat Europy*, pp. 102–108.

Julius³⁷ to Francis I,³⁸ Duke of Wolgast addressed the problem of the incorporation of the Kingdom of Bohemia into Habsburg countries. He decided that Pomeranian dukes should issue a joint peaceful declaration with regards to this matter. Philipp Julius wanted to include Adolf Frederick I, Duke of Mecklenburg, in the said declaration, and additionally consult it with the rulers of Upper Saxony.³⁹ In addition, Duke of Wolgast informed Francis I of the Danish king Christian IV's trip to Mecklenburg, which, in his opinion, could further aggravate relations between Catholics and Protestants in the Reich. Philipp Julius also suggested that both reigning Pomeranian dukes, i.e. of Wolgast and Stettin, should not agree to imperial recruitment in Pomerania, hiding behind the national law. Moreover, Philipp Julius pointed out that due to the increasingly complicated situation in the Reich, Pomeranian dukes must conduct continuous consultations, even on the planned declaration.

In his reply (8 April 1620),⁴⁰ Francis I agreed with the idea of consultations, but claimed that the emperor could not be denied the prerogative to recruit soldiers in Pomerania because Ferdinand II held authority over Pomeranian dukes. However, Duke of Stettin treated the threat of war in Pomerania very seriously. According to him, in order to prevent the devastation of both duchies, it was necessary to strengthen the most important Pomeranian cities and recruit their own soldiers. Until Pomerania was significantly strengthened, it was necessary to conduct (as long as possible) a policy of neutrality. Finally, Francis I decided that a supplication should be sent to the emperor asking for peaceful settlement of the Bohemian conflict. The planned supplication was also to be signed by Adolf Frederick I, Duke of Mecklenburg. It seems that after the April exchange of correspondence, the Griffins agreed on a declaration regarding a peaceful resolution of the conflict in Bohemia, which they sent to other princes of the Reich as part of the consultations.

In early May, Duke of Wolgast, Philipp Julius, made a proposition to Francis I to continue talks on how to peacefully end the conflict in Bohemia. In order for the Griffin voice to be heard more strongly, he suggested that the already prepared declaration be directly consulted (during a personal visit) by John George I, Elector

37 As early as 1619, Philipp Julius tried to strengthen diplomatic relations with Denmark, the Polish Commonwealth and England, and be neutral towards the Bohemian-Habsburg conflict: M. WEHRMANN, *Geschichte von Pommern*, II, pp. 108–109.

38 APS, AKS, I/1494, pp. 147–149.

39 After 1512, Upper Saxony included Saxony, Brandenburg and the Pomeranian duchies.

40 APS, AKS, I/1494, pp. 151–153.

of Saxony.⁴¹ Of course, Philipp Julius agreed (letter of 3 May 1620) with the need to maintain the best possible relations with the emperor, but at the same time he thought everything possible should be done to pacify the conflict in Bohemia.⁴² At the same time, he claimed that it would be best to reach the emperor through trusted people from his court.⁴³ He even considered personally involving conciliators in the talks, who would work to de-escalate the Bohemian conflict.⁴⁴ Finally, it is worth pointing out that Philipp Julius considered Emperor Ferdinand II to be his ruler, legally elected to the imperial throne, who, above all, should safeguard peace between the peoples of the Reich. He emphasised, however, that the efforts for peace must also take into account the reasons behind the actions of the Bohemian estates and the motives behind them. A peaceful solution to the Bohemian conflict, according to Philipp Julius, should be the primary goal for both conflicted parties.

The effect of the April and May correspondence between the Griffins, and perhaps also of a joint meeting,⁴⁵ was the strengthening of their uniform position, which boiled down to a call for (declaration of) a peaceful resolution of the Bohemian dispute. Eventually, Pomeranian dukes expressed the opinion that the electors and the emperor should together be the guardians of the peace negotiated in the Reich. At the beginning of May 1620 (5 May), Francis I received a letter from Emperor Ferdinand II,⁴⁶ in which he told Duke of Stettin that he had been waiting for peace for too long, and that all peace efforts that had been undertaken until that moment were unsuccessful. The letter clearly showed that in the imperial circles, people were preparing to continue the war.

It was probably in May 1620 that the Griffins came to the conclusion that the war in the Reich could not be avoided. This view was strengthened in June 1620 by two documents that reached Stettin at that time. The first was a memorial of the Silesian estates (of 29 May 1620) addressed to the dukes of the Reich.⁴⁷ It emphasised that in connection with the escalating situation and the real threat of

41 APS, AKS, I/1494, pp. 258–259.

42 APS, AKS, I/1494, pp. 155, 243–257, 263–270.

43 The imperial Hofmarschall Hieronymus von Elver was mentioned here.

44 According to Philipp Julius, the conciliators were to analyse all the laws, edicts, documents and letters from both the Bohemian and imperial sides and, on the basis of the evidence, issue a fair judgement.

45 APS, AKS, I/1494, p. 151.

46 APS, AKS, I/1494, p. 159.

47 APS, AKS, I/1494, pp. 277–292. On the significance of Silesia for the Bohemian revolt, compare also R. FUKALA, *Dramat Europy*, pp. 46–50, 87–90, 97–102.

war, after the debate led by Duke of Brieg, John Christian (Piast) and Marshal of Silesia, Anton von Saholz, the Silesian estates decided to enlist at least 3,000 new infantry soldiers to defend Silesia. The memorial also mentioned the need to expand very expensive artillery and to strengthen city fortifications. The position of the Silesian estates left no doubt that Silesia was preparing for war. The second document was a letter from Emperor Ferdinand II (15 June 1620) to all feudal lords of the Reich, describing accidents in Bohemia as a rebellion of subjects against legal authority.⁴⁸ The rebels not only raised their hands against the imperial majesty, but also cooperated with the Turkish vassal Bethlen Gabor bringing a cruel war to the Reich. In this situation, the Czechs should be punished. Finally, the emperor expected support in the Bohemian war from all his subjects, including Protestants.

The two documents mentioned above deprived the Griffins of the last hopes for a peaceful settlement of the Habsburg-Bohemian conflict. Therefore, Francis I returned to the concept of military strengthening of Pomerania.⁴⁹ It should be clearly emphasised here that Duke of Stettin could not afford to maintain a permanent Pomeranian army. In turn, the estates of the duchy did not want to bear the costs of recruiting, equipping and maintaining the army.⁵⁰ In this situation, in the summer of 1620, the duke was advised to pursue a policy of neutrality. Duke of Wolgast, Philipp Julius, who did not have much income, was also inclined to adopt this solution.⁵¹ It can therefore be said that in the summer and autumn of 1620 the Griffins were passively following the development of the situation. It is also known (although we do not know exactly when Pomeranian dukes realised this) that after the failed peace talks mentioned above (March 1620), Elector of Saxony finally came to an agreement with the Habsburgs, becoming their ally.⁵² Meanwhile, the strengthened imperial army attacked Bohemia and on 8 November 1620, at the Battle of White Mountain, defeated the Protestant army.

48 APS, AKS, I/1494, pp. 13–16.

49 The permanent units protecting Pomeranian cities and borders established earlier, i.e. in January and May 1619, comprising about 600 infantry soldiers and several hundred cavalry soldiers, were dissolved at the end of 1619 due to lack of money in the ducal treasury.

50 Already in the spring of 1620, John George I, Elector of Saxony, demanded that a joint Upper Saxon army be set up: [Theodor] RUDEL, *Die Lage Pommerns vom Beginn des dreißigjährigen Krieges bis zum Eintreffen Gustaf Adolfs (1620–1630)*, Baltische Studien (Alte Folge) 40, 1890, pp. 68–69.

51 Th. RUDEL, *Die Lage Pommerns*, p. 70.

52 R. FUKALA, *Dramat Europy*, pp. 124–128 on the Saxon offensive on Lower and Upper Lusatia; W. BIERNACKI, *Wojna Trzydziestoletnia*, p. 102.

As a result of this victory, Catholic forces occupied Prague, and imperial repressions fell on Bohemia.⁵³

In November, news about the defeat of Protestant troops near Prague reached Stettin. It is not known how Francis I reacted to this information. The duke died suddenly and unexpectedly on 27 November 1620 after a short illness of several days.⁵⁴ Faced with the resistance of his subjects, he failed to strengthen his duchy militarily, and he left his successor only with a debt of 150,000 guilders. At the beginning of December 1620, the new Duke of Stettin, Bogislaw XIV, received a letter from Count Palatine of Zweibrücken, John II.⁵⁵ The latter informed Bogislaw XIV that new attempts had been made to end the conflict in the Reich. Even Maximilian I, Duke of Bavaria, was to be personally involved in the negotiations. The author of the letter thought that in the current situation the greatest threat to peace in the Reich was the Spanish army commanded by Ambrogio Spinola. In his arguments, Duke John II did not completely take into account the subsequent imperial plans for the Palatinate and Frederick himself. He did not mention the conciliatory attitude of John George I, Elector of Saxony, toward the emperor, which caused a lot of confusion in the Protestant camp. At the same time, Count Palatine of Zweibrücken pointed out that only religious freedom could save the Reich from a devastating war. Similar information about the growing threat of war throughout the empire was sent to the court of Stettin by John George I, Elector of Saxony, who enclosed in his letter the patent of Ferdinand II of 21 January 1621, in which the emperor put the entire blame for the war and all the misfortunes that hit the Reich on the Bohemian rebels.⁵⁶ In the new situation, Philipp Julius, Duke of Wolgast, and the new Duke of Stettin, Bogislaw XIV, in view of the fact that Elector of Saxony had clearly defected

53 P. H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia (1618–1648)*, pp. 295–308; R. FUKALA, *Dramat Europy*, pp. 112–123; W. BIERNACKI, *Biała Góra 1620*, pp. 301–321, 341–345; idem, *Wojna Trzydziestoletnia*, pp. 109–146.

54 Z. BORAS, *Książęta Pomorza Zachodniego*, pp. 334–335; on funeral traditions of the Griffins, see *Pompa funeralis książąt z dynastii Gryfitów*, ed. Maria ŁOPUCH, Szczecin 2017, pp. 22–24, 41–48, 103–125; compare also Martin WEHRMANN, *Die Begräbnisstätten der Angehörigen des pommerschen Herzoghauses*, Baltische Studien (Neue Folge) 39, 1937, pp. 100–118.

55 The letter was still addressed to Francis I, and it was issued in Heidelberg on 22 November 1620: APS, AKS, I/1494, pp. 317–324.

56 APS, AKS, I/1494, pp. 327–329, 332, 377–409.

to the imperial side, decided to remain neutral at all costs in the looming all-German war of Catholics against Protestants.⁵⁷

Summing up the above considerations, it should be emphasised that Pomeranian dukes closely monitored the development of the situation in Bohemia during the uprising of the Bohemian estates against the Habsburgs. They were able to define the goals of both sides quite clearly. Being Protestants, they did not entirely believe the imperial propaganda, trying to acquire information about the course of events in Bohemia from other Protestant sources. They also knew about the ultra-Catholic, nearly fanatic, views of Emperor Ferdinand II, which filled them with great concern.⁵⁸ There is no doubt that the Griffins sympathised with the Bohemian insurgents, although they did not intend to rebel against the emperor, whom they considered to be the legitimate head of the Reich. It should also be emphasised that Pomeranian dukes strongly supported any attempts at a peaceful solution to the conflict, and even planned to issue their own declaration of peace, the content of which they only managed to agree with selected territorial rulers (Saxony, Brandenburg and Mecklenburg). In view of the possible threat of war, the Griffins, and especially Duke of Stettin, Francis I, tried to strengthen Pomerania militarily. In the end, Pomeranian dukes did not have significant financial resources, and the estates of both duchies (i.e. of Wolgast and Stettin) did not allocate money for a permanent Pomeranian army. In this situation, the rulers of Pomerania could do nothing but pursue a policy of neutrality to protect their countries and people from the cruelty of war⁵⁹.

57 B. WACHOWIAK, *Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych*, in: G. Labuda (ed.), *Historia Pomorza.*, pp. 989–997; H. LESIŃSKI, *Pomorze Zachodnie w latach wojny trzydziestoletniej*, in: B. Miśkiewicz (ed.), *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego*, pp. 173–183; the subsequent history of Pomerania during the Thirty Years' War: Max BÄR, *Die Politik Pommerns während des dreißigjährigen Krieges*, Leipzig 1896, p. 503.

58 APS, AKS, I/1494, pp. 97–109.

59 APS, AKS, I/1494, pp. 177–181.

Ohlas českého stavovského povstání 1618–1620 na dvorech pomoránských vévodů

RADOSŁAW GAZIŃSKI

Článek je věnován vztahu pomoránských vévodů z dynastie Griffinů, reprezentujících linii štetínskou (František I., Bogislav XIV.) a wolgastskou (Filip Julius), k českému protihabsburskému povstání. Pomoranští vévodové se dozvěděli o povstání velmi brzy, neboť první zprávu o událostech v Praze dostali již v červnu 1618. Z českého hlediska jim situaci osvětloval list českých stavů, kteří zdůrazňovali náboženský základ konfliktu s Habsburky. Griffinové se snažili zachovat v počínající válce neutralitu, ale zároveň se připravovali (zvláště František I.) na možný širší konflikt a usilovali (avšak neúspěšně) o trvalé posílení stálého pomoránského vojska na 8000 pěších a 1500 jezdců.

Obavy pomoránských vévodů byly posíleny patenty císaře Matyáše z 27. října 1618 a 19. února 1619, které jednoznačně obviňovaly české stavy z narušení řádu v římsko-německé říši. Smrt císaře Matyáše v březnu 1619 a narůstající strach ze vstupu Rzeczypospolité do války na straně Habsburků zvyšovaly pocit vnějšího ohrožení Pomoranska. Griffinové byli zpraveni o součinnosti českých povstalců se sedmihradským knížetem Gáborem Bethlenem a o operacích českého a sedmihradského vojska v Rakousích. Nekompromisní stanovisko císaře Ferdinanda II. k českým poddaným, obviněným ze vzpoury a zrady (císařské patenty z 27. listopadu a 3. prosince 1619) přesvědčily pomoránské vévody o nevyhnutelnosti války na říšském území. Stále komplikovanější vojenská a politická situace, spojená s odporem pomoránských stavů proti placení daní na udržování stálé armády, přinutily jak Františka I., tak i Filipa Julia zachovat v česko-habsburském konfliktu neutralitu.

Přesto Griffinové jakožto protestanti zůstali horlivými stoupenci mírového a kompromisního řešení konfliktu, které by respektovalo stavovská práva a autonomie českých zemí v rámci habsburské monarchie, stejně jako náboženskou svobodu. Pomoranští vévodové dokonce rozvinuli vlastní diplomatickou iniciativu, směřující k smírnému řešení české otázky. Avšak nekompromisní pozice císaře Ferdinanda II. a přestoupení saského kurfiřta Jana Jiřího I. na katolickou stranu zbrzdily tuto mírovou iniciativu (léto 1620). V nové situaci, se zřetelem k propuknutí války mezi katolíky a protestanty na říšském území, se pomoranští vévodové snažili za každou cenu zachovat neutralitu, aby uchránili svá území (vévodství Štětín a Wolgast) a své poddané před ničivými důsledky války.

MATERIÁLY

České stavovské povstání v německých tištěných novinách z let 1618–1620

KATEŘINA PRAŽÁKOVÁ

KATEŘINA PRAŽÁKOVÁ: The Bohemian Revolt in German Printed Newspapers from 1618–1620

In the study, the image of the Bohemian Revolt in newspapers, anonymously issued in the vicinity of Frankfurt am Main by the influential postmaster Johann Birghden, is analysed. He endeavoured to print reliable reports, and therefore drew not only from the relations written down by the reporters residing in Prague or Vienna but also in the letters of those who were staying in České Budějovice, Rudolfov or directly in the field camps of the enemy armies. He modified the messages he obtained only minimally. Thanks to this, the original version was preserved in them, in which some informants identified with the emperor's policy, while others praised the approach of the Bohemian estates. From a thematic perspective, the bulk of the reports focused on the preparation, conduct and consequences of the war operations, whereas another important group of news described civil policy, which included diplomatic and parliamentary negotiations, the conclusion of alliances, as well as significant events at the sovereign courts.

Keywords: News of the 17th Century – Printed Newspapers – Communication in the Early Modern Period – Bohemian Revolt – Battle of White Mountain – Saxon Elector John George I

Zpravodajská komunikace a výměna novinek dosáhla ve střední Evropě do počátku 17. století značného rozvoje.¹ Členové panovnických dvorů a další vlivné osoby si zasílali neaktuálnější zprávy prostřednictvím speciálních posílů i rychle se rozvíjející pošty. V každém významnějším městě působilo několik agentů, kteří nejen sepisovali důležité zprávy pro své mecenáše, ale zároveň se také podíleli na tvorbě psaných novin, jež kolovaly mezi velkými městy jednou i dvakrát týdně v závislosti na poštovním spojení.² Mimo to si značná část tiskařů a knihkupců přivydělávala vydáváním letáků a tištěných novin, jež přinášely výběr těch nejpoutavějších novinek, které jejich autoři našli v psaných novinách či listech různých zpravodajů a zvědů.³

Právě jedné sérii tištěných novin z let 1618–1620 je věnována tato studie. Analyzuje tištěné noviny v němčině, které se nachází v bývalém archivu saských kurfiřtů v Drážďanech a jsou mimořádně pozoruhodné díky několika zásadním skutečnostem. Na prvním místě k nim patří četnost jejich vydávání a zachování překvapivě vysokého počtu vydaných čísel. Z roku 1618 se sice dochovala pouze dvě čísla z nejméně 50, avšak z následujícího roku se zachovalo 25 čísel z minimálně 48 vytištěných. V roce 1620 vyšlo dokonce nejméně 74 čísel, z nichž se v Saském státním archivu v Drážďanech dochovalo 39.⁴

Dalším důležitým faktem, jenž zvyšuje význam této novinové série, je schopnost jejího vydavatele opatřovat si mimořádné množství zasvěcených zpráv o vojenských i politických akcích všech významných státních celků i jednotlivých osobností. Značná část těchto novinek se přitom týkala českého stavovského

1 Studie vznikla při řešení vědeckého projektu Grantové agentury České republiky „Politická komunikace za českého stavovského povstání a jeho porážky mezi Prahou, Drážďanami, Heidelbergem a Mnichovem“. č. GA ČR P405/19-10493S.

2 Podrobně Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011, s. 18–51.

3 Skvělou analýzu letáků spjatých s českým stavovským povstáním vydala Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010. Vydávání letáků a příležitostných novin z pohledu tiskaře přiblížila Petra VEČEŘOVÁ, *Šumanská tiskárna (1585–1628)*, Praha 2002, s. 95–98. Významnou práci o tištěných novinách zpracovala Eva STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*, Praha 2015.

4 Sächsisches Staatsarchiv, Hauptstaatsarchiv Dresden (dále citováno jako HstA Dresden), 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen. Zkoumané noviny jsou zde roztroušeně uloženy ve čtyřech kartonech. Noviny z roku 1618 se nalézají v kartonu se signaturou Loc. 10729/01. Velký počet zpravodajských dokumentů z roku 1619 rozdělili archiváři do dvou kartonů, přičemž první obsahuje zprávy z první poloviny roku a nese signaturu Loc. 10729/03, zatímco druhý se signaturou Loc. 10729/04 zahrnuje novinky, k nimž došlo od června do konce prosince 1619. Zprávami z roku 1620 je pak zaplněn karton se signaturou Loc. 10730/02.

povstání, neboť vydavatel samozřejmě postřehl, že se zprávy o něm setkávají se značnou pozorností. Ve snaze vyhovět zájmu čtenářů a přinést spolehlivé údaje o nejnovějším vývoji sporu mezi českými nekatolickými stavy a habsburskými panovníky otiskoval nejen zprávy z Prahy, Vídně, Českých Budějovic a Rudolfova, nýbrž také výňatky z listů vojenských velitelů a dalších účastníků konfliktu. Tyto zprávy upravoval jen minimálně, díky čemuž nabízely jedny noviny více různých, často naprosto protikladných pohledů na momentální situaci na bojištích i za zavřenými dveřmi jednacích sálů. Navíc v nich byly zachyceny dobové domněnky o tom, jak se bude povstání dále vyvíjet a které akce sehrají rozhodující roli. Díky všem těmto skutečnostem přináší série tištěných novin z let 1618–1620 působivou výpověď o tom, s jakým obrazem českého stavovského povstání se mohli seznámit čtenáři jednoho z prvních periodik, jež si vydobylo oblibu v mnoha částech Římsko–německé říše.

I přes svou výjimečnost a možnosti, které jejich výzkum nabízí, nebyly dosud tyto tištěné noviny českými badateli využity. Jejich zkoumání patrně bránil fakt, že jsou v drážďanském archivu uloženy v objemných svazcích psaných novin, mezi nimiž se téměř ztrácejí. Když českoslovenští archiváři v polovině třicátých let 20. století zhotovovali opisy důležitých pramenů k českým a slovenským dějinám v zahraničních archivech, vypsal i sice některé údaje také z těchto novin, avšak jejich opisy nebyly kvůli následujícím událostem druhé světové války a nástupu komunismu dostatečně využity.⁵ Když se později čeští historici do pramenů z bývalého archivu saských kurfiřtů opět ponořili, vyhledávali přednostně listy významných osob a zápisy o klíčových diplomatických jednáních či vojenských střetech, zatímco běžnými novinami se příliš nezabývali.⁶ Kurfiřtskou novinovou sbírkou podrobněji procházel v závěru sedmdesátých let 20. století až přední znalec raně novověkého zpravodajství Zdeněk Šimeček, jenž také na některá čísla z roku 1619 narazil. Neměl však dostatek času k podrobnějšímu výzkumu, a proto později ve své monografii pouze letmo zmínil, že se v Drážďanech nalézá ročník novin

5 Opisy některých čísel zkoumaných novin v Národním archivu ČR, Sbirka přepisů Drážďany 1376–1737, svazek III. 1619, číslo archivního souboru 81.

6 Skvělé práce o českém stavovském povstání vytvořil Josef Polišenský, který ovšem sledoval diplomacii v nejvyšších dvorských kruzích: Josef POLIŠENSKÝ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958 a *TÝŽ, Anglie a Bílá hora*, Praha 1949. Také Josef Petráň nezakládal svou podnětnou práci na zpravodajství: Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce. Několik stránek z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620*, Praha 1972.

1619, který není označený místem vydání a snad pochází z Norimberku.⁷ K problematice zpravodajství saských kurfiřtů následně přistoupil Ivo Barteček, jenž se však soustředil na zpravodajské listy od několika konkrétních informátorů.⁸ Nejnověji se novinami ze sbírek Saského státního archivu zabývá Alena Richterová, která ovšem přednostně studuje psané noviny z období před třetí pražskou defenestrací.⁹

Vzhledem k nedostatku předchozího výzkumu, jenž by české badatele seznámil se vzhledem zkoumané série tištěných novin, jejím původem, dobou vydávání a vztahem k jiným zpravodajským médiím, je nutné, aby tyto otázky byly v první části této studie alespoň částečně zodpovězeny dříve, než se pozornost obrátí k vlastnímu obsahu jednotlivých čísel a jejich případnému propagandistickému vyznění. Nejprve jsou proto sledované noviny popsány z hlediska formátu, grafického zpracování a způsobu, jakým byly zprávy řazeny. Je sledováno, z jakých zpravodajských center získával vydavatel novinky přímo a o kterých oblastech dostával informace až zprostředkovaně. Následně je zkoumáno, jakým způsobem se zprávami zacházel, jak je řadil a z jakého důvodu se rozhodl otiskovat mnohé relace svých zpravodajů v co možná nezměněné podobě. Poté se pozornost obrací k vydavateli samému. Autorka studie se snaží zjistit, v jakém měště a které dílně patrně pracoval. Identifikace vydavatele sice některé otázky spjaté s těmito novinami zodpovídá, vystupují však další, jež se týkají způsobu, jímž se tyto tištěné noviny dostávaly do rukou saského kurfiřta. Jedny z dochovaných novin totiž provází ne zcela jasný vzkaz kurfiřtova informátora. Po jeho analýze následuje důležitá otázka, jaký význam měly tištěné noviny pro kurfiřta, který v dané době disponoval obrovskou zpravodajskou sítí.

Další část této studie je věnována obrazu českého stavovského povstání v těchto novinách, jejich informační hodnotě i propagandistickým pokusům. Protože z roku 1618 pocházejí pouze dvě čísla a jde o první dochované periodické

7 Z. ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství*, s. 157. Záznamy o výpůjčkách a poznámky vložené přímo do kartonů vypovídají o tom, že Zdeněk Šimeček upozornil německé archiváře na mimořádnou hodnotu místní novinové sbírky. Kvůli jejímu rozsahu a omezeným cestovním prostředkům však měl na zkoumání více než tisíce fólií často vyhrazený jen jeden den. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10728/03 a Loc. 10730/03.

8 Ivo BARTEČEK, *Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618 – srpen 1619)*, Sborník historický 30, 1984, s. 5–47.

9 Alena RICHTEROVÁ, *Několik poznámek o psaných novinách z Prahy na přelomu 16./17. století dochovaných ve Vídni a v Drážďanech*, Studie o rukopisech 46, 2016, s. 151–165 a TÁŽ, *Psané noviny z Prahy (1611, 1612) pro saský dvůr*, in: Marta Hradilová – Marie Tošnerová (edd.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018, s. 103–131.

tištěné noviny v této sbírce, nelze vynechat podrobný popis toho, jaký obraz českého stavovského povstání svým čtenářům nabídly, z jakých míst a kterého období otištěné zprávy pocházely, o jakých událostech informovaly a jak byly za sebou seřazeny. Stranou pozornosti nezůstala ani otázka, jaké propagandistické tendence se v jednotlivých relacích projeví, v jakém duchu je jejich autoři stylizovali, které osobnosti vyzdvihovali, či o kterých naopak pomlčeli a jaký další vývoj celkově předpovídali.

Tento přístup využívající podrobnou analýzu sice umožňuje udělat si jasnou představu o podobě a zaměření jednotlivých čísel, avšak je nevhodný při výzkumu většího počtu novin. Obsah dalších 25 čísel, jež se dochovaly z roku 1619, je proto zkoumán na základě klíčových tematických okruhů. Autorka veškeré zprávy rozdělila do tří velkých skupin, z čehož vyplynulo, o jakém typu událostí tyto noviny pravidelně informovaly a proč byly právě tyto zprávy pro čtenáře důležité.¹⁰ Významná byla také problematika propagandy a otázka, s jakým typem zpráv se často pojila a při kterých příležitostech vystupovala do popředí.

Problematika tendenčního líčení zásadních událostí byla důležitá i v části zaměřené na zpravodajství z roku 1620. V ní se pozornost soustředila na způsob, jakým zkoumané tištěné noviny vylíčily situaci před bitvou na Bílé hoře a po ní. Klíčovou otázkou přitom bylo, s jakými očekáváními obě strany k Praze táhly, z jakých míst byly doručeny zprávy o porážce českého stavovského povstání, kterým osobnostem v nich byl věnován prostor a zda byly události sledovány pouze očima vítězů, nebo zda v tištěných novinách získali prostor i poražení.

Vzhled a skladba tištěných novin z let 1618–1620

Zkoumané tištěné noviny měly poměrně malé rozměry. Jedno číslo zpravidla tvořil dvoulist, jehož stránky byly o něco menší než dnešní A5. Takový formát byl u tištěných novin z oblasti Římsko-německé říše v první polovině 17. století

10 Metodologickou inspiraci představují práce Thomase Schrödera a Paula Riese, kteří prováděli velmi podrobnou analýzu obsahu prvních tištěných novin za pomoci počítačových programů, avšak málo se zabývali příčinami, proč byly některé náměty žádané. Thomas SCHRÖDER, *Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl*, Tübingen 1995 a Paul RIES, *Der Inhalt der Wochenzeitungen von 1609 im Computer*, in: *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*, München-London-New York-Oxford-Paris 1987, s. 113–125.

poměrně obvyklý a souvisel se snahou šetřit papírem.¹¹ Z jednoho archu vytvořil tiskař tímto způsobem dvoje noviny, když arch rozřízl a každou polovinu zvlášť přeložil. V několika málo případech, když se vydavateli podařilo zajistit neobvykle vysoký počet zajímaných novinek, nebo mezi zprávy zařadil i obšírný popis některé význačné události, spotřeboval na jedno číslo celý arch.¹² Jeden dvoulist vložil do druhého, takže získal prostor osmi stránek. Zpravidla se však snažil vystačit s jedním dvoulistem. Pomáhal si při tom především různými fonty, takže některé odstavce tiskl velmi drobným písmem.¹³

V letech 1618–1620 byly každé noviny důsledně označeny číslem, které bylo vytištěno uprostřed první řádky na prvním listu. Od textu zpráv ho oddělovala linka.¹⁴ Toto číslo se vlastně stávalo i nadpisem, neboť žádné další označení či název vydavatel ve zmíněném období neužíval. Číslovat vždy začal na počátku roku, přičemž původně zamýšlel vydat každý týden jedny noviny.¹⁵ Současně se však přizpůsoboval zájmu čtenářů i nabídce nových dramatických zpráv, takže například v roce 1620 vydal nejméně 74 čísel tištěných novin. Stejně jako bylo číslo novin jejich jediným úvodem, sestával závěr zpravidla z jediného slova „Ende“. Tento výraz nejen naznačoval, že noviny končí, nýbrž sloužil také jako ozdobná grafická pomůcka. Když byl novinek nadbytek, tiskl se v závěru poslední řádky.¹⁶ Pokud

11 K ceně papíru a jeho využití německými a nizozemskými vydavateli novin Jan HILLGÄRTNER, *Netherlandish Reports in German Newspapers 1605–1650*, *Early Modern Low Countries* 2, 2018, s. 68–87, zde s. 83.

12 Tištěné noviny č. 45 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 514–517.

13 Například v č. 37 z 1619, rozšířené kvůli popisu korunovace Fridricha Falckého HStA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 222–223.

14 Vydavatel své noviny čísloval velmi precizně. Čísla novin jsou proto i dnes pro identifikaci archiválie vhodnější než pozdější číslování fólií, které nebylo u kartonů uložených v Hauptstaatsarchiv Dresden provedeno příliš důsledně. V některých případech totiž byla očíslována jen první strana novin, jindy obě a občas archiváři tištěné noviny nečíslovali vůbec. V několika málo případech zase do jednoho čísla novin vložili jiné a vše průběžně opatřili čísly, což může snadno vést k nejasnostem. (Například č. 41 z 1620 je umístěno HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10730/02, fol. 826 a 829, zatímco č. 47 z 1620 tamtéž, fol. 827–828.) Proto autorka při citacích vždy na prvním místě uvádí číslo novin a rok vydání a až poté odkazuje k jejich umístění v objemném kartonu za pomoci čísel fólií. Pokud nebyla některá folia zkoumaných novin očíslována, a číslo samotné by proto odkazovalo na několik stran či dokonce k jinému dokumentu, vloženému v kartonu před novinami, doplnila autorka za čísla fólií ještě písmena (např. fol. 257A).

15 Tuto teorii podporuje fakt, že v roce 1618 vyšlo číslo 50 krátce po polovině prosince. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 624–625.

16 Například tištěné noviny č. 7 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 107Av), tištěné noviny č. 18 z 1619 (tamtéž, fol. 410v), tištěné noviny č. 21 z 1619 (tamtéž, fol. 533v) a tištěné noviny č. 23 z 1619 (tamtéž, fol. 392Av).

jich naopak informátoři zaslali méně, upravoval výraz „Ende“, vyvedený větším fontem, optický vzhled poslední stránky a zamezoval nadbytku prázdného místa.¹⁷

Vlastní noviny byly přehledně členěny do oddílů, přičemž každý zahrnoval novinky z jednoho zpravodajského centra. Podle toho byly také tyto oddíly nadepsány místem původu zpráv a datem, jež nesl původní zpravodajský list či psané noviny, jejichž informace vydavatel převzal, například „*Auß Prag vom 13. October*“.¹⁸ Tyto nadpisy byly vtištěny tučně a pomáhaly čtenáři, aby se rychle zorientoval. Vlastní text zpráv byl vždy psán německy a vydavatel se vyhýbal přílišnému zařazování cizích slov či latinských citátů, které někdy jako komentář užívali autoři psaných novin.¹⁹ Očividně si tedy uvědomoval, že jeho čtenáři mohou pocházet z nižších vrstev než příjemci psaných relací.²⁰ Stejně jako mnoho dalších původců tištěných novin používal místo čárek oddělujících věty v souvětí šikmice, jimiž také někdy nahradil tečku za větou.²¹

Výběr a řazení míst, z nichž zprávy pocházely, byly v letech 1618–1620 poměrně stabilní. Noviny zpravidla začínaly zpravodajstvím z Říma a Benátek, následovaly události z Vídně a Prahy a celek uzavírala série o dění z Haagu, Amsterdamu a Kolína nad Rýnem.²² Pozornost, již si vydobylo dramaticky probíhající české stavovské povstání, ovšem vedla k rozšiřování střední části novin, takže novinky z Vídně a Prahy zaplnily v některých číslech z let 1619 a 1620 i více

17 Například tištěné noviny č. 10 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169Av) nebo tištěné noviny č. 12 z 1619 (tamtéž, fol. 258v).

18 Tištěné noviny č. 42 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 20v.

19 Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, České Budějovice 2015, s. 171.

20 Ke čtenářské základně tištěných novin Martin WELKE, *Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse. Versuch, einen Irrweg der Forschung zu korrigieren*, in: Martin Welke – Jürgen Wilke (edd.), *400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im Kontext*, Bremen 2008, s. 9–116, zde s. 66 a 111–114; Frauke ADRIANS, *Journalismus im 30jährigen Krieg. Kommentierung und „Parteilichkeit“ in Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, Konstanz 1999, s. 56–58 a Zdeněk ŠIMEČEK, *Četba novin v českých zemích v 17.–18. století*, Knihy a dějiny 3, 1996, č. 1, s. 1–18.

21 K typickému užití šikmic F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 65. V přepisu textu novin bylo zachováno původní dělení šikmicemi stejně jako psaní malých a velkých písmen. Byla však spojena slova, která byla v ojedinělých případech psána chybně rozděleně („zurück“ namísto původního „zu rück“). Naopak byla oddělena slova, jež byla výjimečně spojena s předcházející předložkou. Stejně tak byly odstraněny tečky za čísla, jež nebyla řadovými číslovkami.

22 Přesně tuto skladbu měly tištěné noviny č. 47 z 1618 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 426A–426B) nebo č. 25 z 1619 (tamtéž, Loc. 10729/03, fol. 635A–635B). Mnohé další se jí držely pouze s tím rozdílem, že chyběly zprávy z jednoho centra, přičemž nejčastěji byl vynecháván Kolín nad Rýnem či Amsterdam.

než 60 % místa.²³ Přitom vydavatel mnohdy otiskl v jedněch novinách více sad zpráv z těchto měst s různými daty tak, jak mu postupně dorazily.²⁴ Vedle vydávání velkého počtu zpráv z Prahy a Vídně začaly být od jara 1619 stále častěji zařazovány také novinky z menších měst, blízko nichž se rozhodovalo o výsledku sporu mezi českými stavy a habsburskými panovníky. Na prvním místě to byl Rudolfova a České Budějovice, jejichž zpravodajství si původce zkoumaných novin očividně vysoce cenil a v některých případech je umisťoval před údaje z Vídně a Prahy.²⁵ Obdobně tomu bylo se zprávami, které byly napsány přímo ve vojenských leženích a jež začal vydavatel pravidelněji zařazovat od léta 1619.²⁶ Méně často čerpal z novinek sepsaných v Řezně, Pasově, Vratislavi či Linci.²⁷ V roce 1620 se škála zpravodajských center ještě rozšířila o Budyšín, Drážďany, Mnichov a Zhořelec, odkud přicházely další informace o vývoji českého stavovského povstání a jeho spojencích i protivnících.²⁸

Ačkoliv novinky o zápase vzbouřených českých stavů na sebe strhávaly hlavní pozornost a staly se v letech 1618–1620 klíčovou náplní zkoumaných tištěných novin, nezapomínal vydavatel ani na zprávy ze vzdálenějších částí Evropy. Za důležité očividně považoval údaje, jež obdržel ze dvou oblastí – z Apeninského poloostrova na straně jedné a z Nizozemí a sousedících regionů severního Německa na straně druhé. Zprávami z Říma a Benátek své noviny téměř vždy uváděl, přičemž se zaměřoval na vztahy mezi dvory jednotlivých vládců, verbování a přesuny vojsk i diplomacii papežské kurie. Informátoři z Říma a Benátek též často upozorňovali na akce Osmanské říše nebo na aktuální mocenské zájmy Francie či Španělského

23 Tuto tendenci měly již tištěné noviny č. 50 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 624v–625r.

24 Typickým příkladem jsou noviny č. 18 z 1619, které obsahovaly poměrně dlouhý odstavec s různými novinkami z Prahy z 24. dubna 1619, po němž následoval další odstavec se zprávami z Prahy tentokrát z 27. dubna 1619. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 409v–410r.

25 Například tištěné noviny č. 16 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 360A–360B), č. 21 z 1619 (tamtéž, fol. 532–533) nebo č. 31 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 10r).

26 Tištěné noviny č. 37 z přelomu srpna a září 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 222–223), tištěné noviny č. 38 (tamtéž, fol. 253–254) a tištěné noviny č. 42 (tamtéž, fol. 19–20).

27 Například tištěné noviny č. 24 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 613Br), č. 28 z 1619 (tamtéž, Loc. 10729/4, fol. 65r) nebo č. 32 z 1620 (tamtéž, Loc. 10730/02, fol. 391v).

28 Například tištěné noviny č. 41 z 1620 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10730/02, fol. 829v) nebo č. 47 z 1620 (tamtéž, fol. 828v).

království ve Středomoří.²⁹ Dále citovali zprávy z Milána a Janova, jež se opět přednostně týkaly dění na dvorech italských velmožů, zahrnovaly však také události ve Švýcarsku a Španělsku.³⁰ Novinky z Haagu sice bývaly umístěny až v závěrečné části novin, ale často vyplňovaly celou jednu stranu, přičemž podrobně líčily aktuální vojenskou i náboženskou situaci v nizozemských provinciích včetně různých synodů a věroučných sporů.³¹ Dopisovatelé z Haagu i Amsterodamu často informovali o vztazích Nizozemců k Anglii i Španělsku a o námořních podnikcích všech těchto velmocí, takže se nezdálo dotýkali i dění ve vzdálených částech Asie a Ameriky.³² Dále přicházely z Amsterodamu a také z Kolína nad Rýnem zprávy o událostech ve Francii.³³ Vydavatel zkoumaných tištěných novin tedy disponoval poměrně rozsáhlou zpravodajskou sítí, s jejíž pomocí získával novinky ze všech částí Evropy, ačkoliv údaje o dění ve Španělsku, Anglii či Francii dostával zprostředkovaně. To ovšem nebylo v první polovině 17. století nijak neobvyklé.³⁴

Jak již bylo zmíněno, jsou zkoumané tištěné noviny pozoruhodné mimo jiné způsobem, jímž vydavatel se zprávami od svých korespondentů pracoval. Zvláště oddílů věnovaných českému stavovskému povstání působí v mnoha číslech dojmem, jako by šlo o doslovný přetisk zpravodajského listu, pouze očištěný od úvodních a závěrečných pozdravů. Ačkoliv tomu tak vždy jistě nebylo a vydavatel odstranil části, jež považoval za nevěrohodné nebo provokující, zachoval se v jednotlivých

29 Například zprávy o tureckých akcích v tištěných novinách č. 13 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 285v) nebo č. 42 z 1619 (tamtéž, Loc. 10729/04, fol. 329r). Zprávy z Francie zprostředkované přes zpravodaje z Benátek a Říma např. v tištěných novinách č. 15 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 347r.

30 Například noviny č. 47 z roku 1618 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 426Ar), noviny č. 12 z 1619 (tamtéž, Loc. 10729/02, fol. 257Ar) nebo noviny 16 z 1619 (tamtéž, Loc. 10729/02, fol. 360Ar).

31 Mimořádná pozornost byla v roce 1619 věnována snaze o potlačení hnutí remonstrátů, kterým se podle jejich zakladatele Jacoba Arminia říkalo arminiáni a kteří odmítali kalvinistické učení o striktní predestinaci. Podrobné zprávy o arminiánech například v tištěných novinách č. 28 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 66v) nebo v č. 38 z 1619 (tamtéž, fol. 254r). Více o teologii a dějinách tohoto hnutí Peter Y. DELONG, *Crisis in the Reformed Churches. Essays in Commemoration of the Great Synod of Dordt. 1618–1619*, Grand Rapids 1968, s. 220–222.

32 Například zprávy z Amsterodamu z 10. dubna 1619 v tištěných novinách č. 15 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 348v.

33 Například tištěné noviny č. 10 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169A.

34 Na skutečnost, že zprávy ze Španělska byly prakticky v každých novinách přejímány od zpravodajů z oblasti Belgie a Nizozemí, upozorňoval již J. HILLGÄRTNER, *Netherlandish Reports*. s. 72.

odstavcích jeho novin mnoho autentických výroků a slovních spojení, jež do svých hlášení promítli původní autoři daných zpráv. Málo dotčené zůstalo také celkové tendenční vyznění jednotlivých sdělení. Zcela pravidelně obsahuje jedno číslo novin popis dění z Vídně či přímo z vojenského ležení císařských, jejichž autor se plně ztotožňuje s bojem proti českým stavům, které nazývá nepřitelem, a současně novinky z Prahy, které napsala osoba sympatizující se vzbouřenci a osočující jejich odpůrce z různých nepravostí.³⁵ Mnohá z těchto líčení byla psána velmi zaujatě, jejich autoři oslavovali dílčí vítězství svých oddílů, svěčovali se s potížemi se zásobováním a vyjadřovali naději v úspěch akcí, jež byly plánovány na nejbližší dny. Vedle těchto tendenčních zpráv však noviny obsahovaly i zprávy informátorů, kteří dění ve svém okolí líčili s patrným odstupem a snahou o nestrannost. Týkalo se to zvláště Prahy, v níž očividně působila celá řada zpravodajů, přičemž někteří se od akcí českých stavů rozhodně distancovali.³⁶

Na otázku, proč vydavatel zachovával ve svých novinách takovou variabilitu postojů a zprávy nesjednotil, aby získaly jednotný styl a vyznění, se nabízí několik odpovědí, z nichž každá patrně postihuje část pravdy. První z nich je skutečnost, že podle dosavadních výzkumů pracovali vydavatelé tištěných novin ve značné časové tísní. Aby byly jejich noviny aktuální a měly tudíž šanci na úspěšný prodej celého nákladu, musely být vydány co nejrychleji po obdržení zpráv.³⁷ Nadto noviny nebyvaly jediným zdrojem obživy svých původců, kteří na počátku 17. století často působili jako poštmistři nebo provozovali tiskařskou dílnu vydávající mnoho dalších publikací.³⁸ Upravování každé zprávy do neutrální podoby a pozměňování všech míst, kde původní zpravodaj používal citově zabarvené výrazy, specifickou stylistiku a přivlastňovací zájmena, jimiž se ztotožňoval s jednou stranou konfliktu, by přitom vyžadovalo mnoho času a pozornosti. Další příčina, proč vydavatel rezignoval na důslednější sjednocení zpráv, spočívala zřejmě v pochopení, že by pak za své noviny nesl před případnými cenzory či vlivnými osobnostmi, jež by se cítily dotčené, daleko větší odpovědnost než v tomto případě, kdy mohl argumentovat,

35 Například tištěné noviny č. 37 z 1619 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 222–223) nebo č. 38 z 1619 (tamtéž, fol. 253–254).

36 Například tištěné noviny č. 31 z 1619 obsahují zprávy z Prahy z 24. července 1619, jejichž autor udržoval citelný odstup od akcí „*der Böhm[ischen] Ständ*“ a „*Herrn Directorn*“, zatímco další oddíl zpráv nadepsaný „*Auß Prag den 28. Ditto*“ pocházel z pera zpravodaje, který se mezi povstalce zahrnoval mimo jiné obratem „*in unserem Böhmischen Lager*“. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 10v–11r.

37 K časovému stresu při tvorbě prvních novin M. WELKE, *Johann Carolus*, s. 101–102.

38 K obvyklým hlavním profesím původců novin F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 51. a Z. ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství*, s. 128–145.

že tiskne zprávy tak, jak je obdržel. To bylo důležité, neboť tištěné noviny, stejně jako jiné tiskem vydávané publikace, měly podle různých císařských i lokálních nařízení podléhat určité kontrole.³⁹ Nadto jejich původcům rozhodně záleželo na tom, aby se neznělíbili místní vrchnosti nebo správě města a neztratili cenné privilegium na tisk novin.⁴⁰

Se snahou zachovat si oblibu souvisel i třetí pravděpodobný důvod, proč vydavatel zachoval autenticky působící podobu zpráv. Noviny díky ní působily na čtenáře velmi bezprostředně a vyvolávaly dojem, že přinášejí spolehlivé neupravené novinky tak, jak je na vzdáleném bojišti s nasazením života sepsal vydavatelův informátor. To jistě zvedalo jejich cenu v očích kupujících. Stejný přístup ostatně zvolil i podnikavý štrasburský tiskař Jan Carolus, jenž je díky své žádosti o patent z roku 1605 považován za prvního vydavatele pravidelných týdenních novin.⁴¹ Také tiskař Jan Mertzenich, který v roce 1620 vydával v Kolíně nad Rýnem noviny *Raporten*, ponechával v líčeních svých informátorů slovní spojení, jimiž se zaujatě přikláněli na některou ze zúčastněných stran. V jeho týdenních novinách sice převažovaly údaje zaslané stoupenci císaře Ferdinanda II., avšak přetištěno bylo v listopadu 1620 i zpravodajství z Chebu, jehož autor se stavěl na stranu uprchlého zimního krále a předpovídal jeho návrat v čele armády.⁴² Naopak neznámý autor *Neue gedencwürdige Zeitung* z roku 1610 korespondenci svých zpravodajů upravoval mnohem důsledněji. Nenechával zaznívat různé pohledy na situaci, nýbrž veškeré zprávy převyprávěl do formy, jež rozhodně stranila katolické Lize.⁴³

39 O cenzurních nařízeních na území Římsko-německé říše a jejich obcházení Ulrich EISENHARDT, *Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1496–1806). Ein Beitrag zur Geschichte der Bücher- und Pressezensur*, Karlsruhe 1970, s. 27–33. O situaci v Českém království Z. ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství*, s. 61–67. Naopak o rozvolněné situaci v německých oblastech v období třicetileté války F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 42–43.

40 K významu privilegia na tisk novin, o něž vydavatelé usilovali, a které je mohlo vést k opatrnosti a cenzuře výroků spolehlivěji než nedůsledně aplikovaná centrální nařízení, M. WELKE, *Johann Carolus*, s. 89–90, a Jan HILLGÄRTNER, *Die Entstehung der periodischen Presse. Organisationen und Gestalt der ersten Zeitungen in Deutschland und den Niederlanden (1605–1620)*, Erlangen-Nürnberg 2013, s. 37. Příklad zásahů lokální vrchnosti Doris STOLL, *Die Kölner Presse im 16. Jahrhundert. Nikolaus Schreibers „Neue Zeitungen aus Cöllen“*, Wiesbaden 1991, s. 10–11.

41 M. WELKE, *Johann Carolus*, s. 102–103 a E. STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství*, s. 37–38.

42 Zpravodajský oddíl „Auß Eger vom 13. vnd 23. Nouemb“ v edici *Raporten. Das ist Wochentlicher Relation Beschreibung dero neuen Zeitungen* v F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 119–120.

43 Edice *Neue gedencwürdige Zeitung, was sich inner Monats frist erhebliches begeben vnd vorgelauffen* z dubna a května 1610 v F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 99–104.

Srovnání s jinými tištěnými novinami, které se ve stejné době v Římsko-německé říši ucházely o pozornost čtenářů, vede k logické otázce po autorovi a místě vydání. Kdyby se zkoumané noviny dochovaly pouze z let 1618–1620, byla by identifikace jejich vydavatele velmi obtížná. Jejich původce je totiž v době českého stavovského povstání vydával důsledně anonymně a označoval pouze čísly. Navíc se vyhýbal jakýmkoliv komentářům, jež by naznačovaly jeho původ. Osobněji se ke svým čtenářům neobracel ani na Nový rok, kdy někteří autoři vybavovali své noviny novoročními přáními a úvodníky.⁴⁴ Indiciemi k původu vydavatele proto v letech 1618–1620 zůstaly pouze skutečnosti, že byl mimořádně dobře informovaný, dostával pravidelně zprávy z Říma, Benátek, Haagu, Amsterdamu, Kolína nad Rýnem i z vojenských ležení a že disponoval dobře zavedenou tiskařskou dílnou, jež mu umožňovala vydávat noviny vysoké kvality a dokonce zvýšit frekvenci vydávání, když to bylo v roce 1620 žádoucí. Vydávání novin pojal jako výnosné podnikání a nebyl přímo závislý na žádném panovnickém dvoře, jemuž by ve svých zprávách stranil.⁴⁵ To naznačuje, že šlo o výraznou osobnost, která sídlila v některém z významných říšských měst.⁴⁶

Do tohoto konceptu plně zapadá identifikace vyplývající z podoby těchto novin v roce 1621. Stejně jako mnozí jiní vydavatelé, kteří v první polovině 17. století často střídali názvy a grafickou podobu svých novin,⁴⁷ rozhodl se totiž i původce tisků zkoumaných v této studii pro změnu. První číslo roku 1621 opatřil titulem „*Unvergreifliche continuirende Post Zeitungen*“. Následoval podtitul zdůrazňující, že jde o noviny tištěné beze změn podle zpráv věrohodných dopisovatelů.⁴⁸ Tím vydavatel rozhodně pokračoval v původním záměru, který pouze čtenáři vysvětlil. Také základní struktura novin a používané fonty zůstaly zachovány natolik, že je

44 F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 52. Autor zkoumaných novin záhlaví prvního čísla v roce pouze vyzdobil ozdobnými linkami. Tištěné noviny č. 1 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/4, fol. 531r.

45 Přibližný výpočet výtěžku Johana Caroluse v období kolem roku 1609 provedl Martin Welke a dospěl k vysoké rentabilitě vydávání novin. M. WELKE, *Johann Carolus*, s. 86. K obdobnému závěru dospěla pro období třicetileté války i F. ADRIANS, *Journalismus*, s. 46–47.

46 K podílu tiskařů z říšských měst na vydávání dobové publicistiky Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*, Tübingen 1990, s. 170–187.

47 Margot LINDEMANN, *Deutsche Presse bis 1815. Geschichte der deutschen Presse*, Berlin 1969, s. 92–94.

48 „*Unvergreifliche continuirende Post Zeitungen wie solche bey den Ordinari Posten einkom[m]en/ von glaubhafften Correspondenten eingeschickt/ und ohne einige passion divulgirt werden*“, *Unvergreifliche Postzeitungen A. z 1621 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10730/04, nečís.*

nesporné, že šlo o tytéž noviny. Jistou inovací byla změna v označování novin, pro něž místo čísel začal užívat písmena abecedy, což ovšem nebylo vzhledem k narůstající frekvenci vydávání příliš praktické, neboť již v březnu 1621 bylo 26 písmen základní latinky vyčerpáno a noviny byly označeny jako „Aa“.⁴⁹ Naopak pozitivní změnu představovalo další rozšiřování míst původu zpráv do té míry, že bylo v roce 1621 pravidelně otiskováno i zpravodajství pocházející přímo z Augšpurku, Bruselu, Londýna, Madridu a Paříže.

Z hlediska identifikace vydavatele je však důležitý nový titul, který se ustálil na „*Uvergreifliche Postzeitungen*“. Jednoznačně dokazuje, že šlo o noviny Jana z Birghden (Johann von den Birghden).⁵⁰ Ten působil ve funkci císařského poštmistra ve Frankfurtu nad Mohanem od roku 1615 a díky svým schopnostem zásadním způsobem rozšířil poštovní spojení mezi klíčovými německými městy. Již v roce 1615 začal také vydávat tištěné noviny, jejichž počáteční podoba není známá. Jiní místní tiskaři se cítili jeho podnikáním ohroženi a dosáhli toho, že mu byl tisk novin zakázán. Jan z Birghden se však nechtěl výnosného a zřejmě velmi úspěšného podnikání vzdát. Proto pokračoval ve vydávání novin v blízkém městečku Höchst.⁵¹ Ke svému dílu se však nechtěl přímo v tisku hlásit, a tudíž do roku 1621 tiskl své noviny anonymně. Když se mu, mimo jiné díky poukázání na kvalitu vlastních novin, podařilo vydavatelské privilegium získat, opatřil své dílo novým názvem.⁵² Snaha nechat ve svých novinách promluvit více stran přitom jistě souvisela s životními zkušenostmi, kontakty i náboženským vyznáním Jana z Birghden, který sice zastával funkci císařského poštmistra, avšak hlásil se k luteránům a byl v dalších letech vícekrát obviňován z příliš blízkých vztahů k nepřátelům císaře.⁵³

Co se týče způsobu, jakým se frankfurtské tištěné noviny dostávaly na dráždanský dvůr Jana Jiřího I., zdá se překvapivě, že možná nebyly v letech 1618 a 1619 zasílány přímo, nýbrž je nakupoval některý z kurfiřtových zpravodajů. Přibližně každé čtvrté číslo bylo totiž vloženo do psaných novin, obvykle obsahujících zprávy z Prahy, což naznačuje, že do kanceláře saského kurfiřta dorazily

49 *Uvergreifliche Postzeitungen* Aa. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10730/04, nečísł.

50 K identifikaci novin *Uvergreifliche Postzeitungen* Else BOGEL – Elger BLÜHM, *Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandsverzeichnis mit historischen und bibliographischen Angaben*, Bremen 1971, s. 10–11.

51 Karl Heinz KREMER, *Johann von den Birghden 1582–1645. Kaiserlicher und königlich-schwedischer Postmeister zu Frankfurt*, Bremen 2005, s. 128–136.

52 Wolfgang BEHRINGER, *Im Zeichen des Merkur*, Göttingen 2003, s. 383–385.

53 K. H. KREMER, *Johann von den Birghden*, s. 398–410.

společně v jedné zásilce.⁵⁴ Opatřování noviněk přitom zřejmě zajišťovalo více osob, neboť v roce 1620 obdržel Jan Jiří I. nejméně dvě čísla těchto novin duplicitně.⁵⁵ Pozoruhodný je též vzkaz, který provázel zásilku zpráv z listopadu 1619. Informátor Jana Jiřího I. v něm sděloval, že noviny o korunovaci Fridricha Falckého opatřil za 16 krejcarů a že jsou již zcela vyprodány, přičemž čeští páni zakázali knihkupci další objednávání.⁵⁶ Musel je tedy zakoupit v Českém království, s největší pravděpodobností v Praze. Tam zřejmě noviny dorazily přes Norimberk, jehož kupci udržovali s pražskými obchodníky velmi intenzivní kontakt.⁵⁷

V souvislosti s výše zmíněnou problematikou doručování zkoumaných novin do kanceláře Jana Jiřího I. je důležité zmínit, že šlo o jediné tištěné noviny, které se z období 1618–1621 ve sbírkách saských kurfiřtů dochovaly. Jan Jiří I. i jeho poradci, kteří hráli v určování saské zahraniční politiky značnou roli,⁵⁸ tedy zřejmě oceňovali jejich výjimečnou informační hodnotu. Do mimořádně bohatého a rozsáhlého archivu totiž přednostně ukládali zpravodajské dokumenty, jež podávaly přesné a zasvěcené zprávy, zatímco pamflety a jiné tendenční spisy ponechávali stranou.⁵⁹ Zkoumané tištěné noviny přitom začali nakupovat nebo považovat za hodné uchování až v souvislosti s českým stavovským povstáním, když

54 Například v první polovině roku 1619 byly 4 z 15 dochovaných tištěných novin vloženy do psaných zpráv. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03.

55 Šlo o č. 39 z 1620 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10730/02, fol. 802–803 i fol. 807–808) a č. 43 z 1620 (tamtéž, fol. 714–715 i 727–728).

56 „P. s. Dieses Exemplar cost 16 cr., welches wohl zu lesen, sein auch schon alle aufkuffdt, [...] die H[errn] Bömen, habens den Buchhandlerr wieter zuverkauffen verpoten.“ HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 513.

57 Podrobně Václav BŮŽEK, *Říšské město Norimberk a české země v předbělohorské době (Stav a perspektivy studia)*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 19–70, a Zdeněk ŠIMEČEK, *Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 540–572, zde s. 544–546.

58 Frank MÜLLER, *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, Münster 1997, s. 46–52 a 59–68.

59 Mezi více než tisícem zpravodajských dokumentů z let 1618–1621 jednoznačně převládají zpravodajské listy a psané noviny s věcnými a konkrétními zprávami, zatímco hanopisů a jiných propagandistických dokumentů se dochovalo pouze několik, a to zpravidla takových, jež neobsahovaly pouze výsměch, nýbrž i nějaké relevantní údaje. Například soupis prohrěšků kardinála Melchiora Khlesla HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 370. Analýza jiného, výjimečně zasvěceného pamfletu popisujícího vojenskou a diplomatickou situaci v roce 1619 Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Die Zusammenfassung des Böhmisches Aufstands in der Berichterstattung des Kurfürsten von Sachsen. Ein Pamphlet vom Jahre 1619*, Opera historica 21, 2020, č. 2, v tisku.

se na podzim 1618 ukázalo, že půjde o dlouhodobější konflikt, v němž může Sasko hrát významnou úlohu.⁶⁰

Obraz českého stavovského povstání v novinách z podzimu 1618

V prvním dochovaném čísle 47 z roku 1618 nechal vydavatel vyniknout rozdílné pohledy, jaké měly na dosavadní průběh i další osud povstání obě zneprátelené strany. Za zprávy z Říma a Benátek umístil relaci z Vídně z 14. listopadu 1618, jejíž autor popisoval české stavovské povstání jako konflikt, který se může záhy poměrně uspokojivě vyřešit. Tvrdil, že se v císařském sídelním městě všeobecně věří ve sjednání míru a rozpuštění vojska.⁶¹ Současně upozorňoval na nejednotnost moravských stavů, jež měl nyní pro císaře získat Karel I. z Lichtenštejna.⁶² Ten měl následně dokonce pokračovat do Slezska, aby místní stavy upomenul na slib poslušnosti a v případě odporu je porazil „mit deß Königs in Polen hilffē“.⁶³ Tuto sebevědomou pozici ještě vídeňský zpravodaj doplnil tvrzením, že se vojsko Jindřicha Duvala Dampierra utěšeně schází.

Naopak zpravodaj z Prahy, který se přímo nepočítal k českým stavům, avšak povstání podporoval, se ve zprávě z 18. listopadu 1618 o možnosti mírových jednání vůbec nezmiňoval. Informoval o střetu stavovského vojska s oddíly Karla Bonaventury Buquoye u Lomnice nad Lužnicí 9. listopadu 1618. Mrtvé, zajaté a zraněné vypočítával takovým způsobem, aby vyvolal dojem obrovských ztrát na straně císařských.⁶⁴ Současně však přiznával, že Buquoyovo vojsko dosáhlo Českých

60 Složky zpravodajských písemností z let 1617 a 1618 nebyly nijak výrazněji poškozeny a obsahují značný počet psaných novin ze všech měsíců zmíněných roků. Dochování prvních čísel tištěných novin z podzimu 1618 tedy pravděpodobněji souvisí s tím, že až na podzim 1618 padlo rozhodnutí uchovávat tyto zprávy, než s náhodným zničením již uložených novin z předchozího období. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10728/03 a Loc. 10729/01.

61 „Man vermuthet allhie noch/ es werde die Böhmische Unruhe durch die vorhabende Interposition beygelegt werden/ denn Ihre Ma[jestät] gnädigst gewilliget/ wenn die Böhmen das meist geworbene Volck abdancken/ und das ubrige im fried[en] und gehorsamen wesen halten/ wollen I[hrer] M[a]j[estät] kein frembd Kriegsvolck mehr in Böheim führen...“ Tištěné noviny č. 47 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 426Av.

62 „Die Mährerische Stände seindt beysam[m]en gewesen/ sich aber ired Kriegsvolcks halben nicht vergleichen können/ einer hat sich Keyserisch/ der ander Böhmisch/ erklärt...“ Tamtéž.

63 Tamtéž.

64 „....darüber in 400 geblieben/ der Conte de Boucquoy solle in die Handt geschossen/ Graff Colalto in Kopff/ der Freyherr von Griechingen/ Hauptmann Stauder/ und Don Balthasar gar hart verwundet/ auch der Hauptmann Stieber/ gar nider geschossen worden seyn/ Deß Graffen Tampier oberster Leuten ampt

Budějovic a – což bylo nápadné – neuváděl jméno vítězného vojevůdce.⁶⁵ Dalo by se tedy předpokládat, že se i přes favorizování českých stavů vyrovnával s kolujícími pochybnostmi, zda se Jindřich Matyáš Thurn správně rozhodl, když ustupujícího Buquoye nepronásledoval.⁶⁶ Druhým velkým tématem pražské relace se stalo jednání s obleženou Plzní.⁶⁷ Zpravodaj detailně vypsaly podmínky, za nichž by mělo město kapitulovat, a zdůraznil, že si direktori přejí jeho pokojné převzetí a ne dobytí.⁶⁸ Tím zprávy z Čech končily a noviny obrátily pozornost k dění v Nizozemí i ve vzdálených asijských oblastech.⁶⁹

Druhé dochované číslo 50 přinášelo zprávy z prosince 1618. Ihned po zprávách z Říma a Benátek, jež se zabývaly audiencí mantovského vévody Ferdinanda I. Gonzagy u papeže Pavla V., přípravami sňatku mezi francouzskou princeznou Kristinou a savojským vévodou Viktorem Amadeem I. a dalšími záležitostmi jihoevropských států, následovala krátká relace z Českých Budějovic z 2. prosince 1618. Zpravodaj ubezpečoval, že je město nyní dobře zabezpečeno a nechybí mu proviant. Zároveň vyjadřoval naději, že současná zima a množství sněhu povedou k zastavení bojů.⁷⁰ Následoval velmi obsírný oddíl zpráv z Vídně z 6. prosince 1618. Ve srovnání s vídeňskými zprávami z poloviny listopadu 1618 se naprosto vytratil optimismus. Autor relace věcně popisoval snahu opevnit narychlo kláštery Melk a Göttweig, stejně jako další místa v Dolních Rakousích, kam vpadla stavovská vojska. O mírových jednáních, v nichž měl hrát zprostředkovatelskou

de Four ist mit 200 andern gefangen/ unnd werden täglich in den Wälden noch viel erschlagene funden...“ Tamtéž. Podrobná analýza střetnutí u Lomnice nad Lužnicí Miloslav VOLF, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618–1619*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 24–34 a 102–114.

65 Tištěné noviny č. 47 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 426Av.

66 Jiná dobová zpráva o bitvě u Lomnice nad Lužnicí, jež se svým obsahem velmi blíží relaci z Prahy v novinách Jana z Birghdenu, Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zboře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 97.

67 Podrobně k situaci Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621 (K postavení a vývoji města v době českého stavovského povstání)*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 157–209.

68 Tištěné noviny č. 47 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 426Av–426Br.

69 Zpravodaj z Haagu podával zprávy o různých lokálních nepokojích, informátor z Amsterodamu opět o dohodách Východoindické společnosti s Anglií a příplutí lodi z „*Ost Indien*“ s nákladem hedvábí, koření, porcelánu, drahokamů i alchymistických přísad. Tamtéž, fol. 426Bv.

70 Tištěné noviny č. 50 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 624Av. Edice mimořádných dokumentů k rozhodnutí městské rady vytrvat na straně císaře Tomáš STERNECK, *Věrnost a zrada v obroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, Praha 2019, s. 51–217.

úlohu saský kurfiřt,⁷¹ se zmiřoval s pochybnostmi. Citelně větší naději vkládal do nápadu, že by měli být vysláni rakouští protestanti, aby české stavy odvrátili od dalšího plenění Rakous.⁷² Zprávy pak uzavřel sdělením, že na obloze je již třetí den možné pozorovat kometu. Nepřipojil sice žádný závěr, avšak komety byly všeobecně v 16. a 17. století vnímány jako poslové změn, zpravidla nepříznivých.⁷³

Následovalo zpravodajství z Prahy z 8. prosince 1618, jež bylo psáno věcně a nestranně. Jeho autor informoval o stavovském vojsku v Rakousích, jehož postup měl být ohrožen Buquoyovým útokem. Též upozorňoval na možnou konfiskaci majetků těch, kteří uprchli do zahraničí.⁷⁴ Po těchto sděleních přišly na řadu zprávy z Haagu, Amsterdamu a Kolína nad Rýnem, v nichž dominovaly věroučné spory v nizozemských provinciích a pohřeb paderbornského biskupa Dietricha IV. z Fürstenberka.

Hlavní témata zpráv o českém stavovském povstání v roce 1619

Naprostá většina tištěných novin z roku 1619 vykazovala podobnou strukturu jako oboje noviny z roku 1618. Při analýze vlastního obsahu zpráv, jež se týkaly českého stavovského povstání, vystupují do popředí dva velké tematické okruhy. První zahrnuje přípravu, průběh a důsledky válečných operací, zatímco druhý je možné označit jako civilní politiku, k níž náležela diplomatická i sněmovní jednání,

71 Ke zprostředkovatelským snahám Jana Jiřiho I. v zimě 1618/1619 F. MÜLLER, *Kursachsen*, s. 183–218.

72 „Die Euangelischen haben I[hrer] K[ays[er]lichen] M[ajestät] ein Gutachen ubergeben/ wolqualifizierte Personen auß irem Mittel zu den Böhmen zu schicken unnd ihnen zu Gemüth zu führen/ daß man verhofft bette/ sie würden alter Freund[schaft] und vertraulicher Nachbarschaft halben/ dieses Land/ ohn alle gegebene Ursach/ mit solcher Kriegsmacht nicht angefallen haben, [...] auch zu ermahnen, ir Volck zurück zu nemmen/ und von weiterer feindlicher Deuastirung gäntzlich abzustehen. [...] Herr von Thalenberg ist von Dresden widerkommen/ und ob wol sein Verrichtung still/ vernimpt man doch/ daß der Interposition wegen wenig hoffnung/ Ihre Kays[erliche] Maj[estät] aber haben gestern den Herrn von Wallenstein wider hinein geschickt...“ Tištěné noviny č. 50 z 1618 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 624Br.

73 Pozorování komet v komentované edici letáků Wolfgang HARMS – Michael SCHILLING (edd.), *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts VII. Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich. Kommentierte Ausgabe. Teil 2. Die Wickiana II (1570–1588)*, Tübingen 1997, č. 87–89, s. 171–176.

74 „...benebens ist man im werck/ Patenta anzuschlagen/ darinnen die jenigen Personen/ so von hier flüchtig worde[n]/ wider titirt/ den jenigen aber/ so aussen bleiben/ ire Güter confiscirt werden sollen.“ HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/01, fol. 624Br.

uzavírání spojenectví, stejně jako významné události na panovnických dvorech. Mimo tyto okruhy se ještě nalézá menší a tematicky poněkud roztržitá skupina senzačních a zábavných zpráv. Ty pojednávaly o příhodách, které měly jen mizivý vliv na průběh válečných operací či diplomatických jednání, avšak o to více čtenáře bavily. Zpravidla šlo o nějakou málo pravděpodobnou událost, například popis, jak některá osoba jen o vlásek unikla smrti či zbohatla nalezením ukrytého pokladu. Dále sem náležela varovná vyprávění o podivných znameních na obloze či nezvykle nepříznivém počasí.

V rámci prvního tematického okruhu zaměřeného na válečné operace zaujímaly největší prostor zprávy o verbování, mustrování a přesunech vojsk. Prakticky každé číslo novin z roku 1619 obsahovalo zprávu o tom, že jsou v některé části Evropy najímáni vojáci, aby se zúčastnili bojů v Českém království nebo v napadených rakouských zemích. Ačkoliv se z dnešního pohledu mohou zdát opakující se údaje o shromažďujících se a táhnoucích armádách poněkud monotónní, pro čtenáře daných tištěných novin byly velmi důležité. Včasné zachycení zprávy o pohybu vojska mohlo pomoci zachránit značnou část majetku i život. Obchodník, řemeslník či duchovní se nevydali do města, k němuž se blížila armáda, měšťané si mohli pořídit zásoby na obléhání, sedláci prchali do lesů. Skutečnost, že čtenáři údaje o tažení celých armád i drobných oddílů vyžadovali, potvrzuje vedle jejich pečlivého zaznamenávání i fakt, že záhy skončily noviny, jež tyto informace nedokázaly poskytnout.⁷⁵

Zprávy o najímání a přesunech vojáků však měly zásadní význam i pro vlivné osobnosti, které nebyly bezprostředně ohroženy vražděním a rabováním. Na jejich základě totiž odhadovaly další politický vývoj, neboť sliby některých spojenců se mohly zásadně lišit od toho, jakou armádu na pomoc skutečně vyslali. Naopak ten, kdo vojsko opravdu shromáždil, prokázal zájem do konfliktu zasáhnout. V tomto ohledu je pozoruhodný oddíl zpráv z Haagu z 5. března 1619 v čísle 10. Jeho autor totiž upozorňoval, že se v Anglii shromažďuje vojsko na pomoc českým stavům.⁷⁶ Podobná zpráva se opakovala o několik týdnů později v novinách z druhé poloviny dubna 1619.⁷⁷ Tomu, kdo četl pozorně, naznačovaly tyto zmínky, že Fridrich Falcký

75 J. HILLGÄRTNER, *Netherlandish Reports*, s. 84.

76 „In Engelland wirdt allbereit das Völcck, so ihre Kön. Mai. zu dinste der Böhmischen Stände/ bewilliget/ versamblet/ unnd solle hernach/ wanns die Not erfordert, ein mehrers folgen.“ Tištěné noviny č. 10 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169Ar.

77 Tištěné noviny č. 16 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 360v.

může být významnějším kandidátem na český trůn, než se v dané době obecně předpokládalo.⁷⁸

Na zprávy o vyzbrojících se a táhnoucích armádách často navazovala líčení různých šarváték i důležitých bitev. Při první zmínce o střetnutí bylo pro čtenáře mnohdy dosti obtížné rozpoznat, zda byl boj skutečně tak významný, jak zpravodaj tvrdil. Často se totiž projevovala propaganda i osobní zaujetí informátorů tím, že poměrně nevýznamnou šarvátku líčili jako obrovskou a dramatickou bitvu, jež bude mít dalekosáhlé následky.⁷⁹ Bylo proto obvyklé, že o významnějších bitvách dorazily zprávy několikrát za sebou. Poprvé to byla pouze informace, že jedna či druhá strana dosáhla skvělého vítězství. Posléze přicházely zprávy o dobytých územích i padlých. Tyto údaje byly v dalších relacích ještě potvrzovány, případně uváděny na pravou míru. Jan z Birghdeny tyto relace přetiskoval v pořadí, v jakém postupně přicházely.

Jedním z příkladů je bitva u Záblatí, v níž 10. června 1619 císařští velitelé Karel Bonaventura Buquoy a Jindřich Duval Dampierre porazili dosti početnou stavovskou armádu vedenou Petrem Arnoštem z Mansfeldu.⁸⁰ První zprávy o významné porážce stavů přinesly noviny číslo 25. V nich byla za novinkami z Říma a Benátek umístěna relace z Vídně z 12. června 1619, jejíž autor o bitvě u Záblatí ještě nic netušil a plně se zabýval situací v císařském rezidenčním městě, jehož obležení mu očividně připadalo dosti nebezpečné.⁸¹ Následovala další zpráva z Vídně z 13. června 1619, v níž zpravodaj pouze sděloval, že se Thurnovo vojsko v noci začalo stahovat.⁸² Poté vydavatel zařadil relaci z Prahy z 12. června, jejímž hlavním tématem bylo vyloučení katolíků z městských rad pražských měst. V závěru však stál dodatek, že večer dorazil posel s novinkou „*daß deß Graffen von Mansfelds*

78 Podrobněji Pavel KRÁL, *Political Communication among Prague, Heidelberg and London at the Time of the Bohemian Revolt. Correspondence and communication networks*, Opera historica 20, 2019, s. 162–188, zde s. 167–170, a Josef POLIŠENSKÝ, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949, s. 67–91.

79 To bylo typické již pro zpravodajství 16. století, zvláště psané noviny. K. PRAŽÁKOVÁ, *Obraz*, s. 144. Ve zkoumaných tištěných novinách je například potyčka u Českých Budějovic, k níž došlo na počátku března 1619, vylíčena jako velká bitva. Tištěné noviny č. 16 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 360v.

80 Podrobně Miloslav VOLF, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, Jihočeský sborník historický 31, 1962, s. 123–134, a Josef ČÍŽEK, *Komunikativní obraz bitvy u Záblatí*, Opera historica 19, 2018, s. 7–32.

81 Tištěné noviny č. 25 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 635r.

82 „*Heut Nachts ist der Graff von Thurn mit seinem Lager wider zurück gezogen/ befind sich 2 Meil von hier/ jenseit der Thornaw.*“ Tamtéž.

*Volck fast alles in einem Treffen geblieben seye.*⁸³ Podrobnější vyličení události z pohledu císařských nalezl čtenář již v následujícím oddíle zpráv, který pocházel z Pasova a nesl datum 15. června 1619. V něm byl chválen Buquoy za obratnost, s níž přepadl nepoměrně silnější armádu a porazil ji, přičemž nepříteli způsobil velké ztráty.⁸⁴ Šlo o typické shrnutí bitvy, v němž se zpravidla příliš nehovořilo o užití strategii, nýbrž se zdůraznila velikost bojujících armád a uvedly se počty padlých na obou stranách. Přitom pisatel zpravidla bagatelizoval ztráty vojska, s nímž sympatizoval. Následně podrobně a často jmenovitě uváděl urovince, kteří byli zabiti nebo zajati.

Poslední, ale nejpodrobnější zprávy o bitvě u Záblatí nabízela v novinách číslo 25 relace z Prahy z 16. června 1619. Zpravodaj v ní vyličil střetnutí podle obhajoby, kterou v Praze přednesl před direktory sám Mansfeld. Až vojevůdce popsal samotný průběh bitvy, přičemž zdůrazňoval svůj dobrý úmysl zamezit příchodu nových posil do Českých Budějovic. Naopak nepřímo obviňoval Jiřího Fridricha z Hohenlohe, že mu neposlal požadovanou pomoc.⁸⁵ Dále uznával, že se nepříteli podařilo vlákat ho do pasti, když značnou část armády skryl v lese.⁸⁶ Za Mansfeldovo líčení připojil pražský zpravodaj informaci o nových vyhláškách a rozhodnutích, které následně přijali direktori. Situaci po bitvě dále popisovalo následující číslo novin, které přinášelo radostně znějící zprávy z Českých Budějovic a z Vídně, od níž se definitivně stáhlo Thurnovo vojsko.⁸⁷ Příklad bitvy u Záblatí přitom ukazuje, jaké psané zprávy a relace po vojenských střetech kolovaly a jakým způsobem byly shromážděny a přehledně utříděny v novinách Jana z Birghdenu.

Do tematického okruhu zaměřeného na válečné operace dále náleželo velké množství informací týkajících se zásobování vojsk. Pravidelně se objevovaly zprávy o zasilání potravin a válečného materiálu, o potížích s placením vojáků a také

83 Tamtéž, fol. 635v.

84 „Herr Graff von Bouyquoy hat mit den Hungarn/ und 1 000 Walsteinischen Pferden ein guten anfang gemacht/ den Graffen von Mansfeld unversehens uberfallen/ denselbe[n] biß auffß Haupt geschlagen/ d[ass] derseinigen uber 1 200 auff der Wallstatt blieben/ darunter fürnemme Hauptleut unnd Befelchshaber bey 140.“ Tamtéž.

85 „...aber vorher an Herrn Graffen von Hollach geschrieben/ und gebeten/ weil er nicht starck/ ihme eine Conuoy entgegen zu schicken...“ Tamtéž.

86 „Als er nun bey Zablati ankommen/ und etwan noch ein Meil wegs ins Läger gehabt/ were der Boucquoy, deme alles verkundschaftt/ mit 5 000 Man zu Rossz und Fuß/ in einem Wald gelegen/ sich anfangs nur 1 000 Pferd heraus gelassen...“ Tamtéž, fol. 365v–365Ar. V záznamech Pavla Skály ze Zhoře byl Mansfeld kritizován i za další chyby v bitvě, jež vedly k tomu, že některé jeho jednotky střelily do jiných v domnění, že je to nepřítel. J. JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála*, s. 151.

87 Zprávy z Vídně a z Českých Budějovic z 19. června 1619 v tištěných novinách č. 26 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 657–658.

o plenění.⁸⁸ Tomu bývala často věnována značná pozornost nejen proto, že zpravodajové soucítili s napadenými sedláky,⁸⁹ nýbrž také z důvodu, že útok na některá panství mohl vyvolat odvetu vlastníka či samotných obyvatel. Ti pak mohli některé jednotky velmi nepříjemně zaskočit, jak se to stalo na konci září 1619, když sedláci z německého kraje Salzland napadli posily, které táhly do Čech, a přitom plenyly katolická panství.⁹⁰

Velitelé vojsk se pravidelně potýkali s problémem zbláhání, s revoltami nespokojených vojáků a nemocemi, které mohly zdecimovat celé jednotky. Proto jim také zpravodajové věnovali značnou pozornost. Na počátku roku 1619 trápily choroby zvláště stavovské vojsko, které tábořilo v Rudolfově a usilovalo o pokoření Českých Budějovic.⁹¹ Nárůst onemocnění vedl v březnu 1619 dokonce k obžalování jednoho Žida a jednoho křesťana, že úmyslně otrávil vodu pro vojáky.⁹² Informátoři zachytili začátek procesu, ale ne jeho konec, jenž patrně nebyl pro obžalované příznivý.⁹³

Druhým velkým tematickým okruhem, do něhož je možné zařadit značné množství zpráv z roku 1619, je civilní politika a diplomacie na nejvyšší úrovni. Právě v roce 1619 probíhala klíčová jednání, jež měla na jedné straně vyústit ve zvolení Fridricha Falckého českým králem a posílení nových spojení, zatímco na druhé straně ve volbu a korunovaci Ferdinanda II. římským králem a získání podpory mnoha vlivných katolíků.⁹⁴ Díky tomu měli zpravodajové téměř každý den nové zprávy o příjezdech posílů, návrzích jedné či druhé strany, závěrech sněmů

88 V jarních měsících 1619 obsahovaly noviny pravidelně zprávy o plenění rakouských zemí stavovským vojskem. Například tištěné noviny č. 7 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 107v.

89 Soucit zazníval například z relace z Rudolfova z 24. března 1619 otištěné v novinách č. 10: „*Das arme Bauersvolck hierumb ist mit Feuersbrunst fast in eusserstes Verderben gebracht...*“ HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169r.

90 Zprávy z Prahy z 9. října 1619 v tištěných novinách č. 42 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 19v.

91 Oddíl zpráv z Rudolfova z 24. února 1619 v tištěných novinách č. 10 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169r.

92 „*Gestern hat man einen Juden unnd einen Christen auff einem Wagen angeschmidt/ von Czaszlaw allhero gebracht, welche das Wasser im Böhmischen Läger vergifft haben sollen.*“ Tištěné noviny č. 12 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 257Br.

93 Podrobně k tomuto i podobným případům Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Stärkung der antisemitischen Haltungen mittels Flugblättern in der Frühen Neuzeit*, in: Blanka Soukupová (ed.), *Antisemitismus in Mittel- und Osteuropa. Ursachen, Auswirkungen, Kontinuitäten, Vergleiche*, Münster–Berlin–Wien–Zürich–London 2019, s. 13–27, zde s. 19–21.

94 Robert BIRELEY, *Ferdinand I. Counter-Reformation emperor. 1578–1637*, New York 2014, s. 98–104, a František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 2003, s. 197–211.

i poradách vládnoucí elity. Protože se však jednající zpravodavci snažili, aby nevyšly najevo veškeré jejich úmysly, a předkládali současně návrhy více různým možným partnerům, byly tyto zprávy mnohdy rozporuplné. Jan z Birghdenu očividně otiskoval všechny, jež obdržel od zpravodavců, které považoval za spolehlivé, a ponechával na čtenáři, aby si sám udělal závěr.

I přes protichůdnost mnohých zpráv je možné stanovit určité tendence. V první třetině roku 1619 přinášely tištěné noviny pravidelně zprávy o pokusech dospět ke smíru. Zvláště informátoři z Vídně byli v tomto ohledu ještě v březnu 1619 značně optimističtí a popisovali dohody Habsburků se saským kurfiřtem, který se nabízel, že mír zprostředkuje.⁹⁵ Avšak i někteří zpravodavci z Prahy, zvláště ti, kteří se neidentifikovali s českým prostředím, vyjadřovali naději v mírové řešení konfliktu, a to dokonce i po smrti císaře Matyáše Habsburského. Pozornost si v tomto ohledu zaslouží oddíl novinek z Prahy z 31. března 1619, jehož autor citoval návrhy Ferdinanda II. a prohlašoval, že „*jederman hat Lust zum Frieden/ unnd zum König Ferdinandó*“. Současně se podívoval nad tím, že se vzbouření čeští páni tolik starají o zabezpečení obrovského množství proviantu a koní.⁹⁶ Naopak mnohem realističtěji zhodnotil situaci autor zpráv z Prahy z 24. dubna 1619, který poznamenal, že množství shromážděného vojska ukazuje, že mír sotva nastane.⁹⁷

V této neklidné atmosféře vedli direktori intenzivní jednání se zástupci vedlejších zemí Koruny české a snažili se získat podporu. Prohabsburští zpravodavci měli na počátku roku 1619 nemalou radost z váhavého přístupu Moravy. „*Die Mährer haben sich abermal neutral/ doch gegen den Böhmen dahin erklärt*“, tvrdil zpravodaj z Vídně 6. února 1619.⁹⁸ Další vyjednávání, a především jarní vpád

95 Zpravodaj píšící z Vídně 14. března 1619 hlásal, že Jan Jiří I. bude Čechy nabádat k poslušnosti a „*und ihnen darneben irer Mai[estät] habende grosse vermögliche Kriegsmacht/ und Spanische Hilff/ zu einer Warnung anzeigen wolle*“. Tištěné noviny č. 12 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 257Av. Ke snahám Jana Jiřího I. působit jako zprostředkovatel F. MÜLLER, *Kursachsen*, s. 100–119 a 201–218.

96 Tištěné noviny č. 14 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 313r.

97 „*Weiln täglich viel Volcks/ beydes zu Rossz und Fuß/ hier durch postirt/ lest sichs gar schlecht zum Frieden ansehen*.“ Tištěné noviny č. 18 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 409v.

98 Tištěné noviny č. 7 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 107v. Méně optimistické zprávy z Vídně z 3. dubna 1619 o postoji Moravanů v tištěných novinách č. 15 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 347v. K příčinám opatrného postoje klíčové postavy vedoucí moravské stavy Tomáš KNOZ, *Karel Starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 217–222. K moravským stavům celkově František MATĚJEK, *Bílá hora a moravská feudální společnost*, Československý

stavovského vojska na Moravu ovšem situaci změnily.⁹⁹ Mnohá jednání probíhala také s oběma Lužicemi, se slezskými a hornorakouskými stavy. Za žádoucího spojence byl dále považován sedmihradský kníže Gábor Bethlen. V některých případech sloužily zprávy o dohodách se spojenci také jako propaganda, neboť měly pozdvihnout morálku vlastních a zastrašit nepřátele. Šlo například o informace o velké podpoře uherského sněmu v novinách z druhé poloviny července 1619¹⁰⁰ nebo o zcela přehnané tvrzení ze září 1619, že Gábor Bethlen dá direktorům zcela k dispozici vojsko o síle 20 000 mužů, aniž by za to cokoliv požadoval.¹⁰¹

Naopak ještě neuzavřená a současně významná jednání byla utajována, což se v první řadě týkalo sesazení Ferdinanda II. a výběru nového českého panovníka. Kvůli získání spolehlivých informací upláceli zpravodajové sluhy, aby se například dozvěděli, že porada direktorů trvala celý den až do noci, takže nakonec na Hradě přespali.¹⁰² Závěry jednání však nebyly vyzrazeny. Přitom se v novinách objevovaly zmínky o příjezdu saských posílů častěji než u posílů falckých,¹⁰³ takže tištěné noviny Jana z Birghdeny jen potvrzují, že se direktoriu v jarních a letních měsících 1619 skutečně podařilo do značné míry vyjednávat s Fridrichem Falckým utajit.¹⁰⁴

časopis historický 22, 1974, s. 81–104 a Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.– 18. století. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983, s. 41–49.

99 Zprávy o stavovském vojsku na Moravě v tištěných novinách č. 16 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 360v.

100 Tištěné noviny č. 30 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 120r–v.

101 Oddíl zpráv z Prahy z 11. září 1619 v tištěných novinách č. 37 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 223v. Obdobně nerealistická a propagandistická byla zpráva z Haagu z 23. října 1619 o obrovské pomoci, kterou chce vzbouřeným stavům poskytnout král Jakub I. Stuart i angličtí šlechtici na vlastní náklady. Tištěné noviny č. 43 z 1619 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 330v.

102 „*Die Herr Schlesische/ Mehrrerish/ Laußnitz etc. haben ihre Antwort auff die ihnen zugestellte Proposition eyngeden/ darauff selbigen als Freytags/ die herr Directores von frühe biß Abends beysammen blieben/ unnd uber solche auch benebens/ was den Böhmischen Ständen künftigen Dinstags proponiert werden soll/ Rathschläg gehalten/ die seyn gestern wider im Schlossz verblieben/ unnd allda das Frühstück eyngenommen. Wann die Herr Directores den Oesterreichischen Gesandten auff ihre Proposition antworten werden/ gibt zeit.*“ Zprávy z Prahy z 21. července 1619 v tištěných novinách č. 30 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 120r.

103 Zprávy o jednáních se saskými posly v tištěných novinách č. 12 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 257Av), č. 13 (tamtéž, fol. 285v) a č. 14 z 1619 (tamtéž, fol. 312v). K saské politice v jarních a letních měsících 1619 F. MÜLLER, *Kursachsen*, s. 219–277, a Ivo BARTEČEK, *Výhledy saské kandidatury na český trůn roku 1619*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 88–101

104 Václav BŮŽEK, *Falcká diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou na počátku českého stavovského povstání*, ČČH 118, 2020, s. 964–999. Autorka děkuje prof. Václavu Bůžkovi za možnost nahlédnout do této studie ještě před jejím vytištěním.

Že ho české stavy skutečně vyberou jako protikrále, vyplynulo až těsně před jeho zvolením 26. srpna 1619 a mnohé zaskočilo.

Volba Fridricha Falckého se zdála výhodná z mnoha důvodů. Povstání díky ní získalo jasný cíl, jímž se stalo založení nové panovnické dynastie. Rýsovala se též naděje na větší podporu ze strany říšských protestantů i Anglie. Důležitý však byl také původ nového krále i jeho manželky, jež povstání do jisté míry legitimizoval a současně mu dodával do té doby chybějící lesk. To se výrazně promítlo do zpravodajství, v němž byla Fridrichova korunovace propagandisticky využita hlavně v letáčích.¹⁰⁵ Avšak i autoři relací, na jejichž základě vznikaly tištěné noviny, věnovali různým aktivitám mladého královského páru obrovskou pozornost, jako by si vynahrazovali, že v uplynulých měsících neměla Praha panovníka, o jehož působivých audiencích a opulentních hostinách by mohli informovat. Noviny z října 1619 popisovaly přípravy na korunovaci.¹⁰⁶ Podrobnému vylíčení celého slavnostního obřadu, jež proběhl 4. listopadu 1619, pak bylo v čísle 45 vyhrazeno celých pět stran.¹⁰⁷ Do druhého čísla novin z roku 1620, které ještě přinášelo zprávy z konce prosince 1619, byl zase zařazen popis oslav narození prince Ruprechta a zpráva o králově výletu na saních.¹⁰⁸ V téže době ovšem tištěné noviny přinesly i zprávu o zničení výzdoby ve Svatovítské katedrále.¹⁰⁹ Přestože k ní autor ihned připojil vysvětlení královského teologa Abrahama Sculteta, působila jeho relace poněkud nejistě. Ostatně vyhozené předměty označoval jako „*Heyligthumb*“, což ukazovalo, že jim rozhodně přisuzoval sakrální hodnotu.¹¹⁰

Zatímco zpravodajové z Prahy mohli čtenářům předkládat novinky o životě na panovnickém dvoře až od podzimu 1619, vídeňští informátoři to samozřejmě dělali po celý rok. V jeho první polovině však byly tyto zprávy poměrně stručné.

105 J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 99–121.

106 Zvláště tištěné noviny č. 43 z poloviny října 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 329–330.

107 Tištěné noviny č. 45 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 514–517.

108 Tištěné noviny č. 2 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 532v.

109 Podrobně Michal ŠRONĚK (ed.), *Vincenc Kramář, Zpustošení Chrámu sv. Víta v roce 1619*, Praha 1998.

110 „*Den 21. diß hat man allhie in der Schloßkirchen alle Altar/ Crucifix/ Bilder/ unnd Heyligthumb im und ausserhalb der Kirchen abbrechen und beyseits schaffen lassen/ und diesen Sontag darauff ihrer May[estät] Hofprediger Her D[octor] Scultetus die ursachen auß H[eiliger] Schrift in der Predigt vorbracht...*“ Tištěné noviny č. 1 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 534r. Ke kalvinistické očistě Svatovítské katedrály a reakcím české společnosti J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 189–212.

Jejich námětem bylo zdraví a posléze úmrtí císaře Matyáše Habsburského.¹¹¹ Informace o něm se prolínaly se zprávami o příjezdech posílů a různých jednáních. Silněji propagandisticky začalo zpravodajství o životě na vídeňském dvoře vyznívat až v souvislosti se zvolením Ferdinanda II. Habsburského římským králem a jeho korunovaci 9. září 1619.¹¹² Objevily se popisy oslav i drahocenné koruny, již nechal Ferdinand II. zhotovit.¹¹³ Současně se vyskytly výroky naznačující, že se panovník začal cítit mnohem jistěji. Při oslavách začalo být kontrolováno, kdo se jich zúčastnil.¹¹⁴ A rakouským stavům, s nimiž dosud opatrně vyjednával, náhle Ferdinand II. na stížnosti ohledně plenění způsobeného scházecím se vojskem odpověděl, že kdyby dříve nenalákaly Thurna do země, žádné armády by nebylo potřeba.¹¹⁵

Vedle výše zmíněných obsáhlých tematických okruhů zahrnujících válčení a civilní politiku obsahovaly zkoumané tištěné noviny ještě podstatně menší skupinu zpráv, jež přibližovaly různé neobvyklé příhody. Pro názornost je možné zmínit vyprávění o vojákově, který stál na stráži před sálem direktorů a „*andere Gedanken gehabt*“.¹¹⁶ To způsobilo, že ze své muškety vystřelil v okamžiku, kdy kolem něj procházel Václav Vilém z Roupova společně s dalším z pánů. Nikomu se však nic nestalo, kulka skončila ve zdi. Celou příhodu vylíčil zpravodaj spíše jako zábavnou nehodu, přesto však zcela neuzavřel ani možnost, že by se mohlo jednat o pokus o atentát.

111 Tištěné noviny č. 10 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 169r), č. 13 (tamtéž, fol. 285v) a č. 14 z 1619 (tamtéž, fol. 312).

112 R. BIRELEY, *Ferdinand II.*, s. 99–100.

113 Tištěné noviny č. 30 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 120r.

114 Tištěné noviny č. 38 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 253r.

115 „...zuvor aber haben hiesige Stände bey ihrer Majest[ät] Audientz gehabt/ und im deß Lands Verderben und, was das frembde Volck für Schaden thutt/ angezeiget/ unnd solches abzuführen/ gebetten. Darauß ihnen geantwort worden: Hetten sie den Graffen von Thurn nit ins Land gelocket/ were das Volck auch nit kommen.“ Tištěné noviny č. 30 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 120r.

116 Zprávy z Prahy z 10. února 1619 v tištěných novinách č. 7 z 1619 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/03, fol. 107Ar.

Bitva na Bílé hoře a její důsledky pohledem tištěných novin

Noviny z roku 1620 se z hlediska řazení zpráv a jejich námětů velmi podobaly novinám z předchozího roku. Vydavatel Jan z Birghdenu nadále otiskoval zprávy z obou stran konfliktu, takže čtenáři byli seznámeni s argumenty, vyhlídkami i propagandou císařských, stejně jako vzbouřených českých stavů. Přesto však bylo nejpozději od léta 1620 patrné, že se povstalci ocitají v nevýhodě. Stále častěji přinášely noviny zprávy o vojenských jednotkách, jež byly naverbovány v zahraničí, aby podpořily Ferdinanda II. Nadto se do bojů ve prospěch císaře zapojila ligistická armáda Maxmiliána Bavorského, který si ujasnil své cíle a díky ulmské smlouvě z 5. července 1620 se nemusel obávat žádné nepříjemné akce ze strany říšských knížat.¹¹⁷ Obdobně se také saský kurfiřt Jan Jiří I. rozhodl, že se mu po boku Ferdinanda II. otevírá jedinečná možnost zvětšit svou doménu. V září 1620 proto vpadl do Horní Lužice.¹¹⁸ Jeho tažení, o němž informovali zpravodajové z obou Lužic i Slezska, poskytoval následně Jan z Birghdenu ve svých novinách značný prostor.¹¹⁹

Velké přesuny vojsk a narůstající očekávání vedlo i k nárůstu vydávání novin. Na počátku listopadu 1620, zřejmě již po bitvě na Bílé hoře, o níž ovšem vydavatel ještě nic netušil, vyšlo číslo 60. Sdružovalo noviny z přelomu října a listopadu, z nichž nejzajímavější byly sepsány v Praze a Rakovníku 3. a 4. listopadu 1620. Zpravodaj z Prahy informoval o střetech u Rakovníka, za jejichž největší ztráty považoval smrt Dětricha z Donína a domnělé zajetí Františka Bernarda Thurna, jediného syna vojevůdce Jindřicha Matyáše Thurna.¹²⁰ Dále se zmiňoval o obtížném shánění peněz pro vojsko a poměrně vysoké půjčky, kterou se královně Alžbětě Stuartovně podařilo vyjednat.¹²¹ Druhý zpravodaj psal velmi zaujatě, neboť se na bojích očividně sám podílel. V jeho relaci se opakovalo líčení šarvátek v okolí Rakovníka, při nichž se císařští skrývali v lese a vytvořili si dobrý opěrný bod

117 Dieter ALBRECHT, *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*, München 1998, s. 523–529.

118 K tažení Jana Jiřího I. viz F. MÜLLER, *Kursachsen*, s. 396–402.

119 Například tištěné noviny č. 47 (HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 695v) nebo č. 50 z 1619 (tamtéž, fol. 719v).

120 Tištěné noviny č. 60 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 792r. Jiný dobový popis této události J. JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála*, s. 304–305. Ke střetům probíhajícím bezprostředně před bitvou na Bílé hoře Dušan UHLÍŘ, *Drama Bílé hory. Česká válka 1618–1619*, Brno 2015, s. 92–93, a J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 28–34.

121 Tištěné noviny č. 60 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 792r.

z malého kostelíka. Na druhou stranu stavovské vojáky potěšila zpráva, že zasáhli Karla Bonaventuru Buquoye.¹²² Ačkoliv se boje zatím nevyvíjely ve prospěch žádné ze stran, informátor dobře odhadl, že se rozuzlení blíží. Prohlásil, že do 11. listopadu 1620 „*werden wir sehen/ ob wir die Weihnachten in Bayeren/ oder die Keys[erlichen] in Böhmen halten werden.*“¹²³

Následující číslo tištěných novin skutečně přineslo první zprávy o bitvě na Bílé hoře, přičemž se v něm zase odrazila vydavatelova snaha tisknout zprávy postupně a v podobě, jak je obdržel. Noviny proto neuvedl žádným upozorněním na velkou bitvu, nýbrž za novinky z Haagu, Amsterdamu a Kolína nad Rýnem umístil relaci z Vídně, jejíž autor se především zabýval válčením v Uhrách, nicméně sliboval, že brzy snad bude Praha a celé České království opět podřízeno císaři.¹²⁴ Následovaly zprávy z různých míst Horní Lužice o úspěšném dobývání celé oblasti saským kurfiřtem.¹²⁵ Až poté byl zařazen oddíl novinek z Drážďan z 12. listopadu 1620 s velmi věcnou zprávou o bitvě na Bílé hoře, k níž došlo 8. listopadu 1620.¹²⁶ Zpravodaj líčil, proč ke střetu došlo, ale nezajímal se příliš o jeho podrobný průběh. Poznamenal jen, že na obou stranách padlo dosti lidí, ovšem na králově více. Také o následném spěšném odjezdu Fridricha Falckého a klíčových velitelů referoval stručně.¹²⁷ Velký důraz však kladl na obsazení Prahy, jež očividně považoval za rozhodující.¹²⁸ Novina byla tak senzační, že bylo nutné připojit ještě relaci z Lipska z 14. listopadu 1620,

122 Zpravodaj mylně předpokládal, že byl zraněn i Jan Jiří I. „*Gleich jetzo kompt ein Capitan unnd Leutenant im Nebel ungesehr auff unser wacht/ bericht/ daß der Conte de Boucquoy und Hertzog von Sachsen/ mit einem stück beschediget werden/ wie sie dann heut und gestern wenig geschossen...*“ Tamtéž.

123 Tamtéž.

124 „...*dahin auch d[er] Churf. von Sachsen auff der andern seitten im anzug/ der hoffnung selbige Statt sam[m]pt der Cron Böheim in kurtzen in I[hre] Käy[serliche] M[ajestät] gewalt zu bringen.*“ Tištěné noviny č. 61 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 784r.

125 Dvě různé relace ze Zhořelce z 6. listopadu, oddíl zpráv ze Spremburgu z 3. listopadu, oddíl zpráv z Kahly ze 7. listopadu a relace z Budyšina ze 7. listopadu 1620. Tamtéž, fol. 784r–v.

126 O průběhu bitvy samotné podrobně Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 162–210, F. KAVKA, *Bílá hora*, s. 273–278, a J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 35–58.

127 „...*der König aber Gr[af] von Thurn/ Fürst von Anhalt/ der Gr[af] von Hohenloe und andere Befelchshaber mehr sollen außgerissen sein.*“ Tištěné noviny č. 61 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 784v.

128 „*Den Montag aber hernach hat der Hertzog in Bähern die Statt Prag anblasen/ und hinein sagen lassen/ ob sie sich dem Röm. Käys. in der güte ergeben und buldigen wollen/ wo mit wölle er sie mit fewr und schwert angreiffen/ unnd alles verhören/ darauff er außbald in die Statt gelassen worden, unnd sich ins Schloß begeben/ auch nun mehr die Statt gar inhaben soll/ wie es sonsten abgangen hat man mit der Particular zuvernemen.*“ Tamtéž, fol. 784v. K obsazení Prahy J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 59–70.

jejíž autor potvrzoval, že „*ein solch treffen geschehen als lange zeit nie erhört*“.¹²⁹ Velikost vítězství se přitom zdála tak nepochopitelná, že se s ní pojily fámy, že stála Karla Bonaventuru Buquoye život.¹³⁰

Podobné pověsti byly jistě vyvráceny v následujících tištěných novinách, jež v listopadu 1620 očividně vycházely rychle za sebou. Troje z nich se však v drážďanském archivu nezachovaly. Nejbližší další noviny, jež informují o situaci po Bílé hoře, nesou číslo 65 a sdružují zprávy z doby krátce po 20. listopadu 1620. Zatímco z Prahy samotné ještě očividně žádné nepřicházely, zaslali zajímavé novinky zpravodajové z Mnichova a Augšpurku. Jejich relace představovaly určité protipóly. Zatímco informátor z Mnichova oslavoval Maxmiliána I. Bavorského a prohlašoval, že nyní se všichni odpůrci Ligy vzdají a na jaře bude z Uher vyhnán i Gábor Bethlen,¹³¹ sledoval augšpurský zpravodaj katolické oslavy s citelnou nevraživostí a ironicky se vyjadřoval k přemrštěnému vyzdvihování vítězů od Bílé hory.¹³²

Obě výše zmíněné tendence – radostné líčení nákladných oslav v různých katolických městech i jejich kousavé hodnocení – si našly pokračovatele také v dalších číslech. Mimo to se objevovaly zprávy o vyjednávání s Petrem Arnoštem z Mansfeldu a také dohady, kde hledal pomoc Fridrich Falcký.¹³³ Zatímco někteří zpravodajové začali již v listopadu 1620 vyslovovat obavy o osud falckého kurfiřtství a s ním spojenou pozici protestantů v Římsko-německé říši, jiní šířili fámy, že se uprchlý král spojil s Gáborem Bethlenem a vrátí se do Čech s velkou armádou.¹³⁴ Někteří informátoři pak dospěli k určitému bilancování. Nejzajímavější je z tohoto

129 Tištěné noviny č. 61 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 784v.

130 „...*will man sagen/ das Boucquoy und ein Hertzog von Weinmar gebliben.*“ Tamtéž, fol. 784v.

131 „... *und macht diese unsers Fürsten Vicori, so in 2 stunden erlangt worden/ aller Orten ein solchen schrecken/ daß sich jederman gutwillig ergibt [...] ist also die Bündnuß zu nicht gemacht/ und die vornehme Rädelsführer außgeruffen/ auff den Frühling wird man den Feldzug wider den Bethlehem in Ungarn vornehmen/ denselben auch zuvertreiben.*“ Relace z 23. listopadu 1620 z Mnichova v tištěných novinách č. 65 z 1620. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 769r.

132 „*Sonntags haben die Jesuiter/ Capuziner/ und andere in allen Kirchen alhier nur vom flüchtigen König in Böhmen gepredigt/ und so wunderlich ihne verglichen/ auch gar selzam von ihme geredt/ das Te Deum Laudamus nochmain gesungen/ und procession gehalten/ entgegen den Hertzog in Bähern uberauß erhoben/ alß deme Gott gleichsam die ungehorsamen zu straffen ubergeben habe.*“ Relace z 25. listopadu 1620 z Augšpurku tamtéž, fol. 769r–v.

133 K nejistotě ohledně jeho pobytu i posměškům, jež se s tím spojily, J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 243–265.

134 První náznaky v relaci z Vratislavi 21. listopadu 1620 v tištěných novinách č. 67 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 512v.

hlediska začátek relace napsané na Lokti 29. listopadu 1620 zpravodajem, který se přímo s Čechy neidentifikoval, avšak zřejmě jim přál vítězství. Nyní s patrnou hořkostí vypočítával, že pád povstání způsobily „*verrätherey ubelanodrnung der Soldaten und deren wider willen wegen böser bezahlung/ item das die Böhmen nit recht beyem König zugesetzt*“.¹³⁵ Největší díl viny však kladl šlechticům, kteří se podle jeho názoru starali jen o své zájmy a neohlíželi se na utrpení poddaných ve válce.

Informace o dění v Čechách přicházely v průběhu listopadu 1620 zpravidla z různých zahraničních zpravodajských center, případně z českých měst blízko hranice. Přímou od pražských informátorů získal vydavatel zprávy až po 24. listopadu 1620. V prvních z nich byly shrnuty údaje o přísaze věrnosti Ferdinandovi II., rozpouštění stavovského vojska, pobytu Maxmiliána I. Bavorského a Karla Bonaventury Buquoye v Praze, stejně jako o návratu jezuitů do Klementina.¹³⁶ Nápadné bylo v této relaci z Prahy velmi uctivé titulování velitelů císařského a ligistického vojska, stejně jako informátorova snaha vylíčit Prahu jako město, které není vítězi nijak utiskováno.¹³⁷ Přesto musel do svého líčení zahrnout, že obyvatelstvo nyní trpí hladu a nejistou situací.¹³⁸ Přestože si podrobení Českého království vydobylo v listopadu 1620 značnou pozornost a zprávy o něm zaplnily převážnou část tištěných novin, neopomínal Jan z Birghdenu ani v této době zásobit své čtenáře také novinkami ze Španělska, Říma, Benátek či Nizozemí.

Závěr

Podrobný výzkum prokázal, že anonymní noviny z let 1618–1620, které jsou uloženy v Saském státním archivu v Drážďanech, představují jedny z prvních dochovaných čísel série vydávané Janem z Birghdenu ve Frankfurtu nad Mohanem. To je dalším dokladem skutečnosti, že na počátku 17. století překonávaly noviny

135 Tamtéž, fol. 513r.

136 Tamtéž, fol. 513v. K návratu jezuitů do Prahy Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995, s. 90–99.

137 V Praze však samozřejmě docházelo k plnění, které popsal například autor psaných novin z počátku prosince 1620. HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 508–509. V literatuře D. UHLÍŘ, *Drama*, s. 128, a J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 68–69.

138 „... *die theurung nimt gar uberband/ dann man nichts von victualien im vorrath hat/ auch wegen der unsicherheiten nichts zu gefübrt wird [...] wann es auch nit geschehen solte/ könnte es die Bürgerschaft lenger nicht aufstehen/ Es sind viel Bürger welche von hauß und hoff zu gehen und alles stehen zu lassen sich erkleren.*“ Tištěné noviny č. 67 z 1620 HstA Dresden, 10024 Geheimer Rat. 203. Zeitungen, Loc. 10729/04, fol. 513v.

a jiné zpravodajské dokumenty značné vzdálenosti. Ačkoliv poštovní Jan z Birghdenu působil ve městě vzdáleném více než 300 km od Českého království, dokázal čtenáře svých novin pravidelně zásobovat velmi podrobnými a zpravidla dosti spolehlivými zprávami o průběhu českého stavovského povstání. Jeho zájmy přitom byly na prvním místě obchodní, čímž se odlišoval od mnoha svých současníků, kteří o tomto konfliktu šířili různé zprávy, apologie a pamflety. Obchodní zájmy také určovaly obsah novin, v nichž byl v letech 1618–1620 revoltě českých stavů vymezen mimořádný prostor, neboť čtenáři o ni očividně jevíli velký zájem. Jan z Birghdenu pro ně proto vybíral ty nejdůležitější zprávy, které obdržel v psaných novinách a jiných relacích, jejichž doručování jako vrchní poštovní významného města řídil.

Z tematického hlediska bylo možné vybrané novinky rozdělit do tří skupin, přičemž dvě první mají několikanásobně větší rozsah než skupina třetí. Do první náležely veškeré zprávy o přípravě a průběhu válečných operací. Každé číslo zkoumaných novin přinášelo údaje o tom, jakým směrem se pohnulo které vojsko, co má jeho velitel pravděpodobně v plánu a v jakých oblastech se verbují další jednotky. Tyto údaje byly pro řadu čtenářů životně důležité, neboť jim pomáhaly vyhnout se rabující armádě. Příslušníky vyšší šlechty opět mohly upozornit, že mají včas požádat panovníka, aby shromážděnému vojsku nevymezil cestu přes jejich panství. Čtenářům, kteří se nalézali z dosahu táhnoucích armád, tyto údaje zase napovídaly, jaký bude patrně další válečný vývoj. Druhou skupinu zpráv tvořila civilní politika a diplomacie. Jan z Birghdenu nejenže přetiskoval mnoho informací o uzavřených smlouvách a vyhlášených nařízeních, ale snažil se čtenářům svých novin poskytnout také údaje o příjezdu posílů a utajovaných jednáních. V případě českého stavovského povstání proto jeho noviny například v jarních a letních měsících 1619 upozorňovaly na intenzivní jednání direktorů se saskými i falckými posly, avšak zpravodajům se nepodařilo odhalit výsledek dříve, než se stal známý mezi vyšší českou šlechtou. Poslední a početně nejslabší skupinu zpráv tvořily ty, jejichž námětem byly různé senzační historicky o překvapivých příhodách, šťastných náhodách a neobvyklých přírodních úkazech. Zatímco jiná tištěná média, zvláště letáky, stavěly svůj úspěch právě na zprávách tohoto typu, používal vydavatel zkoumaných novin senzační události jen jako zajímavý doplněk. Hlavním cílem totiž zůstávalo předání spolehlivých věcných zpráv o politice, diplomacii a válce, čímž se jeho dílo velmi blížilo psaným novinám.

Se snahou předat spolehlivé zprávy se také pojil poslední důležitý rys těchto tištěných novin, jenž spočíval ve vydavatelově snaze nezasahovat příliš do textu

přijatých relací. Díky tomu bylo zachováno i původní vyznění zpráv. Jedno číslo běžně přinášelo relaci z Vídně, jejíž autor podporoval císaře Ferdinanda II., a ihned za ní novinky z Prahy, které byly psány plně ve prospěch českých stavů. Tento přístup užíval Jan z Birghdenu i v podzimních měsících roku 1620, když se nevýhodná situace vzbouřených stavů stávala stále jasnější. Jeho noviny pak otiskly vedle radosti vítězů od Bílé hory i líčení těch, kteří se z tohoto výsledku neradovali. Důsledné zachovávání této variability postojů však umocňovalo dojem, že jde o spolehlivé, neupravené zprávy, a přispívalo k tomu, aby si noviny Jana z Birghdenu udržely oblibu mezi čtenáři z obou stran konfliktu. To se opravdu podařilo, neboť noviny, jejichž počátky tato studie sleduje, vycházely až do roku 1866.

The Bohemian Revolt in German Printed Newspapers from 1618–1620

KATEŘINA PRAŽÁKOVÁ

The study is devoted to the image of the Bohemian Revolt in a series of printed newspapers, which have been preserved in the collections of the Saxon State Archive in Dresden (Hauptstaatsarchiv Dresden). The newspapers themselves are introduced first, which are remarkable for the regularity with which they were issued as well as the amount of reliable information that they made available to their readers. Although they came out anonymously and did not even state the place of their publication in 1618–1620, the author was able to identify their originator, who was Johann Birghden. This postmaster began publishing newspapers in Frankfurt am Main as early as 1615, but for several years he could not fully claim them due to disputes over the privilege of printing them. However, he still managed to gather very knowledgeable news from Europe's leading news centres.

Although Johann Birghden attempted to inform the readers about events in all the parts of Europe, in 1618 he noticed the interest with which the Bohemian Revolt was observed. He therefore began to reserve extraordinary space for it in his printed newspapers and printed reports from informers residing not only in Vienna or Prague but also in České Budějovice and Rudolfov or directly advancing with the armies. Two editions of this newspaper from 1618 have been preserved in the former archive of the Saxon electors in Dresden. Both came from the autumn of 1618 and offered several different views of the ongoing uprising. Whereas the reporters from Vienna expressed the opinion that the rebellious Bohemian estates leaned towards some agreement with the Habsburg monarchs, the Prague observers did not deal with the peace negotiations at all and described the military operations in Austria.

The preparation and conduct of the military campaigns also became the crucial themes of the reports in 1619. Practically every newspaper provided reports on the movements of the armies and their further plans. The second important topic of the printed reports was the diplomatic negotiations, in the description of which it however came out that the Bohemian non-Catholic lords had long managed to hide their plan to elect Frederick of the Palatinate King of Bohemia.

Only the third, relatively marginal theme of the newspapers of Johann Birghden was the various sensational tales and stories. The newspapers examined maintained the same palette also in 1620, in which the study focuses predominantly on the period round the Battle of White Mountain. It proves that before this decisive battle many expected a serious conflict to come soon, but they underestimated its reach. The printed newspapers brought a great deal of information about the Battle of White Mountain and especially about the occupation of Prague, which the period observers considered crucial. The vast majority of the information came from the victors, who emphasised their success. However, Johann Birghden also printed several reports from those who were deeply discouraged by the development after the Battle of White Mountain and believed that there could still be some reversal of fortunes.

Translation by Sean Mark Miller

RECENZNÍ ČLÁNEK

Historický atlas měst České republiky – 25 let práce, 30 vydaných svazků. (Ohlédnutí a zamyšlení nad dvojitým jubileem)

VÁCLAV LEDVINKA

VÁCLAV LEDVINKA: Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 Years of Work, 30 Volumes Issued. (Looking back and Thinking about the Double Jubilee)

The treatise recapitulates the origin and twenty-five-year history of the publication of the Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic, appreciates the work of its editorial board and scientific editorial staff. It evaluates the thirty volumes published in the context of a pan-European project of the historical atlases of towns coordinated since 1968 by the International Commission for the History of Towns. It considers the conception and perspective of the Historical Atlas of the Cities of the Czech Republic in the next stage of its publication.

Keywords: History of Towns – Cartography – Czech Republic – Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – Commission for the History of Towns

Vydání historického atlasu města Poličky v roce 2019 nevyvolalo v české historické obci mimořádnou pozornost. Historicko-geografické zpracování dějin jednoho z věnných měst českých královen, které zažilo svá léta slávy ve vrcholném středověku, zatímco procesy a převraty novodobé industrializace a urbanizace se mu do značné míry vyhnuly, s nenápadnou samozřejmostí rozmnožilo již po léta narůstající řadu

městských atlasů.¹ Jen málokdo si nad charakteristickou žlutou obálkou uvědomil, že atlasová publikace města Poličky je vlastně jubilejním mezníkem, a to dokonce ve dvojnásobném smyslu. Že se jedná o třicátý svazek edičního projektu Historický atlas měst České republiky (HAM ČR), jehož realizace byla zahájena právě před 25 lety. V tomto ohledu poličský atlas uzavírá čtvrtstoletou etapu ediční práce a také ucelenou třicetisvazkovou atlasovou sérii, jež je jejím výsledkem. Není snad přehnané konstatovat, že to obojí činí z Historického atlasu jeden z úspěšných dlouhodobých projektů české historické vědy (nejen) polistopadového období. A je důležité v této souvislosti ihned připomenout, že projekt třicátým svazkem zdaleka nekončí, naopak jím (a již předchozím svazkem o Novém Bydžově) kontinuálně vkročil do své další etapy. Jejím programem je historicko-geografické atlasové zpracování celé skupiny věnných měst českých královen.

Idea vytvoření a vydávání historického atlasu měst českých zemí se postupně rodila již v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století v tehdejší Komisi pro dějiny středověkých měst bývalého Ústavu československých a světových dějin ČSAV. Byla odezvou na vznik evropského projektu atlasů měst, jehož koncepci a zásady schválila Mezinárodní komise pro dějiny měst (Commission internationale pour l'histoire des Villes – CIHV / International Commission for History of Towns – ICHT) na svém zasedání v Oxfordu roku 1968.² CIHV/ICHT tímto projektem naplňovala jeden ze tří hlavních cílů, které dostala do vínku hned při svém založení na mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955. Tehdy na popud významné německé badatelky o dějinách měst Edith Ennen (1907–1999) si komise jako jednu ze součástí společného úsilí historiků o překonání důsledků ničivé destrukce evropských měst za druhé světové války předsevzala koordinovat: /1/ vydávání národních bibliografií dějin měst, /2/ vydávání edic středověkých městských pramenů (Elenchus fontium historiae urbanae), /3/ vydávání národních atlasů měst, strukturovaných podle jednotných kritérií umožňujících srovnávací studium.³

1 *Historický atlas měst České republiky*, sv. 30, *Polička*. Robert ŠIMŮNEK (věd. redaktor) a kol., Praha 2019, 37 map, listů, 101 obr.

2 Do r. 1992 používala organizace francouzský název (u starších členů tento úzus dosud přežívá) a do r. 1996 svůj bulletin vydávala ve francouzštině. Od r. 1993 jako jednacím jazykem postupně převládla angličtina a začal se prosazovat anglický název. Proto je v této stati užita zdvojená zkratka CIHV/ICHT. V prvních letech 21. století přibyla a občas se používá též německá varianta názvu a zkratka IKSG.

3 Základní informace o CIHV/ICHT a o jeho aktivitách včetně projektu historických atlasů měst jsou dostupné na internetovém portálu Historia urbium (<http://historiaurbium.org/>) (23. 11. 2020). O projektu historických atlasů měst lze nalézt informace též na portálu Institutu

V západoevropských zemích nalezl program národních městských atlasů takřka okamžitou odezvu – první atlas měst spatřil světlo světa ve Velké Británii již v roce 1969 a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let začalo postupně realizovat své atlasové projekty celkem 12 států.⁴ V zemích za železnou oponou však byla situace natolik nepříznivá, že v žádné z nich nepřekročil záměr vydávání atlasů měst meze pouhých teoretických úvah. V nenormálních politických poměrech normalizačního Československa se po roce 1969 jen znovu opakovala situace z druhé poloviny padesátých let, kdy historik pražských a hospodářských dějin Josef Janáček (1925–1994) inicioval v reakci na vznik CIHV/ICHT založení Komise pro dějiny měst při tehdejších Historickém ústavu ČSAV (1958). Stejně jako v padesátých letech i o dvacet let později vyzněla snaha o překonání nepřirozené vnučené izolace naprázdno; na soustavnější kontakty, natož na pravidelnou mezinárodní spolupráci a nadnárodní vědecké projekty nebylo ani pomyslení.

Teprve po zhroucení tzv. totalitních režimů a politickém zvratu let 1989–1991 se situace zásadně změnila. V podmínkách obnovené svobody bádání do projektu atlasu evropských měst svými edicemi postupně vstoupilo Polsko (1993), Česká republika (1995), Rumunsko (2000), Chorvatsko (2003), Maďarsko (2010) a Ukrajina (2014). Časová sekvence zapojování „postkomunistických“ zemí byla dána konkrétními objektivními i subjektivními okolnostmi, které v nich vládly. Jak to bývá, také uskutečnění atlasových edic muselo čekat na osobnosti, které by se jejich myšlenky chopily, osobním úsilím překonaly existující překážky, ujal se organizace, sestavily kvalifikované autorské kolektivy a uvedly program historických atlasů v život.

V České republice se projektu Historického atlasu měst ujal Historický ústav AV ČR a zaštitila jej ediční rada ve složení Peter Johanek, Eva Semotanová, Lubomír Slezák, František Šmahel a Josef Žemlička. Její složení zaručilo organizační zvládnutí, institucionální podporu, vědeckou kvalitu, mezinárodní perspektivu a návaznost na koncepci atlasů CIHV/ICHT i dlouhodobou kontinuitu vycházející z původních představ Komise pro dějiny středověkých měst. Při

pro srovnávací dějiny měst (IStG) Münster: <https://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/en/portal/staedteatlanten/> (23. 11. 2020). Odkaz na další zdroje viz níže v pozn. 5.

4 Mary D. LOBEL (ed.) – W. H. JOHNS, *Historic Towns – Maps and Plans of towns and cities in the British Isles, with historical commentaries, from earliest times to 1800*. Vol. I, (Oxford) 1969. Svazek zahrnuje 8 britských měst (Banbury, Caernarvon, Glasgow, Gloucester, Hereford, Nottingham, Reading a Salisbury). Jako druhá začala atlas měst vydávat SRN (1973), pak Finsko (1977), Rakousko (1981), Francie (1982), Nizozemí (1982), Dánsko (1983), Švédsko (1983), Irsko (1986), Itálie (1986), Island (1988) a Belgie (1990). V 90. letech se vedle šesti postkomunistických zemí k projektu připojilo též Švýcarsko (1997).

retrospektivním pohledu na čtvrtstoletí práce na Historickém atlasu měst ČR jako „spiritus agens“ projektu vystupuje do popředí Eva Semotanová. Jí po bok se řadí redakční skupina, vznešeněji řečeno tvůrčí tým, do něhož patří Josef Žemlička, Robert Šimůnek, Eva Chodějovská (2006 – 2016) a nověji Aleš Vyskočil. Tento úzký kolektiv – samozřejmě v součinnosti s několika desítkami historiků, archivářů, místních znalců a s technickou podporou kartografů, informatiků i dalších specialistů – autorsky a redakčně zpracoval a vydal dosavadních třicet svazků atlasu. Statisticky vyjádřeno, na každý rok jeho práce připadá v průměru 1,2 vydaných svazků.

Tab. 1

Frekvence vydávání Historického atlasu měst České republiky
(podle vrocení jednotlivých svazků)

Počet vydaných svazků ročně	Rok
0	1997, 2013, 2016, 2018
1	1995, 1999, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2008, 2011, 2015, 2017, 2019
2	1996, 2001, 2007, 2009, 2010, 2012, 2014
3	1998

Zásady a postupy vytváření atlasů měst i možnosti jejich využití jsou na základě zkušeností z jednotlivých zemí diskutovány v mezinárodním měřítku, a to v Pracovní skupině Atlas (Atlas Working Group – AWG) při CIHV/ICHT. Byla založena v roce 1993 v reakci na vznik nových atlasových projektů jako vědecká a metodická platforma pro řešení teoretických i praktických problémů a pro žádoucí unifikaci národních edic. Pracovní setkání, workshopy a další aktivity AWG jsou pravidelnou součástí činnosti CIHV/ICHT i programu jejich každoročních zasedání. O soustavnou a úspěšnou práci skupiny se zasloužili především nástupci iniciátora a prvního předsedy pracovní skupiny Adriaana Verhulsta (1929–2002), dlouholetí spolupředsedové AWG Anngret Simms (do roku 2017) a Ferdinand Oppl. S nimi se na vedení skupiny podílejí Katalin Szende (od roku 2010) a Keith Lilley (od roku 2017).

Především zásluhou členů AWG byla na zasedání v Münsteru v květnu 1995 pravidla tvorby atlasů měst nově formulována a zpřesněna. Inovace se týkala

zejména sjednocení programu a měřítek základních map, které tvoří jádro každého atlasu a mají umožnit komparaci v celoevropském rozsahu. Dotkla se ale též obsahové skladby mapové i textové části atlasů. Přijaté zásady a stanovené parametry historických atlasů evropských měst však nejsou přehnaně svazující a např. sám dlouholetý spolupředseda AWG Ferdinand Oppl je zastáncem zachování určité volnosti a variability při tvorbě atlasů, která by zohledňovala jak reálný stav pramenné základny a dosaženou úroveň vědeckého poznání v různých regionech Evropy, tak velikostní, typologické či kulturní odlišnosti jednotlivých měst. Pozitivní skutečností je účast českých historiků-členů tvůrčího týmu HAM ČR na činnosti AWG (aktuálně jsou členy pracovní skupiny Josef Žemlička a Robert Šimůnek). Je to o to důležitější, že „Historický atlas evropských měst“ dosáhl od devadesátých let skutečně celoevropského rozsahu a je v současné době jedním z nejvýznamnějších mezinárodně koordinovaných projektů na poli historických věd.⁵

Řada tvůrců a vydavatelů národních atlasů měst reagovala na inovovaná pravidla z roku 1995 a také na nástup elektronických médií a na „digitální revoluci“ přelomu 20. a 21. století více či méně významnými úpravami a změnami koncepce svých atlasových edic. Vnější znakem těchto inovací jsou např. změny formátů (rozměrů) a celkové úpravy svazků u některých národních atlasů. Patrný je rovněž přechod od atlasových kompendií, zahrnujících v jedné edici (konvolutu, knize) více měst, k individuálním sešitovým svazkům pro jednotlivá města. Některé národní projekty dospěly k vydávání jednotlivých atlasů měst v multimediální, digitální, elektronické a „on-line“ podobě. Zcela novou etapu pak představuje publikování historických atlasů měst prostřednictvím digitálních „on-line“ mapových portálů.⁶

5 Bez ohledu na to, že návrhy, aby se atlas měst stal skutečným evropským projektem financovaným Evropskou unií, vyzněly zatím naprázdno, podařilo se mezi lety 1969 a 2019 v 19 evropských státech vydat atlasy více než 550 měst. Viz např. Ferdinand OPPL, *Der Europäische Historische Städteatlas: Projekt – Ziele – Leistungen*. In: *Pro civitate Austriae, Neue Folge* 15 (2010), s. 9–20; Winfried EHBRECHT (hg.), *Städteatlanten. Vier Jahrzehnte Atlasarbeit in Europa*. Städteforschung, Reihe A, Bd. 80, Köln-Weimar-Wien 2013; Anngret SIMMS – Howard B. CLARKE (eds.), *Lords and Towns in medieval Europe. The European Historic Towns Atlas project*. Farnham 2015, zde zejm. stať Anngret SIMMS, *The European Historic Town Atlas project: origin and potential*, s. 13–32; Anngret SIMMS – Sarah GEARTY, *The European Historic Towns Atlas project: succes and challenges (with particular reference to the Irish Historic Town Atlas)*. *Urban History* 46, 2019, č. 1, s. 149–162.

6 Na CD-ROM byla v roce 1999 vydána poslední, pátá část atlasu města Bologna v rámci Atlante Storico delle città italiane jako „Atlante storico multimediale“. Irish Historic Towns Atlas připojuje CD/DVD-ROM části k jednotlivým svazkům atlasu od roku 2007 a od roku 2011 disponuje mapovým portálem IHTA Digital. Součástí Deutscher Historischer Städteatlas sv. 4 – Braunschweig (2013) byly 3 on-line moduly, sv. 5 – Dortmund (2017) vyšel se 4 moduly v on-line

V Německu v důsledku nové definice evropských pravidel a následných dalších metodických diskusí byly dvě ze čtyř původních atlasových řad (celoněmecké, porýnské, vestfálské a hesenské) ukončeny a byly založeny odlišně koncipované nové řady: Deutscher Städte Atlas z let 1973–2000 nahradil od roku 2006 Deutscher Historischer Städteatlas a Westfälischer Städteatlas z let 1975–2010 vystřídala od roku 2014 řada Historischer Atlas westfälischer Städte. Nepřerušeně naopak pokračuje Rheinischer Städteatlas, v jehož 21 dílech od roku 1973 do roku 2019 vyšly atlasové svazky 103 měst (z plánovaných 187), stejně jako moderněji koncipovaný Hessischer Städteatlas (s atlasovými svazky 18 měst vydanými v letech 2005–2019).⁷

Ve Francii, kde model historického atlasu měst vytvořili již v roce 1973 Philippe Wolff a Charles Higounet a kde pak mezi lety 1982–2007 vyšlo pod vedením Jean-Bernarda Marquetta 48 svazků atlasu, se od roku 2003 vydali experimentální cestou regionálních subprojektů v novém zmenšeném formátu atlasových svazků. V nich se mají ověřovat nové historicko-geografické metody a možnosti využití moderních kartografických technologií při zpracování atlasů velkých aglomerací i menších a středních měst. Po prvních atlasech měst departementu Pyrénées-Atlantiques z let 2003–2007 byla v roce 2009 jako „region-laboratoř“ zvolena celá Akvitánie – počínaje atlasy velkoměsta Bordeaux (2009) a měst Agen (2017), Pau (2017), Mont-de-Marsan (2018), Périgueux (2018) a Bayonne (2019). Organizátoři atlasu z Univerzity Bordeaux-Montaigne a z Institutu Ausonius plánují v rámci subprojektu i nové zpracování pěti již zastaralých atlasů z osmdesátých let.⁸

Rakouský atlas měst, v jehož jedenácti dílech bylo v letech 1982–2010 v nahodilém pořadí publikováno 63 měst z devíti spolkových zemí a dodatečně roku 2013 ještě město Pöchlarn, důsledně naplnil zásady CIHV/ICHT a AWG. Práce na něm byla završena zřízením internetového portálu Österreichischer

elektronické verzi atd. Nejnověji byl v digitální podobě vydán v Polsku Atlas historyczny miasta Łodzi (2018–2019). Zásady digitální strategie byly na půdě CIHV/ICHT formulovány v roce 2014. Srv. Eva CHODĚJOVSKÁ–Sarah GEARTY – Daniel STRACKE, *The „Digital Turn“ of the European Historic Towns Atlas: comparing solutions for digital atlas production and online presentation*. *Città e storia* 2015, 10 (1), s. 89–121.

7 V roce 2019 byl vydán pilotní svazek další, páté německé atlasové řady: *Brandenburgischer Historischer Städteatlas – Eberswalde*. Kristina HÜBENER – Alexander WALBERG – Jenny WIESE (hgg.), Berlin 2019, 96 s.

8 Ézechiel JEAN-COURRET – Sandrine LAVAUT, *Atlas historique des Villes de France. Les dynamiques d'une collection*. *Revue Histoire Urbaine* 2013, No 37, s. 149–157. Bastien LEFEBVRE, *Atlas Historique des Villes de France. Analyses et réflexions à propos de la chronologie de l'histoire urbaine*. *Revue Histoire urbaine* 2013, No 37, s. 159–181.

Städteatlas online, v němž je v současné době elektronicky zpřístupněno všech 64 svazků atlasu.⁹ Jediněčným a svým rozsahem zcela mimořádným příspěvkem rakouských historických geografů, historiků a archivářů k evropskému projektu je Historický atlas města Vídně (Historischer Atlas von Wien). V letech 1981 – 2015 bylo vydáno 17 svazků atlasu, v kterých byl zpřístupněn a příslušně komentován veškerý dostupný kartografický a obrazový materiál k dějinám Vídně od vzniku města po současnost. Edici doplnilo dalších pět svazků tematicky členěných vědeckých komentářů k mapám a plánům.¹⁰

Ze zemí geograficky, historicky a kulturně blízkých České republice má za sebou úspěšnou vydavatelskou etapu rovněž Historický atlas polských měst (Atlas Historyczny Miast Polskich). Projekt, zahájený v roce 1993 Antoniem Czacharowskim z Univerzity M. Kopernika v Toruni, je přehledně uspořádán zatím do pěti dílů podle historických regionů (I. Královské Prusy a Warmie, II. Kujavsko, III. Mazursko, IV. Slezsko, V. Malopolsko). Zatímco severopolské díly atlasu zajišťuje toruňský Institut historie a archivistiky, vydávání sešitů slezského dílu se ujal vratislavský tým pod vedením Marty Młynarské-Kaletynové a malopolský díl má v péči skupina krakovských historiků vedená Zdzisławem Nogou. Díky této dělbě práce bylo do roku 2018 vydáno 35 atlasových sešitů polských měst. Kromě nich vznikl samostatný dvoudílný Atlas historyczny Warszawy (1999, 2004) a nejnověji digitální atlas města Lodže (2019).¹¹ Autoři polského atlasu postupně vydávají i sešity měst, jejichž svazky, zpracované německými historiky, již zahrnul starší Deutscher Städteatlas.¹²

9 Elektronická adresa mapového portálu ÖSA online je: <http://mapire.eu/oesterreichischer-staedteatlas/> (23. 11. 2020). Seznam tištěných exemplářů rakouského atlasu měst je dostupný na adrese: <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/oesta.html> (23. 11. 2020).

10 Svazek 13 HSW, který zahrnul 20 nejvýznamnějších historických map, plánů a vedut Vídně s vědeckým komentářem, byl vydán formou DVD s funkcemi scroll a zoom. Srv. <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/haw.html#lieferung13> (23. 11. 2020). Mimo základní atlasovou řadu ÖSA byl kromě Vídně v roce 1999 vydán také Historischer Atlas der Stadt Salzburg (1 svazek) – viz: <https://www.stadt-salzburg.at/historischeratlas/> (23. 11. 2020).

11 Atlas historyczny Warszawy, t. 1, Wybrané źródła kartograficzne /1762–1944/, Adam JANKIEWICZ (red.) – Paweł E. WESZPIŃSKI-Marek Witecki, Warszawa 1999; t. 2, Plany zagospodarowania przestrzennego z lat 1916–2002, Jan Maciej CHMIELEWSKI (red.)-Waldemar SIEMIŃSKI-Witold MIESZKOWSKI-Teresa KOTASZEWICZ, Warszawa 2004. Adresa portálu Historického atlasu města Lodže: <https://atlas.ltn.lodz.pl/> (23. 11. 2020).

12 Jedná se o města Kostrzyn n. O. (Küstrin), Kwidzyn (Marienwerder), Opole (Oppeln), Wrocław (Breslau), Żąbkowice Śl. (Frankenstein) a Złotoryja (Goldberg).

Jediným středoevropským státem zastoupeným v CIHV/ICHT a aktivně pracujícím v AWG, který dosud nezahájil vydávání historického atlasu měst, je Slovenská republika.¹³

Tab. 2

Historický atlas evropských měst – celkový přehled (aktualizovaný stav k 31. 12. 2019)¹⁴

Stát	Rok zahájení	Počet vydaných svazků měst	Stát	Rok zahájení	Počet vydaných svazků měst
Velká Británie	1969	13	Island	1988	1
Německo	1973	256	Belgie	1990	5
Finsko	1977	4	Polsko	1993	35 +2(3)**
Rakousko	1981/1982	64 + 1(22) + 1*	Česko	1995	30
Francie	1982	54	Švýcarsko	1997	5
Nizozemí	1982	7	Rumunsko	2000	7
Dánsko	1983	4	Chorvatsko	2003	6
Švédsko	1983	3	Maďarsko	2010	2
Irsko	1986	29	Ukrajina	2014	1
Itálie	1986	32	C e l k e m		558 + 4

* ÖHSA + Wien + Salzburg

** AHMP + Warszawa + Lodž

13 Členem CIHV/ICHT a AWG je Juraj Šedivý (od 2012). Z jeho iniciativy vznikl v roce 2016 projekt *Historický atlas miest Slovenska (Bratislava a Košice)/komplexný pamäťový portál*, na němž s podporou grantu Agentury na podporu výskumu a vývoja (APVV) pracují týmy na Univerzitě Komenského v Bratislavě a na Univerzitě P. J. Šafárika v Košicích. Jiný tým pod vedením Juraje Roháče připravuje od roku 2016 historický atlas města Trnavy.

14 Dle https://www.ria.ie/sites/default/files/european_towns_atlases_updated_april_2019.pdf (23. 11. 2020). Doplněno z webových stránek jednotlivých národních atlasů.

Historický atlas měst České republiky se ve výše nastíněném mezinárodním kontextu a při srovnání s jinými evropskými státy jeví jako jeden z úspěšně se rozvíjejících národních atlasových projektů. Vydávání jednotlivých svazků je od zahájení (1995) až do současnosti relativně plynulé a nejsou v něm proluky delší jednoho roku. Obsahová struktura ani formální úprava svazků nedoznala za celou dobu žádných zlomových změn, spíše lze sledovat trend postupného zdokonalování metody, obohacování obsahu a směřování k propracovanější podobě mapových listů i textových částí. V krátké době po zahájení si HAM ČR vytvořil ustálenou a více méně jednotnou obsahovou strukturu, která zcela odpovídá zásadám CIHV/ ICHT a AWG z roku 1995. Akcentován je transdisciplinární charakter atlasu a vytváření obsahu jeho sešitů se děje jak se zřetelem na základní a komparativní výzkum proměn městské krajiny a procesů urbanizace v prostorové i časové dimenzi, tak se zřetelem na aplikovaný výzkum a možnost využití v oblasti památkové péče a ochrany památek, urbanistického plánování, architektury, rekultivací a programování udržitelného rozvoje městských a příměstských zón atd.¹⁵ Obsahová skladba svazů HAM ČR (mapy 1.–3. vojenského mapování, mapy stabilního katastru a jejich „císařské“ otisky, orientační plány měst, regulační a územní plány od 19. do 21. století, mapy správního členění a situace měst v krajině, svislé letecké snímky a orthomapy) plně umožňuje komparaci se zahraničními atlasovými řadami. Specifickým rysem českého atlasu je snaha o maximální využití dochovaného bohatství obrazové dokumentace v českých, moravských a slezských archivech spočívající v hojném publikování historických vedut, dobových plánů, kreseb a grafických vyobrazení jednotlivých městských objektů či areálů, starých fotografií (často ve srovnání s fotografiemi nynějšího stavu) ad. Je zřejmé, že hlavní redakce i autoři jednotlivých svazků kladou právě na tuto část obsahu hlavní důraz. Podíl jejich vlastního „tvůrčího“ přínosu v podobě retrospektivních rekonstrukčních map – ať už klasických, cele kreslených či vkreslovaných do rastru historických map, nebo moderních ve formě vektorizace, 3D vizualizací a digitálních modelů městské krajiny – není pevně dán. Je proměnlivý v závislosti na subjektivních dispozicích autorů svazků a zřejmě též v závislosti na množství a kvalitě dochovaného autentického pramenného materiálu. Může tak tvořit téměř polovinu mapového

15 Základní programové cíle HAM ČR, pramenné zdroje, pracovní postupy, zásady vytváření a struktury svazků i možnosti využití atlasu jsou zveřejněny na webovém portálu HÚ AV ČR a od roku 2017 též na mapovém portálu HAM ČR: <http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr.ep/> (23. 11. 2020); <http://towns.hiu.cas.cz/> (23. 11. 2020).

obsahu svazku (sv. 19 Praha – Kr. Vinohrady 48,57 %; sv. 29 Nový Bydžov 43,75 %), ale také jeho pouze nepatrnou část (sv. 24 Praha – Smíchov 12,62 %).

O solidním koncepčním ukotvení, dlouhodobé kontinuitě a celkové stabilitě odborného a personálního zajištění českého atlasového projektu svědčí mimo jiné i to, že od vzniku dodnes jej řídí ediční rada v nezměněném složení a že v pozici vědeckého redaktora 25 z celkového počtu 30 svazků se vystřídali pouze členové centrální redakční skupiny Eva Semotanová, Josef Žemlička, Eva Chodějovská a Robert Šimůnek. Jestliže se přesto rozsah a kvalita mapového a obrazového vybavení i doprovodných textů u jednotlivých svazků liší, je to naprosto pochopitelné a logické, neboť výsledná podoba každého svazku závisí na řadě činitelů. Počínaje dochováním pramenů a mírou zpracovanosti dějin jednotlivých měst a konče složením a subjektivními dispozicemi konkrétního autorského kolektivu. Roli hraje postupné získávání zkušeností s tvorbou mapových listů a doprovodných textů, stejně jako rychlý pokrok technologií i vědecké metodologie v historické geografii, kartografii a příbuzných oborech. Nezanedbatelné dopady má rovněž finanční zajištění vydávání atlasu, které je po celou dobu existence projektu závislé na veřejné grantové podpoře (GA ČR, NAKI I, NAKI II, Strategie AV 21), popřípadě na dílčích finančních příspěvcích zainteresovaných měst.¹⁶ Všechny tyto faktory lze vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými svazky, ale též kvantitativní rozdíly mezi skupinami svazků 1–10 (1995–2001), 11–15 (2003–2005), 16–18 (2007–2008), 19–20 (2009–2010), 21–28 (2009–2015) a 29–30 (2017–2019), které jsou patrné při souhrnném pohledu na atlasovou řadu. Odrážejí se v nich jednotlivé vývojové fáze či etapy projektu HAM ČR.¹⁷

16 Stručné údaje o grantové podpoře viz na: <http://towns.hiu.cas.cz/index.php>. Města Chomutov (sv. 16) a Plzeň (sv. 21) vydala své svazky HAM ČR ve vlastní režii. V počáteční fázi projektu se na vydání pěti svazků podílely rovněž další instituce (SOA Litoměřice, VČM Pardubice, JČU Č. Budějovice, UJEP Ústí n. L., ArÚ AV ČR ad.).

17 Výchozím kritériem kvantitativní analýzy HAM ČR může být vývoj počtu mapových listů v jednotlivých svazcích (viz v tabulce 3). Jako další ukazatele lze použít počet zařazených map, počet rekonstrukčních map, počet vyobrazení (vedut, kreseb, fotografií), rozsah textové části ad.

Tab. 3

Historický atlas měst České republiky (stav k roku 2019)

Svazek č.	Město	Rok vydání	Vědecký redaktor	Počet (spolu) autorů	Počet map. listů	Počet vyobrazení	Náklad
1.	Litoměřice	1996	Jan Smetana	5	19	21	1000
2.	Pardubice	1995	Petr Vorel	6	10	13	1000
3.	České Budějovice	1996	Jiří Dvořák, Petr Vorel, Eva Semotanová	7	13	19	1000
4.	Děčín	1998	Hana Slavičková	3	25	31	1000
5.	Hradec Králové	1998	Eva Semotanová, Miroslav Richter	2	20	22	700
6.	Slaný	1998	Eva Semotanová, Josef Žemlička	6	24	23	1000
7.	Tábor	1999	Zdeněk Vybíral	11	24	26	1000
8.	Jihlava	2000	Eva Semotanová	5	28	22	1000
9.	Třebíč	2001	Eva Semotanová, Rudolf Fišer	2	26	40	1000
10.	Telč	2001	Robert Šimůnek	5	26	28	1000
11.	Český Krumlov	2003	Eva Semotanová, Robert Šimůnek	10	36	35	1000
12.	Trutnov	2004	Eva Semotanová, Günter Fiedler	10	36	35	1000
13.	Chrudim	2003	Eva Semotanová, Robert Šimůnek	9	39	32	1000
14.	Praha – Libeň	2006	Eva Semotanová	5	38	100	800
15.	Tišnov	2005	Robert Šimůnek	5	35	27	700

16.	Chomutov	2007	Robert Šimůnek	4	41	33	500
17.	Kladno	2007	Robert Šimůnek	6	45	66	700
18.	Jičín	2008	Eva Chodějovská, Eva Semotanová	13	46	84	700
19.	Praha–Kr. Vinohrady	2010	Eva Semotanová	3	28	47	600
20.	Opava	2009	Eva Semotanová	4	25	30	Neuveden
21.	Plzeň	2009	Robert Šimůnek	14	50	86	350
22.	Kutná Hora	2010	Robert Šimůnek	13	51	72	700
23.	Kadaň	2011	Robert Šimůnek	7	44	71	700
24.	Praha – Smíchov	2013	Eva Chodějovská	8	58	120	600
25.	Mikulov	2012	Robert Šimůnek	10	47	92	700
26.	Most	2014	Robert Šimůnek	19	62	142	Neuveden
27.	Sušice	2014	Robert Šimůnek	4	41	85	Neuveden
28.	Zlín	2015	Eva Chodějovská	18	50	81	600
29.	Nový Bydžov	2017	Robert Šimůnek	14	37	90	Neuveden
30.	Polička	2019	Robert Šimůnek	11	37	101	Neuveden

Obsahová náplň, informační hodnota a úroveň zpracování svazků HAM ČR je srovnatelná s atlasovými díly ostatních evropských států. Názorně a v přímé mezinárodní vizuální komparaci to ukázala výstava a prezentace historických atlasů evropských měst, uspořádaná na přelomu srpna a září 2012 v pražském Clam-Gallasově

paláci. Kvalitu práce tvůrců českého atlasu zde ocenila celá mezinárodní komunita vědeckých badatelů o dějinách měst, neboť výstava se konala při příležitosti konference Evropské asociace městských dějin (EAUH) a na ni navazujícího generálního shromáždění CIHV/ICHT. Současně se ve vile Lanna konalo výroční zasedání členů CIHV/ICHT a jednání pracovní skupiny Atlas (AWG). Praha se tak na řadu dní stala centrem evropské urbánní historie. Konání několika vrcholných setkání jejích představitelů v české metropoli bylo samo o sobě uznáním dosažené vysoké úrovně českého bádání o dějinách měst a znamenalo též definitivní přijetí a včlenění HAM ČR do korpusu Historického atlasu evropských měst.¹⁸ Je na místě připomenout, že tomuto vrcholnému mezinárodnímu uznání předcházela ocenění domácí: v roce 2004 obdržel HAM ČR Cenu ministryně školství, mládeže a tělovýchovy za výzkum a v květnu 2006 získal Cenu Kartografické společnosti ČR v kategorii atlasů, souborů a edic map spojenou s titulem „Mapa roku 2004“.¹⁹

Narozdíl od atlasů řady států (včetně sousedního Německa a Polska) není HAM ČR koncipován na regionálním či zemském principu, nýbrž je od založení vydáván v jednotné celorepublikové řadě. Ta do data napsání této stati zahrnuje dvacet měst českých, šest měst moravských, jedno město slezské a tři městské části hlavního města Prahy, které před rokem 1922 byly samostatnými městy. Atlasová řada není nijak vnitřně členěna ani hierarchizována, takže např. bývalé zemské správní centrum Opava stejně jako velkoměsto Plzeň jsou lineárně zařazeny mezi ostatní města rozličné velikosti i významu. V dostupných zdrojích nelze nalézt žádnou informaci o tom, zda existuje seznam měst, jež budou zahrnuta do atlasu (jako je tomu např. u některých německých či francouzských regionálních projektů), a stejně tak nelze dohledat ani informaci, podle jakého klíče byla a jsou města pro atlasové zpracování vybírána, popřípadě na základě čeho je stanovováno pořadí svazků. Jediným rozpoznatelným kritériem, které spojuje všechna města dosud do HAM ČR zařazená, je kritérium jejich „historického významu“ – tedy to, že dané město v nějakém časovém okamžiku či období svého vývoje historicky vyniklo, získalo na významu, upoutalo pozornost veřejnosti či alespoň specialistů (historiků, historických geografů, historiků umění, urbanistů). Teprve v posledním třiletí dosavadního životního cyklu HAM ČR se objevil prvek klasifikace či

18 K pražským událostem pozdního léta 2012 viz např.: Newsletter of the International Commission for the History of Towns, 34 (2013), s. 1–16.

19 V roce 2014 získala vědecká redaktorka 24. svazku HAM ČR (Praha–Smíchov) Eva Chodějovská Cenu AV ČR pro mladé vědecké pracovníky za vynikající výsledky vědecké práce.

specializace – je vydávána a plánována skupina svazků věnovaných věnným městům českých královen.²⁰ Nabízí se otázka, zda je to vykročení ediční rady a redakce atlasu k nové, ucelenější koncepci atlasové řady, respektive zda a nakolik je vznik této tematické skupiny svazků vyvolán spíše jen stávajícími podmínkami financování projektu prostřednictvím grantů, jimž se ediční strategie musí podřídit.

At tak či onak, podstatné je, že vydávání HAM ČR nadále pokračuje nepřetržitě a (téměř) pravidelně.²¹ Přestože počet a spektrum již vydaných svazků představuje velmi reprezentativní vzorek pro jakoukoli vnitřní či mezinárodní (evropskou) komparaci a přesto, že vnějšímu posuzovateli nepřisluší odhadovat možnosti ani budoucí záměry vydavatelů, nelze se vyhnout otázkám, které se týkají dalšího programu a směřování českého atlasu měst. Lze stanovit jeho konečný cíl? Co by se mělo v nejbližší době stát jeho prioritou? Je vhodnější jít cestou vnitřního zkvalitňování a modernizace mapového i ostatního obsahu nových svazků, věnovaných historicky významným městům (včetně případných reedic některých svazků zastaralých a méně dokonalých), nebo se má dát přednost „rutinnímu“ a maximálně standardizovanému historicko-geografickému zpracování co největšího počtu měst v zájmu co nejuplněnějšího „pokrytí“ urbanizované části území státu? Obě naznačené varianty si zaslouží, aby byly kriticky posouzeny a podle možností realizovány, i když obě mění atlasové dílo téměř v „nekonečný příběh“. Na jeho zatím velmi vzdáleném konci mohou být dvě mety:

1. Komplexní zpracování atlasových konvolutů kvalifikovaně vybraného a přesně definovaného souboru historicky důležitých měst, velkoměst, městských aglomerací a urbanizovaných zón v čele s hlavním městem Prahou a moravskou metropolí Brnem.

2. Zpracování atlasů všech sídel v českých zemích, která mají (či v minulosti měla) statut města a plnila či plní městské střediskové funkce (tzn. byla tržními či průmyslovými centry, sídly patrimonií, krajů, politických či soudních okresů atd.).

20 Vedle Hradce Králové, jehož svazek (č. 5) byl vydán již roku 1998, a Nového Bydžova (sv. 29, 2017) jsou v rámci projektu NAKI II č. DG 18P02OVV015 (Věnná města českých královen...) na léta 2018–2022 proponovány svazky Políčka (vydána jako sv. 30, 2019), Jaroměř, Dvůr Králové a Vysoké Mýto.

21 Nabízí se tu srovnání s ediční řadou komerčního Nakladatelství Lidové noviny Dějiny českých, moravských a slezských měst, jež je vydávána od roku 2000 a dosáhla doposud 23 svazků. Její vydavatelská frekvence je (do roku 2018) obdobná jako u HAM ČR. Koncepce a struktura jednotlivých svazků je však volnější a méně vyrovnaná, což spolu se silnou tendencí k popularizaci snižuje poznávací a vědeckou hodnotu této řady. Je nicméně třeba mít na zřeteli, že zatímco HAM nemá v České republice rovnocennou konkurenci, NLN je jen jedním, byť nejvýznamnějším, z mnoha vydavatelů knižních dějin měst. Produkce ostatních vydavatelů, převážně lokálních a regionálních, je sice velmi proměnlivé kvality, avšak v součtu několikanásobně převyšuje produkci NLN.

V rámci obou těchto cílů je speciálním úkolem vytvoření historického atlasu Prahy. Tvůrčí tým a redakce HAM ČR mu věnuje pozornost již od zrodu atlasového projektu.²² Počínaje rokem 2006 vyšel postupně historický atlas bývalých samostatných měst Libně, Královských Vinohrad (2010) a Smíchova (2013). Ohlášena je příprava svazku obce-městské čtvrti Holešovice. Příklad monumentálního Historického atlasu Vídně nicméně ukazuje, že vydání svazků bývalých samostatných předměstských měst (obcí) metropole je tou jednodušší částí vědecky a metodologicky nesmírně složitého a náročného zadání.²³ Jeho dalším krokem by mělo být atlasové zpracování „města v hradbách“, což ovšem v pražských podmínkách znamená vypořádat se s problematikou středověké a raně novověké existence čtyř samostatných pražských měst a poté s vývojem spojeného hlavního města Prahy (1784–1921).

Nejkomplikovanější však bude historicko-geografické uchopení a kartografické ztvárnění přerodu pražské městské a příměstské krajiny počínaje vyvrcholením procesů industrializace a urbanizace dlouhého 19. století, přes vytvoření, urbanistické plánování a výstavbu Velké Prahy (1922–1938), až po prostorové dopady a důsledky tzv. socialistické industrializace a budovatelského úsilí po roce 1948, vrcholícího výstavbou panelových velkosídlí (1957–1990). Čas ukáže, zda historický atlas Prahy, ať už bude publikován v jakékoli podobě, vytvoří ještě nynější redakční kolektiv a zda to bude on, nebo již tým nových specialistů, kdo atlasové dílo uzavře poslední kapitolou ze současných dějin města – kapitolou o „periferizaci“ centrálních čtvrtí a o transformaci pražské sídelní aglomerace v beztvárovou suburbánní „sídelní kaši“ (urban sprawl).²⁴

Je možné a dosti reálné, že „nekonečný příběh“ pražského i celočeského atlasu měst výrazně zkrátí výše již zmíněný pokrok digitálních a elektronických technologií a s ním svázaná postupující proměna metodologie a metod jak klasické historiografie, tak historické geografie. I když ani zdánlivě téměř neomezené možnosti moderní techniky nesejmou z tvůrců atlasových edic náročné břemeno rozsáhlé heuristiky a zejména nenahradí nezbytný rozhodující podíl invenčního a koncepčního myšlení, mohou některé pracovní procesy značně usnadnit

22 Viz samostatnou záložku Praha na Mapovém portálu HAM ČR: <http://towns.hiu.cas.cz/praha.php> (23. 11. 2020).

23 Viz výše a srv. <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/haw.html> (23. 11. 2020).

24 Badatelský a autorský tým Evy Semotanové si vytvořil v řadě ohledů zajímavý odrazový můstek k pražskému atlasu v podobě popularizační publikace na rozhraní mezi přehledem dějin, encyklopedií dějepisných zajímavostí a historickým atlasem: Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Praha. Krajiny města*. [Ottův historický atlas], Praha 2016.

a zrychlit. Mohou rovněž významně rozšířit škálu možností geografického či kartografického zobrazení a rekonstruování historické reality. A v neposlední řadě mohou přispět k řešení problému rostoucích finančních nákladů na vydávání tištěných svazků atlasu. Je proto nutné nanejvýš vážně počítat s variantou, že budoucnost historických atlasů spočívá právě v elektronických internetových mapových portálech. Vzhledem k objemu pracovních úkolů a tváří v tvář časové ohraničenosti aktivního života vědeckých badatelů a autorů atlasových děl je to varianta, která již dnes umožňuje stanovit alespoň některé dohledné mezníky a cíle, tedy varianta optimistická.

Stručná bilance výsledků čtvrtstoleté práce na realizaci Historického atlasu měst České republiky dává oprávnění tvrdit, že zakladatelská generace tvůrců tohoto velkorysého projektu splnila úkol, jehož se ujala, více než se ctí. Vydaných třicet svazků HAM ČR představuje bezesporu jeden z nejvýznamnějších, ale také organizačně nejnáročnějších počínů české historické geografie. Skutečnost, že ediční řada atlasu měst dokázala udržet kontinuitu i dynamiku po celou dobu svého trvání, je zavazující pro budoucnost, neboť nelze ztratit se zřetele, že jde o otevřený, stále probíhající a perspektivní vědecký program, jehož větší část zbývá teprve vykonat. Odpovědnost za pokračování HAM ČR je o to vyšší, že se jedná o jeden z nemnoha vědeckých projektů na poli společenských věd, který je dlouhodobě celoevropsky koordinován a má skutečný a nezpochybnitelný nadnárodní dosah. Je potěšitelné uzavřít jubilejní ohlédnutí konstatováním, že Historický atlas měst České republiky je plnohodnotnou a rovnocennou součástí Historického atlasu evropských měst, jedinečného mezinárodního kolektivního díla, které narůstá a rozvíjí se již déle než padesát let.

Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 Years of Work, 30 Volumes Issued. (Looking back and Thinking about the Double Jubilee)

VÁCLAV LEDVINKA

In 2019, the Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic (Czech acronym: HAM ČR) reached its thirtieth volume. This volume devoted to the town of Polička was issued precisely 25 years after the Czech Republic was included among the states that had joined the pan-European project of historical atlases of towns, initiated by the International Commission for the History of Towns in 1968. This was made possible by a change in the political conditions after 1989, and previous efforts for international cooperation in the field of urban history and for the publication of an atlas of cities had no chance of success in the conditions of the totalitarian regime. Since the establishment of the atlas series in 1995, the issuance of HAM ČR has been guided by the editorial board in its unchanged composition (Peter Johánek, Eva Semotanová, Lubomír Slezák, František Šmahel, Josef Žemlička) and the editorial staff group has been just as stable headed by Eva Semotanová. The members of the editorial staff group Josef Žemlička and Robert Šimůnek are also members of the Atlas Working Group (AWG) at the CIHV/ICHT, which ensures the compatibility of the Czech atlas series with the pan-European project. The continuity and dynamics of the publishing (at least one volume of the atlas is published each year) means HAM ČR is in the group of successfully implemented national atlas programmes. This is proved by an overview of published volumes (see Table 2 in the text) as well as a brief comparison with the programmes of the town atlases in Germany, France, Austria or Poland. In 2012, the HAM ČR received international recognition at the conference of the European Association of Urban History (EAUH) and at the simultaneously held General Assembly of the CIHV/ICHT in Prague. The accompanying exhibition of the atlas works then enabled a direct visual comparison of the town atlases from more than a dozen European countries. However, thirty published volumes of HAM ČR (for their overview, see Table 3 in the text), made cartographic, geographical and iconographic sources accessible only for a small part of historically important cities in the Czech lands. The editors of the atlas series face a conceptually, methodologically and technically demanding task of making available the source files of dozens of

other municipalities, including the capital city of Prague, the Moravian provincial cities of Brno and Olomouc, the city and industrial centre of Ostrava and many others. Making the most efficient use of the possibilities of modern digital and electronic technologies and publishing atlas works via internet map portals seems to be a viable way to master this task. However, not even the almost limitless possibilities of modern technology will relieve the archivists, historians and historical geographers of the burden of demanding heuristics and nor will it replace the necessary fundamental share of their inventive and conceptual thinking.

Translation by Sean Miller

RECENZE

Jiří CHALUPA

Dějiny Španělska

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 748 s., ISBN 978-80-7422-525-3.

Španělsko je v mnoha směrech paradoxní a fascinující zemí. Reconquista, zápas nejen s islámem o ovládnutí a sjednocení Pyrenejského poloostrova, završený symbolicky k počátku nového věku roku 1492, se v ozvěnách stále vrací v separatismu španělských regionů. Z koloniálního impéria, vládnoucího mořím světa 16. a 17. století, se Španělské království postupně propadalo na politickou, společenskou i hospodářskou periferii. Do jaké míry je na této trajektorii bodem obratu konec Frankovy diktatury a následný „návrat do Evropy“, ukáže teprve budoucnost. Španělsko má stále potenciál vstupovat do „velkých dějin“ přesahujících jeho prostor a odkrývat, jak zápasy za ideály narážejí na pragmatickou realitu fungování mezinárodních vztahů. Ve 20. století to ukázala španělská občanská válka,¹ na začátku století následujícího pak vyhocení otázky nezávislosti regionu Katalánsko.² Koloniální historie učinila ze španělského kulturního a jazykového dědictví globální jev, nejsilněji v Latinské Americe, částečně také na dalších kontinentech.

V českém prostředí existuje – vzhledem ke geografické vzdálenosti až překvapivě bohatá – tradice česko-španělských vztahů. Přehledná monografie na toto téma, po níž už před půlstoletím hlasitě volal doyen českých historiků Josef Polišenský, ovšem stále chybí. Téma vzájemných vazeb je pro recenzovanou publikaci klíčové, a to nejen samostatnou kapitolou *Stručný nástin česko-španělských vztahů* (s. 620-638), nýbrž laděním celé knihy. Autor se již v úvodu hlásí k tezi, že každá současnost si vytváří svoji vlastní minulost. Protože „je pro další vývoj interpretace dějin mnohdy důležitější než dějiny samy, považují za nezbytné ukázat, nakolik jsou dějiny vlastně ‚vyráběny‘ pozdějšími vykladači, jejichž konstrukty, nezřídka vysoce manipulativní, často mívají daleko větší vliv a setrvačnost než víceméně suché konstatování, co se zrovna odehrálo“ (s. 8). „Jinými – poctivými – slovy řečeno, obsahem této knihy ve skutečnosti nejsou ani samotné dějiny Španělska, jako spíše subjektivní pohled jednoho českého hispanisty s dvacetiletou praxí na ně“ (s. 10).

1 K tomuto tématu a interakci s českým prostředím srov. nejnověji: Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol., *Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka. Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Praha 2018.

2 Srovnej: *Nezávislé Katalánsko? EU, Spojené státy i Česko se postavily za vládu v Madridu*, <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2286727-nezavisle-katalansko-eu-spojene-staty-i-cesko-se-postavily-za-vladu-v-madridu> (22. 8. 2020); *Katalánsko vyostřilo spory mezi Vlámý a Valony v Belgii*, <https://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/clanek/katalansko-vyostriilo-spory-mezi-vlamy-a-valony-v-belgii-40050097> (22. 8. 2020).

Chalupova zkušenost se Španělskem je úctyhodně širokospektrální. Svou disertační práci o pádu frankistického režimu připravoval na univerzitě v Salamance. Dějinám této země věnoval řadu dalších publikací, studií, článků, je však také hlavním autorem Španělsko-českého a česko-španělského slovníku.³ Toto ukotvení přidává jeho Dějinám Španělska působivou novou kvalitu oproti konzervativně laděným španělským dějinám, jež vyšly ve stejné řadě Nakladatelství Lidové noviny o téměř dvacet let dříve (doplňené vydání roku 2007). Jednalo se ovšem z velké části o překlad díla pro španělské publikum ze šedesátých let 20. století.⁴ Už vzájemné srovnání struktury obou knih naznačuje dynamický posun směrem k interpretační otevřenosti a nadhledu, kde se (poučená) „nešpanělskost“ českého autora aktuálních dějin stává předností. Jiří Chalupa například připojil podkapitulu o geografických a klimatických podmínkách a jejich vlivu na dějiny země, samostatná kapitola patří „Germánskému intermezzu“ – Vizigótům, včetně vlivu germánských termínů na dnešní španělštinu (zvl. s. 65). Starší kniha od španělských autorů si v případě Vizigótů vystačila s daleko stručnější zmínkou v rámci pozdní Římské říše zjednodušeně charakterizované celkovým úpadkem. Za zmínku stojí i kvalitativní posun v dodatcích na konci knihy, vybranou literaturu připojenou k překladové publikaci nyní vystřídala strukturovaná bibliografie knih o španělských dějinách.

Co se týká periodizace španělských dějin, drží se autor zavedeného pojetí, opřené o civilizační celky (římská Hispánie, Al-Andalus), vládu panovnických dynastií (Habsburkové, Bourboni), významné politicko-sociální periody (druhá republika, občanská válka). V rámci tradičního rozdělení ale upozorňuje na fenomény a procesy, které se mu vymykají. Nabízí přitom břitké komentáře a variace pohledů na tu kterou věc s vědomím, že řada dnešních čtenářů, uvyklých ověřování informací z několika běžně si protirečících zdrojů, by klasicky pojaté vyprávění o jedné jediné verzi historie již právem považovala za nedostatečné.

Jak autor pracuje s jednotlivými tématy? Podívejme se na trojici příkladů. Složitost reconquisty dokládá postava El Cida, válečníka z 11. století, který střídavě bojoval s muslimy i křesťany. V pozdějších interpretacích se ovšem proměnil v legendárního hrdinu boje za křesťanskou víru a zakladatele španělské identity. „Tehdejší španělské dějiny nelze pochopit, zůstaneme-li v zajetí tradiční legendistické historiografie vyprávějící manichejské příběhy o věčném boji mezi křížem a půlměsícem. Křesťanští bojovníci v muslimských službách ve skutečnosti nebojovali jenom proti jiným muslimským taifám, ale mnohdy také proti křesťanským královstvím na severu. Tradiční příběh o bílé a černé, tak milý mnohým historikům 19. století, ale třeba také Frankovi a jeho nejrůznějším kulturním posluhovačům, tady nekompromisně naráží na realitu“ (s. 86n.).

Pojmem, který děsil dokonce i české osvícence 18. století, byla španělská inkvizice. Po dlouhých přípravách zahájila tzv. moderní inkvizice – vybudovaná po vzoru středověkých inkvizičních tribunálů – svoji činnost v Seville roku 1480. Vysloužila si

3 Jiří CHALUPA, *Španělsko-český, česko-španělský slovník. Diccionario español-checo, checo-español*, Praha 2008.

4 Antonio Ubieto ARTETA a kol., *Dějiny Španělska*, Praha 1995.

označení „první příklad totalitární organizace v moderních dějinách“ (s. 174). Inkviziční aparát, původně sloužící k odhalování falešných konvertitů mezi muslimy a židy, vedených rostoucí náboženskou nesnášenlivostí k přijetí katolické víry, přežil hluboko do 19. století. „Inkvizice ale rovněž kontinuálně rozšiřovala svůj akční rádius [...], posléze se začala věnovat dohledu nad myšlením a chováním všech obyvatel Španělska bez rozdílu. [...] V 18. století se inkviziční tribunály transformovaly do podoby jakési politické policie a stíhaly vše potenciálně bezbožné a tudíž nebezpečné, co přicházelo z vnějšího světa“ (s. 175).

Posledním příkladem budíž Francisco Franco a historikova práce s postavou španělského diktátora 20. století. „Je příznačné, že ani jednou za 37 let *Caudillovy* vlády nezasedla do ministerského křesla žena. Frankovo Španělsko bylo machistickou zemí, kde o všem důležitém rozhodovali muži, a na tom se během dvou generací diktatury nic nezmění“ (s. 496). Frankovu éru autor charakterizuje jako speciální mix fašismu a katolictví. „Modré košile a fašistický pozdrav zdviženou paží, vojenské přehlídky, pochodňové pochody, pompézní vzpomínkové akce na počest padlých spolubojovníků; a na druhé straně záplava církevních aktivit, procesí, poutí, polní mše, žehnání uniformám i zbraním. Jako by se vracelo středověké Španělsko, kde symbióza mezi bojovníky *reconquisty* a církví byla takřka dokonalá“ (s. 497). Dopady masivní diskreditace katolické církve nezmizely dodnes, po více než čtyřiceti letech od návratu k demokracii.

Máme-li hovořit o případných nedostatcích knihy, jsou zpravidla spojeny s pevně daným formátem několikasetstránkových dějin států, kde se očekávají „velká vyprávění“ politických dějin a válečných konfliktů. Subtilnější záležitosti typu kultura, umění či každodenní život různých společenských vrstev zůstávají v této konkurenci a úzce vymezeném prostoru maximálně „nadstavbou“, snad s výjimkou období, v nichž patří dochované umělecké či řemeslné artefakty ke klíčovým historickým pramenům a/nebo kdy kultura s uměním představovaly významné nástroje politiky a moci. Jak se s určeným zadáním vyrovnal autor? V případě španělské kultury 20. století mj. vysvětlení: „O světoznámých výtvarnících typu Pabla Picassa, Salvadora Dalího či Joana Miróa vyprávět nebudeme, protože okomentovat je velestručným slovníkovým heslem by bylo urážlivé a na detailnější komentář bohužel nemáme prostor. Upozorníme jenom na fakt, že právě tihle tři velikáni světového umění naprosto přesvědčivě dokázali svým životem i dílem, jak falešná byla Frankova slova o tom, že typický Španěl je konformistický ultrakonzervatívec a ultratradicionalista, který se bojí světa, nových myšlenek a experimentů s neznámým“ (s. 551).

Jiří Chalupa se Dějinami Španělska vyrovnal s obtížným tradičním formátem historické syntézy s poučeným nadhledem. Napsal je s vědomím, že v postmoderních časech sotva obstojí pouhé pozitivistické výčty dat, událostí a postav. Výsledkem je čtivá kniha, která prozrazuje mnohé o Španělsku, leccos o východiscích naší doby, z nichž se díváme do minulosti, i o nás samotných.

Sixtus Bolom-Kotari

Vztahy českého prostředí k balkánskému regionu, či regionu jihovýchodní Evropy, jsou tradičně pro českou historickou balkanistiku významnou, pokud ne nejvýznamnější badatelskou oblastí. Toto své výzkumné pole pokrývá velkým množstvím dílčích prací, studií i monografií. Po dlouhou dobu však jedinou souhrnnou monografií či syntézou v této oblasti byla kniha *Češi a Jihoslované v minulosti* vydaná autorským kolektivem pod vedením Václava Žáčka v dávném roce 1975.¹ Tato práce sledovala vztahy Čechů s národy a s prostorem tehdejší Jugoslávie obecně, zatímco ostatní oblasti jihovýchodní Evropy ponechávala pochopitelně stranou. Vztahy s Bulharskem či Rumunskem byly českými historiky do této doby pojednávány jen samostatně, zatímco kontakty s ostatními, zejména neslovanskými zeměmi a národy stály poněkud mimo badatelský zájem. Jednostranná koncentrace na jihoslovanský areál (ať již s Bulharskem či bez něj) a do menší míry též na Rumunsko jako spojence v meziválečné době a v rámci tzv. socialistického společenství, byla v té době logická. Český zájem se od 19. století koncentroval zejména vůči slovanským oblastem. Postoje a kontakty s Albánci, s Řeky nebo i s Turky měly odlišný charakter a nebyly odrazem širokého společenského zájmu o jazykově a etnicky spřízněné jihoslovanské „bratrské“ národy.

Po pětaticetileté pauze se teprve v roce 2010 objevila další souborná monografie, za níž stál kolektiv českých balkanistů v čele s Ladislavem Hladkým.² Zcela nově si však

- 1 Václav ŽÁČEK a kol., *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*, Praha 1975; starší prací postihujícími (mimo jiné) i řadu témat vztahů Čechů s jihoslovanskými národy (a s Rumunem) je publikace vydaná redakcí Viléma MATHESIA v roce 1940, *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Viz její novodobé vydání: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, I–II, Praha 1998–1999.
- 2 Základem publikace byla slovníková hesla pro *Akademickou encyklopedii českých dějin*, II–III, ed. Jaroslav PÁNEK, Praha 2011–2012. Recenzované kolektivní monografii předcházela syntetická zpracování dějin vztahů v jednotlivých svazcích v rámci edice *Dějiny států* (Nakladatelství Lidové noviny). V řadě případů příslušné kapitoly dějin balkánských zemí shrnovaly aktuální badatelské poznatky a přinášely kromě faktografického přehledu i cenný výklad daný vývojem badatelské perspektivy, která se samozřejmě oproti 70. letům měnila. Viz Růžena DOSTÁLOVÁ – Pavel HRADEČNÝ, *Nástin česko-řeckých vztahů*, in: P. Hradečný et al., *Dějiny Řecka*, Praha 1998, s. 639–668; Jan RYCHLÍK, *Nástin česko-slovensko-bulharských vztahů*, in: J. Rychlík, *Dějiny Bulharska*, Praha 2000, s. 380–398; Miroslav TEJCHMAN, *Nástin česko-rumunských vztahů*, in: Kurt W. Treptow, *Dějiny Rumunska*, Praha 2000, s. 397–431; Jan RYCHLÍK, *Makedonská otázka v české a slovenské politice 20. století*, in: J. Rychlík – M. Kouba, *Dějiny Makedonie*, Praha 2003, s. 273–282; Tomáš CHROBÁK, *Češi a Srbsko*, in: Jan Pelikán et al., *Dějiny Srbska*, Praha 2005, s. 581–596; Milan PERENČEVIĆ, *Česko-chorvatské vztahy; Češi v Chorvatsku, Chorvaté v českých zemích*, in: J. Rychlík – M. Perenčević, *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007, s. 403–427; Ladislav HLADKÝ (s použitím materiálu Pavla Hradečného), *Česko-albánské vztahy v minulosti a dnes*, in: Pavel Hradečný – Ladislav Hladký et al., *Dějiny Albánie*, Praha 2008, s. 634–640. Mezi českým a anglickým vydáním recenzované knihy vyšly v této edici ještě následující kapitoly z dějin

tito autoři předsevzali pojmut vztahy Čechů a českých zemí k prostoru jihovýchodní Evropy celkově a kromě slovanských národů a zemí do práce zařadili i kapitoly věnující se Rumunsku, Albánii, Řecku, Turecku, ale také Kosovu, Moldávii či Kypru. Tento přístup bezesporu odrážel posun, který v uplynulých několika desetiletích zaznamenala česká veřejnost ve vnímání balkánského regionu. Slovanská příbuznost je minimálně od počátku 90. let vnímána jako méně určující. S válečnými konflikty, ale také dalšími krizovými jevy po rozpadu socialistických systémů a geopolitického rozdělení této části Evropy, se v české společnosti chápe Balkán/jihovýchodní Evropa jako specifický, a přes hluboké vnitřní rozdíly víceméně kulturně, historicky a civilizačně sourodý region. Spory o to, kde končí Balkán a kde začíná střední Evropa, pak jsou v českém prostředí překlenuty užíváním méně hodnotově zabarveného pojmu jihovýchodní Evropa. Do ní může vzhledem k příslušnosti ke skupině jihoslovanských jazyků a sdílené minulosti v rámci Jugoslávie patřit i alpské Slovinsko. Podobně je tomu i u dalších regionů se středoevropskou vazbou, kulturně a geograficky rozmanitého Chorvatska, nebo Vojvodiny či Sedmihradská.

Monografie souhrnně prezentovala jak poznatky, které shromáždily starší generace českých balkanistů, tak ty, jichž bylo dosaženo v relativně nedávné době. Jistým způsobem se také do jednotlivých kapitol promítla změna perspektivy a akcentu na určitá témata. Kapitoly mimoto reflektovaly nově prohloubenou faktografiu a témata zcela nová, která se pochopitelně týkala spíše nedávného vývoje ve 20. století, zvláště pak v jeho druhé polovině. Autory kapitol členěných podle jednotlivých národů a aktuálně existujících států (výjimku v tomto přístupu představovala jen kapitola o vztazích Československa s Jugoslávií) byli samotní autoři nedávných specializovaných výzkumů.

Česká historická balkanistika se navzdory své dlouhé tradici teprve v posledních letech začala výrazněji dostávat za hranice českého akademického prostředí. Až donedávna byly poznatky českých badatelů publikovány v zahraničí v zásadě pouze výjimečně. Jen několik málo autorů pravidelně publikovalo v zahraničních časopisech a mohlo tak seznámit mezinárodní veřejnost se svými výzkumy. Monografie začaly být v překladu vydávány až v posledním desetiletí, přičemž řada velmi důležitých prací, která by si kvůli své nesporné relevanci zasloužila dostat se k zahraničnímu čtenáři, na překlad stále čeká. Je proto velmi případné, aby se mezinárodní odborná veřejnost seznámila s výsledky českého výzkumu i v souborné formě. Rozhodnutí přeložit a vydat v zahraničí práci Hladkého kolektivu bylo vedeno jistě úvahou jdoucí v tomto směru.

V mezinárodní balkanistice jsou v současné době témata spojená s kulturní výměnou, transferem vědění, migracemi či utvářením stereotypů ve středu pozornosti. Působení českého elementu na Balkáně, a na druhé straně reprezentace Balkánu v českém prostředí či zpětné ovlivňování, jsou bezesporu témata, která by našla v mezinárodní debatě své místo a zaujala pozornost. Oproti západoevropskému či i německojazyčnému kulturnímu imperialismu, který majoritně nahlížel na Balkán svrchu jako na sféru vlivu či na prostor pro

vztahů: Petr KUČERA, *Češi a Turci v dějinách a dnes*, in: Klaus Keiser – Christoph K. Neumann, *Dějiny Turecka*, Praha 2010, s. 234–248; Ladislav HLADKÝ, *Historie česko-slovinských vztahů*, in: J. Rychlík et al., *Dějiny Slovinska*, Praha 2011, s. 333–356; František ŠÍSTEK, *Česko-černo-horské vztahy*, in: F. Šístek, *Dějiny Černé Hory*, Praha 2017, s. 520–536.

kulturní a civilizační misi, měl český přístup k tomuto regionu v mnohém odlišnou povahu. Vedle přebírání negativních stereotypů a pohledů určených přesvědčením o vlastní civilizační nadřazenosti, působil výrazně v českém prostředí v 19. a 20. století také motiv obdivu a hledání vzoru hodného k následování. Těžko bychom také českou ekonomickou aktivitu v regionu vykládali jako snahu o jeho hospodářské ovládnutí a jednostrannou exploataci. Navzdory sebestylizaci Čechů vůči balkánským partnerům jako pokročilejší a vyspělejší společnosti, která může ostatním být v mnoha ohledech učitelem, neopouštělo zpravidla české prostředí vědomí o vlastním periferním postavení vůči mocnějším zemím a v menších balkánských státech a národech tak vidělo především spojence pro společné úsilí o rovnoprávnost a společenský i hospodářský pokrok. Tento typ přístupu k jihovýchodní Evropě a k Balkánu je proto pro mezinárodní debatu velmi přínosný a stojí určitě za to, aby se s jeho výzkumem zahraniční vědecká veřejnost seznámila. Zahraničnímu zájemci o téma česko-balkánských vztahů na jednom místě kniha prezentuje nejen soubor nejdůležitějších faktografických údajů, koncipovaný do přehledně strukturované chronologické výkladové linie, ale také dosti detailní bibliografické informace o převážně českých balkanistických pracích, které tak dostávají šanci vstoupit v zahraničí do širšího povědomí.

Jestli však recenzovaná práce může mezinárodní odbornou obec zaujmout, je ovšem otázkou. Její encyklopedické pojetí je dosti tradiční svou strukturou, rámcovým výkladem i koncentrací na faktografický přehled. Dílu schází formulace badatelských otázek, které by se vztahovaly k obecnějším problémům sledovaným v rámci mezinárodního balkanistického bádání. Úvod a závěr rámuující práci jsou snad adekvátní pro české publikum, které rozumí tomu, že syntetické zpracování jednoho z důležitých zaměření české historické vědy je potřebné. Porozumí však úmyslům autorů zahraniční čtenář? Nebylo na místě pokusit se jej přesvědčit, že téma vztahů Čechů k balkánským zemím s sebou nese kromě nepřehledného množství blíže nevysvětlených jmen politiků, spisovatelů a překladatelů důležité podněty pro obecné otázky vztahu Balkánu a jeho obyvatel k ostatnímu světu? Odpověď na tyto pochybnosti snad dají hodnocení zahraničních recenzentů.

Akceptujme však zvolený žánr a nevyčítejme knize to, čím není. Přijměme tedy předpoklad, že například Moldavan či obyvatel Kosova má příležitost se z příslušné kapitoly poučit o vztazích České republiky a českého národa ke své zemi, stejně jako Slovinci, Chorvaté, Srbové a další obyvatelé jihovýchodní Evropy, a to každý prostřednictvím zvláštní kapitoly věnované svému národu či státnímu teritoriu.

Výchozí parametr pro zpracování recenzované knihy vycházel z encyklopedických hesel. Proto zahrnoval i vztahy ve starších obdobích, přestože až do 19. století byly vesměs nahodilé a redukovaly se na působení několika jednotlivců či na válečná tažení (pomineme-li zájem o antické Řecko nebo o Osmanskou říši). Autoři, všichni specialisté na dějiny 19. a 20. století, sice vysvětlují v úvodu, že si jsou vědomi odlišné povahy vztahů v předmoderní době i specifik předmoderních národů. Přesto se však výklad většinou nezbaví primordialistického přístupu, který, obávám se, bude v mezinárodním prostředí působit poněkud archaicky. Odvádí tak mimo jiné pozornost právě od fenoménu, který je na vztazích Čechů k Balkánu badatelsky nejpodnětější, a který navzdory letným kontaktům v hlubší minulosti vzniká teprve s moderní érou.

Autoři deklarují, že volili při zpracování svých kapitol jednotný postup, nicméně v každé kapitole se nakonec odráží i osobní přístup, důraz na témata, jakož i vlastní interpretace každého jednotlivého autora. Kapitoly jsou tak v mnohém různé. Pochopitelně více materiálu, a proto informačně bohatší, jsou zvláště ty z nich, které sledují skutečně intenzivně probíhající kulturní výměnu, politickou spolupráci, obousměrnou migraci i oboustranný zájem. Intenzivnější a tím i hutnější jsou proto kapitoly o vztazích se Slovinci, Chorvaty, Srby či Bulhary, ale také o bosensko-českých vztazích, které mapují mnohostranné působení Čechů v této bývalé osmanské provincii v období rakousko-uherské vlády. Velmi zajímavou a nad rámec pouhého popisu výrazně vystupující je kapitola Františka Šístka o vztazích Čechů k Černé Hoře v 19. a na začátku 20. století. Pochopitelně již méně materiálu měli k dispozici autoři kapitol o vztazích s neslovanskými Rumuny nebo Albánci. Kapitola Pavla Hradečného a Konstantinose Tsivose o vztazích s Řeckem svědčí o specifickém postavení řecké, zejména antické kultury, což ovšem spadá spíše do sféry obecného zájmu o antické dějiny Řecka v evropském kulturním okruhu, jehož byla česká společnost samozřejmě součástí. Konkrétní obsah tyto vztahy nabývají teprve během 20. století, a to zejména v souvislosti s postojí Československa a KSČ k řecké občanské válce a vzhledem k přijetí několikatisícové uprchlické komunity z této země. Zcela specifickou je také kapitola Petra Kučery o česko-tureckých vztazích, která z velké části pojednává o „obrazu Turka“ v české společnosti od raného novověku po 19. století a jen velmi málo se tak týká skutečných kontaktů Čechů se světem osmanské říše nebo moderního Turecka.

Kapitoly se od sebe liší také v závislosti na tom, jak která oblast vztahů byla historiografií dosud zpracována. Dosvědčuje tak, že vztahy se slovanskými zeměmi výzkum zatím postihoval nejdůkladněji, a to nejenom v období před rokem 1989, ale také po něm. Svou roli přitom zřejmě nehraje již slovanský sentiment, který je v posledních desetiletích opuštěn či značně upozaděn, ale jazyková blízkost a tím i dostupnost pramenů a literatury pro českého badatele. Samozřejmě také český historik v bohatých vztazích s jihoslovanskými zeměmi nachází stále nová, originální témata mnohem spíše, než v případě Rumunska, Řecka nebo Albánie.

Kapitoly lapidárně ukazují, čeho bylo v české historické balkanistice v posledních desetiletích dosaženo. Pro období 90. let byl například příznačný intenzivní zájem českých badatelů o působení krajanů v Bosně a Hercegovině v letech 1878–1918. Zájmu se pak těšily například česko-slovenské vztahy, které jak pro české, tak slovenské prostředí pomáhaly v 90. letech potvrzovat přesvědčení o společné příslušnosti obou národů ke střední, nikoliv k opovrhované východní či jihovýchodní Evropě. Pozornost logicky budila zejména éra 19. a počátku 20. století, během níž Češi sdíleli s obyvateli části regionu společnou příslušnost k podunajské monarchii. Prohloubeny však byly například také znalosti o některých aspektech meziválečných československo-jugoslávských vztahů, v nichž badatelé mohli navazovat na výzkumy z předchozích desetiletí. Naopak je z knihy zřejmé, že období od roku 1945 bylo dosud zpracováno pouze torzovitě, a tak příslušné pasáže ve většině kapitol trpí poněkud tezovitostí a nejsou tak plastické jako odstavce týkající se staršího období (výjimkou jsou kapitoly o Řecku a Kypru, kde naopak vztahy teprve po roce 1945 získaly konkrétní obsah).

Jen velmi povšechně a rámcově jsou popsány vztahy po roce 1990 a to do takové míry, že příslušné pasáže někdy spíše než odborný text připomínají prospekt ministerstva zahraničí. Na jedné straně je to důsledkem dosud chybějícího výzkumu a příslušných analýz, na druhé v tom lze ovšem spatřovat i neochotu pouštět se na tenký led politicky citlivých otázek. Je škoda, že nebyla téměř vůbec problematizována proměna v charakteru vztahů se socialistickými státy v důsledku tzv. tranzice, kdy se Československo, respektive Česká republika, i její balkánští partneři v novém evropském uspořádání stávají periferií či semiperiferií západního světa. Z většiny kapitol se však čtenář dozví pouze to, že všichni shodně směřují do jasné a radostné budoucnosti v rámci euroatlantických struktur, někdo rychleji, někdo pomaleji, ale trajektorie je osudově daná a přináší pouze samá pozitiva. Do určité míry z tohoto klišé vybočuje jenom kapitola o česko-řeckých vztazích P. Hradečného a K. Tsvose, kteří si všimají i rozporuplných a nejednoznačných prvků vývoje. Poukazují tak například na to, že v českém veřejném diskurzu se v důsledku tzv. řecké krize najednou řecký stát opět stává součástí pověstného nestabilního a problematického *Balkánu*. Je proto politováníhodné, že se většina autorů příležitosti analyzovat nedávný vývoj, byť na základě neúplných výzkumů a jen veřejně dostupných zdrojů, nechopila.

Velmi opatrně a v některých případech až příliš vstřícně vůči danému partnerovi se jednotlivé kapitoly věnované národům bývalé Jugoslávie a nástupnickým zemím, vyjadřují o vztazích během válečných konfliktů 90. let. Jakoby autoři považovali za nevhodné se vyslovovat ke stále citlivým otázkám. Stereotypně zmiňují humanitární pomoc, účast českých vojáků v mezinárodních ozbrojených silách, diplomatickou podporu pro secesionistické republiky a všem stejně podporu demokratického vývoje či český patronát na cestě do NATO či EU. V tomto smyslu by bylo vhodné vyzdvihnout alespoň pokus Kamila Pikala stručně nastinit českou politickou debatu a pozice české politické reprezentace i veřejnosti v období kosovského konfliktu a bombardování srbsko-černoohorské Jugoslávie. Je tedy zřejmé, že skutečná analýza tohoto dějinného údobí české balkanisty teprve čeká.

V nestejně míře autoři sledují odezvu českého zájmu na straně partnerů. Není tudíž vždy jasné, jak byl český zájem přijímán a jestli také vůbec vycházel i z druhé strany. Můžeme se tak jen domnívat, že v případě česko-tureckých či česko-řeckých, ale i česko-albánských vztahů vládla ve vzájemném poznávání značná disproporce. Takřka pro všechny kapitoly tak platí, že fenoménu vnímání českého prostředí u jednotlivých pospolitostí jihovýchodní Evropy mohl být věnován větší a zvláště vyčleněný prostor.

V rovině kulturní, zejména pak literární spolupráce se snad nikdo z autorů při výčtu překládaných spisovatelů nepozastavil nad tím, proč byla překládána z češtiny nebo do češtiny právě tato díla a tito autoři. Prosté konstatování, že některá kniha nebo film vzbudily velký zájem, nedává čtenáři žádnou představu o tom, jak dané dílo skutečně zapůsobilo a jaký tedy měla určitá národní kultura v druhém prostředí dopad. Zahraniční čtenář tak, obávám se, nepochopí naprosto zásadní změnu v postavení české kultury, literatury, hudby i divadla v řadě balkánských zemí během dvacátého století. Zatímco v jeho první polovině měla česká kultura vliv velmi silný, v poválečné době tuto roli ztratila, i když pro vzdělané publikum byla stále zásluhou několika málo tvůrců oceňována a vnímána jako podnětná.

Od devadesátých let však tato role v zásadě mizí. Česká kultura tu pozbyla auru jakékoliv výjimečnosti a stala se jen jednou z mnoha malých evropských kultur, které, mají-li vůbec co nabídnout, čelí v globalizovaném světě ostré konkurenci západních jazykových a kulturních velmocí. Z kapitol pak také nebude zahraničnímu čtenáři zřejmá skutečnost, že i v České republice sleduje kulturní dění v zemích jihovýchodní Evropy oproti minulosti jen úzce vybrané publikum.

Určitou slabinu lze rovněž sledovat v absenci vztahů ve vědě mimo oblast věd humanitních, tedy historie, literární vědy a lingvistiky. Zejména v 19. století, v první polovině 20. století, ale i v desetiletích po druhé světové válce, probíhala bezesporu intenzivní spolupráce ve velmi široké škále vědních oborů. Tuto kapitolu, která ovšem dosud není dostatečně zpracována, však většina autorů bohužel zcela pomíjí. Přitom i tato oblast ukazuje na původní úlohu českých a československých vědeckých institucí coby výzkumných center sahajících svou působností i do jihovýchodní Evropy. V druhé polovině 20. století tuto svou pozici Československo postupně ztrácelo. Naopak například Jugoslávie se v 70. a 80. letech stala pro československé vědce různých oborů vítaným oknem na Západ. Jugoslávským prostřednictvím se mohli snadněji seznamovat s nejnovějšími vědeckými poznatky z druhé strany železné opony. Vytváření mezinárodních, či *transnacionálních* vědeckých a expertních sítí je přitom v současné mezinárodní historiografii velmi sledovaným, vysoce aktuálním tématem.

Nutné je pozastavit se nad podobou anglické verze knihy. Jak jsem již předeslal, text mohl být dle mého názoru více přizpůsoben mezinárodnímu čtenáři. Jména jako Kollár, Šafařík, Čapek nebo Machar notoricky známá českému publiku, zahraniční čtenářské obci nemusí mnoho říkat. Pro anglický překlad by tak bylo vhodné některé zmíněné osobnosti charakterizovat a vysvětlit jejich význam. Úpravu by si zasloužil i úvod a závěr, který je svým vysvětlením důvodu vzniku knihy zjevně adresován českému příjemci. Mezinárodního čtenáře asi nebude zajímat, že četbou knihy se mohou poučit o dějinách vztahů čeští diplomaté nebo studenti humanitních oborů na českých vysokých školách. Překlad mohl být snad více důsledný v terminologii a v překládání některých českých jmen. Například u panovníků, kde se objevuje jak česká, tak anglická podoba jména (např. Karel IV. i Charles IV.). Myslím, že není věcně správné, pokud pro rovinu mezistátních vztahů mezi lety 1918–1992 je používáno adjektivum *Czech*, čili český, nikoliv *Czechoslovak* – československý, i když se toto zjednodušení v anglickojazyčné historické produkci tu a tam objevuje.

Původní česká publikace z roku 2010 byla dle mého tehdejšího soudu tak trochu z nouze ctnost. Vznikla jako vedlejší produkt „vztahových kapitol“ ke svazkům edice *Dějiny států* a s využitím textů, které vznikly pro *Akademickou encyklopedii českých dějin*. K tomu, aby nahradila v té době již notně letitou práci *Češi a Jihoslované v minulosti*, ji však scházely originální koncepce a promyšlenější struktura. Pro období po roce 1945 skutečně nové výzkumy tehdy buďto scházely, nebo pokud nějaké existovaly, byly až na výjimky (řecká emigrace) využity pouze referenčním způsobem, který rezignoval na analytický rozměr. Pro nejnovější období počínající lety 1989–1990 pak chyběly nejen potřebné výzkumy, ale také odvaha opustit mainstreamový výkladový rámec.

Kniha ve své anglické verzi poskytne historikům v zahraničí, badatelům v oblasti dějin jihovýchodní Evropy, kteří zpravidla neovládají český jazyk, možnost seznámit se jejím prostřednictvím s výsledky české historické balkanistiky. Bude považována za práci reprezentativní, průřezovou a podle ní bude zřejmě na mezinárodním poli posuzována i kvalita české produkce k dějinám Balkánu. Domnívám se, že jiné, tematicky úžeji vymezené práce, by tuto roli aktuálně splnily přeci jen důstojněji.

Ondřej Vojtěchovský

Samantha KAHN HERRICK (ed.)

Hagiography and the History of Latin Christendom, 500–1500

(= Reading Medieval Sources, Vol. 4)

Boston – Leiden, Brill 2019, 481 s., ISBN 978-90-04-41726-7.

Vydavatelstvo Brill přichází s publikací zameranú na špecifický historický problém v stredoveku – hagiografie. Na neľahkú úlohu podať nové svetlo na problematiku životov svätých sa podujala americká historička Samantha Kahn Herrick (University of Syracuse) spolu so zámerom znova definovať tento žáner stredovekej literatúry a jeho význam pre kresťanský Západ. Publikácia vznikla v spolupráci s viacerými historikmi či literárnymi historikmi. Práca je členená na päť tematických celkov (celkovo 21 štúdií) a kladie si za cieľ analyzovať hagiografie v širokom interdisciplinárnom kontexte.

Hagiografie sú primárne spojené s uctievaním svätých a v priebehu stredoveku ich bolo vyprodukovaných niekoľko tisíc rôznej dĺžky, charakteru a kvality. Už 17. storočie prinieslo kritický pohľad na tieto texty a kultu svätcov. Ako autorka predostiera v úvodnom slove, s vývojom historickej vedy sa vyvíjal i pohľad a spôsob nazerania na hagiografie a taktiež otázka ich využiteľnosti ako historického prameňa. Znalec problematiky Hippolyte Delehaye nás totiž utvrdzuje v bollandistickej téze, že pre históriu svätca či svätcov treba využiť aj iné dostupné a hodnoverné pramene.¹ S novými metódami však historici môžu odhaliť i širší kontext, ktorý sa primárne netýka len svätosti daných osôb.

Autorka oprávnene súhlasí s názormi, ktoré tvrdia, že nie je múdre aplikovať moderné kategórie na stredoveké žánre. Pre hagiografie zrejme toto tvrdenie platí dvojnásobne z dôvodu špecifickosti žánru, ktorý zároveň odráža aj stredovekú liturgiu a zbožnosť. Pri hagiografiách, ako aj pri iných stredovekých textoch, sa vynára otázka ich autorstva, datovania, okolností vzniku či aj príbuznosti s inými textami. Autorka hovorí taktiež o tom, že hagiografie derivovali v čase a priestore, čo je potrebné zohľadniť pri ich skúmaní. Predložená práca preto chce zodpovedať aký význam majú hagiografie pre medievalistov a taktiež ako ich môžu historici použiť na skúmanie minulosti.

Prvá časť štúdií analyzuje vznik a prenos textov hagiografickej povahy. Helena Birkett hovorí o procese vzniku a utvárania hagiografií na príklade dvoch textov anglickej proveniencie, „Život a zázraky svätej Begy“ a „Život svätého Bartolomeja z Farne“. Birkett

1 Hippolyte DELEHAYE, *The Legends of the Saints*, New York 1962, s. xvi.

si hneď na začiatku kladie kľúčovú otázku – odkiaľ pochádza materiál hagiografie a prečo je zostavený v predmetnej podobe. Tieto otázky sa snažila zodpovedať pri skúmaní dvoch konkrétnych hagiografických textoch z 13. storočia. Autorka hovorí o tom, že Begin život bol vystavaný na topoi a jej samotná existencia je doložená iba jedným predmetom (náramkom). Na druhej strane Bartolomejov život bol napísaný jeho súčasníkmi takpovediac z autopsie.

Oba analyzované texty sú vo vzájomnom kontraste a odrážajú tak špecifickosť i v rámci hagiografie ako samotného žánru. Autorka tvrdí, že hagiografické texty vznikali podľa určitého rámca, v prvom rade dokumentovali život (budúceho) svätca so zreteľom na kľúčové body a cnosti v jeho či jej živote. To čo pomáhalo formovať konkrétny naratív boli práve topoi, teda ustálené formalizované výrazy, ktoré konkrétneho svätca či sväticu zaradili do tradície a rámca svätosti. Topoi (*loci communes*), netvorí teda iba obecné frázy ale vyplňajú i priestor, kde fakty chýbali. Birkett takisto naznačuje, že proces vytvárania hagiografie nemusel byť primárne jednoduchý. Texty totiž museli uspokojiť očakávania recipientov a takisto samotný autor sa neraz potýkal s výzvami. V živote svätcov sa mohli vyskytnúť i nesväté okamžiky. Za kľúčové tvrdenie možno považovať i to, že hagiografie nedokumentovali len životy svätcov ale taktiež odrážali históriu a identitu inštitúcií a komunit, ktoré daného svätca uctievali.

Najmä v ranom stredoveku existovala úzka väzba medzi svätcami a kláštornými komunitami, ktoré boli nimi buď založené alebo uchovávali predmetné relikvie. Laura Ackerman Smoller poukazuje na dvoch príkladoch (Bernardin zo Sieny a Vincent Ferrerský) ako môžu hagiografie zmeniť nazeranie na skutočný život, teda ako sa vyvíjal proces premeny z reálneho života na *život* svätca. Texty, ktoré vznikli ešte pred ich kanonizáciou môžu totiž ponúkať odlišný náhľad aj prístup. To bol i prípad Bernadína. Rôzne imago sa takpovediac vynorilo už pri pápežskom kanonizačnom vyšetrovaní (prípady Vincenta). Obe hagiografie nakoniec prezentujú pozmenený obraz konkrétneho človeka.

Autorka chápe hagiografie ako texty, ktoré prezentujú ideálny spôsob živého náboženstva v stredoveku. Cynthia Hahn v ďalšej štúdií hovorí o obrazovej hagiografii. Iluminované rukopisy totiž môžu, ako autorka hovorí, poskytovať vzácne vizuálne svedectvo. Hoci vizuálny naratív dopĺňa text, má však svoju vlastnú integritu a jedinečnosť. Tá spočívala vo výbere scény, gestách, póze ale i voľbe farieb. Autorka v tomto konkrétnom prípade odkazuje na život svätého Wandregilisa (†668) franského svätca z Normandie. Wandregilis bol významný šľachtic na dvore kráľa Dagoberta, ktorý sa však rozhodol viesť mníšsky život, v kláštore ktorý založil. Wandregilisov kláštor Fontenelle (neskôr nazvaný Saint Wandrille) sa stal jedným z popredných ohnísk merovejskej vzdelanosti, ktorý si prostredníctvom svojich hagiografických textov, kláštorných privilégii a dôrazu na vzdelávanie zachovával merovejského ducha i v neskoršej dobe. Autorka hovorí aj o ilumináciách, ktoré napriek nekompletnosti spolu s textom dotvárajú obraz svätca.

Samantha Kahn Herrick skúma prenos apoštolských legiend, presnejšie topoi späť s apoštolmi, často zvlášť so svätým Petrom. Neraz sa tak dialo v prípade svätých biskupov Franskej ríše. Ako autorka hovorí, až do 19. storočia prevládala názor o zásluhách apoštolských svätcoch na christianizácii Gálie. Napokon až kritickou analýzou sa dospelo k záveru, že táto premisa nie je platná. Herrick sa však na túto záležitosť pozrela z druhej strany a teda čo

viedlo cirkevné inštitúcie, aby svoj pôvod odvodzovali od apoštolov. Porozumenie k tomu ako tieto motívy kolovali, môže odhaliť ako fungoval prenos informácií v stredoveku.

Autorka poukazuje na hagiografické texty k svätému Frontovi z Périgueux. Z Périgueux sa prekvapivo tento text rozšíril i do veľmi vzdialených kláštorov (Fulda). Dodajme, že niekedy sa vedomosť alebo informácia o svätcovi dostala i do oblastí, kde by sme to nečakali. Napríklad spomenutý Wandregilis bol uctievaný i v Uhorsku (doložený sviatok v tzv. *Habótskom kódexe* z konca 11. storočia), pritom nie je známe akou cestou sa spomínaný sviatok a s ním aj svätec dostal do Uhorska.²

Giovani Paolo Maggioni skúma nový typ stredovekých legiend, ktoré sa šíрили prostredníctvom dominikánov. Jedná sa o legendy kratšieho rozsahu neraz zložené z viacerých prameňov, ktorých ukázkovým a akiste najznámejším príkladom sa stala hlavne *Legenda aurea*. Tento proces prišiel v 13. storočí s dopytom po nových textoch zodpovedajúcich kultúrnym a teologickým zmenám. Z tohto hľadiska Maggioni považuje *Zlatú legendu* za vrcholné dielo, ktoré v podsade ukončilo evolúciu hagiografie.

Druhá časť práce sa zaoberá konštruovaním nábožného života. Albrecht Diem analyzuje diametrálne rozdiely medzi skutočnými životmi a *životmi* v textovej podobe. Predovšetkým to ukazuje na príklade svätého Antona a svätého Martina. Diem hovorí o tom, že hagiografie prinášajú priehrštie rôznych programov, preto je skôr nutné hovoriť o nich ako o forme, nie ako o žánri. Hagiorafie, ako autor ilustruje, mohli poskytovať i príklad pre reholné spoločenstvá či pre jednotlivcov hoci niekedy i vo výrazne odlišných podobách. Charles Mériaux hovorí o význame a úlohe hagiografii pre konkrétne cirkevné inštitúcie. Okrem zobrazenia života svätca totiž v pozadí reflektujú i spoločenské či cirkevné zmeny. Merovejská doba priniesla veľké množstvo svätých biskupov a ich životy ilustrujú i spoločenské pomery, zatiaľ čo karolínska doba tieto texty pretvorila tak aby dobovo zodpovedali novým trendom.

Catherine Saucer skúma život svätcov v stredovekej hudbe. Štúdia analyzuje, ako spev ovplyvňoval hagiografiu a vice versa zvlášť na príkladoch uctievania svätého Jána Evanjelistu a svätého Lamperta v Liège. Lampert predstavuje dokonca príklad biskupa-mučeníka, čo pre komunitu v Liège ešte znásobilo jeho postavenie. Ineke van 't Spijker píše o dopade svätca na človeka, teda na to ako sa „otlačok“ svätca a exemplum ktoré ponúka, manifestovalo na jednotlivca. Svätci, podľa van 't Spijker, totiž modelovali samých seba a aj svojich nasledovníkov.

Tretia časť práce rozoberá silu a násilie. Jamie Kreiner hovorí o stredovekej Gálii, ktorá sa stala živnou pôdou pre hagiorafie. Autorka ponúka vydarený náhľad na merovejský svet v spojitosti so vznikom hagiografických textov. Matthew Kuefler rozoberá sex a násilie v legende svätého Geralda. Z pohľadu hagiorafa, ťažko uchopiteľné aspekty, rovnako však aj pre prudérnych editorov 19. storočia, ktorí dokonca niektoré pasáže vypustili. Pri analýze týchto textov, sa však možno dostať i k viacerým možnostiam výkladu a pochopenia.

David Defries ukazuje na príklade normanského grófa Viliama z Rouen, zvaného „Dlhý meč“, ako sa mohol vyvíjať kult osoby, ktorý však nedošiel k procesu svätorečenia či kanonizácie.

2 Dragutin KNIEWALD, *A „Habóti Kódex“ (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a Magyarországi liturgia szempontjából*, Magyar Könyvszemle LXII, 1938, č. 2, s. 105.

Spontánnych, ľudových či čiastočne etablovaných kultov bez oficiálneho schválenia cirkvi, bolo značné množstvo. Jedným z tých bol i dotknutý Viliam, ktorý bol zabitý v roku 942. *Planctus* ktorý vznikol na oslavu Viliamovej smrti mal zrejme ambíciu byť hagiografickým textom a zároveň vytvoril predvoj pre Viliamov potencionálny kult. Defreis tu ilustruje aké sú často nejasné hranice medzi kultom (oficiálnym) a vierou (bez oficiálneho schválenia).

Edina Bozóky, maďarská medievistka pôsobiaca na Univerzite v Poitiers, sa zaoberá významom relikvií a svätcov z politického hľadiska. Štúdia prehľadne ilustruje ako boli relikvie, svätci a ich kulty dôležité. Autorka spomína napríklad relikvie svätého Víta v Sasku, tu však mohla pripomenúť, že politicky dominujúca sila inštalovala preferovaný kult či patrocínium. Tak sa ocitol kult svätého Víta v Prahe, či na konci 11. storočia kult svätého Štefana, prvého uhorského kráľa, v Záhrebe.

Štvrtá časť práce je zameraná na stredoveký mestský život a spolužitie miest so svätcami. Klaus Krönert výborne ilustruje politický význam a dôležitosť kultu pre konkrétne mesto, v tomto prípade sa jedná o svätého Eucharia, prvého trevírskeho biskupa. Hagiograf, autor Euchariovho života, totiž kládol dôraz na spojenie so svätým Petrom, čím by Trevír ako biskupské sídlo získal veľkú prestíž. Na prelome 9. a 10. storočia o postavenie musel súperiť s biskupom v Metz a taktiež s remeškým a kolínskym arcibiskupom. Na tomto mieste teda Krönert ukazuje, že hagiografie, i tie založené na vyfabrikovanom naratívne, mohli poslúžiť politickým účelom.

Paul Oldfield analyzuje význam kultov pre juhotalianske mestá, kde za kľúčový akt považuje uloženie relikvií svätého Mikuláša v Bari. Štúdia teda mapuje to, ako sa tieto mestá, po získaní relikvií, postupne profilovali na pútnické a kultové miesta. Adrian Cornell du Houx skúma prienik cudzích kultov a svätcov do stredovekej Luccy. Jedným z takých bol i pustovník Davino, ktorý zomrel v Luce v polovici 11. storočia a už čoskoro začal byť uctievaný ako svätý. Cudzí pustovníci totiž v tomto čase zaujali masy veriacich svojim apoštolským životom a bezprostredným nasledovaním Krista.

Ellen Arnold píše o spojitosti životného prostredia s hagiografiami. Ako autorka konštatuje, v minulosti sa tieto texty nepovažovali za relevantný zdroj k problematike životného prostredia. Tu autorka poukazuje na to, že svätci žili v konkrétnom prostredí, neraz v takom, ktoré ich formovalo. Arnold však taktiež nabáda vedcov, aby využili hagiografie i k skúmaniu nenáboženských aspektov či už týkajúce sa prírody či stredovekej každodennosti.

Posledná časť publikácie si všima genderovú otázku a taktiež koncept zdravia a krásy. Emma Campbell skúma sociálne normy, napríklad i koncept manželstva, čo malo dopad na vývoj hagiografie. Ako je známe, niektorí svätci či svätice odmietli manželstvo (v staršom období s pohanmi) a neskôr, kvôli tomu, aby plne oddaní Bohu. Autorka konštatuje, že stredovek bol pomerne striktný na rodové a sociálne normy. Otázka však vyvstáva ako nazeráť na svätcov, ktorí sa vyčlenili zo spoločnosti. Autorka ponúka niekoľko príkladov, kedy svätci prešli takouto premenou a rozhodli pre manželstvo s Kristom či Pannou Máriou.

Katherine J. Lewis rozoberá Život svätej Kataríny Alexandrijskej (v anglickom preklade z 15. storočia) v spojitosti s ideológiu maskulinity v neskorostredovekom Anglicku. Autorka skúma aká bola percepcia tohto textu v silne patriarchálnej anglickej spoločnosti. V tomto texte totiž Katarína nesie cnosti, ktoré primárne patrili mužom –

teda múdrosť, silu či miernosť charakteru. Priestor je venovaný Kataríne aj ako patrónke obchodníkom, svätica totiž mohla zosobňovať mužské cnosti vhodné nasledovania.

Sara Ritchey sa zaoberá aspektami zdravia a liečenia v hagiografických textoch. Choroby a ich následné, ako inak zázračné uzdravenie, sú samozrejme výrazne späté s hagiografiami. Autorka hovorí aj o stave bádania v tejto oblasti. J. K. Kitchen sa venuje svätým pozostatkom a ich uctievaniu. Relikvie boli totiž materiálным svedectvom o živote a smrti svätcov, teda o tom čo sa mohli veriaci dozvedieť z ich legiend. V relikviách bola totiž istá sila konajúca zázraky a tiež sa mohla stať teologickou zbraňou, ako na to autor poukazuje na pozostatkoch svätých Gerváza a Protáza ich slávnostného translatio organizované milánskym biskupom Ambrózom. Autor píše aj o ďalších príkladoch zachovaných tiel svätcov, ktoré boli podľa prameňov akoby spiace či premenené na sochy. Záverom autor sumarizuje, že hagiografie „ošatili“ mŕtve a krehké telo istou rétorickou stratégiou.

Predložená práca prichádza s novým pohľadom na zložitý a mnohvrstevný stredoveký fenomén hagiografie. Autori formulovali nové myšlienky a s nimi zároveň nové interdisciplinárne metódy nazerania na túto problematiku. Možno je sčasti na škodu veci, že autori sa nedotkli i hagiografií z periferie kresťanského západu napr. z Čiech, Uhorska či Poľska a takmer výhradne sa sústredili na dnešnú západnú Európu.

Peter Bučko

Michal TĚRA

Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost

(= *Russia Altera*, svazek 34)

Červený Kostelec, Nakladatelství Pavel Mervart 2019, 721 s., ISBN 978-80-7465-413-8.

Historik a slavista Michal Těra je českému publiku již dobře znám jako odborník na problematiku středověké Rusi. Řadou studií a překladů staroruských pramenů si připravil půdu pro monumentální dílo pod názvem *Kyjevská Rus: Dějiny, společnost, kultura*. Zaplnil tak prázdné místo české historiografie, neboť dosud musel český čtenář, dychtící po moderní syntéze dějin Kyjevské Rusi, sáhnout po cizojazyčné literatuře. Ucelený novější výklad dějin Kyjevské Rusi, nezatížený ideologií, mohlo publikum nalézt spíše jako součást prací přehledového charakteru.¹ Od vydání Grekovovy Kyjevské Rusi z roku 1953 se tak českému čtenáři dostává do rukou první komplexní monografie na toto téma.

Knihla je členěna do 14 kapitol. Její koncepce je promyšlená a přehledná. Je třeba ocenit zejména práci s prameny, které autor nechává promlouvat ve velmi hojně míře. Čtenářsky přívětivé je vkládání citace jejich původního znění do poznámky pod čarou. Autor vydal již dvě překladové edice staroruských pramenů, jeho podrobná obeznámenost se staroruskými písemnými památkami je zřejmá.² Kapitoly mají bohatý obrazový

1 Např. Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ – Aleš HOMOLA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*, Praha 2013.

2 Viz Michal TĚRA (ed.), *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský*, Červený Kostelec 2014; TÝŽ (ed.), *Svatí a bříšníci: staroruská literatura 11.–12. století*, Červený Kostelec 2015.

doprovod, na začátek každé z nich je vložena mapa příslušné oblasti v daném období, která čtenáři usnadňuje orientaci v čase a místě. V prvních 11 kapitolách je chronologicky popsána historie východoevropského prostoru ve středověku, zbývající kapitoly se věnují společnosti, náboženství a písemné kultuře Kyjevské Rusi. V některých případech, zejména v první části knihy, na sebe kapitoly ne vždy zcela organicky navazují, dílo tak působí spíše jako sbírka jednotlivých studií.

První kapitola výkladu dějin Kyjevské Rusi začíná poněkud netradičně, a to popisem Indoevropanů ve východní Evropě ve 3. tisíciletí př. n. l. Právě Indoevropanům a jejich dědictví přikládá autor ve své práci velký význam. Z komparativního hlediska se jeví tento přístup jako vhodný vzhledem k torzovitosti písemných pramenů pro starší období ruských dějin. Z hlediska interpretace by možná byla namísto větší opatrnost, zejména při mnohačetném užití tezí G. Dumézila o indoevropské trojfunkčnosti.³ Jeho teze jsou rozvíjeny napříč celou knihou (ačkoliv Dumézil není uveden ani v rejstříku, ani v seznamu literatury). Přestože se jedná o pouhé hypotézy, je z knihy dobře patrná autorova sympatie k nalézání společného indoevropského dědictví ve staroruské společnosti. Zmínit je třeba také autorovu obeznamenost s archeologickými výzkumy, které dokáže čtenáři srozumitelně zprostředkovat.

Ve druhé kapitole se autor zevrubně věnuje problematice slovanské etnogeneze. Text nese určité znaky polemiky. Prostor je zde věnován především tezím badatelů slovanského jazykového okruhu. Oproti tomu názory současných západních badatelů, usilujících o jistou revizi (jako např. F. Curta či P. Barford), jsou autorem spíše zpochybňovány coby „módní relativismus a postmoderní přístup k identitě, zejména etnické, kulturní a národní“.⁴ Názorům, které se vyslovují proti samotnému konceptu etnogeneze, není věnována téměř žádná pozornost.⁵ Zatímco „revizionistické názory“, jejichž předním zástupcem je pro autora především F. Curta,⁶ jsou odmítnuty zejména na základě jazykovědných studií, archeologickým otazníkům, jako je hledání výraznějších archeologických změn v hypotetické pravlasti Slovanů po jejich odchodu, se autor spíše vyhýbá.

Třetí kapitola je věnována popisu turkických národů ve východní Evropě. Je třeba upozornit, že u hojně prezentovaných řeckých, arabských, hebrejských a severgermánských pramenů se jedná o překlad překladu z ruských či polských edic, což ostatně autor sám zmiňuje v úvodu práce. Obsahem čtvrté kapitoly jsou aktivity skandinávských Germánů ve východní Evropě. Povaha táhlého sporu normanistů s antinormanisty je zde shrnuta krátce a srozumitelně, i když stručnost popisu tohoto spletitého historiografického problému je v určitém kontrastu s rozsahem pozornosti věnované problému etnogeneze Slovanů ve středověku.

V páté kapitole autor popisuje unifikaci staroruského státu v 10. století, brilantně prokazuje své znalosti odborné literatury a staroruských pramenů a podává kompletní

3 Srov. Georges DUMÉZIL, *Mýty a bohové Indoevropanů*, Praha 1997. Souhrn Dumézilovy tvorby podává výstižně Břetislav HORYNA – Helena PAVLINCOVÁ, *Dějiny religionistiky: antologie*, Olomouc 2001, s. 124–130.

4 M. TÉRA, *Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost*, Červený Kostelec 2019, s. 60.

5 Proti termínu „etnogeneze“ se vyslovil již Charles R. BOWLUS, *Ethnogenesis Models and the Age of Migrations: A Critique*, *Austrian History Yearbook* 26, 1995, s. 147–164.

6 M. TÉRA, *Kyjevská Rus*, s. 75.

výčet možných výkladů tohoto temného období dějin Kyjevské Rusi. Šestá kapitola ukazuje budování ruského raně středověkého státu za Vladimíra a proces christianizace Kyjevské Rusi. Autor zde sice pečlivě reflektuje středoevropské a české dějinné konotace, nabízí se však otázka, proč přitom nepřihlíží také k výsledkům české historiografie. Tento aspekt je patrný i v jiných částech knihy, a to zvláště v případech, kdy jsou zmiňovány přímo české souvislosti (jako odkaz Velké Moravy, aktivity českých knížat a králů či kontakty na Sázavský klášter). Takřka systematické opomíjení české medievistiky je překvapivé zejména proto, že autor Kyjevskou Rus typologicky řadí do skupiny „středoevropských států“ a vidí v jejím vývoji mnoho analogií k Čechám, Polsku či jihoslovanským státům.

Tématem sedmé kapitoly jsou bratrovražedné války Vladimírových synů, vláda Jaroslava Moudrého, zapojení Kyjevské Rusi do vrcholné evropské politiky a rozvoj staroruské kultury a písemnictví. Osmá kapitola popisuje dynastické spory mezi syny a vnuky Jaroslava Moudrého a následnou úspěšnou vládu Vladimíra II. Monomacha, kterou autor hodnotí jako jistý vrchol Kyjevské Rusi. Výklad dále zmiňuje vládu Mstislava a Jaropolka, boje o trůn a počátek dezintegrace Kyjevské Rusi ve 12. století, resp. rozpad říše Rurikovců na několik lokálních dynastií. Devátá kapitola nejprve shrnuje strukturální změny na Rusi ve 12. a 13. století a pokračuje popisem dějin jednotlivých ruských zemí. Desátá kapitola se věnuje vztahu Kyjevské Rusi s turkickými kočovnými kmeny Pečeněhů, Oghuzů a Polovců. Jedenáctá kapitola uzavírá politické dějiny Kyjevské Rusi vpádem Mongolů, přičemž se zde opět nabízí otázka, proč autor nezmínil také české studie zabývající se vládou Alexandra Něvského. Následky mongolského vpádu a aktivity ruských knížat v sousedství Zlaté Hordy jsou časově dovedeny zhruba do roku 1300.

Dvanáctá kapitola líčí proměny staroruské společnosti, jejích struktur a forem knížecí vlády; zabývá se také charakteristikou hospodářství, obchodu, práva a specifík městského života. Třináctá kapitola přibližuje čtenáři podobu křesťanství na staré Rusi. Je zde popsán vývoj církevní organizace a správy, podoba náboženského života a kultu. Pozornost je věnována také křesťanskému umění a architektuře. Poslední, čtrnáctá kapitola se podrobně zabývá písemnictvím Kyjevské Rusi, opomenuta není ani numismatika či epigrafika. Závěr knihy je věnován národnostní problematice a odkazu Kyjevské Rusi. Čtenáře jistě potěší, že kniha obsahuje tři samostatné rejstříky.

Rozsáhlé dílo Michala Téry představuje zásadní přínos pro českou historickou vědu. Měl by se s ním obeznámit každý zájemce o východoevropské dějiny a kulturu. Kniha má promyšlenou koncepci a je zpracovaná čtivou formou. Jedná se o historické dílo, nabízející čtenáři řadu neotřelých hypotéz. Ty přitom nejsou podávány jako nezvratné teze, neboť autor vždy nabízí široký výčet možných interpretací a teorií, a to i v případě, kdy dává najevo své vlastní preference. Těrova argumentace je vedena smysluplně a s chladnou hlavou, může posloužit jako dobrý podnět pro další výzkum. Rozsáhlá publikace posiluje recepti nejnovějšího zahraničního bádání, které autor již částečně zprostředkoval svými překlady.⁷ Jeho práce s písemnými prameny je precizní. Velkým kladem je i jeho interdisciplinarita – zejména co se týče oblastí jazykovědy, religionistiky, etnologie a archeologie.

Martin Šenk

7 Viz Sergej A. IVANOV, *Byzantské misie, aneb, je možné udělat z „barbara“ křesťana?*, Červený Kostelec 2012; Boris N. FLORJA, *Církevní rozkol a slovanský svět*, Červený Kostelec 2014.

Marek CETWIŃSKI

Śląski mikrokosmos. Studia nad Księgą henrykowską

Biblioteka Długosza, tom 2

Częstochowa, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza 2020, 295 s.
ISBN 978-83-66536-05-0.

V odborné literatuře není pochyb o tom, že ve 13. století proběhly události a procesy, které zásadním způsobem proměnily hospodářskou, sociální, etnickou a krajinnou podobu zemí středovýchodní Evropy, tehdy pod vládou Přemyslovců, Piastovců a Arpádovců. České země a Slezsko přitom odehrály svým způsobem vzorovou modelovou roli v tomto dlouhodobém civilizačním trendu, který ještě pokračoval ve východnějších regionech po celé 14. století. O charakteru tohoto vývoje se občas hovoří v „dichotomických“ zkratkách,¹ jako o revoluci (městské, agrární, feudální, kulturní), která změnila pronikavě životy ve společnosti (a přinášela „germanizaci“, v tradičních nacionálních pohledech), nebo protikladně, v širším záběru, jako o evoluci, která vlastně jen doplňovala potřebné technické inovace a odborné pracovní síly (*melioratio terrae*) národních monarchií.

Za hranice zkratkovitých formulací nás však mj. přivádějí některé zakladatelské kroniky „kolonizačních“ cisterciáckých klášterů, objasňující problémy i pocity jedinců „života ve změnách“, často z hlediska pojetí vzdělaných a znalých osobností.² V Čechách máme v tomto ohledu k dispozici kroniku žďárského kláštera Jindřicha Řezbáře³ a první část (51 kapitol prvního dílu, do r. 1314) *Zbraslavské kroniky* bývalého opata Oty.⁴

- 1 Srov. úvahy Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna Čech ve 13. století jako předmět archeologického výzkumu*, in: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech, Międzynarodowe sympozjum 3, „Rewolucja“ XIII wieku*, Wrocław 1998, s. 9. – Právě památky z 13. století inspirují k tradiční spolupráci českých a slezských odborníků (dříve např. sborník *Z badań trzynastowiecznej architektury na Śląsku i w Czechach*, Wrocław 1981).
- 2 Pojem („německá“) „kolonizace“ zde užíváme v užším významu pro období plánovitého, systematického kloučení lesů (vyměření lánů), které bylo spojeno s přeshraniční migrací a obvykle rezonovalo se změnami v centrech a prostředí elit (urbanizace, hradní kultura). Osídlování krajiny ovšem probíhalo v příhodnějších polohách již od 11. století a nucené přesuny obyvatel rovněž patřily k územní mocenské politice již od nejstarších („kmenových“) dob. Z obsáhlé literatury Julius LIPPERT, *Social- Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, 1–2, Prag – Wien – Leipzig 1896–1898; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.
- 3 *Cronica domus Sarensis: Maior et Minor*. Přetisk edicí z let 1964 a 1969, úvod Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, edice a překlad Rudolf MERTLÍK (kronika větší, s. 19–87) a Metoděj ZEMEK (kronika menší, s. 91–101); k dějinám kláštera nověji Pavel ELBL, *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis*, in: *Cisterciáci na Moravě*, red. Miloslav Pojsl, Olomouc 2006, s. 143–165; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420*, díl 3, Praha 2018, s. 82–145.
- 4 *Chronicon Aulae Regiae*, ed. Josef Emler, *Fontes rerum Bohemicarum* 4, Pragae 1884, s. 3–334; český překlad *Zbraslavská kronika* (úvod Zdeněk FIALA, překlad František HEŘMANSKÝ, verše Rudolf MERTLÍK), Praha 1975. Z četné literatury Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Chronicon Aulae Regiae jako klášterní kronika*, *Marginalia historica* 5, 2002, s. 307–355; TÁŽ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420*, díl 3, Praha 2014, s. 202–293; Josef ŽEMLIČKA, *Krajina*

Ve Slezsku představuje výjimečný příklad tzv. *Knihy henrykovské*,⁵ kronika kláštera v Henrykově, jejíž první díl sepsal opat Petr (do r. 1273) a druhý neznámý pokračovatel (kolem r. 1310). Proces založení tohoto kláštera, filiálního k slezskému klášteru v Lubiązi, byl dovršen za přítomnosti tří biskupů dne 6. 6. 1228 (souhlas knížete byl získán již roku 1222, souhlas generální kapituly v Cîteaux 1225). Klášter vznikl dílem knížecího notáře Mikoláše († 30. 11. 1227), který mu věnoval své pozemkové držby.

Rukopis *Knihy henrykovské*, nalézající se ve vřatislavském Arcidiecézním muzeu, byl na žádost Polska dokonce zapsán v roce 2015 na listinu UNESCO mezi „památky světa“. O to se nechtěně zasloužil *quidam Boemus nomine Bogvalus* svým výrokem ke své ženě „brousící“ (rozemílající) ručním kamenným žernovem obilí „*in Polonico: Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai*“⁶ (přibližně: dej mi ten žernov, ať já pobrousím, a ty odpočivej, ev. podívej se). Pro polské prostředí to je emotivní moment: jedná se o první písemně doloženou polskou větu. Marek Cetwiński k tomu ovšem se svým typickým lehkým sarkasmem poznamenal, že jde o výrok, zapsaný německým mnichem s odstupem času, a spíše v rámci dehonestace onoho Bohuchvala v rámci majetkových sporů. (Mohli bychom si ale také představit, že manželé spolu spíše hovořili původním *slezským* kmenovým jazykem).

Obecně uznávaná unikátní hodnota *Knihy henrykovské* tkví ovšem v její struktuře, kdy je text po úvodní části o založení kláštera tematicky rozdělen do kapitol podle jednotlivých vlastních lokalit. Zde jsou vysvětleny pro potřeby možných budoucích právních sporů okolnosti nabytí těchto statků a citovány listiny, které potvrzují výslednou držbu. Lze říci, že opat Petr i jeho nástupce zde odvedli práci za soudobé historiky. S tímto konstatováním se však Marek Cetwiński jako kreativní historik nespokojuje; nejde mu o faktografii klášterních držav, nýbrž sleduje opomíjené filosofické koncepty autorů kroniky, při prosazování vlastního pojetí smyslu klášterní fundace, jako předobrazu obce boží, v rámci interpretace vývoje společenské struktury v průběhu 13. století. V tomto rozporném kontextu mezi ideálem a sociální realitou také Cetwiński vysvětluje postavení původně českých Brukaliců a smysl oné okřídlené Bohuchvalovy věty.

Cetwiński je v polské historiografii svým kritickým postojem vůči národním tradicím, fobiím a fráziím tak trochu *enfant terrible*; před schematickými koncepty či módními teoriemi dává přednost v důležitých studiích vtipné pramenné analýze, která poukazuje na reálné obecnější souvislosti.⁷ Dějiny Slezska jsou pro Cetwińského zajímavým komparativním zdrojem díky exponovanosti tohoto území: prokázal to např. v knížce esejí

z lodi spařené. Inspekční cesta Václava II. z Prahy vzhůru po Vltavě, in: Krajina jako živé jeviště, Praha 2012, s. 23–40.

5 Latinská edice s přílohami Gustav Adolf STENZEL, *Liber fundationis claustris s. Mariae in Heinrichow*, Breslau 1854. Nová edice i s faksimilií jediného pečlivě přepsaného rukopisu *Ksiąga henrykowska. Liber fundationis claustris sancte Marie Virginis in Heinrichow*, úvod a polský překlad Roman GRODECKI (pův. vydání 1949), 2. vyd. (red.) Józef PATERA, pod patronací Henryka Gulbinowicze, úvod do 2. vydání Józef a Jacek MATUSZEWSKI, Wrocław 1991.

6 *Ksiąga henrykowska*, s. 147; viz též faksimilie, fol. 24r.

7 Bibliografii prací M. Cetwińského přináší sborník k jeho počtě (i s příspěvky českých historiků) *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, Warszawa 2010, s. XVII–XXXIV.

Historia i polityka.⁸ Celou řadu studií a konferenčních referátů věnoval Cetwiński vývoji šlechty od 12. do 14. století,⁹ písemným pramenům a zejména *Knize henrykovské*. Právě soustředění a doplnění těchto textů do knižní podoby nám přináší komplexní autorův pohled na mikrokosmos Slezska v době modernizační metamorfózy.

Autor metodicky ukazuje, jak číst *Knihu henrykovskou* jako osobitou dobovou výpověď. Svě výklady začíná od analýzy duchovního poslání kláštera, ale pro přehlednější prezentaci vnějšího rámce událostí je vhodnější postupovat od závěrečných částí (V. *Civitas terrena*, IV. *Orbis hominum*), kde Cetwiński sumarizuje svědectví o mocenských a právních poměrech světské sféry. Základní otázkou je panovnické postavení Piastovců – zda vládli „absolutisticky“ a rozhodovali více méně svévolně, nebo zda ve veřejném prostoru fungovala spoluvláda, či dokonce převládala svévole „mocných“ (velmožů, rytířů, bojovníků, úředníků – beneficíářů). Můžeme připomenout, že někteří autoři (zejména v 19. století) spojovali nástup Piastovců v Polsku s rozbitím dosavadních slovanských svobod a znevolněním obyvatelstva.

S „polským nevolnictvím“ mělo kontrastovat svobodné postavení německých poddaných v období kolonizace.¹⁰ V uznávané monografii Benedykta Zientary ze 70. let byla představena vláda knížete Jindřicha I. Bradatého (1201–1238, získal i vládu v Krakově)¹¹ jako reformní a absolutistická,¹² mj. podle citace v *Knize henrykovské*, kdy starý kníže říká svému stejnojmennému synovi a všem *nobiles*, že může potvrdit či odmítnout (*velle, nolle*) každé rozhodnutí svých poddaných (a proto potvrzuje zakladatelské věno kláštera; zakladací listina však chybí).¹³ Kronikář v uvedeném případě vyzdvihuje oba Piastovce jako další zakladatele kláštera, což mělo určitý praktický důvod: samotný notář Mikuláš držel své majetky vlastně jen doživotně.

Další líčení událostí podle henrykovské kroniky však ukazuje, že knížetem garantovaná území, většinou lesy táhnoucí se k „Českým horám“, zabrali nebo ovládali

8 Marek CETWIŃSKI, *Historie i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykladzie badan dziejow Śląska*, Kraków 2008.

9 TYŹ, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980; TYŹ, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982; dílo, které je možné označit za dějiny slezské společnosti, zachycuje všechny významné osobnosti Dolního Slezska do r. 1300. O rodových a erbových pověstech Marek CETWIŃSKI – Marek DERWICH, *Herby, legendy, dawne mity*, Wrocław 1987.

10 Marek CETWIŃSKI, „Paradigmat Stenzla“: *historia w służbie polityki*, in: *Historia i polityka*, s. 53–121.

11 Genealogii slezských knížat přináší Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007; předmluva Tomasz JASIŃSKI.

12 Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brdaty i jego czasy*, Warszawa 1975; recenze Marek CETWIŃSKI, „Sobótka“ 31, 1976, s. 487–493; dále Karol MODZELEWSKI, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego. X–XIII wiek*, Wrocław 1975 (druhé, pozměněné vydání Poznaň 2000); kriticky Jerzy MULARCZYK, *Władza książęca na Śląsku*, Wrocław 1984. K tehdejší českým analogiím Stanisław RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku*, Warszawa 1973; Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, Folia Historica Bohemica (FHB) 1, 1979, s. 131–154; Vratislav VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, FHB 12, 1988, s. 65–107.

13 *Ksiąga henrykowska*, s. 113.

jiní mocní mužové, někdy též polští sedláci (*rusticus Quetik* – dočasně oblíbenec knížete, zakladatel Kvítkovic; rod knížecího sedláka Koláče sídlil v *castellu*),¹⁴ ale objevují se také osobnosti z Čech (Bohuchval, Miroslav, Držislav). Aby si klášter majetky udržel, byl nucen přijmout ochranu mocného souseda, Alberta I. z Brodu. Byl to typický velmož doby proměn: syn německého rytíře či ministeriála (*de genere Czurbanorum a Thetonia*) a valonské nevěsty z městské aglomerace Vratislavi, později podstolník, lovcí a manžel neznámé dcery rytíře Dzierzka (Dzirzykraj), který byl příbuzný biskupa vratislavského Tomáše I., pocházejícího „z nejurozenějšího slezského rodu“.¹⁵ Albrecht se pokládal také za příbuzného notáře Mikuláše¹⁶ a pokládal se z tohoto důvodu za fojta (*advocatus*) kláštera.

Ale i vzdělaný notář Mikuláš (pocházející z malopolského rodu), jak ukazují Cetwiński, získal své majetky vlastní inherencí do sporných území či držav v průběhu výkonu své funkce. Znemožnil také záměr knížete na zbudování kolonizačního dvora v Henrykově. Ne nadarmo připodobňuje kronikář postavení „nejvyššího“ notáře Mikuláše k pozici starozákonního Josefa na faraonově dvoře!

Pozice vládce se ještě zhoršila po smrti knížete Jindřicha II. Pobožného v bitvě u Lehnice (9. 4. 1241). Vládcem zpustošeného Dolního Slezska se stal mladý Boleslav II. Rogatka (1241–1278). První henrykovský opat Bodo marně navštěvoval *colloquia generalis* knížete a baronů,¹⁷ aby protestoval proti založení nové vsi Schönwald¹⁸ v lesích, které měl již „před Mongoly“ potvrzené od knížete; nakonec se k Rogatkovi po několika letech dostal protekcí. Mocný soused Piotr Stoszowic ale nový výrok knížete a úředníků ve prospěch kláštera zesměšnil, cítil se zřejmě také v právu. Nakonec spor urovnal Albert (Bodo musel Piotrovi postoupit 14 lesních lánů). Když opat Bodo nechal klučit schönwaldský les, dostal se do dalšího konfliktu s rytířem Přibkem, který začal mýtit okolní lesy v oblasti pohraničního hvozdu zvaného *přesecka*. Jak vysvětlil kronikář, přesecka bylo označení hvozdu, který ohraničoval celé Slezsko a za „starých knížat“ se v něm nesmělo kolonizovat.¹⁹ Také tento spor vyřešil Albert.²⁰

14 K postavení sedláků zejm. s. 169–181, 230–233.

15 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, např. s. 187.

16 *Był to pierwszy znany związek rycerski oparty na fikcyjnym pokrewieństwie*, uvádí M. CETWIŃSKI, *Rycerstwo 2*, s. 63; systém polské šlechty se odvíjel odlišně od konvencí, které převládaly v českých nebo německých zemích.

17 *Ksiąga henrykowska*, s. 142.

18 Petr Stoszowic z Piotrowic dal jméno nové vesnici (*Sconewalde*) na radu šoltýse Siboda proto, že byla založena na území dvou krásných lesů (*pulcherrima silva*), Budšova a Rudné, dozvídáme se detailně z henrykovské kroniky; *Ksiąga henrykowska*, s. 142.

19 Diskusní analogie známe z tehdejších Čech, např. založení hradů Rožmberka nebo Rýzmburka, která navazovala na předchozí kolonizační pronikání v oblasti „přeseky“. Tomáš DURDÍK – Jan KLÁPŠTĚ, *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*, *Archeologické rozhledy* 44, 1992, s. 266–276; Vratislav VANÍČEK, „Právo na hrad“ a *hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích*, in: *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, red. Marcel Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 24–50.

20 *Ksiąga henrykowska*, s. 146.

Spíše k vyvážení nepohodlné závislosti na Albertovi zdůrazňoval kronikář Petr spoluúčast dvou knížat Jindřichů při fundaci.²¹ Cetwiński však upozorňuje, že autor kroniky nezmiňuje, že Jindřich Bradatý zemřel v církevní klatbě, a že Jindřich Pobožný se k ní rovněž blížil (důsledek utlačování vratislavských biskupů); přitom sám Petr pomáhal jako spojka biskupovi, kterému kníže zablokoval styk s diecézí. Podstatné pro etické hodnocení činů má být jejich intence, která určuje, zda jsou zlé či dobré, vysvětluje Cetwiński pohledy opata Petra s odkazem na filosofii Petra Abelárda.

Také knížete Boleslava II. Rogatku vnímá kronikář Petr spíše pozitivně, přes jeho pochybnou pověst. Mladý Boleslav měl provokativní, často poněkud infantilní vystupování (*iuvenialia loca*); nechal např. lučištníka střilet šipy do jezera. Podle názoru Cetwińského se jednalo jak o vagantský humor, mj. posměch z filosofických zásad tzv. realistů (jsoucnost idejí), tak o svého druhu obranu hraným šílenstvím, kterou přirovnal k chování divadelní postavy Hamleta. Rogatka se cítil ohrožený odůvodněně: nepouštěl k sobě neznámé lidi, jeho dům měl tajné vchody, a přesto byl nakonec unesen skupinou rytířů. V pozadí stály, jak naznačuje kronika, velmožové z okruhu jeho mladšího bratra Jindřicha III. Bílého, ale také zrádci, jejichž jména kronikář pro jistotu nezapsal. Cetwiński předpokládá, že mezi nimi byli sousedé kláštera, především Albert z Brodu, který předtím přišel o fojství nad Henrykovem (ale Jindřich III. ho zase jmenoval kastelánem vratislavským).²²

Cetwiński razí názor, že do spektra slezského mikrokosmu patřili také Čechové. *Knihla henrykovská* věnovala pozornost rodu Brukaliců. Jeho zakladatel Bohuchval dostal od prvního slezského knížete Boleslava I. Vysokého (1163–1201) „zemi do čtyř volů“ (*de terra ad quatuor boves*) a svou držbu v Brukalicích dále rozšiřoval na blízké neosídlené území. Potomci Bohuchvala si majetky rozdělili a postupně Brukalice ztratili (do 1262).

Kláster čelil kolem r. 1255 nárokům dvou vnuků Bohuchvala, Bohuše a Pavla, *milites*, kteří se nadto pokládali za *krewniaky* poznaňského biskupa Pavla, jenž byl zase příbuzným zakladatele kláštera notáře Mikuláše. To byla poněkud ohrožující okolnost; polské *pokrewieństwo* (*cognatio*) totiž umožňovalo pozdější nároky příbuzných na dříve již prodaný majetek. Probošt (*praepositus*) vratislavských kanovníků augustiniánů a zakladatel kanonie v Kamieńci (později cisterciácký klášter) Vincentius (syn stolníka Jaroslava z rodu Pogorzeli) poradil opatu Bodovi (v jiném sporu), aby měli v klášteře znalce polského právo; „vy, *Teuthonici*, plně nechápete, co je *patrimonium*, a čím se liší od darů knížete“.²³

Opaté se vyrovnávali s neklidnými rytíři různými dary (v tomto případě vzdálená půda, peníze, dobytek, plášť), ale v klášterní knize se také snažili snížit prestiž Brukaliců.²⁴ Ironická dehonestace se týkala manželky Bohuchvala, kterou kronikář označil za *filiam*

21 Henrykov vytvořil notář Mikuláš získáním starší vsi Henrykov (název dle místního rytíře), zábo-rem vsi Janušov (po smrti rytíře Januše) a půdy vesničanů v Žukově (podle zabitého *rustica* Žuka, lidé se rozprchli). Porazil magický (*famose*) strom, javor, pod kterým pramenil potok, a spojenou lokalitu pojmenoval podle starého knížete Jindřicha; *Ksiąga henrykowska*, s. 118–119.

22 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 251–258, 263–272.

23 *Ksiąga henrykowska*, s. 136; na majetky získané od knížat neměli při jejich prodeji příbuzný nárok.

24 Příběh rodu Brukaliců shrnul Marek CETWIŃSKI v menší publikaci *Day, ut ia pobrusa... Ze świata Księgi henrykowskiej*, Forum kultury historycznej 3, Wrocław 2020.

cuiusdam clericici, rusticam grossam et per omnia ineptam,²⁵ ve výstižné parafrázi Cetwińského *to nieokrzesana prostaczka, głupia, leniwa i niezłarna córka jakegoś klerika*.²⁶

Opat Petr byl zřejmě „nepřítelem žen“, dokládá Cetwiński (kronika žádné ženské jméno neuvádí, ani svaté Hedviky, opat bojuje proti tančícím ženám na okraji nově kolonizované vesnice v blízkosti kláštera), a podle Cetwińského výkladu oné známé polské věty vlastně Bohuchval při mletí obilí své zcela nemožné (*inepta*) ženě sděluje: „nech toho, a podívej se, jak se to dělá“.²⁷ I když samotné uvedení Bohuchvala jako mlynáře je možná tendenční, Cetwiński také pomýšlí na rodový erb; „mlynář v pustině“ se objevuje jako předek v rodových pověstech Toporů či Rogalů.²⁸ Polský citát je tedy spíše dokladem regionální pověsti (třeba i o původu názvu vsi), než zápisem údajného dávného výroku.

Henrykovská kniha zachycuje ještě další české sousedy, rod velmože Držislava z Byczeně (u hranic s Kladskem), který založil na německém právu ves Czerńczyce (jižně od Henrykova); wratislavský stolník (Jindřicha III.) Držislav byl manželem sestry kancléře Bernarda z Kamenice, pozdějšího míšeňského biskupa. Etnickou pestrost v nevelkém prostoru v povodí říčky Olavy doplňuje Žid Merklin z nového města Minstrberka.²⁹

Éru bouřlivé kolonizace kronikář Petr nijak nevíta, vzpomíná melancholicky na staré dávné časy, které zhatil mongolský vpád. V oddíle *Część II: Doctrina Christiana*, Cetwiński přibližuje, jak se mniši henrykovského kláštera identifikovali se svým posláním. Jejich uvedení do pustých oblastí bylo boží inspirací, proto vlastně odešel notář Mikuláš z rodného Malopolska, a duchovní motivy vedly i Piastovce k podpoře kláštera.

V závěrečné úvaze přirovnává Cetwiński proměny tehdejšího Slezska ke stavbě věže Babel; v pestrém procesu se nejednalo o nějaké *Drang nach Osten*, ani o roli „*przedmurza obronnego Polski*“; kulturní rozmach země se nepohyboval v těchto termínech, jak to ukazuje právě *Knihy henrykovská*. Došlo však ke strukturálnímu odcizení Slezska od ostatních velkých polských zemí a k jeho typologickému sblížení s českými zeměmi.³⁰

Knihu Marka Cetwińského je třeba hodnotit jako zajímavou analýzu „kolonizačních“ proměn ve 13. století. Mikrokosmos prostoru kolem jednoho cisterciáckého kláštera k nám nepromlouvá v obvyklé badatelské podobě soupisu majetků a členů konventu,³¹ nýbrž hlasem vzdělaného opata (a jeho pokračovatele) a zprostředkovaně (obvykle ovšem tendenčně) i dalších osob, od knížat a kněží po rytíře a sedláky, při kolonizačním „otevření

25 *Księga henrykowska*, s. 147.

26 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 163.

27 V zápisu Bohuchvalova výroku je ve slově *poziwai* možno vnímat literu *z* jako *dz*; M. CETWIŃSKI, *Day*, s. 20.

28 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 159–168.

29 *Księga henrykowska*, s. 189–192.

30 Širší komparace Sławomir GAWLAS, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996.

31 Z další literatury k Henrykovu Heinrich GRUGER, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster 1227–1977*, Köln – Wien 1978; Jacek MATUSZEWSKI, *Najstarsze polskie zdanie prozaiczne. Zdanie henrykowskie i jego tło historyczne*, Łódź 1981; Wojciech MROZOWICZ, „*Księga henrykowska*“: „*Cenniejsza niż złoto, niż złoto najczystsze*“, in: *Historia Magistra Vitae*, Wrocław 2015, s. 126–140.

země“. Cetwiński osvětluje jednání osob z jejich kulturních, právních pozic, sociálních mentalit, a tím otevírá jistou „každodennost“ doby proměn, i když šlo v reálu hlavně o řešení majetkových nároků.

V tomto smyslu má Cetwińského kniha podnětný význam při akcentaci různých sociálních souvislostí „kolonizačního“ procesu v jednotlivých regionech středovýchodní Evropy. Jak prokázal, „život ve změnách“ neměl ráz dramatického „střetu kultur“; přes dílčí střety o majetek převládala koexistence sociálních aktérů, jakkoli by si např. autoři klášterní kroniky raději představovali klasický ideál uspořádání se silným (ale bezpečně vzdáleným) panovníkem, bez šlechtických držav a městských komunit v sousedství.

Proces změn neprobíhal ani v lesnatých pohraničních regionech na „zelené louce“, vždy zde bylo určité venkovské obyvatelstvo, které zajišťovalo zásobování a udržovalo „paměť míst“. ³² Přitom docházelo k rozšíření vrstvy urozených, často lidmi ze zahraničí, kteří se úspěšně prosazovali také v okolí panovníka a v nejvyšší správě. Roli vládců v těchto konstelacích je však třeba hodnotit velmi diferencovaně, podle konfigurace sil a státotvorných tradic v jednotlivých regionech. ³³

Vratislav Vaníček

Lenka BOBKOVÁ

Jan Lucemburský. Otec slavného syna

(= Velké postavy českých dějin, sv. 27)

Praha, Vyšehrad 2018, 600 s., ISBN 978-80-7429-342-9.

Je jistě potěšující, že od devadesátých let 20. století v evropském měřítku narůstá badatelský zájem o osobnost a dobu krále Jana Lucemburského (řeceného také Jan Český či Jan Slepý). Vedle několika cenných sborníků a kolektivních monografií¹ lze zmínit životopisy Jiřího Spěváčka², Wojciecha Iwańczaka³ a syntetizující pohled na Janovu vládu z pera

32 Jan KLÁPŠTĚ, *Změna – středověká transformace a její předpoklady*, Mediaevalia Archeologica Bohemica 1993 – Památky archeologické, Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59.

33 Ojedinělá konfigurace ekonomických a sociálně kulturních podmínek umožnila ve třetí čtvrtině 13. století rozvinout (nadmárodní) hegemonii krále Přemysla Otakara II. v prostoru středovýchodní Evropy, mimo jiné s úzkou podporou dolnoslezských Piastovců; Vratislav VANÍČEK, „*Otakarovská středovýchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50 – 1273)*“, in: Libor Jan – Jiří Kacel a kol., *Poceta králi*, Brno – Znojmo 2010, s. 15–45.

1 Michel MARGUE – Jean SCHROEDER (eds.), *Un itinéraire européen. Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg et roi de Bohême 1296–1346*, Luxembourg 1996; Michel PAULY (ed.), *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, Luxemburg 1997; Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era*, Praha 1998; TÁŽ (ed.), *Královský sňatek*, Praha 2010.

2 Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994.

3 Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski*, Warszawa 2012; české vydání *Jan Lucemburský*, Praha 2018.

Lenky Bobkové ve *Velkých dějinách zemí Koruny české*⁴. Vzhledem k nutně omezenému rozsahu Velkých dějin a širokému spektru otázek, které se týkají prvního Lucemburka na českém trůně, není divu, že se Lenka Bobková k tématu vrátila. Zužitovala nejen svoji znalost pramenů, nýbrž i bohatství badatelské produkce jak středoevropské, tak zejména lucemburské. Její poslední kniha je proto široce rozkročená po všech evropských končinách, do nichž Jan zavítal. Tomu autorka také obratně přizpůsobila strukturu svého díla.

Proud výkladu sleduje Jana Lucemburského, jeho předky i české dějiny do roku 1310, v prvních dvou kapitolách o létech 1296–1319 diachronně. Pro dobu 1320–1339 Bobková zvolila tématické členění kapitol: zde vystupuje do popředí zahraniční, sňatková a teritoriální politika, resp. správa Lucemburkových držav. Od roku 1340 se pak autorka vrátila k chronologickému výkladu, ukončenému v předposlední, sedmé kapitole bitvou u Kresčaku a osudy králových ostatků.

Jako zásadní předěly Janovy vlády tedy autorka vnímá roky 1310, 1319, 1340 a 1346, zatímco již od Františka Martina Pelcla zdůrazňovaný příchod prince Karla do Čech roku 1333 akcentuje poněkud méně. Je to podmíněno i tím, že Bobková ve vztahu mezi Janem a jeho nejstarším synem, na rozdíl od Spěváčka, nestaví tolik do popředí jejich povahové rozdíly a konfliktní situace a v politice obou mužů nalézá více paralely a návaznosti. Právě podobnosti v jednání obou českých vládců vyniknou u kapitol pojatých tematicky. Oba téměř jednotně vystupovali ve vztahu k Polsku a Uhrám, jak autorka ukazuje na příkladu trenčínských a visegrádských královských kongresů. Jednotní byli i ve vztahu k papežské kurii. Ani během konfliktů se pak proti sobě nepostavili se zbraní v ruce.

Z hlediska pružné dynastické politiky, která obvykle nebrala ohledy na vůli „objektů“ sňatkových kombinací, si Jan s Karlem také neměli co vyčítat. Lenka Bobková již tradičně věnuje značné místo mocensko-teritoriálním ambicím Lucemburků (mimo jiné tzv. vedlejších zemím pozdější Koruny české), na rozdíl od *Velkých dějin zemí Koruny české* ještě se zvláštním zřetelem ke klášteru Waldsassen. Stranou nezůstává Lucembursko, kde se současné bádání může opřít o díla Winfrieda Reicherta, Michela Paulyho, Michela Marguea a o stále se rozšiřující lucemburský listinář.

Za jistý nedostatek recenzované knihy považuji neúplný pohled na dlouholetý vztah lucemburského hraběte a krále k Balduinovi Trevírskému. Autorka správně připomíná údobí jejich spolupráce (Balduinovu správu hrabství 1314–1316, válku proti Métám, Balduinovu podporu Lucemburků v červenci 1346), avšak nezmiňuje tradiční rivalitu mezi Lucemburkem a Trevírem, která Jana od třicátých let 14. století vedla k výstavbě řetězce pohraničních hradů v oblasti Eifelu a Horního Pomoselí. Král ovšem svému strýci také dlužil vysoké sumy peněz a Balduin se pokoušel finančních těžkostí svého synovce využít tak, aby narušil lucemburský hradní řetězec. Trevírský kurfiřt dosáhl svého tři týdny po smrti krále Jana, kdy mu král Karel, dočasně užívající i titul lucemburského hraběte, prodal část lucemburských držav a část mu předal do správy, obé zjevně proti ustanovením zesnulého otce a zřejmě i proti vůli části místní nobility.⁵

4 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české IV.a (1310–1402)*, Praha – Litomyšl 2003.

5 Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von der Mitte des 13. bis zur Mitte des*

Pro české čtenáře je mimořádně cenná šestá kapitola nazvaná „Vládní styl a reprezentace Jana Lucemburského“, kde Bobková vyvrací tradovaný názor o Janově nezájmu o důslednou administraci Českého království, o zdejší církev a kulturu. Oba první Lucemburkové podporovali rozvoj královských měst a Janův zásah proti podkomořím ohledně jmenování městských rad v červenci 1337 je jen jedním z důrazných argumentů pro tuto tezi. Většími výkyvy procházel Janův vztah k českým klášterům, který by si zasloužil aspoň tak důkladné zpracování, jaké pro Moravu přinesl Tomáš Borovský.⁶

Co se týče kulturních proměn v Českém království v první polovině 14. století (s. 385–405), větší akcent by si zasloužilo české zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví, kde některé vazby ke královskému dvoru prokázala Dana Stehlíková. Lenka Bobková nepopírá, že v Čechách a na Moravě královská moc v této době nijak významně nesítila (snad vyjma lenního insitutu a těžby drahých kovů), avšak král Jan dokázal své mocenské a finanční požadavky uspokojovat na úkor vedlejších zemí formujícího se soustátí. Navíc se nevyhýbal ani žoldněřskému přístupu k válkám, jak ukazuje jeho politika vůči Métám (1324–1326) nebo pobyt v Languedocu „pod křídly Francie“.

Hodnocení pověstné Janovy nehospodárnosti nelze vnímat jen prizmatem *Zbraslavské kroniky*, *Kroniky Františka Pražského* a pokračovatele *Vita Caroli Quarti*, ale je třeba ho postavit na sledování všech králových politických aktivit, také v Porýní a Lotrinsku, kde si Lucemburk doslova kupoval nové leníky a posiloval dosavadní vazalské vztahy. Teprve díky Johannu Abdullahimu⁷ se nyní historikové seznamují s rozsahem finančních subvencí, které český král adresoval těmto porýnským „Hansel“, kteří pak za něj nasazovali životy a majetky po celé Evropě.

Ve dvacátých letech 14. století, zejména po bitvě u Mühldorfu, byl úspěšně korunovaný válečník pokládán mezi aristokraty (zejména mimo české země) za předního reprezentanta dvorskou-rytířské kultury, a proto by stálo za zmínku, že počátky Janova rytířského mýtu nepředstavuje nepodařený kulatý stůl krále Artuše v Praze či až Machautova poezie, ale (také) německá báseň z Porýní *Minne und Gesellschaft* (cca 1325), jeho zmínka v epické legendě *Lohengrin* (cca 1330) a v seznamu elitních rytířů (cca 1337–1347) *Meilleurs Trois*.⁸

Výklad Lenky Bobkové nezapře dlouholeté pedagogické působení: je veden snahou o didaktickou výstižnost a vyváženost tématy i rozsahem. Faktograficky jsou její závěry spolehlivé a pokud zde upozorním na několik omylů, opomenutí či diskutabilních míst textu, činím to s vědomím, že autorka vytvořila mimořádně zdařilé a cenné dílo, které se stává novou, výrazně detailnější platformou pro veškeré další bádání. Za přehlédnutí

14. *Jahrhunderts*, Teil 1, Trierer Historische Forschungen, Band 24, Trier 1993, s. 476–488, 491–523. Srov. Fridhelm BURGARD – Winfried REICHERT, *Erzbischof Balduin von Trier und König Johann von Böhmen*, in: M. Pauly (ed.), *Johann der Blinde*, s. 291–306.

6 Tomáš BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005.

7 Johannes ABDULLAHI, *Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johanns von Böhmen (1296–1346)*, Luxemburg 2019.

8 Michel MARGUE, *Jean de Luxembourg: Images d'un prince idéal*, in: M. Margue – J. Schroeder (eds.), *Un itinéraire européen*, s. 150–153.

lze považovat větu v pozn. 112 na s. 312, podle níž musel být český král 14. 11. 1331 ve Vratislavi, aby potvrdil výsady kláštera v Lubiázu. Téhož dne však datoval tuto listinu u dolnorakouské Lávy (Laa an der Thaya; srov. RBM III, s. 721, č. 1850 a další edice). Poněkud nejasné zůstává, co autorka míní termínem „desátky z lucemburských i českých měst“, které měly být povoleny roku 1326 (s. 329, pozn. 159). Pouze o názor Tomáše Durdíka⁹ se opírá tvrzení, že hrad Nečtiny (Preitenstein) postavil král Jan na vlastní náklady, zatímco budování ostatních lenních hradů pouze inicioval (s. 351). Lenka Bobková vytvořila na s. 352 slovní spojení Bystřice pod Landštejnem, avšak jedná se o Novou Bystřici, od níž je hrad Landštejn vzdálen 13 km. Při výkladu o závěti krále Jana by si zasloužila aspoň citaci studie Heinze Thomase z roku 2008.¹⁰

Lenka Bobková jako první záslužně představila hlavní narativní prameny a historiografii české i lucemburské provenience, které se věnují králi Janovi, přičemž na s. 469–470 uvádí, že „angličtí, němečtí a italští kronikáři byli zmiňováni v předchozích kapitolách a nemá smysl je znovu připomínat“, resp. že „přehled kronikářské produkce je otištěn ve studiích Petera Hilsche, Ernsta Voltmera a Geoffreya H. Martina.“ Domnívám se, že nezaslouženě poněkud stranou zůstal německý veršovaný převod tzv. *Dalimilovy kroniky*, jenž strani králi ve sporu s královnou Eliškou r. 1319, zcela mlčí o princí Karlovi v Čechách po roce 1333 a opakuje přímělné modlitby za slepého vladaře, na což upozornil již zmíněný Peter Hilsch.¹¹

Poslední poznámka recenzenta je spíše podnětem k další diskusi o vnímání důstojnosti českého krále ve 14. století. Lenka Bobková na s. 471 upozornila na metskou kroniku, podle níž hraběnka z Baru sdělila svému lucemburskému soupeři, že je pro ni pouhý králíček (*roitel*), což má být „celkem ojedinělá urážka Janovy královské důstojnosti“. Je ovšem zajímavé, že vratislavský biskup Nanker označil Lucemburka, který „jeho“ biskupství zabral hrad Milíč, roku 1339 slovem *regulus*,¹² což pak dotčenému vládci vysvětlil tím, že český král nemá ve svých zemích ani arcibiskupa, který by jej korunoval. Je nesporné, že narážka takového charakteru si podržela svůj smysl jen do dubna 1344, nemělo by

9 Tomáš DURDÍK, *Česká bradní architektura doby Jana Lucemburského*, Castellologica Bohemica 6/I, Praha 1998, na s. 7 uvádí, že Preitenstein u Nečtin byl „jedinou Janovou významnou novostavbou“, nepřináší tam však žádné argumenty proti tvrzení ostatních autorů, že zakladatelem hradu byl Oldřich Pluh z Rabštejna.

10 Heinz THOMAS, *Das Testament König Johanns von Böhmen und die Erbfolgeordnung Kaiser Karls IV.*, in: Brigitte Kasten (ed.), *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 373–392.

11 Peter HILSCH, *Di tutsch kronik von Behem lant*. Der Verfasser der Dalimilübertragung und die deutschböhmisches Identität, in: Klaus Herbers – Hans Henning Kortüm – Carlo Servatius (eds.), *Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik*. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag, Sigmaringen 1991, zejm. s. 112–114.

12 „Et sciatis, subjunixit episcopus, eum non esse regem sed regulum. Chronica principum Poloniae“, in: Gustav Adolf STENZEL (ed.), *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber*. Erster Band, Breslau 1835, s. 133; tuto epizodu dále zmiňují např. Colmar Grünhagen či Josef Šusta.

tedy jít o pozdější fabulaci. Dějinná závažnost takovýchto invektiv je však dnes jen těžko hodnotitelná.

Autorka recenzované publikace dokázala kriticky zhodnotit a sumarizovat dosavadní evropské poznání vlády prvního Lucemburka na českém trůně a čtivou formou předala toto téma zájemcům k dalšímu promýšlení a bádání. Pevně věřím, že dílem Lenky Bobkové nebude zklamána česky čtoucí historická obec ani poučená laická veřejnost.

Zdeněk Žalud

Johannes ABDULLAHI

Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johanns von Böhmen (1296–1346)

(= Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Etudes Médiévales, Bd. 47)

Luxembourg, Cludem 2019, 368 s., ISBN 978-2-919979-34-9.

Předkládaná kniha vychází z disertační práce obhájené na Ludwig-Maximilians-Universität München. Abdullahi v ní shrnul svůj dlouhodobý výzkum Janova zacházení s penězi ve vztahu k jeho panovnické i osobní reprezentaci, která byla zároveň projevem jeho mocenských ambicí.¹ Základní cíl své práce autor formuloval jako snahu o postžení funkce a významu Janových výdajů na základě v tomto směru relevantních narativních pramenů (s. 9). Vycházel z rozporu v hodnocení Janova nakládání s financemi v literární produkci pocházející z českého a západoevropského prostředí. U nás tradované rozmařilé utrácení krále Jana konfrontoval s širším politicko-společenským kontextem, který chování krále nejen ovlivňoval, ale také podmiňoval. Vžité soudy Abdullahi relativizoval na základě nové interpretace „starých“, známých pramenů, či pramenů v dané souvislosti opomíjených. Práci o štedrnosti a nádherymilovnosti prvního Lucemburka na českém trůnu tak pojal v širokém spektru problémů, rozdílnosti prostředí, příčin a následků, konvencí i literárních klíšé.

Neotřelý název knihy, zdůrazňující postavení Jana Lucemburského jako syna císaře Jindřicha VII., odpovídá jedné z ústředních autorových myšlenek, že totiž otcovské dědictví a zodpovědnost za něj sdílel nejen Jan ve svém vědomí, ale vnímalo ho i panovníkovo okolí na západ od českých hranic (a možná ještě intenzivněji na jih od Alp, soudě podle zmínek

1 Dílčí aspekty Janových peněžních transakcí autor již rozpracoval ve studiích: Johannes ABDULLAHI, *Johann der Blinde und seine „rheinischen Hansel“: Geld und Hof im zeitgenössischen Diskurs*, in: Eva Schlotheuber – Hubertus Seibert (eds.), *Soziale Bindungen und gesellschaftliche Strukturen im späten Mittelalter* (14.–16. Jahrhundert), Göttingen 2013, s. 261–279; TÝŽ, *Die erste Goldmünze Böhmens. Die Münzpolitik Johannes des Blinden zwischen Kapitalbedarf und repräsentativem Herrschaftsstil*, in: Martin Bauch – Julia Burkhardt – Tomáš Gaudek – Václav Žurek (eds.), *Heilige, Helden, Wüteriche. Herrschaftsstile der Luxemburger (1308–1437)*, (=Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, Band 41), Wien – Köln – Weimar 2017, s. 149–173.

o Janovi v kronikách italských měst). Autor tak volně navázal na tezi prezentovanou především v lucemburských historických kruzích a obsaženou ve statích Michela Marguea a zvláště Michela Paulyho, na něž se také odvolává.² Autor zároveň správně konstatuje, že v českém prostředí poukázání na odkaz Jindřicha VII. srovnatelnou roli nehrálo. Bylo by možné dodat, že k tomu ani nebyl důvod, protože v českých politických kruzích rezonovalo silné vědomí vlastní dynastie, ustanovené bez bezprostředního zásahu římského panovníka a v mnoha směrech na něm nezávislé. Kdy a na kolik fungovala aura odlesku císařské slávy ve Francii, nedokážu komplexně posoudit, ale autor má zřejmě pravdu v tvrzení, že v době, kdy byla papežem zpochybňována vláda Ludvíka Bavora, měla připomínka Jindřicha VII. pro Janovo postavení určitý politický potenciál, byť v kuriálních kruzích nebyl právě Jindřich VII. vnímán pozitivně.

Do úvodní pasáže knihy vložil Abdullahi i obecné úvahy o nutnosti reprezentace panovnické moci prostřednictvím ceremonií, pořádáním či sdílením různých slavností a turnajů. Takové akce byly ve své podstatě součástí panovnickovy diplomacie a vyžadovaly finanční prostředky, jichž se konkrétně králi Janovi, ale i jiným středověkým vládcům, permanentně nedostávalo. Autor mluví o „zpeněžení politiky“ (*Monetarisierung der Politik*), která byla důsledkem ekonomických a společenských změn, vedoucích k většímu objemu a rozšíření peněz. V této souvislosti také uvažuje nad křehkým rozdílem mezi darem (*ars donandi*) a úplatkem, spojenectvím a klientelismem a klade si otázku, na kolik lze v naznačeném vývoji hledat prvky „modernizace“ ve smyslu moderní státnosti. Abdullahi v úvodu též naznačil tři oblasti Lucemburkových výdajů, jimž se bude věnovat – reprezentaci na slavnostech a turnajích, odměňování šlechticů usazených mezi Rýnem a Moselou a ražbou zlatých mincí v Čechách (náklady na válečné podniky a teritoriální politiku se autor nezabývá).

Osou výkladu je konfrontace rozdílných výpovědí českých pramenů³ a literárních děl ze země na západ od Rýna, včetně Francie, která jsou představena ve druhé kapitole knihy (*Das konträre Urteil der narrativen Quellen*, s. 35–47). V postavení jejich autorů Abdullahi vidí jeden z důvodů odlišného pohledu na krále Jana. Čeští kronikáři patřili vesměs k duchovním, kdežto západoevropští literáti, i když byli často také kleriky, náleželi zároveň ke dvoru, nebo k němu měli blízko. Markantním příkladem tohoto rozdílu jsou dva nejsdělnější literáti – Petr Žitavský a Guillaume de Machaut.

Druhý, zásadní moment rozdílného pohledu na Janovu velkorysost a štědrost J. Abdullahi vidí v odlišnosti prostředí, v němž se zrodil. Dospívá k závěru, že ve Francii, či Porýní se na rozdíl od Čech neřešilo, odkud Jan peníze bere, jak a kde je utrácí. Autor toto tvrzení dokládá poukázáním na skutečnost, že Petr Žitavský neodsuzuje okázalé slavnosti obecně (viz poměry za Václava II.), ale kritizuje nákladný život rytířského panovníka

2 Michel PAULY, *Der Traum von der Kaiserkrone. Die vergeblichen Bemühungen König Johanns von Böhmen um die Kaiserwürde*, Zeitschrift für historische Forschung 35, 2008, s. 549–578.

3 Opírá se především o Zbraslavskou kroniku, kroniky Františka Pražského a Beneše Krabice z Weitmile, francouzský překlad Dalimilovy kroniky a o Vlastní životopis Karla IV.

mimo Čechy. Na druhé straně se pozastavuje nad nedůstojným chováním krále, který se vydával na cestu s nepočettým a málo vybaveným doprovodem. Jinými slovy Petr Žitavský vlastně kritizoval vyvážení finančního kapitálu ze země a Abdullahi si klade otázku, zda u kronikáře jde již o projev „moderního“ uvědomění si problému, který vzniká z napětí mezi přijatelným hospodařením a panovnickou nádherou.

V následující části knihy autor své teze rozpracoval do tří kapitol podle již uvedených okruhů Janových výdajů na politickou reprezentaci. První segment, nazvaný *Kostspielige Feste und Turniere*, je zaměřena na turnaje, korunovace a svatby, jimž byl král přítomen. Abdullahi je důsledně sleduje spektrem finančních nákladů a zdůvodňuje je královými politicko-reprezentačními cíli. Text doplňuje příloha, připomínající tyto události v chronologickém sledu (s. 334–335). Z celkem 22 zaznamenaných slavností je šest korunovací, včetně dvou pražských: Jana a Elišky (1311) a druhé Janovy ženy Beatrix Bourbonkové (1337). Zbývající čtyři se vesměs týkají francouzských korunovací: Karla IV. Sličného (1322), jeho dvou žen: Janovy sestry Marie (1323) a Johany z Évreux (1326), a zakladatele nové dynastie Filipa VI. z Valois (1328).

Jan byl krom vlastních svateb přítomen uzavření dětského sňatku svého syna Jana Jindřicha s Markétou Tyrolskou (1330), zaznamenaného korutanským kronikářem Janem z Viktringu, a také svatby Ludvíka IV. Bavora s Markétou Holandskou (1324). Čtyřikrát je zaznamenána účast krále Jana na nějaké mimořádné slavnosti (1331 Castelfranco v severní Itálii, 1335 Valenciennes, 1335 Visegrád, 1344 Mety). Ve všech případech šlo o diplomatická setkání, při nichž reprezentace královského majestátu hrála důležitou roli.

Na turnaje tudíž zbývá pouze devět položek, včetně dvou pražských (1319, 1321). Těm autor věnoval poměrně značnou pozornost. V případě Artušovské slavnosti (1319) zpochybnil jednoznačné tvrzení Petra Žitavského o neúspěchu slavnosti s ohledem na absenci zahraničních hostů. Detailní rozbor celé situace autora dovedl k názoru, že uspořádání rytířských her Jan myslel jako vstřícný krok na cestě ke smíření se šlechtou, což se ale minulo účinkem. Ani druhý pražský pokus o turnaj Janovi příliš nevyšel, nikoliv však pro malou honosnost slavnosti, ale kvůli královi zranění. Další turnaje i jiné slavnosti, jichž se Jan zúčastnil, se již odehrály mimo Čechy. Účast na nich byla zřejmě nákladná, i když je většinou král nepořádal. S autorem lze souhlasit, že účast na oněch turnajích nepředstavovala pro krále jen plané povyražení, neboť vesměs šlo o velké společenské události, jejichž neodmyslitelnou součástí byla nejen udatnost rytířů, ale i na odívání stavěná velkorysost a štědrost, a to jak v rovině kurtoazní, tak politické.

Autor též poznamenává, že se v západoevropské literatuře při líčení rytířských kláních o Janovi často mluví jen jako o králi či o českém králi, což potvrzuje nejen jeho proslulost, ale také jedinečnost královského titulu mezi účastníky turnajů. Ve francouzsko-vlámském prostředí tradovanou informací o tom, že Jan na počátku roku 1324 v Cambrai utrácel peníze z výkupného od Habsburků, požadované za zajatého Jindřicha Habsburského v bitvě u Mühlendorfu (1322), lze ale opřít jen o tvrzení Petra Žitavského o slibu rakouské strany závazek splatit (polovina září 1323). Účast Jana Lucemburského na turnaji v Compiègne v prosinci 1340 mohla mít opravdu pouze reprezentativní funkci, neboť král byl již zcela slepý. Před komplexnějšími závěry trochu varuje skutečnost, že se mnohdy

o určité události zachovala zpráva pouze u jednoho literáta, ať již Janova oslavovatele (Jean le Bel k turnaji 1327), nebo kritika (Petr Žitavský k pražským turnajům 1319, 1321).

Návštěvy Francie a účast na jejích slavnostech v politicko-reprezentačním itineráři krále Jana nepochybně dominují, což bylo dáno jeho politickou i osobní orientací na pařížský dvůr. V Čechách se tyto vazby mohly jevit jako panovníkovo opomíjení českých záležitostí, v perspektivě postavení Lucemburků v Evropě šlo však o politický kurz zcela zásadního významu. Autor rozlišuje jeho dvě fáze. První se týkala let 1323–1324 a odehrávala se na pozadí Janovy kolize ve vztazích k Ludvíku Bavorovi, z níž hledal cestu ve spojení s francouzským králem Karlem IV. Sličným, manželem své sestry Marie. Po její předčasné smrti se Jan Lucemburský snažil přízeň francouzského krále neztratit, což demonstrovala i jeho účast na korunovaci Karlovy nové manželky Jany d'Évreux (k Janově účasti se kriticky vyjádřil Petr Žitavský). Druhá fáze upevňování Janových vazeb k Francii spadá do doby vlády Filipa VI., jehož korunovace v roce 1328 se Jan zúčastnil. Autor připomněl i Janovu návštěvu Paříže v roce 1332, kdy byl sjednán sňatek Guty Lucemburské s následníkem francouzského trůnu Janem Dobrým. Posledně jmenované události je možná třeba více vnímat i na pozadí budování italské signorie, potencionální „brány“ na cestě k císařské koruně.

Podrobným popisem smyslu Janovy účasti na uvedených festivitatách autor dokazuje, že náklady na ně vynaložené nebyly zbytečné, ale naopak nezbytné. Zda tato honosná sebe prezentace byla úměrná příjmům krále Jana, je jiná otázka, v každém případě si byl schopen potřebné peníze v Českém království opatřit, byť ne vždy standardním způsobem a na úkor panovnícké domény, za což si vysloužil kritiku Petra Žitavského. Vzhledem k tématu výdajů krále Jana mohl autor možná poskytnout větší prostor pobytu královice Karla na francouzském dvoře, o jehož financování se jeho otec – přes svou vyzdvihovanou štedrost – zřejmě příliš nestaral.

Čtvrtou kapitolu knihy věnoval Abdullahi zamyšlení nad údajným štedrým odměňováním králových porýnských podporovatelů, či „kumpánů“ (*Umfangreiche Zuwendungen für rheinische „Hansel“*, s. 131–263). Název vychází z textu Vlastního životopisu Karla IV., v němž je Jan obviňován, že peníze utrácí „*inter Rinenses Henkinos*“, v překladu autora „*mit rheinischen Hanseln*“.⁴ Jde o úryvek z předposlední 19. kapitoly, která již není císařovým dílem. Proto autor správně celou pasáž považuje za kritický názor Karlova okolí na Janovo nakládání s penězi za hranicemi Českého království.

Po přehledu různých interpretací uvedeného textu Abdullahi rozvinul otázku velkých darů a odměn, které podle českých kronik Jan na počátku své vlády v Čechách poskytoval svým „cizím“ rádcům u dvora, později pak především svým leníkům v teritoriu na západ od Rýna a v okolí lucemburského hrabství. Autor uvádí motivace těchto „darů“, pod nimiž se mohlo skrývat i vyplácení žoldů, a připomíná chválu královny štedrosti, která zaznívá ve zprávách heroldů a v dílech okruhu německy píšících básníků (autor využil především skladby „*Minne und Gesellschaft*“, „*Die Schule der Ehre*“ a „*Die besten Drei*“).

4 Místo je překládáno různě. V českém překladu J. Pavla zní „peníze utratí mezi rýnskými oblíbenými“, viz *Vita Karoli Quarti*, Praha 1978, 154–155.

Velkou pozornost J. Abdullahi záslužně věnoval rozboru lenní soustavy krále Jana jako lucemburského hraběte v oblasti na západ od Rýna (u nás poměrně málo reflektované) a kolem lucemburského hrabství (instruktivní mapka na s. 194, soupis leníků na s. 339–359). Vyslovil celkem oprávněné přesvědčení, že malá zkušenost s lenním systémem v Čechách vedla české kronikáře k nepochopení králových výdajů, spojených se získáním lenního slibu. Z této neznalosti pak plynulo jejich přesvědčení o Janově plýtvání „českými“ penězi za hranicemi království. Janovo prosazování lenního systému v Čechách autor pouze zmínil, ale dále s ním nijak nepracoval.⁵

Samostatně se Abdullahi věnoval zástavám královského zboží v Čechách a jejich kritice v českých kronikách i ve Vlastním životopisu Karla IV. Zamýšlel se nad nimi v kontextu vývoje vztahu mezi králem a šlechtou, který po překonání vládní krize (1318–1319) prošel výraznou změnou. Při hodnocení důvodů, smyslu i důsledků Janových zástav je autor velmi střizlivý. Upozornil mj. i na skutečnost, že zástavní politiku provozoval ve velkém také Karel. Necítil však na šlechtu, ale většinou se obracel do řad bohatých měšťanů, což činil obdobně i král Jan na počátku své vlády.

Oproti starším tezím o tom, že si Jan po smlouvách v Domažlicích (1318) „kupoval“ loajalitu české šlechty (odvolává se na J. Hoensche, P. Morawa a F. Seibta), postavil Abdullahi opatrnější hodnocení králova chování, které je třeba diferencovat podle konkrétní situace, charakteru dluhu, věřitele i typu zástavy. Změna politického kurzu podle něj vedla k oslabení kontaktů krále s měšťany i s částí duchovních, které ve vlivných pozicích v panovníkově nejbližším okolí nahradili příslušníci šlechty. To se odrazilo ve výběru králových věřitelů a finančníků, do jejichž čela se dostal Petr z Rožmberka. Důsledky naznačeného procesu autor chápe jako zatím otevřenou otázku, což napovídá i název podkapitoly *Ausblick: Ausverkauf Böhmens oder Integration des böhmischen Adels?*

V poslední kapitole se Abdullahi zabýval důvody a okolnostmi, které vedly krále Jana k ražbě zlatých florénů v Čechách (5. *Die erste Goldmünze Böhmens*, s. 264–293). Rozpracoval v ní již publikovanou stať na toto téma a v souladu s celkovou koncepcí knihy opět položil otázku, zda zavedení této exkluzivní ražby mělo jen reprezentativní cíl, jak se často soudí, nebo také ekonomické pozadí. I v této části práce je téma rozpracováno do širokých souvislostí, včetně historického rámce zlatých ražeb, jejich vzorů, nalezišť zlata v Čechách a organizační struktury ražby, personálního obsazení správních funkcí a činnosti italského konsorcia. Na základě pečlivého studia pramenů autor dospěl k závěru, že ražba zlatých mincí primárně nepramenila z touhy císařova syna po reprezentaci, ani z jeho úsilí o získání nového zdroje příjmů, ale že o ni měli

5 Mohl více vytěžit z Žaludovy studie, na níž se odvolává, viz Zdeněk Žalud, *Königliche Lehnsträger am Hofe Johannis des Blinden und Karls IV. Ein Beitrag zur sozialen Stellung der böhmischen Herren von Landstein und der Herren von Kolditz im 14. Jahrhundert*, in: Eva Schlotheuber – Hubertus Seibert (eds.), *Soziale Bindungen und gesellschaftliche Strukturen im späten Mittelalter (14.–16. Jahrhundert)*, Göttingen 2013, s. 177–205.

přinejmenším stejný zájem severoitalských obchodníků působících na Janově dvoře, jimž kvůli svým dluhům velkokoryse poskytoval privilegia.

Knihu uzavírá výstižné resumé (s. 294–303). Pro čtenáře vstřícná je též příloha obsahující čtyři prosopografické přehledy s odkazy na prameny, případně též na literaturu a s vysvětlujícími poznámkami. První z nich představuje soupis zpráv o slavnostech a turnajích, na nichž se král Jan podílel. Velmi cenný je v pořadí druhý přehled vztahů krále k některým šlechticům podle spisů *Minne und Gesellschaft*, *Die Schule der Ebre* a *Die besten Drei*. Třetí příloha je ukázkou nejvyšších sum za vzdání léna (Manngeld), poslední přináší abecední soupis dvou set vazalů a hradních manů krále Jana jako hraběte lucemburského v oblasti mezi Rýnem a Moselou.

Kniha Johanna Abdullahiho představuje neotřelý, záslužný a přínosný pohled na jeden z citlivých aspektů vlády krále Jana a zajímavým způsobem rozšiřuje pohled na jeho osobnost. Autor vyšel z dobré znalosti širokého spektra narativních pramenů i relevantní literatury, byť česká produkce je v ní zastoupena spíše okrajově.

Lenka Bobková

Johannes ABDULLAHI

***Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
König Johanns von Böhmen (1296–1346)***

(= Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Etudes Médiévales, Bd. 47)

Luxembourg, Cludem 2019, 368 s., ISBN 978-2-919979-34-9.

S jistou nadsázkou by bylo možno říci, že kniha se stejně tak mohla jmenovat *Der Kaisersohn und die Geldnot*. Neradostné finanční situace českého krále Jana Lucemburského si ovšem byla odedávna vědoma nejen odborná literatura. Je však třeba říci, že komplikovanou finanční situaci měli víceméně všichni potentáti, Jan byl ovšem mezi nimi opravdu „králem“. Přesto je Abdullahi první, kdo ji dal do titulku své rozsáhlé disertace, obhájené na mnichovské univerzitě ne bez účinné podpory profesorů mladé lucemburské univerzity M. Paulyho a M. Marguea. Českého čtenáře zájem o „české“ téma „z venku“ potěší, ale současně si živě uvědomuje, že současně jde o výsostné téma evropské. Nicméně vždy musí jeho zpracování poměřovat s tím, co nabízí domácí literatura. Doba, kdy si západní zahraniční literatura víceméně „vystačila“ bez její znalosti (výjimky potvrzovaly pravidlo), je k prospěchu věci minulostí, nicméně s jejími residuy se nutně dále setkáváme.

Z našeho pohledu je třeba Abdullahiho zájem nejen vítat jako projev toho, že *in Bohemia non sunt leones*, ale také číst knihu tak, abychom si z ní odnesli to přínosné z pohledu z jiného úhlu. Není tedy div, že čtenář začíná seznamem použitých pramenů a literatury. Stovky titulů, které jsou uváděny v takových soupisech, někdy nutně vzbuzují údiv až obdiv, i když je třeba zachovávat rezervu s tím, že je třeba poohlédnout se i po tom, co uvedeno není a ovšem zvažovat, zda to bylo na škodu toho či onoho díla, či je to možno pominout. Podívejme se tedy z tohoto aspektu na skoro třicetistránkový seznam Abdullahim použité literatury a pramenů.

Dnes už není možno hovořit o opomíjení děl českých autorů v důsledku neznalosti českého jazyka, protože Češi často publikují v západních jazycích; ale ovšem stále je a doufám, že bude i nadále řada prací, které jsou psány česky. Ty ale zatím stále tvoří většinu příspěvků, a i když většinou mají cizojazyčné souhrny (to se ovšem netýká starší literatury, kterou ale nelze odepisovat, jak se nezřídka děje i *in domo*), není tato premisa zdaleka vždy, bohužel, naplňována. Nemám na mysli práce obecného, přehledového rázu, což by bylo malicherné, ale ty, které se týkají merita věci. Postrádám-li ale u Abdullahiho velkou a mimořádnou biografii Jana Lucemburského od Lenky Bobkové, vysvětlí se její absence snadno časovým souběhem vydání s jeho knihou. Totéž se týká i německé práce B. Marani-Moravové o Petru Žitavském a jeho Zbraslavské kronice.

Postrádám však práce o dvou tématických okruzích, které se výslovně dotýkají merita Abdullahim sledovaného problému, totiž finanční problematiky a ohraničující do značné míry symbolicky celou Janovu královskou vládu. Je to pro její počátek sice drobná, ale důležitá edice a zejména interpretace zlomku Janova (komorního) registra z roku 1312 od Václava Vojtíška ve Friedrichově sborníku z roku 1931 (přetisk 1953). Texty samy sice přicházejí v Emlerových Regestech, která Abdullahi užívá, ta ovšem neznala jejich provenienci, která je podstatná právě pro otázku, kterou Abdullahi řeší. Druhý okruh pak tvoří dosti obsáhlá česko-polská literatura týkající se nálezů tzv. pokladu ze slezské Sředy ze sedmdesátých let minulého století, jehož interpretace je v leckterém směru pro vládu Janovu symptomatická. Nikde sice není *verbis expressis* řečeno, že tu šlo o zástavu vratislavskému židovskému finančníku, ale z kontextu je to takřka nepochybné.

Nechci unavovat dlouhými citacemi, nicméně měly být užity a tedy v seznamu uvedeny ještě dva monumentální výstavní katalogy Janovi věnované, které nelze přehlížet. Je to *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský a Král, který létal*,¹ zatímco leccos z v knize uváděného bylo by možno bez problému pominout. A bylo by možno zamyslet se i nad nálezem a interpretací heraldické výzdoby v domě Brunnenhof v Curychu, který tehdy patřil židovskému finančníkovi a kde se mezi místními šlechtickými rody a s jejich erby překvapivě setkáváme i s erbem hrabat z Lucemburku (tedy ne sice českého krále, nicméně nelze na něj jako na „zákazníka“ pomýšlet?). Stálo by za to se nad věcí zamyslet. Naznačuje to i zapadlá stať tamního městského archeologa Dölfa Wilda a Rolanda Böhmera z roku 1995–96.

Nicméně u tak široce koncipovaného, do značné míry vynalézavě zpracovaného tématu, nelze výše zmíněné dodatky absolutizovat. Možná, že v nich Abdullahi aspoň *ex post* najde případnou inspiraci pro další práci. Podstatné ovšem je to, co podává. A stojí za to, věnovat tomu pozornost. Nejde totiž o životopis klasického rázu, nýbrž soustředění se na v nejširším slova smyslu finanční aspekty a dopady Janovy politiky. Těm je sice v dosavadní literatuře pochopitelně věnována pozornost, ta ale většinově

1 Miroslav KINDL – Pavla STÁTŇÍKOVÁ, *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310: průvodce dobou*, [1], Praha 2010, Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, [2], Praha 2010; David MAYER (ed.), *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011. Obě práce jsou v mnichovské Státní knihovně.

odkazuje na Janovu marnotratnost a bezuzdné vysávání království. To vidí Abdullahi jinak a v tom je hlavní zásluha jeho práce. Ne, že by onu marnotratnost, velkorysost a další vlastnosti tohoto typu chtěl přehlížet, ale řadí je do příslušných „škatulek“ pozdně středověkého systému vládnutí. A u Jana jejich počet a rozmanitost z různých důvodů výrazně narůstaly. Nepochybně přitom hrály roli nejen Janovy subjektivní předpoklady a to, že se dostal na královský trůn doslova v útlém věku; daleko více působilo a svazovalo to, že podle Abdullahiho nešlo o „obyčejného“ krále, ale o syna vládnoucího římského krále/císaře Jindřicha VII., po jehož smrti bylo dlouho vakuum, čímž se Jan cítil co do reprezentace vázán. Ostatně jeden čas se o něm v této souvislosti uvažovalo.

Proto pochopíme, že v seznamu literatury je množství prací zejména Gerda Althoffa, ale i dalších, kteří sledují dvorské rituály a ceremoniály. Ty nebyly interní záležitostí, ale stávaly se divadlem určeným podle svého zaměření různým druhům obecenstva. To bylo u Jana dáno či umocňováno už naznačenou neklidnou povahou, což mu porůznu vyneslo v historiografii všeliká epiteta, jako král cizinec (Josef Šusta), či král diplomat (Jiří Spěváček). Stejně tak by ovšem bylo možné označení král rytíř, bez něhož se neodehrálo skoro žádné „harašení zbraněmi“, ale ani žádné významné mezinárodní dohadování.

Třeba ale aspoň stručně charakterizovat strukturu knihy, která se po úvodním přehledu názorů středověkých kronikářů na tohoto panovníka, člení do tří velkých textových oddílů s názvným rozsáhlým a vyváženým souhrnem (s. 294–303). Samozřejmě vedle obligátních bibliografických seznamů a společného osobního a místního rejstříku ještě s rozsáhlými prosopografickými soupisy, k nimž bude třeba se vrátit, protože patří k závažnému přínosnému podkladu pro Abdullahiho předchozí výklady. V úvodu autor periodizuje Janovu vládu do tří epoch, členěných počátkem dvacátých let a pak rokem 1335. Svým přínosem jsou zmiňováni Jiří Spěváček, Winfried Reichert a Zdeněk Žalud. Zejména pak Abdullahi zdůrazňuje prostředního z nich, jenž akcentoval Janovu péči o „jeho“ lucemburské hrabství a vůbec o jeho „rheinische Hansel“, jak překládá nevlídný až pohrdlivý obrat *rinenses henkinos* v předposlední kapitole Autobiografie Karla IV. Karlův pokračovatel tím nepochybně v jeho intencích mínil Janovy tamní „oblíbence“, dosud téměř bezejmennou skupinu nižších šlechticů, rytířů, resp. obecně Porýňanů, které si Jan chtěl úže připoutat. Výstižný překlad tohoto termínu působil potíže, až Heinz Thomas upozornil na tento vysvětlující obrat v kronice Otakara Štýrského.

V prvním oddílu přehlíží Abdullahi nákladné slavnosti, zejména turnaje, nejen Janem pořádané, ale hlavně ty na Západě, na nichž se Jan zpravidla s velkým leskem aktivně podílel. Pražský turnaj, který Jan pořádal nedlouho po tzv. Domažlické dohodě s českou šlechtou hodnotí jako Janovo vstřícné gesto vůči ní. Je ovšem známo, že zahraniční hosté se do Prahy na jeho turnaje moc nehrnuli, takže zprávy o nich posléze mizí, ale nemizí Janova účast na cizích podnikcích. Text dále pokračuje zevrubnou interpretací Janovy pompézní účasti na korunovaci třetí manželky francouzského krále Karla IV. Krásného Johany a vůbec jeho vystupování na tamním dvoře, kdy Jan demonstroval svou příslušnost k tamní šlechtické komunitě a tím – dodávám – ať vědomě či nevědomě prezentoval české království.

Za klíčovou – i rozsahem – považuji následující stať (s. 131–263) s jedním grafem a velmi schematickou mapkou, která vzhledem k velkému měřítku bohužel nepřináší dostatečně zřetelnou výpověď (s. 194). Kapitola probírá *Umfangreiche Zuwendungen für rheinische „Hansel“*, tedy příslušníky Janovy klientely či osoby jinak s ním spojené. Možná by se mělo říci, že šlo o osoby, které si Jan chtěl získat (a udržet). Abdullahi zejména podrobně probírá jejich „obleňování“, při čemž šlo především o tzv. finanční léna. V českém království pak je akcentován Janův kreditní a zástavní systém. Naopak je kritizována Karlova snaha o rekuperaci zastavených hradů a jiných zboží s tím že se ve finančních potížích orientoval na rozdíl od Jana spíše na městské, zejména pražské patricije. Nevím, zda je tato kritika zcela oprávněná.

Stručnější (s. 264–293) je „numismatická“ kapitola, která je ovšem pojednána z vyššího hospodářského hlediska. Je tu ale výrazně akcentován vliv a zájem panovníka obklopujících odborníků, zejména italského původu. Zdá se, že obecně bude třeba víc brát v úvahu existenci a vliv cizích odborníků nejen u Jana samotného, ale i jeho nástupců.

O seznamu pramenů a literatury byla řeč, je třeba zastavit se u mimořádně pracných a svým způsobem objevných prosopografických soupisů. V prvním autor sestavil informace o celkem 22 Janových pompézních účastích na různých turnajích a svátcích. Z nich se valná většina – 18 – odehrávala v říši či ve Francii. Další seznam doslova vypreparovává ze tří současných německých literárních děl (Minne und Gesellschaft, Die Schule der Ehre a Die besten Drei) osoby, které buď bezprostředně byly v nějakém kontaktu s Janem, nebo to je prokázáno o jejich příbuzných. Jen z těchto tří prací autor shledal 25 osob, vesměs z oblasti dolního Porýní. Třetí soupis uvádí deset nejvyšších finančních částek spojených s udílením manství, poslední seznam pak rovných 200 (!) Janových vazalů resp. držitelů hradních lén, opět vesměs z Porýní. Zejména tento přehled považuji za významný. Nerozumím však tomu, že osoby z těchto soupisů nebyly pojaty do závěrečného rejstříku, takže do značné míry zapadnou. Trochu se podivuji, že Abdullahi příslušné údaje nesestavil do tabulky podle sociálních či dalších ukazatelů, která by ukázala různé tendence.

Možno tedy jednoznačně shrnout, že Abdullahiho práce je významným přínosem pro další bádání, neboť ukazuje, že i u zdánlivě doslova (dokonce několikrát) vyčerpaného tématu tomu tak nemusí být a že nejde jen o jinak položenou otázku, ale i o pramenný materiál, který je v jiném kontextu znám a tak vlastně ležel na cestě a stačilo jen ho zvednout.

Ivan Hlaváček

Jiří FAJT

*Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs.
Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378*

Berlin – München – Prag, Deutscher Kunstverlag – Nationalgalerie Prag 2020, 715 s.
se stovkami do značné míry celostránkových, zejména barevných fotografií,
ISBN 978-3-422-07332-6, ISBN 978-80-735-736-1.

Mám před sebou bezmála čtyřkilogramovou publikaci monumentálních rozměrů, impozantní, až bibliofilské výpravy a mimořádné pramenné dokumentace od autora, který za své dlouholeté organizačně-vědecké činnosti (mj. jako generální ředitel pražské Národní galerie v letech 2014–2019, autor řady mezinárodně úspěšných výstav, ale i autor či spoluautor jejich vědeckých výstavních katalogů) se mimořádně profiloval v celém euroatlantickém prostoru. Fajt tu představuje své opus magnum, vycházející z jeho berlínské habilitace v r. 2009. Kniha se svým zaměřením nevěnuje toliko dějinám umění, ale výrazně zasahuje do historie kulturní v nejširším slova smyslu a zprostředkovává i do dějin politických, které se v nich různě reflektují. A ovšem: nejde jen o Norimberk, ba někdy se chce říci, že ani ne především. I proto není možno Fajtovu knihu v tomto časopisu přejít mlčením.

Norimberk spolu s Kolínem nad Rýnem a Štrasburkem patřil mezi tři nejvýznamnější města ve vlastní Říši, Prahu (resp. Čechy) v to samozřejmě nepočítaje, protože lze přímo říci, že její vůdčí fenomén je v lucemburské době imanentní povahy. Bylo tomu tak zejména proto, že byla sídlem královského-císařského dvora, ale nejenom. Vždyť počtem obyvatel s jejím souměstím mohl v říši konkurovat (snad) právě jen Kolín nad Rýnem. S výjimkou deseti let, kdy Staré i Nové Město byla spojena v jeden celek (1367–1377), jde především o Staré Město; Hradčany pak nebyly městskou čtvrtí, jak se nedopatřením traktuje (s. 665), ale svébytným poddanským městem, i když měly význam v tom, že tvořily domicil řadě klíčových dvorských umělců a vůbec byly jakýmsi předpolím panovnického dvora.

Vratme se k Norimberku. Čím ten obě další uvedené říšská města a ovšem všechna ostatní v říši převyšoval, lze vyčíst z pouhého nahlédnutí na mapu. Ležel totiž v centrálních říšských oblastech (tedy dle Morawovy terminologie, která se přes svou generalizaci ujala: v königsnahen Landschaften) a měl tak jako jediné říšské město doslova možnost každodenního kontaktu s panovníkem, které v plné míře využíval. Nadto zde měl panovník „svou“ Reichsfeste, které často využíval, i když co do kvantity i kvality pobytů za Prahou nutně zaostával. Karel strávil v Norimberku mnoho času a to nikoli (jen) při cestách do a z říše do svého hlavního sídla – Prahy, nýbrž často jako v cílové destinaci s dlouhodobější i jakoby rezidenční přítomností. Naznačují to víc než zřetelně stať Winfrieda Eberharda z roku 1978 a zejména také fakt, že tu panovník konal řadu říšských sněmů/sjezdů a pamatoval na město i ve své Zlaté bule z r. 1355–56. Ale šlo ovšem i o hospodářskou sílu Norimberku. Norimberská městská rada si v době lucemburské dokonce vybudovala jakousi pražskou expozituru (tu v nějaké formě měl zřejmě i Štrasburk), i když není zřetelněji rekonstruovatelná. A není ani možno zapomínat na úzké vazby patriciátu obou měst.

Tento stručný úvod byl důležitý proto, abychom si znovu uvědomili nepopiratelný význam Norimberka bezprostředně pro české dějiny a Prahu zvlášť. V době lucemburské

pak tím spíše. Třeba ale představit strukturu knihy: Základní data byla podána úvodem, tu je třeba jen „pro pořádek“ k nim dodat, že její závěrečné přílohy mají všechny náležitosti včetně bibliografie ve velkém záběru. To ovšem není třeba na tomto místě zvláště připomínat a stejně tak ne klíčovou stránku umělecko-historickou, která dojde zhodnocení a možná i diskuse v příslušné odborné komunitě. Fajtovy výklady umělecko historické jsou ovšem hluboce zakotveny v obecné historii kulturní, ale i politické, neboť Fajt pracuje soustavně – a dodal bych, že i příkladně – i s písemnými prameny, v tom i s texty diplomatickými, jejichž výpověď respektuje.

Tu je třeba upozornit na závěrečný V. oddíl publikace, v němž se podává – často v plném znění – edice s komentářem k 65 nejzávažnějším listinným či aktovým pramenům týkajícím se umělecko–historické problematiky doby a zejména sledovaných malířů. Je ovšem možno jít ještě dál, protože i ve vlastním textu je těmto pramenům dán dostatečný prostor. Avšak nedivme se, že někdy je třeba něco zpřesnit. Z obsahu by totiž např. čtenář mohl nabýt dojmu, že Fajt podává i dějiny Karlovy kanceláře (s. 145–162), ale není tomu tak. Pod tím titulkem se totiž představuje pouze sumární přehled jejich úředníků, ovšem s důležitým „vypíchnutím“ jejich velmi rozmanitého původu sociálního i teritoriálního. Převažujícími osobnostmi jsou osoby z říše: vidíme tu ovšem také tři Francouze, skupinu Italů i řadu osob domácích – ty však zůstávají v minoritě, často bez možnosti abychom určili jejich bezprostřední národnost. Jinak se tato pasáž omezuje na osobnost kancléře Jana ze Středy, a to především jako iniciátora vzniku řady skvostných, zejména liturgických rukopisů, takže o samotnou kancelář a její funkci vlastně vůbec nejde. Nemáme důvod to Fajtovi vytýkat.

Nicméně několik formulací je třeba poupravit. Tak lze vznést vážnou pochybnost o bezprostřední souvislosti dvorské kanceláře a písařské dílny-scriptoria, jak to Fajt příliš jednoznačně deklaruje (s. 145), když praví, že při této kanceláři pracovala písařská (a malířská) dílna. Tomu tak jistě nebylo a ani nemohlo být už vzhledem k pohybu kanceláře, která doprovázela panovníka, nehledě k tomu, že máme dosti zřetelnou představu o existenci Středovy písařské dílny při olomouckých biskupských statcích. Zde stačí jen obecně konstatovat, že text celé knihy sám vzhledem k přebohatému obrazovému materiálu tvoří slabou polovinu stránkového rozsahu; u dvorské kanceláře je to pak dokonce pouhá třetina, která je věnována v podstatě s Janem ze Středy spojovaným neúředním rukopisům.

Snad jsem nic nepřehlédl, povím-li, že položit si zajímavou otázku, zda lze kaligrafii a zdobnost některých Karlových listin (mj. jde i o několik listin erbovních) propojit s uměleckým projevem dvorského malířského okruhu nenapadlo nejen Fajta, ani nikoho před ním. Ovšem značnou pozornost věnuje Fajt personálním poměrům na dvoře v souvislosti s kanceláří ještě na jiném místě (na s. 69n.), kde autor hlavního hrdinu knihy, Sebald Weinschrötera, spojuje s řadou osob norimberského původu působících v Praze. Jen je třeba opravit, že kancelářský registrátor v žádném případě listiny nevystavoval, neboť šlo o poměrně subalterního úředníka.

Stejně tak je (na s. 145) licencí, že Karel povýšil (erhob) svého kancléře na biskupa v Tridentu, když maximálně mohl podat ke kurii v té věci suppliku. Ovšem v otázkách příbuzenských vztahů je situace v důsledku torzovitosti pramenů i nadále nejasná. Tak

např. Liber vetustissimus Starého Města pražského sice uvádí – dokonce mezi konšely – jakéhosi Leutlina Weinschrötera (1337 a pak znovu 1356), ale nejpravděpodobněji nejde o člena Sebaldovy rodiny. Nicméně průnik Norimberčanů na Staré Město, na který Fajt inspirativně upozorňuje, je zřetelně doložitelný už za Jana Lucemburského a během doby nepochybně vzrůstal. Sebald se dostal – zřejmě v důsledku svého několikaletého vyhnanství pro účast na protilucemburské revoltě některých Norimberčanů – do Prahy a do kontaktu s Karlem IV., který odhalil jeho vlohy a připoutal jej k sobě i různými dary.

Výše uvedenou širokou paletu regionálního původu kancelářských úředníků (a ovšem i jiných činitelů na Karlově dvoře) nelze, zejména z hlediska historie umění, ani dost dobře docenit, protože nepochybně přispívala k různým, často jen málo či vůbec nesledovatelným zprostředkujícím vlivům kulturním v nejširším slova smyslu. A ještě dva další faktory je třeba mít na paměti: prvním je pobyt nejrůznějších poselstev u dvora a s nimi spojené oboustranné vlastně rituální předávání darů, často právě uměleckých předmětů. Nemáme ovšem – s výjimkou různě formulovaných a ovšem realizovaných objednávek uměleckých artefaktů – přímé doklady v tomto směru (tu je stále inspirativní kniha Jana Hirschbiegela z roku 2003).¹ Druhým faktorem pak byly panovníkovy různé, zejména diplomatické dlouhodobější cesty s početným doprovodem, kde bylo mnoho příležitostí i k seznámení se s místními uměleckými, zejména devocionálními produkty nejrůznějšího druhu, knihami a ostatky svatých počínaje.

Jako podstatné osoby uměleckého snažení Karlova dvora vytipoval Fajt tři klíčové malíře: Theodorika, s nímž se už do značné míry „vypořádal“ spolu s dalšími historiky umění v řadě starších prací a který ani zde nepřichází zkrátka, ač s Norimberkem nemá zřetelněji sledovatelné vazby, dále Mikuláše Wurmsera ze Štrasburku, ale zejména norimberského Sebalda Weinschrötera. Ten dosud nebyl předmětem takové pozornosti jako oba právě jmenovaní, a to zejména proto, že jeho dílo je výrazně lokálně vázáno na Norimberk. Nicméně zejména v dílech jeho „školy“ je dle Fajta jeho vliv sledovatelný v různých lokálních prostředích německých. Můžeme si o tom udělat snadno představu v přehledném katalogu Weinschröterových známých či jemu s větší či menší mírou pravděpodobnosti připsaných, takřka ale vesměs norimberských prací, mezi nimiž dominuje oltář v kostele sv. Jakuba (s. 626nn.).

Do jaké míry tedy lze hovořit o dvorském malíři a jeho dílně, srovnatelné se zmíněnými Theodorikem a Wurmserem je otázka. Zejména prvnímu z nich věnuje Fajt opětovně velkou pozornost a je v knize takřka Weinschröterovým souputníkem, ač v Norimberku výraznější stopu nezanechal. Je-li Norimberk chápán jako „vedlejší rezidence“ Karla IV., který tam Weinschröterovi přidělil některé prestižní zakázky, pak zřejmě jej do dvorského okruhu zahrnout můžeme, i když spíše jako solitéra a ovšem jako autora deskového malířství i vitráží. Ale jsou zachovány i zlomky jeho skicáků (i když jsou mu stejně tak jako řadě dalších objektů jen připisovány na základě více či méně zřetelných stylových prvků). Nicméně mezi nejbližšími špičkami bezprostředně dvorského umění na

1 Jan HIRSCHBIEGEL, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich der Zeit König Karls VI. (1380–1422)*, München 2003.

dvoře Karla IV. ho prakticky nenacházíme. To vlastně Fajt detailním rozbořem dochovaných částí jeho uměleckého odkazu sám zřetelně prokazuje, neboť Weinschröter v Norimberku pracoval i pro autonomní objednavatele, zejména ovšem církevní instituce, i když vedle něj působily i další umělecké ateliéry.

Tak lze zejména obdivovat iluminovanou listinu norimberských dominikánek, kterou mu Fajt připisuje, ale platí to asi i o jiných jeho pracích. Postavení Norimberka jako svébytné umělecké entity v Karlově době pod základním vlivem Sebalda Weinschrötera Fajtova kniha doložila dostatečně zřetelně. Poněkud pak překvapuje, že Fajt nezmiňuje proslulou výzdobu na hradě Laufu, která pro jeho bezprostřední blízkost Norimberku mohla být pro něj zajímavá, i když asi zde by bylo těžko možno stopovat uměleckou individualitu, protože jde o řemeslné dílo.

Historik však může těžit z Fajtova „Norimberku“ i jinak. Tu mám na mysli zejména Fajtovo upozornění (s. 230 a 663) na zasutou informaci, postihující bezprostřednost vztahu Karla IV. k uměleckému dílu in statu nascendi. Panovník si totiž našel čas, aby mohl pozorovat jinak zřejmě neznámého (dvorského?) malíře Konráda bezprostředně při práci. Stalo se to na říšském hradu Seltz v Alsasku. Konráda zaujalo to, co zaslechl z politického rozhovoru přihlížejícího císaře s jeho hofmistrem a sdělil Štrasburským jich se dotýkající informaci. Ti se obrátili na císaře, který se, rozčliv, osopil na Konráda, kterého „pro jistotu“ zpohlavkoval. Zajímavá každodennost jinak – alespoň si to myslím – důstojného a zřejmě vždy se ovládajícího císaře. I když třeba dodat, že chronologie zprávy není zcela bez vady.

Číst knihu v křesle se nedoporučuje, jinak ale ano. Užitek v toho bude věčný a navíc půjde i o požitek estetický. A lze ovšem s napětím čekat i na kritiku umělecko-historických kruhů českých a zejména německých.

Ivan Hlaváček

Andrzej MARZEC

Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382

Kraków, Societas Vistulana 2017, 272 s., ISBN 978-83-65548-19-1.

Dariusz WRÓBEL

Na pierwszym planie. Moźni i szlachta polska wobec bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegaweńskiego

Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej 2020, 586 s., ISBN 978-83-227-9338-1.

Polská historiografie považuje za přelomové období pro vznik a rozvoj samostatného politického konání polské šlechty půl druhé desetiletí po smrti posledního piastovského krále Kazimíra Velikého. V meziválečné době formulované názory Jana Dąbrowského¹

1 Jan DĄBROWSKI, *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*, Kraków 1914; TÝŽ, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382*, Kraków 1918.

a Oskara Haleckého² o vzniku regionálně a rodově provázaných šlechtických společenství, hlásajících svébytné politické představy a programy za vlády v zemi fakticky nepřítomného uherského a od roku 1370 i polského krále Ludvíka z Anjou, resp. v době interregna let 1382–1384, natolik zakotvily v polském medievistickém bádání, že přešly do kanonických učebnicových výkladů.

Jestliže se debata o období po smrti Kazimíra Velikého v meziválečné epoše koncentrovala na problémy politických dějin, další bádání věnovalo pozornost především studiu rodových a regionálních svazků polské šlechty z hlediska utváření se vlivových mocenských uskupení. Právě v nich se měla rodit nová šlechtická politická kultura, vedoucí k formulování svébytných, proti zájmům ostatních skupin jdoucích politických programů. K proměně dosavadních pohledů přispěl mohutný rozvoj prosopograficky pojatého bádání, jež se od šedesátých let zaměřovalo na rozkrytí rodinných, rodových a klientelských vazeb polské nobility. Vedle deskriptivně pojatých prací, k nimž se řadí i prosopografické studie o nejvýznačnějších kapitulách, vznikly v posledních letech rovněž syntézy věnované nejmocnějším a politicky nejaktivnějším rodům (Tęczyńscy, Szafraniec, Leliwicz, Kurozwęci, Kmitowie, Szafraniec).

Z prosopografického konceptu vycházejí i dvě nejnovější práce. Monografie *Pod rządami nieobecnego monarchy* krakovského medievisty Andrzeje Marzece je věnována období vlády Ludvíka z Anjou, kdežto kniha *Na pierwszym planie* Dariusze Wróbel, působícího na lublinské univerzitě Marie Curie-Skłodowské, létům 1380–1385, tedy posledním rokem před královou smrtí a politicky výbušnému období bezkráloví. Oba autoři se pokoušejí z ustálených konceptů vystoupit a snaží se hledat cesty, jak dosavadní bádání prohloubit. Děje se tak především zpochybněním existujících interpretací, předkládáním nových hypotéz a někdy až hyperkritickým přístupem k pramenům, jejichž korpus je již několik desetiletí uzavřen.

Psát o sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století v Polsku znamená vyrovnat se především s kronikou hnězdenského arcijáhna Jana z Czarnkowa, jenž sám byl výrazným politickým aktérem dění konce vlády Kazimíra Velikého a vlády jeho uherského nástupce. Problém spočívá ve skutečnosti, že valnou většinu zpráv o vojenských střetech a především o sněmech, na nichž se rozhodovalo o osudu osiřelého království, známe pouze z Janova podání. V polské historiografii bývalo zvykem konfrontovat Janovy informace s názory krakovského kanovníka Jana Długosze, jenž psal o těch samých záležitostech přibližně o sto let později. Długosz sice čerpal z Janovy kroniky, avšak mnohdy k ní přidával nové detaily a zároveň je i odlišně interpretoval. Především Dariusz Wróbel se však k potenciální pravdivosti Długoszových „dodatků“ a „oprav“ staví skepticky a považuje je za pozdní soudy, které mají svoji váhu pro soudobé nazírání, nikoli však pro historickou realitu.

Interpretace dějin založená na jediném hlavním zpravodaji je vždy ošemetná. Skluzává buď v bezmeznou víru v daný pramen, nebo ke zpochybnění jeho informací ad hoc, aniž by byl brán zřetel ke kronice jako celku. Stejně tak jsou mnohdy kronikářovy

2 Oskar HALECKI, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, díl 1, Kraków 1919; TÝŽ, *O genezie i znaczeniu rządów andegawenskich w Polsce*, *Kwartalnik Historyczny* 35, 1921, 31–68.

názory zaměřovány za objektivní dobové postoje. Víra v pravdivost líčení je z obou autorů vlastní především Marzeci. Badatelský limit však spočívá v tom, že nejsme s to Jana z Czarnkowa verifikovat. To, že některé jeho zprávy obstojí v konfrontaci s jinými prameny, ještě neznamená, že musíme jeho kronice věřit jako celku. Jan z Czarnkowa byl velmi angažovaným autorem, jenž při psaní kroniky vyjadřoval sympatie stejně jako ostré antipatie k dobovým aktérům.

Hlavní otázka, kterou nastolují oba autoři, se týká proměny politických aktivit a politických představ polské nobility, především tedy panstva, ale do značné míry i početného zemanstva. Andrzej Marzec se v tomto ohledu negativně vymezil vůči starším představám, podle nichž měla již na sklonku Kazimírovy vlády navzájem soupeřit dvě politická uskupení, anjouské a legitimistické (lucemburské), mezi nimiž prý král musel balancovat. Podle Marzece však ve skutečnosti žádné takové napětí neexistovalo. Antagonismus, patrný v prostředí šlechty, ji dělil na tábor těch, kdo chtěli rozvíjet svoji úřední kariéru na straně panovníka, jenž se snažil upevnit královskou moc a za podpory nové fiskální politiky rozšířit mocenský prostor monarchie směrem na východ, a těch, kdo s touto politikou nesouhlasili, popřípadě komu se nepodařilo získat výnosné úřady. Vedle tohoto se Marzec domnívá, že Kazimírova politika, týkající se adopce slupského knížete Kazimíra, nebyla nijak ovlivněna tlakem jedné či druhé šlechtické strany.

Pozoruhodné je, že v obou pracích kladou autoři důraz na mocenská jednání vnímaná jako důsledek utváření se vlivových a zájmových politických uskupení šlechty, v nichž je téměř nemožné rozlišit, zda v nich dominují teritoriální či naopak rodové vazby. Oproti tomu mnohem méně prostoru věnují rituálním aspektům jednání, inscenovaným formám legitimizace moci, jimiž se pretendenti trůnu a jejich političtí podporovatelé snažili získat symbolickou oporu pro dosažení svých cílů. Marzec například ve druhé kapitole své knihy zavrhuje interpretaci Wojciecha Falkowského o legitimizačním významu dvou pohřbů Kazimíra Velikého.³ Činí tak na základě odmítnutí Falkowského antropologicky laděného pokusu proniknout za líčení kroniky Jana z Czarnkowa a striktním přidržením se kronikářovy zprávy, kterou bez možnosti verifikace označuje za „velmi věrohodnou“. Ve skutečnosti Marzecovo hodnocení pouze vyvěrá z jeho soudu, že polské šlechtické elity, do roku 1370 nepřilíš (či dokonce vůbec) politicky aktivní, zatím prostě nebyly s to rozehrát politickou hru, jež by problematizovala ujmoutí se polského trůnu Ludvíkem z Anjou. Politické elity podle jeho mínění neformulovaly žádný politický program, takže nebyly s to ani zaujmout adekvátní stanovisko například ke Kazimírovu testamentu.

Na druhé straně Marzec považuje za přelomový okamžik artikulace politických požadavků polské šlechty jednání o košickém privilegii (1374), jehož prostřednictvím chtěl Ludvík z Anjou získat souhlas s dědickými nároky svých potomků na polský trůn. Politická iniciativa však prý nadále ležela na Ludvíkově straně a šlechtické elity nepředstavovaly pro krále adekvátního partnera v politické hře. Pouhé odvolávání se na absenci pramenů, jež by svědčily o existenci nějakého politického plánu v řadách polské šlechty, je ale myslím

3 Wojciech FALKOWSKI, *Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego – znaczenie rytuału*, Kwartalnik Historyczny 116, 2009, s. 55–74.

poněkud problematické. Rovněž o politických plánech české šlechty ve vztahu ke Karlu IV. a jeho snaze prosadit zemský zákoník, *Maiestas Carolina* (Marzec ostatně upozorňuje na jisté souvislosti mezi Karlovým zákoníkem a košickým privilegiem z hlediska nezczitelných královských a korunních majetků), nic nevíme, a přesto česká šlechta své politické plány nepochybně měla a jistě je i artikulovala. Problém tedy může v polském prostředí tkvět v mlčení pramenů.

V Marzecově pojetí však Ludvík jednal samostatně, ať už šlo o otázky správy Rusi, obdarování opolského knížete Vladislava či odmítnutí testamentu Kazimíra Velikého. Za projev šlechtického politického programu autor nepovažuje ani podporu, kterou projevovalo velkopolské rytířstvo knížeti Vladislavovi Bílému, jehož vystoupení nevnímá jako skutečné ohrožení Ludvíkoví vlády. Činí tak především z toho důvodu, že za Vladislavem nestála vyšší šlechta. Samotné košické privilegium Marzec považuje za dovršení dlouhého procesu utváření se souhrnu šlechticko-rytířských práv a svobod, jimž přiznává stavovský charakter. Privilegium je podle něho prvním pramenem, který zachycuje povědomí politické odpovědnosti v řadách polských elit. Jednání o jeho podobu a následné kroky šlechtických uskupení, jež soupeřila o vliv v okolí krále, hodnotí jako krystalizační proces formování se politického programu polské šlechty.

Interpretace je to velmi smělá. Nutno však říct, že vyvolává jisté pochybnosti. Změna, k níž mělo v představách šlechty dojít mezi léty 1370, kdy Marzec existenci samostatného šlechtického politického programu (či programů) ještě popírá, a rokem 1374, kdy šlechta, ačkoli nebyla iniciátorem vydání košického privilegia (ani to však autor nakonec nevyklučuje, resp. tvrdí, že není možné rozhodnout, na čí straně ležela iniciativa), přece jen formuluje a částečně prosazuje vlastní požadavky (zformována do tří stran – anjouské, legitimistické a velkopolského zemanstva, rivalizujícího s legitimisty), evokuje představu rychlého, v krátkém časovém období uskutečněného zlomu v myšlení a jednání polské šlechty. Překvapivý je v tomto ohledu i autorem doložený vzestup politických aktivit rytířstva, především ve druhé polovině sedmdesátých let.

Ponecháme stranou skutečnost, že nemáme žádnou možnost, jak porovnat aktivity rytířstva ve starším období s obdobím Ludvíkovy vlády. Tak rychlý vzestup politických aktivit rytířstva je však v každém případě zářející. Marzecův názor je samozřejmě legitimní a argumentačně podložený, podle mého názoru však představuje pouze stejně relevantní alternativu k pojetí, jež existenci takto vyhocených stran posouvá do staršího, již kazimírovského období. A nabízí se ještě jedna možnost, jak autorův názor podpořit, či naopak zpochybnit. Jistě by stálo za to podniknout středoevropsky pojaté komparativní bádání: Například české poměry ukazují spíše na dlouhodobý proces utváření se šlechtické opozice vůči panovníkovi, probíhající bez radikálního zlomu, jaký si pro polské poměry představuje Marzec.

Marzec hledá oporu pro svá tvrzení v prosopografickém výzkumu, zaměřeném na osoby či uskupení osob, jež držely v království významné úřady. Jeho výzkum vede k závěru, že v důsledku nepřítomnosti Ludvíka v zemi došlo k zásadní proměně veřejného života a jeho správy. Ludvík se snažil vytvořit si prostřednictvím obsazování úřadů koruny věrné společenství osob, jež by prosazovalo jeho zájmy. To mělo na počátku osmdesátých let,

kdy se král rozhodl, že se jeho nástupkyní stane jeho dcera Marie, podporovat regentskou vládou jejího snoubence Zikmunda Lucemburského. Marzec přitom ale vehementně odmítá názory těch historiků, kteří soudí, že Ludvík chtěl nechat Zikmunda korunovat polským králem ještě za svého života. V tomto ohledu Andrzej Marzeci oponuje Dariusz Wróbel. Ostatně odlišné jsou i jejich názory týkající se postojů polské šlechty po Ludvíkově smrti ve vztahu k otázce přijetí Zikmunda na polský trůn. Marzec je toho názoru, že rytířstvo, jež dříve Zikmundovi holdovalo, změnilo své postoje pod tlakem uherské královny Alžběty Bosenské, kdežto Wróbel klade mnohem větší důraz na samostatnost jednání polské šlechty.

Do značné míry odlišně oba autoři traktují i návrh na korunovaci mazovského knížete Ziemovíta IV., který vznesl hnězdenský arcibiskup Bodzęta. Podle Marzece byl tento návrh chaotický, ve Wróbelově pojetí měl promyšlenější charakter, i když následný pokus o obsazení Krakova se mohl v arcibiskupově hlavě zrodit ad hoc. Na rozdíl od Marzece však Wróbel přisuzuje samotnému návrhu zvolit a nechat korunovat Ziemovíta polským králem legitimizační charakter. Ani on však nejde tak daleko, aby v tomto návrhu viděl rituálně podepřenou snahu symbolickým způsobem zvrátit dosavadní vývoj v jednáních o obsazení polského královského trůnu. Oba autoři v tomto návrhu vidí pouhé politikum, bez symbolického obsahu.

Ačkoli Marzec dospívá k závěru, že teprve v období vlády Ludvíka z Anjou, a to především v jeho druhé polovině, došlo k zformování stavovsky ukotvených politických představ polské šlechty, přesto není podle jeho soudu možné mluvit o stabilním politickém programu či o dalekosáhlých politických plánech. Ve skutečnosti totiž prý šlechtická uskupení pouze reagovala na činy krále. Wróbel je v tomto ohledu mnohem méně skeptický a změny ve šlechtických postojích spatřuje již v období po smrti nejstarší Ludvíkovy dcery Kateřiny v roce 1377. Ve vztahu ke staršímu bádání je tudíž Wróbelovo pojetí mnohem tradičnější než Marzecovo. Striktně se přitom drží chronologického výkladu, vyjma 6. kapitoly týkající se Ziemovítovy snahy získat polskou korunu. Od názorů staršího dějepiscevtví se Wróbel výrazně odchyluje pouze v případě hodnocení aktivit Bartosze Wezenbarga v letech 1382 a 1383 ve vztahu k mazovským ingerencím do polských poměrů. Z obecného hlediska přitom považuje Ziemovítovu snahu o získání polské koruny za předem odsouzenou k nezdaru, neboť politický program většiny polské šlechty byl v daném okamžiku již konsolidovaný a sjednocený na půdorysu obhajoby kolektivních práv, uznání nároků Ludvíkových dcer v návaznosti na rozdělení polsko-uherské personální unie a na bezpodmínečnou rezidenci nového královského páru v zemi. Vize uzavření sňatku Zemovíta s Marií či Jagwigou prý byla pouhou iluzí mazovského knížete a jeho stoupců. Ostatně jeho zadlužení u řádu německých rytířů a u krakovských židů fakticky odráželo jeho reálné možnosti.

K samostatnému jednání polské šlechty podle Wróbela přispělo i lavírování uherské královny Alžběty Bosenské, jež nejdříve odmítala zrušení personální unie a následně opakovaně odkládala odeslání nejmladší Ludvíkovy dcery Jadwigy do Polska, čímž zabraňovala její korunovaci. Ofenzíva šlechty se odrazila v požadavcích, aby se Rus vrátila pod polskou korunu a aby byla koruně rovněž navrácena léna, jež držel opolský

kníže Vladislav. Opakované výhrůžky, že si šlechta v případě, že Jadwiga nepřijde do Polska ve stanovený termín, vybere jiného panovníka, svědčily podle Wróbelova názoru o rostoucím sebevědomí polského panstva a zemanstva, jež nakonec našlo svůj výraz ve volbě Jagiełły jako Jadwiżina manžela, zcela bez zřetele na zájmy budínského dvora.

Naši pozornost si rovněž zaslouží Wróbelovy postřehy týkající se vztahu rodinných, rodových a teritoriálních vazeb šlechty. Autor na třech případech (Piotr Małocha, Miecław Baba, Piotr Rpiszka) velmi dobře ukázal, že šlechtici v konkrétních situacích porušovali rodové zájmy. Kdyby se jich drželi, museli by konat úplně jinak. Na druhé straně však autor nechce tvrdit, že by motorem jednání šlechticů byl individualismus. Z obecného hlediska, pro jím studované období, se však přece jen spíše kloní k myšlence, že teritoriální zájmy hrály mnohdy význačnější roli než zájmy rodové. Tato skutečnost přitom nepochybně souvisela se vskutku rozvinutým zemským povědomím i s mnohaletým malopolským a velkopolským antagonismem.

Obě práce střední generace polských medievistů velmi dobře ukazují, jak je obtížné předložit zcela nové interpretace problémů, jimž polská historiografie věnuje pozornost již půl druhého století. Pramenná základna je omezená a všechny prameny již byly mnohokrát prostudovány. Možná právě proto, tedy v důsledku omezeného množství pramenů, se ale stále nabízejí nové alternativní výklady, jež mají charakter umných hypotéz. Především Marzecova práce předkládá zcela nový koncept, jenž zpochybňuje dosavadní soudy o existenci rozvinutého politického programu v řadách polské šlechty již za vlády Kazimíra Velikého.

Z této Marzecovi představy vychází i Wróbel, jenž ale přiznává polské šlechtě od konce sedmdesátých let 14. století mnohem větší iniciativu, než jak tomu činilo dosavadní bádání. U obou autorů považují za přínosný důraz na šlechtické individuality, jež neprezentují pouhé skupinové jednání šlechty, ale naopak dokládají osobní iniciativu, jež v konkrétních situacích dynamizuje společenské dění. I po sepsání těchto dvou inspirativních prací však z mého hlediska přece jen zůstává možnost nahlížet dění sedmdesátých a počátku osmdesátých let 14. století prizmatem rituálního či symbolického jednání s důrazem na aspekty legitimizace královské moci.⁴ Obecný obraz studovaného období by se důrazem na rituální jednání jistě nijak zásadně nezměnil, avšak přece jen by tím mohly být polské politické dějiny oživeny o další dimenzi. Tím ale rozhodně nechci zpochybnit, že metoda šlechtické prosopografie, užitá v pracích Andrzeje Marzece a Dariusze Wróbela, nepředstavuje žírnou cestu badatelských inovací. Naopak, je to přístup, jenž by české bádání 14. století výrazně obohatil.

Martin Nodl

4 O tento pohled jsem se pokusil ve studii Martin NODL, *Uprázdňený polský trůn a jeho cizí dědicové: legitimizace vlády Ludvíka z Anjou a Vladislava Jagella*, in: Ondřej Beránek – Pavlína Cermanová – Jakub Hrubý (eds.), *Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve 14. století*, Praha 2017, s. 172–195.

Petr ČORNEJ

Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka

Praha, Paseka 2019, 856 s., ISBN 978-80-7432-990-6.

Jan Žižka Petra Čorneje je bezesporu mimořádná kniha. Žádné jiné odborné historické práci se za poslední roky nedostalo takové marketingové podpory a nepronikla tak hluboko do povědomí širší veřejnosti. Málokterý medievistický titul dosáhl podobného rozšíření po soukromých knihovnách, uvažíme-li, že zde nejde o výpravnou obrazovou publikaci. Odpovídají tomu koneckonců i ohlasy a ocenění, korunovaná ziskem nejprestižnější domácí literární ceny Magnesia Litera 2020. Knihy o středověkém válečníkovi si povšimli recenzenti a glosátoři popularizačních i mainstreamových médií, její dílčí aspekty se diskutovaly na sociálních sítích. To vše samozřejmě pro recenzi ve vědeckém časopise mnoho neznamená. Příznějme nicméně, že i v odborných kruzích předcházela knihu očekávání. Petr Čornej se podle svého vyjádření v doslovu na tuto knihu připravoval celý svůj profesní život. Co tedy vydání osmisetpadesátistránkového *Žižky* znamená z hlediska historické vědy?

Jan Žižka z Trocnova, resp. z Kalicha, samozřejmě není na stránkách odborné literatury žádným nováčkem. Fakt, že mu svého času věnoval čtyřsvazkovou monografii nevýznamnější historik zlatého věku českého dějepiscectví v období pozdní monarchie a první republiky Josef Pekař,¹ jen podtrhuje prominenci tématu. Práce Petra Čorneje už na první pohled nenechává na pochybách, že chce být i v této konkurenci zásadní knihou. Její úctyhodný objem neklame: je to skutečně *summa Žižkiana*, která shrnuje vše, co o husitském hejtmanovi víme nebo se dohadujeme. Jestliže autor podle svých slov polovinu shromážděného materiálu ponechal stranou (s. 658), jistě se to netýká dokladů vztahujících se přímo k Žižkovu životopisu a jeho aktivitám (na rozdíl od bohaté posmrtné memorie). Petr Čornej zužitkoval množství detailních studií o Žižkovi i jeho okolí a zázemí, často drobných článků publikovaných v Jihočeském sborníku historickém a jinde již od doby, kdy vyšly poslední díly Pekařova *Žižky*. Jejich poznatky a hypotézy, které dosud nebyly v takovém rozsahu použity pro kompaktní vylíčení vojevůdcových osudů a na něž ani v syntézách husitské doby obvykle nezbyvá prostor, pečlivě váží a doplňuje jimi svůj obraz trocnovského zemana.

Kniha však poskytuje víc než jen souhrn vědomostí o Žižkově kariéře. Shrnuto do jedné formulky, klade si za cíl poskytnout vhled do Žižkovy doby, vystihnout jejího „ducha“ a zpětně tak postihnout hrdinovy pohnutky a duševní obzor, zkrátka osvětlit, „jaký byl“ a proč asi (s. 589). Jan Žižka je pro takové počínání nanejvýš vhodnou osobou. Více než kdo jiný ztělesňuje to podivuhodné na husitské době – převrat, který zpřeházal politické a sociální pořádky, zamíchal staré a nové, významově přeznačil hodnoty a praktiky, aniž by však odstranil vše z předešlé epochy a nastolil jakousi zcela novou éru.

Ze všech těch urozených i neurozených husitských bojovníků, jimž revoluce od základů změnila život, je Žižkův „vnitřní svět“ i při vši skuposti pramenů nejlépe

1 Josef PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, díl 1–4, Praha 1927–1933.

dokumentován. Čornej – prozradme již zde – dospívá k závěru, že husitská revolta pro Žižku znamenala šanci na poslední chvíli obrátit kormidlo svého života ke spásu. Válečnické podnikání, které jej po většinu života nasměrovalo přinejmenším do vleklého očištění, se s koncem starého světa stalo prostředkem nápravy a Žižka bojující za Kristovu pravdu nástrojem Boží vůle. Zdá se mi, že formulí o náhle nabídnuté šanci na spásu by se dala vystihnout husitská revoluce jako celek, nejen přeorientování Žižkovy přímočaré víry a obrat v jeho kariéře.

Na rozdíl od Petra Čorneje (s. 659) se domnívám, že jako osobnost ztělesňující tyto světodějně přemety by Žižka byl a měl být zajímavý i pro mezinárodní čtenářskou obec. Vždyť jinde ve středověké Evropě bychom stěží hledali obdobné kulisy pro kariéru drobného šlechtice, který takřka přes noc avansoval na vůdce revoluce. Přesto však je nutno s autorem souhlasit, že kniha, jak je napsána, patří českému publiku: v této podobě, při ponoru do detailu a předpokládaných znalostech modelového čtenáře, si lze stěží představit překladové vydání.

Zatímco chronologický záběr knihy je vymezen obdobím Žižkova života, geograficky vzato je jeviště širší, neboť autor do kapitol svědomitě vplétá celozemské i evropské události. Široký kontext umožňuje kvalifikovaně a strážlivě hodnotit zachycené jevy a jejich význam pro další historický vývoj. Aniz by popíral historickou jedinečnost husitské revoluce (viz s. 162), Čornej nejednou zpochybňuje výjimečnost fenoménů považovaných za typicky husitské (vojenské inovace, obrazoborectví). Čtenáře podrobně provádí od Žižkova rodiště přes lapkovské družiny, žoldnéřskou službu a zahraniční zkušenosti (bitva u Grunwaldu) do Prahy a dvorské služby, aby pak s hlavním hrdinou podrobně prošel prvních pět let husitské bouře.

Víc než kdy jindy zde platí recenzentské klišé, že hledat chybičky v tak rozsáhlém a spolehlivém díle by nespravedlivě znehodnocovalo autorův výkon. Věcných omylů by ostatně bylo naprosté minimum a redakčních přehlédnutí jen pomálu. Nikdo neví o Žižkovi tolik jako Petr Čornej. V recenzované summě mohl navázat na své předchozí práce – na knihu o pražské defenestraci i na četné studie jak přímo o Žižkovi a jeho spolubojovnících, tak i o Želivském, adamitech, velkých bitvách husitských válek atd. V Žižkově monografii je nejen spojil do nového celku, ale pečlivě doplnil o další poznatky čerpané z vlastního bádání i z literatury, kterou sleduje v úctyhodném rozsahu.

V případě Petra Čorneje, jednoho z nejlepších stylistů v rámci historické profese, ani není třeba zdůrazňovat, že Žižkova biografie je také kniha čtivá. A přece je styl asi nejvíc matoucí aspekt knihy. „Udělejte si sem někdy výlet či vycházku! Je to půvabné místo,“ znějí již téměř proslavená úvodní slova knihy, věnovaná Trocnovu (s. 15). Čtením na toulky po pamětihodných místech však kniha rozhodně není, a to zdaleka ne pouze kvůli svým rozměrům. Styl Kalistovy *Cesta po českých bradech a zámcích*² brzy ustoupí odbornější dikci: už na následující straně započíná podrobný výčet držitelů nemovitostí v Trocnově a okolí včetně jejich možných příbuzenských vztahů, a následují výpady do dalších oblastí

2 Zdeněk KALISTA, *Cesta po českých bradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není*, Praha 1993.

medievistiky. Petr Čornej má laického (ovšemže patřičně motivovaného) čtenáře stále na paměti, poměrně podrobně např. vysvětluje některé odborníkům známé středověké reálie. Tyto exkurzy nicméně poučeného čtenáře nijak neruší.

Překvapivější je, že se vracejí i beletristické, někdy až žurnalistické prvky, zejména na konci výkladových celků („Obloha potemněla, na horizontu vyvstal děsivý přízrak Antikristův [...] Scéna pro Jana Žižku byla připravena“, s. 129; „Napětí se dalo krájet. Něco se muselo stát“, s. 149; „V tu chvíli se poutník fascinovaně zastaví. Osloví ho genius loci“, s. 211; „Jan Žižka za komunisty skutečně nemůže“, s. 296; „Politická a náboženská korektnost má asi v Čechách hlubší kořeny, než bychom čekali“, s. 595). Domnívám se, že takové mísení prozaických stylů nebylo zapotřebí. Petr Čornej dovede bravurně formulovat i ryze odborný text. *Jan Žižka* se pěkně čte a čtenáře místy úplně vtahuje. Úhledné a neotřelé grafické řešení láká knihu otevírat, drobné písmo nutí k soustředění, především ale upoutává Čornejův styl vyprávění kombinující živý detail se širokými souvislostmi. Není to jistě četba na několik málo večerů. Obsáhlá kniha ale nabízí i možnost ponořit se do vybraných exkurzů nebo namátkou nalistovaných epizod, zejména je-li čtenář obeznámen se základní dějovou kostrou.

Nejen svou žánrovou či stylovou dvojakostí jako by se Čornejův *Žižka* vyvazoval z běžného odborného diskurzu. Nejedná se o ryzí „research monograph“, tedy práci, která by si vytyčila dosud nevyřešený problém, formulovala metodologii, provedla šetření a shrnula jeho výsledky. Žižka má narativní strukturu biografie, která je odrazovým můstkem pro výkladové a kontextuální exkurzy. Za přihlášením se k postupům Wilhelma Diltheye v závěrečné kapitole (s. 589) tuším spíše skrytou antimetodologickou deklaraci, jakkoliv metoda vciťování do ducha doby samozřejmě může být i po více než sto letech inspirativní. Nenechme se však ošálit. Autor sice mlčky, leč bohatě a dovedně používá postupy moderní historiografie. V *Janu Žižkovi* zúročil nejen dlouho sbíraný materiál, ale také nejméně tři přednosti, které po čtyři desetiletí profilují jeho vědeckou produkci. První z nich je široká znalost kariérního pozadí jednajících osob. Prosopografie pražských měst i české šlechty mu umožňuje rozkrývat vztahové sítě a poukazovat na skryté pozadí politického dění. Od složení zbrojných družin předrevolučního období přes královské dvořany a vyšehradské many až po členy a spojence Žižkova východočeského svazu, Petr Čornej vždy bere v úvahu klíčové aktéry i kompars Žižkova příběhu a jejich předchozí a následující osudy. Pouhý pohled do osobního rejstříku přesvědčuje, kolik vedlejších postav kniha obsáhla.

Další autorovou specialitou jsou sondy sémantické. Rekonstruovat mentalitu protagonisty a jeho doby představuje, jak řečeno, jednu z hlavních met, kterých chce kniha dosáhnout. V návaznosti na svůj průkopnický výzkum mentality husitských dějepisců i další studie ke kultuře a jazyce husitské doby nabízí Čornej i v *Žižkovi* četné sondy zaměřené na sémantiku pojmů a jednání. Dobové chápání slepoty je jen jedním z příkladů takových ponorů do středověké mysli. Ještě přesvědčivější než lingvisticko-etymologické odbočky jsou výklady biblických, zejména starozákonních paradigmát Žižkova počínání, včetně veskrze praktických vojenských operací a úkonů (obsáhle např. při dobytí Prachatic, s. 335–338).

Kniha do třetice těží rovněž z autorova citu a zaujetí pro detail. Podrobná rekonstrukce dobových reálií, chronologie a topografie jednotlivých událostí, jak ji autor využil už v publikacích o českých letopisech nebo ve studiích o Žižkových bitvách, nachází v monografii hejtmana, který se v hledáčku velkých dějin objevuje na pouhých pět let, jednoznačné opodstatnění. Tyto tři přístupy, k nimž Čornej přidává další klíčovou schopnost – umění syntézy, kombinují klasickou kritickou metodu s některými novými koncepty, které se v mediévistice etablovaly během posledních desetiletí. Implicitně tak recenzovaná kniha ukazuje, jak metodologii funkčně využívat: neulpívá na teoretických proklamacích, které je pak obtížné skloubit s empirickou historiografickou prací, ale aplikuje takové postupy, které účelně vedou k vytyčenému cíli.

Kniha nicméně výslovně nedefinuje, jaké by chtěla zaujímat v bádání na dané téma. Pokud explicitně reaguje na předchozí bádání, což se děje nikoliv zřídka, pak je tomu vždy v rámci řešení nějaké konkrétní sporné faktografické či interpretační otázky. Extrémním příkladem je kapitolka o domnělém Žižkově tažení do Uher (s. 553–541), která je celá přehledem historiografických řešení daného problému. Kritické zhodnocení předchozího bádání autor nezařadil; přichází pouze stručný přehled o Žižkovi „na soudu historiků“ (s. 596–607). V něm Petr Čornej načrtává dvě základní hodnotící linie Žižkovy osobnosti jako státníka (Václav Vladivoj Tomek a Rudolf Urbánek), či fanatika (František Palacký a Josef Pekař). K nim pak letmo přiřazuje pozdější historiky až po Amedea Molnára, Jiřího Kejře a Františka Šmahela. Toto stručné defilé si přirozeně nečiní nárok na úplnost. To, jak se Petr Čornej vyrovnává s dílem předchůdců, vysvítá z rozsáhlého, byť úsporně pojatého poznámkového aparátu. Přesto poznamenejme, že v přehledu názorů historiků nefiguruje Frederick G. Heymann, autor obsáhlé, anglicky psané monografie o Žižkovi a husitské revoluci z roku 1955.³ Heymannovo pojetí Žižky jako člověka vedeného niternou vírou a eucharistickou zbožností se přitom pojetí Čornejovu velmi blíží.

Otázku, zda byl Žižka uvážlivý politik, či spíše rázný mstitel, svěřuje Petr Čornej současníkům a na základě svědectví Vavřince z Březové se kloní ke druhé variantě. Je v tom dobře vidět snaha oprostít se od nánosů postranními úmysly ovlivněných interpretací, kterých se Janu Žižkovi za šest století dostalo tolik. Petr Čornej podle svých vlastních slov knihu o Žižkovi musel napsat, aby „zůstal sám sebou“ (s. 659). Přes tento existenciální rozměr historiografického úkolu autor nepodřizuje Žižkovu osobnost a činnost žádnému velkému narativu. Josef Pekař svého času vytvořil obraz Žižky jako náboženského fanatika, aby tak programově čelil převládajícímu idealizovanému pojetí nepřemožitelného hejtmana. Zároveň jej zasadil do své verze českých dějin, které nesmiřitelnost husitů Žižkova ražení dovedla na cestu ústící do bělohorské tragédie.

Petr Čornej žádný takto široký výkladový rámec nepředstavuje. Jeho text prozrazuje bytostné zaujetí tématem a osobností hlavního hrdiny. Byť si klade za cíl pochopit motivaci Žižkových činů, neprojevuje shovívavé pochopení pro všechno, co Žižka udělal, odsuzuje např. vraždy v jeho lapkovském období. Problematiku nábožensky

3 Frederick G. HEYMANN, *John Žižka and the Hussite Revolution*, Princeton 1955.

motivovaného násilí nicméně hodnotí opět jen z dobového pohledu a pomíjí všechny její aktuální konotace. Dilema, zda schválit Žižkův přístup, nebo dát přednost pacifismu Chelčického, bylo častým námětem úvah už od Masarykových dob. Ještě v roce 1969 udělal František Šmahel z reflexe na toto téma finále svého životopisu Jana Žižky.⁴ Petr Čornej téma pojednává převážně jako předmět dějin dějepiscectví, přičemž se snaží přístupy obou osobností sblížit a poukázat na limity tolerance u Chelčického.

Osobní zaujetí pro téma a osobitý styl, kterým se recenzovaná kniha vyznačuje, nejsou ani v současné české mediévistice zcela ojedinělé. K úspěšnému použití této techniky je zapotřebí perfektní stylistika a uměřenost tam, kde má textem prosvítat autorova osoba. Petr Čornej tato kritéria splňuje, a přestože o něm jako autorovi za textem po celou dobu víme, hovoří sám o sobě až na dvou stranách „Závěrečného slova“. Tam se také znovu, tentokrát explicitně, vyčleňuje z institucionalizovaného historiografického diskurzu, když se předem vymezuje proti recenzentským ohlasům. To je podle mého mínění nejen nepřipadné, ale i zbytečné. Z dějepisné debaty se takto žádné dílo o minulosti stejně nevyčlení. Čornejův *Žižka* zřetelně aspiruje stát se klasikou, a proto se nenechal svázat zvyklostmi žánru. Není to však v žádném případě kniha nevědecká – jen z ní číší, jak autor touží po tvůrčí svobodě, jakou měl František Palacký, tedy psát, jak se jemu samotnému líbí.

Jan Žižka Petra Čorneje je bezesporu mimořádná kniha. Ne každému historikovi se podaří zúročit čtyřicetiletou erudici ve vytoužené velké monografii. K tomu je třeba dodat, že tu jde o erudici výjimečnou. Doufejme, že se brzy zhmotní do dalších publikací – je tu přece ona druhá polovina shromážděného materiálu... Sám bych si jako čtenář objednal monografii o husitské Praze, která by shrnula Čornejovy objevné výzkumy pražské politiky i sociálních vazeb. Nechme to ale na autorovi, ačkoliv se v doslovu stylizoval do role „starobního důchodce“. Jeho *Žižka* se vznáší nad vodami institucionalizovaného historického bádání a stejnou měrou, jakou je vědeckým počinem, je i tvůrčím činem. Již dvakrát se kniha stala kulturní událostí – hned po svém vydání a znovu po necelém roce při zveřejnění literárních cen. Můžeme směle odhadnout, že se stane také dějepisným monumentem, který budou brát do ruky čtenáři ještě dlouho.

Pavel Soukup

Martin HOLÝ – Michaela HRUBÁ – Tomáš STERNECK (Hg.)

Die frühneuzeitliche Stadt als Knotenpunkt der Kommunikation

(= Geschichte: Forschung und Wissenschaft, Bd. 57)

Berlin, LIT Verlag Dr. W. Hopf 2019, 287 s., ISBN 978-3-643-13941-2.

Jedním z konceptů, který se v posledních třech desetiletích etabloval v evropské historiografii, je komunikace, a to v širokém významovém spektru toho pojmu. Komunikace se postupně stala platformou, která vytváří relativně volný metodický rámec pro historiografické bádání. Téma našlo širší prostor zejména v oblasti dějin mediální kultury a knihovnědy, v úzké vazbě na

4 František ŠMAHEL, *Jan Žižka z Trocnova*, Praha 1969.

problematiku knižtisku a roli tištěných médií. Recenzovaný sborník, věnovaný raně novověkému městu jako komunikačnímu uzlu, aplikuje komunikační koncept v širším výměru.

Pozornost je tu zaměřena na urbánní prostor: reflektován je v první řadě význam komunikace jako výměny informací v prostoru měst, kdy se jejími médii stávají nejen obyvatelé a jejich aktivity, ale také instituce působící uvnitř městských hradeb, či dokonce města samotná, vstupující do interakce s jinými subjekty (objekty) komunikace. Toto pojetí, kdy média nejen zprostředkovávají informace, ale jsou i jejich nositeli, vytvořilo základ pro sestavení sborníku, který editoři rozvrhli do tří tematických okruhů, sledujících prostor komunikace, dále její média a konečně strategie. Opírali se přitom o studie, vycházející z dlouhodobých systematických výzkumů, pro které komunikační koncept vytvořil inovativní interpretační rámec.

Soubor studií, věnovaný urbánnímu prostoru komunikace, zahajuje příspěvek Ferdinanda Oppla, který lze vnímat jako metodický úvod k celému sborníku, byť se soustřeďuje pouze na pozdně středověkou a raně novověkou Vídeň. Opll v úvodu sumarizuje aktuální stav evropského bádání soustředěného na koncept prostoru, úzce spojený s tématem komunikace, které zastupují pro oblast urbánních dějin zejména práce německé badatelky Susanne Rau.¹ Prostorový aspekt tematizuje Opll pro široké spektrum hospodářského, politického, kulturního, ale také náboženského života Vídně.

V odpovědi na otázku, kde se ve sledovaném období odehrávala ve veřejném prostoru města komunikace, představuje autor vcelku očekávaná místa – náměstí jako centra společenského života v nejšířším smyslu slova, městské brány, které byly prostorem i symbolem komunikace měst, ale také místem kontroly pohybu obyvatelstva, dále církevní stavby na čele s kostely, školy (včetně univerzity), zeměpanskou rezidenci, resp. panovnický dvůr, budovy úřední a v neposlední řadě např. hostince. Podrobně jsou přiblíženy i formy komunikace v uvedených prostorech, jejich limity a zejména dynamika jejich vývoje, který dominantně určovaly potřeby městské společnosti.

Další studie v oddílu soustředěném na fenomén města jako prostor komunikace přinášejí modelové příklady z různých měst středoevropského prostoru. Náměstí, jako centrální prostor komunikace ve městě přibližují studie Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové pro Brno, Mlady Holé pro Vratislav a Bartosze Dziewanowski-Stefańczyka pro Poznaň. Zatímco pro tři brněnská náměstí přinesly autorky vyčerpávající topografický přehled všech objektů, které na sebe ve středověku a raném novověku vázaly komunikační funkci, i jejich historických proměn, s nimiž úzce souvisely změny způsobů komunikace, Vratislav, resp. její centrální náměstí je tu prezentováno prizmatem narativních pramenů zejména jako prostor symbolické politické komunikace související s pobytem panovníků. Při sledování vývoje a komunikační role radničního náměstí v Poznani se B. Dziewanowski-Stefańczyk pokusil v intencích komunikačních teorií sledovat jednotlivé „komponenty“ komunikačního procesu ve druhé polovině 18. a první polovině 19. století. Ústřední roli přitom sehrávala radnice jako elementární prvek symbolické komunikace na náměstí

1 Susanne RAU, *Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800*, Frankfurt am Main – New York 2014 (srovnej recenzi Olga Fejtová, *Pražský sborník historický* 44, 2016, s. 389–392).

a proměny její architektonické podoby i ikonografické výzdoby, které reflektovaly politické změny a jež v procesu komunikace autor vnímá jako překódování prostoru.

V prostoru měst hrály v systému komunikace nezastupitelnou roli i městské brány, kterými se na příkladu středověkého Kolína nad Rýnem zabýval Gert Ressel. Vzal přitom v úvahu jejich roli vojenskou, policejní, estetickou, ekonomickou, reprezentativní, ale v první řadě symbolickou, tj. pohlédl na ně jako na hranici městského prostoru podléhající kontrole, která představovala základní rovinu komunikace těchto staveb. Nezbytnou podmínkou komunikace v prostoru měst byly i cesty ve všech svých formách. Urszula Sowina na základě pramenného výzkumu představila jejich síť pro Krakov v 16. století, tj. zkoumala fungování i jeho limity, dané nejen fyzickým stavem těchto komunikací, ale i celospolečenskou situací. Tématem cest, tentokrát jako komunikačních spojnic mezi jednotlivými městy, se zabývali Vilém Zábranský a Pavel Raška. Jejich studie přibližuje pro města severozápadních Čech na základě interdisciplinárních výzkumů perspektivy a problémy historicko-geografického bádání, jehož cílem je rekonstrukce sítě dopravního spojení mezi městy.

Další skupina příspěvků nahlíží na komunikaci ve městech prizmatem psaných i tištěných médií. Jednotlivé příspěvky se pohybují v intencích metodologického zázemí dějin médií a kulturně historického diskurzu knihovědy. Martina Hacke se opřela o příklad dochované korespondence basilejské tiskařské a nakladatelské rodiny Amerbachů, která na počátku 16. století směřovala především do Paříže a měla jak soukromý, tak obchodní charakter. Na její bázi autorka ukázala, jaké cesty a způsoby tato forma komunikace využívala a jaká byla její frekvence. Hacke rozkryla i zázemí osob, respektive struktur, které participovaly na této korespondenci. Patřili sem i lidé mimo okruh rodiny, náležející ke světu univerzitních vzdělavců nebo do sféry obchodu.

Rozbor dochované korespondence Amerbachů prokázal, že písemné kontakty hrály od počátku knihtisku zásadní roli v podnikatelských aktivitách tiskařů a nakladatelů. Poukázal ale také na skutečnost, že se korespondence stala významným nositelem kulturní výměny a podstatně přispěla k šíření myšlenek humanismu. Knihkupci a tiskaři jako nositelé informační a kulturní výměny konkrétně pro oblast německo-francouzských vztahů se stali tématem také studie Mechthildy Fischerové, která tuto jejich roli sledovala pro Mannheim v období 18. století. Knižní výrobu a obchod autorka identifikuje tradičním způsobem jako formu kulturního transferu, tedy aktivní kulturní výměny, kterou dokumentuje na základě dovozu zahraničních titulů i vzniku překladové literatury.

Typickým raně novověkým psaným médiem bylo i dobové zpravodajství. Kateřina Pražáková sledovala na základě dochovaného souboru tohoto typu pramenů v rožmberském rodovém archivu strategie tvůrců zpráv i reflexi dobového vývoje v jejich obsahu. Šlo o zprávy a noviny, které doputovaly do Čech v šedesátých až osmdesátých letech 16. století z Antverp a představovaly pro českou šlechtu významný zdroj informací o vývoji zejména vojensko-politické situace v Nizozemí. Autorka potvrzuje snahu antverpských novelantů koncipovat relace z relativně nezávislých pozic. Zjišťuje překvapivě limitovaný vliv propagandy na obsah zpravodajství.

Vedle psaných zpráv hrály v raně novověkém zpravodajství minimálně stejně významnou roli již i zprávy tištěné. Jejich reflexi v dobových kronikách, vznikajících

v městském prostředí v předbělohorských Čechách, sledovala Marie Tošnerová. Doložila, že autoři kronik při líčení událostí překračujících lokální hranice intenzivně využívali právě informace získávané z tištěných zpráv, ať už jejich obsahem byly události politické, nebo údaje o kriminálních činech či přírodních katastrofách.

Tištěným médiem, které se na evropském trhu objevilo až na sklonku raně novověkého období, byly adresáře. Cristina Sasse představila na příkladu nejstarších příruček tohoto typu, vznikajících v Anglii v osmdesátých letech 18. století, jejich historii, spojenou s komunikačním „zahušťováním“ prostoru měst v souvislosti s procesem urbanizace. Tematizovala i užití adresářů v každodenním životě obyvatel měst, které se v dochovaných exemplářích dodnes manifestuje bohatými poznámkami uživatelů. Adresáře s ohledem na údaje, které přinášely, reprezentovaly nejen významnou součást komunikace uvnitř měst, ale staly se základem i nadregionální výměny informací, která usnadňovala orientaci ve městě a přispívala k vytváření dobových komunikačních sítí.

Komunikační zasítování pak představuje základní problematiku, které se věnuje závěrečný oddíl knihy nazvaný „komunikační strategie“. Josef Hrdlička se v intencích vymezení tohoto tématu věnoval realizaci patronátního práva v předbělohorských poddanských městech, s přihlédnutím ke změnám, které přinesl rok 1609 a uvolnění konfesijních restrikcí. Na příkladu situace ve dvou poddanských městech (Bystřici nad Pernštejnem a Soběslavi) dokládá různé roviny i obsahy komunikace mezi vrchností, městskou radou a církevními osobami, které představovaly aktéry procesu realizace patronátního práva.

Navazující příspěvek Michaely Hrubé se v širším výměru zabývá stejným časovým obdobím, ale nahlíží na dobovou komunikaci jako na prostor, v němž se manifestovaly společenské změny ve městech. Hrubá se soustředila na komunikaci v oblasti městského soudnictví a na prameny, zachycující jednání před soudy této instance, zejména na svědecké výpovědi, které nahlíží jako základní pramen, reflektující sledované změny v každodenním životě městských komunit. Zaměřila se na období po vydání Koldínova městského zákoníku, který na úrovni městského soudnictví významně zasáhl do forem právního jednání. V souvislosti se sledovanými jevy a využitými prameny je však třeba se ptát, do jaké míry „excesy“, které se ocitaly před soudy, dokládají dobovou celospolečenskou situaci a odrážejí každodenní život. Je nutno položit otázku, zda a do jaké míry se jedná o mimořádné atypické jevy, a také do jaké míry svědectví před soudy ovlivňovaly různé zájmy a strategie aktérů, které „formovaly“ konečnou podobu jejich výpovědí.

Jako specifickou formu komunikace ve městech pojal Martin Holý raně novověký mecenát v oblasti vzdělávání. Představuje jeho verbální, vizuální i symbolickou rovinu, tak jak je dokumentována zejména v testamentech či zakládacích listinách nadací a stipendií. Kontext tohoto typu komunikace vytvářelo zejména konfesijní prostředí i aktuální nábožensko-politická situace a ve strategiích mecenášů z městského prostředí nabývala v prvé řadě reprezentativní a komemorativní funkci. Téma načrtnuté zejména na základě starší literatury a materiálů z fondu nadačních listin, by bylo do budoucna užitečné doplnit poměrně bohatou literaturou, zaměřenou na měšťanskou testamentární praxi pro česká města raného novověku, která zejména pro dobu předbělohorskou zaznamenává odkazy na vzdělávání jako standardní formu legátu.

Uherská, resp. zejména hornouherská města v systému raně novověké politické komunikace tematizoval István H. Németh. Přiblížil jejich strategii, která se opírala o systém delegátů a agentů, tj. stálých i mimořádných zástupců měst v sídlech centrálních institucí, ale i o agenty vytvořené neformální klientské sítě. Před nástupem rekatolizace uherská města jako součást stavovské společnosti koordinovala politické postupy i prostřednictvím svých pravidelných sněmů. Se změnou konfesijních poměrů ve druhé polovině 17. století však města podřídila dříve společné zájmy konfesijním otázkám. Do vybudovaných sítí agentů, delegátů a lobbistů navíc v tomto období významně zasáhla byrokratizace správy, která omezila prostor pro aktivity těchto osob. Oba procesy způsobily, že léta formované kontakty měst i metody jejich politické komunikace nebylo nadále možné používat.

Téma politické komunikace v raném novověku reflektují i oba závěrečné příspěvky. Dmitriy Weber prezentoval město jako prostor politické komunikace, která nabývala symbolickou formu. Jeho případová studie přibližuje na základě dobové kroniky slavnostní příjezd nového zeměpána do Tallinu ve třicátých letech 16. století. Byl spojen nejen se slavností, ale také s řadou symbolických aktů, v nichž se zrcadlily konfesijní i politické problémy, zejména však konflikt mezi šlechtou a měšťany. Nábožensko-politická komunikace se stala též tématem příspěvku Tomáše Sternečka, který dokumentoval formy komunikace Českých Budějovic jako obléhaného města s útočící stavovskou armádou v roce 1618. Podoba kontaktů úzce souvisela s aktuálním průběhem stavovského povstání, obecně však strategie obou stran – obléhaného města i obléhající armády – upřednostnily ve vzájemné komunikaci diplomatické prostředky.

Editoři publikace věnované městům jako raně novověkým komunikačním „uzlům“ si kladli za cíl představit v rámci konceptu komunikace nejen výstupy z řady aktuálních výzkumných projektů, ale prezentovat je i jako komplex rozličných přístupů k aplikaci konceptu. Tematizován byl prostor komunikace, její prostředky, aktéři a nakonec i formy. Zejména sledování strategií komunikace měst a ve městech ukázalo nové možnosti využití konceptu pro stávající raně novověké urbánní výzkumy. Připomínku lze směřovat snad jen k absenci metodického úvodu, který by představil koncept komunikace z hlediska interdisciplinárního, zejména s důrazem na sociologické kořeny jeho aplikace i na rozsáhlé využití především v rámci knihovědy a kulturní historiografie. Záslužné dílčí přehledy literatury v několika studiích (F. Opll, M. Hrubá) takový přehled bohužel nenahradí.

Olga Fejtová

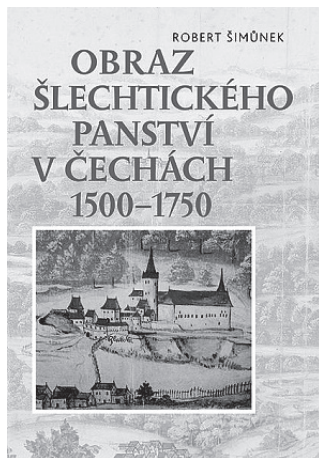
Robert ŠIMŮNEK

Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750 (= Česká historie, sv. 37)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2018, 703 s.,

ISBN 978-80-7422-654-0 (NLN), ISBN 978-80-7286-326-6 (HŮ).

Roberta Šimůnka znají odborníci především jako historika kulturních a sociálních dějin středověku a zároveň historického geografa. Začínal na výzkumu rožmberského dominia v 15. století a z tohoto zájmu posléze vzešla jeho rozsáhlá disertační práce publikovaná v roce 2005.¹ S Romanem Lavičkou pak v roce 2011 vydali syntetizující práci o pánech z Rožmberka.² O dva roky později spatřila světlo světa Šimůnkova dosud nejocetňovanější kniha o reprezentaci české středověké šlechty.³ Z nastíněného přehledu vyplývá jak postupné rozšiřování geografických obzorů Šimůnkova odborného zájmu, tak jeho příklon ke kulturním a sociálním dějinám, k dějinám krajiny, k historické ikonografii a jejich specifickým interpretačním postupům. Hlavně díky tomuto posunu bylo možné vysvětlit středověkou šlechtickou reprezentaci a toto metodologické zázemí posloužilo autorovi také v případě zde recenzované práce. V ní Šimůnek překročil hranici mezi středověkem a raným novověkem, využil své předchozí výzkumy, výrazně rozšířil pramennou základnu a pojednal o specifickém segmentu šlechtické reprezentace v Čechách v raném novověku.

Práci si autor rozdělil na tři části. V první („Kulturní krajina a šlechtická reprezentace“) se nachází metodologické jádro práce. Autor se zaměřuje na centrální pojem reprezentace, kterou pojímá ve shodě s Wernerem Paravicinim jako zpřítomnění nepřítomného nebo neviditelného v sociálním prostoru za pomoci různých médií nebo symbolické interakce či performativní komunikace (s. 13). Šimůnek si dobře uvědomuje, že v případě jeho tématu se musí pojmu reprezentace využívat ve více rovinách, a proto hovoří o šlechtické reprezentaci (deklaruje se sociální statut a místo v tehdejší hierarchii), reprezentaci panství (deklaruje se bohatství a vlastnictví krajiny) a symbolické reprezentaci, která využívá obrazu jakožto zástupného symbolu v dalších kontextech.

Klíčové tu je slovo obraz, protože autor vychází především z obrazových pramenů, jako jsou mapy, obrazy, obrazové mapy, prospekty či veduty. V závěrečném soupisu zdrojů proto nenajdeme seznam archivních pramenů. Ne že by jich Šimůnek nevyužíval, ale

1 Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005.

2 Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520: Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011.

3 Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

odkazuje na starší odborná pojednání řady specialistů na raný novověk, na jejichž pramenný výzkum spoléhá. Zásadním zdrojem mu zůstávají obrazové prameny, a to je v kontextu výzkumu šlechty raného novověku, zhusta využívajícího především písemné zdroje, velmi osvěžující a přínosné.

Obrazy panství autor interpretuje jako sociální konstrukt, jako svědectví o tom, jak měla být kulturní krajina a rezidenční města v ní vnímána a pamatována (s. 24). Opakovaně upozorňuje, že obraz, ačkoliv se snaží diváka ošálit svou „pravdivostí“, není realitou, ale jejím zjednodušeným, selektivním i idealizovaným odrazem. Historik ho tedy musí umět „prohlédnout“ a v případě Šimůnkova tématu musí předně analyzovat formy a podoby obrazových reprezentací panství a také odhalit jejich specifickou úlohu ve šlechtické sebezprezentaci. To jsou základní úkoly, které si autor vytýčil a na něž hledá odpověď ve druhé a třetí kapitole.

Druhá kapitola („Reprezentace šlechtických panství – obraz, mapa, text“, s. 33–319), jež by sama vydala na knihu, tedy pojednává o pramenné základně. Jádrem je vlastně detailně komentovaný a zároveň analyzovaný katalog, kladoucí si v podstatě nárok na úplnost shromážděného materiálu, jež si autor rozdělil, po nezbytném obecnějším úvodu, na dvě části. Nejprve ovšem Šimůnek zařadil shrnující pasáž o vývoji a proměně (obrazových) map v raném novověku a jejich funkcích v tehdejší společnosti. Následně v první části analyzuje kreslené a malované obrazy a mapy kulturní krajiny, resp. šlechtických panství, v druhé se pak zabývá (možná až zbytečně podrobně) vedutami a tištěnými zemskými topografiemi, v nichž se též nacházejí zpodobnění šlechtických panství.

V obou případech autor dokládá těsné propojení obrazu a vysvětlujícího textu, jenž se pravidelně objevuje na obrazech panství, mapách i vedutách. Šimůnek shromáždil velké množství obrazového materiálu a vysvětluje, že obrazové mapy panství se v českém prostředí vyskytují od poloviny 16. století. Vznikaly jak z důvodů administrativních, tak čistě reprezentačních. Autor se detailně věnuje v podstatě všem reprezentativním velkoplošným mapám panství, dochovaným z let 1660–1720: Analyzuje jejich obsah, způsoby zachycení reality a ukazuje, jakým způsobem prezentují kulturní krajinu. Podobně činí u velkého souboru olejomalb panství a rezidencí, u nichž si navíc (možná zbytečně brzy) klade otázku, ve kterých zámeckých prostorech tato díla visela. Odvozuje od toho, k čemu sloužila.

U tištěných děl se věnuje jak domácím i zahraničním zemským topografiím, Willenbergovým či Wernerovým souborům vedut, tak i grafickým souborům vzniklým na objednávku jednotlivých šlechtických rodin (František Antonín Špork, Lobkovicové, Lichtenštejnové, valdštejnská manufaktura v Horním Litvínově, zámecká zahrada v Ostrově nad Ohří apod.). Šimůnkova analýza je minuciózní. Protože se ale autor pokouší postihnout široké spektrum pramenů, jsou tyto pasáže docela dlouhé a například výklady o zemských topografiích rozhodně mohly být kratší.

Třetí, kulturně-historická kapitola vychází z předchozího shrnutí pramenů, jejich typologie a analýzy obsahů (někdy se proto Šimůnek poněkud opakuje) a soustředí se na výpovědní možnosti těchto sociálních konstruktů. V rozsáhlém textu „Reprezentace šlechtických panství a šlechtická reprezentace“ (s. 321–495) se tu autor nejprve zamýšlí, inspirovan tzv. prostorovým (resp. spíše topografickým) obratem, nad dobovým ideálem zobrazení krajiny

a nad významem deklarované přesnosti a věrnosti obrazů, prospektů, map a vedut. Šlechta objednávala obrazy ovládnuté, prosperující kulturní krajiny, které pečlivě vybranými postupy (nejen textovým doprovodem, ale i výzdobou parerg) pomáhaly šířit její dobré jméno.

Šimůnek se tak neustále vrací ke klíčovému postmodernímu východisku svého pojednání, totiž že pramen je interpretací, jež spoluvytváří sociální vztahy. Proto se autor nejen ptá, co všechno obrazy neobsahují nebo proč některé evidentně zachycují nereálná zobrazení, ale pokouší se také odhalit významové a prostorové souvislosti vzniku těchto médií. Pojednává tedy šířeji o šlechtické reprezentaci v rámci zámeckých interiérů, klade si otázku, kdo byl návštěvníkem těchto prostorů (v těchto partiích využívá např. editovaných cestovních deníků), a zabývá se mj. i autory obrazů. Šimůnek přesvědčivě dokládá, že urození dávali zobrazovat svá panství s krajinou a architekturou, protože je považovali za ideál kulturní krajiny. Proto také na sklonku předmoderní doby, kdy začíná šlechta ztrácet své privilegované postavení, tato zobrazení postupně mizí.

Šimůnkova práce je možná o něco delší, než bylo nezbytné, vytvořil však úctyhodné dílo, jehož cenu ještě zvyšuje existence autorova staršího pojednání o reprezentaci středověké šlechty, takže celý fenomén lze sledovat v dlouhém časovém trvání. Pokud mám tomuto, v rámci české historiografické produkce nadstandardnímu počínu něco vytknout, pak uvedu některé kontextuální postřehy, jež mají upozornit na chybějící perspektivy. A připojím několik faktických výhrad.

Za zásadní nedostatek práce pokládám prolínání interpretace v druhé a třetí kapitole, jež vede k častému opakování některých zjištění. To zřejmě dovedlo předchozí recenzenty k vyjádření, že třetí kapitola je svým způsobem nadbytečná.⁴ To si nemyslím, ale rozumím jejich čtenářskému pocitu, protože text je místy zbytečně dlouhý. Příliš prostoru je věnováno šporkovskému materiálu (např. na úkor lichtenštejnského), někdy se opakují některé obecnější premisy. Přidám aspoň jeden doklad opakování: umístění obrazů panství v zámeckých interiérech se autor věnuje jak v druhé kapitole, kde to není třeba (s. 129), tak v kapitole třetí (s. 382–384), kde naopak mohlo být více pracováno se zámeckými inventáři.

Dále postrádám srovnání analyzovaných forem šlechtické reprezentace s panovnickou reprezentací rakouských Habsburků či ostatních evropských panovníků, případně s reprezentací říšských knížat. V celé práci se (vyjma drobné zmínky na s. 380) nesetkáváme s informacemi o panovnickém prostředí. Přitom se nabízí předpoklad, že šlechtická reprezentace je svým způsobem derivátem té panovnické. Podobně nejsou tematizovány rozdíly mezi reprezentací starých a nových knížecích rodů (Lichtenštejnové, Lobkovicové, Schwarzenbergové apod.). Hrabata jistě také nevolila stejné strategie jako členové knížecích rodů, jak se ukazuje zejména u tištěných pramenů.⁵ Nabízí se otázka, nakolik silné byly vzory říšských knížecích rodů (nebo v případě děčínských Thunů, jakou

4 Srov. recenze Víta Vlnase v *Marginalia Historica* 9, 2018, č. 2, s. 151–153; Josefa Hrdličky v časopise *Opera historica* 20, 2019, č. 1, s. 129–131, či Michala Konečného v *Dějiny a současnost* 41, 2019, č. 5, s. 47.

5 Srov. typologii šlechtického životního stylu v pobělohorské době, kterou představili Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“ (1620–1740)*, in: Ronald G. Asch (Hg.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der*

roli sehrály jejich vazby na prostředí dvora salcburských knížat-arcbiskupů). Deklarovaný bohemikální záběr je tak v některých pasážích příliš svazující a neumožňuje širší interpretaci. Proto si kladu otázku, proč zůstal název práce omezen na Čechy, když se jednak nabízí i celá řada moravských pramenů. Autor dokonce tu a tam s moravskými příklady pracuje (Questenbergové v Jaroměřicích, Lichtenštejnové, olomoucký biskup a jeho Kroměříž apod.). Omezení názvu na Čechy považuji za autorovu zbytečnou skromnost.

Poslední z obecných výhrad se týká použitých pramenů. Místy je bohužel znát, že autorovi chybí vlastní archivní pramenný výzkum. Spoléhat se jen na publikované výsledky se nevyplácí. Markantní je to např. v pasáži o umístění velkoplošných olejomalb s obrazovými reprezentacemi eggenberských, resp. schwarzenberských panství na zámku v Českém Krumlově (s. 129, 383). V letech 1708–1709 prý visely v Jelením sále. To je podstatné zjištění, ale kdyby autor prošel dochované inventáře tohoto sídla, dozvěděl by se, že se umístění těchto maleb v první polovině 18. století několikrát změnilo. Už v roce 1710 se nacházely v jídelně, v roce 1732 pak v předpokojí kněžny. Interpretaci by pak mohlo posloužit i zjištění, že v roce 1710 visely tyto malby v jídelně spolu s portréty císaře a jeho manželky, portugalského krále a jeho manželky a čtyř velkých krajinomalb.⁶ Tím chci říci, že by se zrovna v případě Českého Krumlova dalo sledovat „stěhování“ těchto obrazů v rámci sídla a možná by z toho bylo možno odvodit i nějakou reprezentační strategii. Obdobně lze uvažovat o využití dalších zámeckých inventářů.

Z drobných chyb si dovoluji upozornit na tyto: Colloredové se stali říšskými hrabaty až v roce 1624 (ne v roce 1591, s. 81), Lysou nad Labem nevlastnili v polovině 18. století Šporkové, nýbrž Swéerts-Šporkové (s. 112–113, zde poměrně hodně při výkladu chybí informace o zdatném hospodáři Františku Karlovi Swéerts-Šporkovi, jak o něm píše v poslední době např. Veronika Čapská či Vítězslav Prchal). Adam Matyáš z Trauttmansdorffů nebyl dědicem všech rodových panství v Čechách (s. 130–134, Litomyšl a některé další statky zdědil jeho bratr Jan Fridrich, o němž se však v textu neděje žádná zmínka a vypadá to, že Trauttmansdorffové měli v Čechách jen jednu linii; mimochodem, i zde postrádám znalost inventáře – v tomto případě panství Horšovský Týn z roku 1714).⁷ Páni z Bünau rozhodně nebyli utraktivisté (s. 198) – v některých generacích byli katolíci, v jiných luteráni. Roudnici nad Labem nevyženil Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (s. 258: zůstávala v držení jeho ženy Polyxeny).

Jak vidno, jedná se o dílčí výhrady, které rozhodně nesnižují metodologickou inovativnost tématu či komplexnost zpracování obrazových pramenů. Za zásadní pozitivum také považuji, že se autorovi podařilo propojit pozdně středověkou a raně novověkou realitu a ukázat kontinuitu, vývoj i proměnu předmoderní šlechtické reprezentace. Šimůnkova práce se jistě brzy stane standardním a často využívaným dílem k dějinám šlechty.

Jiří Kubeš

ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789), Köln – Weimar – Wien 2001, s. 287–321.

6 Vše viz Národní archiv Praha, Fideikomisní spisy, kart. 794.

7 Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, RA Trauttmansdorffů, kart. 95, pozůstalostní inventáře po Janu Josefovi z Trauttmansdorffu z roku 1714.

Jiří JUST

Biblický humanismus Jana Blahoslava.

Překlad Nového zákona z roku 1564/1568 a jeho kontext

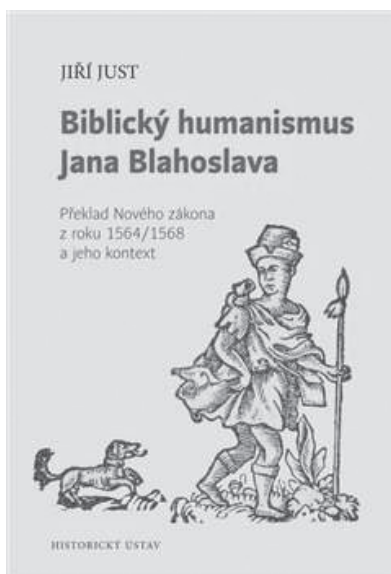
Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 317 s. + 37 barevných vyobrazení,
ISBN 978-80-7286-344-0.

Při pokusu o nové uchopení života a díla takové osobnosti, jakou představoval Jan Blahoslav (1523–1571), se dnes poctivý badatel nemůže nedostat na horkou půdu. Laické i odborné vnímání tohoto biskupa a písaře Jednoty bratrské je totiž stále ovlivněno nedávno zpochybněným konceptem národního humanismu¹ a zároveň konfesně zabarvenou, někdy až legendárně pojatou historiografií, kdy se přes značný zájem autorů omezuje většina jejich textů „na opakování již dříve zjištěných fakt“ (s. 47). Etablovaný historik Jiří Just, který má na kontě již několik monografií a desítky článků k tématům Jednoty bratrské a českého luterství, však tradiční interpretaci nepodléhá a podává ve své studii střízlivé, na kritice pramenů a předchozím pečlivém výkladu založené hodnocení – což je předost, kterou je zapotřebí vyzdvihnout už na úvod.

Stejně jako jiné autorovy texty je i jeho poslední monografie *Biblický humanismus Jana Blahoslava* literárně zdařilá. Vychází ze stejnojmenné dizertační práce obhájené v roce 2007,² která byla již v oponentských posudcích doporučena k otištění. Dvanáct let, jež nakonec její publikaci od původní podoby dělí, umožnilo text rozšířit o detailnější popis obou vydání Blahoslavova Nového zákona, o podněty zahraniční literatury a zpracování výsledků nového, v poslední době velmi čilého bádání nad písemnictvím Jednoty bratrské. Vedle textu rozsáhlé úvodní studie (204 s.) obsahuje kniha edici celkem 11 ukázek Blahoslavova překladu Nového zákona, bibliografii (64 s.), soupis zkratek a anglické shrnutí.

Hned v úvodu autor avizuje, že ačkoli stojí v centru pozornosti knihy Blahoslavův překlad Nového zákona, nejedná se o studii filologickou, nýbrž o pokus nahlédnout do biskupovy překladatelské dílny skrze široký kulturně-historický kontext. Výklad je rozdělen na tři obsáhlé kapitoly, z nichž první se věnuje vývoji bádání (s. 15–48) a další již přímo kontextu vzniku Blahoslavova překladu (s. 49–154) a jeho předlohám (s. 155–212).

- 1 Srov. celou diskusi s příspěvků řady autorů, kterou publikovala Česká literatura 62, 2014, č. 2, 4 a 5.
- 2 Jiří JUST, *Biblický humanismus Jana Blahoslava*, dizertační práce, Evangelická teologická fakulta, Univerzita Karlova 2007.

Přes bohaté množství témat, která autor postupně probírá (Blahoslavovo Curriculum vitae a zahraniční studia, knihovědný a ikonografický rozbor exemplářů Nového zákona, jednotlivá řecká, latinská i vernakulární vydání a Blahoslavův vztah k nim atd.) je v knize patrná souvislá myšlenková linie, a to zejména díky návratům ke sporným tezím klasického filologa Jaroslava Konopáska (1883–1934).³ Zmínkou o Konopáskově práci jako o „hluboké a zároveň osamocené brázdě“ (s. 11) na poli bádání o biblistice Jednoty je celá kniha otevřena a stejnému autorovi je věnován také velký prostor (7 stran) v přehledu bádání. Konopáskovo mínění, že Blahoslav „nepřekládal přímo z řečtiny“⁴ (s. 32), bylo sice dalším výzkumem zpochybněno, ucelenější pohled na vznik Blahoslavova překladu však dosud chybí. V poslední době se z filologického hlediska zabýval Blahoslavovou revizí Nového zákona zejména Robert Dittmann. Právě vědecká spolupráce Jiřího Justa s Robertem Dittmanem je jedním z aspektů, které umožnily vyzrání textu studie oproti původní podobě v dizertaci, ačkoli se její výsledky komplexněji ukázaly v zahraničním čtenářům určené monografii *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*.⁵

Na základě detailního studia kontextu – tedy průzkumu Blahoslavových studijních kontaktů, absolvovaných přednášek a rovněž jím deklarovaného chápání úlohy slova při zvěstování evangelia – dospěl autor k vymezení biskupovy překladatelské činnosti jako projevu reformačně laděného *biblického humanismu*. Zformulování teze, že Blahoslavův přístup k biblickému textu lze nazvat *sakrální rétorikou* a je „úzce spjatý se subjektivními prvky estetického pojetí jazykové správnosti“ (s. 106), má význam jak pro hodnocení jeho překladatelské činnosti, tak i pro pohled na Blahoslavovu další liturgickou a hymnografickou tvorbu. Podrobné rozборы charakteru Blahoslavova vzdělání, dobových překladatelských teorií, možností akvizice knih a dalších souvisejících problémů patří k nejlepším pasážím textu a poskytují hutné sondy do řady dílčích témat. Limitem náhledu na biblický překlad prizmatem kulturně-historických souvislostí je však samotná jeho filologická povaha. Autor v úvodu předesílá, že „jedním z očekávaných výsledků je bližší poznání předloh, jež měl Blahoslav při své práci k dispozici“ (s. 13). Na závěr však jen opatrně konstatuje, že „je na místě opětovně zvážení původního předpokladu o přímé práci s řeckým textem“ (s. 214) a uvádí jediný konkrétní příklad užití slovního tvaru podle řeckého originálu, na nějž již dříve upozornil Robert Dittmann.⁶ I přesto však přináší Jiří Just ve své knize množství postřehů, jaké biblické edice mohl Blahoslav používat. Na první místo mezi nimi klade některé z hlavních řecko-latinských vydání Nového zákona připravené Erasmem Rotterdamským a latinskou Vulgatu (s. 214).

3 Srov. zejména Jaroslav KONOPÁSEK, *Řeckolatinští předloha Blahoslavova Nového zákona. Prolegomena textové kritiky kralického textu Nového zákona*, Praha 1932.

4 Tamtéž, s. 101.

5 Robert DITTMANN – Jiří JUST, *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*, Turnhout 2016.

6 Robert DITTMANN, „Jiní“ v poznámkovém aparátu Nového zákona Kralické bible šestidílné, *Historie – Otázky – Problémy* 5, 2013, č. 2, s. 154–155.

Metodou, kterou se Jiří Just snaží dobrat pochopení Blahoslavovy práce s biblickým textem, je vedle svědectví archivních pramenů především četba dalších Blahoslavových spisů, v nichž se s úlohou biblického slova vypořádává. Vedle *Gramatiky české*, jejíž výpovědní možnosti v otázce Blahoslavovy překladatelské činnosti nebyly podle Justa dosud zcela vytěženy (s. 47), je to *Pilné rozjímání* zabývající se tématem výběru perikop pro čtení a kázání v průběhu celého liturgického roku a polemické spisy *Prokázání světlé* a *Zpráva upřímná a sprostná* (s. 155). Při snaze popsat Blahoslava jako protagonistu reformačního biblického humanismu používá svědectví *Vad kazatelů* a *Filipíky proti misomusům* (s. 104n.). Posledně zmíněné dílo pak nově interpretuje nikoli jako obhajobu vyššího vzdělání proti skupině kolem Jana Augusty, hájícího prostotu Jednoty, ale jako odmítnutí scholastické dikce pokračovatelů Lukáše Pražského a prosazování sakrální rétoriky, tedy humanistické elokvence (výmluvnosti) ve službách zvěstování evangelia (s. 104, 144–146). Toto zjištění považuji za jeden ze stěžejních závěrů celé monografie, neboť podstatným způsobem mění vžitý a zčásti tendenční pohled na Jana Blahoslava i jeho oponenty, jak jej načrtl zejména Josef Janáček.

Na základě stejných pramenů dochází Jiří Just také k vysvětlení, pro jaké čtenáře Blahoslav svůj překlad koncipoval: zaměřil se především na bratrské duchovní a „předem počítal s tím, že jeho řeči nebudou schopni všichni porozumět“ (s. 96), a to dokonce s přirovnáním méně vzdělaných recipientů k sviním: „synům tedy perly prosejpati [...], aby ne svině, ale dítky Páně se jich dohrabati mohly“⁷ (s. 97). Jak autor správně zdůrazňuje, tento přístup je v naprostém rozporu s překladatelským záměrem Martina Luthera, který vědomě používal jazyk srozumitelný širokým lidovým vrstvám. Dodejme, že právě v tom je Blahoslav odlišný také od Jana Augusty, který ve snaze oslovit i nevzdělané posluchače Luthera následoval. Jiří Just se ve své knize poměrně podrobně zabývá také typografickou a ikonografickou stránkou tisků Nového zákona. Stojí za to upozornit, že podstatná nová zjištění v této oblasti přinese snad brzy dizertace Veroniky Sladké, jejíž výzkum směřuje k potvrzení Blahoslavovy snahy o výlučnost a zaměření se na exkluzivního čtenáře i z typografického hlediska.

Justova monografie přináší v souhrnu množství dílčích, zato však velmi podstatných závěrů, které by rozhodně neměly zůstat dalším badáním opomenuty. Samotný komplexní pohled na vznik Blahoslavova překladu Nového zákona – po kterém autor v úvodu volá a který je podle něj možný jen konfrontací různých přístupů a mezioborovým úsilím – však zatím zůstává na cestě před námi. Justův rozbor kulturně-historického kontextu bude jistě na této cestě významnou pomocí.

Eliška Baťová

7 Mirek ČEJKA – Hana BOČKOVÁ (ed.), *Jan Blahoslav. Čtyři menší spisy*, Brno 2013, s. 178–179.

The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia

volume I (1603–1631)

Edited by Nadine AKKERMAN. With translations from the French by Lisa JARDINE. Advisory editors Lisa JARDINE and Steve MURDOCH. Oxford – New York, Oxford University Press 2015, XXIII + 996 s., ISBN 978-0-19-955107-1.

Korespondenci, kterou si v bělohorské době vyměňovali dva z nejviditelnějších aktérů tragických událostí – král Fridrich Falcký a jeho manželka Alžběta Stuartovna – uvedli do kontextu české historiografie Bedřich Mendl a jeho manželka Eleonora Mendlová-Mráčková, která přeložila do češtiny soubor Fridrichových listů adresovaných královně.¹ Zatímco oba editoři vycházeli v roce 1919 z neuspokojivých otisků, vydaných na přelomu 18. a 19. století, dnes máme k dispozici novou, velkoryse pojatou publikaci, kterou připravili odborníci z Nizozemí a Velké Británie. Hlavní editorkou se stala docentka raně novověké anglické literatury na univerzitě v Leidenu Nadine Akkerman, badatelka o britských dějinách 17. století a autorka knih o úloze vlivných žen v raném novověku (o jejich úloze v britské špionáži či o politickém působení na evropských dvorech). Tato představitelka střední generace spojila síly s Lisou Jardin (1944–2015), někdejší profesorkou renesančních studií na Londýnské univerzitě, jež připravila paralelní překlady francouzských dopisů. Mimořádnou péči o tuto reprezentativní publikaci dokládá skutečnost, že svou supervizi přispíval kromě zkušené překladatelky ještě další britský specialista na raně novověké dějiny Steve Murdoch z University of St. Andrews.

Úplný soubor korespondence Alžběty Stuartovny je rozvržen do tří svazků, z nichž druhý (zahrnující listy z let 1632–1642) vyšel již v roce 2011,² neboť bezprostředně navazoval na disertaci N. Akkermanové. Jelikož druhý a třetí svazek jsou věnovány době, kdy Fridrich (1596–1632) a Alžběta (1596–1662) ztratili přímý vztah k českým zemím, pro naše dějiny má zásadní význam právě svazek první. Obsahuje 588 listů, které jsou otištěny in extenso a zároveň v moderním anglickém překladu, přičemž anglické komentáře jsou zpracovány v poznámkovém aparátu tak, aby se vztahovaly jak k překladu, tak i k originálu. Uspořádání listů je důsledně chronologické s tím, že nedatované dopisy, jejichž dobu vzniku stanovila editorka obsahovou analýzou, jsou začleněny do časové řady podle přibližného určení. Celá publikace je opatřena shrnující úvodní studií, výkladem edičních zásad, seznamem ilustrací a zkratk, soupisem šifrovacích znaků, dále stručným pojednáním o způsobu datování korespondence v době, kdy byl paralelně užíván starý juliánský i nový gregoriánský kalendář, a konečně také bibliografií a kumulativním rejstříkem.

Literatura, o níž se editorka opírá, je převážně anglická, dále německá, francouzská a holandská; ostatní jazyky (jako maďarština) jsou zastoupeny sporadicky. Z českých autorů

1 *Ze zimního království. Dopisy Fridricha Falckého královně Alžbětě z let 1619–1620*, přeložila Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, úvodem a poznámkami opatřil Bedřich MENDEL, Praha 1919.

2 *The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia*, volume II (1632–1642), edited by Nadine AKKERMAN, advisory editors Lisa JARDINE and Steve MURDOCH, associate editor Robyn ADAMS, Oxford – New York 2011, XX + 1201 s.

se vedle čtyř anglicky vydaných prací Josefa Polišenského uplatnil Jaroslav Miller anglickou studii o falckém mýtu.³ Poněkud zarážející je skutečnost, že N. Akkermanová nevzala v úvahu dokonce ani obecně známé práce v němčině (zejména Antonína Gindelyho či Rudolfa Stanky), v nichž by se faktograficky poučila o ústrojí českého státu a o průběhu stavovského povstání v době Fridrichovy vlády. Přejímání údajů ze shrnujících prací o třicetileté válce či z Pursellovy biografie⁴ jí pro výklad korespondence s bohemikální tematikou vytvořilo pouze dílčí, hodně mezerovitou informační základnu.

Těžiště tisícistránkového svazku tvoří listář. Je to 588 dopisů, necelá třetina ze zhruba 2000 zachovaných listů, odeslaných nebo přijatých Alžbětou Stuartovnou. Tyto prameny jsou roztroušeny po desítkách evropských a amerických archivů, knihoven a soukromých sbírek (jde celkem o 47 institucí). Je to ovšem jen zlomek původního epistolárního bohatství pilně korespondující královny, neboť Alžběta množství listů s citlivým politickým obsahem sama zničila, další dopisy zanikly nepříznivě doby. Už samotná skutečnost, že Alžběta postupně sídlila ve Skotsku, Anglii, Falci, Čechách, Nizozemí a znovu v Británii, nebyla příznivá pro pečlivé ukládání písemností. Tím spíše vedly k zániku listů Alžbětiny výzvy, aby adresáti její listy pálili; někteří zjevně tento pokyn nerespektovali, mezi nimi Jindřich Matyáš Thurn, neboť jím přijaté Alžbětiny dopisy (týkající se především Thurnových válečných aktivit v pobělohorském desetiletí) se dostaly do habsburských rukou a jsou uloženy ve Vídni.⁵

Počínaje rokem 1787 vyšlo několik dílčích edicí Alžbětiny korespondence, které se však soustřeďovaly na prameny z určitého archivního fondu či na některého z Alžbětiných korespondenčních protějšků, případně na výběrové zveřejnění textů (s vynecháním šifrovaných částí), a neobsahovaly ani důkladnější komentáře. S výjimkou pečlivého zpracování Margret Lembergové⁶ byly starší edice podle N. Akkermanové značně nepřesné i při určování osob zmíněných v korespondenci. Zpracovatelka nové edice podnikla velmi náročnou heuristickou práci a připravila první – v mezích možností úplnou – kritickou edici, zasahující léta 1603–1662, sestavila soupis veškerých listů a tím i rekonstruovala korespondenční síť Alžběty Stuartovny. Zvládla korespondenci psanou v dobové angličtině, francouzštině, němčině, holandsštině, latině a italštině, což je sám o sobě pozoruhodný výkon.

Do tematiky prvního svazku uvádí rozsáhlá studie, která pojednává o životě Alžběty Stuartovny do roku 1631 se zřetelem k zachovaným epistolárním pramenům. Nastihuje širší historické pozadí biografie zimní královny od dětství ve Skotsku až po exil ve Spojených nizozemských provinciích. V tomto rámci věnuje tři kapitoly také vývoji v českých zemích (s. 21–31). Výklad je odvozen z vybrané sekundární literatury a bohužel poznamenán

3 Jaroslav MILLER, *The Henrician Legend Revived. The Palatine Couple and Its Public Image in Early Stuart England*, *European Review of History* 11, 2004, s. 305–331.

4 Brennan C. PURSELL, *The Winter King. Frederick V. of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Aldershot – Burlington, Vt. 2003.

5 Z fondu Große Korrespondenz (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) je vydal Joseph FIEDLER, *Korrespondenz des Pfalzgrafen Friedrich V. und seiner Gemahlin Elisabeth mit Heinrich Mathias von Thurn*, Wien 1864.

6 Margret LEMBERG, *Eine Königin ohne Reich. Das Leben der Winterkönigin Elisabeth Stuart und ihre Briefe nach Hessen*, Marburg 1996.

neporozuměním některým podstatným stránkám českého vývoje i řadou faktografických omylů. Jako příklady lze uvést představu, že Majestát na náboženskou svobodu z roku 1609 garantoval svobodnou volbu panovníka; domněnku, že v Čechách působilo pět stavů; interpretaci druhého sjezdu evangelických stavů v květnu 1618 (ve skutečnosti panovníkem zakázaného) jako „conciliatory meeting“ mezi katolíky a protestanty; stejně tak i chybnou dataci sesazení Ferdinanda II. z českého trůnu a následně volby Fridricha Falckého. Pro výklad dějinných událostí je podstatné neporozumění rozdílu v systému provizorní republikánské vlády v prvním roce povstání a poté v ústavním zřízení na základě České konfederace za zimního království. Právě malá pozornost věnovaná vnitřním poměrům ve státě, jehož formálními představiteli se Fridrich s Alžbětou stali, ztížila editorce její beztak nesnadnou analýzu textů a zvládnání obrovského množství údajů, které mají někdy místní, často však evropský dosah.

Vzhledem k tomu, že N. Akkermanová prozkoumala veškerou Alžbětinu korespondenci, jsou důležitá její zjištění, týkající se Fridrichova klíčového rozhodnutí přijmout českou korunu: zaprvé se nezachovala odpověď Stuartovny na Fridrichův dopis z 29. srpna 1619, v němž vyslovoval nejistotu, jak se má rozhodnout a zda má českou korunu přijmout;⁷ zadruhé hned koncem srpna 1619 Alžběta žádala anglického krále Jakuba I. (následně i další politiky) o radu a podporu v českých záležitostech. Akkermanová uvádí, že to bylo poprvé v Alžbětině životě, kdy naplno přijala politickou úlohu, jakou potom uplatňovala po Fridrichově smrti v letech 1632–1642. To je podstatné zjištění, neboť tato žena zjevně disponovala výraznějšími intelektuálními schopnostmi než její královský manžel. Sama N. Akkermanová ovšem zaujímá k Fridrichovi poměrně shovívavé stanovisko jako k „zásadovému muži“ („a man of principle“, s. 22), přesvědčenému o vlastní předurčenosti k ochraně protestantů, ale zároveň vycházejícímu z mylných předpokladů o vnitropolitických i mezinárodních předpokladech vlády v Českém království.

Editorka vidí postavení Alžběty Stuartovny ve vztahu ke královské koruně jako osobnostně složitý problém. Uvádí, že krátce před pražskou korunovací a potom i za pobytu v Čechách trpěla melancholií, kterou se Fridrich snažil mírnit odkazem na božské předurčení mladého královského páru. Akkermanová připouští, že mohlo jít o problém ženy, jež se ocitla v neznámém prostředí, velmi často bez manžela, který cestoval do Římsko-německé říše nebo po zemích České koruny, a navíc i bez dvou nejmladších dětí, které byly v zájmu bezpečí ponechány u příbuzných v Německu. To jsou závažné okolnosti, jež berou v úvahu nejen manželku panovníka, ale i ženu a matku. Na tomto základě Akkermanová odmítá rozšířenou představu, že Fridrich jednal pod tlakem Alžbětiných mocenských ambicí, a přijímá názor Fridrichova životopisce B. C. Pursella, že jde o výmysl Fridrichových nepřátel.⁸ Problém tedy není vyřešen zcela jednoznačně. Z pramenů shromážděných v recenzované edici lze však usuzovat, že Alžbětina odpověď na Fridrichovu osudovou otázku mohla být kladná; ostatně vzhledem k velmi silnému osobnímu poutu mezi manželi je těžko představitelné, že by se v otázce doslova existenční pro budoucnost jejich početné rodiny zásadně rozcházel.

7 „Je suis bien empeine a quoy me resoudre...“; *The Correspondence*, s. 201.

8 Brennan C. PURSELL, *The Winter King*, s. 17.

Alžbětinu roli v době zimního království charakterizuje N. Akkermanová prostřednictvím listů, které posílala do Anglie ve snaze získat podporu pro Fridricha. Když neuspěla u svého otce Jakuba I., obracela se na bratra Karla Stuarta (pozdějšího krále Karla I.) a na vlivného markýze Buckighama. Neformální pomoc z Británie (při její charakteristice vychází autorka z výzkumů J. Polišenského) byla ovšem v dané mocenské konstelaci nedostatečná. Přes narůstající problémy se za ročního pobytu v Praze osvědčila soudržnost královského páru, neboť Alžběta v polovině září odmítla odjet do bezpečí a ještě po společném útěku do Vratislavi psala 23. listopadu 1620 Jakobovi I., že Fridricha nikdy neopustí, ale je připravena s ním zahynout. Při veškeré tragice osobního i veřejného dosahu dokládá Alžbětina korespondence, že spolu s Fridrichem vytvářela svorný a vzájemně si oddaný manželský pár, jakých nebylo mezi korunovanými hlavami v českých dějinách mnoho.

Ačkoli se v Alžbětině korespondenci z doby zimního království vyskytují významné jednotliviny dalších odesílatelů a příjemců, základní a vlastně jediný souvislý soubor listů pochází z pera Fridricha Falckého. Ten v kritickém období od srpna 1619 do prosince 1620 adresoval své manželce přinejmenším 30 zachovaných dopisů;⁹ jejich protějšek (Alžbětina listy Fridrichovi, v jeho korespondenci pravidelně zmiňované) se bohužel nedochoval. Všechny Fridrichovy listy byly již známy, ve starších edicích publikovány a také v knížce Bedřicha a Eleonory Mendlových přeloženy.¹⁰ Je tu ovšem podstatný rozdíl, a to nejen v mnohonásobně větším rozsahu nových kritických komentářů, jejichž cena spočívá v doplnění poznatků o západoevropských osobnostech a reáliích. Nynější otisk francouzských originálů a anglických překladů vycházel z autografů (uložených v Bavorské státní knihovně v Mnichově, Hlavním zemském archivu v Karlsruhe a v Národním archivu v Londýně), což N. Akkermanové umožnilo ověření a zpřesnění textů a jejich datace. Souběžné a zároveň střídavé užívání dvojího kalendáře ve Fridrichových dopisech vedlo totiž starší editory k nejistotě a k chybám v přisouzení správného data podle nového kalendáře.

Jako příklad může posloužit Fridrichův list, který byl počínaje Aretinovou edicí z roku 1806¹¹ datován k 3. srpnu 1619 (v Mendlově edici již podle gregoriánského kalendáře k 13. srpnu). Jeho vznik se nyní posouvá na 15. srpen 1619, z čehož plyne, že reakce falckého kurfiřta na vyhlášení České konfederace z 31. července 1619 nebyla nijak rychlá, ale že už tehdy očekával větší podporu od Jakuba I. a zároveň že se obával zachycení vlastních listů na německém území. Je však třeba dodat, že v listu citovanou „l’aliance entre Boheme Moravie Silesie la haute et basse Lausnitz“ B. Mendl správně ztotožnil s konfедераční ústavou, zatímco N. Akkermanová, postrádající průhled do poměrů v českém státě, ji interpretovala

9 *The Correspondence*, s. 198–204, 217–238, 255–277, 283–284, 288–292.

10 *Ze zimního království*, s. 12–45.

11 Johann Christian von ARETIN, *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friderich V. von der Pfalz, nachherigen Königs von Böhmen, von den Jahren 1612–1632*, Beiträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfälzbaierischen Centralbibliothek zu München, VII, München 1806, s. 260–278.

v užším smyslu jako dohodu o sesazení Ferdinanda II. z českého trůnu. Český čtenář si s tím poradí, ale zahraniční uživatel edice bude poněkud zmaten.

Tři desítky Fridrichových dopisů podávají bezděčnou charakteristiku zimního krále jako příkladného manžela a formálně zdvořilého aristokrata, snad i panovníka přiměřeného dobám míru a nezávazného rozjímání o úloze náboženství v soukromém a společenském životě. Prozrazují jeho snahu o hmotné zabezpečení (podílem na panstvích konfiskovaných katolíkům), o společenské kontakty, slavnosti i dvorské klepy. Odhalují však také jeho vypjatou potřebu sebeprezentace i otupující nerozhodnost, kolísání mezi touhou po válečném úspěchu a strachem, kompenzovaným jen pocitem předurčenosti k vznešenému poslání. Opakovaně projevované pocity nezvládnutelné nudy, ať již v vojska před rozhodující bitvou, či po porážce, vypovídají však nejmýlněji o povaze člověka, který ve svých čtyřia dvaceti letech postrádal elementární předpoklady k tomu, aby stál v čele státu v době jeho svrchovaného ohrožení.¹²

Vedle série listů Fridricha Falckého by neměla zaniknout skutečnost, že listář obsahuje nepřehledné množství dalších pramenů především k dějinám Římsko-německé říše, Anglie a Nizozemí i dalších států, ale pro období 1619–1620 primárně k českému státu. Dotýkají se (leckdy jen letmým, nicméně zajímavým náznakem) dění u královského dvora, vztahů královny k českým stavům, králova postoje k Moravě, tamním stavům, ale i novokřtěncům, ke Slezsku, k událostem v Lužici (obležení Budyšína), k válce a jejímu vyznění (tažení ku Praze, obrana Třeboně) atd. V různých souvislostech je zmíněna řada šlechticů (Bohuchval Berka z Dubé, Bohobud Pertold z Lipé, Kryštof Harant, Václav Vilém z Roupova, Jindřich Matyáš Thurn, Albrecht z Valdštejna a další). Při neznalosti české literatury narážela ovšem editorka na velké obtíže při identifikaci a bližší charakteristice těchto osobností. Příkladem mohou být dva z nejznámějších aristokratů doby českého povstání, kteří v edici utrpěli chybným určením.

Prvním je Václav Budovec z Budova, jež francouzský originál Fridrichova listu nazývá „Baron de Budweis“ a anglický překlad koriguje příjmení na „Baron von [!] Budowa“. Chaotický výklad vznikl ve chvíli, kdy editorka zcela mylně ztotožnila tohoto doyena českých stavů s Fridrichovým komorníkem Adamem z Budova (Václavovým synem), ačkoli věcná souvislost tu byla dána jednoznačně.¹³ Tím naprosto zkreslila smysl králova sdělení, že by totiž měl Budovec, ostatně autor Antialkoránu a nejlepší soudobý znalec tureckých poměrů, vést poselstvo do Konstantinopole k jednání o možném protihabsburském spojení osmanské říše s česko-falckou unií. V důsledku zmatení osob editorka nepochopila slova o Budovcově poslání („cest Ambassade“), ponechala je bez vysvětlení a vůbec nezmínila tuto nerealizovanou, ale v záměru principiální reorientaci česko-falcké politiky.

12 Na okraj zmiňuji Fridrichovy listy, které podávají pozoruhodné svědectví o královi psychologickém stavu, o nervozitě či přímo zmatenosti v době, kdy pobýval u česko-falckého vojska; na začátku listopadu si pletl měsíce a opakovaně své listy královně datoval prosincem 1620 (*The Correspondence*, s. 275, 276).

13 *The Correspondence*, s. 231 a s. 232, pozn. 4.

Zkrátka přišel také Karel starší ze Žerotína. Utrpěl nejen nepřesnou charakteristikou, ale také záhadným způsobem zařazení do rejstříku pod heslem „Older, Karel (1564–1636), Count of Žerotín“.¹⁴ Editorka vnesla do komentáře zbytečnou chybu (hraběcí titul), ačkoli král Fridrich, který se cítil při návštěvě Brna dotčen Žerotínovým odmítnutím přísahy, psal o „Le Baron Charle[s] de Serotin n'a pas voulu faire serment...“.¹⁵ Těmto a dalším podobným chybám bylo možné se vyhnout, kdyby autorka využila aspoň část německy a anglicky psané literatury o českých dějinách bělohorské doby.

V některých případech edice přináší důležité informace, ale vzhledem k chybné transkripci, resp. pomýlenému korigování původního rukopisu a především z neznalosti českých reálií zůstává dějinná skutečnost skryta pod nesprávným čtením a identifikační bezradností editorky. Pro názornost uvedu příklad muže s podivným jménem „Joan Smiel Michaloivitz“, který v edici zůstává záhadnou bytostí. Kdyby se N. Akkermanová v poměrech zimního království lépe orientovala, mohla tuto osobu celkem snadno ztotožnit se Smilem z Michalovic, synem stavovského direktora a spoluautora Apologie Bohuslava z Michalovic, jedné z obětí staroměstské exekuce. Humanisticky vzdělaný Smil z Michalovic, taktéž účastník povstání, in absentia odsouzený k trestu smrti, v exilu aktivně vystupoval proti Habsburkům. Teprve v tomto kontextu nabývají na významu listy Fridricha Falckého Alžbětě ze 14. dubna a 24. července 1622, v nichž ex-král uvádí Smila z Michalovic jako jednoho ze dvou mužů, kteří ho právě doprovázeli na cestě do Paříže, do Falce a do Sedanu; tím Fridrich potvrdil, že tento český exulant patřil mezi jeho nejbližší dvořany a důvěrníky. Do téže rodiny patřila i neurčená „Madame de Michalowitz“ (v anglickém překladu a v rejstříku opět zkomoleně „Michaloivitz“), která se podle Fridrichova listu z 21. září 1621 měla stát vychovatelkou jeho syna, prince Ruprechta Falckého.¹⁶ Jsou to zdánlivé drobnosti, pro pramennou edici ovšem důležité. Každá identifikace znamená zodpovídání otázky na základě náročné heuristiky – a jen správná odpověď pramen přibližuje dalším badatelům.

Svědectvím o opomíjení českých a jinojazyčných bohemikálních zdrojů informací je bohužel také více než stostránkový rejstřík, který je sám o sobě výsledkem ohromné píle.¹⁷ Rejstřík zachází do takových podrobností, že například pod heslem „Prague“ zachycuje nejen Pražský hrad, defenestraci, generální sněm či bitvu na Bílé hoře, ale i královu garderobu či zásilku loveckých psů. Jeho základní předností je bližší charakteristika osobních jmen, která v některých případech narůstá do podoby heslovitých biogramů; daleko nejdůkladněji je ovšem takto analyzována osobnost samotné Alžběty Stuartovny, což je pro poznání její činnosti velmi cenná pomůcka. Naopak nevýhodou je výběrovost, zejména pokud jde o topografickou část rejstříku – například listy Fridricha Falckého, datované krátce před bitvou na Bílé hoře v Rakovníku, vystupují v originálu s lokalizací „Rackonitz“, v překladu „Rakonic“ (s. 271–277), ale v rejstříku se nic z toho neobjeví. Také tehdy, když jsou správně určeny Rokycany (v originálu „Rockesan“, s. 258–265), příslušná toponyma v rejstříku nenajdeme.

14 *The Correspondence*, s. 970.

15 *The Correspondence*, s. 219

16 *The Correspondence*, s. 326–328, 355–356, 382–385, 965.

17 *The Correspondence*, s. 891–996.

Editorka si sice uvědomila, že některé lokality na území České republiky mají i jiná než jen německá jména (například v souvislosti s převodem ditrichštejského panství „Nikolsburg“ zaznamenala, že jde o Mikulov),¹⁸ také „Pilsen“ dokázala ztotožnit s Plzní či „Wittingau“ s Třeboní, ale většinou si s tím hlavu nelámala; v jejich identifikacích Brno je pouze Brünn, Olomouc jen Olmütz, Kroměříž toliko Kremsier atd. Tento přístup svědčí o tom, že při prostorové orientaci na českém území projevila N. Akkermanová značnou nejistotu. Platí to ovšem i o větších lokalitách kupříkladu na polském území (Wrocaw, Gdask apod.). Je pravda, že se musela zorientovat ve zmínkách o místech z řady evropských zemí i z kolonií, ale právě se zřetelem k úloze falckého manželského páru v bělohorských událostech je toto opomenutí chybou.

Smyslem uvedených výhrad není snížení významu edice. Ten je několikanásobný. Předně, přes veškerou torzovitost zachované korespondence je to velmi bohatý soubor dobových subjektivních pohledů na situaci v Evropě v první třetině 17. století; jde tudíž o obohacení pramenné základny obecných dějin raného novověku. Dále, pro české dějiny mají kromě roztroušených zmínek o řadě osob, míst a událostí v době zimního království a v následujících letech největší význam listy Fridricha Falckého. Vystupuje v nich nezralý člověk a neschopný panovník, který se ani ve vztahu k inteligentní manželce a snad jedinému nezpochybnitelnému příteli, nezabýval podstatnými stránkami svého vládnutí, nýbrž převážně jen povrchními zájmy a momentálními pocity. V hlavních rysech prozrazovala tuto skutečnost již česká edice Bedřicha a Eleonory Mendlových, ale nyní ji máme v autentické podobě a v mnohem širším epistolárním kontextu. A konečně je tu ještě jedno poučení – s výjimkou hrstky zasvěcených bohemistů mají západoevropští historici, i když se zabývají korespondencí „české královny“ jen značně omezený vhled do zdejší problematiky. Bylo by i v jejich zájmu, kdyby u edice tak významné, jako je *Queen of Bohemia*, před vydáním text předložili k nahlédnutí některému znalci středoevropských reálií a dějin. A nebylo by na škodu porozhlédnout se také po literatuře, kterou v kongresových jazycích vydávají historici v zemích, o nichž daná publikace pojednává.

Jaroslav Pánek

Werner BERGMANN

Tumulte – Excesse – Pogrome. Kollektive Gewalt gegen Juden in Europa 1789–1900
Göttingen, Wallstein Verlag 2020, 845 s., ISBN 978-3-8353-3645-2.

Berlínský profesor sociologie Werner Bergmann shrnul výsledky svého mnohaletého výzkumu antisemitismu knihou o protizidovském kolektivním násilí v Evropě. Časově ji z praktických důvodů (kvůli únosnému rozsahu) ohraničil lety 1789–1900. Volbu horního časového mezníku autor odůvodnil tím, že s krvavým pogromem v Kišiněvu roku 1903 a s vlnou pogromů v carském Rusku v letech 1905–1906 vstoupilo protizidovské násilí do nové – mnohem drastičtější – fáze (s. 16).

18 „Nikolsburg (Moravia, presently Mikulov, Czech republic)“; *The Correspondence*, s. 970.

Bergmann si vytyčil jako hlavní cíl nabídnout celkový přehled protizidovských excesů ve zvoleném období. Sestavil ho na základě početných případových studií, jejichž autoři ovšem jen zřídka překročili regionální nebo národní rámec. Autor zároveň nechtěl pouze nabídnout historickou syntézu, ale využil své odbornosti v oblasti sociologie k tomu, aby vypracoval i model kolektivního jednání během pogromů (s. 20).

V první kapitole autor hledal důvody, proč protizidovské násilí v pojednávaném období zůstávalo až do poloviny osmdesátých let 20. století stranou odborné pozornosti a proč byl podceňován jeho význam pro vzestup moderního antisemitismu a genezi holokaustu. Jako první důvod uvedl osvícenský diskurz, který toto násilí chápal jen jako pouhé reziduum minulosti a cizorodý (barbarský) prvek ve společnosti. Bergman ovšem upozornil, že zavraždění milionů Židů během holokaustu lze sotva vysvětlit jako důsledek znovuoživené středověké nenávisti. Naopak ukázal, že protizidovské násilí v emancipačním období „bylo moderním fenoménem, kterému je potřeba rozumět jako reakci na měnící se sociální a politické vztahy mezi křesťanskou většinou a židovskou menšinou“ (s. 23–25).

Výzkum antisemitismu se navíc dlouhou dobu soustřeďoval na studium ideologických, politických a ekonomických předpokladů pronásledování Židů za nacismu, zatímco výzkum antisemitské sociální praxe zůstával opomíjen. Přitom analýza antisemitské sémantiky¹ ukazuje, že již debaty o židovské emancipaci uváděly vyhnání, ghettoizaci a fyzické násilí jako možné – byť zatím většinou odmítané – řešení „židovské otázky“. Bergmann upozornil, že přílišné zaměření na antisemitskou ideologii vede k esencializaci antisemitismu, v němž se pak ztrácejí různé pohnutky jednotlivých aktérů.

Odkaz na „věčný antisemitismus“ navíc stěžejí může vysvětlit, proč se protizidovské násilí objevovalo při hospodářských krizích, revolucích nebo válečných porážkách, tedy v případech, které s Židy přímo nesouvisely (s. 30n.). Autor v antisemitské ideologii či diskurzu identifikoval spíše jen „zdroj, po kterém mohli aktéři sáhnout, aby interpretovali své vztahy a konflikty s *outgroup*, pokud se [antisemitský diskurz] jevil jako smysluplný a užitečný pro zdůvodnění vlastních činů“. Bergmann přitom upozornil, že čím více se studuje sociální praxe, „tím méně odpovídají zvláštnosti jednotlivých případů násilnosti našim představám o homogenitě a cílevědomosti [aktérů]“.

Antisemitismus Bergmann interpretoval jako sociální proces, v jehož rámci mají své místo jak existující antisemitské ideje, tak i lokální reálné konfliktní vztahy mezi většinou a menšinou. Ideje a konfliktní vztahy se navzájem ovlivňují a zintenzivňují (s. 32n.).

Samotný model kolektivního protizidovského násilí představil Bergmann ve druhé kapitole (s. 43–99). Konstatoval, že v užívání pojmu „pogrom“ panuje velká nejednota. Přišel proto s vlastní definicí. Pogromem se rozumí „vůbec nebo jen málo organizovaná, jednostranná nestátní forma kolektivní sociální kontroly; nadzákonná násilná svépomoc, k níž se určitá skupina uchýlovala ve jménu většiny tehdy, když už neočekávala žádnou pomoc od státu proti jiné skupině, o níž měla pocit, že nebezpečně porušuje normy“ (s. 53). Pod pojem „pogrom“ pak Bergmann zařadil dobové termíny jako výtržnost, nepokoj, excés, sročení nebo „kravál“.

1 Zejména: Klaus HOLZ, *Nationaler Antisemitismus. Wissenssoziologie einer Weltanschauung*, Hamburg 2001.

Autor přitom upozornil na rozdíl mezi pogromy a sociálními protesty. „Pogromy vychází od dominantní skupiny, a proto obvyčejně neusilují o změnu, nýbrž o zachování, příp. znovuoobnovení určité sociální, ekonomické nebo politické mocenské pozice, resp. o zabránění zvýhodnění nebo vzestupu menšiny“ (s. 62). Pogromy tedy usilují o exkluzi menšiny, což je odlišuje od sociálních protestů nebo rasových nepokojů, které se naopak snaží o inkluzi minority (s. 54). Bergmann dále shrnul závěry autorů případových studií a dal je do kontextu sociologických prací, zkoumajících kolektivní násilí. Nabídl tak přehled, za jakých podmínek mohlo k pogromu dojít a jaké události jej mohly spustit, vypočítal různé faktory, které ovlivňovaly dynamiku pogromu, analyzoval roli jednotlivých subjektů (pachatele zastupujícího většinu, přihlížejícího davu, napadené menšiny, státních úřadů, pořádkových sil nebo novinářů).

Bergmann upozornil také na čilou komunikaci uvnitř *ingroup* a naopak nedostatečnou komunikaci mezi *ingroup* a *outgroup*. Tento stav nakonec vedl k tomu, že v napjatém období nejistoty vznikaly různé fámy, které zintenzivňovaly pocit ohrožení většiny menšinou a přispívaly ke vzniku pocitu „oprávněného násilí“. Také samo protizidovské násilí autor interpretoval jako formu komunikace, jako komunikaci beze slov, k níž dav přistupoval často poté, co verbální prostředky (petice, protesty) nedosáhly kýženého cíle (s. 92). I když byl pogrom třeba potlačen pořádkovými silami a stát dále chránil menšinu, nemohl požadavky pogromistů zcela pominout, pokud se násilí vůči menšině nemělo opakovat, nebo pokud se dokonce nemělo obrátit proti samotné státní moci (s. 97).

Taková interpretace protizidovských násilností nabízí zajímavý interpretační rámec i českému výzkumu antisemitismu. Čeští historici totiž zatím buď jen popisovali průběh antisemitských excesů, nebo antisemitismus interpretovali především jako oportunistickou strategii nacionálních stran, jak získat více voličů.² S pohledem „zdola“ si dosud příliš nevěděli rady. Teprve Michal Frankl a Miloslav Szabó nabídli ucelenější interpretaci protizidovského násilí v období vzniku Československa, a to právě na základě Bergmannovy metody představené v jeho starší práci.³

Po obsáhlém teoretickém úvodu následuje v knize rozsáhlý, chronologicky řazený přehled protizidovských násilností v Evropě (s. 101–744), doplněný souhrnnou tabulkou (s. 767–794). Výčet nepokojů, spojených s útoky proti Židům sice není úplný, ale i tak velmi dobře vykresluje, o jak častý a rozšířený jev se jednalo. Na jednotlivých případech lze také sledovat platnost tezí, jež Werner Bergmann přednesl v teoretickém úvodu.

Faktografická část Bergmannovy práce se nicméně potýká se dvěma vážnými problémy, a to heuristickým a metodologickým. Autor přiznal, že se mohl opřít jen o odbornou literaturu publikovanou v angličtině, němčině, francouzštině, italštině a dánštině (s. 17). Díla publikovaná ve slovanských a dalších východoevropských jazycích

2 Např. Michal FRANKL, „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha – Litomyšl 2007.

3 Michal FRANKL – Miloslav SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015, s. 21.

pominul navzdory vědomí, že výsledný přehled pak trpí jistou teritoriální asymetričností. Naskýtá se otázka, proč si Bergmann k práci na tak synteticky pojatém dílu nepřizval odborníka vládnoucího některým ze slovanských jazyků. Při popisu protizidovských násilností zejména ve středo- a východoevropském prostoru zůstal totiž autor odkázán jen na dobové novinové zprávy v němčině a na nemnohá díla, která historici z této oblasti publikovali v angličtině nebo němčině.

V případě českých zemí způsobila nedostatečná pramenná základna především pro starší období neznalost patřičného kontextu a z toho plynoucí interpretační nedostatky.⁴ Bergmann například uvedl, že protizidovské nepokoje v Praze roku 1844 (s. 227–233) měly především hospodářsko-sociální rozměr. Jen na okraj a bez dalších detailů zmínil, že násilnosti také do určité míry reagovaly na emancipační snahy Židů (s. 230, 328). Martina Niedhammer v knize o židovských elitách, německy publikované již roku 2013, naopak ukázala, že sociální moment byl sice důležitým impulsem pro ničení strojů v židovských továrnách, ale že násilnosti proti židovskému obyvatelstvu je třeba chápat spíše jako reakci na aktuální pronikání zamožných Židů z ghetta do křesťanského města a na nedávné nobilitace několika z nich.⁵ Niederhammer přímo nabídla důkazy, které by se Bergmannovi hodily k tomu, aby pražské protizidovské nepokoje zasadil do rámce protiemancipačního hnutí.

Protizidovské nepokoje v Praze a na Moravě roku 1848 (s. 302–311) již autor mohl s oporou v pracích Christopha Stözlza a Michaela L. Millera do takového rámce snadno zasadit. Nepokoje tak mohl interpretovat jako „formu boje o veřejný prostor“, aby „Židé nesměli překračovat jim vymezené hranice“ (s. 303). Je ovšem zarážející, že Bergmann nevyužil Millerovu knihu i v případě protizidovských excesů na Moravě roku 1850 a opět vycházel jen z dobových novinových zpráv (s. 320–324). Zcela mu tak uniklo, že nepokoje reagovaly na státem nařízené připojení židovských měst ke křesťanským obcím a že si protizidovské násilnosti vynutily ústupek státních úřadů v podobě zřízení autonomních židovských politických obcí.⁶ Tato skutečnost by se přitom autorovi skvěle hodila k validaci jeho teoretického modelu pogromu, kdy stát musel pogromistům do jisté míry vyhovět, aby se násilnosti neopakovaly (s. 97).

Tyto dva příklady ukazují, že heuristický problém Bergmannovy práce nespočívá zdaleka jen v jazykové bariéře a že zejména v kapitolách napsaných téměř výhradně na základě novinových článků musí čtenář zachovávat velkou obezřetnost a brát Bergmannovy interpretace s jistou rezervou.⁷

4 Nad řadou nepřesností vzniklých na základě neznalosti regionálních reálií lze snadno mávnout rukou. Snad jen omylem se města Česká Lípa, Liberec a Zákupy označují za českojazyčná a naopak Mladá Boleslav, Hradec Králové a Nový Bydžov za německojazyčná (s. 232). Také lokalizování Kolína na Moravu (s. 789) lze promítnout jako nepodstatnou chybu.

5 Martina NIEDHAMMER, *Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie*, Praha 2016, s. 44–49.

6 Michael L. MILLER, *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s. 258–268.

7 Téměř výhradně na novinových článcích se zakládá třeba kapitola o protizidovských násilnostech v Itálii ve 40. letech 19. století (s. 212–222).

Další kapitoly týkající se českých zemí již tímto nedostatkem netrpí. Při popisu protizidovských nepokojů v Praze roku 1861 a v Čechách roku 1866 (s. 346–378) autor novinové zprávy konfrontoval nejen se starší prací Christopa Stölzla, ale především s recentním výzkumem a interpretací Michala Frankla a Kateřiny Čapkové. Protizidovským nepokojům na Moravě roku 1866 autor věnoval pouhý odstavec (s. 378). To je ovšem pochopitelné, protože se tímto tématem dosud nikdo systematicky nezabýval. V případě protizidovských nepokojů v českých zemích na sklonku 19. století (s. 607–632) Bergmann dobové novinové zprávy patřičně kontextualizoval a interpretoval s pomocí prací Michala Frankla, Heleny Krejčové, Aleny Míškové, Martina Weina nebo Garyho B. Cohena.

Druhý nedostatek Bergmannovy práce je metodologický. Autor se totiž ve faktografické části knihy natolik zaměřil na samotné protizidovské excesy, až zapomněl na podstatnou otázku, kterou sám nastolil v úvodu: „Příčiny kolektivního násilí jako potravinové a hospodářské krize, revoluce, ‚rituální vraždy‘ nebo válečné porážky v některých případech vedly k protizidovskému násilí, v jiných však nikoli“ (s. 30n.). Z obdivuhodně obsáhlého přehledu protizidovských násilností tak nelze získat uspokojivou odpověď na základní otázku, jaká konstelace příčin tedy byla zapotřebí pro vypuknutí pogromu.

Bergmann interpretoval velkou část protizidovských násilností jako reakci na zlepšení právního postavení Židů, které většinové obyvatelstvo mohlo vnímat jako narušení dosavadní společenské rovnováhy. Tuto interpretaci doložil pro první polovinu 19. století mnoha příklady z německých zemí. Naskýtá se však otázka, proč se podobné davové násilí proti Židům neobjevilo v habsburské monarchii v reakci na židovské toleranční patenty. Byly reformy Josefa II. dostatečně umírněné na to, aby nevyvolaly násilný odpor? Nebo obyvatelé monarchie uklidňovalo něco jiného? Podobně popis protizidovských násilností v Čechách a na Moravě v letech 1848–1850 nevysvětluje, proč se násilné protesty proti imigraci Židů ve stejné době neobjevily například ve Vídni.

Werner Bergmann nabídl ve své knize inspirativní teoretický model a interpretační klíč k protizidovským násilnostem. Obsáhlá faktografická část demonstruje, jak rozšířený je protizidovské excesy představovaly, a přináší důkazy, potvrzující platnost teoretického modelu. Na druhou stranu musí čtenář k faktografické části přistupovat dosti obezřetně a sledovat použité zdroje, protože pasáže založené jen na dobových novinových zprávách se ukazují jako interpretačně neuspokojivé. Bergmannovo dílo lze tedy považovat především za podnětné východisko, otevírající prostor pro další výzkum, který odpoví třeba na otázku, jaká konstelace příčin vedla k vypuknutí násilí.

Daniel Baránek

Brigitte MAZOHL – Christof AICHINGER (ed.)

Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen

Wien, Böhlau Verlag 2017, 424 s., ISBN 978-3-205-20411-4.

Obsáhlý sborník, plod mezinárodní konference v Innsbrucku, je věnován klíčové vzdělanostní, ale také politické a kulturní události středoevropských dějin 19. století – zásadní reformě gymnaziálního a univerzitního studia, spojené jak se jménem severočeského aristokrata, vzdělaného právníka, Lva hraběte Thuna-Hohensteina, tak se dvěma univerzitními profesory: filosofem Franzem Serafinem Exnerem a klasickým filologem Hermannem Bonitzem.¹ Reforma, která v tehdejší Rakousku ustavila v podstatě pruský, Humboldtovu modelu blízký systém akademického vzdělání, opřené o nehumanistické principy, zakotvila sérií zákonů také klíčové principy moderní svobodné akademické vědy, mj. již v březnu 1848 požadované revoltujícími univerzitami v Praze a Vídni. Cesta k reformám ovšem byla podstatně delší, než od zhroutení Metternichova mrtvolně policejního systému v březnu 1848 do vyhlášení souboru reformních zákonů v letech 1849/1850 a 1855. Jejich nejen formální, ale i faktické zakotvení v akademické praxi pak v nejednom ohledu trvalo po celou jednu generaci, tedy až do počátku šedesátých let 19. století.

Kniha je rozčleněna do čtyř oddílů, po nichž následuje soupis zkratk, seznam pramenů a literatury, informace o autorech a osobní rejstřík. Úvodní část otevírá studie Christofa Aichingera a klíčové osobnosti celého projektu, innsbrucké profesorky Brigitte Mazohl, která přehledně seznamuje s protagonisty, kontextem i obsahem univerzitních reform. Autoři připomínají dávné předbřeznové přesvědčení jak rakouské aristokracie, tak úřednických elit,² že univerzity by nadále neměly sloužit pouhému školení úředníků, kněží a lékařů, ale také podněcovat k myšlení, tedy nikoliv jako dosud myšlení a jeho svobodu omezovat. Za přípravou reformních plánů a diskusí stála představa o potenciální síle a vlivu univerzit na vývoj státu (s. 15). Jako argument tu bylo poukazováno na význam nově koncipovaných univerzit pro „obrození“ pruského státu po strašných napoleonských porážkách.

Klíčovou koncepční i posléze prováděcí osobností reform byl profesor filosofie na pražské univerzitě, Franz Serafim Exner.³ Ten již od roku 1844 zpracovával pro dvorskou studijní komisi podklady pro budoucí reformy a roku 1848 přešel do Vídně na nově založené ministerstvo kultu a vyučování jako šéf oddělení pro reformu středního i univerzitního

1 K této trojici a jejímu reformnímu dílu srovnej již klasickou – adorační – knihu: Salomon FRANKFURTER, *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.

2 Srovnej Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*, Wien 1990.

3 K němu nejnověji Christof AICHNER, *Franz Exner. Professor für Philosophie, Mitschöpfer der Universitätsreform nach 1848*, in: Mitchell Ash – Josef Ehmer (ed.), *Universität – Politik – Gesellschaft*, Göttingen 2015, s. 183–188.

školství, aby spolu s prof. Bonitzem své koncepcce také realizoval. Politické krytí a prostor pro soustavnou reformní práci pro to získal od Lva Thuna, který v červnu 1849 převzal vedení ministerstva.

Následuje studie z pera Waltera Höflechnera o širším historickém kontextu v reformách vyvrcholivšího reformního úsilí: od přelomu 18. a 19. století až do 20. století. Zdůrazňováno je tu především předbřeznové reformní úsilí či spíše Metternichem dlouho blokovávané vědecko-zakladatelské snahy rakouské aristokracie. V tomto kontextu lze jen připomenout, že zatímco Královská česká společnost nauk byla úředně etablována roku 1784, Císařskou akademii věd ve Vídni se po opakovaných pokusech podařilo založit teprve roku 1847!

Druhý oddíl je věnován koncepci reformem. Franz Leander Fillafer se obírá osobností Lva Thuna a velmi odlišnými historickými interpretacemi jeho osobnosti i reformního díla, spojeného s jeho jménem. Mitchell Ash si položil otázku, do jaké míry šlo v „thunovských“ reformách o převzetí „německého univerzitního modelu“ Rakouskem. Ash zproblematizoval tradiční interpretaci, že v Exner-Bonitz-Thunově reformě habsburská monarchie v podstatě převzala Humboldtův pruský univerzitní model a připomněl řadu vlastních rakouských (nerealizovaných) reformních konceptů. Tematizoval také politickou rovinu a rakouský katolický problém s protestantským charakterem pruských reformem, jakož i otázku „národního charakteru“, resp. katolické báze rakouských univerzit. V této souvislosti není nepodstatné, že se Lev Thun podílel na vyjednání konkordátu z roku 1855, takže svým způsobem pomohl na desetiletí „zatížit“ rakouské univerzity katolickým dohledem.

Thomas Maisel zaokrouhlil reformní blok pohledem jednak na roli studentstva při formulování reformních požadavků, jednak na předbřeznové, po celé Evropě vedené diskuse o nutnosti reformem dosavadních univerzit, tedy celoevropsky opět především o potřebě svobody vyučování. V tomto kontextu pak měly rakouské reformy podstatný vliv na ostatní státy. Zvýšení kvality filosofických fakult, v Rakousku dosud vnímaných jako přípravy pro „vyšší“ fakulty, bylo v reformě provedeno přesunem dvouletého propedeutického kursu na dosud šestiletá gymnázia. Ta rozšířením na osmiletá i zavedením státních maturit nabyla na prestiži. Z filosofických fakult se pak stala především centra vzdělání gymnaziálních profesorů, v následujícím zhruba století považovaných za muže vědy (!). Vedle toho se filosofické fakulty postupně proměnily v živá vědecká a intelektuální centra univerzit a záhy šíře zemská centra kultury a (spolu s právníckými fakultami) i politiky. Maisel v tomto kontextu poukázal na sjezd německých profesorů v Jeně na podzim 1848, nejen časově paralelní s rokováním německého předparlamentu ve frankfurtském kostele sv. Pavla. Politická role univerzit tu jasně vystoupila do popředí.

Třetí a nejobsáhlejší část publikace byla věnována provedení „thunovských“ reformem na jednotlivých univerzitách říše (chybí zde Lvov). V příspěvcích Aloise Kernbauera (Štýrský Hradec), Christofa Aichingera (Innsbruck), Milady Sekyrkové (Praha), Marie Stinia (Krakov) a ve dvou studiích Alessandry Ferraresi, Valentiny Chierichetti a Simonetty Polenghi o tehdy ještě k Rakousku náležící lombardsko-benátské oblasti byla pak zkoumána konkrétní místní situace. Ve dvou textech byl sledován i vývoj v Uhrách, které zůstaly mimo dosah reformy.

Nás by samozřejmě z řady důvodů nejvíce zajímal pohled na pražskou univerzitu.⁴ Nejde jen o její klíčovou roli pro české země, resp. její postavení: ve 40. letech 19. století na stejné úrovni s univerzitou vídeňskou. Ta se teprve po „Thunových“ reformách posunula do pozice klíčové univerzity v mocnářství, kam byli z celé říše povoláváni nejvýznamnější z profesorů, aby zde nejen vyučovali, ale také obsazovali řadu pozic v ústředních úřadech a odborných grémiích Předlitavska.⁵ Snad ještě podstatnější by bylo zjistit, do jaké míry se Exnerova sedmnáctiletá (1831–1848) pražská zkušenost (byl v Praze zřejmě spokojen, protože tu odmítl povolání na profesuru do Tübingen i do Bonnu) odrazila v jeho reformních konceptech. Jak víme z literatury, Exner udržoval v Praze bohaté společenské a intelektuální styky, jeho pohostinný salon navštěvoval jak Bolzano, tak Palacký, ale i jeho žák a později šéf Lev Thun. Nemalá byla i obec Exnerových žáků – i když ti nejvýznamnější z nich se posléze filosoficky profilovali v opozici proti svému učiteli.

Čtenář však bude zklamán: autorka prohlásila, že „československá a česká historiografie dosud věnovala a věnuje studiu reformní doby relativně malou pozornost“ (s. 179). O pasážích k této problematice, které pro Dějiny Univerzity Karlovy velmi přehledně a čtivě napsal (autorkou jmenovitě nezmiňný) Jan Havránek,⁶ se dočteme jen to, že: „... zmiňují reformní období pouze v celkové souvislosti. Přitom jsou změny na pražské univerzitě pojednány zcela v pozitivistickém smyslu, a sice ve smyslu realizace změn, které byly v letech 1848–1850 vyvolány výnosy, oznámeními a zákony“ (s. 180). Autorka pak pokračuje stížností, že k žádnému z protagonistů reformu nebyla dosud v české dějepisectví věnována monografie „a marně také hledáme k těmto osobám samostatné dílčí studie, které by se nějakým způsobem dotkly také vzdělanostní reformy“ (s. 180). Autorka se proto rozhodla odchýlit od tématu konference a podat místo výkladu o thunovských reformách přehled dějin UK od jejího založení do konce 19. století.

Přitom by k naplnění záměru konference, resp. publikace stačilo seznámit se vedle klasické, výše uvedené Frankfurterovy knihy s dostupnou a velmi informativní českou literaturou. Jde o monografii Ivo Tretery o herbatismu na pražské univerzitě, kde je věnována pozornost Franzi S. Exnerovi a jeho kruhu,⁷ ale také a především o základní Svatošovou práci k dějinám klasické filologie na pražské univerzitě, kde je zásadním školsky

4 Milada SEKYRKOVÁ, *Die Thun'schen Reformen an der Prager Universität*, s. 179–197.

5 K univerzitní situaci v Rakousku let 1848–1918 srovnej nejnověji obsáhlou analýzu: Jan SURMAN, *Universities in Imperial Austria 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019.

6 Jan Havránek, *Univerzita, její zřízení, správa a studenstvo (1848–1882)*, in: František Kavka – Josef Petrů (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, III (1802–1918)*, Praha 1997, s. 89–117, zde konkrétně s. 90–93, 99–103. Kdyby autorka tyto pasáže četla, nemohla by pak napsat např. o Lvu Thunovi: „Osobní zkušenosti během revoluce zřejmě přispěly k jeho úsilí o reformu univerzit“ (s. 188).

7 Ivo TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989, kapitola Německá herbartovská škola a její představitelé na pražské univerzitě, s. 129–186, zde k Exnerovi s. 154–161.

organizačním změnám v habsburské monarchii a reformnímu prosazení neohumanismu jako klíčového vzdělanostního principu věnována přehledná a zasvěcená kapitola.⁸

Poslední dva příspěvky knihy jsou věnovány historické paměti, resp. historiografickému obrazu Lva Thuna a jeho reformem. Jan Surman sleduje haličskou (krakovskou a lvovskou) tradici, která reformy spojuje s dobou neoabsolutismu a s obviněním, že jedním z hlavních záměrů reformem byla germanizace monarchie. Závěrečný příspěvek Johanna Feichtingera a Franze Leandera Fillafera sleduje mnohdy vysloveně protichůdné, velmi často politicky instrumentalizované historiografické hodnocení Thuna a s jeho jménem spojených reformem: od nekritické chvály přes (protiněmecky zaměřené) prohlášení Thuna rakouským Humboldtem až po tvrzení, že vydal univerzity napospas katolické církvi.

Podnětná a ve většině příspěvků na primárním materiálovém výzkumu postavená publikace záslužně ukazuje v českém prostředí málo reflektovanou propojenost akademických dějin s politikou a v důsledku i sociální historií, resp. aktuální i následný politizační potenciál velkých školských reformem, v nemalé míře ovlivňujících procesy formování moderních politických i společenských elit.

Jiří Pešek

Jindřich DEJMEK a kol.

Československo. Dějiny státu

Praha, Nakladatelství Libri 2018, 952 s., ISBN 978-80-7277-572-9.

Nakladatelství Libri nabízí mezi jinými svými počiny úplnou historii českého prostoru. Svazek o Československu ještě chyběl, a tak nyní přichází tato syntetická práce o 875 stránkách vlastního textu. Kniha vznikla pod vedením Jindřicha Dejmeka za účasti vynikajících českých a slovenských historiků 20. století. Petr Prokš, Jaroslav Šebek, Jan Kuklík, Jan Němeček, Drahomír Jančík z české strany, Dušan Kováč, Ludovít Hallon, Miroslav Londák a Elena Londáková ze strany slovenské již dávno prokázali kvality a ve svých oborech platí za autority. Výklad zahrnuje oba národní prostory od počátku 20. století, potom jejich spojení v rámci československého státu, jeho osudy za druhé světové války, a dokonce i dobu po rozdělení, tedy léta 1993 až 2017. Chronologický přístup, který překračuje rámec existence Československa, možná naznačuje určitou nostalgii autorů koncepcí knihy po tomto historickém spojení, které trvalo 75 let. Pro čtenáře reflektuje rovněž nedostatečnou integraci Slovenska do Československa.

Výklad se opírá o rozsáhlou českou, slovenskou i mezinárodní literaturu (hlavně v angličtině, ale i v němčině) a o četné poznámky pod čarou, odvolávající se též na využití archivy. Francouzského historika však může zarazit téměř úplná absence francouzské literatury: máme zde na mysli především první světovou válku s pracemi

8 Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848 – 1917 (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 18–25; TÝŽ, *Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století*, Documenta Pragensia 11, 1994, s. 145–153.

Etienna Boissierie nebo, pro dobu po roce 1945, například díla Frédérika Boza (ta by si v souvislosti s francouzskou politikou zasloužila přednost před uváděnými odkazy na německou literaturu), Marie-Pierre Reyové a Thomase Gomarta (o sovětské politice) či Romana Krakovského (historicko-antropologický přístup k otázce hospodaření s časem za komunistického režimu).

Edici doplňují užitečné ilustrace (četné, bohužel nedatované portréty, stavby, významná prohlášení, historické scény) a řada statistických tabulek, týkajících se hospodářství a sociálních struktur.

Pokud jde o „kořeny“ moderního Československa, autoři právem vycházejí z „vyrovnaní“ roku 1867 a z faktu, že Češi se v Rakousku-Uhersku stále více prosazovali. Užitečně odkazují na několik základních prací o 19. století, jelikož konstituování českého národa před rokem 1848 a mezi roky 1848 a 1867 je zásadní pro pochopení procesů, které byly uvedeny do chodu na začátku 20. století a během první světové války: Na pozadí rostoucí hospodářské váhy Českých zemí v rámci monarchie se připomíná masová politizace, vznik silných politických stran, slovanská solidarita (zejména mezi Čechy a Slováky).

Čtenáři se vnučuje jediná otázka: V jakém poměru se na tomto růstu váhy Českých zemí podíleli Češi a Němci, když už pomineme židovské společenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku? Autoři se ve svém přístupu kloní spíše k „národnostnímu“ rozdělení a nezamýšlejí se nad místem či přínosem jedněch nebo druhých k tomuto rozkvětu Českých zemí.

Dvacet let První republiky je předmětem podrobného a klasického přístupu na zhruba 150 stránkách, věnovaných její zahraniční politice, politickému systému i hospodářství: Přesné zpracování ekonomické dimenze vysvětluje dimenzi politickou. Podkarpatské Rusi věnuje tento výklad na druhé straně jen okrajovou pozornost.

Více než sto stran je potom věnováno období okupace. Jsou stejným dílem rozděleny mezi protektorát a exilovou organizaci, což je poučné, pokud jde o zamýšlenou perspektivu autorů, i pokud jde o následující institucionální vývoj. Možná by bývalo užitečné srovnat zde vyhlazování židovské a romské menšiny v obou národních prostorech. Stránky, které jim jsou věnovány v rámci protektorátu (s. 304–305) a Slovenského státu (s. 362–363), jsou však příliš stručné s ohledem na význam tohoto jevu a neřeší odpovědnost na lokální úrovni, přestože autoři této kapitoly kolaboraci s Němci nijak neskrývají. O přijímání antisemitských opatření či odporu proti nim, ani o výhodách, které určitým kategoriím obyvatelstva přinášely, se zde nediskutuje. Bilance ztrát (s. 386) ostatně umožňuje přesnou představu o dopadech války, jež se z valné většiny dotkly populace židovského původu (pro celou republiku 274 000 z cca 350 000 mrtvých).

Téměř 80 stran vyhrazených pro Třetí republiku (tedy období necelých tří let od května 1945 do února 1948) dobře ukazuje, nakolik bylo toto období rozhodující pro osud československého státu a jeho nezávislost. Vnější (sovětský nátlak a relativní nezájem Západu) i vnitřní faktory (infiltrace komunistů do bezpečnostních složek, úsilí komunistů o mocenský monopol, strategické chyby demokratických vůdců, podpora KSČ ze strany značné části obyvatelstva) diferencovaným způsobem vysvětlují události 25. února 1948.

Zahraněčí a vnitřní politikou let 1948–1989 se zabývají Jindřich Dejmek a Jaroslav Šebek: tato část se opírá o rozsáhlý výzkum v archivech a je novátorská, neboť historici,

s výjimkou Karla Kaplana, jí dosud věnovali jen málo syntetických prací. V komunistickém kontinuu, přerušeném Pražským jarem, by si některé epizody zasloužily být více zdůrazněny, jako například emoce vzbuzené sebevraždou Jana Palacha (v knize nejsou dostatečně zdůrazněny demonstrace v souvislosti s jeho pohřbem ani okamžité následky).

Autoři velmi dobře ukazují těsnost vazeb normalizovaného Československa s Moskvou prostřednictvím ministra zahraničí Bohuslava Chřoupka pod kuratelou nesaditelného sovětského ministra zahraničí Andreje Gromyka. Z francouzského pohledu je třeba dodat, že snahy Husákova režimu o sblížení s Paříží narazily na překážku Charty 77, jejíž ohlas byl velmi silný, a na činnost Pavla Tigrida, jedné z hlavních postav emigrace šedesátých až osmdesátých let 20. století. Ten tu kupodivu není zmíněn navzdory významu revue *Svědectví*. Ke znovunavázání vzájemných styků došlo až v roce 1988 v souvislosti s návštěvami prezidentů a ministrů.

Knihla nabízí vysoce diferencovaný obraz vnitřní politiky a dobře vysvětluje místo Charty 77 v české a slovenské společnosti. Detailně jsou nastíněny příčiny eroze režimu, jež zahrnovala jak náboženskou frundu, tak i generační opozici a hospodářský úpadek osmdesátých let (navzdory oživení let 1985–1986). Jsou tu brány v úvahu různé faktory, právem včetně sovětských impulzů, přicházejících snad až příliš brzy. Pozdní charakter a rychlost změn v porovnání s dalšími zeměmi sovětského bloku by ovšem mohly vést také k otázce po fungování československé společnosti, jež se vyvíjí v pomalejších, ale zato hlubších vlnách než její sousedé, což dokládá politické střídání po roce 1990.

Asi sto stran je věnováno třem desetiletím po roce 1989. Zde je odstup autorů nejmenší, protože už nepracují na základě archivů a často byli sami přímými svědky nebo aktéry událostí. To je úskalí, jež číhá na každého historika, jenž se odváží zabývat se současnou dobou. První fáze se evidentně týká konce komunismu a rozdělení státu. Jindřich Dejmek načrtává úplný obraz obnovení života politických stran, zároveň však nijak neskrývá své preference, pokud jde o politiku Václava Havla a Václava Klause, a to jak zahraniční (německá otázka), tak i vnitřní (stranický systém ano, či ne).

Příspěvky Drahomíra Jančíka a Ludovita Hallona umožňují pochopit, nakolik hospodářská situace ovlivnila rozpad státu v důsledku velice rozdílného vývoje let 1990 až 1992 v Českých zemích a na Slovensku. Čistě právní přístup k rozdělení nicméně pomíjí některé emocionální prvky, které se tehdy projevovaly v tisku, zejména pak touhu části českých a slovenských elit být samy, bez konkurence a vyváženosti, nezbytné z hlediska federalizace: vývoj průzkumů roku 1992 dobře ukázal, jakým rytmem toto česko-slovenské rozdělení probíhalo.

Bilancování období 1993–2017 je užitečné pro svůj syntetický charakter, ačkoli je opomíjen dopad ekonomické transformace na společnost: nezaměstnanost (je-li), romská otázka, postavení žen, zemědělství...

Zdá se tedy, že vše je na svém místě a nic nechýbí, formálně je vydání připraveno velice pečlivě (přesto upozorněme na chybnou paginaci v obsahu na straně sedm, formulaci, která na s. 524 svádí k domněnce, že s Gomulkou byl veden proces, což není pravda, nebo ještě chybu grafiky na s. 648 „pak“). Chronologická vyváženost různých

části je podle mě rozumná a poučná, ačkoli prostor věnovaný první světové válce nečiní ani polovinu prostoru věnovaného té druhé.

Jde tedy vskutku o dílo zásadního významu, kde jsou bohatě pojednány oblasti v kompetenci vlády, jmenovitě mezinárodní dimenze a zahraniční politika, ale společnost je zastoupena relativně slabě, ačkoli hospodářský a sociálně ekonomický vývoj jsou dobře analyzovány, a to pro České země i pro Slovensko. Antropologičtější přístup ke státu, zahrnující veřejné mínění a vývoj různých sociálních skupin by měl vzhledem k občas příliš právníckému přístupu také svůj význam, přestože ani ve stávajícím textu není sociální dimenze zcela nepřítomná (například s. 225–234, s. 596–602). Totéž lze říci, s několika výjimkami, o velkých státních strukturách: armádě, veřejné funkci a o fungování stran.

Obdobně málo jsou ve výkladu zastoupeny menšinové skupiny: Maďaři, Ukrajinci, Romové, Němci po roce 1945. Jde tedy o dějiny dvou „vládnoucích“ národností v rámci státu, pojednáváných každá zvlášť, jako by tyto dva národy během 75 let soužití (pravda, přerušených pěti lety oddělení) neměly jiný cíl než dočasné soužití. Pro historika, který přichází z Francie, kde je dnes kulturní historie základem, je absence české a slovenské kultury v této krásné práci – zvláště když v očích Evropanů Češi a Slováci ve 20. století vynikli právě v oblasti umění a kultury – opravdu politováníhodná. Zdá se mi, že to odpovídá současné tendenci českých představitelů podceňovat vliv kultury, notoricky státem podfinancované, například v zahraniční politice. Je to volba autorů knihy a je v souladu s titulem „Dějiny státu“, i když právě kulturní politika se, stejně jako všechny společenské aktivity, těšila obzvláštnímu dohledu ze strany komunistického režimu.

Máme tak před sebou velice užitečnou, opravdu solidní a velmi dobře udělanou syntézu, přinášející „oficiální“ obraz s působivým množstvím dat, faktů a relevantních analýz. Krásný příklad pozitivistické historie, jež potvrzuje převládající diskusi o československém státu a jeho dědicích. Přesto mi dovoluňte tři výtky, které se ovšem vztahují spíše k vydavateli než k autorům: absence systematických tabulek k volbám, alespoň do roku 1946 a po roce 1989; absence chronologie, která by byla užitečnější než přebohatá literatura, v níž čtenáři hrozí utonutí; a konečně pro období před rokem 1948 více podtitulů, jež by přispěly k plynulosti četby.

Díky tomuto dílu, které každý vzdělaný člověk bude chtít mít v knihovně, se čtenář dozví podrobnosti o tom, jak Československo vzniklo, jak žilo a jak potom zaniklo, zatímco „proč“ se (s výjimkou velmi dobré analýzy nástupu komunistů k moci) řeší jen málokdy. Je ovšem pravda, že encyklopedický žánr jde přirozeně více po faktech než po problémech.

Antoine Marès

Klaus GROSSE KRACHT

Die Stunde der Laien? Katholische Aktion in Deutschland im europäischen Kontext 1920–1960

(= Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B, Bd. 129)
Paderborn, Ferdinand Schöningh 2016, 451 s., ISBN 978-3-506-78277-9.

Doba po první světové válce byla ve znamení výrazných změn, které se odrážely do nejrůznějších sfér, politické, sociálně-ekonomické i duchovní. Charakteristickým fenoménem byla rychle postupující industrializace a urbanizace a s tím spojená společenská modernizace, která však znamenala i rychle se rozvíjející sekularizaci a ztrátu církevních pozic ve veřejném prostoru. Náboženství se mělo stát jen ryze privátní skutečností.¹ V téže době se však současně zrodila i celá řada nábožensky motivovaných projektů, jež zasahovaly až za hranice religiózní praxe a pokoušely se ovlivňovat také veřejný život. Na oficiální církevní úrovni patřila k těm neznámějším Katolická akce. Tato iniciativa byla nepochybně jedním z úspěšnějších pokusů, jak znovu převzít duchovní iniciativu a prosazovat rechristianizaci společnosti jako odpověď na vzrůstající vliv sekulárních tendencí.

Dějínám Katolické akce se věnuje německý historik Klaus Grosse Kracht, který se dlouhodobě zabývá duchovní situací v západní Evropě od první světové války až do šedesátých let, kdy se začaly měnit kulturní kontexty Západu.² Současně je znám i pracemi, které reflektují stav historického vědomí, stejně jako otázky využívání minulosti k politizujícím účelům. V roce 2005 publikoval monografii o polemických debatách z doby, kdy v poválečném Německu spory o interpretaci historických událostí prostupovaly nejen akademickou sférou, ale zasáhly i do veřejného prostoru.³

Grosse Krachtova kniha o Katolické akci vychází z habilitačního spisu, který byl obhájen v roce 2012 na univerzitě v Münsteru. Jedná se o první obsáhlou publikaci, věnovanou zhodnocení vlivu této organizace na západoevropský katolicismus. V případě papežem iniciované Katolické akce se jednalo o poněkud jinou strategii, než v 19. století, kdy se začaly formovat nejrůznější katolické spolky a organizace jako způsob utváření svébytného katolického milieu. Loajální masy katolických věřících měly být v meziválečné době prostřednictvím Katolické akce lépe mobilizovány k obraně křesťanských hodnot v sekulární společnosti.

Jednalo se o určitou formu papežských centralizačních strategií, které měly uvést do souladu jednotlivé místní církve s programem Svatého stolce. Současně šlo o projekt, kdy měli být do centra církevní aktivity poprvé postaveni laici, nikoli klerici, resp. členové a členky řádů. Kniha ukazuje vnitřní dynamiku celého hnutí, protože trvalo nějakou dobu

1 K interpretaci sekularizace a moderny viz Jonathan Charles Douglas CLARK, *Secularization and modernization: The failure of a „Grand Narrative“*, The Historical Journal, Volume 55, 2012, Issue 1, s. 161–194.

2 Friedrich Wilhelm GRAF - Klaus GROSSE KRACHT (Hg.), *Religion und Gesellschaft. Europa im 20. Jahrhundert*, Wien 2007.

3 Klaus GROSSE KRACHT, *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945*, Göttingen 2005.

po jeho vzniku, než se programově i organizačně ustálilo. Z nejprve defenzivně pojaté organizace se začala vytvářet spíše misionářsky pojatá aktivita, která kladla důraz na činnost malých společenství v těch sociálních prostředích, která jí byla blížká.

Práce je rozdělena do deseti kapitol. V první z nich Grosse Kracht rozebírá vývoj laických aktivit v církevním prostředí od konce 19. století a charakterizuje způsob, jak pontifikát papeže Pia XI. chtěl na základě papežských dokumentů využít jejich potencial. V kontaktu se sekulárním světem se měla posílit tendence k socializaci víry: Byl položen důraz na prosazení procesů, kdy katoličtí křesťané budou aktivněji realizovat náboženskou praxi v duchu katolického světonázoru, přihlásí se k víře a k církvi, budou aktivně přejímat a hájit katolické normy a hodnoty.

Katolická akce v sobě symbioticky spojovala důraz na spirituální a morální obnovu jednotlivce i na větší aktivitu ve veřejných záležitostech. Řada papežských dokumentů nakonec definovala podstatu tohoto hnutí jako „účast laiků v apoštolátu hierarchie“. V roce 1938 vznikla v římské kurii ústředna pro katolickou činnost pod vedením kardinála Giuseppeho Pizzarda se zadáním, aby určovala ráz také v dalších zemích světa.

Základem Katolické akce se stala italská zkušenost, proto je vývoj uvnitř Katolické akce v zemi jejího zrodu předmětem druhé kapitoly. Italský model působení Katolické akce byl v zásadě přijat i v ostatních evropských zemích. Stalo se tak z hlediska formálního členění: horizontálního v duchu přirozeného, v podstatě genderového uspořádání (muži, ženy, chlupci, dívky), i vertikálního rozdělení v duchu církevní struktury (ve farnostech a v diecézích). Autor ovšem přesvědčivě dokládá, že se původní model vzhledem k odlišným vnitrocírkevním tradicím jednotlivých států v průběhu času modifikoval.

Na italském případě zkoumá autor také konflikt mezi katolickým nárokem na ideově homogenní výchovu člověka a fašistickým postojem, který si chtěl názorovou formaci člověka uzurpovat také. Z tohoto konfliktu pak vzešla i protifašistická encyklika *Non abbiamo bisogno* v roce 1931. V knize mohly být více zmíněny otázky poválečného vývoje, kdy si Katolická akce v Itálii udržovala poměrně velký společenský vliv. Zvláště na konci padesátých let byla považována za určitý vyvažovací, konzervativně laděný element směrem k politicky dominující křesťanskodemokratické straně, kde se začali postupně objevovat levicově naladění aktéři (Fanfani, Moro).⁴ Ve třetí kapitole se autor koncentroval na zpracování situace ve Francii, kde byl důvodem přijetí této papežské iniciativy především rozmach liturgického hnutí a eucharistické úcty. To byly segmenty duchovního života, které chtěla rozvíjet i Katolická akce.

V knize dominuje optika, primárně zaměřená na německý způsob praxe idejí Katolické akce, který práce vřazuje do obecnějších německých církevních dějin sledovaného období. Svědčí o tom fakt, že sedm následujících kapitol je již věnováno jen situaci v Německu od dvacátých do šedesátých let. Příklady z ostatních států (Itálie a Francie) tento úhel pohledu spíše jen doplňují.

4 Steven F. WHITE, *Modern Italy's founding Fathers. The Making of a postwar Republic*, London – New York 2020.

Bylo by ovšem určitě zajímavé sledovat, jaké podoby získávala Katolická akce třeba v jiných západních státech, jako byla Belgie, kde se intenzivně rozvinula v sociální sféře, ale i ve střední Evropě, konkrétně především v Rakousku.

Grosse Kracht podrobně rozebírá situaci v Německu v době nacistické diktatury, kdy propojuje politické otázky, s nimiž byla Katolická akce konfrontována, s diskusí o podobě organizace, která probíhala uvnitř biskupské konference. Zabývá se vyjednáváním kolem konkordátu v roce 1933, během nichž se nepodařilo uchránit katolický spolkový život před nacistickými zásahy. V této souvislosti autor obsáhle zmiňuje případ vůdčího činitele Katolické akce v Berlíně Ericha Klausenera, který se stal jednou z obětí likvidace Hitlerových odpůrců z tzv. noci dlouhých nožů 30. června 1934. V dalších letech nacistické vlády se pak činnost Katolické akce soustředila na práci uvnitř katolických kruhů. Ta spočívala zejména ve snaze provádět prostřednictvím tištěných materiálů osvětu mezi věřícími. Nacistické úřady však činnost Katolické akce výrazně omezily, takže ještě před válkou fakticky přerušila činnost.

Význam Katolické akce se poněkud změnil po druhé světové válce. „Hodina nula“, tedy konec války v roce 1945, a šok z rozvratu přinesl v západních okupačních zónách a později SRN reorientaci části obyvatelstva směrem k většímu zájmu o duchovní záležitosti. Katolická akce, která měla jasnou podporu episkopátu, si zpočátku osobovala vůdčí roli v organizaci všech laických aktivit. Ukázalo se však, že vliv dalších katolických organizací a stran byl vzhledem k německé tradici rozvoje spolkových struktur mnohem větší a hlubší, takže Katolická akce zůstala stejně jako před válkou jen jednou z mnoha a nezískala centrální pozici.

Německé katolické kruhy začaly v době počínající studené války používat křesťanské ideje jako myšlenkovou obranu proti komunismu a prezentovaly církve v západní části Německa jako baštu proti východním ideologiím. V této době nastal rozmach nejen Katolické akce, ale i dalších spolků a sdružení. Hlavní příčinou poklesu následné podpory pro Katolickou akci vidí Grosse Kracht v ekonomickém a politickém vývoji v západním Německu od padesátých let, kdy se relativně rychle stabilizovala hospodářská situace, uspokojení konzumních potřeb však vedlo k ochabnutí misijního zápalu.

Důležitou změnou byla také nová orientace politiky sociální demokracie, která v Godesbergském programu z roku 1959 ukázala vstřícnější přístup k náboženství i katolické církvi. Tím se dále otupil militantní aktivismus katolických laiků na poli obhajování katolických zájmů a naopak se začaly objevovat úvahy o možné spolupráci katolíků s levicí. V šedesátých letech došlo k proměně společenské situace západní Evropy a také ke změně diskursů uvnitř katolické církve, což souvisí nejen s průběhem a následnou recepcí II. vatikánského koncilu, ale také s reakcí na proměny kulturního paradigmatu v západní Evropě.⁵

5 K tématu vývoje katolických struktur v kontextu kulturních proměn druhé poloviny 60. let srovnaj: Benedikt HAMPEL, *Geist des Konzils oder Geist von 1968? Katholische Studentengemeinden im geteilten Deutschland der 1960er Jahre*, Münster – Berlin 2017; Sebastian HOLZBRECHER – Julia KNOP – Benedikt KRANEMANN – Jörg SEILER (Hg.), *Revolte in der Kirche? Das Jahr 1968 und seine Folgen*, Freiburg – Basel – Wien 2018.

Autor v knize velmi dobře, byť hlavně na německém příkladu, charakterizoval dynamiku procesů, které se odehrávaly na špici církevní hierarchie a jejich proměny pohledů na význam a roli laiků v církevních strukturách a jejich činnosti, zejména směrem navenek. Poněkud upozaděna však v práci zůstala témata, dotýkající se tenzí, jež činnost Katolické akce vnášela dovnitř církevního milieu. Mnozí členové vnímali zapojení v Katolické akci jako cestu k posílení církevní identity, což vedlo mimo jiné ke snaze tuto identitu bránit. Ve spojení s deziluzí z poválečného vývoje přispěl tento fakt k tomu, že se v katolických kruzích začala vzrůstat kritika vůči parlamentnímu pluralismu a politickému uspořádání, založenému na zásadách liberální demokracie.

Podle Grosse Krachta vedly procesy, které se začaly realizovat uvnitř katolického milieu v kontextu s šířením Katolické akce, k tomu, že neproběhlo původně zamýšlené opětovné prostoupení společnosti křesťanskými principy. Spíše došlo k většímu začlenění křesťanů do společnosti. Laici totiž v průběhu let vystupovali mnohem sebevědoměji a nechtěli se nechat vtěsnat do kategorií, které by odpovídaly představám hierarchie. Tím v podstatě skončila snaha budovat tzv. katolické sloupy, tedy paralelní katolické struktury vymezené vůči těm světským.

Ačkoliv se v rámci Katolické akce hovořilo o tom, že laičtí apoštolové budou fungovat jen jako realizátoři přímých podnětů ze strany hierarchie, došlo ještě v době pontifikátu Pia XII. k jejich většímu teologickému uznání jako součásti církevního společenství (s. 399). To byl významný krok k tomu, že II. vatikánský koncil (1962–1965) vnímal laiky ještě mnohem příznivěji. Autor podotýká, že tyto skutečnosti vedly k tomu, že zvláště po druhé světové válce se všední součástí katolických diskursů stalo mnohem hlubší pochopení pro „vnější svět“, jenž byl předtím ze strany církve objektem kritiky. Tím katolická identita jako primární identifikační znak ustupovala poněkud do pozadí a do popředí vystoupila profesní a sociální sounáležitost katolických křesťanů.

Jaroslav Šebek

Vítězslav SOMMER a kol.

Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989

Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny 2019, 296 s., ISBN 978-80-7285-225-3 (USD), ISBN 978-80-7422-674-8 (NLN).

Za knihou s provokativním názvem *Řídit socialismus jako firmu* stojí trojice autorů, která je již etablovaná a známá v oboru moderních sociálních dějin: Vítězslav Sommer, Matěj Spurný a Jaromír Mrňka. Kniha si klade za cíl netradičně vylíčit komunistické období československých dějin, které jsou obvykle periodizovány do tří velkých etap (stalinismus, reformní komunismus, normalizace). Autoři tuto periodizaci sice uznávají,¹ jejich kniha

1 Minimálně pro politické dějiny je jako hrubý rastr skutečně validní, přičemž ji je možné samozřejmě zjemnit podrobnější periodizací, což ostatně politické i např. hospodářské dějiny ale již delší dobu dělají. Viz např. Václav PRŮCHA, *Glosses to the Periodisation of the Economic History of*

však „přístupuje ke zkoumanému období z jiné perspektivy“, přičemž cílem je „především nalézat kontinuity na pozadí zjevných historických změn“ (s. 5).

Autoři formou velkých případových studií sledují základní vztah mezi třemi faktory: expertízou, demokratizací a naopak mocenským prosazováním rozhodnutí v komunistické diktatuře. Naprosto správně konstatují, že tyto tři vlivy na sebe permanentně narážely a často měly tendenci působit proti sobě či se přímo vylučovat (např. demokratizační tendence reformního komunismu jistě zpomalovala a komplikovala nutné odborné kroky při reformě ekonomiky, totéž platí o mocenských zásazích shora apod.). Kniha metodologicky vychází z řady moderních západních konceptů, mimo jiné sociologie expertizy či teorii modernizace. Autoři dlouhodobě patří ke skupině historiků, kteří k teoriím totalitarismu přistupují poměrně skepticky, považují je za nadužívané. Jak se však pokusíme ukázat v závěru recenze, podařilo se jim (vedle řady precizních analýz) v tomto ohledu bohužel částečně „vylít vaničku i s dítětem“ a dojít v některých případech k ne zcela průkazným závěrům.

Kniha má jasnou, přehlednou strukturu, která místo chronologického upřednostňuje tematické členění problematiky, což je nesporně pozitivní. První dvě kapitoly jsou kontextuální a definiční a je z nich znát poctivý přístup autorů k problematice. To se mimo jiné projevuje i důkladným a přesným vymezením hlavních používaných pojmů. První kapitola („V jménu pokroku“) se věnuje historii modernizačních procesů a technokratickým konceptům před rokem 1948. Autoři ukazují, že myšlenka vědeckého řízení byla velice populární již v období tzv. První republiky, ba i dříve. To sice není nový poznatek, nicméně je na místě, že monografie zdůrazňuje a dokládá tuto skutečnost.

Druhá kapitola („Vědecky řízená společnost“) se zabývá vztahem komunistického režimu, resp. socialismu a technokracie. Poukazuje mj. na zjevný (a stejně jako v předchozím případě známý, ale správně zdůrazněný) rozpor mezi snahou komunismu o „vědecký přístup“ a současně nedůvěrou v experty.

Jádro knihy tvoří pět kapitol, resp. případových studií zaměřených na specifické problematiky: kapitola „Zkoumání budoucnosti socialismu“, se věnuje pokusům vědecky řídit veškerou společnost a předvídat trendy budoucího vývoje. Autoři mj. analyzují vědecké přístupy období reformního socialismu šedesátých let, nejznáměji personifikované čtyřmi velkými „skupinami“, resp. týmy tzv. pražského jara (jsou známy podle svých vedoucích, resp. nejvýraznějších osobností jako tzv. Richtův tým, Šikův tým, Mlynářův tým a Machoninův tým). Následně přesvědčivě prokazují, že celá řada myšlenek a konceptů přechází do normalizační prognostiky (samozřejmě ovšem již bez demokratizačních prvků).

Čtvrtá kapitola („Cílem řízení je harmonie“) je zaměřena na fenomén manažerského vedení podniků. Autoři zkoumají proměňující se požadavky na ředitele a vysoké vedoucí pracovníky, stejně jako tendence včlenit mezi manažerské dovednosti i sociální plánování. Zaměřují se také na fenomén automatizovaných systémů řízení, s nimiž režim spojoval velké (a marné) naděje.

Kapitola „Polní továrny a venkovská města“ zkoumá proměny výroby v průmyslu a zemědělství. Všimá si tedy podstatného nástupu specializace práce v zemědělství, procesů

Czechoslovakia after World War II, in: „Discourses – Diskurse“: Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichova, Praha 2008, s. 67–72.

koncentrace výroby, efektivity produkce (opět s důrazem na expertní řízení) atd. V závěru kapitoly si autoři všímají zásadní proměny tváře vesnice a zemědělské výroby v posledních dvaceti letech komunistického režimu.

Kapitola šestá („Věda a plán až do obýváku“) analyzuje ošemetnou otázku bydlení a jeho dostupnosti. Reflektuje na jedné straně velké ideály spojené s očekávanou kvalitou bydlení moderního člověka (přičemž správně upozorňuje na velké tradice tohoto diskursu již z meziválečných dob), na druhé straně poukazuje na očividné selhávání tohoto principu v souvislosti s nedostatečnou výstavbou bytů. Autoři se věnují také zásadní proměně tvářnosti měst v souvislosti s výstavbou sídlišť, přičemž dokazují, že děsivá fádnost normalizačních „králíkáren“ byla do velké míry právě důsledkem ignorování plánů architektů a urbanistů, jejichž názory byly upozaděny ve prospěch urychlené výstavby (která ale stejně trvala neúměrně dlouho).

Poslední část knihy („Nehostinnost spočítatelného světa“) se zaměřuje na proměny představ o ideálním (či alespoň přijatelném) moderním domově. V podstatě analogicky s předchozí kapitolou je analyzována rozdílnost představ bytových návrhářů o ideálním bydlení a reality socialistické výstavby. Velmi dobře je zachycena proměna očekávání (a tolerančních limitů) obyvatelstva, jehož nároky v tomto směru rostly rychleji, než byla schopná socialistická ekonomika a plánování reflektovat. Jinak řečeno, to s čím byli lidé spokojeni ještě počátkem sedmdesátých let, bylo již o dekádu později shledáváno nepostačujícím.

Kniha je ukončena závěrem, následně obsáhlým poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury, summary, seznamem zdrojů vyobrazení a rejstříkem (bohužel pouze jmenným). Hodnocení recenzované publikace je z velké části pozitivní. Je nepochybné, že autoři odvedli pečlivou práci s důkladným využitím pramenů a literatury. O jejich poctivém přístupu mimo jiné svědčí, že poznámkový aparát zabírá 56 stran při 193 stranách hlavního textu. Autoři použili přes 20 archivních fondů různé provenience (včetně archivů slovenských). Seznam literatury obsahuje odhadem přes 750 titulů. Použity byly i prameny orální historie a internetové zdroje. Práce je bezesporu metodologicky „vycizelovaná“.

Na druhé straně poněkud zaráží, že některá klíčová díla, zejména z produkce hospodářských historiků střední a starší generace, ve zdrojích překvapivě chybějí. Nenalezneme tak např. ani publikace Zdeňka Jiráska² či Miroslava Londáka³, ani třeba z německojazyčného prostředí práce Christoha Boyera⁴ či Martina Schulze Wessela⁵.

2 Zdeněk JIRÁSEK, *„Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953*, Opava 2014.

3 Zejména Miroslav LONDÁK, *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika*, Bratislava 2012.

4 Christoph BOYER (Hg.), *Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich*, Frankfurt am Main 2006, kde je řada inspirativních dílčích studií mj. z okruhu autorů Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Pro povahu systému a jeho řízení by jistě měla co říci i starší práce Christoph BOYER – Peter SKYBA, *Repression und Wohlstandsversprechen. Zur Stabilisierung von Parteiherrschaft in der DDR und der ČSSR*, Dresden 1999.

5 Martin Schulze WESSEL, *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus: die Tschechoslowakei im ostmitteleuropäischen Kontext 1945–1989*, München – Oldenbourg 2010,

Překvapuje i absence četných publikačních počínů Jana Klápštěho k tematice Mostu a jeho likvidace (čímž se publikace explicitně zabývá), zejména když je Matěj Spurný autorem monografie na dané téma.⁶

Viditelné jsou také slabiny přístupu autorů, na které již bylo upozorněno výše. Pokud se zkoumání komunistického období do velké míry oprostí od politických souvislostí a zaměří se (jakkoli metodologicky velice čistě a precizně) „pouze“ na některé oblasti, začne se z výsledného obrazu ztrácet celková charakteristika režimu a jeho fungování. Recenzent rozhodně nechce být apriorním odsuzovatelem všeho, co se v období komunismu v Československu odehrálo. Je zcela nepochybné, že pro nepřehlédnutelnou část obyvatelstva režim přinesl sociální vzestup, že zařídil dostupné zdravotnictví, školství apod. Stejně tak kvalita např. zmiňovaného bydlení v obecné rovině rostla (byť pomaleji než na Západě). To vše je pravda a nelze ji zpochybnit.

Současně však nelze zapomínat, že šlo o nedemokratickou diktaturu, resp. totalitární či post-totalitární režim, jehož fungování bylo zcela odlišné od liberálních demokracií, a že toto fungování zásadně deformovalo i veškeré projevy běžného a profesního života, včetně otázky použití expertních názorů.⁷

Uvedený přístup autorů pak vede místy k vynechání, resp. nedostatečnému zohlednění některých důležitých okolností. Tak například již ve druhé kapitole je zmiňováno, že v mobilizačním období stalinismu nebyl ideálním vedoucím vědecký manažer, ale „charismatický předák, který dokáže vybičovat své podřízené k maximálnímu pracovnímu nasazení“ (s. 41). Právě zde narážíme na jisté limity metody, která se snaží sociální dějiny zkoumat bez důkladného politického rámce: Tento předák totiž musel mít vedle charismatu i odpovídající třídní profil a stranické zázemí. Ale především je otázkou, nakolik motivoval podřízené svým charismatem, a nakolik naopak donucovací silou státu a jeho represivního (ale i propagandistického) aparátu. Lze mluvit o charismatickém leadershipu v režimu, kde alternativou neuposlechnutí mohlo snadno být dlouhé a těžké vězení s nejistou perspektivou návratu (případně i horší možnosti)?

Pasáž o pokusech decentralizovat řízení v padesátých a šedesátých letech (s. 85-92) je sama o sobě výborná. Poněkud ji však oslabuje, že nejsou zohledněny časté názorové veletoce režimu, v předcházejícím období stalinismu navíc doprovázené tvrdou represí. Tato zkušenost vedoucích pracovníků nepochybně stavěla jejich uvažování a iniciativě velké a fakticky nepřekonatelné mantinely, čímž ovšem byl zásadně podlamován jeden z principů decentralizace.

Nejvíce problém přístupu autorů vysvítá při líčení kvalitně vedených socialistických firem, jako Desta Děčín (s. 96) či JZD Slušovice (s. 131–133). Zde prostě chybí to zásadní: jejich vedení mělo důležité politické kontakty. Kromě toho se zejména Slušovice

TÝŽ, *Pražské jaro: průlom do nového světa*, Praha 2018, kapitola „Budoucnost v Pražském jaru“, s. 51–114.

6 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

7 Je (jen rétorickou) otázkou, zda si v socialismu mohli odborníci dovolit podávat stejně nestranné a případně kritické rozborů jako jejich kolegové na Západě, abychom uvedli jen očividný příklad.

staly „výkladní skříní“, úspěchem socialismu – měly tedy preferenční přístup ke zdrojům (včetně lidských), mohly si zařídit vlastní, na tvrdých měnách založenou dodavatelsko-zpracovatelskou síť (což by žádné jiné firmě neprošlo), měly preferovaný přístup k zahraničnímu obchodu a k technologiím, k náhradním dílům etc. Autoři sice zdůrazňují, že „Slušovice byly vyobrazovány v odtržení od reality pozdního socialismu“, současně však v souvislosti se Slušovicemi tvrdí: „Obraz přímé cesty ke zvyšování životního standardu skrze dobře odvedenou práci se ustálil již na počátku ‚normalizačního‘ období a znovu byl vyzýván v době perestrojky. Jeho kontury lze jen stěží odlišit od základních východisek řízení podniků a fungování moderní konzumní společnosti, které se ve stejné době rozvíjely v západních zemích“ (s. 133). Tento výrok se mi zdá až neuvěřitelný, pokud srovnáme podmínky působení firem v kapitalismu a státním socialismu.

Navzdory uvedené relativizaci některých závěrů a formulací je kniha nepochybně přínosem pro výzkum hospodářských a daleko více ještě sociálních dějin komunistické diktatury v Československu. Správný je její hlavní závěr, že technokratické koncepte poměrně plynule přešly z reformního komunismu 60. let do následné normalizace, a že tedy v hospodářských a sociálních dějinách nepozorujeme zdaleka tak drastický předěl po roce 1968, jako v případě dějin politických. Tento závěr sice není nový, nicméně je přínosné jej podpořit dalšími důkazy a fakty, abychom se vyhnuli simplifikujícímu pohledu na toto historické období. Recenzovaná publikace těchto důkazů a faktů přináší úctyhodné množství a je tedy, i přes své jisté slabiny, vítaným počinem.

Jan Slavíček

Václav BŮŽEK (ed.)

Dílo Josefa Petráňe a současná historická věda.

Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 188 s.,

ISBN 978-80-7422-710-3.

Ani nejmladším ročníkům domácí historické obce není třeba ozřejmovat, kdo byl nedávno zesnulý (2017) Josef Petráň, neboť již dlouho náleží k učebnicovým klasikům své generace. Jeho osobnost výrazně přispívala k rozvoji a formování oboru po téměř sedm desetiletí a bez ohledu na politické poryvy vnášela – i s ohledem na dané možnosti a limity – neokázalé, čitelné otevírání novým trendům, jak se prosazovaly v mezinárodním vědeckém prostoru. Petráňovo časové i tematické rozkročení bylo obdivuhodné, stejně jako paleta žánrů, které si zvolil k prezentaci svého imponujícího badatelského zázemí a promyšlených výkladů.

Patří do ní obsáhlá kompendia i precizní sondy, historická sociologie a antropologie aplikované na miniportréty rodných Ouběnic i příkladně zapracované do jedinečného nárysu hmotné kultury a v neposlední řadě svěží a kritické podněty k orientaci českého dějepiscectví po pádu totality; z nich nemohu nevpomenout ve své době ojedinělý „návod“ na přehodnocení místa a významu Bílé Hory v národním narativu, podaný beze stopy po hektickém obrazoborectví a s autorovi vlastním respektem

k nejrůznějším dobovým i reflexním aspektům a provázanostem ke světu, v němž se dějiny prolínají s ideologií.¹

Ačkoli i v rámci „povoleného“ socialistického bádání se mezi historiky čas od času objevily pozoruhodné osobnosti, Josef Petráň byl tím, jemuž se během dlouholetého působení na pražské filozofické fakultě podařilo vychovat jádro čehosi, co můžeme nazvat školou, byť postrádala jasně definované novátorské postupy a její příslušníci pojil především mimořádný odborný i lidský magnetismus učitele. Tato vědecko-pedagogická investice, jež v duchu profesní tradice přirozeně sloužila i jeho vlastním badatelským potřebám, se mu vrátila mimo jiné i v pozornosti, kterou mu v posledních desetiletích spláceli dluh nejen jeho žáci, ale i jím inspirovaní následovníci zejména v dějinách raného novověku. Největší zásluhu na tomto poli má Jaroslav Pánek, který se „fenoménu Petráň“ věnuje od počátku 90. let minulého století a jehož precizní studie počínaje jubilejním sborníkem (2004) a konče (prozatím) komemorativním článkem (2018), na němž již spolupracoval s mladšími pamětníky Jiřím Peškem a Petrem Vorlem, tvoří nepominutelný základ jakéhokoli dalšího petráňovského výzkumu.²

Čím tedy novým a užitečným může k tomuto korpusu přispět soubor třinácti statí, jejichž celkový rozsah – pomineme-li biografii a osobní reflexe – jen málo přesahuje sto stran? Ukázalo se, že je to možné a kolektivu mladých badatelů Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity se to pod zkušeným vedením Václava Bůžka podařilo. Do spíše střídmych textů, které se i s bohatým poznámkovým aparátem vesměs vešly do deseti stránek, se promítly zásady, jimiž se toto pracoviště od počátku profilovalo v hlavním proudu proměn české porevoluční historiografie: schopnost nahlížet zkoumané jevy v kontextu mezinárodního oborového bádání, s nímž mohla být tato generace nejen v takřka neomezeném kontaktu, ale bezprostředně do něj sama vstupovala přeshraničními konferencemi, projekty, výzkumnými pobyty a jinou všemožnou spoluprací, usnadněnou blízkostí rakouských institucí. Její přístup k historii byl formován nasáváním a osvojením si palety metodologických podnětů, proudů a inovací (zejména historické sociologie a antropologie) i témat (gender, okraje, elity), kterými překypovaly takřka všechny sdělné platformy (post)moderní historické vědy na západ od našich hranic.

Josef Petráň byl s těmito proudy obeznámen i v době, kdy se k nám informace o nich dostávaly především přes polský publikační koridor. Jeho odborný i literární naturel však vždy dával přednost příběhu před metodologickými exerciciemi, a to i později – v době, kdy se tato dostala takřka mezi prestižní příkazy dne. Inspirace jimi byla v jeho dílech nevtíravá a sloužila především k plnějšímu pochopení a mnohostrannému osvětlení osobních i kolektivních osudů, tísňených dějinami, nikoli jako závazná matrice, do níž je nutno vměstnat vytěžený archivní materiál. Právě kontrast mezi Petráňovým originálním

1 Josef PETRÁŇ, *Na téma mýtu Bílá Hora*, in: Karel Beránek – Zdeňka Hledíková (edd.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensia ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 141–162.

2 Jaroslav PÁNEK, *Historik a učitel Josef Petráň*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 13–129; Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK – Petr VOREL, *Český historik Josef Petráň*, ČČH 116, 2018, s. 361–401.

tradicionalismem a pohledem badatelů, jejichž profesní vývoj se bez respektu k aktuálním metodologickým příkazům a inspiracím neobešel, a způsob, jakým si tito badatelé s nelehkým úkolem poradili, považují za jednoznačný přínos, reprezentující jednu možnou perspektivu, jak uchopit problém historika-manipulátora. Autoři se tak vesměs vyhnuli opakování dříve řečeného a na pozadí „dekonstrukce“ Petráňovy tvůrčí dílny uplatnili vlastní kompetence.

Obširnější vstup tedy uvádí sborník, který byl koncipován jako posmrtná pocta. Autoři, jak řečeno výše, pocházejí z pracoviště, které bylo J. Petráňovi po jeho alma mater nejbližší a na jehož profilaci se osobně i přes svého bývalého diplomanta V. Bůžka, dlouholetého ředitele a *spiritus movens* tamního raně novověkého bádání, významně podílel. Spolupráce, soustavně rozvíjená v oblasti výzkumu i praktické pedagogicko-administrativní součinnosti, sahá daleko před rok 2006, kdy se Historickému ústavu jako autonomní složce Jihočeské univerzity podařilo spolu s jazykovými obory získat fakultní akreditaci. V. Bůžek, v jehož bohaté produkci je inspirace charismatickým učitelem nepopíratelná, inicioval již v roce 2018 na paměť J. Petráně komemorativní konferenci (či workshop); příspěvky tam přednesené tvoří osnovu anotované publikace.

Útlý svazek sestává z editorova úvodu doplněného o rozhovor J. Petráně s redaktorkou bulletinu *Jihočeská univerzita* z roku 2005, následuje plejáda dílčích studií a tyto texty uzavírá anketa o reflexi Petráňova díla mezi jedenácti historiky, dnes vesměs akademickými hodnostáři a předními znalci raného novověku (mezi jinými Z. Hojda, J. Mikulec, J. Pánek, E. Semotanová či P. Vorel). Obě personalizující vsuvky nemohou nepřipomenout techniku skladby Petráňova posledního *opus magnum*, tisícistránkového compendia,³ do jehož závěru autor v duchu svého respektu k autenticitě vložil mezi množství dalších pramenů i řadu interview s pamětníky a současníky.

Na čestné místo hned za úvod V. Bůžek plným právem zařadil jedinečnou osobní reflexi života a díla velikánova z pera jeho životní i profesní družky doc. Lydie Petráňové, která mu nejen vytvářela bezpečné domácí zázemí, ale bez jejichž „pomocných“ prací (rešerše, přepisy, redakce, korektury), ale také (často neuvedené) autorské spolupráce by celá řada výstupů zůstala v torzu, případně v zásuvkách stolů nakladatelských redaktorů.

Studie jsou – patrně v ozvuku konferenčních sekcí – rozděleny do dvou hlav (tematických okruhů, jak se píše v perexu); toto dělení je přísně účelné, zařazené příspěvky respektují zadání a nevzniká dojem ad hoc sestaveného péle-méle, s nímž se občas konferenční publikace potýkají. V hlavě *Pilíře historického díla* defilují analýzy Petráňovy tvůrčí strategie, provedené na příkladech jeho vrcholných prací v přibližně chronologickém sledu. Průřezu dominuje úvodní vyznání dluhu z pera Václava Bůžka: předmětem jeho excelentní studie je *Staroměstská exekuce*, první z Petráňových badatelských i čtenářských bestsellerů.⁴ Se sofistikovaností zkušeného autora, disponujícího vedle výsostné odbornosti i prověřenými literárními vlohami, propojil v textu osobní „prožitek Petráně“

3 Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 - 1989)*, Praha 2015.

4 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce. Několik poznámek k z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620*, Praha 1972.

s mnohoúhelným rozbohem *Exekuce* včetně použitých konstrukčních postupů a pro celou Petráňovu tvorbu typického obcházení soudobých metodologických vln, reflektovaných nicméně jejich takřka podprahovou integraci do půdorysu kolektivní monografie.

Následné „pilíře“, jakési petráňovské top ten, již odrážejí badatelskou mentalitu Bůžkových odchovanců. Přelomové knižní výstupy jsou obaleny nástinem předchozích výzkumů k tématu i jejich dozvuky či druhým životem. Tato „petráňovská“ tkáň je dále obohacena o zasazení do domácího odborného prostředí a zejména do (často jen naznačeného či tušeného) kontextu tehdejších i pozdních zahraničních metodologických výzev. Čtenář tak dostává do ruky velmi zasvěcený a současnými historiografickými postupy prosycený *reader's digest* k Petráňově přínosu k historické demografii a tématu migrace (Josef Grulich), k dějinám hmotné kultury (Josef Hrdlička), univerzitní vzdělanosti a zvláště Karolina (Jitka Rauchová), k poválečným osudům pražské Filozofické fakulty (Marek Šmíd) a konečně k nedostupnému pomníku mikrokosmu Podblanicka (Bohumil Jiroušek) a rodných Oubenic (Jan Šimánek).

Druhá hlava, zastřešená poněkud enigmatickým názvem *Průhledy do dějin společnosti*, obsahuje šest krátkých pojednání k tématům, v nichž Josef Petráň zvláště podnětně přispěl k revizi či obohacení dosavadních poznávacích metod i interpretačních perspektiv, jak se formovaly v průběhu jeho badatelské pouti. Jejich autoři se soustředili na dílčí výstupy (články, úvody), které jsou ve vědecké praxi zpravidla průkopníky disentních pojetí; „povinnou“ součást textů tvoří – oddělené i do výkladu zakomponované – dobové ohlasy a rezonance mezi oborovými kolegy. Čtenáři je tak v kostce přiblížen posun v Petráňově uchopení historické situace šlechty (Pavel Král), jeho (spolu Miroslavem Hrochem) vklad do diskuse o fenoménu krize pozdního feudalismu, jež rozvířovala mezinárodní historickou obec v pokročilých dekadách 20. století (Kateřina Pražáková), průlomové inovace ve výkladu bělohorského traumatu (Rostislav Smíšek) a sporý, avšak obsahem i formou originální příspěvek k otázkám českého osvícenství (Ivo Cerman). Partii uzavírají dva pohledy na Petráňovy mnohostranné přístupy k proměnám feudálního venkova (Markéta Skořepová, Jaroslav Dibelka), připojena je záslužná sonda do jeho autorství učebních textů a jejich místa na různých stupních oborového vzdělávání (Jaroslav Král).

Závěrem budiž řečeno, že publikace přesáhla prvoplánový honorární úkol a přinesla kvalitní, promyšlené a „dotažené“ studie, na nichž je patrná autorská erudice; ta se promítá nejen do znalosti a pochopení Petráňovy rozsáhlé tvorby, ale především do jejího zasazení do minulého i přítomného stavu české historiografie a jejích odborných i politických peripetií. Některé z nich se nevyhnuly více či méně podrobné reprodukci obsahu mistrových děl (zejména u dílčích výstupů), což se však dá snadno obhájit ohledem na čtenáře, jenž tak není nucen dohledávat zdroje daleko do minulosti. (Méně omluvitelná, spíše však výjimečná je rekapitulace historických dějů, jež Petráň dokázal do svých vývodů sugestivně vkomponovat: to platí zvláště o revolučních filozofech).

Historiografie se svými multipolárními úhly pohledu a nástroji kontextuálního uchopení látky se i na tomto příkladu jeví jako disciplína plně rovnocenná meritornímu výzkumu, jehož výsledky k nám nevyhnutelně přicházejí přes mlýnské kameny historikova vidění světa.

Svatava Raková

Jaroslav PÁNEK a kol.

Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti

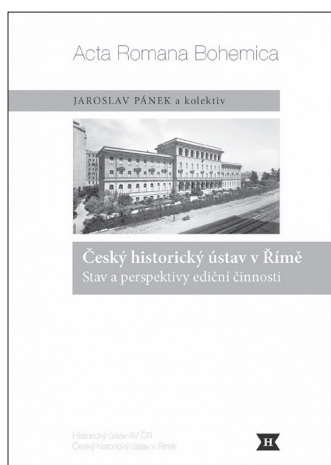
(= Acta Romana Bohemica 3)

Praha – Roma, Historický ústav AV ČR – Český historický ústav
v Římě 2018, 223 s., ISBN 978-80-7286-323-5.

Český historický ústav v Římě, jeho historie, výzkumná a ediční činnost za prvních dvacet let od jeho znovuzaložení byly české odborné veřejnosti přehledně představeny knihou „Ad fontes...“¹ Recenzovaná kniha na ni přímo navazuje a seznamuje čtenáře s publikačními výsledky a plány činnosti tohoto ústavu za období (1994) 2014–2018. Impulzem k jejímu vzniku bylo kolokvium „Český historický ústav v Římě – stav a perspektivy ediční činnosti“, určené pro akademickou a širší kulturní veřejnost.² Referáty, které zde zazněly, zpracované do podoby vědeckých článků, tvoří obsah recenzované publikace.

Knihu otevírá souhrnná studie „Publikační výsledky a projekty Českého historického ústavu v Římě (v širším kontextu českého historického bádání v Itálii)“ z pera jeho ředitele Jaroslava Pánka. Podává zasvěcený a vyvážený pohled na vývoj, význam a perspektivy jak původních „kmenových“ edičních řad, zpřístupňujících úřední prameny papežské kurie pozdního středověku a raného novověku (*Monumenta Vaticana Bohemiae, Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1598*), k nimž od roku 1999 přibyl *Soupis bohemikálních rukopisů uložených ve vatikánských a dalších římských knihovnách*, tak i nových tematických okruhů, které postupem času vykrytalizovaly v reakci na vývoj evropské historiografie. Základní změna v činnosti římského ústavu spočívá v rozšíření výzkumu, od zprvu převládajícího zaměření na období od 14. do počátku 17. století, i na staletí pozdější (se zvláštním důrazem na epochu baroka a osvícenství a na 20. století). To se odrazilo v pozitivním obohacení badatelských aktivit o další témata z oblasti politických, kulturních a hospodářských dějin.

Právě tato „rozšířená paleta nových témat“, na níž se jako stipendisté římského ústavu podílejí odborní pracovníci řady institucí, přispívá dle Pánka „k vymanění české historiografie z uzavřenosti do tradičního středoevropského rámce“ (s. 19). Opominout

1 Jaroslav PÁNEK a kol., *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, (= Acta Romana Bohemica 1), Praha – Roma 2014, recenze ČČH 2015, s. 872–875.

2 Kolokvium se konalo z podnětu prof. Františka Šmahela, předsedy Komise Českého historického ústavu v Římě, dne 18. října 2017 v budově Akademie věd ČR. Za AV ČR se prezentace zúčastnila členka Akademické rady AV ČR, dr. Markéta Pravdová (Ústav pro jazyk český AV ČR), pověřená mj. koncepčními otázkami akademických médií a prezentací výsledků AV ČR.

nelze ani Pánkovu pozornost, věnovanou paralelním výzkumům dalších institucí, které přímo nesouvisejí s činností římského ústavu, ale svými výsledky se s ní doplňují (Národní archiv, Knihovna Akademie věd ČR, Fakulta filozofická v Pardubicích, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ústav pro studium totalitních režimů). Pánek právem věnuje celou podkapitolu „Od témat bohemikálních k problematice italské a evropské“ (s. 22–24) výjimečným výsledkům badatelských aktivit Petra Vorla v oblasti raně novověkých italských a evropských dějin. Jeho publikace byly zpracovány na základě pramenů hospodářské povahy, zejména účetní dokumentace papežské komory. Návazná podkapitola je nazvána „Cesty k syntéze“.

Badatelské aktivity stipendistů římského ústavu, zúročené v uplynulém čtvrtstoletí v řadě edicí, studií a monografií, umožnily vznik tří syntetických prací. Odhlédneme-li od první z pera Zdeňky Hledíkové, věnované vztahům mezi avignonským papežstvím a českými zeměmi, zmiňované již v publikaci „*Ad fontes...*“³, je potěšitelné, že v průběhu následujících čtyř let vznikly další dvě syntézy o vztazích mezi papežstvím a českými zeměmi: Jaroslav Šebek se zaměřil na období od druhé poloviny 19. století do současnosti⁴, autorský kolektiv pod vedením Tomáše Černušáka se pokusil o syntetizující pohled na tyto vztahy v průběhu jejich tisíciletých dějin.⁵ S výsledky českého bádání se mohla seznámit nejen česká kulturní veřejnost, ale díky anglické verzi knihy i širší okruh zahraničních historiků.⁶

Je nepochybné, že každý ústav musí výsledky své práce prezentovat badatelské a odborné veřejnosti domácí i zahraniční; římský ústav k tomu zavazuje i jeho členství v Mezinárodní unii archeologických, historických a umělecko-historických ústavů se sídlem v Římě. Tohoto úkolu se římský ústav zhostil se ctí. Dokládá to nejen moderní podoba jeho časopisu *Bolletino dell' Istituto Storico Ceco di Roma*, ale i postupem času založené série pro vydávání prací většího rozsahu a monografií⁷, jejichž zaměření a výstupům Pánek věnoval podkapitolu „Publikační řady“.

Závěrem své studie Jaroslav Pánek nastínil perspektivy činnosti Českého historického ústavu v kooperaci s funkční sítí vědeckých a vědeckopedagogických institucí, vytvořenou v průběhu uplynulých 25 let. S ohledem na dané možnosti ústavu považuje za perspektivní kombinaci velkých dlouhodobých úkolů s dílčími komplementárními výzkumy. Je však nutné zajistit dlouhodobou kontinuitu vydávání edic nunciaturní korespondence, dokončení edice Monument a pokračování kodikologického výzkumu v dalších římských knihovnách. Za nadějný považuje všestranný výzkum pramenů k dějinám 16.–18. století a pokračování v edicích církevních a diplomatických písemností 20. století, v budoucnu se však bude třeba vyrovnat

3 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013.

4 Jaroslav ŠEBEK, *Papežové moderního věku. Vatikán od Pia IX. Po Františka a jeho vztah k českým zemím*, Řitka 2014, 2015.

5 Tomáš ČERNUŠÁK a kol., *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*, Praha 2017.

6 Tomáš ČERNUŠÁK et al., *The Papacy and the Czech Lands. A History of Mutual Relations* (= *Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma – Sintesi*, tomo 1), Rome – Prague 2016.

7 Jsou to tyto série: od roku 2012 *Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma* (BISCR), rozšířená roku 2016 o subsérii *Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma – Sintesi*, od roku 2014 *Acta Romana Bohemica* (ARB), a od roku 2016 kodikologická série *Codices manuscripti Bohemici bibliothecarum Vaticanarum et Italicarum*.

i s problémem opomíjeného „dlouhého“ 19. století. Široký záběr výzkumu od středověku do současnosti umožňuje dle Pánka soustředit se nejen na církevní a náboženskou historii, ale i na problémy hospodářských, sociálních, politických a intelektuálních dějin. I když na významu neztratí ani studium bilaterálních česko-italských vztahů, Pánek upozorňuje na skutečnost, že „stále větší váhy nabývají témata evropského a euroamerického civilizačního dosahu“ (s. 29).

V dalších kapitolách pojednávají stipendisté římského ústavu o jednotlivých edičních úkolech a tematických okruzích, na něž se činnost ústavu zaměřuje. Je potěšitelné, že se jedná nejen o aktualizované příspěvky bilancující, ale také texty hledící do budoucna a přinášející řešení diskutovaných otázek.

Nejprve obraťme pozornost k hlavním úkolům římského ústavu. Konstruktivní řešení problematiky vydávání dokumentů k dějinám země Koruny české po roce 1431 z papežských register v dalších svazcích edice *Monument* a otázky její horní hranice přinesl Jan Hrdina (s. 34–36), pověřený jejím dokončením.⁸ Vzhledem k enormnímu nárůstu papežských register v pohusitském období, v nichž se zprávy o českých zemích vyskytují pouze sporadicky, byly tyto otázky dlouhodobě diskutovány. Na základě doporučení předchozích editorů⁹ se Hrdina přiklání k dovedení edice do roku 1471 (pontifikát Pavla II. 1464–1471). Také jím navrhovaný a předchozími sondami ověřený způsob evidence bohemikálních relací v záplavě pramenů, a to kombinací využití záznamů německých regestových edic (*Repertorium Germanicum*, *Repertorium Poenitentiarie Germanicum*), s přepisy z vatikánských register, pořízenými bývalým Českým zemským archivem, heuristické práce nepochybně urychlí a umožní editorovi dovedení *Monument* ke zdárnému konci.

Druhému hlavnímu úkolu římského ústavu, a to edicím nunciaturní korespondence, jsou věnovány dva příspěvky. Vydávání korespondence Specianovy nunciatury z let 1592–1598 (Alena Pazderová) pokračuje standardním způsobem podle metodiky vypracované editory a realizované v již vydaných svazcích.¹⁰ Potěšitelné však je, že po nezdařeném pokusu Pavla Balcárka může římský ústav přikročit k dlouho očekávanému vydávání korespondence nunciatury Carla Caraffy z let 1621–1628, pokrývající důležité období

8 V letech 1903–2001 vyšlo sedm svazků edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (Tomus I–VII), k nimž přibyl v roce 2003 úvodní Tomus prodromus z pera Zdeňky HLEDÍKOVÉ. Jan HRDINA pracuje na VIII. svazku zahrnujícím pontifikát Evžena IV, 1434–1447.

9 Jaroslav ERŠIL, *Historie českých výzkumů v italských a vatikánských archívech a edice Monumenta Vaticana*, Bolletino dell' Istituto Storico Ceco di Roma – fascicolo straordinario, Praha 1997, s. 29–33, zvl. s. 33; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Diplomatické edice českého historického ústavu v Římě v jejich mezinárodním kontextu*, Sborník archivních prací 50/2, 2000, s. 498–504, zvl. s. 500; TÁŽ, *Kritische Edition und Historiographie. Die Reihe Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, in: Michael Mathews (ed.), *Friedensnobelpreis und historische Grundlagenforschung. Ludwig Quidde und die Erschließung der kurialen Registerüberlieferung*, Berlin – Boston, 2012, s. 479–495, zvl. s. 480.

10 Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I. Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Pars I–III (1592–1594)*, Pragae 2016. Svazek IV obsahující nunciaturní korespondenci z roku 1595 (ca 1000 s.) je připravován k vydání v roce 2021; Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1598. Tomus IV. Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611, Pars IV: September 1608 – Junius 1609*, Praha 2013; Pars V: Julius 1609 – Februarius 1611, Praha 2017.

počáteční fáze třicetileté války. Editoři Tomáš Černušák a Tomáš Parma, s ohledem na specifika Caraffovy nunciatury, vypracovali metodiku jejího zpracování, která se odchyľuje od dosud zavedené praxe, tj. editace pouze korespondence mezi papežským Státním sekretariátem a nunciem. Editoři s ohledem na vysílání dalších osob, nápomocných Caraffovi při realizaci kuriálních záměrů, navrhuji zahrnout do edice také jejich korespondenci včetně korespondence mimořádného nuncia Giovanniho Battisty Pallotta, souběžně činného s Caraffou v závěru jeho působení. Vzhledem k tomu, že tato nunciatura má mimořádný význam pro české dějiny, neboť obsahuje cenné informace k politickému a náboženskému vývoji po bitvě na Bílé hoře a k počáteční fázi rekatolizace českých zemí, je jejich návrh opodstatněný. Některé dílčí otázky bude pak možné řešit až v průběhu edičních prací.

Přehlednou bilanci práce na třetím hlavním úkolu římského ústavu, tj. Soupisu rukopisných bohemik ve vatikánských a římských knihovnách, podává Stanislav Petr, který výsledky svého dlouholetého badatelského úsilí již publikačně zúročil.¹¹ Následný výzkum tedy odkazuje svým pokračovatelům s doporučením zaměřit se přednostně na bohemika v knihovně *Reginae*, přivezené do Říma roku 1655 švédskou královnou Kristinou a uložené ve Vatikánské knihovně. Tato bibliotéka obsahuje kromě knih z Rožmberské a Ditrichštejnské knihovny také několik desítek dalších bohemikálních rukopisů, jejichž zpracování se může opřít o publikované výsledky heuristiky domácích i zahraničních badatelů.

Následující kapitoly se soustředily na informace o dalších tématech římského výzkumu. Protože období přelomu středověku a raného novověku nebude zahrnuto do edice *Monument* a vymyká se i nunciaturním edicím, zatímco vatikánské prameny tohoto období jsou pro zachycení krize západní církve a nástupu reformace nepominutelné, nabízí se otázka, jak tuto cézuru překlenout. Inspirativní řešení nabídl Antonín Kalous, zabývající se výzkumem písemnosti papežských legátů vysílaných do středoevropského prostoru na přelomu středověku a novověku. Navrhuje jejich vydání v kritických výběrových edicích. Svě závěry si ověřuje na příkladu Angela Pecchinoliho, v letech 1488–1490 nuncia u dvora Matyáše Korvína, jehož relace o uherských a českých záležitostech připravuje k edičnímu vydání.¹² Dle Kalousova názoru ediční zpracování písemností papežských legátů v širším kontextu propojení středoevropského prostoru společnými tématy „může vytvářet styčné body mezinárodního bádání, které je jedním z desiderat moderního nadnárodního přístupu k papežským a církevním dějinám Evropy“ (s. 59).

Petr Vorel představil na základě svých průkopnických výzkumů účetní dokumentaci papežské komory jakožto významný, ale stále nedostatečně využívaný pramen k dějinám 16.–17. století.

Kateřina Bobková-Valentová referovala o tvorbě záslužné a obecně využitelné elektronické bio-bibliografické databáze řeholníků a řeholnic v českých zemích v raném novověku (přes 18 000 záznamů) a o jejich metodologických i technických úskalích. Přestože

11 Stanislav PETR, *Výzkum rukopisných bohemik v knihovnách Angelica, Corsiniana a Vallicelliana* (= ARB 2), Praha – Roma 2014; TÝŽ, *Soupis rukopisných bohemik ve vatikánské knihovně Palatina* (Studie o rukopisech. Monographia XX. Codices manuscripti Bohemici bibliothecarum Vaticanarum et Italicarum. Volumen primum), Praha 2016.

12 Vyjde v maďarské edici *Collectanea Vaticana Hungariae*, Budapest – Roma 2021.

rozložení záznamů mezi jednotlivé řády není zcela proporční, nelze upřít databázi její přednosti (možnost rychlého sdílení vložených dat badatelskou komunitou a prohloubení spolupráce mezi jednotlivci na virtuální úrovni). Databáze je nepochybně významným krokem k systematickému probádání řeholních komunit nejen v kontextu církevních, ale i kulturních, sociálních a politických dějin.

Nejslabším článkem bádání zatím zůstává výzkum církevních dějin 19. století. Možnostmi výzkumu římských pramenů k církevním dějinám „dlouhého“ 19. století se zabývala Jitka Jonová, nastiňující v úvahu přicházející tematické okruhy a možnosti jejich edičního zpracování. Otázkou zůstává volba pramenů, vhodných pro ediční zpřístupnění; jako dobré řešení se nabízí výběrová edice relací *Ad limina* z vatikánského Státního sekretariátu, doplněných o související dokumenty z domácích a rakouských archivů.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány novodobým dějinám. Jaroslav Šebek se zaměřil na vztah papežství a československého státu ve 20. století: Představil realizované projekty ediční řady *Československo a Svatý stolec*¹³, které jsou významným počinem ke zpracování dějin moderního papežství, a grantový projekt Pavla Helana „Éra nuncia Pietra Ciriaciho: Československo-vatikánské vztahy 1928–1934“, realizovaný v letech 2016–2018. Šebek kromě toho nabídl i řadu inspirativních témat pro další výzkum. Prameny diplomatické povahy k historii československo-italských vztahů 1939–1945 (1948), uložené v Historickém diplomatickém archivu v Římě, a jejich využití v připravovaných dílčích studiích, edicích a v syntéze „Ve stínu fasces“ představili Jan Kuklík a Jan Němeček; dotkli se i dalších témat, v nichž je možné využít italské dokumenty, vnášející důležité pohledy „zvenčí“ do historie Československa (odsun Němců a Maďarů, otázka československých náhrad za znárodněný italský majetek, mírová smlouva s Itálií a její naplňování).

Jaroslav Pánek doplnil knihu o Výběrovou bibliografii prací, vzniklých v návaznosti na výzkum římského ústavu a publikovaných v letech 2014–2018, a o medailon německého medievisty Ludwiga Schmutgenho, který daroval římskému ústavu část své vědecké knihovny a významně tak obohatil jeho stávající fond. Kniha je vybavena italským a anglickým resumé a jmenným a místním rejstříkem.

Závěrem lze konstatovat, že recenzovaná publikace je nejen dokladem neutuchající výzkumné a publikační činnosti stipendistů římského ústavu, jejich schopnosti nalézat konstruktivní řešení problémů a přicházet s inovativními metodami práce, ale přináší také řadu inspirativních námětů pro směřování budoucího výzkumu, které by měly rezonovat v diskusích širší historické obce. Nezbyvá než popřát knize, aby se také stala inspirativní výzvou mladým historikům k prestižní účasti na plnění hlavních úkolů Českého historického ústavu v Římě.

Alena Pazderová

13 Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (eds.), *Československo a Svatý stolec, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů*, Praha 2013; Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (eds.), *Československo a Svatý stolec III. Diplomatická korespondence a další dokumenty /1917–1928). Výběrová edice*, Praha 2015.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Orazio CONDORELLI – Franck ROUMY – Mathias SCHMOECKEL (eds.)

*Der Einfluß der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur,**Bd. 6: Völkerrecht*

(= Norm und Struktur 37/6)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau

Verlag 2020, ISBN 978-3-412-51890-5, XXV+392 s.

Nemůže být na škodu, když „obecný“ historik nahlédne hlouběji do „kuchyně“ historie právního, i když to nebude provedeno pro právníka dostatečně kvalifikovaným způsobem. Historikovi-čtenáři to ale v každém případě může přinést přinejmenším nové impulzy k zamyšlení. To lze v každém případě říci o šestisvazkovém souboru, jehož poslední svazek se stane předmětem stručné charakteristiky. Nejdřív je ale třeba aspoň bibliograficky upozornit na předchozí svazky. Jejich označení jsou běžnou součástí i publicistiky, vesměs ale mají hluboké kořeny, i když kanonistika je jen jedním z těchto zdrojů (a ne vždy tím nejvýznamnějším, nehledě na to, že vychází pochopitelně z římského práva). První svazek se zabývá civilním a civilně procesním právem, druhý veřejným právem, třetí trestním a trestně procesním právem, čtvrtý procesním právem a konečně pátý právem hospodářským. Ovšem nejde v žádném z nich o soustavný rozbor oboru v toku staletí, jak by mohl avizovat základní titul, a už vůbec ne o teore-

tické výklady. Naopak: zpravidla jsou předmětem zájmu konkrétní historické jevy, na nichž je ukazováno, jak se v té které době porůznu dařilo aplikovat jednotlivé kanonickoprávní aspekty, v tomto případě práva mezinárodního. Řada z případů je ovšem aplikovatelná i na naše dějiny, resp. na jejich mezinárodně politické aspekty. Už úvodem je však třeba konstatovat, že chronologicky sice dílo počíná vrcholným středověkem, končí se ale až hluboko v novověku.

Již složením autorského kolektivu posledního svazku je dána značná geografická jednostrannost projektu. Z třinácti autorů jsou totiž po pěti zastoupeny Francie a Itálie, na německé autory zbývají dva příspěvky a jedním se posléze prezentuje americký autor s problematikou anglickou.

Celý projekt probíhal v řadě zasedání německo-italského spolku Villa Vigoni se sídlem v Loveno di Menaggio (italská prefektura Como), založeného v roce 1987.¹ Ten má za úkol mezinárodní výměnu idejí v širokém slova smyslu (historie tu je jen okrajovým tématem). Setkání se konala v letech 2008 až 2018 zejména v uvedeném již Lovenu a to poslední pak v západoněmeckém Steinfeldu (připomínám, že odtud přišli v 12. století premonstráti na Strahov). Zde je předkládán tento závěrečný výstup. Svazek uvozuje trojazyčný, německo-fran-

1 Svým způsobem tak doplňuje soubor německých historických ústavů v zahraničí, jejichž charakteristiku podala znamenitá kniha: Jiří PEŠEK - Lucie FILIPOVÁ a kol, *Věda a politika. Německé společenskovední ústavy v zahraničí 1880-2010*, Praha 2013.

couzsko-italský, úvod. Ten vychází z definice Isidora Sevilského (560–636), jehož *Ety-mologiae* má dnes k dispozici i český čtenář v originálním textu i doprovodném českém překladu. Kritické definující výchozí místo pro následnou kanonistiku přichází v knize V–6 *Quid sit ius gentium*,² od něhož se teprve po půl tisíciletí odvíjí kanonistika, konstituovaná boloňským právníkem Gratianem. V inkriminovaném místě jde o jedno podstatné: když nelze válečné stavy mezi státy-národy vymýtit, tedy alespoň by měl být zakotven základní právní rámec a omezeno násilí a nejistota, jakkoli to vypadá jako *contradictio in adiecto*. A ovšem jsou v příspěvcích patrný i posuny v chápání jednotlivých předmětných pojmů v průběhu staletí.

Vlastním příspěvkům předchází stručná poznámka z pera v roce 2019 zesnulšího významného německého kanonisty Petera Landaua (*1935), vlastního iniciátora projektu, jemuž je sborník dedikován a jenž ještě stihl napsat stručné zamyšlení nad Isidorem jako pramenem pro Gratianovo *ius gentium*. Z následujících příspěvků upozorňují alespoň na některé. Tak hned první příspěvek Francka Roumyho, „*Les origines canoniques de la clausula rebus sic stantibus*“ sleduje Tomášem Aquinským rozpracovanou formuli, že slib je závazný jen za daných výchozích podmínek. Orazio Condorelli, „*Gli accordi di pace (foedera pacis) e il principio pacta sunt servanda*. Note di ricerca nel pensiero dei giuristi dei secoli XII–XV (con un postludio su Grozio)“ (s. 39–85) sleduje vývoj kladení základů kanonického práva v pozdním středověku

2 *Ety-mologiae* V, Praha 2003. Pokud jde o český překlad příslušné pasáže, navrhol bych termín *sedium occupatio* překládat ne jako *držení*, ale *zabírání pozemků (okupaci)*.

s vyzněním Hugonem Grotiem (1583–1645). Mathias Schmoeckel věnuje pozornost bojechtivosti církve resp. papežů v otázce křížových výprav a konfrontuje ji se zdrženlivým stanoviskem kanonistů. Nicholas Laurent-Bonne, „*Aux origines de la guerre économique: l’embargo contre les peuples musulmans (1179–1378)*“ se zaměřuje na hospodářské dopady.

Na různé aspekty tzv. *casus belli* se zaměřují stati Davida von Mayenburg a Rosalby Sorrice. Richard H. Helmholz sleduje: „*The ius gentium and canon law in England (1550–1750)*“. Olivier Descamps interpretuje konkrétní významnou historickou událost, totiž zprostředkování papeže Bonifáce VIII. v r. 1298 mezi odvěky soupeři Anglií a Francií. Ale na program se dostává i dnes aktuální otázka, totiž sledování práva asyly (Giovanni Chiodi, s. 246–282). Mimořádně zajímavé téma probírá Andrea Padovani, „*Gente d’Egitto quasi negri, apolidi. Gli zingari*“ (s. 283–315). Jedná se o cikány, kdy se v r. 1422 Bologna potýkala s jejich „invazí“. Ti se přitom prokazovali mj. nepochybně falešným privilegiem Zikmunda Lucemburského údajně z r. 1422 a byli Boloňskými konciliantně přijati.

Nebylo možno upozornit na všechny stati knihy, ale i tento výběr nepochybně dovozuje, že nejen tento svazek, ale i celá impozantní řada výstupů z tohoto projektu si zaslouží pozornost historikovu, a to přesto, že jsem v našich veřejných a vědeckých knihovnách našel jen 3. a 4. svazek této řady v knihovně Historického ústavu. A ovšem i přesto, že bezprostředně bohemikální problematika se tu nereflektuje. Konečně třeba dodat, že indexy věcí, osob a jednotlivých kánonů resp. zákonných norem orientaci zřetelně usnadňují.

Ivan Hlaváček

Florian ESSER

*Schisma als Deutungskonflikt.
Das Konzil von Pisa und die Lösung
des Grossen Abendländischen Schismas
(1378–1409)*

(= *Papsttum im mittelalterlichen
Europa 8*)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 874 s., ISBN 978-3-412-51332-0.

Myslím, že i lidé, kteří nemají k historii, tím spíše středověké, blízko, vědí o tom, že „někdy“ v době vlády Václava IV. byli v Evropě nejen tři římsí králové, ale taky – horribile dictum – i tři papežové. A ten třetí, který měl oba předchozí zbavit hodnosti a věci „normalizovat“, vzešel právě z pisánského koncilu. I když tento koncil svůj základní úkol vlastně nesplnil, přesto je jeho místo v evropských dějinách nezastupitelné, protože cesta, která k němu vedla, byla složitá a procházela dosti bouřlivě nejen uvnitř církve, ale zasahovala po plná tři desetiletí hluboko do obecných politických dějin oné doby. Koncil sám nadto také sehrál důležitou roli i v českých dějinách. Stačí jen říci, že vztah českého panovníka k němu byl impulzem ke vzniku Kutnohorského dekretu (mandátu) Václava IV. v roce 1409 a jeho dalekosáhlým důsledkům.

Ten, kdo bere do rukou upravenou cášskou disertaci, získá dojem, že kniha ve virtuální formě soutěží s dalšími německými disertacemi (dost s úspěchem) o největší počet stran. Ale ani tady, ani jinde nejde prvotně o rozsah, ale o to, co v ní bylo a jak řečeno. Neboť každému jen trochu do věci zasvěcenému musí být jasno, že tento koncil měl mimořádně významné světské celoevropské konotace. I když zůstává poněkud ve stínu dvou velkých reformních koncilů: kostnického a basilejského. Ale byl první a vy-

provokoval další. Byl nejen bezprostřední předehrou ke koncilu kostnickému, ale zamíchal důkladně politikou prakticky všech říší latinské křesťanské Evropy od začátku schizmatu (1378) a stal se tak v době končícího prvního decenia 15. století stejně tak tématem církevních jakož i světských dějin a vysoké evropské politiky. Dotkl se států, které už měly „své“ papeže, jichž se chtěly držet, ale i je opustit, či zastávaly neutrální stanovisko.

Situace se ovšem měnila někdy takřka každým okamžikem, poselstvo střídalo poselstvo, byly slibovány i žádány kompromisy a ústupky, které často ztrácely své dobré jméno. To všechno tak už předem opravňuje ba si takřka žádá dostatek prostoru, a tak má své oprávnění zmíněný rozsah včetně tisíců poznámek (přesně 3469! nepočítaje textové poznámky příloh), nezřídka v rozsahu malých exkurzů. A když už, tak lze s uznáním připomenout i osmdesátí stránkovou bibliografickou přílohu, kde ale postrádám důležitou knihu Rudolfa Holinky o církevní politice Jana z Jenštejna z r. 1933 (už tehdy progresivně opatřenou francouzským souhrnem), ale i poválečné práce. Zejména Bartošův svazek Českých dějin (II–6), Spěváčkovu biografii Václava IV. z r. 1986 nebo Polcova Jana Nepomuckého. Třeba ovšem dodat, že obraz, který Esser buduje na základě širokého spektra základních pramenů a rozsáhlé literatury by se nezměnil, i když by snad některé akcenty mohl podtrhnout: zejména úlohu markraběte Jošta (tu by byla k užítku i kniha Václava Štěpána). Nelze to ale Esserovi vytýkat, protože v rámci evropského panoramatu tato jednání nutně ustupují do pozadí. Ostatně Esser ve stopách Helmuta Weigela z roku 1944 výslovně konstatuje, že úloha Václava IV. v otázce schizmatu

v osmdesátých letech 14. století potřebuje nové zpracování. Upozorňuji tu zejména na pozn. 160, kde Esser opravuje Loserthovo čtení výzvy říšských knížat Václavu IV. z 80. let 14. století v edici listáře Jana z Jenštejna, z concilii na consilii. Tu jen dodávám, že jedním z předních edičních desiderii české mediévistiky je právě úplné kritické vydání tohoto významného pramene nejen pro vlastní duchovní život Jenštejnův, ale i pro obecnější vazby. Jeho edici sice připravoval Jaroslav V. Polc, ale vzhledem k jeho smrti práce zřejmě příliš nepokročila.

Ale třeba přejít k době, která vlastnímu koncilu bezprostředně předchází, i když i v těch více než dvou desetiletích, jež dělí obě období, se dozvídáme leccos zajímavého i pro české dějiny. Především jde o výklad různých právnických dobrých zdání a zejména snahy po svolání dvou samostatných koncilů podle obediencí, jež měly vyústit v koncil jediný. Tyto koncepce se však nerealizovaly a došlo rovnou ke koncilu piánskému.

Vidíme, že Esser chápe přípravu koncilu opravdu v širokém záběru. Ukazuje na to i skutečnost, že situaci před rokem 1408, tedy před jednáními v Livornu, je věnováno zhruba sto stran, na nichž je sledována zejména francouzská iniciativa a v ní důležitá role pařížské univerzity jako autority in theologicis. Ani Václav tu nezůstal stranou, tím spíš, že jeho sok na říšském trůně Ruprecht Falcký trval rigidně na „svém“ římském papeži a tak se mu naskytl možnost posílit své postavení příklonem k stoupenčům svolání koncilu a docílit bodů na mezinárodní scéně. To zejména když Václav podmínil svou podporu, resp. účast svého poselstva, bezpodmínečným uznáním titulu římského krále z koncilní strany. Esser věnuje i tomuto aspektu pozornost a včleňuje jej do

složité konstelace mezinárodní, ale do jisté míry i do české vnitropolitické situace.

Není možno jít do detailů, které ovšem vůbec detaily nebyly, protože za jednotlivými stanovisky většinou stála významná mocenská seskupení. Jen ale je třeba zdůraznit, že Esserovi nejde toliko o vlastní průběh chronologických událostí, ale také sleduje a rozebírá již výše zmiňované jednotlivé písemné produkty, které doprovázely přípravné práce: ať jde o tzv. *Avvisamenta* či o v časově návazném *Modus tenendi concilium*. Dne 5. června 1409 byli sice oba současní papežové v Pise sesazeni, nicméně protože tito své trůny nevzdali, přibyl k nim papež třetí, piánský Alexander V. Koncil neměl dosti sil na to se prosadit. Nadto po brzké smrti Alexandrově koncil nešťastně zvolil jeho nástupcem zcela nevhodného muže, totiž Jana XXIII. Jeho sesadil, stejně tak jako představitele obou předchozích obediencí, až koncil kostnický.

Naskýtá se tak otázka, zda „Pisa“ naplnila úkol, který si dala. Odpověď není jednoduchá ani jednoznačná. Tím, že zvolila nového papeže ano, ale tím, že jej nedokázala prosadit, ztroskotala. Ale v podstatě dala vzniknout významnému posunu uvnitř církve, prosazení se konciliarismu.

Třeba ještě dodat, že přes všechnu péči, kterou historikové, zejména církevní, věnovali koncilním dějinám před Esserem, podařilo se mu po širokém průzkumu rukopisných pramenů přece jen nalézt některé nevyužitě jednotliviny. Nejen, že je objevil a vřadil do vlastních výkladů, ale též vydal v přílohách knihy. Kdo se bude chtít v církevně politických otázkách západního křesťanství v době velkého pozdně středověkého schizmatu zevrubněji orientovat, má zde spolehlivého průvodce.

Ivan Hlaváček

ONDŘEJ Z ŘEZNA

Husitská kronika. Dialog o českém kacírství (= Memoria medii aevi –

Paměť středověku, sv. 27)

Přeložily Jana Zachová a Soňa Černá.

Úvod napsal a poznámkami opatřil

Pavel Soukup.

Praha, Argo 2020, 341 s.,

ISBN 978-80-257-3076-8.

V ediční řadě Memoria medii aevi vyšel překlad dvou děl, která se nyní budou objevovat v poznámkovém aparátu domácích mediivistů častěji než dříve. I když jejich latinské edice jsou volně přístupné na internetu, přece jen s knihou v ruce se lépe pracuje. Kromě toho český překlad přináší plné znění listin a jiných písemností, jež Georg Leidinger ve své edici z roku 1903 buď vynechal, nebo nahradil krátkými registry. Český čtenář má tudíž k dispozici úplný text, který je podle propočtu Pavla Soukupa, autora podrobné a přínosné předmluvy, zhruba dvakrát delší než latinské znění v uvedené edici.

Kronikář Ondřej Müllner se narodil kolem roku 1380 v Reichenbachu am Regen zhruba jen 40 km od českých hranic. Ani z konventu řeholních kanovníků sv. Augustina na předměstí Řezna, kam Ondřej vstoupil roku 1401, nebylo do Čech daleko, takže děje husitských válek mu podle Pavla Soukupa „často kráčely pod okny“. O Husovi a jeho následovnicích Ondřej z Řezna získal povědomí již v době kostnického koncilu, kdy dokumentaci, kterou se mu podařilo shromáždit, uplatnil jednak ve „Světové kronice“ (*Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*), jednak v kompilaci s názvem *Concilium Constantiense*.

Kroniku husitských válek (*Chronica Hussitarum*) začal Ondřej psát v roce 1421 a pokračoval v ní až do bratislavského setkání

krále Zikmunda s husitskými vyslanci v roce 1429. Krátce na to se Ondřej k tématu vrátil v Dialogu o českém kacírství (*Dialogus de haeresi bohemica*), který sepsal v druhé polovině března 1430. V následujícím desetiletí stačil ještě sestavit Pokračování světové kroniky do roku 1438 a o soudobé události obdobně doplnit také Bavorskou kroniku (*Chronica de principibus terrae Bavarorum*). Obě tato díla se těšila značné oblibě, na rozdíl od Husitské kroniky, jež se kompletní dochovala jen v jediném soudobém rukopise. Pavel Soukup v „Předmluvě“ nejen vysledoval zdroje, z nichž Ondřej z Řezna čerpal při sestavování Husitské kroniky, ale mimo jiné též porovnal jeho přístup k historii s jinými soudobými kronikáři, včetně Vavřince z Březové.

I když Ondřej z Řezna veskrze husitství odsuzoval a dával mistry za pravdu starému přísloví „Není víry v Čechách“, podle Pavla Soukupa občas projevil k obyvatelům Českého království jisté sympatie, které lze postřehnout v úvodu k Dialogu o českém kacírství. Otázkou je, zda zmínky o někdejší vyvolenosti kdysi „nejkřesťanštějšího národa“ nebyly ironickou odezvou mesianisticky zaměřených projevů Jeronýma Pražského. Netečnost vyšší moci k častým vítězstvím husitských vojsk nad početnějšími křižáckými sbory Ondřej někdy nechápe, jindy naopak v Dialogu i Kronice tepe rozbroje, bezradnost i malý zápal ve vlastních řadách. Na několika místech si Ondřej neodpustil ani výtky na adresu krále Zikmunda, který ne vždy udělal to, co měl, anebo udělal to, co neměl, jako např. když nechal z obrazů svatých setřít zlato a stříbro s odůvodněním, že by se jich jinak zmocnili husitští kacíři.

Z celého Dialogu je zřejmé, jak dobře byl jeho autor informován o dějích v Čechách i o věroučných rozdílech mezi Pražany,

sirotky, tábory a pikarty. Nejen to, uměl postihnout i změny v postojích na obou válčících stranách. Jestliže husité nejprve od zajatců požadovali, aby přestoupili na jejich víru, později se řídili zásadou „Dej mi peníze a věř, čemu chceš“. Nejinak tomu bylo i v katolických krajích a zemích, kde někteří věřící po tolika katastrofických porážkách začali pochybovat. Kdyby prý sekta husitů nehájila spravedlivou věc „nevycházelo by jim všechno podle jejich vůle“. Ondřej nejen v Dialogu, ale i v Husitské kronice varuje před případným pozváním proradných českých husitů na příští koncil. Jeho výstrahy vyzněly do prázdna a snad i proto se již přestal událostmi v Čechách soustavně zabývat.

Oba texty kladly mimořádné nároky na obě překladatelky, které se musely vyrovnat nejen s odlišnými žánry, ale i se specifickým slovníkem dvojjazyčných písemností diplomatické povahy. Latinské texty přeložila Jana Zachová, německé dokumenty Soňa Černá. Nespolehly se přitom jen na Leidingerovu edici a na Palackého *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, ale v řadě případů mírně upravily texty podle originálů. Překlady jsou věrné i čtivé, místy zaujmou tak, že se čtenář nemůže od textu odtrhnout. Závěrem bych chtěl vyzdvihnout jak erudici, tak i stylistickou obratnost obou překladatelek. Neméně chvályhodné se s komentáři k oběma textům vyrovnal Pavel Soukup. A jelikož překladům obou děl Ondřeje z Řezna budou nyní před hůře dostupnými edicemi dávat přednost studenti i historici z profese, budeme se s odkazy na tuto knihu často setkávat.

František Šmahel

Bernd BASTERT - Sieglinde HARTMANN (Hrsg.)
unter redaktioneller Mitarbeit von Lina HERZ

Romania und Germania. Kulturelle und literarische Austauschprozesse in Spätmittelalter und Früher Neuzeit

(= Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft, Bd. 22, 2018/2019)
Wiesbaden, Reichert Verlag 2019, 478s., ISBN 978-3-95490-376-4.

Literární historie, stejně jako třeba dějiny umění či jiné specializované obory zabývající se minulostí a mající své svébytné metodologické postupy, patří přesto aspoň do jisté míry k instrumentáriu „obecného“ historika. O výše uvedené práci to platí dvojnásob, protože při nejmenším (po)odhalení jazykových literárních vazeb, které by jinak mohly zůstat historikům zastřeny, může vést dále. Platí-li to obecně, platí to o středověku o to víc. A možno dodat, že právě referovaná práce se mimovolně a inspirativně vkládá do českých dějin, středověkých zvláště, ač s nimi bezprostředně nesouvisí.

Před lety někteří čeští literární historikové „prosili“ germanistu Leopolda Zatočila, aby svým poukazováním na německé předlohy řady výtvorů staročeské literatury nebortil (podle jejich mínění) její základy a tím ji „nedegradoval“ na pouhé epigónství. Toto, možno říci primitivně nacionalistické pojetí oboru, které ovládlo část výzkumu, je dnes pryč a právě naopak se tyto vazby hledají, nalézají – a hodnotí. Neboť to, co platí o vztahu české kultury k německé, platí *cum grano salis* o kultuře a literatuře německé a o jejím vztahu k francouzské.

To, že byl vybrán pozdní středověk, je pochopitelné, protože pro dobu předchozí je k dispozici sedmisvazkové kompendium *Germania Litteraria Mediaevalis Francigena*,¹ které uvedenou látku zpracovává (podle evidence NK jsou v našem veřejném prostoru k dispozici jen první dva svazky!). Protože zatím pro podobné dílo pro následující staletí není ještě doba zralá, udělala k tomu Společnost Oswalda z Wolkensteinu, básníka, hudebníka a politika, současníka i glosátora doby husitské, první krok sympoziem, které se konalo v létě 2017 v jihotyrolském Brixenu. Přináší 28 příspěvků autorů ze sedmi zemí, převážně ovšem z Německa a Francie (ale přichází tu i Jarosław Wenta z polské Toruně). Kniha je po úvodním slovu redaktorů rozčleněna do sedmi větších celků, jimž předchází obecné panorama románsko-germánského literárního transferu vrcholného středověku z pera Fritz Petra Knappa a uzavírá výhled do raného novověku (do roku 1620) od Johannese Klause Kipfa. Těmto třem je třeba věnovat pozornost především. Jedinou výjimku tvoří stať Imy Trattner, která se zabývá středověkým transferem staronizozemského malířství. A už zde lze říci, že každý příspěvek má svou samostatnou dále vedoucí bibliografii. Knihu provázejí dva rejstříky: osob a děl. V úvodu se zejména konstatuje, že vliv francouzské literatury tak jak byl zatím vysledován, prochází právě v pozdním středověku, přesněji ve 14. století

1 Šestisvazkové dílo: Geert Henricus Marie CLAASSENS – Fritz Peter KNAPP (Hrsg.), *Germania litteraria mediaevalis Francigena. Handbuch der deutschen und niederländischen mittelalterlichen literarischen Sprache, Formen, Motive, Stoffe und Werke französischer Herkunft (1100 – 1300)*, Berlin et alii 2010–2015. Sedmý svazek obsahuje rejstřík, sestavený Meike ROESCH.

jistým útlumem, jehož vysvětlení se zatím nepodařilo zjistit. Následný oživený zájem je nadto doprovázen už i větším počtem osob, které jsou známy jménem. Nicméně i tak je natolik významný, aby byl sledován.

F. P. Knapp, autor mj. vynikající knihy *Grundlagen der europäischen Literatur des Mittelalters* z r. 2011 a spolueditor výše citovaného sedmisvazkového kompendia, přináší na jeho základu *Kleine Blütenlese* z oné doby a ukazuje na příkladech tvůrčí přístupy překladatelů. Vedle představení *Románu o říši*, *Chansons de geste* a několika dalších vybraných textů klade důraz i na sledování bilingvity či znalosti více jazyků a na otázku vztažnosti ústního podání a jeho písemného zachycení a ovšem taky na postupnou proměnu okruhu hlavních recipientů. Důležitou roli přitom hrála i geografická blízkost, abych uvedl alespoň ty hlavní komponenty. Podtrhuje se i zprostředkující role střední nizozemské literatury a jako „odstrašující“ příklad je uváděn Vlám Jacob van Maerlant, jehož epos o Alexandrovi čítá více než 220 000 veršů. Knapp jej právem nazývá *Rienschmied*. A ovšem upozorňuje i na relativně hojná deperdita (o kterých víme, ale také musíme počítat i s tím, že řada děl zanikla beze stop).

Názvy jednotlivých sledovaných okruhů stačí jen rámcově charakterizovat s tím, že časově jde zejména o návaznost, i když dochází i k prolínání. Jde v nich ovšem „jen“ o příklady: Artušovský román, Hrdinská epika, duchovní texty, objevení se nových tématických okruhů na předních šlechtických dvorech či o texty záměrně komolící historii. Navazují Mediální transformační procesy, kde se dostalo zejména na Brantovu *Lod' bláznů*, a kulturní transformační procesy. Zde je třeba vyzdvihnout pro nás zajímavou stať Davida Wallaceho, který si

vybral za téma reflexi Kostnického koncilu Oswaldem Wolkensteinem, který v ní věnoval velkou pozornost právě husovské a husitské problematice.

I když jde v podstatě o jednostranný proud ze západu na východ, setkáváme se i s ojedinělými případy a příklady v opačném směru. Exemplárně je uváděn německý mystik Mistr Eckhart. I když převládá problematika živých jazyků, zcela stranou nezůstává ani latina. A ovšem při textech z konce 15. století jsou brána v potaz i díla tištěná, byť literární rukopisy zůstávají převažující materií. S odkazy na konkrétní rukopisy se tu nepracuje, vesměs jde o edice. A i když většinou jsou předmětem zájmu tvůrci těchto děl, přesto se jako aktivní živel objevují i některé šlechtické rody; přednostně jde o bavorské Wittelsbachy. Zmíněný již Wenta pak zasahuje do východní Evropy, když věnuje pozornost francouzské verzi statut řádu německých rytířů.

Knihu tak lze doporučit historikům nejen s kulturním zaměřením, ale i dalším mediévistům.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Martin WERNISCH

Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea

Praha, Kalich 2018, 291 s.,
ISBN 978-80-7017-262-9.

Výročí evropské reformace v roce 2017 se stalo významným impulzem pro vznik řady odborných publikací. Kniha Martina Wernische se k nim řadí, byť po formální stránce nabízí soubor textů, původně přednesených v souvislosti s různými jubilei

české a evropské reformace od roku 2015. Základními otázkami, nad nimiž se autor zamýšlel, bylo vnímání a interpretace pojmu reformace, interakce domácí reformace se zahraničním vývojem a v neposlední řadě reflexe reformační tradice od počátku 17. století do současnosti v souvislosti s oslavami významných reformačních jubileí na čele s vystoupením Martina Luthera. Tyto okruhy reflektují tři kapitoly textu, který ve výsledku snese i náročná kritéria odborné publikace, což dokumentuje také standardní poznámkový aparát, koncipovaný prostřednictvím křížových odkazů nad rámec jednotlivých studií.

Úvodní sémantický náčrt vývoje vnímání a užití pojmu reformace naznačuje autorovy obavy z problematizování tohoto termínu při jeho užívání v poměrně širokém významovém spektru: to v prvním plánu zahrnuje zejména změnu, resp. obnovu dotýkající se celé sféry církevního života od dogmatu po každodenní praxi, tedy program obnovy církve. Autor sleduje užití termínu reformace od 16. století s důrazem na přístup kritické historiografie, rozlišující od 19. století pojmy reformace jako označení celé epochy a reforma jako jednotlivý proces, pro který reformace představuje zastřešující koncept. Kriticky se Wernisch vymezuje zejména proti průběžným závěrům debaty, kterou po druhé světové válce vyvolalo dílo církevního historika Huberta Jedina. Jejím důsledkem bylo zejména v posledních čtyřech desetiletích problematizování pojmu reformace jako označení dějinné epochy a směřování k jeho pluralizaci ve smyslu různých „protestantských reformací“. Tento výklad Wernisch odmítá, byť připouští varianty forem reformace, které ovšem doporučuje definovat výhradně v rámci koncepce různých konfesijních kultur. Ta vplynula

z rozsáhlé a v mezinárodní vědecké obci široce reflektované debaty o konceptu konfesionalizace, resp. reformované konfesionalizace, k němuž se ovšem konkrétně Wernisch vyjadřuje jen okrajově, byť nikoliv zcela odmítavě.

Zvláštní pozornost věnuje Wernisch českému vývoji od přelomu 14. a 15. století a definování následující historické etapy, označované zejména v zahraniční historiografii jako „reformace před reformací“, tj. unikátní situaci, která do jisté míry předpokládala izolovaný vývoj českých zemí v uvedeném období. Wernisch problematizuje i model dvojí reformace představený Amedeo Molnarem v šedesátých letech minulého století. Místo uvedených termínů nabízí označení „husitská a bratrská reforma“ jako součást „české reformace“, kterou chápe ve smyslu označení etapy domácího historického vývoje, v němž se v českých zemích šířila a etablovala protestantská reformace jako široce koncipovaný proces církevní obnovy. V souvislosti s českým vývojem ponechává Wernisch termín reformovaná konfesionalizace stranou, neboť tento proces, zcela přesně definovaný zejména pro vývoj jednotlivých teritoriálních států říše, nenaplňoval v českých podmínkách na celozemské úrovni během 15. i 16. století všechny jeho jednotlivé parametry.

Na sémantický úvod publikace navazuje kontextuálně koncipovaný soubor příspěvků, jehož jednotící linií je problematika reformace z hlediska vzájemných vlivů českého a evropského vývoje. Ústředním tématem je tu otázka vztahu luterství a domácí husitské tradice v širokém výměru různých názorových proudů. Jde na jedné straně o Lutherovu recepci díla Husova, na straně druhé o překlady, resp. překladatele Lutherova díla v Čechách a připomenutí

několika významných literárně činných osobností doby předbělohorské, ovlivněných luterstvím.

Další otázkou, kterou se autor zabýval, je postavení Jednoty bratrské v konfesijním vývoji doby předbělohorské a její expanse do zahraničí. Ta nejen že vytvořila zázemí pro pozdější odchod bratří do emigrace, ale významně ovlivnila konfesijní vývoj zejména na polských územích. Obě uvedená témata jsou načrtnuta na základě edic dobových pramenů a odborné literatury. Zejména u otázky působení Jednoty bratrské však schází reflexe aktuální polské i domácí odborné literatury (zejména produkty zpracování nálezu archivu biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného).

Kapitolu o konfesijně rozrůzněném prostředí v Čechách doplňuje analýza textu Johanna Hederica, resp. jeho spolupracovníka Jana Laeta z počátku osmdesátých let 16. století, který přibližuje dobové konfesijní poměry z pozice domácí husitské tradice, ovlivněné luterstvím. Jejich pohled Wernisch konfrontuje s aktuální znalostí konfesijního vývoje doby předbělohorské. Na příkladu Jednoty bratrské lze doložit, že se Laetovi navzdory jeho konfesijním preferencím podařilo zachytit reálně rostoucí vliv bratří, kteří v uvedeném období v Čechách, zejména ve městech, významně posilovali své postavení a výrazně rozvíjeli i mezinárodní kontakty.

Otázku „druhého života“ reformace autor tematizuje v závěrečném souboru příspěvků, který analyzuje formy a kontext oslav výročí počátku reformace jak na německých územích, tak v Čechách. Jubilejní slavnosti se od počátku 17. století stávaly odrazem aktuálních politických, církevních i kulturních poměrů. Wernisch přibližuje jubileum Luhterova vystoupení roku 1617 a situaci

v Čechách v souvislostech různých, často protichůdných zájmů ve stavovském protestantském táboře. Ty autor vnímá spolu s aktivitami katolické strany jako důvod, proč jubileum nedošlo náležitěho ohlasu. Jeho reflexi nahlíží prostřednictvím dobové konfesijní polemiky, v níž poměrně jednostranně akcentuje „agresivitu“ katolické strany v rámci zmíněné debaty.

Jubileum v roce 1717 je dokumentováno opět zejména na úrovni jeho reflexe v dobových tiscích jak zahraniční emigrantské, tak domácí jezuitské produkce. O sto let později se již výročí odehrávalo v podmínkách legální existence evangelické církve, která však zažívala období útlumu a velmi omezené působnosti, způsobené zejména interními problémy obnovených konfesijních společenství. Oslavy tehdy získaly formu státem organizovaných, vnucených ekumenických slavností, které Wernisch představuje na základě vzpomínek účastníků.

Mnohem širší prostor k oslavám poskytl rok 1867, který zastihl evangelíky v českých zemích v příznivější situaci, než tomu bylo na počátku století. Jejich konfese zažívala ve spojení s nacionálním hnutím i s formováním dějinného povědomí, opírajícím se o reformační koncept, nový rozmach. Tematizaci jubilea sleduje autor na základě dobového českého tisku, zejména časopisů. Stejně prameny jsou základem i pro přiblížení vývoje ve válečném roce 1917. Tehdy zástupci evangelíků v Čechách formulovali své základní programové teze: žádali akceptování nacionálních náboženských idejí, resp. spojení luterské a historických reformovaných církví, které se staly předmětem obsáhlých diskusí právě na stránkách dobového tisku.

Debaty o vzniku nové církve odsunuly oslavy v jubilejním roce do pozadí a přetrvaly až do období vzniku Československé

republiky, kdy vyústily mimo jiné ve vznik nové církve českých evangelíků. Její vývoj v meziválečném období i za druhé světové války sleduje Wernisch nejen v kontextu evropských protestantských církví a reformačních ideových proudů, ale také na příkladu životních osudů i názorového vývoje jednoho z jejich protagonistů Josefa L. Hromádky. Pozornost přitom věnuje i reflexi česko-německých nacionálních konfliktů v životě evangelických společenství od druhé poloviny 19. do konce první dekady století 20. Poukazuje přitom zejména na propojování politických a nacionálních snah s náboženskou platformou.

Reformační jubileum nalezlo prostor i v politicky specifických podmínkách vývoje po roce 1945, resp. 1948. Politický tlak na církve vedl v obtížných podmínkách totalitního režimu v protestantském prostředí k oživení ekumenických tendencí a k přimknutí se k evropské reformační tradici. Opět zejména na základě dobových církevních časopisů sleduje autor především oživení v církevním prostředí, k němuž došlo v šedesátých letech a které ovlivnilo i výroční rok 1967. V rámci dobové církevní historiografie vedlo politické uvolnění k intenzivnějšímu zájmu o husitství i dějiny Jednoty bratrské, který ovšem Wernisch interpretuje mimo jiné jako odpověď na masivní sekularizaci společnosti.

Poslední z reformačních jubilejí v roce 2017 se stalo pro autora podnětem k úvahám o vlivu postmodernismu a jeho trendů na postavení a roli evangelických společenství v Čechách. Wernisch poukazuje na sílící ekumenické trendy a zejména na oživený pocit sounáležitosti těchto společenství se světovým protestantismem.

Wernischovo zamyšlení nad některými otázkami vývoje českého protestantismu

v kontextu evropského konfesijního vývoje nenabízí ucelený katalog odpovědí. Soustřeďuje se zejména na zachycení základních problémů nábožensko-politického vývoje v českých zemích v různých etapách historického vývoje. Činí tak především na pozadí příprav a organizace oslav historického vystoupení Martina Luthera. Autor se v sondách k jubilejním letům pokusil zaznamenat situaci, v níž se v jednotlivých jubilejních letech nacházela evangelická společnost, i ideové koncepty, jimiž jejich intelektuální elity definovaly postavení těchto komunit a jejich vnější vztahy. Wernisch přiznává limity své práce, dané zejména prvotním účelem v knize shrnutých textů, analýza pramenů (dobového tisku a edic raně novověkých literárních textů) ovšem ve výsledku dovolila překročit jejich původní rámeček.

Olga Fejtová

Joachim BAHLCKE –

Jindřich HALAMA – Martin HOLÝ –

Jiří JUST – Martin ROTHKEGEL –

Ludger UDOLPH (edd.)

Acta Unitatis Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmischen Brüder im 15. und 16. Jahrhundert, Band 1 (= Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018,

524 s., ISBN 978-3-447-10982-6.

Čtrnáct svazků Akt Jednoty bratrské představuje nejen významnou kulturní památku, ale patří též k zásadním pramenům pro vědecké poznání dějin Jednoty. Tato rozsáhlá, tematicky značně heterogenní sbírka obsahuje stovky závažných, česky případně latinsky psaných dokumentů, dopisů

i textů polemické nebo teologické povahy. Řadu Akt postupně a s proměňujícími se motivačními akcenty vybudovaly v období 1548–1589 vůdčí osobnosti Jednoty. Sbírkou založil pozdější biskup Jan Černý v Mladé Boleslavi, konečná redakce je dílem zejména biskupa Jana Blahoslava. Po Bílé hoře byla Akta vyvezena do centrály polské větve Jednoty v Lešně. Zde se jimi zabýval i Jan Amos Komenský. Dosvědčuje to řada jeho příspěvků na jejich listech. V průběhu v 19. a 20. století započaly jak německé (Joseph Theodor Müller), tak české (Jaroslav Bidlo) pokusy o vědeckou edici tohoto významného pramene, oba podniky však z různých důvodů nepřekročily počáteční stadium (Bidlo vydal dva prvé svazky v letech 1915 a 1923). Třináct svazků Akt je dnes uloženo v Národním archivu, jeden v knihovně Národního muzea.

Česko-německý tým historiků a teologů přijal v roce 2011 úkol zpřístupnit tento cenný pramenný korpus odborné veřejnosti ve čtyřech regestových, bohatým aparátém vybavených svazcích. Edice má vycházet v německé a paralelně k tomu i české řadě. Předložený svazek je prvním kusem jazykově německé řady. Přináší nejprve obsáhlý úvod s náčrtem dějin Jednoty, dále analýzou vydávaného pramene a nesnadným pokusem o určení autorů, případně pisařů jednotlivých editovaných kusů. (s. 30–53). Následuje popis čtyř svazků Akt Jednoty, které tu jsou regestovány, a chronologický přehled do svazku pojatých textů (v originálních svazcích a tedy i v edici jsou jednotlivé položky uspořádány do věcných skupin). Jako náročný výkon editorů je třeba označit nově promyšlené datování jednotlivých kusů. Vzhledem k typové heterogenitě textů mají regesty (z úhlu pohledu běžné ediční praxe) nestandardní formu:

po nadpisu přichází transkribovaný incipit a explicit, poté hutné německé shrnutí obsahu dokumentu.

Celkem je v prvním svazku zpřístupněno 97 textů, zachycujících vývoj Jednoty v období 1443–1545, a to s těžištěm v 15. století. Nejstarším regestovaným kusem je disputace mezi utrakvistickým biskupem Janem Rokycanou a táborskými kněžími na kutnohorské synodě roku 1443. Následují dva dopisy Petra Chelického z roku 1450. Podstatné jsou i dokumenty kontroverzí uvnitř Jednoty, týkající se např. výhrad „malé stránky“ vůči skládání přísah a tedy přijímání světských úřadů členy Jednoty. Závěr svazku obsahuje soupis pramenů a literatury, seznam cenných ilustrací, jakož i tři rejstříky: osobní, místní a biblických citátů.

Jiří Pešek

František KOREŠ (ed.)

***Paměti Přibíka a Jana Bukovanských
Pintů z Bukovan***

(= Prameny k českým dějinám

16.–18. století, řada B, svazek IX /

Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, series B, volumen IX)

České Budějovice, Jihočeská univerzita
2019, 342 s., ISBN 978-80-7394-748-4.

Badatelský zájem o raně novověkou nobilitu přivedl Františka Koreše k dokumentu, který sice nebyl starší historiografií neznámý, nicméně dosud čekal na své ucelené vytěžení. Paměti dvojice příslušníků českého rytířského rodu Bukovanských Pintů z Bukovan, Přibíka (1535–1601) a jeho syna Jana (asi 1566–1619), se dochovaly v opisu augustiniána bosáka Vincenta od sv. Viléma alias Viléma Tomáše z Rosenthalu

(1640–1700). Opis ze sklonku 17. století je uložen ve sbírce rukopisů Národní knihovny České republiky. Transkripci takto zprostředkovaného textu pintovských pamětí si v rámci svých regionálně orientovaných výzkumů pořídil již Jan Toman (1907–1996), archivář a historik Mirovicka a Míroticka. Jeho ambicí však nebylo předložit vědeckou edici pramene.

Františku Korešovi poskytl memoáry Bukovanských v první řadě materiál pro studium nižší šlechty coby svébytného segmentu urozené společnosti raně novověkých českých zemí. Narativní pramen nabídl autorovi východisko případově koncipovaného výzkumu zaměřeného na konkrétní, genealogicky propojenou skupinu osob. Jeho výzkum nicméně směřoval k poznání širších souvislostí proměn rytířského stavu v Čechách 16.–17. století. Výsledkem takového badatelského přístupu je úvodní studie, která představuje nejrozsáhlejší část práce.

Koreš sleduje na pintovském příkladu životní cyklus předbělohorských rytířů, jejich rodinné vztahy i hospodaření na venkovských statcích. Stranou autorovy pozornosti nezůstává úvěrové podnikání, při němž urozenci zúročovali své dosavadní sociální vazby, případně v jeho rámci rozvíjeli nové kontakty. Pozornost je věnována rovněž úloze nižší šlechty v dobovém válečnictví: v tomto směru přinášejí cenné, nutně emotivně podbarvené postřehy paměti Přibíka Pinty Bukovanského. Jeho synové Jindřich a Hynek se osobně zapojili do vojenských operací během tzv. dlouhé (patnáctileté) války proti osmanským Turkům, přičemž druhému z nich se účast v tomto ozbrojeném konfliktu stala v říjnu 1596 osudnou. Společenské uplatnění mladšího z původců pamětí, Jana Bukovanského Pinty, přimělo Koreše ke zmapování jeho byrokratické

kariéry. Nezastupitelný význam pro rytířovu sociální kultivaci měla pážečská služba, již absolvoval na choceňském dvoře vrchního hejtmána komorních panství Hertvíka Žejdlíce ze Šenfeldu. Na rozdíl od svého otce Přibíka, který se politickému angažmá programově, až úzkostlivě vyhýbal, se Jan Bukovanský v polovině osmdesátých let 16. století cílevědomě zapojil do správy veřejných financí ve sféře krajského bernictví. Tím zahájil svou dlouhou úřednickou dráhu, jejímž vyvrcholením se stalo převzetí funkce místopísáře Království českého v roce 1612. Tento úřad pak rytíř zastával až do konce života.

Janovo řadu let trvající působení na postu výběřčího v Prácheňském kraji provázely kontroverze. Problémy při skládání účtů z činnosti, spojené s manipulací s vysokými peněžními sumami, interpretuje Koreš jako zrcadlení „ochoty bukovanského rytíře podstupovat jistou míru rizika v zájmu vlastního obohacení“. Domnívám se, že v tomto směru autor poněkud mechanicky, bez dostatečné opory v pramenech, uplatnil tezi Václava Bůžka o běžné defraudáční praxi osob pracujících s veřejnými penězi. Těžkosti provázející účetní uzávěrky úředníků činných v oblasti finanční správy byly v raném novověku téměř pravidlem a ani zdaleka nevyplývaly pouze z vědomých nelegálních machinací. Mnohdy prokazatelně souvisely s dobovou (z dnešního pohledu nesystémovou) účetní praxí, v níž mimochodem nebylo nikterak výjimečné „skládání počtů“ s velmi dlouhým odstupem od období, k němuž se vázal výkon příslušné funkce.

Zpřístupněný pramenný text je spíše než jádrem knihy textovou přílohou představené studie. Není to přitom pouze nevelký rozsah edice, co z ní činí „vedlejší“ část prá-

ce. Pintovské paměti (s několika krátkými dodatky, jež k nim připojili především komorník při úřadu zemských desk Mikuláš Kostelecký, chráněnc Jana Pinty, a člen pozdějšího pokolení rodu Bukovanských Bohuslav Karel; rovněž tyto texty Koreš editoval na základě opisů Vincenta od sv. Viléma) totiž sestávají přednostně ze záznamů rodopisného charakteru. Co do své „výživnosti“ se ani zdaleka nemohou měřit s jinými autobiografickými díly spjatými s prostředím české nižší šlechty, jako například se známými memoáry válečníka a dvoráka Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů. Nic na tom nemění fakt, že Přibík a Jan Bukovanský občas reflektovali i úřední či vojenské působení, respektive konfesijní orientaci členů svého rodu a dalších příbuzných a že do textů zařadili i některé pasáže, týkající se kriminálních nebo jiných kauz vybočujících z obvyklého rámce všedních dnů.

V monografii jednoznačně dominuje Korešovo analytické pojednání, nabízí se tedy otázka, do jaké míry ji lze klasifikovat jako pramennou edici. Navzdory publikování knihy v řadě Pramenů k českým dějinám 16.–18. století jde primárně o studii, která ovšem vznikla v rámci autorovy minuciózní práce s pintovskými paměťmi. Je třeba ocenit, že Koreš vedle výchozího pramene vytěžil též velké množství informací z complementárních archivních zdrojů (zejména, ale nejenom materiálů pražského Národního archivu a Státního oblastního archivu v Třeboni) i z dosavadní literatury a takto získané poznatky ústrojně zasadil do širšího kontextu dějin raně novověké nobility.

Vedle obligátních náležitostí vědecké publikace (rejstříků, německého resumé apod.) včlenil autor do knihy užitečné genealogické přílohy, které se neomezuji na samotné Bukovanské, ale znázorňují také relevantní

příbuzenské vazby Pintů na jiné rody. Vítaným osvěžením textu je také obrazový doprovod, sestávající z převážně barevných snímků písemných a hmotných památek. Rozpaky zato budí slovníček „archaismů“, vztahující se k vlastní edici, neboť mnohé z do něj začleněných termínů buď nejsou archaismy, nebo není třeba pochybovat o jejich všeobecné srozumitelnosti (vedle zařazení řady jiných balastních hesel do glosáře mi uniká např. smysl předkládání definic pojmů „byt“, „děvečka“, „hoře“, „šediny“ či „trápení“).

Jako celek je předložená práce výsledkem pozitivního badatelského úsilí a lze v ní spatřovat příslib pokračování kříženého systematického studia nižší šlechty. To skýtá značné možnosti především ve vztahu k pobělohorské době. Z institucionálního a právního hlediska (přednostně prismatem nobilitačních a s nimi souvisejících řízení) objasnily řadu klíčových aspektů transformace urozené společnosti v 17. a 18. století nedávné práce Jana Županiče či Jiřího Brňovjáka. Koncept dějin každodennosti a historické antropologie však na širší uplatnění při poznávání pobělohorské české a moravské nižší šlechty teprve čeká. Takto zaměřený výzkum se ovšem ve srovnání s jeho protějškem ukotveným ve starší fázi raného novověku musí vypořádat s jiným charakterem dostupného pramenného materiálu, a vyžaduje odlišně založenou, náročnější heuristiku. I proto je třeba přivítat, že František Koreš do období po roce 1620 alespoň krátce vykročil v závěrečné kapitole svého pojednání o rodu Bukovanských Pintů, třebaže chronologické těžiště knihy spočívá jinde.

Tomáš Sterneček

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Petra HNILICOVÁ

Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši.

Katalog výstavy

Praha – Telč, Historický ústav AV ČR –
Národní památkový ústav –

Ústav teoretické a aplikované mechaniky
AV ČR 2020, 439 s.,

ISBN 978-80-907357-3-6.

Katalog výstavy představuje finální výstup projektu. Jak je deklarováno editorkami v úvodu této skutečně „výstavní“ publikace, hlavním záměrem je představit méně známou kapitolu dějin města Telče: období 17. a 18. století, spojené s působností řádu Tovaryšstva Ježíšova. Ten významně zasáhl do kulturního a duchovního života celého regionu. Čtenáře má kniha seznámit s dějinami bývalé jezuitské koleje a terciátu, se specifiky koleje v rámci celé české jezuitské provincie, s náboženským životem komunity a obdobím třetí neboli závěrečné fáze duchovní formace, s okolnostmi jezuitského vzdělávání i významnými mecenáši řádu.

Úvodní textová část katalogu je strukturována do tří hlavních tematických celků, které se zaměřují na dějiny, stavební historii a architekturu telčské jezuitské koleje, náboženský život uvnitř koleje a terciátu, hospodářské zázemí koleje a na aspekty náboženské praxe v rámci širší sociální interakce či vzdělávání. Tyto okruhy jsou tematizovány v podkapitolách z pera odborníků, kde jsou obohaceny o kvalitní obrazovou přílohu a odkazy na katalogová hesla.

Po seznámení s okolnostmi založení jezuitské koleje a terciátu v Telči následuje kapitola o stavebním vývoji a architektuře rádo-vého domu a kolejního kostela Jména Ježíš, která přibližuje „jezuitský“ způsob stavění

a na základě pramenů a plánové dokumentace rekonstruuje dispoziční řešení prostor koleje, reflektující náboženský život členů řádu. Přínosem je srovnání plánů s výslednou realizací, popis nezachovaných komunikačních os v podobě krytých chodeb (např. přes tzv. Ulický rybník ze semináře do zahrady dispenzáře) a především sestavení modelu historické rekonstrukce kostela a přilehlé koleje.

Studie o mobiliáři telčských kostelů analyzuje interiérovou výzdobu všech sakrálních staveb (nejen) pod patronátem jezuitů, stručně představuje hlavní řádové benefaktory a mecenáše a osvětluje řádovou praxi ohledně výběru umělců či ikonografie. Pozornost je dále věnována drobné sakrální architektuře, poutním cestám a místům původně spojeným s procesími a různými formami devoce, které jsou v současné době dosti narušeným, ale přesto stále živým dokladem barokní sakralizované krajiny. První okruh uzavírá podnětná kapitola o duchovní správě, působnosti a vzájemných vztazích telčských jezuitů, novoríšských premonstrátů a dačických františkánů ve městě a okolí. Vzhledem k blízkým, ale mnohdy i vyhraněným či jinak komplikovaným vztahům mezi řádovými komunitami v oblasti farní správy by se do budoucna nabízelo srovnání s jinými farnostmi pro plastičtější pohled na celou problematiku.

Druhý oddíl přibližuje okolnosti náboženského života uvnitř domu třetí probace. Představeny jsou řádové instrukce pro terciáře, které stanovují hlavní úkoly a náplň každého jednotlivce včetně doporučené literatury. Nechybí statistiky počtu členů v jednotlivých domech třetí probace v české provincii v průběhu 17. a 18. století. Čtenáři také mohou ocenit stručné medai-

lony některých Otců instruktorů třetí probace, které mapují životní osudy konkrétních jezuitů a především specifika této řádové funkce.

Následující studie pojednává o misijní činnosti telčských jezuitů a na základě četných pramenů informuje o hlavních misijních lokalitách terciářů a jejich činnosti v průběhu misí. Kapitola o hospodářském zázemí jezuitského domu v Telči zase odkrývá problematickou otázku ohledně materiálního zajištění koleje a seznamuje s různými zdroji příjmů řádového domu i příčinami ekonomické nestability a zadlužování. Je zapotřebí ocenit názornost v podobě tabulek a grafů se statistickými příjmy a výdaji koleje stejně jako rekonstrukci ročních rozpočtů pomocí většinou fragmentárně dochovaných pramenů. O hierarchickém složení členů jezuitského domu v Telči s ohledem na jejich specifické úkoly a povinnosti informuje navazující text, který přispívá ke komplexnímu pochopení náboženského života a denního režimu uvnitř koleje a terciátu.

Třetí textová část se opět v rámci kratších podkapitol věnuje otázkám společensko-náboženské interakce mezi jezuitou a obyvateli města a okolí, seznamuje s liturgickým mobiliářem řádového domu a předkládá obraz liturgických slavností s hudebně-dramatickým a často vizuálně promyšleným programem. Tyto vynikající studie o duchovních slavnostech a náboženských bratrstvech částečně rekonstruuji a „oživují“ hudebně-náboženský provoz ve městě například v podobě pravidelně se opakujících procesí jezuitských mariánských sodalit s živými obrazy¹ a re-

1 Např. obrazy na pegmatech nebo efemérní dekorace.

likviemi u příležitosti svátků Panny Marie či sv. Markéty, patronky města. Představeny jsou také podoby úcty k Panně Marii v Telči i vzdálenějších poutních místech spravovaných jezuitů. Vedle popisu způsobů šíření mariánské úcty (například pomocí obrazů či modliteb), výrazně podporované zdejšími donátory, mohla však být více akcentována a analyzována těsná provázanost mariánské úcty s jezuitskou spiritualitou a formací.

Navazující texty se vztahují k jezuitskému vzdělávání a jejich telčskému divadlu. Souhrnně tedy informují o uplatňovaných pedagogických přístupech, školním řádu a regulích, učební látce či významu školských dramát ve výchově a vzdělávání stejně tak i v liturgických slavnostech.

Závěrečné studie jsou podnětnou sondou do problematiky jezuitského lékárnictví a léčitelství. Přínosem je analýza částečně dochovaného vybavení telčské jezuitské lékárny a komparace s dalšími relevantními příklady v českých zemích nebo stručné biografie telčských infirmátorů a lékárníků-misionářů. Vítaným příspěvkem je i poslední kapitola o duchovní a léčivé pomoci různých posvěcených svátostin, které měly potlačit a nahradit užívání magie a magických předmětů stejně tak jako podpořit kult svatých a relikvií.

Druhou část publikace tvoří téměř dvoustránkový katalog s bohatou obrazovou přílohou zahrnující 162 hesel zejména k uměleckým a knižním památkám či devocionáliím, z nichž mnohé mohl návštěvník zhlédnout na výstavě. Jedná se o úctyhodný soubor zdokumentovaných předmětů, které autoři představují v rámci katalogových hesel se standardními údaji o materiálu, technice, rozměrech, autorovi, současném umístění díla a s odkazy na

prameny a literaturu. Poučený čtenář i zájemce ocení rozmanitost prezentovaných děl i četnost nových poznatků týkajících se jejich původní funkce a využití v prostředí telčského jezuitského domu. Publikovaná díla nejlépe vypovídají o zásadním významu Tovaryšstva Ježíšova ve společenském a náboženském dění 17. a 18. století v tomto regionu.

Závěrem lze konstatovat, že deklarované cíle katalogu se podařilo naplnit. Publikace vyplňuje mezeru v kulturněhistorickém a uměleckohistorickém poznání Telče 17. a 18. století, přirozeně s akcentem na působnost Tovaryšstva Ježíšova. Kritické připomínky nebo spíše podněty lze mít pouze k absenci možných komparací s jinými jezuitskými kolejiemi, a to ohledně náboženské praxe, uměleckých zakázek a ikonografie výtvarných děl. Bylo by užitečné sledovat tyto aspekty na příkladech jiných řádových domů či poutních míst. Větší pozornost mohla být věnována také ostatním donátorům či aristokratickým návštěvám v rámci samostatné kapitoly. Jsem si však vědom limitu pramenů i stanovených priorit výzkumu, který byl pochopitelně soustředěn na zmíněné okolnosti v dané oblasti. Katalog výstavy s názvem *Telč a jezuité: řád a jeho mecenáši* je zdařilým a přínosným dokladem efektivní spolupráce a erudice jeho autorů.

Martin Deutsch

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Jarmila HLAVÁČKOVÁ –
Hedvika KUCHAROVÁ (edd.)

Knihovna jezuitské koleje v Telči.

Katalog výstavy

Praha, Historický ústav AV ČR –
Ústav teoretické a aplikované mechaniky
AV ČR 2020, 172 s.,
ISBN 978-80-7286-359-4.

Jedním z výstupů projektu „Telč a jezuité: řád a jeho mecenáři“ je katalog výstavy, věnované knihovně telčské jezuitské koleje a terciátu. Výstava se konala v prostorách premonstrátské kanonie v Nové Říši v roce 2020. Zprostředkovala poznatky o dějinách, struktuře a skladbě fondu či fungování původní knihovny řádového domu v Telči, která byla po zrušení Tovaryšstva Ježíšova odkoupena novoríšskými premonstráty a následně adaptována k dalšímu využití. Autoři katalogu se pokusili rekonstruovat fragmentárně dochovaný a rozptýlený knižní fond, původní umístění knihovny, její vybavení a ikonografický program její výzdoby. Výsledky výzkumu jsou prezentovány v sedmi studiích, následovaných 57 katalogovými hesly, která dle standardních pravidel seznamují s vybranými starými tisky a archivními dokumenty například v podobě knihovních inventářů a katalogů.

První kapitola informuje o řádových předpisech, které byly určující pro složení a zaměření fondu knihovny. Čtenář je dále obeznámen se způsoby získávání knižních titulů do knihovny, s řazením knih, povinnostmi knihovníka, knihovním řádem, systémem výpůjček a rovněž základní péčí o knihy. Následující text o dějinách koleje a domu třetí probace

v Telči představuje čtyři unikátně dochované knihovní katalogy z různých období, které reflektují tematické členění literatury v původní knihovně. Přínosem je zejména identifikace konkrétních titulů pomocí těchto katalogů, ale i jiných pramenů jako jsou testamenty či kolejni účty. Díky nim bylo možné sestavit alespoň 20 % z celého původního fondu řádové knihovny. Další studie se věnuje osobnostem některých knihovníků – instruktorů třetí probace v jedné osobě a jejich specifickým úkolům ohledně nákupů vhodné literatury. Následuje kapitola o struktuře a proměnách knihovního fondu, tematických skupinách literatury a zvlátnostech v řazení knih či cenných akvizicích.

Vítaným příspěvkem je v pořadí pátá studie o duchovní četbě a řádových instrukcích ohledně doporučené literatury pro terciáře. Nabízí nejen přehled témat duchovní literatury, ale například i srovnání knižních titulů z instrukcí generála řádu Claudia Acquavivy se skladbou telčského fondu. Podle rukopisu tzv. konferencí instruktora třetí probace Mathia Sensta navíc předkládá výčet duchovních témat a děl vybraných jezuitských autorů.

Nové a objevné poznatky zahrnuje rovněž hypotetická, avšak přesvědčivá rekonstrukce původních prostor a vybavení jezuitské knihovny v Telči. Autoři (Ondřej Hnilica a Dominik Matus) se snaží odpovědět na otázky ohledně lokalizace původní knihovny, její prostorové dispozice a rozložení knihovních skříní. Na základě formální a ikonografické analýzy interpretují sochařskou výzdobu později adaptovaných skříní, které po zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova

společně s knihami zakoupil nedaleký premonstrátský klášter v Nové Říši. Je zapotřebí ocenit především detailní stylou analýzu skříni rozlišující starší (původní) a adaptované části, jejich dataci a autorské připsání. Návštěvník knihovny novoříšského kláštera, která sestává z více či méně adaptovaného vybavení původní jezuitské knihovny v Telči, tak může získat alespoň částečnou představu o tomto původním prostoru a o jeho uspořádání. Přínosem je zmíněná interpretace dochované sochařské výzdoby v podobě konzol. Zajímavá otázka polyvalence jejich významu však mohla být detailněji rozvedena a argumentována. Z formálního hlediska bych se přimlouval za bohatší a názornější obrazovou dokumentaci právě v případě problematizovaných konzol.

Katalog výstavy je vydařeným výstupem projektu Telč a jezuité. Jedná se o důležitou a inspirativní práci pro budoucí výzkum, přičemž roztržitost původního fondu napříč lokálními i zahraničními knihovnami a archivy stále naskytá příležitost k dalšímu mezioborovému zkoumání.

Martin Deutsch

19. a 20. století

Milena LENDEROVÁ a kol.

Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století

Praha, Nakladatelství Karolinum 2019, 488 s., ISBN 978-80-246-4475-2.

Milena Lenderová již desítky let mapuje témata spojená s každodenností druhé po-

loviny dlouhého 19. století s přesahem zejména do první Československé republiky. Nyní předložila spolu se svými žáky kolektivní monografii, jejímž tématem jsou ženy, které přiváděly na svět nové generace obyvatel českých zemí. Těžiště knihy tkví – jak je uvedeno v podtitulu – přibližně v letech 1850–1950, text ovšem obsahuje přesahy, které v některých případech sahají až do antiky, do středověku nebo raného novověku. Pochopitelné jsou exkurzy do období osvícenství, kde lze spatřovat počátky moderní medicíny, či do období po roce 1950, jde-li o to nastínit stav, který vystřídal dosavadní praxi.

Metodologicky se kniha hlásí k dějinám každodennosti, resp. gender history, proniká však také do dalších oblastí, ať se jedná o dějiny zdravotnictví, dějiny práva, sociální dějiny, historickou demografii, etnologii apod. Autoři na několika místech knihy upozorňují, že český zákon na ochranu osobních údajů a evropské GDPR neumožňují práci s některými materiály, které by bývaly poskytly lepší a přesnější vhled do dané problematiky.

Téma porodních babiček a asistentek sice někteří čeští zdravotníci, historici a etnografové v minulosti již (částečně) zpracovali, nikdy se však nejednalo o úplný syntetizující pohled, jaký pro období let 1850–1950 užil autorský kolektiv recenzované monografie, opírající se o grantový projekt, který vyústil i v edici porodních deníků,¹ mezinárodní konferenci o po-

1 Vladan HANULÍK (ed.), *Porodila šťastně děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*, Pardubice 2017, dostupné on-line z webové stránky <https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/71982/Porodilastastnedevce.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (5. 5. 2020).

rodních babičkách a databázi porodních bab a asistentek praktikujících mezi lety 1850–1950.

První kapitola knihy, inspirovaná klasickým dílem mikrohistorie *Na stopě neznámému* Alaina Corbina,² přibližuje osud kožlanské porodní báby Rosalie Řenčové. Milena Lenderová sestavila na základě dostupných historických pramenů její životní osudy, přiblížila prostor i sociální prostředí, ve kterém se Řenčová pohybovala, a uvedla čtenáře do problematiky její profese. Kapitola zájemce uvede do problematiky a poslouží i jako odrazový můstek k jednotlivým otázkám týkajícím se porodních babiček.

Následující oddíl z pera M. Lenderové a Martiny Halířové je věnovaný dějinám osvícenského porodnictví v českých zemích, dobové legislativě týkající se porodních babiček a také jejich vzdělání v proměnách času. Profese porodní báby, resp. asistentky, zůstávala po celé sledované období (vzhledem k tomu, jak vysokou zůstávala míra porodnosti v Československu ještě mezi oběma světovými válkami a v jak malé míře pomáhali dětem na svět lékaři) nanejvýš potřebnou, avšak nedocenenou. Zákonná opatření v této oblasti pokulhávala za žitou realitou, a než se mohlo sociální postavení porodních asistentek výrazněji zlepšit, zanikly jako samostatný stav.

Hana Stoklasová a Zuzana Pavelková Čevelová nastínily v kapitole „Báby a církev“ vzájemné vztahy porodních babiček a duchovních, pojednaly problematiku nouzového křtu, účast báby u křtu a úvodu matky, ale také například otázku, zda

konfese porodní báby hrála významnější roli z hlediska její klientely.

Následující oddíl autora Vladana Hanulíka nastiňuje vzájemné vztahy porodních babiček, resp. asistentek, a lékařů. Jedná se o jakýsi exkurz do dějin porodnictví v Rakousku. Autor ukazuje, že vztahy příslušníků obou profesí nebyly neměnné a zejména mezi válkami (a krátce po 2. světové válce) docházelo ke vzájemné kooperaci.

K nejzajímavějším kapitolám knihy patří oddíl, v němž Milena Lenderová vytvořila kolektivní portrét porodních bab, resp. porodních asistentek. V něm se věnuje nejen socioprofesi charakteristice porodních babiček jako stavu (zejména žádoucím i zapovězeným vlastnostem, povinnostem a výkonu profese), ale také např. jejich demografickým charakteristikám, životním etapám, finančním poměrům apod.

Čtenářsky přitažlivá je rovněž kapitola „Báby a zločin“ autorek Martiny Halířové a Jany Stráníkové, do něž se promítla mj. skutečnost, že báby patřily k osobám, které stály na straně zákona, mohly se s ním ale také snadno dostat do střetu. Byly to právě porodní báby, kdo pomáhal ženám, jež nechtěně otěhotněly, při vyhánění plodu. Vzhledem k tomu, že tyto případy jsou v pramenech podchyteny pouze tehdy, pokud došlo k udání, nelze přesně říci, do jaké míry byl tento fenomén rozšířen. V této souvislosti autorky nastínily také problematiku dekriminizace potratů. Do střetu se zákonem se dostávaly i ženy, které nebyly držitelkami potřebného diplomu, a přesto pomáhaly u porodů. Zjištění, že atestované porodní báby tyto tzv. fušerky někdy kryly a uvolovaly se k tomu, aby

2 Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovuzrození L. F. Pinagota*, Praha 2007.

jejich jméno bylo zapsáno do matriky, přestože u porodu neasistovaly, je velmi významné, neboť při chybné interpretaci církevních matrik může badatel, který není s touto skutečností obeznámen, dojít ke zcela mylným závěrům.

Předposlední kapitola, opět z pera Mileny Lenderové, je věnována sociabilitě porodních babiček (a asistentek), tedy jejich spolkům, jednotám a dalším organizacím, včetně jejich profesních periodik a mezinárodního kontextu. Lenderová tu ukazuje rostoucí stavovské sebevědomí babiček, ale demonstruje i skutečnost, že vzájemné půtky mohly podobné organizace snadno existenčně ohrozit.

Kniha je zakončena přehledem domácí i zahraniční historiografie k danému tématu, rozbořem využívaných pramenů i metodologie. Autoři vycházeli z pestré škály archivních i editovaných pramenů, v tomto kontextu je třeba vyzdvihnout zejména neobvyklé čtení některých pramenů, jako jsou učebnice babictví či adresáře a schematismy. V závěru knihy pak přichází obsáhlý seznam užitých pramenů a literatury, který je podrobně rozčleněn podle charakteru historických pramenů. Následují jmenný a místní rejstřík.

Po obsahové stránce je kniha velmi podnětná a inspirující, z ryze formálního hlediska (překlepy a jiné technické chyby) však mohla být zpracována o něco lépe, což však není vinou autorů, nýbrž redaktorky.

Samí autoři knihy nastiňují na jejích stránkách možnosti, kterými by se mohl další vývoj výzkumu porodních babiček, resp. asistentek, ubírat. Jednou z nich jsou mikrohistorické sondy, které by se zaměřily na určité území (např. farnost,

anebo několik farností)³ z pohledu porodních babiček. Další perspektivou je rozvoj databáze, která vznikla za účelem sběru dat o porodních bábách praktikujících mezi lety 1850–1950 v českých zemích.⁴ Elektronické databáze nabízejí širokou škálu využití shromážděných dat, např. za účelem vytvoření historicko-demografické analýzy.

Monografie *Ženy s kufříkem a naději* ukazuje, že v dějinách každodennosti nejsou určující velké dějiny, přesto mají na jejich utváření zejména v legislativní rovině obrovský vliv. Věřme, že tato úctyhodná práce podnítl další zájem o dosud relativně málo zpracované téma.

Lenka Křížová

Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK (eds.)
Tváře Velké války. Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků

Praha, Historický ústav AV ČR 2020,
564 s., ISBN 978-80-7286-354-9.

Edic vzpomínek účastníků Velké války z let 1914–1918 existuje na tuzemském knižním trhu celá řada. Ostatně již éra první republiky přinesla snahu paměťových institucí i soukromých vydavatelů zachytit a publikovat co nejvíce osobních svědectví o dra-

3 Z předběžného výzkumu matričních knih některých lokalit ve farnostech Loukov, Vlastibořice, Jenišovice a Přepěře vyplývá, že některé porodní báby působily i v relativně dosti vzdálených lokalitách, přestože se jednalo o rajon jiných babiček – snad se jednalo o důsledek sociálních vazeb mezi rodinou rodičky a porodní bábou.

4 Dostupné on-line na webových stránkách http://uhv.upce.cz/data/File/Porodni_baby/porodni-baby-1850---1950.pdf (5. 5. 2020).

matické době.¹ Další „boom“ nastal po roce 1989 v důsledku společenské detabuizace dějin Rakousko-Uherska i problematiky československých legií. Zatím poslední prudký nárůst badatelského a čtenářského zájmu o daný žánr vyvolala staletá výročí počátku a konce světového konfliktu. Navzdory četnosti publikovaných memoárů, deníků či edic korespondence však dosud existuje relativně málo publikací, jež by k těmto egodokumentům přistupovaly metodicky a analyticky.² Těto skutečnosti si byli dobře vědomi i editoři recenzované publikace, kteří se pokusili téma uchopit v širších souvislostech.

Základ knihy tvoří edice vzpomínek či deníků devíti bývalých příslušníků rakousko-uherské branné moci z různých regionů českých zemí, kteří prošli bojovým nasazením na frontách Velké války. Rámec klasické materiálové práce však kniha překračuje díky obsáhlé úvodní části, jež usiluje o kontextualizaci editovaných pramenů a jejíž závěry lze v řadě aspektů obecně vztáhnout na tuzemské bádání o událostech let 1914–1918.

Stručný, leč přehledný a podnětný úvod se zabývá motivací pro studium dobových egodokumentů a jejich využitelností pro historický výzkum. Editoři odmítají vnímat memoárové texty jako pouhý doplněk klasických politických a „operačních“ dějin, přičemž vyzdvihují přínos daného typu pramene pro studium

každodennosti a mentalit. Následuje následující dosavadního vývoje české historiografie, věnované Velké válce. Ten se zaměřuje především na novější odbornou produkci. Je škoda, že autoři nevěnovali alespoň krátký exkurz meziválečné memoaristice a publicistice, jež byly do značné míry určující pro formování narativu Velké války v české společnosti. Závěrečná část kapitoly přináší zamyšlení nad perspektivami dalšího zkoumání problematiky, a to zejména optikou historické antropologie.

Následuje kapitola o každodenním životě za války. Zde editoři zasazují do souvislosti hlavní fenomény, s nimiž se čtenář může setkat v editovaných vzpomínkových textech, ať již jde o reakce memoaristů na vypuknutí války či naopak na rozpad monarchie, vojenské zásobování a stravování, fungování poštovní služby či lazaretů atd. Ze zásadních fenoménů, spojených s recepcí války v dokumentech osobní povahy, zde poněkud vypadá otázka „geografických horizontů“ a stýkání vojáků s „cizím“ prostředím, ať již jde o samotnou krajinu nebo o interakce s příslušníky jiných národů a kultur. Důležitou součástí textu je pak také kapitola, zaměřená na sociální charakteristiku autorů editovaných egodokumentů. V této souvislosti editoři také vysvětlují výběr pramenů, jež se rozhodli do publikace zařadit. Určujícím aspektem se zde stává co největší různorodost formy i obsahu písemností s cílem podat co nejbarvitější obraz válečné reality. Úmyslně jsou pominuty vzpomínky československých legionářů, což autoři zdůvodňují vyšší četností i žánrovou specifičností legionářských memoárů. Tato argumentace je legitimní, nicméně stálo by za

1 Srov. zejména reprezentativní pětisvazkovou edici Aloise Žipka *Domov za války (Svědectví účastníků)*, vydanou v pražském nakladatelství Pokrok v letech 1929–1921.

2 Srov. zejména Vítězslav PRCHAL a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pelhřimov 2011.

úvahu promítnout zmíněný fakt do podtitulu knihy. Koneckonců i legionáři byli „českými účastníky“ Velké války.

Samotná edice primárních zdrojů je pečlivě opatřena vysvětlujícími poznámkami pod čarou. Logicky se nabízí otázka, zda by nebylo prospěšné využít poznámkový aparát nejen k vysvětlení pojmů, ale také k odkazům na další zdroje, jež by dané téma blíže rozváděly. Tyto absentující odkazy však dostačujícím způsobem kompenzuje úvodní historiografická kapitola, jež čtenáři poslouží jako adekvátní přehled zdrojů k případnému dalšímu studiu tématu.

Publikaci vhodně doplňují dobové fotografie. Užitečnou pomůckou je také slovník rakousko-uherské vojenské terminologie. Obecně lze recenzovanou knihu hodnotit nejen jako solidní edici primárních pramenů, ale především jako užitečnou metodickou pomůcku pro studium vojenské každodennosti (nejen) let 1914–1918.

Ondřej Kolář

Petr MAJER – Zbyšek ONDŘEKA –
Jan SAHEB

Českoslovenští legionáři z Těšínska

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2018,
223 s. (ilustrace, fotografie, mapy,
faksimile), ISBN 978-80-86696-50-8.

Bádání a publikování na téma československého zahraničního vojska prvního odboje probíhá uplynulá tři desetiletí v jedinečné situaci. Pět desetiletí mezi lety 1939 až 1989, s krátkými pauzami v letech 1945–1948 a v roce 1968, toto téma nejprve nacisté a poté komunisté uměle a násilně vytlačovali z historiografického provozu. Recenzovaná publikace tak kromě svého

tématu vypovídá také o době svého vzniku a obnovování přerušené historiografické kontinuity.

V roce 1992 inicioval generálmajor v. v. Rudolf Krzák, bývalý parašutista zvláštní skupiny D exilového ministerstva národní obrany v Londýně a účastník výsadkové operace SILICA, projekt vytváření soupisu československých legionářů.¹ Jako veterán druhé světové války tím chtěl vzdát čest bojovníkům prvního odboje, které on i jeho spolubojovníci cítili a ctili jako své vzory. Práce na soupisu, členěném podle okresů, paradoxně akcelerovalo ukončení činnosti okresních úřadů k 31. prosinci 2002, kdy jejich kompetence v rámci reformy veřejné správy převzaly zčásti krajské úřady, a většina jich byla svěřena obecním úřadům v obcích s rozšířenou působností. Volné finanční prostředky tak od roku 2000, kdy byla správní reforma zahájena, vynakládaly okresní úřady s perspektivou své nadcházející likvidace i na publikační činnost.

Toho dokázaly mnohé archivy, muzea i soukromí badatelé úspěšně využít. Jen do roku 2003 tak vzniklo 76 soupisů nejrůznější kvalitativní úrovně, od strojpisných seznamů, určených pro interní potřebu, po výpravné několikasvazkové publikace.² Publikování soupisů legionářů však pokračuje i nadále. Stále je nutné některé starší, příliš jednoduché soupisy ověřovat a rozšiřovat je po doplnění pra-

1 Prokop TOMEK, *Sto let od narození generálmajora v. v. Rudolfa Krzáka*, Historie a vojenství 63, 2014, č. 4, s. 72–81.

2 Jitka ZABLOUDILOVÁ, *O projektu zpracování soupisů československých legionářů v jednotlivých okresech České republiky*, Historie a vojenství 52, 2003, č. 1, s. 235–238.

menné základny. Některá významná území, zejména hlavní město Praha, však svůj soupis nadále postrádají.

Autoři recenzované publikace zvolili jiné – a pro jimi sledované teritorium vhodnější – kritérium. Nešťastný střet s Polskem o území Těšínska v roce 1919 byl řešen vojensky. To přineslo nejen zhoršení diplomatického postavení ČSR na pařížské mírové konferenci a zbytečnou zátěž ve vztazích mezi Polskem a Československem v meziválečném období, ale především rozdělení území mezi oba nástupnické státy. Dosavadní soupisy legionářů z Těšínska tak zahrnovaly pouze okresy, které od roku 1920 náležely Československu. Československý odboj však po celou dobu první světové války považoval Těšínsko, část české korunní země České Slezsko, respektive Rakouské Slezsko, za součást budoucího státního útvaru. Tétož názoru byli i dobrovolníci z Těšínska, kteří vstupovali do československých legií. Publikace proto eviduje legionáře, kteří se narodili v obcích na celém území Těšínska v jeho historických hranicích.

Úvodní stať ředitele Muzea Těšínska, Zbyška Ondřeje, „Namísto úvodu – Legiovlak“ shrnuje dosavadní práce na dílčích soupisech k jednotlivým okresům Těšínska, vymezených hranicemi po roce 1920, a naznačuje i difference v připomínání minulosti mezi nynější českou a polskou částí území Těšínska. Komplikované správní a národnostní poměry sledovaného teritoria sleduje kapitola „Těšínsko před rokem 1918“. Kapitola „Formování zahraničního vojska a účast občanů z Těšínska v československých legiích“ pak přináší obecné pojednání o dobovém kontextu vzniku a působení exilové armády prvního československé-

ho odboje.

Následuje kapitola „Příběhy legionářů“, která obsahuje krátké biogramy legionářů Štěpána Bijoka z 9. čs. střeleckého pluku, Jaroslava Doležala ze 31. čs. střeleckého pluku, Antonína Heidricha z 1. čs. střeleckého pluku, Josefa Maňase ze 3. čs. střeleckého pluku, medika Josef Mazurka, který se vrátil s ruskými legiemi, Františka Muroně ze 3. čs. střeleckého pluku, Václava Tvrzníka ze 33. čs. střeleckého pluku a Karla Urbánka ze 4. čs. střeleckého pluku (později sloužil u štábu 2. střelecké divize, nikoliv tedy ve 2. čs. střeleckém pluku, jak je uvedeno v knize). Část životopisů je doplněna obsáhlými citacemi z deníků, případně vzpomínkami blízkých. Biogramy obsahují nejen válečnou kariéru popisovaných osob, ale také a především jejich další poválečné osudy. Zmínění legionáři Jaroslav Doležal, Josef Maňas a Václav Tvrzník se sice na Těšínsku nenarodili, ale přivedlo je tam právě jejich poválečné působení. Ediční poznámku k soupisu legionářů Těšínska obsahuje kapitola „Několik poznámek ke katalogu československých legionářů z Těšínska“. Vlastní soupis pak přináší kapitola „Katalog československých legionářů z Těšínska“. Autoři evidují 841 jmen, u kterých uvádějí datum a místo narození, povolání, datum a místo zajetí a hodnost v té době, datum a místo zařazení do legií, jednotku a první hodnost, datum ukončení služby, poslední jednotku a hodnost v té době. Jména jsou řazena abecedně podle obcí narození. Sestavování soupisu po tolika desetiletích je v podstatě nikdy nekončící řehole, což zmiňují i autoři, kteří předpokládají v budoucnu jeho další upřesnění a rozšíření. Můžeme pouze doplnit, že jejich pozornosti v recenzované publikaci

unikli pravděpodobně bratři, či bratranci František Pežga a Karel Pežga, narození v Šenově v okrese Frýdek, kteří před první světovou válkou pracovali v Londýně jako číšníci. V roce 1917 vstoupili jako dobrovolníci do Britské armády britských ozbrojených sil a sloužili u Kulometného sboru.³

„Příloha“ obsahuje znění zákona č. 462/1919 Sb. o propůjčení služebních míst legionářům. Zařazení výkladového slovníčku v kapitole „Vysvětlení některých pojmů, použitých v publikaci“ je účelné jak kvůli zmíněnému padesátiletému informačnímu hiátu v publikování o této problematice, tak pro nyní již stoletý odstup od popisovaných reálií. Snad jen u hesla Velká říjnová revoluce by stálo za upřesnění, že přesun Československého sboru z Ruska na západní frontu Leninův převrat nezpomalil, ale naopak, bylo o něm rozhodnuto v jeho důsledku, respektive v důsledku Leninem uzavřeného příměří mezi poraženým Ruskem a Ústředními mocnostmi. Následují „Seznam pramenů a literatury“ a nezbytné rejstříky jmenný a místní. Publikace je doprovázena účelně vybraným obrazovým doprovodem, který zahrnuje dobové i současné fotografie, faksimile map, dobových dokumentů, pohlednic, plakátů či stránek z deníků.

Přes zmíněná drobná přehlédnutí je recenzovaná publikace příkladem kvalitního a seriózního zpracování soupisu československých legionářů na určitém teritoriu. Nepochybně najde široké uplatnění v oblasti užité historiografie: ve výuce dějepisu, zakotvené v místních reáliích,

3 Tomáš JAKL, *Hrdinové z Londýna: českoslovenští krajané ve Velké Británii v prvním odboji*, Vojenský historický ústav, Praha 2016, s. 205.

v genealogickém bádání a pochopitelně v komemoraci. Historikům poslouží jako biografická příručka, základ pro pramenně podloženou statistiku, i jako upozornění na konkrétní regionální prameny osobní povahy. Doufejme, že autoři budou ve své náročné a potřebné práci pokračovat, a v budoucnu rozšíří svůj záběr i na legionáře, kteří se na Těšínsku sice nenarodili, ale svým působením se stali součástí jeho historie.

Tomáš Jakl

František ŠTVERÁK

Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany

Praha, Národní archiv 2018, 697 s., ISBN 978-80-7469-060-0.

V roce 2018 vydal Národní archiv v Praze druhé vydání díla *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Ačkoli nebývá zvykem recenzovat druhá a další vydání téhož díla, v tomto případě je na místě učinit výjimku. O novém vydání uvádí autor, že je „opravené a rozšířené“ – a minimálně v tom druhém má naprostou pravdu. Již první vydání z roku 2010¹ bylo velmi užitečnou a mimořádně přínosnou příručkou pro historiky moderních a soudobých dějin, jak o tom svědčí ostatně i řada pozitivních recenzí.² Druhé vydání pak

1 František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010.

2 Pešek, Jan: Historický časopis 59, 2011, č. 3, s. 549–552; Pavlovič, Richard: Soudobé dě-

úroveň díla posunuje ještě o úroveň výše. Pečlivě zpracovaná publikace je členěna do několika částí, přičemž většinu obsahu tvoří jmenný přehled členů dotyčných orgánů v průřezu časem. První část seznamuje čtenáře s vedoucími představiteli KSČ (s. 15–24). Následuje personální složení ústředních orgánů, tedy především sjezdů (s. 25–180), a výčet členů výkonných orgánů strany, stejně jako předsedů kontrolních a revizních komisí a komise stranické kontroly. Představena jsou také data konání stranických konferencí. Na dalších stranách je podán přehled zasedání ústředních výkonných orgánů. Je velmi cenné, že u výkonného výboru KSČ (1921–1924) a ústředního výboru KSČ (1924–1989) jsou uvedeny též na zasedáních projednávány body. První část knihy končí přehledem složení komisí KSČ (s. 263–347) a systemizací oddělení ústředního výboru pro roky 1945–1989. Celkově se obsah kapitol neliší od prvního vydání, nově přibyly v podstatě „jen“ komise KSČ a systemizace ÚV KSČ.

Zcela nová je druhá část recenzované publikace. Přináší na prvním místě přehled poslanců a senátorů KSČ (s. 353–414), který uvádí kromě jmen i datum a důvod zániku každého mandátu, případně jméno náhradníka. Následují přehledy volebních výsledků a předsedů klubů KSČ v zákonodárných sborech, ale především seznam komunistických ministrů ve vládách (s. 419–434). Tento soupis obsahuje

jiny 18, 2011, č. 3, s. 522–524; Sommer, Vítězslav: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 34, 2012, č. 3, s. 46–47; Cvrček, Lukáš: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu, 2012, Sv. 20, č. 1, s. 374–378; Šlouf, Jakub =: *Středočeský sborník historický*, 2012, Sv. 38, s. 181–182.

data (včetně případných dřívějších ukončení mandátů), stejně jako změny v příslušnosti ke konkrétním ministerstvům.

Třetí část se věnuje organizacím, spjatým s činností a politikou KSČ a je rozšířenou verzí prvního vydání *Schematismu*. Autor tu postupuje logicky od tisku přes ústavy, muzea, lidové milice, odborové hnutí, ženské hnutí, organizace přátel SSSR, kulturní, tělovýchovné a osvětové organizace a Národní frontu až k mládežnickým organizacím (s. 435–449). Tématem čtvrté části (opětovně podobně jako v prvním vydání) je Komunistická strana Slovenska (s. 450–469).

Poslední část přináší užitečný abecední přehled členů klíčových ústředních orgánů, především ÚV KSČ a některých komisí (s. 470–580). Tato část alespoň částečně nahrazuje chybějící jmenný rejstřík, který v bezmála sedmisetstránkové publikaci chybí. Pokud Národní archiv časem přistoupí k vydání publikace (třeba v jejím třetím vydání) také v elektronické verzi, což by bylo velmi přínosné, bude moci jmenný rejstřík nahradit fulltextové vyhledávání v pdf.

Závěr textové části knihy tvoří řada přehledů, z nichž některé obsahovalo již první vydání (např. vývoje členské základny či volebních období jednotlivých ÚV KSČ). Nově přibyl např. přehled vývoje členské základny Lidových milic či složení delegací KSČ na sjezdech KSSS.

Zásadně se změnila obrazová příloha publikace. Zatímco v prvním vydání nalezl čtenář na pouhých 4 stranách 60 fotografií nejvýznamnějších stranických představitelů, ve druhém vydání zahrnuje obrazová příloha stran sto! Po velmi rozšířeném albu fotografií čelných představitelů následují desítky stran se záběry ze sjezdů,

zasedání ústředního výboru, voleb prezidentů či jednání vlád. Publikovány jsou ale také fotografie týkající se lidových milicí, mezinárodních návštěv, veřejných slavností (např. 1. máj) či významných historických událostí. Kniha tedy může sloužit velmi dobře jako zdroj obrazového materiálu, byť tvrzení autora, že „fakticky vznikly malé dějiny Komunistické strany Československa v obrazech a fotografiích“, se recenzentovi zdá být přeci jen přexponované. O mimořádném přínosu shromážděných stovek fotografií však není sporu.

V závěru knihy lze standardně nalézt seznam pramenů a literatury (s. 689–694) a velmi užitečný (snadno vyhledatelný) seznam zkratk (s. 695–697). Hodnocení recenzované publikace je veskrze kladné. *Schematismus* je výsledkem mnohaleté mravenčí a velmi záslužné práce. Jak již napovídá název, kniha samozřejmě není vědeckou monografií o dějinách KSČ. Přesto v ní však o nich lze nalézt mnoho informací (v textu i v obrazové části např. o mnohdy divokých proměnách ústředních orgánů). Především však publikace může být klíčovou pomůckou k vytvoření podobné monografie. Neměla by chybět v knihovnách historiků zabývajících se dějinami KSČ, ale i obecně soudobými dějinami. Minout by ji však neměli ani politologové (třeba pro výzkumy totalitarismu) či historičtí sociologové atd. Autorovi publikace i jeho spolupracovníkům a spolupracovnicím za to patří velký dík.

Jan Slaviček

Garry O'CONNOR

Polský řezník. Hitlerův advokát

Hans Frank

Praha, Triton 2015, 328 s.,

ISBN 978-80-7387-900-6.

Kniha o předním představiteli nacistického režimu Hansi Frankovi je souhrnným výkladem jeho života jakožto věrného spolupracovníka Adolfa Hitlera. Členění práce je chronologické od konce první světové války přes pivnicový puč v roce 1923, uchopení moci v roce 1933, vypuknutí války a převzetí nejvyššího postu v Generálním gouvernementu 1939. Následovalo válečné šílenství, ve kterém Hans Frank kontroloval ghetta, koncentrační a nakonec i vyhlazovací tábory pro židy, stejně jako hromadné vraždy etnických Poláků. Poslední část knihy, kterou lze souhrnně nazvat „Norimberk“, autor věnoval podrobnému psychologickému profilu bývalého guvernéra Franka.

Autor se chopil tématu čtivou a z hlediska široké čtenářské obce přehlednou formou. Nejde o hluboký Frankův životopis, ale zasazení jeho osoby do kontextu nacistického hnutí, jeho rozvoje a pádu. Kniha neobsahuje téměř žádný poznámkový aparát a očividně nepracuje s primárními prameny (dobovými dokumenty, zápisky, deníky), ale kompiluje vydanou bezprostředně poválečnou i současnou literaturu. V tomto případě to není na závadu a kritické hodnocení převzatých citací autor uvádí. Zvláště v první polovině knihy ohraničené rokem 1939 je patrná potřeba hlubšího vysvětlování Hitlerových myšlenkových postupů a politických kroků v kontrastu k právnímu hodnocení Hanse Franka, jenž jako právník měl určité zábrany, nakonec však vždy splnil

Hitlerovy požadavky. V první polovině knihy postava Hanse Franka vystupuje jen v oparu událostí, jakoby hlavní pozornost byla věnována pouze Hitlerovi a velkým dějinám. Přesto ale byl Frank „mužem v pozadí“, který vždy patřil mezi vrcholné nacistické politiky a jeho šťastná hvězda přišla s okupací Polska, v jehož části mohl vybudovat Hitlerovy sny o rasové utopii. Vraždy a smrt nevinných lidí dokázal Frank po celou válku přehlížet a vnímal je jako nedílnou součást velkých plánů na znovuvybudování nacistické Třetí říše. Zhroucení nacistického režimu vedlo Franka k přehodnocení své vlastní úlohy v nacistických plánech. Autor se zabírá

jeho vztahem k politické minulosti, manželce a dětem, obětem. K rozboru využil jedinečné prameny posudků a osobní zápisků psychologů, kteří s Frankem pracovali v průběhu norimberského tribunálu. To vše tvoří z knihy zajímavý vklad do poznání duše jednoho z největších válečných zločinců 20. století.

Publikace obsahuje několik drobných faktografických nepřesností, které však vyplývají z literární formy. „Polský řezník“ je knihou, která má své oprávněné místo mezi biografiemi předních nacistických zločinců a umožňuje nalézt odpověď na otázku kořenů jejich brutality a necitelnosti.

Vojtěch Kyncl

Knihy a časopisy došlé redakci

Listy filologické. Praha, Kabinet pro klasická studia, FLÚ AV ČR. Roč. 143, 2020, č. 1–2, 259 s.
Sándor MÁNDOKY, Dopisy z Bihoru. Rýmařov, Radek Ocelák 2020. 199 s.
Minulostí Západočeského kraje. Plzeň, Albis International 2018. 53, 321 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Roč. 59, 2019, č. 1:

Emilie TĚŠÍNSKÁ, Habilitace Julia Suchého z teoretické fyziky na české technice v Praze, s. 11–31. – Michal TOPOR, Richard Messer, „přicestovalá osobnost“. K jedné habilitační zápletce, s. 33–51. – Marek ĎURČANSKÝ, Jaroslav Bidlo a Pražská univerzita: k počátkům české historické slavistiky, s. 53–95. – Daniela BRÁDLEROVÁ, Milada Paulová a Pražská univerzita: historická slavistika, s. 97–147. – Milan NOVÁK – Vladimír PETR – Michal V. ŠIMŮNEK, K otázkám ochrany historických zdravotnických dat v archivech České republiky z pohledu dějin medicíny, s. 149–158. – Josef SMOLKA, Josef Stepling a Royal Society ještě jednou, s. 161–174. – Jana RATAJOVÁ, Nově nalezený posudek Alberta Einsteina na práci Julia Suchého o tepelném záření, s. 175–181. – Blanka ZILYNSKÁ – Marek ĎURČANSKÝ, Universitätsprofessoren in (Mittel-) Europa vom Spätmittelalter bis zur Frühen Neuzeit (15.–18. Jahrhundert) / University Professors in (Central) Europe from the Late Middle Ages to the Early Modern Period (15th–18th Century). 10.–11. Juni 2019, Karlsuniversität, Karolinum, Prag, s. 185–187.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Roč. 59, 2019, č. 2:

Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Počátky neurologie na pražských lékařských fakultách a založení neurologických klinik, s. 11–42. – Petr SVOBODNÝ, Pražské neurologické kliniky v letech (1936) 1938–1945, s. 43–68. – Michal V. ŠIMŮNEK – Václav PETŘÍČEK – Antonín KOSTLÁN, Kauza Karel Domin. Případová studie k politicky motivovaným změnám ve složení akademické obce v letech 1945–1948, s. 69–88. – Antonín KOSTLÁN – Michal V. ŠIMŮNEK, Vzpomínka historika Josefa Klika (1896–1965) na 17. listopad 1939, s. 91–111. – Marek BRČÁK a kol., 18. celostátní archivní konference v Plzni, s. 115–120. – Milada SEKYRKOVÁ, Doména diletantství? Konference věnovaná stému výročí založení Státní archivní školy v Praze, s. 121–122. – Kajetán HOLEČEK, Kořeny revoluce a rok 1419. Konference, Tábor, 8.–9. 10. 2019, s. 123–125.

Archivní časopis. Roč. 70, 2020, č. 2:

Bartosz DRZEWIECKI, Digitalizace na polský způsob, neboli jak se státní archivy zapojily do budování informační společnosti, s. 117–127. – Martin RECHTORIK, SIARD,

možnost archivace relačních databází, s. 128–154. – Marek ĎURČANSKÝ – Roman KOLEK, Edice čelákovického radního manuálu Pavla Ježdíka (1639–1654) – představy a realita, s. 155–161. – Ivana EBELOVÁ, Otázky zpřístupňování českých raně novověkých písemných pramenů, s. 162–171. – Milan VOJÁČEK, Virtuální archiválie aneb co naznačila karanténa Covid-19, s. 172–178. – Zdeněk RYNEŠ – Jonáš SVATOŠ, Metody zpracování úzkých filmových formátů v Národním filmovém archivu, s. 179–189. – Jiří MIKULÁŠ, Sbírký hudebnin ve farních knihovnách v ČR. Jejich evidence a ochrana, s. 189–193. – Martin NEKOLA, Československá redakce Rádia Svobodná Evropa ve světle archivních pramenů, s. 194–197. – Ivana EBELOVÁ, 38. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy „Město se baví – od středověku do roku 1848. Praha jako centrum kulturního života“, s. 197–203. – Ivana EBELOVÁ, „Doména diletantství?“ Mezinárodní konference u příležitosti 100. výročí založení Státní archivní školy, s. 204–210. – Alžběta ZAVŘELOVÁ, Digital Humanities at Oxford Summer School, s. 210–219. – Věra NĚMEČKOVÁ, Významné životní jubileum Růženy Hlušíčkové, s. 220–221. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Věra Němečková jubilující, s. 221–222. – Michaela BALÁŠOVÁ, Petr Rak šedesátiletý, s. 222–223.

Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska. Sv. 28, 2019:

Jaroslav PANÁČEK, První velké dělení Berků z Dubé v letech 1391–1402, s. 5–25. – Jaroslav PANÁČEK – Jaroslava VONDROVÁ, In arte voluptas: Schlaraffia Polzana, s. 27–63. – Vladimír PEŠA, Mikroregion Jestřebí v pravěku, s. 209–216. – Michal GELNAR – Dana ROHANOVÁ, Zlomek skla z bývalého hradu Falkenburg a jeho analýza, s. 217–221. – Vladimír PEŠA, Vlastivědná bibliografie článků v novinách Deutsch Gabeler Zeitung a Niemeser Zeitung, s. 223–232. – Jaroslav PANÁČEK, Technické a umělecké mistrovství Johanna Templera a Lebedův patent, s. 235–240. – Martin ASCHENBRENNER, Přeložení lesnické školy z Bělé pod Bezdězem do Nových Zákup v roce 1904 (příspěvek k dějinám zanikajícího dvora v Nových Zákupech), s. 241–268. – Stanislav BIMAN – Pavel PILZ, Bezděz řádovým hradem SS? (Mise SS Obersturmbannführera Karla Diebitsche do Sudet v říjnu 1938), s. 269–279. – Jaroslav PANÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska v roce 2018, s. 285–290. – Petr KOZOJED, Zpráva o činnosti Státního okresního archivu Česká Lípa za rok 2018, s. 291–295. – Zdeněk VITÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě za rok 2018, s. 297–302. – Jaroslav PANÁČEK, Setkání vlastivědných pracovníků v roce 2018, s. 303–304. – Marek HOFMAN – Filip ŠVÁCHA, Brusírny a mačkárný skla na Českolipsku a Jablonecku (k výstavě v ambitu VMG v České Lípě v roce 2019), s. 305–311. – Helena BRAUNOVÁ, 170 let od založení firmy Eliase Palmeho v Kamenickém Šenově, s. 317–325. – Ladislav SMEJKAL, K devadesátinám RNDr. Petra Kühna, CSc., s. 327–328. – Ladislav SMEJKAL, K osmdesátinám RNDr. Miroslava Honců, s. 329–334. – Ladislav SMEJKAL, K osmdesátinám Petra Charváta, s. 335. – Ladislav SMEJKAL, K sedmdesátinám Miloslava Sovadiny, s. 337–341. – Jaroslav PANÁČEK, Archeolog a kastelolog František Gabriel sedmdesátiletý, s. 343–351. – Miloslav SOVADINA, Posila regionální vlastivědy [Martin Aschenbrenner], s. 353–359.

Bibliotheca Strahoviensis. Sv. 13, 2018:

Pavel TRNKA, Správa kláštera Teplá ve středověku, s. 7–236. – Bořek NEŠKUDLA, Vincenc Macarius Frank a jeho vstup do Collegia Norbertina, s. 237–239. – Ignác Antonín HRDINA, Strahovský klášter a město Hořice, s. 241–248. – Josef SMOLKA, J. Stepling a Strahovská knihovna – rukopis významný pro jeho pojetí heliocentrismu, s. 251–260. – Jan PAŘEZ, Plánek Strahovské knihovny ve sbírce zlomků, s. 261–262.

Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 32, 2019:

Dalibor HAVEL, Bretholzův zlomek statutu o lékářích a lékárnících a jeho postavení mezi nejstaršími úředními knihami města Brna, s. 11–42. – Ondřej SCHMIDT, Mezi Litomyšlí, Brnem a Concordií. Glosy k církevní kariéře biskupa Augustina († 1392), s. 43–64. – Tomáš PARMA, „A uslyšíte věci, které se hodí pro kaplana, a ne pro mitru.“ Nepokojný prelát Eliáš Hovora z Vyškova a první pokusy o pontifikálie pro brněnské kapitulní probošty, s. 65–90. – Martin DEUTSCH, Obraz a kult Salus Populi Romani v náboženské politice a imaginaci brněnských jezuitů, s. 91–114. – Anna GROSSOVÁ, Stříbrná montáž obrazu Salus Populi Romani a barokní liturgické stříbro bývalé jezuitské koleje v Brně, s. 115–147. – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Několik poznámek ke správě a soudnictví pobělohorského Brna do 20. let 18. století, s. 149–179. – Tomáš STERNECK, O čachrech s výkaly a nedostatku mršín (K působení brněnského kata v oblasti hygieny kolem poloviny 18. století), s. 181–199. – Radek SLABOTÍNSKÝ, První výrobní družstvo dělníků pekařských v Brně v letech 1907–1920. Příspěvek k dějinám družstevního hnutí, s. 201–244. – Pavel BORSKÝ, Masarykův studentský domov. Laml versus Fuchs, s. 245–275. – Lukáš KOS, Svaz československých architektů a kritika socialistického realismu, s. 277–305. – Tomáš DVOŘÁK, „Soudruh Matula není na okurky.“ Příběh prvního předsedy Městského národního výboru v Brně jako sonda do prostředí nastupujících lokálních politických elit, s. 307–376.

Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines. Roč. 76, 2018, č. 1–2:

Vincent NICOLINI, Vertus de l'empereur et idéologie chrétienne dans l'Ekthesis d'Agapet le diacre, s. 5–23. – Florin LEONTE, Teaching Virtues: The Didactic Project of Emperor Manuel II Palaiologos, s. 24–44. – Dirk KRAUSMÜLLER, What is Paradise and Who is in It? The Discussion about the Abode of the Souls of the Righteous in Sixth-to Eleventh-Century Byzantium, s. 45–57. – Catherine P. SYKES, The Place of Anti-Latin Polemic in the Writing of Early Rus, s. 58–83. – Monica WHITE, Late Byzantine Views of Rus: A Reassessment, s. 84–99. – Francesco D'AIUTO, Un parziale autografo di Marco monaco. Il manoscritto della Biblioteca Vaticana Chig. R.V.33 (gr. 27), s. 100–129. – Peter VAN DEUN, Marc le Moine et son grand florilège conservé dans le Vaticanus Chisianus R.V.33 (gr. 27), s. 130–151. – Lara SELS – Marc DE GROOTE, Critical Edition of Soterios II. 10 and its Old Slavonic Translations. Why God shows kindness to faithful people who commit sins. Together with Some Remarks on the Edition Published in Sofia in 2015, s. 152–179. – Lora TASEVA, Die Viten des Heiligen Menignos in zwei südslavischen Übersetzungen, s. 180–205. – Catalin ANGHELINA, On the Origin of

the Name ‚Basarab‘, s. 206–212. – Élisabeth MALAMUT, Marguerite–Marie de Hongrie impératrice byzantine et reine latine de Salonique (1185–1223), s. 213–229. – Maximilian LAU – Roman SHLIAKHTIN, Mas‘ūd I of Ikonion. The Overlooked Victor of the Twelfth-Century Anatolian Game of Thrones, s. 230–252. – Adam SITÁR, The Retreat of Alexios I Komnenos from Philomelium in 1098, s. 253–273. – Werner SEIBT – Dzmityr HULETSKI – Yury TIGUNTSEV, Was Nikolaos Zounaras, the thematic judge of Thrake and Makedonia, active in the Rus‘ after the council of Liubech (1097)?, s. 274–279. – Svetlana Michajlovna NOVAKOVSKAJA-BUCHMAN, Krest-moščevik iz sobranija M. P. Botkina – šedevr drevnegruzinskogo iskusstva, s. 280–308. – Vladislav KNOLL, La 2e journée byzantologique à Prague, s. 323–325.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 187, 2018, č. 1–2:

Klára WOITSCHOVÁ – Milena BĚLIČOVÁ, 200 let Národního muzea, s. 3–10. – Marek ŠMÍD – Jakub FORMÁNEK, Konkláve roku 1914 a české země, s. 11–22. – Libuše HRONKOVÁ, Jurij Šeregij a Vladimír Libovický – koryfejové ukrajinského divadla na Zakarpatské Ukrajině a jejich dary Divadelnímu oddělení Národního muzea, s. 23–40. – Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Politická rukojmí 1939–1945: Jaroslav Hájek, Vojtěch Hanzal a Vladimír Vicovský, s. 41–62. – Helena SVOBODOVÁ, Sběrka antických památek Národního muzea, její donátoři a významné akvizice, s. 63–72. – Libor JŮN, Zoologická fotografie v Československu a její protagonisté v letech meziválečných a poválečných (Prolegomena), s. 73–85. – Libor JŮN, Za Ing. plk. Josefem Fučíkem (11. 3. 1933–14. 4. 2018), s. 89–92.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 187, 2018, č. 3–4:

Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Život a dílo Dobroslavy a Václava Menclových v archivních fondech České a Slovenské republiky, s. 3–26. – Libor JŮN, Myslivost na fotografiích Karla Hájka, s. 27–36. – Jan SIMANDL, Anglické středověké erbovníky, s. 37–58. – Markéta NOVOTNÁ, Hrad Karlštejn v historických reprezentacích období historismu. Příspěvek k formování historického vědomí na přelomu 19. a 20. století, s. 59–76. – Roman DÁŇA – Marek ŠMÍD, Rakousko–uherský diplomat Johann Schönburg–Hartenstein a jeho vatikánská mise v období první světové války, s. 77–87.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 69, 2020, č. 1:

Marek SKUPIEN, Příspěvek k historii farnosti Šilheřovice na Opavsku do počátku 18. století, s. 1–22. – Denisa HRADILOVÁ, Proskovská kamenina ve sbírce výtvarného umění Slezského zemského muzea, s. 23–35. – Lukáš TURONĚ, Sňatečnost obyvatelstva Jablunkovska v „dlouhém“ 19. století II., s. 36–48. – Marta ŠOPÁKOVÁ, Lidé a politika: Srpen 1968 a následky posrpnového vývoje v podniku Státní lesy (severomoravské státní lesy) v Krnově II., s. 49–64. – Ondřej KOLÁŘ, Memoáry Jana Rohla jako pramen ke každodennosti moravsko–slezského pomezí desátých a dvacátých let 20. století, s. 65–72. – Ondřej KOLÁŘ, Neslavná bilance neoslaveného výročí: 75 let od konce druhé světové války v Evropě a „repolitizace“ kolektivní paměti, s. 73–75.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 107, 2020, č. 2:

Daniela TINKOVÁ, Hřbitovní vzpoury. Odpor k pohřbívání sebevrahů a pojetí „nečistoty“ na českém a moravském venkově od pozdního 17. po první polovinu 19. století, s. 167–188. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Vzpomínání na druhou světovou válku v generační perspektivě. Od narativu národního k narativu globálnímu a abstraktizovanému, s. 189–210.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 107, 2020, č. 3:

Martin ŠIMŠA, Krejčovské cechy a jejich vliv na formování mužského venkovského oděvu ve střední Evropě 16. a 17. století, s. 259–307. – Luboš KAFKA, 11. Tagung zur Hinterglaskunst, Innsbruck, 11.–12. 10. 2019, s. 375–376.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 7:

Zdeněk POLÁCH, Stolní hry v historii, historie ve stolních hrách. Od senetu po Labyrinth, s. 10–13. – Lukáš ŠLEHOFER, V souvislostech. Vzdělávací program, ve kterém není dějepis, s. 14–16. – Jan KVĚTINA, Čtyři dny v reálném socialismu. Na tenkém ledu mezi recesí a agitací, s. 17–19. – Kamil ČINÁTL, Krátké, zábavné – a online. HistoryLab. cz a změna stylu dějepisné výuky, s. 20–23. – Hry staví žáky před simulované, ale realistické problémy... Rozhovor s Vitem Šislerem o počítačových výukových hrách, s. 24–27. – Břetislav VACHALA, Česká prvotina o „kacířském“ faraonovi, s. 29. – Ladislav BAREŠ, „Jen moudrá slova... dodnes přetrvává“. Vzpomínka na Břetislava Vachalu (1952–2020), s. 30. – Radim KOPÁČ, Nasměrován k poezii. Josef Hiršal stoletý, s. 31–33. – Jiří MARTÍNEK, „... stýská se mi po té rozpustilejší svobodě u nás“. První československý konzul v Austrálii Jiří Daneš, s. 34–37. – Vít SMETANA, Zrádné západní mocnosti a Sovětský svaz, jenž zachránil svět. Příčiny a průběh druhé světové války Putinovými očima, s. 38–41.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 8:

Vladimír URBÁNEK, Pavouk, nebo včela? Jan Amos Komenský jako aktér republiky učenců, s. 10–14. – Tomáš HAVELKA, „Raději tedy postilli všech postilli posílám...“ Komenský biblista, s. 15–18. – Lenka ŘEZNÍKOVÁ, Comenius Commemoratus. Komenský v kulturách vzpomínání, s. 19–22. – Jana BUREŠOVÁ, Spořádání, slušní, pracovití. Vystěhovalectví československých občanů do Austrálie v letech 1918–1938, s. 23–25. – Mikuláš PEŠTA, Inspirace v boji proti kolonialismu. Československá kulturní propaganda vůči Africe, s. 26–29. – Bronislav OSTRÁNSKÝ, Cizinci a návraty na počátek. Medievalismus v džihádistickém podání, s. 30–33. – Anna HÁJKOVÁ – Martin ŠMOK, „... ve společné svaté práci, pro mír, slušnost a svobodu...“ Marie Schmolková a mizející hrdinky velkých příběhů, s. 34–37. – Ondřej HORÁK, Výstava v jídelně. Boudník mezi dělníky, Marxem i Engelsem, s. 38–41. – Štěpán TRUHLAŘÍK – Martin JELÍNEK, Kladenské věžáky. Příběh poválečné modernity, s. 42–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 52, 2019, č. 4:

Jan MAKOVSKÝ, Konkurz 1804: Bolzano a matematika v Českých zemích konce 18. století, s. 167–209. – Tereza LIEPOLDOVÁ – Roman FIGURA, Epigeneze, nástup preformismu

a recepcie aristotelismu v raném novověku, s. 210–229. – Radan KVĚT, Jak jsem odhaloval periodickou geologickou časovou tabulku, s. 230–239. – Tomáš HERMANN, Dějiny vědy v aktivitách a spolupráci s pracovišti ve Velké Británii a USA, s. 243–246.

Dějiny věd a techniky. Roč. 53, 2020, č. 1–2:

Jan ČÍŽEK, Ultra Columnas Herculis: Čtyři století od vydání Baconova Instauratio magna, s. 5–13. – Stanislav KOMÁREK, Poučení z korona-krizového vývoje, s. 14–30. – Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO, Alchymie v českých zemích. První známky znalostí a rozšíření ve středověku, s. 31–60. – Josef SMOLKA, Fyzika v českých zemích mezi vědeckou revolucí a počátky osvícenství (1620–1750), s. 61–81. – Tomáš HERMANN, Práce historika exaktních věd Josefa Smolky (1929–2020). Podíl na formování oboru a komentovaná bibliografie, s. 82–113.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Sv. 33, 2019, č. 1–2:

Július FRÖHLICH, Mince púchovskej kultúry z Lysice-Hôrky, s. 3–28. – Miroslav DAŇHEL – Dagmar KAŠPAROVÁ, Nález římských mincí ve Frýdlantu nad Ostravicí, s. 29–41. – Pavel GREGOR – Lukáš RICHTERA, Kutnohorské halče Ferdinanda I., s. 43–82. – Daniel HAAS KIANIČKA, Založenie ryteckej akadémie vo Viedni, s. 83–90.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 9, 2019, č. 4 (23):

Antoni BARCIAK, Europa Środkowa – pojęcie, uwarunkowania historyczne, znaczenie, s. 11–20. – Zdeněk JIRÁSEK, Vztah Čechů k československé státnosti, s. 21–31. – Ondřej FELCMAN – Tomáš HRADECKÝ, Parlament a parlamentarismus v budování a proměnách československé státnosti, s. 32–71. – Tomasz SIKORSKI – Urszula KOZŁOWSKA, Kooperacja w sporcie wyczynowym w krajach bloku wschodniego na przykładzie kontaktów polsko-rumuńskich (1948–1953), s. 72–89. – Jan RYCHLÍK, Czesi i Słowacy na drodze do niepodległego państwa (1914–1918), s. 90–114. – Andrzej MAŁKIEWICZ – Jewhen PEREHUDA, Przyczyny sukcesu lub niepowodzenia w budowaniu państw po pierwszej wojnie światowej: Polska i Czechosłowacja versus Ukraina, s. 115–131.

Historie a vojenství. Roč. 69, 2020, č. 3:

Jan ŠACH, Výstavba ČSLA ve druhé polovině padesátých let. I. část, s. 4–29. – Prokop TOMEK, Morálně-politický stav ČSLA na počátku normalizace, s. 30–43. – Petr KAŇÁK – Jan VAJSKEBR, Plány ozbrojených složek nacistického Německa na potlačování „vnitřních nepokojů“ v Protektorátu Čechy a Morava, s. 44–59. – Jiří PLACHÝ, Oběti „železné opony“ na Podkarpatské Rusi po sovětské anexi, s. 60–75. – Karel STRAKA, Obraz československého vojenského zpravodajství v názorech a poznátcích německého Vrchního velitelství pozemního vojska z druhé poloviny března 1939, s. 76–93. – Tomáš JAKL, Válčný prožitek MUDr. Miroslavy Klímové-Fügnerové, s. 94–115. – Jiří BÍLEK, Tři desetiletí s pětápky. Malé ohlédnutí za Svazem PTP – VTNP a jeho činností, s. 116–125. – Jan BIEDERMAN, Faleristický materiál ve vztahu k osobnosti stíhacího pilota Aloise Vašátka, s. 129–137. – Prokop TOMEK, Radovan Procházka (1927–2020), s. 141–143. – Jiří PLACHÝ, Jan Křen (1930–2020), s. 143.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 10, 2018, č. 1:

Kamil ČINÁTL, Editorial. Public history / dějiny ve veřejném prostoru, s. 7–12. – Hana HAVLŮJOVÁ – Jaroslav NAJBERT, Hledání nového konsensu: Učíme dějepis ve veřejném zájmu?, s. 15–31. – Čeněk PÝCHA, Místa paměti v digitálním prostředí, s. 32–45. – Kateřina SIXTOVÁ, „Jen je škoda, že víme, jak to s Husem dopadlo.“ Šestisté výročí upálení Jana Husa v české vzpomínkové kultuře, s. 46–59. – Tereza VÁVROVÁ, Různé války v evropském veřejném prostoru, s. 60–72. – Václav SIXTA, Minulost a výchova k občanství v učebnicích, s. 73–88. – Michal KURZ, Město – prostor – dějepis. Didaktický potenciál městského prostoru ve výuce dějepisu (příklad Českých Budějovic), s. 89–121. – Jakub JAREŠ, Soudobé dějiny v místních muzeích, s. 122–132. – Iva VACHKOVÁ, Langweilův model Prahy – od muzejního exponátu k virtuální realitě a zase zpět, s. 133–152. – Jaroslav PINKAS, Atentát na Heydricha ve filmu Anthropoid. Globální a lokální recepce minulosti, s. 153–173. – Michal SKLENÁŘ, Kniže, apoštolové, abatyše: vztah katolické konfesionální a české národní identity a paměti v podzimmních státních svátcích České republiky, s. 174–196. – Zdeněk BENEŠ, Za Josefem Petráňem. Trocha zamyslení a vzpomínání, s. 199–206.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 10, 2018, č. 2:

Michal KORHEL, Česky cítit, ľudovodemokraticky mysliet! Štátna politika voči česko-nemeckým deťom a ich rodinám v prvých rokoch socialistickej diktatúry, s. 11–25. – Jana ČERNÁ, Mechanismy a techniky komunistické moci při nápravě špatně vychovaných dětí a mládeže: Co dělat, když se vize o výchově nového člověka rozpadá?, s. 26–43. – Jan RANDÁK, Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury, s. 44–59. – Martina WINKLER, Kdo má děti vychovávat a jak? Pedagogika jako klíčový diskurz socialistické společnosti, s. 60–71. – Christiane BRENNER, Mnoho odstínů zelené: Hnutí Brontosaurus v Socialistickém svazu mládeže Československa, s. 72–84. – Marek FAPŠO – Jan RANDÁK, Dobré osvícenství – špatný stalinismus? Komparace na poli tělesné výchovy, s. 85–104. – Magdalena VLASÁKOVÁ, Zimní stadion jako laboratoř státního socialismu. Případ pouňorového československého ledního hokeje v moravskoslezském regionu, s. 105–117. – Jan MAREŠ, Jestřáb mezi trampy. Jaroslav Foglar a hybridita českého trampingu, s. 118–148. – Michael MORYS-TWAROWSKI, The Relationship Between Religion, Language and Nationality Using the Example of Village Mayors in Cieszyn Silesia in 1864–1918, s. 149–161. – Karolína BUKOVSKÁ – Anna KOLÁŘOVÁ, Česko-německé odborné fórum „Společnými vzpomínkami ke společné budoucnosti“ (Mnichov, 19.–21. 4. 2018), s. 180–183. – Pavel ŠINKOVEC, Workshop Ne/způsobilost, postižení a hendikep ve společenských a humanitních vědách (Praha, Akademické Centrum, 17. února 2018), s. 183–185.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 11, 2019, č. 1:

Alexandra NAVRÁTILOVÁ, Etický a sociokulturní aspekt „strachu z mrtvého“, s. 13–26. – Eva JAROŠOVÁ, „Památka nesmrtelná“. Příspěvek k dějinám funerální kultury raného novověku optikou pražských náhrobků, s. 27–42. – Jan BŁOŃSKI, Between this World and the Hereafter: a Ritual of Transition, s. 43–51. – Martin ČECHURA, Duše nevinná

stává se andělem. Dětské hroby jako prostředek komunikace mezi světem pozemským i záhrobním, s. 52–62. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Smrt konvertity. Zprávy o dobré a špatné smrti v konfesním kontextu, s. 63–80. – Tomáš HAVELKA, Revenanti v exemplech českojazyčné literatury 17. a 18. století. Pokus o typologii exemplových narativů s tématy návratu mrtvých, s. 81–96. – Jiří WOLF, Sny a umrlci v rukopisných pramenech českého baroka, s. 97–108. – Jiří MIKULEC, Dobrá smrt na popravišti. Návod na zacházení s odsouzcenci k smrti v katolickém „ars moriendi“ ze 17. století, s. 109–126. – Josef UNGER, Zacházení s těly popravených ve středověku a raném novověku, s. 127–134. – Helena CHALUPOVÁ, Vlkodlakův rov. Rozprava kulturněhistoricko-etnologicko-archeologická, s. 135–145. – Daniela TINKOVÁ, Bez zpěvu a bez zvonění. Tělo a duše sebevraha před vrchnostenskými soudy v předosvícenském období, s. 146–163. – Tereza LIEPOLDOVÁ, Právo a medicína ve vztahu k mrtvým tělům (sebevrahů) na přelomu 18. a 19. století, s. 164–176. – Václav GRUBHOFFER, Zdanlivá smrt jako kulturotvorný fenomén, s. 177–189. – Jakub SYNECKÝ, Pojetí náhrobku v díle Jana Kotěry a jeho ohlasy u Bohuslava Fuchse a Josefa Gočára, s. 190–212. – Michal CÁP, Opustil nás PhDr. Vojtech Dangl, CSc., s. 215. – Jan ZDICHYNEC, Dvě aktuální konference o dějinách církevních řádů v době předmoderní, s. 236–241.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 11, 2019, č. 2:

Lenka BOBKOVÁ, Slavnostní vjezdy českých králů do Horní Lužice ve 14. a 15. století, s. 11–28. – Marius WINZELER, Zur (Re-)Präsentation der böhmischen Könige in der sakralen Kunst und Architektur in den Lausitzen, s. 29–49. – Matouš VANČA, Úloha vedlejších zemí v chápání české státnosti v pozdním středověku, s. 50–65. – Antoni BARCIAK, XV-wieczni królowie Czech w relacjach kronikarzy śląskich klasztorów kanoników regularnych oraz klasztoru kłodzkiego, s. 66–77. – Wojciech IWANCZAK, Luksemburgowie na Śląsku w ocenie polskich historyków, s. 78–87. – Petr KOZÁK, Dux ambulans: Princ Zikmund Jagellonský a modality prezentace osobní i dynastické autority ve Slezsku a Lužicích konce středověku a počátku raného novověku, s. 88–99. – Bogusław CZECHOWICZ, „... aby národové naši ještě toho dočkali, abychom Čechové, Moravané a Slezáci byli...“. Elity polityczne Królestwa Czeskiego wobec Śląska i Ślązaków w pierwszej połowie XVI wieku, s. 100–112. – Wacław GOJNICZEK, Powstawanie królewskiej administracji na Górnym Śląsku w XVI i XVII wieku (ze szczególnym uwzględnieniem księstwa cieszyńskiego), s. 113–124. – Tomáš VELIČKA, Instrukce pro hornolužické zeměpánské úředníky v 16. století, s. 125–134. – Mlada HOLÁ, Slavnostní vjezd Matyáše Habsburského do Budyšína roku 1611, s. 135–147. – Gabriela WAŚ, Fryderyk I wobec Śląska – Śląsk wobec Fryderyka I: między prezentacją oczekiwań a realizowaną polityką, s. 148–161. – Jana HUBKOVÁ, Odras přítomnosti a působení českých panovníků v Lužicích a Slezsku v letákové publicistice 16. a 17. století, s. 162–180. – Tereza DUFKOVÁ, Václav IV. a Dolní Lužice v písemnostech postupimského archivu, s. 183–206. – Jan ZDICHYNEC, Regem solemniter excipere. Církevní obřady při cestách českých králů do hornolužických a dolnoslezských měst ve druhé polovině 16. století, s. 207–216. – Lenka BOBKOVÁ – Mlada HOLÁ, Rozloučení s paní prof. Zdeňkou Hledíkovou, s. 219–220. –

Jan ZDICHYNEC, Tematické číslo francouzské revue pro 17. století věnované Slezsku, s. 236–237. – Jan ZDICHYNEC, Česko-saská výstava v Chemnitz a Praze, s. 237–238.

Judaica Bohemiae. Roč. 55, 2020, č. 1:

Iveta CERMANOVÁ, Official Discussions about the Toleration of Jews in Bohemia: On the Circumstances Surrounding the Issuance of the so-called Edict of Toleration in 1781, s. 5–57. – Peter HALLAMA, Child Survivors and the Dynamics of Holocaust Memory in Late-Socialist Czechoslovakia, s. 59–81. – Bernhard PURIN, Silver Judaica from Two Workshops in Boskovice (Boskowitz): The Goldsmiths Josef Ruhmann (1800–1885) and Emanuel Eisler (1838–1914), s. 83–97. – Iveta CERMANOVÁ – Alexandr PUTÍK, The Prague Jewish Museum and Its Role in Jewish History Research between 1945 and 2019, s. 99–130.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 22, 2019, č. 2:

Jan SLÍVA, Jindřich z Isernie, protonotář Jindřich a Jindřich Vlach, s. 7–49. – Václav BOK, Rheinländische und möselländische Adlige im Umkreis Johans von Luxemburg im Gedicht „Minne und Gesellschaft“, s. 51–79. – Martin JUŘIČKA, Mikuláš Bystrice z Vojnic na Kroměříži (1434–1478, †1480). Osudy jednoho moravského rytíře v proměnách pozdně středověké společnosti, s. 81–117. – Zdeněk BERAN, České královny a královská věnná města v pohusitské době (1436–1526), s. 119–150.

Numismatické listy. Roč. 73, 2018, č. 1–2:

Michal MAŠEK, Významné životní jubileum Zdeňka Petráně, s. 3. – Michal MAŠEK, Portréty na mincích pergamských vládců, s. 4–9. – Jiří SLÁMA, K počátkům peněžní směny v Čechách, s. 10–14. – Vojtěch BRÁDLE, Poznámky k rozebrání denárového depotu v Čistěvsi (okr. Hradec Králové), s. 15–18. – Stanisław SUCHODOLSKI, Czeskie monety z X–XI wieku z cmentarzysk w miejscowościach Bodzia i Dziekanowice (Polska), s. 19–32. – Borys PASZKIEWICZ, Znalezisko denara českého krále Władysława I i inne nezwykłe monety spod Radziejowa na Kujawach, s. 33–36. – Marek BUDAJ, Strieborné mince Žigmunda I. Luxemburského (1387–1437) a ich dopad na uhorské menové pomery, s. 37–68. – Luboš POLANSKÝ, Tři nepublikované nálezy uherských středověkých dukátů ze sbírky Národního muzea, s. 69–84. – Vojtěch BRÁDLE – Radek NOVÁK, Dvojice novějších grošových nálezů z Úpicka (okr. Trutnov), s. 85–90. – Pavel GREGOR, Tlustý kruhový peníz se lvem, s. 91–96. – Jiří RYANT, Hodnocení Josefa Smolíka z roku 1915, s. 97–100.

Numismatické listy. Roč. 73, 2018, č. 3–4:

Zdeněk PETRÁŇ, Michal Mašek padesátníkem, s. 103. – Luboš POLANSKÝ, Bibliografie prací Michala Maška za léta 2002–2018, s. 104–111. – Zdeněk PETRÁŇ, Antonius Pius – císař reprezentující „zlatý věk“ římského impéria, s. 112–115. – Július FRÖHLICH, Tri neznáme typy keltských mincí zo stredných Čiech, s. 116–122. – Jiří MILITKÝ, Neznámý keltský 1/4statér – typ hlava Athény / čtyřnohé zvíře, s. 123–129. – Lenka VACINOVÁ, Vzácná varianta republikánského denáru typu RRC 222/1, s. 130–138. – Jan BOUBLÍK, Výrobní defekty na pražském groši Václava IV., s. 139–145. – Josef KREMLA, Depoty

uložené v kutnohorském muzeu, s. 146–155. – Lukáš RICHTERA – Matěj BŘEZINA, Okrojené falsum pražského groše Ferdinanda I. a problematika okrajování pražských grošů, s. 156–173. – Eduard ŠIMEK, K počátkům kutnohorské ražby tolarů Maxmiliána II. v roce 1573, s. 174–179. – Pavel VOJTÍŠEK, Zajímavý vratslavský tříkrejcar Ferdinanda II., s. 180–183. – Daniel KOVÁŘ, Pamětní medaile v základním kameni kostela sv. Anny v Českých Budějovicích, s. 184–188. – Miroslav DANĚHEL, Archeologie a veřejnost 10/2018. Neprofesionálové v archeologii. Modely interakce archeologie a uživatelů detektorů kovů, 28. listopadu 2018 Brno, s. 198–200.

Památky středních Čech. Roč. 34, 2020, č. 1:

Jan KYPTA – Alena NACHTMANNOVÁ – Jan VESELÝ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Geneze barokní sýpky v Drážkově. K pozdně gotickým prvkům v architektuře selských usedlostí Sedlčanska, s. 1–25. – Jan ŽIŽKA, Prání Jana Václava Kunáše z Machovic. O barokní přestavbě kostela sv. Alžběty Durynské ve Svatém Poli u Dobříše, s. 26–33. – Alena NACHTMANNOVÁ, Kostel v Nových Dvorech a jeho vnitřní vybavení jako obraz barokní spirituality, s. 34–54. – Ivan MINÁŘ, Mluvicí hrobka děkana Svobody v Kolíně-Zálabí, s. 55–61. – Hana PRIXOVÁ DVORSKÁ, Bílá/černá místa památkové péče, s. 62–64. – Alžběta JANKULÍKOVÁ, Základní škola v Zárybech na konferenci Propamátky – obnova a využívání škol, s. 65–68. – Vladimír Jakub MRVÍK, Aktuální stav areálu bývalé tvrze a hospodářského dvora v Bylanech a nová zjištění jeho historie, s. 69–71. – Jan ŽIŽKA, Vzpomínka na Petra Kalfuse, s. 72.

Sborník archivních prací. Roč. 70, 2020, č. 1:

Barbora BÖNSCHOVÁ, Pozůstalostní praxe královédvorských měšťanů v pozdním středověku. Příspěvek k dějinám městského práva, s. 7–26. – Jan FROLÍK, Poznámky k úloze právníků po roce 1945, s. 27–69. – Renata DYMEŠOVÁ, Elektronické skartační řízení na příkladu praxe města Chvaletice, s. 70–125. – Daniel KOVÁŘ, Nobilitační listiny z let 1548–1900 ve fondech českobudějovického archivu, s. 126–200. – Ivan HLAVÁČEK, Ze zahraničních diplomatických novinek, s. 201–229.

Sborník Muzea Blanenska. 2019:

Ivo ŠTELCL, O totálním nasazení Jožky Brouška, s. 14–16. – Valerie ABSOLONOVÁ – Věra BEDNÁŘOVÁ, Blanenská léta Med. Dr. Jindřicha Wankla. Kritický pohled do soukromého života, 1968, s. 17–38. – Stanislav VOHRYZEK, Nižší šlechta na Boskovicku a její sídla, s. 39–59. – Petr SYCHRA, Funerální památky rodu Salm-Reifferscheidt-Raitz: Rodinný hřbitůvek ve Sloupě a zámecká kaple v Rájci-Jestřebí, s. 60–81. – Petr SYCHRA, Biskup František Xaver Salm-Reifferscheidt, s. 82–86. – Jiří VYMĚTALÍK, Nález zakládací listiny hasičky v Brtově-Jenči, s. 87–93. – Matěj OTT, Stanislav Haška – rodák z Jestřebí a zločinec z povolání, s. 94–105. – Blahomil GRUNDA, Časopis JISKRA a oddíl JUNÁKA v Blansku, s. 106–108. – Blahomil GRUNDA, Pedagog Stanislav Opatřil, s. 108–109. – Luděk PŮLPITEL, 100 let Kaplanovy turbíny, s. 110–117. – Vzpomínání na život v uplynulých letech. Blanenský rodák Ing. Antonín Petlach, s. 118–144. – Rok 2019 v Muzeu Blanenska, s. 145–171.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. 28, 2020:

Jiří LAPÁČEK, Nejstarší židovský hřbitov v Přerově, s. 7–32. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Heraldika města Lipníka nad Bečvou, s. 33–52. – Zdeněk FIŠER, Stréček Francek. K osudům Františka Hanáka, starosty Horní Moštěnice, s. 53–76. – Eva SLOVÁKOVÁ, Hostinské živnosti na Kelečsku III., s. 77–103. – Jan ŠTĚPÁN – Jan ŠTĚPÁN ml., Plány výstavby nádražní budovy vodárny a skladu uhlí v Lipníku nad Bečvou z roku 1849, s. 104–109. – Eva SLOVÁKOVÁ, O firmě Josefa Šindlera v Černotíně, s. 110–127. – Karel ŽUREK – Dagmar KOMÁRKOVÁ, Deník Františky „Xavery“ Běhálkové z let 1876–1880, s. 128–149. – Miroslav MARADA, Nevšední život Josefa Poláka, výrobce zátek v Lipníku nad Bečvou, s. 150–155. – Filip GREGOR, Úspěchy a prohry sociálního demokrata Františka Lančičky v kontextu jeho životních osudů. Část druhá 1938–1976, s. 156–190. – Václav BEDNÁŘ, Hranický bolševik, s. 191–204. – Milan GERYK, Začátky počítačů na gymnáziu v Přerově, s. 205–208. – Petr JIRÁK, Vyšetřování požáru cukrovaru Bedihošť v roce 1953, s. 209–228.

Slezský sborník. Roč. 116, 2018, č. 2:

Jakub POKOJ, Eradicating the Distinctness of the Silesian Political System in the Period of the First Silesian War (1740–1742), s. 5–13. – Martina DRAGONOVÁ – Monika SZTURCOVÁ, Sběrka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče v Opavě, s. 15–49. – Pavel ŠOPÁK, František Kahlik a česká kultura na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století (k 110. výročí úmrtí), s. 51–62. – Václav VELČOVSKÝ, O mlynáři a jeho vině: Věstník české menšiny Viléma Stanovského, s. 63–73. – Jiří NEMINÁŘ, Feldgrau i Battledress: Hlučičané v československé zahraniční armádě, s. 75–96. – Rafał RIEDEL, Silesia–Oblivion: Territory and its Past in Contemporary Lower Silesians' Identity Constructions, s. 97–112. – Zdeněk JIRÁSEK, Karel Müller šedesátníkem, s. 121–122. – Pavel ŠOPÁK, Pavel Zatloukal: 70 let, s. 122–123.

Slezský sborník. Roč. 117, 2019, č. 1:

Janusz SPYRA, Fetysz początku a nowożytna historiografia klasztorna. Przypadek benedyktynów w Orłowej oraz dominikanów w Cieszynie, s. 5–21. – Marie GAWRECKÁ, „Kam s ní?“ Snahy o zřízení nové německé univerzity v předlitavské části habsburské monarchie v poslanecké sněmovně říšské rady v letech 1872–1875, s. 23–41. – Ivana KOLÁŘOVÁ, Bezpečnostně–politické poměry na Frývaldovsku v letech 1918–1938 očima pořádkového aparátu, s. 43–70. – Lubomír HLAVIENKA, První období existence závodních rad. Květen až říjen 1945, s. 71–85. – Jiří KNAPÍK, Amatérské divadlo v Opavě 1945–1955, s. 87–105. – Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK, Místo kultury ve vývoji řecké minority v českých zemích (s ohledem na vývoj v regionu Jesenicka), s. 107–120. – Kamila POLÁKOVÁ, Všichni, kdož jste je znali, vzpomeňte na ně... K úmrtí Jaromíra Breuera a Michala Salomonoviče, s. 131. – Pavel ŠOPÁK, Hana Podešvová–Dymerová (k třicátému výročí úmrtí), s. 132–135.

Slezský sborník. Roč. 117, 2019, č. 2:

Michal KUBICA, Deputovaní stavů Opavsko-krnovského knížectví na slezském veřejném konventu v druhé polovině 18. století, s. 4–29. – Pavel ŠOPÁK, Isidor Kahlig – pokus o portrét, s. 30–39. – Martin JURICA, Dějiny českých starostenských sborů a sborů předsedů národních výborů ve Slezsku v letech 1905–1950, s. 40–69. – Daniel KORBEL, Memorial plk Latinika z oceną sytuacji na Śląsku Cieszyńskim i planem odbicia jego utraczonej części, s. 70–82. – Dariusz MISZEWSKI, Współpraca polskiej i żydowskiej mniejszości w Czechosłowacji (1928–1929) w wyborach do organów przedstawicielskich, s. 83–99. – Martin NEKOLA, Zdravotní stav Edvarda Beneše očima jeho ošetřujícího lékaře, s. 100–120. – Vojtěch POKORNÝ, Rudolf Hill. K 170 letům narození, s. 130–132. – Zdeněk JIRÁSEK, Za prof. PhDr. Vladimírem Wolfem, s. 132–134. – Olga ŠRAJEROVÁ, Regionálna a národná identita – správa o workshope, s. 134–136. – Kamil RODAN, 26. ročník konference Židé a Morava, Muzeum Kroměřížska, Kroměříž, 13. listopad 2019, s. 136–137. – Tomáš KRÖMER, Workshop Ústavu historických věd SLU účastníkům přiblížil nové možnosti ve výuce dějin dějepisu, s. 137–139.

Slovácko. Společenskovědní recenzovaný časopis pro moravsko-slovenské pomezí.

Roč. 61, 2019 [vyd. 2020]:

Ludmila TARCALOVÁ, Podíl hodové chasy na kulturním a společenském životě Uherskohradištska, s. 11–24. – Barbora TURČANOVÁ, Premeny duchovej hudby na slovensko-moravskom pomedzí v 20. storočí (na príklade obcí Kúty, Brodské, Lanžhot a Tvrdonice), s. 25–36. – Martina BOCÁNOVÁ, Magické slová, byliny a racionálna etnomedicína na Bošáci vo svetle archívnych materiálov z 19. storočia, s. 37–49. – Helena BERÁNKOVÁ, Krojové inspirace napříč Slováckem. Podoby tradičního oděvu a jeho proměny v průběhu času..., s. 54–56. – Jaroslav BARTÍK – Petr ŠKRDLA, Pozoruhodná kolekce paleolitických artefaktů z Dolního Němčí – Babí hory, s. 59–69. – Lenka BARTÍKOVÁ – Adam FOJTÍK – Miroslav POPELKA, Raně středověké sídliště na lokalitě Napajedla „Díly za humny“, s. 71–85. – Aleš HOCH – Jaroslav BARTÍK, Středověké usňové artefakty z vybraných lokalit v Uherském Hradišti (Stará radnice, Reduta, ul. Františkánská), s. 87–104. – Zdeněk SCHENK, Soubor pozdně gotických kachlů z opatského domu bývalého cisterciáckého kláštera Velehrad, s. 105–125. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK – Lenka BARTÍKOVÁ, Výsledky archeologického výzkumu na zámku v Březolupech, s. 127–147. – Luděk GALUŠKA, Devítky ve významných datech objevů velkomoravské architektury na Uherskohradištsku, s. 149–152. – Tomáš CHRÁSTEK – Jaroslav BARTÍK – Dana MENOŠKOVÁ – Jiří NOVOTNÝ, Záchranne archeologické výzkumy Slováckého muzea v roce 2019, s. 153–157. – Luděk GALUŠKA – Jakub LANGR, Umění pravěku. Pravěk umění, s. 157–159. – Michal MUDRIK, Nepřímá strategie začlenění území do středověkého politického útvaru na příkladu moravsko-uherského pohraničí ve 13. století, s. 163–186. – Zdeněk FIŠER, Volby do říšské rady v roce 1873 a souboj o poslanecký mandát mezi Josefem Ganzwohlem z Uherského Hradiště a Františkem Skopalíkem ze Záhlinic, s. 187–200. – Ondřej MACHÁLEK, Paměti malého člověka. K rukopisu Aloise Huska z osobního

fondu dr. Karla Pekárka v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně, s. 201–214. – Hana KRUTÍLKOVÁ, Agitace sociálních demokratů mezi ženami na Slovácku před rokem 1914, s. 215–234. – Jiří ČOUPEK – Jaromíra ČOUPKOVÁ, Pramen k podobě barokní pevnosti Uherské Hradiště, s. 235–240. – Lukáš F. PELUNĚK, Zemřela Sonja Baťová (1926–2018) aneb O návratech manželů Baťových na jihovýchodní Moravu po roce 1989, s. 240–243. – Martin DVORÁK, Výstavy k osmdesátiletému výročí založení Střední uměleckoprůmyslové školy v Uherském Hradišti, s. 249–261. – Milada FROLCOVÁ, Arnošt Hrabal. Kněz a grafik, nebo grafik a kněz?, s. 262–271. – Ilona TUNKLOVÁ, Josef Uprka – sochař a medailér, s. 271–277. – Duňa PANENKOVÁ, Výstava Vivat Grácie, s. 277–279. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slovácké muzeum v roce 2019. Výroční zpráva, s. 287–304. – Jan KÁČER, Zděné a roubené zvonice na Uherskobrodsku a Kopanicích, s. 309–325. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2019, s. 331–335.

Terezínské listy. Sborník Památníku Tereziín. Sv. 47, 2019:

Vojtěch BLODIG, Odešel jeden z protagonistů přelomové doby [Jan Munk], s. 9–11. – Jan VAJSKEBR – Jan ZUMR, Spravedlivý mezi gestapáky? Případ příslušníka „židovského“ referátu gestapa v Praze Fritze Badelta, s. 12–30. – Pavla PLACHÁ, České ženy jako rukojmí v Ravensbrücku, s. 31–51. – Radana RUTOVÁ, Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu, s. 52–68. – Steffen HÄNSCHEN, Osudy českých Židů a Židovek v tranzitním ghettu Izbica, s. 69–85. – Tomáš FEDOROVIC, Starší domu (der Hausälteste) – nepostradatelný administrativní pilíř terezínského ghetta, s. 86–100. – Lubor LACINA, Pobočky koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku – přehled geneze pietních míst, s. 101–116. – Tomáš GOL, Databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau, s. 117–127. – Michaela DOSTÁLOVÁ – Iva GAUDESOVÁ, Výzva Památníku Tereziín, s. 128–131. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Tereziín v roce 2018, s. 141–149. – Marie POLJAKOVÁ, Výběrová terezínská bibliografie 2018, s. 150–158.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 67, 2019, č. 5:

Filip SROVNAL, Der Triumphbogen für den kommenden Herrscher. Zur Ikonographie, Symbolik und Bedeutung der Skulpturenausstattung der Nürnberger Frauenkirche, s. 378–395. – Ivo PURŠ, Grottesque Stucco Motifs in the Star Summer Palace, s. 396–416. – Taťána PETRASOVÁ, Pietro Nobile's and Clemens Wenzel Lothar Metternich's Idea of the Summer Residence Königswart (1827–1840). Modern Villa and an Experiment, s. 417–439. – Zdeňka MÍCHALOVÁ – Matěj KRUNTORÁD, Madona velkomeziříčská mezi reformací a restaurováním, s. 440–450. – Katarína KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Rodiště Jana Brokoffa a jeho možný vliv na pozdější mistrovo působení, s. 451–463.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 67, 2019, č. 6:

Lukáš REITINGER, Znojemský cyklus Přemyslovců a oficiální katalog českých knížat, s. 498–513. – Petr ULIČNÝ, The Summer Palace in the Royal Garden of Prague Castle

and the First Renaissance Leisure Architecture in Central Europe, s. 514–537. – Vilém URBAN, Československý nábytek z polystyrenu a jeho vazby na futurologii bydlení, s. 538–550. – Andrzej KOZIEŁ – Arkadiusz WOJTYŁA, Between Prague and Wrocław. A Series of Portraits of Wrocław Masters of the Knights of the Cross with Red Star, s. 551–564. – Friedrich POLLEROS, Materialien zu tschechisch-österreichischen KunsthistorikerInnen im Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Universität Wien, s. 565–586.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 72, 2020, č. 2:

Roman PAULO, Jan Meziříčský z Lomnice, moravský zemský hejtman jagellonského věku. Část 2, s. 97–107. – Petr ČEHOVSKÝ, Portál olomoucké radnice a umění rané renesance ve Slezsku, s. 108–115. – Zdeněk FIŠER, Čtenářský spolek v Záhlinicích a jeho Památní kniha z let 1863–1895, s. 116–140. – Karel FALTÝNEK, Revenanti a oživilí mrtví v pověrečných povídkách na Mohelnicku, Lošticku, Bouzovsku a Litovelsku. Předběžné výsledky neprofesionálního sběru lidové slovesnosti, s. 141–161. – Jan T. REICHEL, Bělkovický obchodník a velkobystřický rodák Rudolf Reichel a Velká válka, s. 162–178. – Klára SEVEROVÁ, Historie obce Nová Ves u Nového Města na Moravě od počátku do roku 1667, s. 179–185.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 56, 2019, č. 4:

Jan SOLPERA, Stříbrcecký most (i zábradlí může mít svůj životopis), s. 228–244. – Jana JANÁČKOVÁ, Železobetonový most v Bechyni, národní kulturní památka, oslavil v roce 2018 své jubileum, s. 245–259. – Anna KUBÍKOVÁ, „Závodní kuchyně“ na rožmberském dvoře na konci 16. století, s. 260–266. – Daniel KOVÁŘ, Kalich Anny z Holkova a další cennosti odcizené za stavovského povstání z kláštera v Borovanech, s. 267–271. – Pavel KOBLASA, Jan Rudolf hrabě Černín jako držitel jindřichohradeckého dominia, s. 272–274. – Jiří FRÖHLICH, Střešní taška z roku 1816 z Šobrovny u Písku, s. 275–276. – Petr MENŠÍK, Nález broušené kamenné sekery u Chabrovic (okr. Tábor), s. 277–279. – Jiří VESELÝ, Vzpomínka na Josefa Hejnice, s. 280–283.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 57, 2020, č. 1:

Jiří FRÖHLICH, Archeologie bojiště z roku 1420 u Sodoměře, s. 3–9. – Leoš NIKRMAJER, Anabáze kolem budovy divadla v Českých Budějovicích v letech 1945–1946, s. 10–22. – Pavel KOBLASA, Novogotická myslivna v Záluží jako součást lamberského svěcenství, s. 23–26. – Hana KOUBKOVÁ, Sběratelské perličky – stojánky na zápalky, s. 27–36. – Jitka VANDROVCOVÁ, Druhá prezidentská návštěva TGM v Táboře, s. 37–41. – Daniel KOVÁŘ, Kříž mezi modříný. Pomník majora Bernharda Zodla (1792–1865) před kostelem Nejsvětější Trojice u Trhových Svinů, s. 42–47. – Karel VOŠTA, MUDr. Edvard Beneš (1866–1892), s. 48–55.

Západní Morava. Vlastivědná revue. Roč. 23, 2019:

Martin ŠTINDL, Biřic, kat a ras ve vrchnostenských městech západní Moravy. (Příspěvek k sociálnímu postavení tzv. snížených profesí v raném novověku), s. 5–48. – Libor DENK,

Podnikatelské aktivity a veřejné angažmá rodiny Rousků v obci Zámek Žďár v období první Československé republiky, s. 49–66. – Jiří MIKULKA, Z Vladislavi do Velké Bíteše přes Francii a Velkou Británii. (Životní příběh Vladimíra Musila), s. 67–84. – Martin ŠIKULA, Pod (staro)novou hlavičkou na cestu polistopadového vývoje. (K některým aspektům proměny okresního tisku v důsledku sametové revoluce), s. 85–106. – Karolína KREMPL KIRSCHNEROVÁ, Svatební smlouvy městečka Březová z období před třicetiletou válkou, s. 107–124. – František GREGOR, Josef Strniště: Náměšťské pamětihodnosti, s. 125–128. – Jana FILIPOVÁ – Martin JANDA – Radka JIRÍČKOVÁ – Martina KŘIVKOVÁ, Archivní fondy zinventarizované ve Státním okresním archivu Žďár nad Sázavou v roce 2018, s. 129–216. – Radim GONDA – Karel MALÝ, Dendrochronologické datování konstrukcí Konventského rybníka ve Žďáru nad Sázavou, s. 217–221. – Jana FUKSOVÁ, Žďárskými ulicemi po 115 (1894–2009)... a ještě po 10 (2010–2019) letech, s. 222–224. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v roce 2018, s. 225–226. – Vít KŘESADLO, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v roce 2018, s. 227. – Vladimír CISÁR, Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem v roce 2018, s. 228–229. – Jan KNOTEK, Muzeum Hrotovicka v roce 2018, s. 230–232. – Alice HRADILOVÁ, Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě v roce 2018, s. 233–236. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2018, s. 237–238. – Petr BERÁNEK, Muzeum řemesel Moravské Budějovice v roce 2018, s. 239. – Ivo KŘÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v roce 2018, s. 240–243. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou v roce 2018, s. 244–249. – Jaroslava KUNCOVÁ-ZADRAŽILOVÁ, Informační panel o Málkově statku ve Skleném, s. 250–251. – Informace o regionální a vlastivědné literatuře z let 2018–2019, s. 253–260. – Stanislav MIKULE – Jana FUKSOVÁ, Odešel Ivo Filka, s. 261–262.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

prof. PhDr. Václav BŮŽEK, CSc.

Historický ústav
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
buzek@ff.jcu.cz

doc. PhDr. Václav LEDVINKA, CSc.

Archiv hlavního města Prahy,
oddělení fondů novodobé správy
Archivní 6
CZ-149 00 Praha 4
Vaclav.Ledvinka@praha.eu

doc. PhDr. Tomáš ČERNUŠÁK, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97
CZ-602 00 Brno
cernusak@brno.avcr.cz

prof. PhDr., Jaroslav PÁNEK, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ-190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

prof. dr. hab. Radosław GAZIŃSKI

Instytut Historyczny
Uniwersytet Szczeciński
ul. Krakowska 71-79
PL-71-017 Szczecin
r.gazinski@bg.szczecin.pl

Mgr. Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
prazakova@ff.jcu.cz

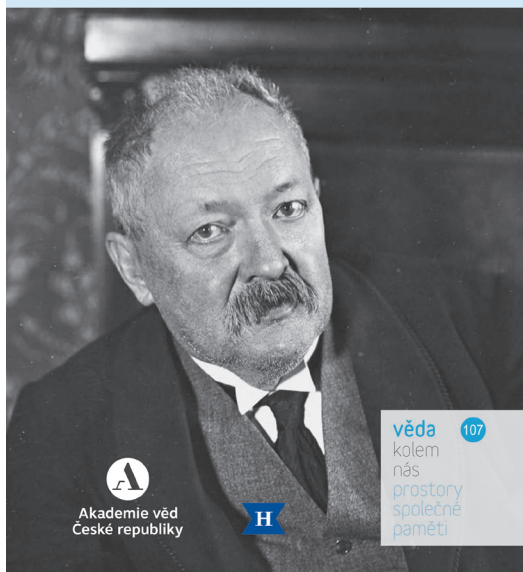
doc. PhDr. Josef HRDLIČKA, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
hrdlicka@ff.jcu.cz

prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
petr.vorel@upce.cz

Český časopis historický

Jaroslav Pánek
ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

(= Věda kolem nás 107)

– Prostory společné paměti)

Praha, Středisko společných činností

AV ČR, v. v. i. 2020

IV + 24 s., 20 x 14 cm

ISSN 2464-6245

K dostání na www.vedakolemnas.cz;

www.academia.cz

Péčí nakladatelství Academia vychází edice *Věda kolem nás*, která přináší v komprimované podobě základní informace o výzkumných pracovištích Akademie věd České republiky, o jejich zaměření a badatelských směrech, významných výsledcích a publikacích, ale také o vynikajících osobnostech. Jednotlivé sešity jsou limitovány rozsahem 20–24 stran a jsou psány takovým způsobem, aby zaujaly i studenty a širší veřejnost. V několika posledních letech zde vyšly mimo jiné samostatné publikace o Historickém ústavu AV ČR, Českém historickém ústavu v Římě, Bibliografii dějin českých zemí, Databázi dějin všedního dne, dále o výzkumu historické krajiny Česka, o edičním zpřístupňování vatikánských pramenů (nunciatur), či o historících Josefu Macůrkovi a Josefu Janáčkovi.

V pořadí 107. publikace této řady přináší ve stručnosti první nástin celých dějin *Českého časopisu historického*, od jehož vzniku uplynulo 125 let. Osvětluje nesnadnou cestu ke vzniku a udržení periodika, které mělo vždy ambici sehrávat koordinační úlohu v historických vědách a zároveň se srovnávat s předními zahraničními časopisy. Díky osobnostem, jež stály roku 1895 u jeho zrodu (Jaroslav Goll, Antonín Rezek), rozmachu (Josef Pekař) a poté v roce 1990 u znovuzrození (František Šmahel), se značka „ČČH“ prosadila. Časopis vzdoroval těžkostem, které přinášela měnící se politická situace a občas i neuspokojivé finanční možnosti vydavatele. Dvakrát zanikl pod tlakem diktatury – nejprve nacistické (1941), potom komunistické (1950/1951) – a ve čtyřicetiletém období obligatorní marxisticko-leninské ideologie zažil hluboký propad. Jeho povstání z popela v devadesátých letech 20. století prokázalo, že v české historiografii má ČČH své místo a že jeho služba oboru je možná a zároveň nezbytná.

Redakce

Vedoucí redaktori | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malík, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

**Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History
of the Czech Academy of Sciences**

Adresa | Address:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýčká 751/60, Praha – Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2020 | *This issue was published in December 2020.*

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

1-4 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PÁLKA Adam

Husitské poselstvo, projev Pax vobis, šestice stručných vzpomínek:
(staro)nové poznatky k chebskému jednání z května 1432 s. 7
(*Hussite delegation, Pax vobis speech, six brief memories:
/old/new knowledge on the Cheb negotiations from May 1432*)

HALAMA Ota

Bratr Jan Augusta před vstupem do Jednoty s. 46
(*Brother Jan Augusta before joining the Unity*)

FASORA Lukáš – PEČINKOVÁ Anna

Autonomie vysokých škol a jejich financování s. 68
v českých zemích v letech 1848–1939
(*The autonomy of higher education institutions
and their financing in the Czech lands in 1848–1939*)

FABINI Pavel

Verifikace voleb v počátcích moderního parlamentarismu: s. 297
Rakouské císařství 1848–1849
(*The Verification of Elections at the Beginnings of Modern Parliamentarism:
The Austrian Empire 1848–1849*)

CIBULKA Pavel

Programové strategie politického boje s. 324
o moravský venkov v éře masové komunikace
(*Programme Strategies of the Political Battles for
the Moravian Rural Area in the Era of Mass Communication*)

ŠMÍD Marek

Postoj Svatého stolce k československému zahraničnímu odboji za první světové války s. 363
(*The Attitude of the Holy See to the Czechoslovak Foreign
Resistance during the World War I*)

- HORÁK Pavel
Veřejná shromáždění a státní moc (První máje v českých zemích 1918–1938) s. 388
Public Assemblies and State Power (May Day in the Czech Lands 1918–1938)
- NODL Martin
Sexuální morálka a královská autorita s. 599
(Sexual Morality and Royal Authority)
- BOČEK Martin – KOZÁK Vratislav
Po kolejích do nového světa: Emigrace z habsburské monarchie tzv. Jižní cestou s. 619
(Across the Tracks into a New World: Emigration from the Habsburg Monarchy through the so-called Southern Way)
- HLAVAČKA Milan
Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví.
Diskuse o platech lékařů a správních úředníků veřejných nemocnic
v Čechách na přelomu 19. a 20. století s. 639
(The Land Self-Government and Public Healthcare: A Discussion on the Salaries of Physicians and Administrative Officials of Public Hospitals in Bohemia at the Turn of the 20th Century)
- PÁNEK Jaroslav
Bílá hora ve stínu Mariánského sloupu s. 867
(White Mountain in the Shadow of the Marian Column)
- VOREL Petr
Zahájení „české války“ v kontextu vládního bankrotu roku 1615 s. 893
(The beginning of the „Bohemian war“ in the context of the government bankruptcy of 1615)
- BŮŽEK Václav
Falcká diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem
a Prahou na počátku českého stavovského povstání s. 964
(Palatinate diplomacy between Heidelberg, Munich and Prague at the beginning of the Bohemian Revolt)
- ČERNUŠÁK Tomáš
Prestíž, násilí a zápas o veřejný prostor.
(Konflikty při slavnostech Božího Těla v rudolfínské Praze roku 1605) s. 1000
(Prestige, violence and the struggle for public space. /Conflicts at the Corpus Christi celebrations in Rudolphine Prague in 1605/)

- HRDLIČKA Josef
Role šlechty v utváření evangelické církevní organizace
v Čechách a na Moravě před rokem 1620 s. 1018
*(The role of the nobility in shaping the evangelical church organisation
in Bohemia and Moravia before 1620)*
-

Materiály | *Materials*

- GAZIŃSKI Radosław
Echoes of the revolt of the Bohemian estates 1618–1620
at the courts of Pomeranian dukes s. 1064
*Ohlas českého stavovského povstání 1618–1620
na dvorech pomoránských vévodů*

- PRAŽÁKOVÁ Kateřina
České stavovské povstání
v německých tištěných novinách z let 1618–1620 s. 1079
The Bohemian Revolt in German printed newspapers from 1618–1620
-

Diskuse | *Discussion*

- LANGEWIESCHE Dieter
Gestaltungskraft Krieg. Europas Wege in die Gegenwart. Ein Essay s. 109
(War as a creative power. Europe's ways into the world of today)
(Válka jako dějnotvorná síla. Cesta Evropy k přítomnosti. Esej)

- PEŠEK Jiří
Varšavští „sanační“ primátoři doby meziválečné a časů okupace.
Téma historické i historiografické s. 128
*(Warsaw „renewal“ mayors of the interwar period and the times
of the occupation: A historical and historiographic theme)*

- SIEMANN Wolfram
Metternich – der Unverstandene? Schwierigkeiten bei
der Erforschung eines Ausnahmepolitikers s. 416
*(Metternich – the Misunderstood One? Difficulties in Researching
an Exceptional Politician)*
(Nepochopený Metternich: Potíže výzkumu výjimečného politika)

- LOMOVÁ Olga
Jak Čechům vyprávět čínský příběh: recenze na nové dějiny ČLR s. 433
*(How to Tell the China Story for Czech readers:
Review of the New Czech History of the PRC)*

- PRCHLÍK Ivan
Kosmův praotec Boemus nebyl Kelt: Několik poznámek k otázce,
zda nejstarší český kronikář mohl být inspirován Liviem s. 670
(*Cosmas' Forefather Boemus Was No Celt: Some Notes on Whether the Eldest Czech
Chronicler Could Have Been Inspired by Livy*)
-

Přehled badání | *Research overview*

- ŘEPA Milan
Politizace francouzského venkova v 19. století. Historiografický přehled s. 158
(*Politicisation of the French countryside in the 19th century:
A historiographical overview*)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní články

- ŠMAHEL František
Filip z Padeřova a jeho bible. Glosy inspirované četbou s. 447
(*Filip of Paderov and His Bible: Glosses Inspired by Reading*)

- ŠMAHEL František
Trojí Francie, galikanismus a husitské Čechy s. 697
(*Triple France, Gallicanism and Hussite Bohemia*)

- NODL Martin
„Dějiny pod dohledem.“ Polské dějiny dějepisectví v letech 1945–1990. s. 712
Přehled badání posledního dvacetiletí
(*„History under Oversight.“ Polish History of Historiography in 1945–1990:
An Overview of Research from the Last Twenty Years*)

- CERMAN Ivo
Nad knihou o Židech a českém nacionalismu s. 725
(*On a Book about the Jews and Czech Nationalism*)

- LEDVINKA Václav
Historický atlas měst České republiky – 25 let práce, 30 vydaných svazků. s. 1112
(Ohlédnutí a zamyšlení nad dvojím jubileem)
(*Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 years of work,
30 volumes issued. /Looking back and thinking about the double jubilee/*)

Recenze

- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK –
Jan ZELENKA a kol.
Děti a dětství od středověku na práh osvícenství
(Michaela Hrubá) s. 176
- Stefan SAMERSKI (Hg.)
Wenzel. Protagonist der böhmischen Erinnerungskultur
(Petr Kubín) s. 179
- Marianne SÁGHY – Robert C. OUSTERHOUT (eds.)
*Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing
and Salvation in Komnenian Constantinople*
(Peter Bučko) s. 184
- František ŠMAHEL
*Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436).
Untersuchung und Edition*
(Petr Čornej) s. 189
- Petr ČORNEJ
Husitství a husité
(Zdeněk Beran) s. 195
- Josef KADERÁBEK
Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665)
(Lukáš M. Vytlačil) s. 198
- Karel MALÝ
Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a první polovině 18. století
(Jaroslav Pánek) s. 201
- Maciej DORNA
Mabillon und andere. Die Anfänge der Diplomatie
(Ivan Hlaváček) s. 203
- Miroslav ŠEDIVÝ
O švestky a brambory. Prusko-rakouská válka o bavorské dědictví 1778–1779
(Jiří Brňovják) s. 206
- Karel WASKA (vedoucí autorského kol.)
Dějiny města Plzně, sv. 2, 1788–1918
(Jan Lhoták) s. 211

- Lukáš FASORA – Miroslav KUNŠTÁT – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol.
Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích
 (Marek Šmíd) s. 215
- Michaela a Karl VOCELKOVI
František Josef I., císař rakouský a král uherský
 (Lukáš Fasora) s. 217
- Inge SCHEIDL – Ursula PROKOP – Wolfgang HERZNER
*Wilhelm Stiassny (1842–1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker
 im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siecle*
 (Tomáš Korbel) s. 220
- Jana KRTIČKOVÁ
*Proměna pobřežního rituálu na přelomu 19. a 20. století
 na příkladu západočeského města Chebu*
 (Karel Řeháček) s. 224
- Jeffrey HERF
Unerklärte Kriege gegen Israel. Die DDR und die westdeutsche radikale Linke
 (Florian Ruttner) s. 227
- Pavel KALINA
Hluboké město. Moderní metropole jako Druhý Řím
 (Jaroslav Pánek) s. 461
- Karin HOFMEESTER – Marcel van der LINDEN (eds.)
Handbook Global History of Work
 (Jakub Raška) s. 464
- Ivo ŠTEFAN
Čí je ta krajina? Rozhovory s Janem Klápště o středověku i našem světě
 (Antonín Kostlán) s. 467
- Xavier BARRAL I ALTET – Pál LŐVEI – Vinni LUCHERINI –
 Imre TAKÁCS (eds.)
The Art of Medieval Hungary
 (Peter Bučko) s. 471
- János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)
*Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV.
 The Illuminated Chronicle, Chronicle of the Deeds of the Hungarians from
 the Fourteenth-Century Illuminated Codex*
 (Peter Bučko) s. 478

- János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)
Studies on the Illuminated Chronicle
 (Peter Bučko) s. 478
- Pavel BRODSKÝ – Kateřina SPURNÁ – Marta VACULÍNOVÁ (edd.)
Liber viaticus Jana ze Středy, svazek 1 a 2
 (Martin Nodl) s. 482
- Pavlna CERMANOVÁ – Pavel SOUKUP (ed.)
Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století
 (Jiří Pešek) s. 486
- Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON (edd.)
Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor
 (František Šmahel) s. 489
- Guy THEWES – Martin UHRMACHER (Hrsg.)
Extra muros. Vorstädtische Räume im Spätmittelalter und früher Neuzeit.
Espaces suburbains au bas Moyen Âge et à l'époque moderne
 (Ivan Hlaváček) s. 493
- Sabine von HEUSINGER – Susane WITTEKIND (Hrsg.)
Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit
 (Ivan Hlaváček) s. 493
- Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.)
Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität.
Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611
 (Ivana Čornejová) s. 496
- Táňa ŠIMKOVÁ
 „Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ *Saská luterská šlechta severozápadních Čech*
ve světle raně novověké sakrální architektury
 (Lukáš M. Vytlačil) s. 498
- Adéla RÁDKOVÁ
Politické myšlení Davida Huma. Základní otázky, východiska
a inspirace pro americké otce zakladatele
 (Svatava Raková) s. 501
- Jiří HANUŠ – Vít HLOUŠEK
Předminulé století. Evropa v politice a kultuře 19. století
 (Pavel Máša) s. 506

- Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Jitka MOČIČKOVÁ –
 Jiří CAJTHAML – Pavel SEEMANN – Jan D. BLÁHA a kol.
Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století
 (Martin Ouředníček) s. 508
- Marek ŠMÍD
Vatikán a německý nacismus 1923–1945
 (Petr Macek) s. 513
- Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK
In the Shadow of the Fasces I. Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939
 (Marek Šmíd) s. 516
- Jan KOURA
Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960–1974
 (Nikola Karasová) s. 519
- Petra BAŠTOVÁ
*Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika
 v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století*
 (Jitka Pánek Jurková) s. 522
- Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol.
Dubček
 (Jan Rychlík) s. 528
- Benedicta HÜBNEROVÁ – David VÁLKA
České stopy v Římě
 (Jaroslav Pánek) s. 533
- Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ (eds.)
Městský farní kostel v českých zemích ve středověku
 (Martin Čechura) s. 751
- Jan KVĚTINA
Mýtus republiky. Identita a politický diskurz raněnovověké polské šlechty
 (Michal Těra) s. 757
- Svatava RAKOVÁ
Město na hoře. Sen a svět Johna Winthrop (1630–1640)
 (Markéta Křížová) s. 760
- Matthieu MAGNE
Princes de Bohême: les Clary-Aldringen à l'épreuve des révolutions (1748–1848)
 (Milena Lenderová) s. 763

- Barbora PÁSZTOROVÁ
Metternich a německá otázka v letech 1840–1848
 (Lukáš Fasora) s. 765
- Martin ZÜCKERT – Heidi HEIN-KIRCHER (eds.)
*Migration and Landscape Transformation. Changes in Central
 and Eastern Europe in the 19th and 20th Century*
 (Eva Semotanová) s. 767
- Jaroslav HRDLIČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK (edd.)
Paměti Vlastimila Kybala. Díl II
 (Jaroslav Pánek) s. 771
- Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA –
 Elisabeth WALSH-SPÁČILOVÁ – David FUCHS
*Ztracené dioráma. Příběh unikátního československého exponátu na Světové výstavě
 v New Yorku v roce 1939 / The lost diorama. The story of a unique Czechoslovak exhibit
 at the 1939 world's fair in New York City*
 (Tomáš Korbel) s. 775
- James Mace WARD
Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant
 (Jan Rychlík) s. 777
- Monika MANDELÍČKOVÁ
Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989
 (Tomáš Pánek) s. 782
- Klára PINEROVÁ
Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita
 (Lucie Šmídová) s. 787
- Jan RANDÁK
V září rudého kalicha. Politika dějin a busitská tradice v Československu 1948–1956
 (Jaroslav Šebek) s. 789
- Alfredo LAUDIERO
La Primavera di Praga e le sue stagioni. Storia e storie
 (Jitka Máchalová) s. 793
- Šimona LÖWENSTEIN (ed.)
*Evropská civilizace a její problémy, I–II. Jubilejní sborník pro Bedřicha Loewensteina /
 Die europäische Zivilisation und ihre Probleme, I–II. Festschrift für Bedřich Loewenstein*
 (Kristina Kaiserová) s. 797

- Jiří CHALUPA
Dějiny Španělska
(Sixtus Bolom-Kotari) s. 1130
- Ladislav HLADKÝ et al.
Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe
(Ondřej Vojtěchovský) s. 1133
- Samantha KAHN HERRICK (ed.)
Hagiography and the History of Latin Christendom, 500–1500
(Peter Bučko) s. 1139
- Michal TÉRA
Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost
(Martin Šenk) s. 1143
- Marek CETWIŃSKI
Śląski mikrokosmos. Studia nad Księżą henrykowską
(Vratislav Vaníček) s. 1146
- Lenka BOBKOVÁ
Jan Lucemburský. Otec slavného syna
(Zdeněk Žalud) s. 1152
- Johannes ABDULLAHI
*Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
König Johans von Böhmen (1296–1346)*
(Lenka Bobková) s. 1156
- Johannes ABDULLAHI
*Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
König Johans von Böhmen (1296–1346)*
(Ivan Hlaváček) s. 1161
- Jiří FAJT
*Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs.
Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378*
(Ivan Hlaváček) s. 1165
- Andrzej MARZEC
Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382
(Martin Nodl) s. 1168

- Dariusz WRÓBEL
Na pierwszym planie. Moźni i szlachta polska wobec bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegawerskiego
 (Martin Nodl) s. 1168
- Petr ČORNEJ
Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka
 (Pavel Soukup) s. 1174
- Martin HOLÝ – Michaela HRUBÁ – Tomáš STERNECK (Hg.)
Die frühneuzeitliche Stadt als Knotenpunkt der Kommunikation
 (Olga Fejtová) s. 1178
- Robert ŠIMŮNEK
Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750
 (Jiří Kubeš) s. 1183
- Jiří JUST
Biblický humanismus Jana Blahoslava.
Překlad Nového zákona z roku 1564/1568 a jeho kontext
 (Eliška Baťová) s. 1187
- Nadine AKKERMAN
The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia
 (Jaroslav Pánek) s. 1190
- Werner BERGMANN
Tumulte – Excesse – Pogrome.
Kollektive Gewalt gegen Juden in Europa 1789–1900
 (Daniel Baránek) s. 1196
- Brigitte MAZOHL – Christof AICHINGER (ed.)
Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860.
Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen
 (Jiří Pešek) s. 1201
- Jindřich DEJMEK a kol.
Československo. Dějiny státu
 (Antoine Marès) s. 1204
- Klaus GROSSE KRACHT
Die Stunde der Laien? Katholische Aktion in Deutschland
im europäischen Kontext 1920–1960
 (Jaroslav Šebek) s. 1208

Vítězslav SOMMER a kol.
Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989
(Jan Slavíček) s. 1211

Václav BŮŽEK (ed.)
Dílo Josefa Petráně a současná historická věda.
Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi
(Svatava Raková) s. 1215

Jaroslav PÁNEK a kol.
Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti
(Alena Pazderová) s. 1219

Zprávy o literatuře s. 230, 536, 801, 1224

Z vědeckého života | *Chronicle*

Nekrology

Zdeněk Kučera (30. března 1930 – 15. června 2019)
(Jan B. Lášek) s. 259

Josef Hejnic (20. října 1924 – 21. června 2019)
(Jaroslav Pánek) s. 263

Anton Schindling (20. ledna 1947 – 4. ledna 2020)
(Václav Bůžek) s. 565

Eva Broklová (6. března 1939 – 10. března 2020)
(Josef Tomeš) s. 830

Vladimír Wolf (4. února 1942 – 23. prosince 2019)
(Martin Šandera) s. 838

Knihy a časopisy došlé redakci s. 268, 842, 1251

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 268, 574, 842, 1251

REJSTŘÍK | INDEX

autorů a editorů recenzovaných titulů
of Authors and Editors of Reviewed Publications

A

ABDULLAHI Johannes 1156, 1161
ADAM Robert 556
ADÁMEK Jan N. 239
AICHINGER Christof 1201
AKKERMAN Nadine 1190
ARBEIT Marcel 230

B

BAHLCKE Joachim 1234
BAK János M. 478
BARRAL I ALTET Xavier 471
BASTERT Bernd 1229
BAŠTOVÁ Petra 522
BAŤOVÁ Eliška 243
BERGMANN Werner 1196
BLÁHA Jan D. 508
BOBKOVÁ Lenka 1152
BOBKOVÁ-VALENTOVÁ Kateřina 246,
1237, 1240
BOČEK Pavel 550
BOUDET Jean-Patrice 541
BRABEC David 563
BRĚNZEI Monica 541
BRODSKÝ Pavel 482
BURESOVA Jana Barbora 820
BŮŽEK Václav 1215

C

CAJTHAML Jiří 508
CASAROLI Agostino 257
CERMANOVÁ Pavlína 486
CETWIŃSKI Marek 1146
CLAUSS Martin 236
CONDORELLI Orazio 1224

Č

ČAPKOVÁ Kateřina 725
ČERNÁ Alena M. 545
ČERNÝ Václav 548
ČORNEJ Petr 195, 545, 1174

D

DANĚK Petr 815
DEJMEK Jindřich 1204
DELIVRÉ Fabrice 541
DOLEŽALOVÁ Lucie 489
DORNA Maciej 203
DRAGOUN Michal 489
DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana 176
DYMMELE Piotr 245

E

ELBEL Petr 543
ESSER Florian 1226

F

FAJT Jiří 1165
FASORA Lukáš 215
FEJTOVÁ Olga 233
FLURSCHÜTZ DA CRUZ Andreas 809
FORMANOVÁ Markéta 775
FUCHS David 775

G

GLASSHEIM Eagle 822
GLÜCK Helmut 809
GMITEREK Henryk 245
GREGOROVICHOVÁ Eva 557
GROSSE KRACHT Klaus 1208

H

HÄBERLEIN Mark 809
HALAMA Jindřich 1234
HALAMA Ota 235
HANUŠ Jiří 506
HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC
Kryštof 553
HARTMANN Sieglinde 1229
HEIN-KIRCHER Heidi 767
HERF Jeffrey 227
HERZ Lina 1229

HERZNER Wolfgang 220
HEUSINGER Sabine von 493
HLADKÝ Ladislav 1133
HLAVÁČEK Ivan 242
HLAVAČKA Milan 230
HLAVÁČKOVÁ Jarmila 1240
HLOUŠEK Vít 506
HLUBUČEK Pavel 561
HNILICOVÁ Petra 1237
HOFMEESTER Karin 464
HOLÁ Mlada 496
HOLÝ Martin 176, 496, 1178, 1234
HRDINA Jan 751
HRDLIČKA Jaroslav 771
HRUBÁ Michaela 1178
HÜBNEROVÁ Benedicta 533

Ch

CHALUPA Jiří 1130
CHARVÁTOVÁ Kateřina 540
CHRISTIE Ian 230

J

JAKUBEC Ivan 562
JAN Libor 543
JAYNES Jeffrey 808
JÍŠOVÁ Kateřina 233, 751
JUROK Jiří 543
JUST Jiří 1187, 1234

K

KADERÁBEK Josef 198
KAHN HERRICK Samantha 1139
KALINA Pavel 461
KAŠPÁRKOVÁ Jarmila 246
KESSLER Vojtěch 1243
KIEVAL Hillel J. 725
KLOSOVÁ Markéta 545
KOČÍ Jana 826
KOLÁŘ Jan 824
KOREŠ František 1235
KOURA Jan 519
KRAWCZYK Andrzej 249
KRTIČKOVÁ Jana 224
KRÜGER Antonia 236
KUBÍK Viktor 447
KUCHAŘOVÁ Hedvika 1240
KUCHYŇKA Zdeněk 775
KUKLÍK Jan 516

KUNŠTÁT Miroslav 215
KVĚTINA Jan 757

L

LÁŠEK Jan Blahoslav 771
LAUDIERO Alfredo 793
LENDEROVÁ Milena 1241
LINDEN Marcel van der 464
LOHRMANN Klaus 238
LONDÁK Miroslav 528
LÖVEI Pál 471
LÖWENSTEIN Šimona 797
LUFT Robert 230
LUCHERINI Vinni 471
LUNOW Ulrike 230

M

MAGNE Matthieu 763
MAJER Petr 1245
MALÝ Karel 201
MALÝ Tomáš 555
MANDELÍČKOVÁ Monika 782
MARIN Olivier 697
MARŠÁLEK Pavel 536
MARTÍNEK František 556
MARZEC Andrzej 1168
MATOUŠEK Václav 554
MAZOHL Brigitte 1201
MEYER Beate 248
MIELKE Proska 803
MIERKE Gesine 236
MICHÁLEK Slavomír 528
MILLET Helène 541
MOČIČKOVÁ Jitka 508
MOZESOVÁ KOROVÁ Eva 251
MÜSEGADES Benjamin 546

N

NĚMEČEK Jan 252, 516
NODL Martin 538
NOVOTNÝ Lukáš 818

O

O'CONNOR Garry 1249
ODNITSOV Nikita 560
ONDŘEJ Z ŘEZNA 1228
ONDŘEKA Zbyšek 1245
OPATRŇÝ Josef 559
OUSTERHOUT Robert C. 184

P

PÁNEK Jaroslav 1219
 PÁSZTOROVÁ Barbora 765
 PAVLÍČEK Tomáš W. 215
 PELÁN Jiří 548
 PINEROVÁ Klára 787
 PÍŠA Petr 556
 POKORNÁ Magdaléna 230, 556
 POWER Martina 233
 PREISSOVÁ KREJČÍ Andrea 826
 PROKOP Ursula 220
 PROKŠ Petr 252

R

RÁDKOVÁ Adéla 501
 RAKOVÁ Svatava 760
 RANDÁK Jan 789
 ROSKOVEC Jan 235
 ROTHKEGEL Martin 1234
 ROUMY Franck 1224
 ROYJANYOVÁ BUCCIERIO Lisa 251
 ROYT Jan 239, 242
 RUNDE Ingo 546
 RYCHNOVSKÁ Lucie 556

S

SÁGHY Marianne 184
 SAHEB Jan 1245
 SAMERSKI Stefan 179
 SEEMANN Pavel 508
 SEMOTANOVÁ Eva 508
 SCHEIDL Inge 220
 SCHEUTZ Martin 811
 SCHMOECKEL Mathias 1224
 SKŘIVÁNEK Milan 536
 SLAVÍČEK Jan 255
 SOMMER Vítězslav 1211
 SOUKUP Pavel 486
 SPURNÁ Kateřina 482
 STANJA BRDAR Jitka 826
 STAUBACH Nikolaus 803
 STERNECK Tomáš 176, 1178
 SUNTROP Rudolf 803
 SVATOŠOVÁ Hana 233
 SVITÁK Zbyněk 827
 SVOBODNÝ Petr 242

Š

ŠEBEK Jaroslav 257
 ŠEDIVÝ Miroslav 206
 ŠEPTÁK Miroslav 816
 ŠIMKOVÁ Táňa 498
 ŠIMŮNEK Robert 1112, 1183
 ŠMAHEL František 189, 538
 ŠMÍD Marek 513
 ŠRÁMEK Josef 1243
 ŠTEFAN Ivo 467
 ŠTEMBERK Jan 562
 ŠTVERÁK František 1247

T

TAKÁCS Imre 471
 TĚRA Michal 1143
 THEWES Guy 493

U

UDOLPH Ludger 1234
 UHRMACHER Martin 493

V

VACULÍNOVÁ Marta 482
 VÁLKA David 533
 VERGER Jacques 541
 VESZPRÉMY László 478
 VOCELKOVI Michaela a Karl 217
 VODIČKA Ondřej 801
 VOIT Petr 813
 VORÁČEK Emil 252
 VYSKOČIL Aleš 827

W

WALSH-SPÁČILOVÁ Elisabeth 775
 WARD James Mace 777
 WASKA Karel 211
 WEISS Alfred Stefan 811
 WERNER Judith 805
 WERNISCH Martin 1234
 WITTEKIND Susane 493
 WRÓBEL Dariusz 1168

Z

ZELENKA Jan 176
 ZILYNSKÁ Blanka 242
 ZINK Michel 541
 ZŮCKERT Martin 767
 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ Zlatica 508

REJSTŘÍK | INDEX

autorů recenzí
of Authors of Reviews

B

Baránek Daniel 1196
Baťová Eliška 1187
Beran Zdeněk 195
Blechová Lenka 805
Bobková Lenka 1156
Bolom-Kotari Sixtus 1130
Boubín Jaroslav 545
Brňovják Jiří 206
Bučko Peter 184, 471, 478, 1139
Bůžek Václav 553

C

Cerman Ivo 725

Č

Čechura Martin 751
Čornej Petr 189
Čornejová Ivana 496

D

Dejmek Jindřich 818
Deutsch Martin 1237, 1240

F

Fasora Lukáš 217, 765
Fejtová Olga 1178, 1231

H

Hlaváček Ivan 203, 236, 238, 493, 541,
803, 808, 809, 811, 813, 1161, 1165,
1224, 1226, 1229
Holubec Stanislav 230
Holý Martin 546
Hrubá Michaela 176

Ch

Chodějovská Eva 827

I

Irmanová Eva 255

J

Jakl Tomáš 1245
Just Jiří 243

K

Kaiserová Kristina 797, 822
Karasová Nikola 519
Kessler Vojtěch 536
Kolář Ondřej 1243
Korbel Tomáš 220, 775
Kostlán Antonín 467
Křížová Lenka 1241
Křížová Markéta 760
Kubeš Jiří 1183
Kubín Petr 179
Kyncl Vojtěch 251, 1249

L

Ledvinka Václav 1112
Lenderová Milena 763
Lhoták Jan 211

M

Macek Petr 513
Máchalová Jitka 793
Marès Antoine 1204
Martínek Jiří 246
Máša Pavel 506

N

Nitschová Kristýna 824
Nodl Martin 482, 712, 801, 1168

O

Opatrný Josef 540, 556, 562
Ouředníček Martin 508

P

Pánek Jaroslav 201, 235, 245, 257, 461, 533,
548, 555, 557, 561, 563, 771, 826, 1190
Pánek Jurková Jitka 522
Pánek Tomáš 782
Pátková Hana 242, 543
Pavlíková Děvana 820
Pazderová Alena 1219
Pešek Jiří 486, 536, 538, 554, 559, 560,
815, 1201, 1234
Pražáková Kateřina 550

R

Raková Svatava 501, 1215
Raška Jakub 464
Ruttner Florian 227
Rychlík Jan 528, 777

Ř

Řeháček Karel 224
Řepa Tomáš 252

S

Semotanová Eva 767
Slavíček Jan 1211, 1247
Soukup Pavel 1174
Stellner František 230
Sterneck Tomáš 233, 1235

Š

Šebek Jaroslav 789, 1208
Šenk Martin 1143
Šmahel František 447, 489, 697, 1228
Šmíd Marek 215, 249, 516, 816
Šmídová Lucie 787

T

Těra Michal 757

V

Vaníček Vratislav 1146
Vojtěchovský Ondřej 1133
Vytlačil Lukáš M. 198, 239, 498

Ž

Žalud Zdeněk 1152

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

nakladatelů a vydavatelů recenzovaných knih
of Publishers of Reviewed Books

A

Academia, Praha 215, 249, 461, 482, 522, 816, 822
Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 541
Agentura Pankrác, Praha 818
Argo, Praha 1228
Archiv hlavního města Prahy, Praha 233, 751
Archiv města Brna, Brno 827
Archiwum Państwowe w Lublinie, Lublin 245
Aschendorff Verlag, Münster 803
Auditorium, Praha 536

B

Berghahn Books, New York et al. 248
Böhlau Verlag, Wien et al. 220, 236, 238, 493, 811, 1201, 1224, 1226
Books & Pipes, Brno 506
Brill, Boston et al. 1139
Broumov 815

C

Central European University Press, Budapest et al. 184, 478
CEU Press viz Central European University Press
Cludem, Luxembourg 1156, 1161

Č

Český historický ústav v Římě viz Istituto Storico Ceco di Roma

D

De Gruyter Oldenbourg, Berlin et al. 464, 805, 818
Deutscher Kunstverlag, Berlin et al. 1165
Doplňěk, Brno 824

E

Epocha – viz Nakladatelství Epocha
Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 235

F

Filosofia, Praha 545
Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 498
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 255, 789

G

Grada, Praha 251

H

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 189, 203, 808, 809, 1234
Historický ústav AV ČR, Praha 176, 230, 246, 252, 508, 516, 760, 1112, 1183, 1187, 1219, 1237, 1240, 1243
Honoré Champion éditeur, Paris 763
Host, Brno 553

I

Institut d'Études Augustiniennes, Paris 697
Istituto Storico Ceco di Roma, Rome 516, 1219

J

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 224, 1235

K

Kalich, Praha 1231
Karmelitánské nakladatelství, Praha 257
Karolinum viz Nakladatelství Karolinum
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 447
KLP – Koniasch Latin Press, Praha 243
Knižní klub, Praha 533

Koniasch Latin Press viz KLP – Koniasch
Latin Press
Královská kanonie premonstrátů na Strahově,
Praha 813

L

L. Marek, Praha et al. 771
LIT Verlag Dr. W. Hopf, Berlin et al. 496,
1178

M

Masarykova univerzita, Brno 506
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 215
Matice moravská, Brno 543
Město Litomyšl, Litomyšl 536
Muzeum Těšínska, Český Těšín 1245

N

Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hláv-
kových, Praha 826
Nadační fond Česká knižnice, Praha 553
Nakladatelství Epoque, Praha 206, 519
Nakladatelství Karolinum, Praha 195, 198,
201, 242, 540, 548, 559, 560, 562, 1241
Nakladatelství Libri, Praha 1204
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 176, 467,
486, 538, 550, 555, 556, 787, 789, 801,
1130, 1183, 1211, 1215
Nakladatelství Pavel Mervart, Červený Koste-
lec 757, 1143
Národní archiv, Praha 557, 1247
Národní muzeum, Praha 482
Národní památkový ústav, Telč 1237
Národní pedagogické muzeum a knihovna
J. A. Komenského, Praha 561
Nationalgalerie Prag, Prag 1165
NLN viz Nakladatelství Lidové noviny

O

Oxford University Press, Oxford et al. 1190

P

Palacký University Olomouc, Olomouc 230
Paseka, Praha 217, 1174
Peter Lang I.A.P., Oxford et al. 820

R

Regionální muzeum v Litomyšli 536
Reichert Verlag, Wiesbaden 1229

S

Scriptorium, Praha et al. 233, 489, 498, 751
Slovart, Praha 777
Societas Vistulana, Kraków 1168
Srednja Europa, Zagreb 1133
Stanislav Juhaňák – Triton, Praha 513, 1249
Statutární město Plzeň, Plzeň 211, 563

T

Togga, Praha 501
Triton viz Stanislav Juhaňák – Triton

U

Universitätsverlag Winter, Heidelberg 546
Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická
fakulta, Olomouc 782
Univerzita Palackého, Olomouc 246
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza, Częstochowa 1146
Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 553
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1211
Ústav pro studium totalitních režimů, Praha
787
Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV
ČR, Praha 1237, 1240

V

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 725,
767
Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie
vied – Historický ústav SAV, Bratislava
528
Veduta, České Budějovice 554
Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 179,
1208
Verlagsbuchhandlung Sabat, Kulmbach 797
Viella, Roma 471, 793
Virgo Art, Černošice 239
Vyšehrad, Praha 1152

W

Wallstein Verlag, Göttingen 227, 1196
Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie
Skłodowskiej, Lublin 1168

Z

Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 765
Západočeské muzeum, Plzeň 775

Zpracoval Jaroslav Novotný

ISSN 0862-6111

